НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ. 12

ДІАЛЕКТ І ПАМ'ЯТКА

Львів 2019

УДК 811.161.2'28-112
Д 44

Випуск дванадцятий репрезентує дослідження із проблем термінології, дериватології, лексикології, ареалогії, текстології в синхронійному та діахронійному аспектах, студії із питань історичного словотвору, морфології та лексикології на матеріалі українських пам'яток XV–XVIII ст. У збірникові подано лексикографічні матеріали – фрагменти словників вербальних символів, ойконімії, словника однієї говірки, а також пам'ятку 1667 року – працю Теодосія Софоновича. Традиційно рубрика «Огляди і рецензії» інформує про нові мовознавчі видання. Випуск містить також повну бібліографію наукових студій, архівних матеріалів, рецензій, опублікованих у 1–12 випусках «Діалектологічних студій» (2003–2019). Видання зацікавить передусім філологів, які досліджують проблеми функціювання української мови та її говорів у синхронії та діахронії, а також етнографів, істориків.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:
доктор філологічних наук, професор Павло Гриценко
кандидат філологічних наук Наталія Хобзей

доктор філологічних наук, професор Григорій Аркушин
кандидат філологічних наук Наталія Багнюк
доктор габілітований, професор Міхаель Мозер (Австрія)
доктор філологічних наук Галина Наєнко
доктор габілітований, професор Дорота Кристина Рембішевська (Польща)
доктор габілітований, професор Януш Ріґер (Польща)
доктор філологічних наук, професор Іван Сабадош
доктор габілітований, професор Єжи Сєроцюк (Польща)
кандидат філологічних наук Ірина Романина
кандидат філологічних наук Оксана Сімович
доктор габілітований, професор Любов Фроляк (Польща)
кандидат філологічних наук Наталія Хібеба
кандидат філологічних наук Тетяна Ястремська

РЕЦЕНЗЕНТИ:
доктор філологічних наук, професор Лідія Гнатюк
кандидат філологічних наук, доцент Валентина Лєснова

Затвердила до друку Вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

За сприяння в реалізації цього наукового проєкту
та за фінансову підтримку дякуємо Родині Хобзеїв.

ISBN 966–02–2707–8 (серія)
ISBN 978–966–02–9089–1

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
© Обкладинка – М. Москаль

Зміст ● content

Дослідження і розвідки ● Studies and Surveys

I.

Іван Сабадош. Поняття «термінологія» і «номенклатура» стосовно наукових назв рослин. 11
The concepts «terminology» and «nomenclature» referring to scientific names of plants

Галина Тимошик. Святе Письмо Старозавітного канону в мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка 39
The canon of the Old Testament in microtexts from Ivan Franko's «Halytsko-ruski narodni prypovidky»

Дорота Кристина Рембішевська, Януш Сятковський. Зі східнослов'янських лексичних реліктів – *hreczka*, *racuchy* і *chabor* 92
Some East Slavonic Lexical Relics: hreczka, racuchy and chabor

Наталія Хібеба. Бойківське весілля: обряд і слово 106
Boiko wedding: the rite and the word

Михайло Бігусяк. Лексика бойківських говірок Прикарпаття у світлі різночасових свідчень. 133
The vocabulary of the microdialects of the Precarpathian Boikos as described in different periods

Леся Хомчак. Символіка хатнього простору в родинних обрядах Надсяння: етнолінгвістичний контекст 141
The symbolism of house space in the system of familial rites from Sian Region: ethnolinguistic context

Тетяна Ястремська. Концепт «верх»: лексико-семантична інтерпретація в діалектному просторі 163
The concept «TOP»: its lexicosemantic interpretation in the dialectal space

II.

Ганна Дидик-Меуш. Українська мова XVI–XVIII століть: можливість традиційного і нового дослідження 243
The Ukrainian Language in the 16th to 18th centuries: possibilities of traditional and innovative studies

Błażej Osowski. Jak w Wielkopolsce w XVIII w. nazywano ludzi ze względu na ich pozycję społeczną? 275
How were people called in Greater Poland in the 18th century due to their social status?

Наталія Багнюк. Мовні інструменти персвазії та сугестії в українських проповідях кінця XVI – початку XVII століть. 287
Linguistic tools of persuasion and suggestion in Ukrainian sermons of the late 16th and early 17th centuries

Уляна Штанденко. Дієслівні деривати в Універсалі гетьмана Івана Мазепи в «Актах Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.». 300
Verbal derivatives in the Universal of Hetman Ivan Mazepa as recorded in the «Acts of the Poltava Regimental Court. 1668–1740»

Ольга Гайда. Специфіка семантики непохідних прийменників в українській мові XVI–XVII ст. 309
Specific features of the semantics of non-derivative prepositions in the Ukrainian language of the 16th and 17th centuries

Юрій Осінчук. Релігійна лексика в українських пам'ятках XVII–XVIII ст. (на матеріалах «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка). 318
Religious lexis in 17th- and 18th-century Ukrainian monuments (as based on the «Historical Dictionary of the Ukrainian Language» edited by Ye. Tymchenko)

Виктория Штефуца. Венгерские заимствования на материалах украинско-молдавских грамот XIV–XV веков 341
Hungarian borrowed words in Ukrainian-Moldavian charters of the 14th and 15th centuries

Тетяна Гуцуляк. Лексикографічні пам'ятки як джерело дослідження деривaційного потенціалу слова 350
Lexicographical monuments as a source of studying the derivational potential of the word

Галина Сікора. Галицькі граматики як джерело дослідження львівського койне 368
Halychyna's grammar books as a source for studying Lviv koine

Матеріали ● Materials

Наталія Хібеба. Матеріали до словника говірки села Росохи Старосамбірського району Львівської області (Є–Я) 379

Оксана Сімович. Словник вербальних символів: *Кінь*. 423

Віра Котович. Астіоніми України, мотивовані відапелятивними антропонімами: матеріали до лінгвокультурологічного словника . . . 438

Галина Наєнко. Праця Теодосія Софоновича «Выкла(д) ѡ цр҃кви с(т), и ѡ цр҃ковныхъ речахъ. о служб҃ѣ Бж҃ой, и ѡ Вечерни» 1667 року. . . .466

Огляди і рецензії ● Reviews and Overviews

Наталія Хібеба. Мовні скарби Гуцульщини: говірка села Тюдів 505
Голянич М. Мовний портрет села Тюдів: Словник у двох томах. Т. 1: А–М. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. 1000 с.

Галина Тимошик. *Ad fontes*: скарби українських закарпатських говірок у працях Миколи Грицака 510
Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.

Ірина Романина. Поліськими стежками: діалектні тексти із Житомирщини 512
Єдність у різноманітності. Поліщуки. Навчально-методичний посібник / упоряд.: Мойсієнко В.М., Гримашевич Г.І. Житомир, 2018. 144 с.

Ірина Черевко. Фразеологічний доробок Анатолія Свидницького 516
Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / укл.: Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.

Ірина Черевко. Образні вислови з Поділля 519
Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

Володимир Галайчук. *«Аж ніт чоловік за стіл не сідат, аж у неділю не є борща…»* 522
Скарби українських говорів: тексти про борщ / відп. ред. Н. Хібеба, В. Лєснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 320 с. (серія «Діалектологічна скриня»)

Ірина Романина. Гуцульщина в рецепції українських прозаїків кінця XIX – початку XX століття 526
Салій Олександра. «Сей край невичерпаної красоти»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця XIX – початку XX століття: монографія. Київ: Наукова думка, 2018 (Проект «Наукова книга» (Молоді вчені). 325 с.

Наталія Багнюк. *Habent sua fata libelli*: задля актуалізації української писемної спадщини 529
Лавришівське Євангеліє XIV століття. Видання факсимільного типу. Дослідження. Київ: Горобець, 2018. 468 с., іл.

Оксана Сімович. *Кгды оузроу вас, тогди возрадуєтся срдце*: фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст. 531
Черевко Ірина. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII століть: семантика, структура, стиль / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Львів, 2013. 236 с. (серія «Історія мови»)

Наталія Багнюк. Перлини барокового проповідництва в сучасному виданні 535
Радивиловський Антоній. Барокові проповіді XVII століття / підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків О. Ніка, Ю. Олешко. Київ: «Освіта України», 2019. XIV+381 с.

Сімович Оксана. Концептуальні форми вираження людської драми в oral history про війни XX–XXI століття 537
Кузьменко Оксана. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) / наук. ред. С. Павлюк; НАН України, Ін-т народознавства. Львів, 2018. 727 с.

Наталія Багнюк. Діахронійне словництво: нові видання 545

Бібліографія ● Bibliography

«Діалектологічні студії», випуски 1–12, 2003–2019 роки
(упорядник – Ірина Романина) 551

Ювілеї ● Jubilees

Дорота К. Рембішевська. Лінгвогеограф, лексикограф, діалектолог і «класик впливів»: Професорові Янушеві Сятковському – 90.. 590

Єлизавета Барань. Славіст високої проби (до 70-річчя від дня народження Професора Андраша Золтана). 596

Дослідження і розвідки

●

Studies and Surveys

I.

Іван Сабадош
Ужгород

Поняття «термінологія» і «номенклатура» стосовно наукових назв рослин

The concepts «terminology» and «nomenclature» referring to scientific names of plants

1. Термін. Термінологія

1.1. Незважаючи на чималу кількість публікацій із термінології, досі немає серед учених єдиного розуміння поняття «термін» – головного об'єкта вивчення термінологічної науки (термінознавства). У трактуванні різних авторів можна виділити кілька напрямів, із яких найбільше прибічників мають такі: 1) визначення терміна шляхом протиставлення його слову взагалі, загальновживаному слову, номенклатурній одиниці (номен) та ін.; 2) тлумачення терміна через з'ясування його специфічних ознак; 3) пояснення терміна способом створення його логічної дефініції. Безумовно, чіткої межі між цими напрямами немає. Наприклад, прибічники першого протиставляють термін нетерміну на підставі виявлення особливих ознак терміна, відсутніх у нетерміна; для створення логічної дефініції терміна прибічникам третього напряму так само треба вказати на його суттєві ознаки. Ці напрями визначаємо відповідно до того, на чому зосереджена особлива увага дослідника у трактуванні терміна. Розгляньмо їх детально.

1.2. Протиставляючи термін слову, В. Виноградов обґрунтував свою позицію тим, що звичайне слово «є засобом чіткого позначення», а науковий термін «є засобом логічного визначення» [Виноградов 1972: 16]. Услід за логіками приблизно такої думки дотримується й О. Суперанська [Суперанская 1983: 86], уважаючи, що термін – особливе слово, яке має «спеціальне значення і виконує спеціальну функцію» [Ibid.: 89–90]. На

думку Б. Головіна, протиставлення термінів і нетермінів існує; якщо б його не було, то на практиці неможливо б було розмежувати ці дві групи слів [Головин 1980: 3–11]. Як гадає О. Косов, різницю між терміном і загальновживаним словом треба шукати не у плані вираження (тут її немає), а у плані змісту: зв'язок термінів у межах своєї терміносистеми тісніший, аніж зв'язок слів у системі загальновживаної лексики [Косов 1980: 18–19]. К. Левковська специфіку наукового терміна шукає також у плані змісту. На її думку, поняття, виражені термінами, «ґрунтуються на сутності тих або інших явищ, які з'ясовують учені внаслідок багатолітнього, іноді навіть багатовікового, вивчення цих явищ», а поняття, виражені загальновживаними словами, «опираються лише на практичний людський досвід багатьох поколінь» [Левковская 1962: 150–152].

Ці думки категорично заперечують інші дослідники. Як уважає М. Кузькін, немає істотної різниці між термінами і нетермінами ні у формі, ні у змісті, оскільки реальна відмінність між ними позамовна, тобто термін, на відміну від загальновживаного слова, співвідноситься зі специфічним об'єктом, відомим тільки спеціалістам. Отже, за М. Кузькіним, термін – «це слово, співвідносне зі специфічним об'єктом» [Кузькин 1962: 146]. Протиставлення терміна і слова, як стверджує О. Мойсєєв, невиправдане із двох причин: «1) термін може бути складеним і тому навіть формально не співвідноситься зі словом; 2) простий (нескладений) термін не протистоїть слову тому, що сам є словом» [Мойсеев 1971: 336]. Цієї думки дотримується і З. Комарова [Комарова 1979: 8].

Імовірно, природно протиставляти термін не слову взагалі, а загальновживаному слову. У такому разі різниця полягає, очевидно, тільки у функції цих двох груп лексики, але тоді треба говорити не про протиставлення термінів і загальновживаних слів, а про різне функціювання таких лексичних розрядів. Очевидно, мав рацію Г. Винокур, стверджуючи, що терміном може стати будь-яке слово, але в особливій функції – функції назви [Винокур: 5–6]. Такої думки дотримуються також А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько [див.: Д'яков та ін. 2000: 15].

На протиставленні «термін – номенклатурна назва (номен)» детально зосередимо увагу далі (див.: п. 3).

1.3. Намагаючись описово схарактеризувати поняття «термін», учені виділяють його відмінні (специфічні) ознаки, однак при цьому різні автори виділяють їх неоднакову кількість і різний склад. Ознаки терміна виявляють здебільшого у плані його змісту і функціювання. О. Реформатський називає такі ознаки: тісний зв'язок із поняттям конкретної галузі знань, тенденція до однозначності, відсутність експресії, стилістична нейтральність, сувора системність [Реформатский 1961б: 49, 51–54; див. також: Кісялеўскі 1962: 128]. М. Баскаков основними ознаками терміна вважає точну співвіднесе-

ність із поняттям, однозначність у межах своєї терміносистеми, системність, уніфікованість [Баскаков 1961: 56–57], Н. Котелова – конвенціональність («назва зрозуміла з наміру мовця, із домовленості»), точність дефініції [Котелова 1970: 124–125], В. Хорнунг – позначення наукового поняття і переважне вживання у відповідних сферах [Хорнунг 1971: 333], І. Квітко – співвіднесеність із поняттям науки і техніки, умотивованість, системність, однозначність, точність, незалежність від контексту, відсутність експресії [Квитко 1976: 9–20], Я. Климовицький – співвіднесеність із конкретною системою понять й однозначність [Климовицкий 1976: 108–111], З. Комарова – однозначність, точність (позаконтекстність), конвенціональність, стилістичну нейтральність, відповідність поняттю, системність, точна дефініцію, відсутність синонімів [Комарова 1979: 6–7], В. Табанакова – номінативну функцію, належність до терміносистеми, співвіднесеність із науковим поняттям, системність [Табанакова 1982: 24–27], В. Німчук – точне визначення змісту поняття і тенденцію моносемічності [Німчук: 1983б: 118] і т. ін. Деякі автори основною ознакою терміна вважають наявність дефініції [див.: Морозова 1971: 336–338; Канделаки 1970: 5–6; Кузькин 1970: 79]. Низка мовознавців – за Г. Винокуром – виділяє як найсуттєвішу особливість терміна його номінативну функцію [Винокур 1939: 6; Кутина 1966: 265–266; Мойсеев 1970: 135; Краткое 1979: 29]. Щоправда, не всі із цим погоджуються, зокрема О. Реформатський уважав, що «номінативна функція – це спільна функція всіх слів, а не тільки термінів» [Реформатский 1961б: 48], що, звичайно, не цілком правильно, адже не всі слова можуть виконувати номінативну функцію [пор.: Ахманова: 507], а терміни завжди її виконують [Коваль 1970: 223].

Однак правомірність виділення більшості з перелічених ознак як специфічних, характерних для терміна в науковій літературі заперечують, тому що в різних терміносистемах чимало прикладів неточності (наприклад, Е. Скороходько точність терміна взагалі вважає міфом [Скороходько 2008]), багатозначності, синонімії, омонімії термінів [див.: Мойсеев 1970: 127; Вопросы 1961: 103–104; Коваль 1970: 255–265; Комарова 1979: 7; Пекарская 1981: 28], та все ж більшості термінів ці ознаки все-таки властиві. Важко погодитися, наприклад, із думкою про вмотивованість як особливість терміна (такої думки принципово дотримується В. Лейчик [Лейчик 1989: 125]), оскільки і в загальновживаній лексиці мотивованих слів чимало. Окрім цього, міркування вчених про доцільність мотивованих термінів неодностайні. Дехто вважає, що термін повинен бути мотивованим, на думку інших, найкращі терміни немотивовані [Коваль 1970: 265–270]. Мотивований термін краще запам'ятовують ті, хто навчається, проте в науці досить часто у зв'язку з розвитком понять певної галузі знань реальне значення терміна може суперечити його етимологічному значен-

ню, як наслідок – з'являється, за висловом Д. Лотте, такий термін, який неправильно орієнтує, тобто викликає помилкове уявлення про поняття [див.: Краткое 1979: 32]. Щоб уникнути цього, багато термінологів віддає перевагу запозиченому термінові перед своїм, національним [пор.: Кутина 1970: 89]. Зокрема більшість доповідачів на першій нараді лінгвістичної секції Міжнародної термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів у березні 1960 р. (Прага) висловилася на користь так званих немотивованих термінів, але Міжнародний термінологічний з'їзд у квітні того ж року в Берліні вважав, що термін повинен бути мотивованим і ґрунтуватися не на другорядній, а на головній і специфічній ознаці [Родзевич 1963: 7; Блинова 1981: 30–37; Канделаки 1977: 111–152]. Однак цю проблему досі остаточно не розв'язано. У практичній роботі термінологи вирішують її в кожному конкретному випадкові по-різному. У терміносистемах із тривалою історією, глибокими традиціями, народною основою, більшість термінів мотивована, і немає потреби замінювати їх немотивованими, наприклад, чужомовними. Інше ставлення до терміносистем «молодих» або тих, які якраз формуються. Кількість іншомовних запозичень у них, безумовно, значна [пор.: Хаютин 1971: 61–62; Даниленко 1977: 91–95].

Достатньо аргументовано заперечує конвенціональність як відмінну ознаку терміна З. Комарова, уважаючи, що «в генетичному плані будь-яке найменування конвенціональне» [Комарова 1979: 6].

Чимало суперечок викликало твердження О. Реформатського про те, що термін стилістично нейтральний, тобто в межах своєї терміносистеми не має експресії. Однак це положення О. Реформатського, як уважає Т. Бертагаєв, «не повинно поширюватися на терміни суспільно-політичного характеру» [Вопросы 1961: 104; див. також: Німчук 1983б: 118]. Р. Піотровський уважає положення про стилістичну нейтральність терміна взагалі неспроможним [Пиотровский 1952: 36], а В. Петушков наводить приклади дуже експресивних фізіологічних термінів, які створив І. Павлов, і вважає, що ілюстрації образності, порівняння, уподібнення можна знайти «в найрізноманітніших термінологіях» [Вопросы 1961: 112]. Цю думку, що підтримана великим фактичним матеріалом, узятим, зокрема, і з ботанічної термінології, висловлює Н. Родзевич [Родзевич 1963: 10–11; Родзевич 1965: 137–156]. Можливо, подібні терміни (пор. українські народні назви рослин: *ракові шийки* 'Polygonum bistorta L.', *курячі очки* 'Anagallis arvensis L.', *кручені паничі* 'Ipomea purpurea Roth' та чимало подібних), виникнувши як стилістично забарвлені, згодом у мовленні фахівців здебільшого втрачають експресивність. Щоправда, В. Прохорова, проаналізувавши випадки, коли спеціалісти рекомендують замінити такі емоційні терміни стилістично нейтральними, робить висновок: «Носії термінології також усвідомлюють образність, експресивність і

емоційність термінів» [Прохорова 1970: 159]. Словом, уважати всі терміни цілком стилістично нейтральними не можна [див.: Винокур 1939: 4].

Такі ознаки, як точність, однозначність, відсутність синонімів та омонімів, стилістична нейтральність, безумовно, властиві терміну, але їх не можна абсолютизувати, тому що будь-яка терміносистема – частина лексичної системи мови і до деякої міри підвладна всім явищам загальновживаної лексики. Інша справа, що полісемія, синонімія, омонімія, експресивність у термінології не бажані, із ними «борються», проте ці властивості – наслідок прояву загальномовних законів і розвитку понятійної системи кожної галузі знань, про що детально ітиметься.

Отже, найхарактернішими ознаками термінів, більшість яких, як уже згадувано, не варто абсолютизувати, можна вважати такі: точна співвідносеність із науковим поняттям конкретної галузі знань, наявність чіткої дефініції (або, як побачимо далі, опису), системність, тенденція до однозначності, до відсутності синонімів та омонімів у межах терміносистеми, незалежність від контексту (за умови однозначності), номінативна функція, зазвичай, відсутність експресії (стилістична нейтральність).

1.4. Незважаючи на велику кількість дефініцій терміна в літературі, загальноприйнятого визначення його досі не вироблено. Наприклад, в «Українській радянській енциклопедії» термін – «слово або словосполучення, яке точно позначає спеціальне поняття і його співвідношення з іншими поняттями певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. В межах даної системи понять терміни повинні бути однозначними, стилістично нейтральними» [УРЕ XI/1: 214]; в «Енциклопедії української мови» – «слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо. Основними ознаками терміна є: системність; наявність дефініції; тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної галузі; стилістична нейтральність; точність семантики, висока інформативність» [УМЕ: 707]; у «Словнику лінгвістичних термінів» Є. Кротевича та Н. Родзевич – «слово або словосполучення, яке виражає чітко окреслене поняття з будь-якої галузі науки, техніки й мистецтва» [КРСЛТ: 194] (майже таке саме визначення подає СУМ [X: 88]); у новішому аналогійному словникові Д. Ганича та І. Олійника – «слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо... Специфіка термінів у тому, що вони однозначні у межах тієї термінологічної системи, в якій уживаються, не зв'язані з контекстом і стилістично нейтральні» [ГОСЛТ: 306]; у «Словаре лингвистических терминов» О. Ахманової – «слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної і под.) мови, створене (яке приймається, запозичається і т. ін.) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [Ахманова: 474].

В. Німчук під терміном розуміє «слово, яке входить у лексичну систему, одиниці якої пов'язані зі спеціальними галузями людського знання, людської діяльності (в широкому розумінні), людських стосунків» [Німчук 1983б: 118], М. Баскаков – «слово або словосполучення, яке точно відповідає позначуваному поняттю, моносемічне, тобто однозначне за своїм значенням і співвіднесене з іншими термінами всередині певної галузі термінології і яке характеризується уніфікованим уживанням його в цій термінології» [Баскаков 1961: 57], О. Герд – лексико-семантичну одиницю, яка виконує «дефінітивну функцію і відрізняється чітко системним характером, однозначністю, відсутністю синонімів та омонімів у межах певної науки або галузі знань» [Герд 1968: 3], Ф. Сороколєтов – «одиницю термінологічної системи, яка склалася історично і яка виражає поняття та його місце в системі, у ряді інших понять; термін є словом або словосполученням, яке служить спілкуванню людей, об'єднаних спільною спеціальністю, професією, тому сфера його вживання звичайно вужча, ніж сфера вживання слів неспеціальних» [Сороколетов 1970: 29], В. Даниленко – «слово (або словосполучення) спеціальної сфери вживання, що є найменуванням спеціального поняття і вимагає дефініції» [Даниленко 1977: 15], Г. Степанов – «відображення засобами мови абстрактного поняття» [Степанов 1983: 6].

Імовірно, не варто наводити інших визначень терміна, тому що навіть процитовані свідчать про стан вивчення цього питання. Причин неузгодженості у визначенні терміна, гадаємо, кілька. Зокрема різні дослідники як терміни трактують слова різних груп лексики, тобто не тільки наукові терміни, але й групи загальновживаної лексики, наприклад – назви спорідненості й свояцтва, одягу, часових понять тощо, а також групи діалектної лексики, пов'язані з різними ремеслами, промислами та ін. [Петушков 1971: 412; Гриценко 1980: 75–76; Німчук 1983б: 118; Гуйванюк 1983: 188–190; див. також: Терминоведение 1982: 5–17]. У зв'язку із цим, на нашу думку, бажано чітко розрізняти «просто» терміни і наукові терміни (за Д. Лотте) [див.: Кулебакин, Климовицкий 1970: 19; Веселов 1965: 30] або загальновживані терміни і наукові терміни [Мойсеев 1970: 131; Мойсеев 1971: 337].

Багато визначень терміна цілком невдалі через те, що ґрунтуються на якійсь одній ознаці, яка, за висловленням А. Коваль, «гіпертрофується» [Коваль 1970: 229]. В. Табанакова вважає, що недоліки більшості визначень терміна зумовлені незадовільним станом побудови логічної дефініції [Табанакова 1982: 24], суть якої полягає у визначенні поняття через родову належність і видову відмінність, у з'ясуванні суттєвих ознак конкретного поняття. Поняття «термін», як стверджують дослідники, дуже складне, багатопланове і, на жаль, поки що не достатньо вивчене. Н. Родзевич дотримується думки, «що принципової різниці немає між назвами *термін*

і *наукова термінологія,* тому що назви *термін* і *наукова термінологія* обов'язково мають у собі елемент науковості» [Родзевич 1963: 6], тобто авторка заперечує наявність самого поняття «просто» терміна, або загальновживаного терміна, що, як нам видається, є цілком резонно. Окрім цього, не слід перебільшувати ролі дефініції, яка в сучасній логіці вважається тільки одним із багатьох видів визначення понять [Плечкайтис 1973: 126]. Коли важко побудувати логічно правильну дефініцію поняття, у сучасній логіці можна замінити дефініції описом поняття, що, з точки зору логіки, «означає перелічити ряд ознак, які більш-менш повністю розкривають його. При цьому до опису вносяться не тільки суттєві, але й несуттєві ознаки предмета» [Кондаков: 356]. У подібних випадках «опис трактується як спосіб, який заміняє визначення» [Плечкайтис 1973: 127], тобто дефініцію наукового поняття [див. також: Даниленко, Скворцов 1983: 95].

Отже, до визначень треба ставитися діалектично. Не можна переоцінювати їхньої ролі, як, зрештою, і неприпустимо ігнорувати їх, оскільки в науці вони важливі.

Підсумовуючи сказане, спробуємо сформулювати «робоче» описове його визначення: *термін* – це слово або словосполучення, яке точно співвідноситься з науковим поняттям певної галузі науки, техніки, мистецтва, виробництва, виконує номінативну і дефінітивну функції, для нього характерні незалежність від контексту, тенденція до однозначності, експресивної нейтральності, відсутність синонімів та омонімів у межах терміносистеми.

2. Поняття терміносистеми. Місце термінології в лексичній системі мови

2.1. Під системою зазвичай розуміють «цілісний об'єкт, який складається з елементів, що перебувають у взаємозв'язках» [Солнцев 1977: 14]. У сучасній лінгвістиці майже загального поширення набула думка про те, що лексика така ж системна, як і фонетика, граматика, словотвір [пор.: Реформатский 1968: 104–110; Бурячок 1983: 23]. Що стосується термінології, то практично всі дослідники одностайні в тому, що, за словами Д. Лотте, «термінологія повинна становити не просту сукупність слів, а систему слів або словосполучень, певним чином між собою пов'язаних» [Лотте 1961: 73]. Як уже було зазначено, системність прийнято вважати однією із суттєвих ознак терміна. Будь-яка наукова галузева термінологія системніша, ніж загальновживана лексика. Системність у термінології відображає системність понять у якійсь галузі знань. «Побудова терміносистеми, – пише О. Суперанська, – починається з виявлення в певній галузі знань понять, які треба термінувати, встановлення їхньої єрархії,

специфіки членування більш загальних на більш часткові при точній дефініції кожного поняття» [Суперанская 1983: 86]. Неабияке значення для поглибленого розуміння системності в термінології мало положення О. Реформатського про термінологічне поле, під яким учений розумів систему термінів певної галузі знань. Завдяки своєму полю термін набуває точності, однозначності, незалежності від контексту. Якщо термін виходить за межі свого поля, перестає бути терміном, перетворюється в загальновживане слово [Реформатский 1961б: 51].

Отже, терміносистема – це впорядкована сукупність усіх термінів, які є позначеннями взаємопов'язаних між собою понять якої-небудь галузі знань. «Під термінологією певної галузі знання розуміється система термінів і їхніх значень, які збігаються з визначеннями цієї системи понять» [Краткое 1979: 11]. Сукупність усіх терміносистем мови утворює її термінологію. Оскільки термін *термінологія* в літературі вживають із двома значеннями – 1) специфічна частина лексики мови і 2) наукова дисципліна, що вивчає терміни, – М. Бергер пропонує закріпити його тільки за другим значенням, а за об'єктом термінології – термін *термінклатура* [Бергер 1971: 316; пор. також: Ковалик 1970: 14], що навряд чи доцільно робити, адже *термінологія* з обома значеннями поки що поширена в науковій літературі. Останнім часом із другим значенням дедалі частіше використовують термін *термінознавство* [пор., наприклад: Панько та ін. 1994; Кочан 2012].

2.2. Як співвідноситься термінологія з рештою лексики мови? На це запитання в лінгвістичній літературі немає одностайної відповіді. Деякі російські, частина інших зарубіжних мовознавців трактують термінологію як автономну частину лексики, цілком самостійну, незалежну від решти лексики літературної мови [див.: Косов 1980: 16; Романова 2011: 55]. Скажімо, О. Толікіна визначає термінологію як «особливий тип знакової системи», підтримує «розрізнення системної організації спеціальних термінологій, з одного боку, і системи загальномовної лексики – з іншого» [Толикина 1970: 54]. За В. Даниленко, термінологія – це не частина лексики загальнолітературної мови, а така, що входить до складу лексики мови науки. Наукову лексику авторка розглядає як автономний функційний різновид загальнолітературної мови [Даниленко 1977: 10, 14, 201]. На думку О. Суперанської, «термінологічна лексика досить далека від лексики літературної мови, а термінологічні системи автономні щодо останньої» [Суперанская 1983: 90].

Безперечно, не можна не погодитися із цими авторами тому, що термінологія порівняно з рештою лексики мови має низку особливостей, зумовлених специфікою самого терміна як члена термінологічної системи, про що детально сказано вище. Однак водночас, як справедливо відзначає багато дослідників [див.: Москаленко 1959: 19–23; Коваль 1970: 254; Котелова 1970: 124; Блинкена 1973: 115–124; Сергевнина 1978: 66; Чеботникова 1982:

35–36; Квитко 1976: 20; Косов 1980: 16–17; Лагутіна 1983: 8], терміни – це слова і словосполучення, і все, що властиве іншим словам, стосується і їх, різниця тільки в їхній функції і в ступені вияву їхніх властивостей. Тому звичайні слова і словосполучення легко перетворюються в терміни, а останні нерідко переходять до загальновживаної лексики. Творення термінів повністю підпорядковане словотвірним, граматичним, фонетичним та іншим законам літературної мови. Дослідники давно зауважили, що більшість термінів будь-якої галузі знань утворюється на підставі загальновживаної лексики мови. Як образно висловився О. Реформатський, термін є «слугою двох панів» – системи лексики і системи понять [Реформатский 1968: 122], іншими словами, термін одночасно входить до системи термінології конкретної галузі знань і до лексичної системи мови. Отже, термінологія, яка складається з багатьох галузевих терміносистем, є частиною системи загальнолітературної лексики мови, її підсистемою.

3. Номенклатурне найменування (номен). Номенклатура

3.1. Як зазначає Н. Нікуліна, у сучасних термінологічних працях немає одностайності в найменуванні одиниці номенклатури. Налічується не менш ніж 20 різних назв: *номен, номенклатурна назва, номенклатурна одиниця, номенклатурний знак, номенклатурне найменування, номенклатурне позначення, номенклатурна лексема, номенклатурна номінація, номенклатурне утворення, напівтермін* тощо. Дослідниця пропонує користуватися єдиним терміном *номен*, від якого утворений і широковживаний інший термін – *номенклатура,* подібно до терміна *термін*, від якого утворено похідне *термінологія* [Нікуліна 2010: 59–60]. Надалі вживатимемо як абсолютні синоніми терміни *номенклатурне найменування* і *номен.* Термін *номен* менш поширений у літературі, але у зв'язку з його короткою формою вважаємо його зручнішим у користуванні (див. уживання його також у працях [Канделаки 1970: 9; Березникова 1976: 83; Суперанская 1976: 76–80; Чучка 1981: 1, 7, 9 та ін.; Письмиченко 1983: 14–16] та ін.).

Учені по-різному трактують ці терміни. Уперше про номенклатуру в лексикографічній літературі згадано на початку XIX ст. У «Новом словотолкователе» 1804 р., зокрема, ідеться таке: «Цим словом [тобто номенклатурою. – *І. С.*] називають списки імен якої-небудь науки або слів якоїсь мови, укладені в алфавітному порядку» [цит. за: Хаютин 1972: 7]. У «Толковом словаре русского языка» за редакцією Д. Ушакова читаємо: «*Номенклатура* (лат. nomenclatura) книжн. Сукупність уживаних у якій-небудь спеціальності назв. *Н. медична, географічна, телеграфна* і т.д.» [Ушаков II: 591]. Які саме назви мається на увазі, із цього визначення незрозуміло. Першим серед лінгвістів, хто спробував чіткіше визначити поняття «номенклатур-

не найменування» і «номенклатура», був Г. Винокур, який писав, що «не слід змішувати термін як назву предмета думки ні з власним іменем, ні з номенклатурним знаком». І далі: «Що стосується номенклатури, то, на відміну від термінології, під нею треба розуміти систему цілком абстрактних і умовних символів, єдине призначення якої полягає в тому, щоб дати максимально зручні з практичної точки зору засоби для позначення предметів, речей, без прямого стосунку до потреб теоретичної думки, яка оперує цими речами» [Винокур 1939: 8]. Після Г. Винокура питання про номенклатуру в радянському мовознавстві не порушували до кінця 50-х рр., а в зарубіжній лінгвістиці номенклатуру сприймають як синонім термінології [див.: Родзевич 1963: 8; Марузо: 303–309; Хаютин 1972: 7]. Починаючи від першої Всесоюзної термінологічної наради (1959 р.), із питань номенклатури висловлено чимало суджень, однак досі цієї проблеми не розв'язано остаточно.

Відштовхуючися від наведених вище слів Г. Винокура, дискусію про сутність номенклатури розпочав О. Реформатський. Він чітко висловився про номенклатуру як про назви нижчого порядку: «слова першого класу – термінологія», а «слова другого класу – номенклатура» [Реформатский 1961б: 49; див. також: Blatná 1964: 340–345]. Імовірно, слушна думка С. Бурдіна, який із цього приводу зауважив, що «неясно, де кінчаються поняття вищого порядку і де починаються поняття нижчого порядку» [Вопросы 1961: 107]. О. Реформатський уважав, що «термінологія передусім пов'язана зі системою понять певної науки, номенклатура ж тільки етикує її об'єкти. Тому номенклатура може мислитися і як послідовність букв алфавіту (МАГ-5, МАГ-8) та будь-яких інших довільно умовних позначень» [Реформатский 1961б: 47]. Із цією думкою О. Реформатського, очевидно, небезпідставно не погоджується В. Кондрашов, уважаючи, що номенклатурними позначеннями в наведених у О. Реформатського прикладах є не послідовність букв і цифр, а «сполучення таких послідовностей зі словами, абревіатурами і акронімами» [Кондрашов 1971: 75]. О. Реформатський пише, що номенклатура більш номінативна, ніж термінологія, але порівняно з останньою менш понятійна й не така численна, натомість терміни будь-якої науки, вважає він, полічені. На його думку, всупереч традиційному в географів трактуванню, слова *море, ріка, хребет, гора* і т. ін. треба вважати не номенклатурою, а термінами, власні географічні назви (*Волга, Гобі, Москва* і под.) – номенклатурою. Однак останні назви, очевидно, слід вважати звичайними власними назвами, зокрема топонімами [пор.: Лейчик 1974: 24; Німчук 1983б: 119]. Ботанічні назви на кшталт *рослина, дерево, хвойні, листяні, листя* і т. ін., за О. Реформатським, треба зараховувати до термінології, а слова типу *вікторія-регія, червоний мак, мати-мачуха, підсніжник* і под. – до номенклатури [Реформатский 1961б: 49]. Поділ О. Реформатського ботанічних назв на терміни і номенклатурні найменування майже збігається з таким розрізненням у ботаніків, які, однак,

поняття номенклатури не ототожнюють із тим, що розуміє О. Реформатський. Як це буде видно з нашого наступного викладу, ботанічна номенклатура в розумінні ботаніків – повноцінна частина ботанічної термінології.

Якщо Г. Винокур чітко розрізняє терміни, власні імена й номенклатурні знаки, то в О. Реформатського «власні імена і можуть саме бути "номенклатурними знаками"» [Реформатский 1961б: 48], що, звичайно, не дуже точно. О. Реформатський особливо наголошує на несистемному характері номенклатури: «Номенклатура будь-якої чисельності може бути і довільна, і непослідовна, і неминуче випадкова. Номенклатурні списки не є систематизованим цілим, яке корелює зі системою понять, а тільки каталогом зареєстрованих явищ, що не претендують на якість системи. Термінологія ж принципово вимагає логічності і впорядкованості; це передусім система, яка корелюється зі системою понять певної науки» [Реформатский 1961а: 106–107] (критику цього погляду див. нижче).

Після виступу О. Реформатського розв'язання проблеми номенклатури провадять у двох основних напрямах: 1) номенклатура – частина спеціальної лексики, яка принципово відрізняється від термінології; 2) наукова номенклатура – частина термінології.

3.2. Розвиваючи перший напрям розв'язання проблеми номенклатури, автори наголошують на важливості з'ясувати різницю між термінологією і номенклатурою [див.: Шарашова 1969: 75–81; Кондрашев 1971: 77–78; Хаютин 1972: 27; Суперанская 1976: 76–77; Німчук 1983б: 118 та ін.]. На думку В. Кондрашова, однією з відмінних ознак номенклатурних знаків є те, що вони «не виражають ніяких понять» [Кондрашев 1971: 83]. Н. Родзевич категорично не погоджується з цією думкою і услід за Ф. Травнічеком уважає, що в мові немає слів, які мають значення, але не виражають поняття [Родзевич 1963: 10]. Зрештою, О. Реформатський, як уже згадано, не заперечував повністю понятійності номенклатурних найменувань. Г. Степанов також визнає за номенами здатність відображати «поняття, але не будь-які, а тільки ті, що позначають клас однорідних предметів» [Степанов 1983: 6]. О. Суперанська припускає понятійність номенів, але вважає її не настільки очевидною та чіткою, а основним для номенів слід уважати, на її думку, їхню «речовинність або предметність залежно від характеру позначуваних об'єктів» [Суперанская 1976: 79]. У підсумку дослідниця протиставляє номени як найменування предметів, «так чи інакше залучених до процесу наукового пізнання», термінам як позначенням понять, визнаючи, однак, що «між термінами і номенами немає неперехідних меж. Одні й ті самі звуко-буквені ланцюжки для однієї галузі знання – терміни, а для іншої – номени» [Ibid.: 66–88].

За твердженням Т. Канделакі, номени позначають одиничні поняття – як конкретні, так і абстрактні, а на думку В. Лейчика, – загальні поняття, як

і терміни [див.: Лейчик 1974: 24]. Окрім найменувань «понять предметної категорії», Т. Канделакі пропонує до номенклатури зарахувати також інші категорії назв, наприклад, назви «властивостей, процесів, величин, професій, наук і галузей», «конкретних "способів" і "методів" здійснення тих або інших технічних дій, операцій» [Канделаки 1973: 65–67].

Одним із критеріїв розрізнення номенклатури і термінології деякі дослідники вважають наявність чи відсутність у спеціальної назви дефінітивної функції. В. Кондрашов упевнений у тому, що «дефінітивна функція може бути тільки в термінів, але не в номенклатурних знаків, тому що природа останніх така, що вони називають, етикують об'єкти матеріального світу і тим самим виділяють їх із ряду подібних їм, ніяк не визначаючи призначення і не даючи ніяких теоретичних узагальнень (пор.: *мазь Вишневського*, *валідол* у фармацевтиці, *жовтець ненецький*, *саговник пониклий* – у ботаніці)» [Кондрашев 1971: 78]. Очевидно, із цим важко погодитися, особливо якщо мати на увазі ботанічні номени, для яких у принципі можна сформулювати дефініції. Щодо цього О. Суперанська цілком однозначно пише: «Безумовно, кожен предмет, означуваний за допомогою номена, може претендувати на свою спеціальну вичерпну дефініцію» [Суперанская 1976: 78; пор. ще: Письмиченко 1983: 15; Дзюба 2010: 56; Дудник 2014: 52–53]. Крім того, як про це вже говорилося, дефініція – це тільки один із багатьох способів визначення понять, а для значної кількості термінів її взагалі не можна побудувати.

Як було зазначено, О. Реформатський, протиставляючи номенклатуру термінології, наголошував на несистемності номенклатури. Із ним цілком погоджується М. Шарашова, яка впевнена, що «термінологія позначає взаємопов'язані поняття, номенклатура, позначаючи поняття, не пов'язує їх між собою» [Шарашова 1969: 77]. Системність номенів категорично заперечують і деякі інші дослідники [пор.: Гиршфельд 1970: 115]. В. Лейчик визнає системність номенів, але зараховує її до типу найпростіших, які становлять «перелік однорідних понять, що перебувають на одному рівні абстракції і відображають класи однорідних предметів» [Лейчик 1974: 21]. Однак більшість дослідників цілком визнає системність номенклатури. О. Суперанська переконана: кожна наука має не тільки систему термінів, але й «систему йменованих предметів – номенклатуру» [Суперанская 1976: 7; пор. також: Кондрашев 1971: 87; Рейцак 1973: 86; Канделаки 1973: 67–68]. Номенклатура як система визначена також в енциклопедичній літературі [пор.: УРЕ VII: 421–422; БСЭ XVIII: 95]. У цьому зв'язку цікавою є думка П. Веселова про те, що якщо маємо справу із простим переліком яких-небудь даних, то це номенклатура, якщо ж номенклатура набуває системного характеру, то це вже не номенклатура, а термінологія [Веселов 1965: 31].

Свого часу Г. Винокур рішуче протиставляв номенклатуру, як немотивовану частину спеціальної лексики, термінології – як мотивованій. «Чому певний предмет названий так, а не інакше, для номенклатурних позначень більше або менше байдуже, тоді як для терміна, який намагається мати осмислену внутрішню форму, це дуже важливе питання» [Винокур 1939: 8]. Із цією думкою погоджується Н. Москаленко [Москаленко 1959: 15]. Але в наш час ця теза безнадійно застаріла. «Практично вся номенклатура, – пише В. Лейчик, – мотивована» [Лейчик 1982: 36]. Щоправда, серед прибічників позиції немає одностайності, зокрема В. Лейчик стверджує, що, на відміну від терміна, у «"внутрішній формі" якого виражаються суттєві ознаки позначуваних об'єктів», номени ґрунтуються на «зовнішніх, другорядних ознаках», іноді навіть на випадкових асоціаціях, зумовлених рекламною метою [Лейчик 1974: 21–22]. Але, по-перше, і в термінологічній школі Д. Лотте визнаються існування в терміносистемах навіть неправильно орієнтованих термінів, «у яких терміноелементи суперечать справжньому значенню терміна і викликають неправильне уявлення про поняття» [Краткое 1979: 32]; по-друге, варто дослухатися до думки О. Суперанської, що номени «намагаються якомога точніше позначати іменований предмет, даючи йому таку назву, яка не тільки називала б його, й указувала б на його стосунок до інших аналогічних предметів, тобто на його місце в системі» [Суперанская 1976: 80]. В. Німчук, не маючи спеціальної мети розмежувати номенклатуру і термінологію, пропонує в кожній науці до термінів зараховувати слова, які позначають основні (класові, категоріальні і субкатегоріальні) поняття, а до номенклатури – «решту слів» [Німчук 1983б: 120].

З аналізу міркувань прихильників протиставлення номенклатури і термінології, за словами Т. Канделакі, «складається враження, що номенклатурні найменування – це щось другорядне», «не гідне лінгвіста», «між тим поняття "термін" і "номенклатурне найменування" тісно пов'язані, вивчати останні необхідно, і лінгвістам треба приділяти їм увагу» [Канделаки 1973: 61], адже, як слушно зауважує В. Кондрашов, і терміни, і номени «є однаково необхідні одиниці однієї системи понять певної науки» [Кондрашев 1971: 81].

3.3. Неодностайність у трактуванні номенклатури можна пояснити, як нам видається, двома причинами: 1) говорячи про номенклатуру, більшість авторів має на увазі найменування найрізноманітніших об'єктів – від предметів вивчення в природничих науках до різноманітних видів виробів, деталей, сортів, марок, товарів і т. ін.; 2) більшість конкретних наукових номенклатур у лінгвістичному плані не вивчена; гадаємо, найбільше «пощастило» технічній номенклатурі. У суті речі, маючи передусім її на увазі, деякі вчені поширюють свої висновки на номенклатуру взагалі, зокрема й наукову, природничо-наукову.

У лінгвістичній літературі до номенклатурних найменувань (номенів) зараховують чимало лексичних одиниць: назви машин, обладнання, апаратів, пристосувань, окремих вузлів, механізмів, блоків, деталей, матеріалів, типів будівель, будівельних конструкцій, залізобетонних виробів, технологічних процесів, розрахункових показників, величин, одиниць вимірювань, деяких форм документації, різноманітних промислових і сільськогосподарських виробів, торговельних товарів, тварин, рослин, сортів овочів, фруктів, порід тварин, лікарських засобів, синтаксичних, морфологічних, фонетичних явищ певних мов та ін., наприклад: літак *Ан-24,* будівельні конструкції *КС-2561, БП-1-2,* холодильник *«Дніпро»,* лікарський засіб *валідол,* рослини *ромашка, підсніжник, груша ренклод,* тварини *кінь, слон,* географічні назви *Каспійське* (море), *Київ* і под. [див.: Реформатский 1961б: 48; Краткое 1979: 11; Канделаки 1973: 64–65; Пінчук 1979: 33–34; Лейчик 1974: 19; 1982: 17–18, 22–23; Суперанская 1976: 80–81; Письмиченко 1983: 14–16; Німчук: 1983б: 120; Степанов 1983: 6 та ін.]. Але це досить велике коло найменувань найрізноманітніших об'єктів значно розширює В. Кондрашов, який, окрім цього, серед номенклатурних знаків перераховує ще назви установ, підприємств, колгоспів, радгоспів, організацій, найвищих посад, кораблів, частин, з'єднань, родів військ, навчань, маневрів, магазинів, ресторанів, готелів, будинків відпочинку, хімічних елементів, космічних кораблів, міжпланетних станцій та ін. [Кондрашев 1971: 87].

Слово *номенклатура* в українській мові походить від лат. *nomenclatura* 'перелік, список', засвоїлося, можливо, через рос. *номенклатура* 'тс.' [СІС: 585; ЕСУМ IV: 110]. До російської мови прийшло, вірогідно, через німецьку в XIX ст. [пор.: КЭС: 293–294], наприклад, І. Мартинов у «Словаре родовых имен растений» [Мартинов 1826: 5] номенклатуру називає *номенклатором* (*именником*). У деяких європейських мовах слово *номенклатура* зрідка використовують у XVI–XVIII ст., але поширення набуло тільки від другої половини XVIII ст., позначаючи назви об'єктів відповідної науки [детально див.: Хаютин 1972: 5–7]. В українській, російській, деяких інших мовах це слово має кілька значень, наприклад, в УРЕ *номенклатура* – це: «1. Система назв і термінів, уживаних у певній галузі науки, техніки, мистецтва. 2. Перелік найменувань продукції, яка виготовляється промисловими підприємствами. 3. Перелік службових осіб, призначення або затвердження яких на відповідну посаду входить до компетенції вищестоящого органу» [УРЕ VII: 421–422]. У БСЭ сформульовано два значення слова *номенклатура:* «1. Система (сукупність) назв, термінів, уживаних у якій-небудь галузі науки, техніки і т. ін. (див., наприклад: Номенклатура анатомічна. Номенклатура хімічна. Номенклатури). 2. Система абстрактних і умовних символів, призначення якої дати максимально зручний із практичної точки зору засіб для позначення предметів» [БСЭ XVIII: 95].

Отже, із поданих визначень, які характеризують номенклатуру як спеціальні слова «нижчого порядку» (порівняно з термінологією), стає зрозуміло, що деякі лінгвісти, визначаючи поняття *номенклатури,* беруть до уваги тільки друге значення терміна *номенклатура*, подане в БСЭ, цілком ігноруючи перше. Г. Винокур, на якого покликається багато авторів, номенклатуру розумів саме у другому значенні [Винокур 1939: 8], тому що, наприклад, назви хімічних речовин у хімії, хвороб у медицині, мінералів у геології та ін. він зараховував до термінології [Ibid.: 10–11].

Розгляньмо визначення номенклатури у тлумачних словниках: за одинадцятитомним Словником української мови, це – «1. Сукупність прийнятих для наукового вжитку назв, термінів, що застосовуються в тій чи іншій галузі знання. 2. *збірн., розм*. Працівники, призначені чи затверджені вищими органами на якісь посади» [СУМ V: 441], за БАС – «1. Сукупність або перелік термінів, назв, уживаних у якій-небудь галузі знань, спеціальності і т. ін. *Номенклатура спеціальностей вищої школи.* 2. Перелік рахунків, відкритих бухгалтерією підприємства. Тверда *номенклатура витратних статей*» [БАС VII: 1389–1390], за МАС – «Перелік, сукупність назв, термінів і т. ін., використовуваних у якій-небудь галузі науки, виробництва і т. ін. *Географічна номенклатура. Медична номенклатура.* || Перелік назв чого-небудь. *Номенклатура виробів. Номенклатура товарів*» [МАС II: 507].

Із поданих визначень в енциклопедичних і тлумачних словниках випливають два цілком логічні висновки: 1) незважаючи на те, що слово *номенклатура* і в українській, і в російській мовах використовують для найменувань найрізноманітніших об'єктів, проте майже всі словники чітко виділяють поняття наукової номенклатури, під якою розуміють систему або сукупність назв і термінів, уживаних у певній галузі науки, техніки і т. ін.; 2) наукові номени визначають як терміни.

Як свідчать деякі спостереження [пор.: Коваль 1970: 298], наукова номенклатура також неоднорідна, у ній слід розрізняти номенклатури, що відображають пізнання людиною природи (ботанічна, зоологічна, геологічна і т. ін.), і номенклатури, використовувані для позначення об'єктів, які створила людина [пор.: Суперанская 1976: 80].

Те, що номенклатура – частина термінології, визнає багато мовознавців. Однак, погоджуючись із цим, деякі вважають номенклатуру нижчим ступенем, нерівноцінною з рештою термінології, зокрема номенклатурі «приписують» функцію позначення типових об'єктів певної науки (менший ступінь абстракції), а іншій частині термінології – позначення загальних, абстрактних понять [див.: Лейчик 1974: 13; Вопросы 1961: 110–111; Ахманова: 270; Кузькин 1970: 79–80; Кондрашев 1971: 80; Рейцак 1973: 86; Забинкова 1976: 95–96; Романова 2011: 59–61 та ін.].

Але деякі лінгвісти вважають, що номенклатура – повноцінна частина термінології, що нічим суттєвим не відрізняється від останньої. На думку В. Петушкова, номенклатурні позначення «прилягають до “термінів”, ніби зливаються з ними» [Петушков 1971: 412]. В. Овчаренко чітко розрізняє дві групи номенклатури: 1) номенклатурні знаки (номенклатурні найменування), уживані, наприклад, у техніці для позначення окремих видів промислової продукції (автомобіль «*Волга*») і 2) номенклатурні терміни, що виражають «поняття про предмети і явища об’єктивної дійсності, які виступають як об’єкти вивчення тієї або іншої науки», наприклад, у біології це: *мікроб, тварина, рослина, птиця* та ін. [Овчаренко 1968: 61–62]. На переконання О. Мойсєєва, розмежовувати номенклатуру і термінологію немає підстав: у них «більше подібного, ніж відмінного» [Мойсеев 1971: 336]. Протиставлення понятійної основи термінології і «безпонятійної», суто номінативної сутності номенклатури він уважає надуманим, тому що «важко представити співвіднесеність найменування тільки з поняттям без зв’язку його з предметом або тільки із предметом без зв’язку з поняттям» [Ibid.: 337; див. також: Комарова 1979: 7–8]. Як систему термінів якоїсь галузі науки кваліфікує номенклатуру Ф. Сергєєв [Сергеев 1978: 212]. Н. Родзевич пропонує взагалі не розрізняти номенклатуру і термінологію в теоретичному плані, як це є за рубежем, тому що навіть у тих науках, наприклад – у фармацевтиці, ботаніці, де традиційно певну частину термінології називають номенклатурою, суттєвої різниці між ними не роблять [Родзевич 1963: 11]. Незважаючи на чималу кількість публікацій про номенклатуру, в українському (і східнослов’янському) мовознавстві поки що не створено «комплексної й глибокої наукової розвідки, яка б дала однозначні відповіді на всі питання щодо номена й номенклатури» [Нікуліна 2013: 71].

Тому ми вважаємо доцільним розуміти наукову номенклатуру в тому плані, у якому про неї йдеться у вітчизняних енциклопедичних виданнях, тлумачних словниках сучасних літературних української і російської мов, тобто, насправді, наукова номенклатура – це система або сукупність уживаних у якій-небудь галузі науки, техніки та ін. назв і термінів.

4. Ботанічна номенклатура – повноцінна частина ботанічної термінології. Специфіка наукової ботанічної номенклатури

4.1. У деяких науках традиційно якусь частину термінології (здебільшого назви об’єктів дослідження певної науки) називають номенклатурою. Ставлення до цієї частини спеціальної лексики фахівців, зокрема й лінгвістів, не завжди збігається. Наприклад, хіміки традиційно (від XVIII–XIX ст.) найменування хімічних елементів і сполук називають номенклатурою [Лейчик 1982: 162], натомість більшість лінгвістів уважає їх

термінами [Ibid.: 13; Капанадзе 1965: 75–86]. Як термінологію кваліфікує наукові назви риб мовознавець О. Герд [Герд 1968].

До ботанічної номенклатури ставлення дослідників теж неоднакове. За традицією ще від XIX ст. серед ботаніків назви таксономічних одиниць (видів, родів, родин і т. д. рослин) прийнято виокремлювати і трактувати як номенклатуру [пор.: Семенов 1878]. У сучасних ботанічних словниках ці назви подано або серед інших ботанічних термінів [пор.: БС; СДБ], або окремо від решти термінології [РУСб]. Однак ботаніки всіх країн на практиці чітко розрізняють ботанічну номенклатуру і решту ботанічної термінології.

У мовознавчій літературі деякі вчені принципово зараховують назви рослин не до термінології, а до номенклатури в тому визначенні, яке запропонували Г. Винокур, О. Реформатський та їхні послідовники (див. вище). Прибічники цього погляду [пор.: Реформатский 1961б: 49; Шарашова 1969: 75–81; Суперанская 1976: 75–78 та деякі ін.] уважають, що назви рослин, як і інші номенклатурні найменування, порівняно з термінами менш понятійні і більше номінативні, оскільки є найменуваннями нижчого порядку. Такої думки дотримуються здебільшого дослідники, які спеціально й ґрунтовно не вивчали назви рослин. Про це свідчить, зокрема, непослідовність О. Реформатського, який родові флорономени (*мати-мачуха, підсніжник* і под.) зараховує до номенклатури, а назви родин (*хвойні, листяні*) – до термінології. Але ж і перші, і другі – найменування таксонів, тобто із погляду ботаніків це назви одного ряду.

4.2. Більшість мовознавців, які фахово вивчали флористичні номени в різних мовах, зараховують ці найменування до термінології незалежно від того, чи називають їх термінами (як і ботаніки), чи номенклатурою. Це, наприклад, дослідники української ботанічної лексики А. Капська [Капская 1970: 4], М. Фещенко [Фещенко 1974: 1], Л. Симоненко [Симоненко 1973: 4], Я. Закревська [Закревська 1976: 105–106] та інші, російської – В. Меркулова [Меркулова 1967: 5], білоруської – А. Киселевський [Киселевский: 3], чеської – В. Махек [Machek 1954: 6], молдавської – Г. Грінко [Гринко: 3] тощо. Цієї точки зору дотримуються також Н. Родзевич [Родзевич 1965: 141–150], В. Німчук [Німчук 1983а: 87–91], В. Петушков [Вопросы 1961: 112], В. Лейчик [Лейчик 1974: 14–15; Лейчик 1982: 162] та ін.

Назвам рослин, зокрема науковим, властиві ті ж ознаки, які властиві термінам, а саме: точна співвіднесеність із відповідним поняттям, наявність чіткого визначення (наприклад, кожне видове поняття визначається через родове і суттєві ознаки, якими відрізняється від інших видових понять того самого роду), системність (кожний ботанічний номен займає місце, точно визначене йому в ієрархії інших ботанічних найменувань), однозначність (в українській науковій ботанічній номенклатурі всі номени однозначні), номінативність, майже повна відсутність омонімів, а сино-

німи наявні в незначній кількості. Що стосується експресивності, то для більшості українських ботанічних номенів, як і для термінів загалом, вона не характерна, щоправда, невелика кількість назв рослин до деякої міри експресивна. Остання ознака властива будь-якій національній ботанічній номенклатурі, сформованій здебільшого на загальнонародній основі, тому що багато народних назв рослин утворилося завдяки метафоризації [пор.: Родзевич 1965: 141–150; Туровська 2010: 83–84].

Отже, наукові назви рослин – терміни, а їх система є підсистемою ботанічної термінології, її повноцінною складовою. Але, зважаючи на традицію, ми йменуємо назви рослин номенами, назвами, найменуваннями, а їхню систему (сукупність) – ботанічною номенклатурою.

4.3. Сучасні національні наукові ботанічні номенклатури формуються за зразком латинської, а точніше за вимогами Міжнародного кодексу ботанічної номенклатури [МКБН]. Центральним у ній є рід, який увів Дж.-П. Турнефор 1700 року, а 1753 року К. Лінней запровадив латинською мовою бінарну номенклатуру, за якою кожна видова назва складається з назви роду рослини і видового означення, яке ботаніки чомусь називають видовим епітетом. Хоча латинська мова в Європі ще була мовою науки впродовж XVIII ст., проте вже в цей час значення латині поступово підупадає. Спочатку в німців, а далі і в інших європейців виникають ботанічні номенклатури національними мовами [RS: 3–22].

Наукова ботанічна номенклатура відображає ієрархію таксонів, яку установили ботаніки відповідно до природної (філогенетичної) класифікації рослин. Незважаючи на свою чіткість, система К. Ліннея була штучною: у ній траплялися об'єднані в один клас роди, зовсім не споріднені між собою або ж належні до різних класів рослини однієї природної родини. Першу філогенетичну класифікацію рослин розробив А. Жюсьє 1789 року. У природній системі рослини об'єднуються в таксони за сукупністю ознак, а не за якою-небудь однією довільно взятою морфологічною рисою, як у штучних системах.

Згідно з філогенетичною класифікацією, усі рослини поділяють на вищі і нижчі, які своєю чергою членують на відділи, відділи – на класи, класи – на порядки, порядки – на родини, родини – на роди, роди – на види. За необхідності кожен із цих таксонів ділять на проміжні: підвідділи, підкласи, підродини і т. д. У такій ієрархії кожен таксон підпорядкований тільки одному таксону вищого порядку й охоплює один або кілька підпорядкованих йому таксонів нижчого порядку. Отже, наукова ботанічна номенклатура – це назви видів, родів, родин, порядків та інших таксонів.

Основною (елементарною) одиницею класифікації рослин є вид – сукупність особин спільного походження. Ученим відомо понад 200 тисяч видів рослин, поширених на Землі. Саме стільки назв потрібно було б для

них, якщо б К. Лінней не створив бінарної ботанічної номенклатури, суть якої в тому, що кожний вид має здебільшого дволексемну назву – словосполучення, у якому іменник позначає родову належність рослини, а прикметник (у ботаніків – видовий «епітет», тобто видове означення) – її видову відмінність, наприклад: Viola odorata L. – *фіалка запашна*, Viola silvestris Lam. – *фіалка лісна*, Viola alba Bess. – *фіалка біла* і т. ін. Назви таксонів вищого виду (рід, родина і т. д.) зазвичай складаються з одного слова. До К. Ліннея латинські назви рослин були дуже незручні, громіздкі, скажімо, рослина Viola odorata мала назву Viola martita, florae simplici odora, що в перекладі означає ‘фіалка березнева з простими запашними квітками’ [Липа, Добровольський: 9].

Зі сказаного випливає, що латинська наукова ботанічна номенклатура, доступна для огляду і підрахунку: у кожний період часу в ній стільки видових назв (окрім, звичайно, синонімів), скільки видів рослин описано [пор.: Денисов 1969: 78]. Однак деякі лінгвісти [див.: Реформатский 1961б: 49; Кулебакин, Климовицкий 1970: 30 та ін.], які зараховували назви рослин до номенклатури як до категорії спеціальної лексики нижчого порядку, незчисленність розцінювали як одну зі суттєвих ознак будь-якої номенклатури. Отже, не можна вважати назви рослин менш понятійними, ніж решту ботанічних термінів, тому що всі ботанічні номени виражають загальні поняття. Що таке укр. *підсніжник,* рос. *подснежник*? У науковій ботанічній номенклатурі ці слова є позначеннями роду Galanthus L., який об’єднує кілька видів рослин. Та й поняття виду – основної одиниці систематики рослин – теж загальне [пор.: Лейчик 1982: 162], тому що воно, як уже було сказано, охоплює сукупність особин, які нерідко можуть суттєво відрізнятися одна від одної, ось чому іноді запроваджують таксони нижчого, ніж вид, рівня – підвид, відміна (різновидність), підрізновидність, форма, підформа [Джефри 1980: 18].

Повністю наукову ботанічну номенклатуру розроблено тільки латинською мовою. Для цієї номенклатури характерні чіткість та однозначність. Майже всі номенклатурні найменування, вищі від родових, утворені за допомогою стандартних елементів, які приєднуються до основи назви типового роду, наприклад, приєднанням елемента *-phyta* (у назвах грибів – *-mycota*) утворюються назви відділів (*Bryophyta, Pteridophyta, Myxomycota* та ін.), приєднанням *-opsida* (у назвах листостеблих рослин; у найменуваннях грибів – *-mycetes*) – назви класів (*Lycopsida, Ascomycetes* і под.), за допомогою *-ales* – назви порядків (*Polygonales, Fucales* та ін.), за допомогою *-aceae* – назви родин (*Rosaceae, Moraceae* та ін.).

Аналогійної одноманітності майже неможливо досягти в номенклатурах живих мов, хоча «проблема ця, – як слушно зауважує Н. Забинкова, – надзвичайно актуальна» [Забинкова 1976: 93–94], пор., наприклад,

українські наукові назви відділів: *папоротеподібні, голонасінні, покритонасінні* і т. д.; класів: *хвощовидні, папоротевидні, хвойні, однодольні* і т. ін.; порядків: *плаунуваті, хвощуваті, шишконосні, дрібнонасінні, осокоцвіті, злакоцвіті, болотникові* і под.; родин: *плаунові, хвощові, марсилієві, тризубцеві* тощо. Як видно з наведених прикладів, тенденція до одноманітності в них простежується, але повної уніфікованості, за винятком назв родин, немає. Вірогідно, її й не можна домогтися, тому що в живих мовах важко знайти цілий ряд нейтральних словотворчих елементів, які легко приєднувалися б до будь-якої родової назви і при цьому всі назви родин, порядків і т. д. були б милозвучними, оскільки милозвучність – одна з найважливіших вимог, які ставлять до сучасного наукового терміна.

Як і більшість інших національних, українська наукова ботанічна номенклатура не має назв для всіх видів рослин. Справа в тому, що процес формування будь-якої природно утвореної (не штучної у своїй основі) термінології, якою є українська наукова номенклатура рослин, – складний і тривалий. Велика кількість українських наукових назв флори (особливо родових) сформувалася на підставі загальнонародних ботанічних номенів. Вони складають основу сучасної наукової ботанічної номенклатури української мови. Однак народні назви мають не всі види рослинного світу, а тільки ті, які відомі, важливі для людей. До того ж загальновживані назви рослин стосуються переважно найвідоміших у народі рослин. Це змушує ботаніків для багатьох видів, родів спеціально створювати національні назви, або використовувати слова лексико-семантичних і тематичних груп рідної мови, або перекладати, калькувати, транслітерувати латинські наукові назви чи запозичати готові чужомовні терміни (найчастіше латинські, грецькі, рідше – з інших мов). Але й після цього в кожній національній ботанічній номенклатурі бракує назв для багатьох видів рослин, особливо для тих, що не ростуть на певній національній території. Штучно створені національні ботанічні номени використовують здебільшого в мові спеціалістів-ботаніків, а в загальновживаній літературній мові вони майже не відомі, у загальномовних словниках зазвичай їх не фіксують.

4.4. Сказане вище про наукову ботанічну номенклатуру національною мовою, зокрема й українською, не дає підстав ототожнювати її із загальновживаною лексикою флори. Різниця між ними полягає не тільки в кількісному, а й у якісному плані, а найголовніше – у функційному. Кожен науковий номен – член стрункої системи, який займає у ній точно визначене місце. Наукова номенклатура забезпечує абсолютну точність у найменуванні будь-якої рослини, тобто в ній існує повна відповідність між певним видом рослини та його назвою. Загальновживані літературні, як і діалектні, назви рослинного світу не завжди забезпечують таку відповідність. Саме в цьому полягають основні труднощі під час збирання народних назв рослин

і репрезентації ботанічних номенів літературної мови в загальномовних словниках, порівняймо, наприклад, у СУМі: *гірчи́ця* ‘трав’яниста олійна рослина з родини хрестоцвітих’ [СУМ II: 76]. На підставі цього визначення важко здогадатися, про яку саме рослину тут ідеться, тому що в цій родині налічується кілька сотень видів трав’янистих рослин, серед яких немало олійних. Не можна також дізнатися із цього словника, про яку рослину йдеться під словом *блекота́,* яке визначають як ‘отруйна бур’янова рослина’ [Ibid. I: 197], адже отруйних бур’янових рослин велика кількість. До речі, у народі обидві наведені українські назви вживають як позначення багатьох видів, які належать до різних ботанічних родів. Ще приклад: *роме́н* ‘багаторічна рослина-бур’ян родини складноцвітих з гіллястим стеблом і жовтими квітками’ [Ibid. VIII: 880]. Із такого тлумачення важко дізнатися, яка це рослина. У народі цю назву вживають на позначення багатьох видів різних родів рослин. За ілюстраціями, узятими в подібних випадках переважно з художньої літератури, також важко встановити, про яку саме рослину йдеться. Аналогійні неточності в тлумаченні ботанічних номенів спостерігаємо й у загальномовних словниках інших літературних мов, порівняймо, наприклад, спостереження Н. Забинкової на матеріалі російського 17-томного БАСа [Забинкова 1976: 100–101]. У таких випадках бажано, очевидно, скрізь подавати латинську (хоча б родову, якщо важко видову) назву рослини, як це здебільшого й роблять укладачі СУМа.

Водночас не можна погодитися з думкою В. Ілліча-Світича, який народним назвам рослин, ніби створеним штучно, повністю протиставляє наукові [Иллич-Свитыч 1957: 130]. Безперечно, значну частину наукової ботанічної номенклатури, зокрема ту, що функціює зараз в українській мові, створили спеціалісти-ботаніки, однак її основу складають термінновані загальнонародні, частково діалектні з походження назви рослин української мови, які позначають переважно добре відомі в народі рослини. Більшість же так званих штучно створених ботанічних номенів співвідноситься з рослинами, які не ростуть на території України, або поширені на незначній її частині, або не мають якого-небудь значення в житті людей.

Джерела

Ахманова – Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966. 607 с.

БАС – Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. Москва; Ленинград, 1950–1965. Т. 1–17.

БС – Ботанический словарь русско-английско-немецко-французско-латинский / сост. Н. Давыдов. Москва, 1960. 335 с.

БСЭ – Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Москва, 1974. Т. 18. 632 с.
ГОСЛТ – Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ, 1982–2012. Т. 1–6.
Кондаков – Кондаков Н.И. Логический словарь. Москва, 1971. 658 с.
КРСЛТ – Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів / заг. ред. Є. Кротевича. Київ, 1957. 236 с.
КЭС – Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. 3-е изд., испр. и доп. Москва, 1975. 543 с.
Марузо – Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. Москва,1960. 436 с.
МАС – Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1981–1984. Т. 1–4.
МКБН – Международный кодекс ботанической номенклатуры, принятый XII Международным ботаническим конгрессом, Ленинград, июль 1975 г. / пер. с англ. И. Линчевского. Ленинград, 1980. 284 с.
РУСб – Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури / укл. Д. Афанасьєв, А. Барбарич, Д. Зеров та ін. Київ, 1962. 340 с.
СДБ – Словник-довідник з ботаніки / за ред. І. Білоконя, О. Липи. Київ, 1965. 588 с.
СІС – Словник іншомовних слів / за ред. О.С.Мельничука. 2-е вид., випр. і доп. Київ,1985. 966 с.
СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.
УМЕ – Українська мова: Енциклопедія. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ, 2007. 856 с.
УРЕ – Українська радянська енциклопедія: у 12 т. (13 кн.). 2-е вид. Київ, 1977–1985. Т. 1–12.
Ушаков – Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Ушакова. Москва, 1930–1935. Т. 1–4.
RS – Rostafiński J. Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin popredzony historyczną rozprawą o rźódłach. Kraków, 1900. 834 s.

Література

Баскаков 1961 – Баскаков Н.А. Современное состояние терминологии в языках народов СССР. *Вопросы терминологии*. Матер. Всесоюзн. термин. совещания. Москва, 1961. С. 55–70.
Бергер 1971 – Бергер М.Г. Некоторые общие вопросы терминологии как науки. *Научный симпозиум «Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики»*. Москва, 1971. Ч. 1–2. С. 316–319.
Березникова 1976 – Березникова Р.Е. Подача номенов в словарях различных типов. *Проблематика определения терминов в словарях различных типов.* Ленинград, 1976. С. 83–91.
Блинкена 1973 – Блинкена А.Я. Соотношение научных терминов и общеупотребительной лексики. *Вопросы разработки научно-технической терминологии.* Рига, 1973. С. 115–124.

Блинова 1981 – Блинова О.И. Термин и его мотивированность. *Терминология и культура речи.* Москва, 1981. С. 28–37.

Бурячок 1983 – Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов: Назви відносин між державами, народами. Київ, 1983. 248 с.

Веселов 1965 – Веселов П.В. Номенклатурное наименование и научно-технический термин. *Стандартизация.* 1965. № 12. С. 30–31.

Виноградов 1972 – Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). 2-е изд. Москва, 1972. 614 с.

Винокур 1939 – Винокур О.Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии: Опыт лингвистического описания. *Труды Московского института истории, философии и литературы:* Сб. статей по языкознанию. Москва, 1939. Т. V. С. 3–54.

Вопросы 1961 – Вопросы терминологии. Материлы Всесоюзн. термин. совещания. Москва, 1961. 231 с.

Герд 1968 – Герд А.С. Проблемы формирования научной терминологии (на материале русских научных названий рыб): автореф. дисс. ... докт. филол. наук. Ленинград, 1968. 27 с.

Гиршфельд 1970 – Гиршфельд Е. Проблема технической терминологии в ЧССР. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 113–116.

Головин 1980 – Головин Б.Н. Термин и слово. *Термин и слово.* Межвузов. сб. Горький, 1980. С. 3–12.

Гринко 1962 – Гринко Г.В. Народные названия растений в молдавских говорах Котовского района МССР: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Кишинев, 1962. 17 с.

Гриценко 1980 – Гриценко П.Ю. Термін у говорах і літературній мові. *Науково-технічний прогрес і проблеми термінології.* Тези доп. Респ. конф. (Львів, травень 1980 р.). Київ, 1980. С. 75–76.

Гуйванюк 1983 – Гуйванюк Н.В. Категорія присвійності в народній ботанічній термінології (на матеріалі буковинських говірок). *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі.* Тези доп. і повід. XV респ. діал. наради. Житомир, 1983. С. 188–190.

Даниленко 1977 – Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. Москва, 1977. 246 с.

Даниленко, Скворцов 1983 – Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Терминологическая норма (К проблеме типологии терминов). *Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях союзных республик.* Москва, 1983. С. 90–97.

Денисов 1969 – Денисов П.Н. О некоторых общих аспектах изучения языка науки. *Современные проблемы терминологии в науке и технике.* Москва, 1969. С. 62–90.

Джефри 1980 – Джефри Ч. Биологическая номенклатура / пер. с англ. Москва, 1980. 119 с.

Дзюба 2010 – Дзюба М. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології».* 2010. № 676. С. 56–61.

Дудник 2014 – Дудник О.М. Термінорозмежування понять номен – онім. Науковий номен та загальновживаний художній. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологічна».* Острог, 2014. Вип. 50. С. 52–55.

Д'яков та ін. 2000 – Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ, 2000. 218 с.

Забинкова 1976 – Забинкова Н.Н. Термин и номенклатурные слова в ботанических словарях. *Проблематика определения терминов в словарях разных типов.* Ленинград, 1976. С. 91–101.

Закревська 1976 – Закревська Я.В. Народні назви рослин. *Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспект*і. Київ, 1976. С. 105–139.

Иллич-Свитыч 1957 – Иллич-Свитыч В.М. [Рец. на:] Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. Praha, 1954. 366 s. *Вопросы языкознания.* 1957. № 2. С. 130–134.

Канделаки 1970 – Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий. *Проблемы языка науки и техники: Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии.* Москва, 1970. С. 3–39.

Канделаки 1973 – Канделаки Т.Л. К вопросу о номенклатурных наименованиях. *Вопросы разработки научно-технической терминологии.* Рига, 1973. С. 60–70.

Канделаки 1977 – Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. Москва, 1977. 168 с.

Капанадзе 1965 – Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология». *Развитие лексики современного русского языка.* Москва, 1965. С. 75–85.

Капская 1970 – Капская А.И. Семантико-словообразовательная структура названий цветов в украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1970. 22 с.

Квитко 1976 – Квитко И.С. Термин в научном документе. Львов, 1976. 127 с.

Киселевский 1962 – Киселевский А.И. Беларусская ботаническая терминология: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Минск, 1962. 19 с.

Кісялеўскі 1962 – Кісялеўскі А.І. Да пытання тэрміналагічнага нарміравання некаторых спрэчных назваў флоры. *Весці Акадэміі Беларускай СССР. Серыя грамадскіх навук.* 1962. № 1. С. 128–138.

Климовицкий 1976 – Климовицкий А.Я. Термин и обусловленность определения понятия в системе. *Проблематика определения терминов в словарях разных типов.* Ленинград, 1976. С. 107–114.

Ковалик 1970 – Ковалик І.І. Основна проблематика сучасної української термінології. *Перша науково-методична нарада з проблем упорядкування і нормалізації термінології.* Тези доп. і повід. Київ, 1970. С. 13–14.

Коваль 1970 – Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. *Структура наукового тексту.* Київ, 1970. 306 с.

Комарова 1979 – Комарова З.И. О сущности термина. *Термин и слово.* Межвузов. сб. Горький, 1979. С. 3–13.

Кондрашев 1971 – Кондрашев В.В. К вопросу об изучении номенклатуры в советском языкознании. *Труды Самаркандского университета. Новая серия.* Самарканд, 1971. Вып. 204. С. 74–91.

Косов 1980 – Косов А.В. Некоторые различия системной организации терминологии по сравнению с организацией лексики. *Термин и слово.* Межвузов. сб. Горький, 1980. С. 13–22.

Котелова 1970 – Котелова Н.З. К вопросу о специфике термина. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 122–126.

Кочан 2012 – Кочан І.М. Українське термінознавство в іменах. Львів, 2012. 292 с.

Краткое 1979 – Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии. 1979. 126 с.

Кузькин 1962 – Кузькин Н.П. К вопросу о сущности термина. *Вестник Ленинградского государственного университета: Серия истории, языка и литературы.* Ленинград, 1962. № 20. Вып. 4. С. 136–146.

Кузькин 1970 – Кузькин Н.П. Нормативная и ненормативная специальная лексика: Проблемы и методы нормализации специальной лексики. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 68–81.

Кулебакин, Климовицкий 1970 – Кулебакин В., Климовицкий Я. Работы по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 11–39.

Кутина 1966 – Кутина Л.Л. Формирование терминологии физики в России. Москва; Ленинград, 1966. 288 с.

Кутина 1970 – Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 82–94.

Лагутіна 1983 – Лагутіна А.В. Місце термінології в національній мові. *Культура слова.* Київ, 1983. Вип. 25. С. 5–9.

Левковская 1962 – Левковская К.А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала. Москва, 1962. 296 с.

Лейчик 1974 – Лейчик В.М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и собственными именами. *Вопросы терминологии и лингвистической статистики.* Воронеж, 1974. С. 13–24.

Лейчик 1982 – Лейчик В.М. Люди и слова. Москва, 1982. 177 с.

Лейчик 1989 – Лейчик В.М. Предмет, методы и структура терминоведения. Москва, 1989. 147 с.

Липа, Добровольський 1975 – Липа О., Добровольський І. Ботаніка. Систематика нижчих і вищих рослин. Київ, 1975. 400 с.

Лотте 1961 – Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. *Вопросы теории и методики*. Москва, 1961. 158 с.

Мартинов 1826 – Мартинов И. Словарь родовых имен растений. – Санкт-Петербург, 1826.

Меркулова 1967 – Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений (Травы. Грибы. Ягоды). Москва, 1967. 258 с.

Мойсеев 1970 – Мойсеев А.И. О языковой природе термина. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 127–138.

Мойсеев 1971 – Мойсеев А.И. К определению термина. *Научный симпозиум «Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики».* Москва, 1971. Ч. 1–2. С. 336–338.

Морозова 1971 – Морозова Л.В. Дифференциальные признаки термина. *Научный симпозиум «Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики».* Москва, 1971. Ч. 1–2. С. 336–338.

Москаленко 1959 – Москаленко Н.А. Нарис української граматичної термінології. Київ, 1959. 224 с.

Нікуліна 2010 – Нікуліна Н. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2010. № 676. С. 56–61.

Нікуліна 2013 – Нікуліна Н.В. Номен як об'єкт східнослов'янських термінологічних студій. *Термінологічний вісник.* Збірник наукових праць. Ін-т укр. мови НАНУ. Київ, 2013. Вип. 2(1). С. 67–71.

Німчук 1983а – Німчук В.В. Праслов'янська лексика. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія.* Київ, 1983. С. 15–163.

Німчук 1983б – Німчук В.В. Термінологічна система як результат пізнаності об'єкта. *Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів.* Київ, 1983. С. 117–126.

Овчаренко 1968 – Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. Харків, 1968. 72 с.

Панько та ін. 1994 – Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство. Підручник. Львів, 1994. 216 с.

Пекарская 1981 – Пекарская Л.А. Реализация требований к «идеальному» термину в реально фукционирующих терминологиях. *Термин и слово.* Межвузов. сб. Горький, 1981. С. 22–28.

Петушков 1971 – Петушков В.П. Термин и язык. *Научный симпозиум «Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики».* Москва, 1971. Ч. 1–2. С. 412–416.

Пиотровский 1952 – Пиотровский Р.Г. К вопросу об изучении термина. *Ученые записки Ленинградского государственного университета: Серия филол. наук.* Ленинград, 1952. № 161. Вып. 18. С. 21–36.

Письмиченко 1983 – Письмиченко А.М. Номен і номенклатура (на матеріалі терміносистеми будівельної індустрії). *Культура слова.* Київ, 1983. Вип. 25. С. 14–16.

Пінчук 1978 – Пінчук О.Ф. Методологічні основи стандартизації термінолексики. *Науково-технічний прогрес і мова.* Київ, 1978. С. 24–37.

Плечкайтис 1973 – Плечкайтис Р. О выявлении понятий в связи с терминологической работой. *Вопросы разработки научно-технической терминологии.* Рига, 1973. С. 124–129.

Прохорова 1970 – Прохорова В.Н. Об эмоциональности термина. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 153–159.

Рейцак 1973 – Рейцак А. Терминология и номенклатура. *Вопросы разработки научно-технической терминологии.* Рига, 1973. С. 71–91.

Реформатский 1961а – Реформатский А. А. Дихотомическая классификация дифференциальных признаков и фонематическая модель языка. *Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике.* Москва, 1961. С. 102–109.

Реформатский 1961б – Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. *Вопросы терминологии*. Матер. Всесоюзн. терминол. совещания. Москва, 1961. С. 46–54.

Реформатский 1968 – Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. *Проблемы структурной лингвистики.* Москва, 1968. С. 103–126.

Родзевич 1963 – Родзевич Н.С. Поняття термін, термінологія, номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених. *Лексикографічний бюлетень.* Київ, 1963. Вип. IX. С. 3–12.

Родзевич 1965 – Родзевич Н.С. Метафора – спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах. *Дослідження з лексикології та лексикографії.* Київ, 1965. С. 137–156.

Романова 2011 – Романова О.О. Спеціальна лексика української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження: термін і номен. *Термінологічний вісник.* Збірник наукових праць. Ін-т укр. мови НАНУ. Київ, 2011. Вип. 1. 204 с.

Семенов 1878 – Семенов Н.П. Русская номенклатура наиболее известных в нашей флоре общеупотребительных растений. Санкт-Петербург, 1878. 781 с.

Сергевнина 1978 – Сергевнина В.М. Принципы системного анализа терминов. *Термин и слово.* Межвузов. сб. Горький, 1978. Вып. 1(7). С. 65–74.

Сергеев 1978 – Сергеев Ф. Формирование русского дипломатического языка XI–XVII вв. Львов, 1978. 223 с.

Симоненко 1973 – Симоненко Л.А. Микологическая лексика украинского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1973. 21 с.

Скороходько 2008 – Скороходько Е.Ф. Точність терміна – реальність чи міф? *Українська мова.* 2008. № 1. С. 69–79.

Солнцев 1977 – Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. 2-е изд. Москва, 1977. 341 с.

Сороколетов 1970 – Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке XI–XVII вв. Ленинград, 1970. 383 с.

Степанов 1983 – Степанов Г.В. Современная научно-техническая терминология в языках народов СССР и за рубежом. *Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях союзных республик.* Москва, 1983. С. 6–21.

Суперанская 1976 – Суперанская А.В. Терминология и номенклатура. *Проблематика определения терминов в словарях разных типов.* Ленинград, 1976. С. 73–83.

Суперанская 1983 – Суперанская А.В. Литературный язык и терминологическая лексика. *Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях союзных республик.* Москва, 1983. С. 81–90.

Табанакова 1982 – Табанакова В.Д. Понятие научно-технического термина и требования к его определению. *Слово и термин.* Межвузов. сб. Горький, 1982. С. 24–28.

Терминоведение 1982 – Терминоведение на Украине. Библиогр. указ. / сост. М.Богуцкая, А.Лагутина. Київ, 1982. 108 с.

Толикина 1970 – Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.* Москва, 1970. С. 53–67.

Туровська 2010 – Туровська Л. Ще раз про емоційність терміна. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2010. № 676. С. 82–85.

Фещенко 1974 – Фещенко Н.М. Названия лекарственных растений в украинском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1974. 24 с.

Хаютин 1972 – Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура. Учеб. пособ. Самарканд, 1972. 29 с.

Хорнунг 1971 – Хорнунг В. К вопросу отграничения терминологической лексики от общеупотребительной. *Научный симпозиум «Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики».* Москва, 1971. Ч. 1–2. С. 333–335.

Чеботникова 1982 – Чеботникова Т.А. Многозначность термина и контекст. *Термин и слово.* Межвузов. сб. Горький, 1982. С. 35–39.

Чучка 1981 – Чучка П.П. История становления украинской географической номенклатуры: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Київ, 1981. 24 с.

Шарашова 1969 – Шарашова М.К. К разграничению терминов и номенклатурных единиц (на примере названий растений). *Ученые записки Калининского государственного педагогического нститута. Очерки по русскому языку.* Калинин, 1969. Т. 66. Ч. 1. С. 75–81.

Blatná 1964 – Blatná L. Termin – terminologie, nazev – nomenklatura. *Československy terminologicky časopis.* Bratislava, 1964. № 6. S. 340–345.

Machek 1954 – Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. Praha, 1954. 366 s.

Галина Тимошик
Львів

Святе Письмо Старозавітного канону в мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка[1]

The canon of the Old Testament in microtexts from Ivan Franko's «Halytsko-ruski narodni prypovidky»

Вступні завваги

Християнство, ставши домінантною релігією на теренах Европи, справило значний вплив на всі аспекти життя різних етнокультурних спільнот. Нова релігійна доктрина витворила оригінальну модель світосприйняття, докорінно змінивши морально-етичні постулати неофітів, верифікувавши нову систему міжлюдських взаємин, що ґрунтувалася на всепрощенні, лояльності до опонента, уніфікувавши розуміння людиною процесу земного життя та її локації в потойбіччі й, зрештою, давши життєствердні проекції та візії людського буття на загал. Для утвердження в нових соціокультурних реаліях та завоювання щораз більшої аудиторії сповідників, нова релігійна концепція мусила переконливо аргументувати всі переваги запропонованого віровчення, правильність його принципів

[1] Фрагменти статті опубліковано: «Книга Псалмів в мікротекстах «Галицько-руських народніх приповідок» Івана Франка. Іван Франко: «Я єсть пролог…» (до 160-річчя від дня народження): матеріали Міжнародного наукового конгресу: у 2 т. Львів, 2018. Т. ІІ. С. 502–521; «Девтероканонічна та апокрифічна література в мікротекстах «Галицько-руських народніх приповідок» Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2018. Серія філологічна. Вип. 68. С. 112–127.

та постулатів, що ідентифікують непомильну життєву стратегію, яка призведе до вічного життя через воскресіння.

Якнайповнішим репрезентатом нового віровчення є, безперечно, святописемний текст, який є важливою складовою в історії формування та розвитку европейської писемної традиції, зокрема й української. Перекладаючи Біблію впродовж тривалого часу, а особливо активно в новочасний період, українці не лише робили доступними постулати означеного віровчення, а й долучалися до світової практики транскодування сакрального тексту однієї з провідних монотеїстичних релігій світу – християнства, яка впродовж двохтисячолітньої історії визначає координати руху світової цивілізації. Святе Письмо крізь призму богослужіння та численних обрядодій упродовж тривалого часу справляло значний вплив на вірян, насичуючи їхню уяву щоразу новими смислами та прикладами, які втілювалися в різножанрових комунікативних проекціях, як-от: Свята Літургія, проповіді в часі богослужіння, душпастирська бесіда зі сповідниками, душпастирське повчання (наука), чування тощо. Про те, що значна частина святописемного тексту для широкої аудиторії вірян ретранслювалася зазвичай в часі богослужіння, свідчить той факт, що доступ до богослужбової чи навіть святописемної літератури мала досить обмежена кількість осіб. Здебільшого це були представники клиру та заможні віряни, котрі мали змогу придбати святописемні чи богослужбові книги.

Проникаючи в усі виміри життя, християнство модернізувало прадавній сакральний досвід українства, наповнивши його новими смислами. Відбувалася взаємодія прадавньої культури, втіленої в усній народній творчості, та християнської культури, яка ввійшла в комунікативне поле етнокультурної спільноти крізь призму писемної традиції. Як зазначає Свєтлана Толстая: «за змістом ці дві культурні системи (моделі) можуть бути протиставлені як релігійна й міфологічна (міфопоетична); за "жанровим" складом вони подібні – обидві поєднують у собі певне коло уявлень про світ (відповідно християнська космологія й антропологія та фольклорна міфопоетична картина світу) з розвинутою ритуальною формою (релігійний культ і народна обрядовість) і розлогим корпусом текстів (вербальних, музикальних, зображальних)» [Толстая 2015: 111]. Народна християнська традиція втілилася в різножанрових текстах народнопоетичної творчості. Спеціальної уваги заслуговують мікротексти (прислів'я, приказки, фраземи), що є або прямим цитуванням окремого біблійного пасажу, або містять компресовані фрагменти святописемної історії, тобто є непрямим цитуванням. Такі бібліїзми (маємо на увазі непряме цитування) «базуються на біблійних сюжетах лише опосередковано, через наявність у них якогось компонента, пов'язаного з Біблією» [Фойту 2013: 186].

Паремійний корпус «Галицько-руських народних приповідок» (далі – ГРНП) Івана Франка [Ф. 1901–Ф. 1910] містить чимало інтертекстуальних елементів, із-поміж яких чільне місце належить біблійному текстові, адже Святе Письмо упродовж тисячолітнього побутування на теренах українських земель стало важливим елементом духовної культури, яка в численних проекціях оприявнила різновимірне життя народу та стала важливим компонентом буття етнокультурної спільноти. Наявність біблійних пасажів в мікротекстах паремійного корпусу ГРНП свідчить про новий етап відчитання святописемної історії, своєрідне «освоєння» її в координатах усної традиції, «наближення» її до ментального поля етнокультурної спільноти. Чимало пасажів сакрального тексту ввійшли в комунікативну сферу, стали легко впізнаваними та відтворюваними, переважно втративши в народній свідомості попередній зв'язок з протоджерелом – Святим Письмом. Паремії, що містять фрагменти святописемного тексту, формують невеликий фрагмент розлогого корпусу народної Біблії.

Нова система віровчення внесла в мовно-культурне середовище мовиприймача не лише нову релігійну модель, а й новітній релігійний наратив, який пройшов кількасотлітній процес трансформаційно-адаптивних перетворень та сприяв витворенню розлогого корпусу макро- чи мікротекстів довколабіблійної усної традиції – народної Біблії, представленої, зокрема, в окремих розвідках та збірниках (Magdalena Zowczak [Zowczak 2013], Флорентина Бадаланова [Бадаланова 1998], Ольга Бєлова [НБ Белова 2004], Ірина Кметь [Кметь 2006]).

У сучасному мовознавстві активно функціює низка термінів на позначення слів, словосполучень, фраз, пасажів зі Святого Письма, а саме: крилаті слова біблійного походження, біблійні вирази, біблійні висловлювання, біблійні цитати, біблійні фразеологізми, фразеологічні бібліїзми, фразеологізми-бібліїзми. Термін *бібліїзм* є гіперонімом щодо попередньо згаданих, адже позначає всі мовні одиниці, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані зі святописемним текстом.

Вивченню мовних одиниць, генетично пов'язаних зі святописемним текстом, присвячено низку праць українських та зарубіжних мовознавців, серед яких: Алла Коваль [Коваль 2001], Надія Бабич [Бабич 2009], Марія Скаб [Скаб 2016], Анатолій Івченко [Івченко 1999], Stanisław Koziara [Koziara 2001], Wojciech Chlebda [Chlebda 1997], Варвара Адрианова-Перетц [Адрианова-Перетц 1971], Валерий Мокиенко [Мокиенко 2013], Владимир Гак [Гак 1993], Кира Дубровина [ЭСБО 2010].

Метою статті є семантичний аналіз паремійного матеріалу ГРНП, що сформувався на основі святописемного тексту. Для досягнення точності опису спорадично використано елементи лінгвістичної реконструкції деяких сегментів біблійного фрагмента, що є основою мікротексту паремії.

Реалізація мети передбачає виконання низки завдань: а) ідентифікувати біблійні пасажі, що стали протоджерелом для паремії; б) на основі зіставлення паремійного матеріалу зі святописемним текстом означити сегмент святописемної історії, що зумовив появу паремії; в) виокремити та проаналізувати паремійний матеріал, що репрезентує феномен parodia sacra (священної пародії), який виник на основі мовної гри; г) розкрити особливості метамови коментування дібраних мікротекстів; д) продемонструвати діапазон покликань упорядника паремійного збірника на чужомовні та автентичні лексикографічного джерела, які наявні у притекстових коментарях, що дасть змогу визначити координати взаємодії українських паремій із чужомовними та окреслити місце української паремійної спадщини в загальноєвропейській.

Розвідка є логічним продовженням попередніх досліджень, які стосуються сакральної сфери, втіленої в ГРНП. До аналізу ми залучили 93 мікротексти паремій, що репрезентують 56 тематичних груп: *Бити*. 40, 4; *Битий*. 2; *Біда*. 237; *Бідний*. 4, 25; *Блудний*. 1, 2; *Бог*. 16, 56, 57, 62, 100, 129, 220, 222, 294, 390, 414; *Божий*. 2; *Брехати*. 16; *Вертати ся*. 2; *Вийти*. 25; *Вислухати*. 1; *Вівця*. 1; *Вільний*. 2; *Воля*. 6; *Вітер*. 7, 50; *Водити*. 2; *Вродити ся*. 6; *Гаман*. 1, 2, 3, 4; *Глина*. 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11; *Господь*. 55, 73; *Гріх*. 31, 33; *Дивний*. 3; *Диханіє*. 1; *Дорога*. 74, 100; *Єгипет* 3, 4; *Єгипетський*. 2; *Жалувати*. 1; *Жид*. 105; *Жидівський*. 37; *Забути*. 1; *Завзяти ся*. 4; *Заказувати*. 5, 6; *Заслуга*. 1, 2; *Заслужити*. 1; *Злий*. 7; *Їсти*. 61; *Камінь*. 42; *Кість, кістка*. 22; *Красти*. 19, 29; *Кров*. 6, 18; *Око*. 91; *Пастух*. 1; *Пес*. 189; *Псалтира*. 1, 2; *Семий*. 1, 2; *Стати*. 2; *Судити*. 5; *Такий*. 19; *Упертий*. 1; *Ущедрити*. 1; *Фараон*. 1, 2; *Хвалите*. 1; *Хвалити*. 10, 14; *Хлоп*. 60; *Чинити*. 1; *Язик*. 73, 76.

1. Святописемний текст старозавітного канону в мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка

Чимало пасажів Святого Письма, які стали загальновживаними сентенціями, у свідомості носіїв мови, як уже було попередньо сказано, здебільшого втратили зв'язок із протоджерелом. У численних паремія ГРНП респонденти використовують фрагменти святописемного тексту, не завжди усвідомлюючи їхню належність до біблійної літератури. Із-поміж ретрансльованих у мікротекстах паремій фрагментів біблійного тексту зафіксовано такі, які містять поодинокі маркери (слова, словосполучення) чи більш розлогі фрагменти, що дозволяють припустити або чітко означить їхню дотичність до біблійної літератури [див.: Тимошик 2016]. Зауважмо, що біблійні пасажі, процитовані в паремія, можуть бути досить переінакшеними респондентами з огляду на тривале побутування в усній традиції.

1.1. Пятикнижжя Мойсеєве – п'ять книг старозавітної літератури, котрі в юдейській традиції називають Тора ((נ), תּוֹרָה – 1. *Тора*, 2. *зведення законів*, 3. *вчення, теорія* [ИРС 1992: 381]; תּוֹרָה n. f. – 1. *закон (розпорядження, вчення)*, 2. *зібрання / зведення законів*, *кодекс законів*, 3. *наказ, воля Бога*, 4. *звичаї людей* [DCH 2011 (VIII): 621–616]). У статті апелюватимемо до чотирьох повних перекладів Святого Письма, що існують в українській перекладній традиції. Зрозуміло, що виконані вони, окрім першого перекладу Пантелеймона Куліша, д-ра Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького [К.–Н.-Л.–П. 1991], у значно віддалений часовій перспективі, однак відтворені фрагменти в кількох перекладацьких проекціях [О. 1988; Т. 2013; Х. 1990] дають змогу глибше проникнути в зміст паремії та переконливіше ідентифікувати її належність до святописемної літератури. Для зіставлення використовуємо церковнослов'янський текст, що був широко вживаним у практиці богослужіння та слугував за авторитетне джерело для тогочасної релігійної спільноти. До аналізу залучено церковнослов'янський текст із коментарями, які подав о. Іван Бартошевський [Б. 1900–Б. 1908]. Спорадично цитовано оригінальний (масоретський) текст.

Щодо назв книг, то орієнтуємося на ті, які пропонує у своєму перекладі Іван Огієнко (митр. Іларіон (далі – О.)). Також подано варіанти, використані в трьох інших повних новочасних українських перекладах Святого Письма: Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького, Івана Пулюя (далі – К.–Н.-Л.–П.), о. Івана Хоменка (далі – Х.) та Романа Турконяка (ієром. о. Рафаїла (далі – Т.)):

1. **«Перша книга Мойсеєва: Буття»** (О.) – («*Перва книга Мойсея*» (К.–Н.-Л.–П.), «*Буття*» (Х.), «*Книга Буття*» (Т.));

2. **«Друга книга Мойсеєва: Вихід»** (О.) – («*Друга книга Мойсея*» (К.–Н.-Л.–П.), «*Вихід*» (Х.), «*Книга Вихід*» (Т.));

3. **«Третя книга Мойсеєва: Левит»** (О.) – («*Третя книга Мойсея*» (К.–Н.-Л.–П.), «*Левіт*» (Х.), «*Книга Левітів*» (Т.);

4. **«Четверта книга Мойсеєва: Числа»** (О.) – («*Четверта книга Мойсея*» (К.–Н.-Л.–П.), «*Числа*» (Х.), «*Книга Числа*» (Т.);

5. **«П'ята книга Мойсеєва: Повторення закону»** (О.) – («*Пята книга Мойсея*» (К.–Н.-Л.–П.), «*Второзаконня*» (Х.), «*Книга Второзаконня (Повторення Закону)*» (Т.).

1.1.1. Перша книга Мойсея: Буття (בְּרֵאשִׁית; Γένεσις; Liber Bresith id est Genesis). У паремійному корпусі ГРНП Івана Франка виокремлюємо 21 паремію, що безпосередньо чи опосередковано стосується означеної книги. Із-поміж відібраного матеріалу натрапляємо на іронічну паремію, утворену на основі міжмовної омонімії: найменування першої книги старозавітнього тексту «**Книги Буття**» (в гебрейській традиції – «בְּרֵאשִׁית» – «Брейшит / Берешит» – перша книга Тори, текст якої розпочинався цим

конструктом ((ז), בְּרֵאשִׁית – 1. *на початку*; 2. *початковий період після створення світу, давні часи* [ИРС 1992: 44]; רֵאשִׁית n. f. – 1. *початок (початок творіння)*, 2. *початок (початок речей)*, 3. *очільник, начальник*, 4. *вибір* [DCH 2011 (VII): 381–383])):

«בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ» [ПиҐафтарот 5761 (2001): 8]; «В҃ нача́лѣ сотвори҃ Бг҃ъ нб҃о и҃ зе́млю» [Б. 1900]; «У початку сотворив Бог небо та землю» (К.–Н.-Л.–П.), «На поча́тку Бог створив небо та землю» (О.), «На початку сотворив Бог небо й землю» (Х.), «На початку Бог створив небо та землю» (Т.). [Бут 1: 1].

Зауважмо, що назва книги за першим словом, яке було збережено в масоретському тексті (що «відповідало давньому близькосхідному звичаю», [Тантлевский 2000: 83]) близька за звучанням українському слову *брехати* ‘говорити неправду’. Використовуючи цю субституцію диспропорційних за змістом та сферою вживання лексем (своєрідне балансування сакрального та профанного), респондент, котрий був служителем церкви – дяком, намагався продемонструвати те, як він сприймав навчальний процес семінаристів, котрі можуть стати недобросовісними священнослужителями, що використовують набуті знання не задля духовної просвіти пастви, а для власного добробуту: ***Брехати***. *16. Брешіт, брешіт, будете книші їсти. (Бар.). Так передразнював дяк питомців духовної семінарії, чуючи як вони вчили ся «гебраіки» і читаючи Письмо сьв. завше починали словами «берешіт», яким починає ся перша гл. книги Битія. Анекдоту див. Barącz, Bajki 41*. [Ф. 1901: 122][2].

У паремійному корпусі ГРНП Івана Франка виокремлюємо мікротекст: ***Вітер***. *7. Вітер – божий дух (Ілък.). Ремінісценція з Біблії*. [Ф. 1905: 228], який можемо пов’язати зі святописемним фрагментом про божественне світотворення:

«וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם» [ПиҐафтарот 5761 (2001): 7]; «и҃ ДХ҃ъ Бж҃ій ношя́шеѧ вєрхꙋ̀ воды̀» [Б. 1900]; «і дух Божий ширяв понад водами» (К.–Н.-Л.–П.), «і Дух Божий ширяв поверхнею води» (О.), «а Дух Божий ширяв над водами» (Х.), «а Дух Божий ширяв над водою» (Т.). [Бут 1: 2].

Ця паремія подає оригінальне потрактування лексеми *вітер* в дусі старозавітних рефлексій. Давньогебрейська лексема *rūaḥ* ((נ), רוּחַ – 1. *вітер*, 2. *душа, дух* [ИРС 1992: 353]; 1. *вітер, бриз, повітря*, 2. *дихання*, 3. *дух* [DCH 2011 (VII): 427–440]) має давню історію та сферу поширення на теренах близькосхідного ареалу (Месопотамія, Єгипет тощо). Упорядники «Teologisches Wörterbuch zum Altum Testament» виокремлюють низку значень слова רוּחַ: «а) ‘вітер’ (*Wind*); ‘те, що не існує’ (*Nichtigkeit*); б) ‘дихання’ (*Atem*); ‘дух’ (*Geist*); ‘життя’ (*Leben*)» [TWAT 1993: 386]. У

[2] Пояснення умовних скорочень у ГРНП – наприкінці статті.

святописемній літературі лексему *rūaḥ* вжито 389 разів, із яких 136 контекстуальних реалізацій стосуються божественної сутності, а 129 – людини чи тварини [ЕСББ 2000: 290]. Услід за Барухом Бенедиктом Спінозою, Ігор Тантлевський зазначає, що зворот: «וְרוּחַ אֱלֹהִים – і Дух Божий» може мати й інший переклад. Слово *rūaḥ*, що має значення ‘вітер’, ‘подув’, ‘дух’, в цьому контексті слід розуміти як ‘вітер’, а «*Elohym* – ‘Бог’, ‘боги’, ‘Божий’ вжите в Біблії, окрім іншого, для вираження вищого ступеня якостей та властивостей тієї чи іншої речі, предмета, явища, – як ‘*дуже сильний*’. За умов такого розуміння фраза звучить так: «*і сильний вітер ширяв над водами*» [Тантлевский 2000: 95]. Таке транскодування тотожне талмудичній інтерпретації, за якою означена лексема позначає «вітер, рухливе повітря – сутність, створену Богом в перший день» [Cassuto 1978: 24].

Важливий етап божественної креації – створення людини – знайшов своє відображення в кількох сегментах біблійного тексту, як-от:

«Й создѧ Гдь̃ч человѣ́ка, пе́рсть взе́мъ ѿ землѝ» [Б. 1900]; «І создав Господь Бог чоловіка з землї польової» (К.–Н.-Л.–П.); «І створив Господь Бог люди́ну з пороху зе́много» (О.); «Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного пороху» (Х.); «І, *взявши* порох із землі, Бог створив людину» (Т.) [Бут 2: 7];

«Ѿ бре́нїѧ сотворе́нъ є́сѝ ты̀, ѩ́коже ѝ а́зъ: ѿ тогѡ́жде сотворе́нни є́смы̀» [Б. 1903]; «Ось я, по твому бажанню, стаю замість Бога. Та й я утворений з глини» (К.–Н.-Л.–П.); «Тож Божий і я, як і ти, – з глини ви́тиснений теж і я!» (О.); «Ось я, як ти, у Бога, – теж утворений із глини» (Х.); «Ти утворений з глини, як і я, ми утворені з того самого» (Т.) [Йов 33: 6].

Формування людини з землі (*бруду*) та глини – найбільш поширений мотив в контексті кількаетапного процесу світотворення, який трапляється однаково часто й у примітивних, і в високорозвинених культурах [Westermann 1992: 35]. Саме фізичні властивості глини сприяли тому, що вона стала «джерелом яскравих біблійних метафор» [Скаб 2016: 215]. Суголосні біблійній оповіді сентенції втілено в численних мікротекстах лексикографічного корпусу Івана Франка: ***Глина***. *2. Всї-смо з єдної глини. (Наг.). Чи пани, чи прості люди. Пор. Wand. II (Lehm 1)*. [Ф. 1905: 337–338], де поодинокі з них є іронічними та позначають соціальну ідентифікацію респондентів: ***Глина***. *5. І ти не з лїпшої глини, як я. (Наг.). Говорять до такого, що дує ся та гордує иншими*. [Ф. 1905: 338], чи, згідно з коментарем упорядника, їхню родову належність: ***Глина***. *11. Я не з тої глини. (Снят.). Я з иншого роду*. [Ф. 1910: 412].

В інших примівках лексема *глина* у структурі фрази позначає: ‘***вік*** (*старість*)’: ***Глина***. *1. Бог за глину, а я за калину. (Лучак.). Сьміють ся з чоловіка, якому вмерла стара жінка, а він женить ся з молодою. Пор. Adalb. Glina 3*. [Ф. 1905: 337]; ***Бог***. *390. Бог за глину, а я за калину. (Лучак.). Говорить чоловік, якому вмерла жінка; значить, її тїло – глина, а*

він думає сватати румянолицю дівку – калину. [Ф. 1910: 388]; ‘***занепад фізичних сил*** (*знесилення, слабкість*)’: ***Глина***. *7. Паде як глина. (Наг.). Паде безвладно, про обезсиленого чоловіка*. [Ф. 1905: 338]; ***Глина***. *10. Такий єм як з глини зліплений. (Наг.). Знач. слабий, отяжілий, перетомлений працею*. [Ф. 1905: 338]; ***Такий***. *19. Такий єм став, як з глини. (Наг.). Говорить чоловік утомивши ся або почуваючи початок якоїсь слабости*. [Ф. 1909: 193]; ‘***смерть***’: ***Глина***. *8. Пішов глину їсти. (Наг.). Знач. умер і похований. Пор. Wand. I (Erde 53)*. [Ф. 1905: 338].

Для респондентів ця лексема водночас позначає локацію людини в часі земного життя та після смерті: ***Глина***. *9. Порпає сї чоловік у тій глинї, доки жиє, а як умре, то й його самого в нїй запорпають. (Наг.). Рефлексії одного старого чоловіка при похоронї*. [Ф. 1905: 338].

У контексті божественної креації окреме місце належить оповіді про створення протожінки – Єви – із ребра Адама. Біблієзнавці пов’язують трактування лексеми *ребро* ((נ), צֵלָע – 1. *ребро (анат.)*, 2. *бік* [ИРС 1992: 336]; 1. *бік*, 2. *ребро*, 3. *бічна палата замку, 4. дошка, 5. лист* [DCH 2011 (VII): 124]) з шумерським словом *ti*, котре, як і біблієантропонім *Єва*, означає ‘*життя*’, та єгипетським словом *imw*, яке означає або ‘*глина*’, або ‘*людина*’ [БКИК 2003: 21]:

«Ѝ рече́ а҆да́мъ: сѐ ны́нѣ ко́сть ѿ косте́й мои́хъ, и҆ пло́ть ѿ пло́ти моеѧ» [Б. 1900]; «І каже чоловік: Се ж кість од костей моїх і тїло від тїла мого» (К.–Н.-Л.–П.); «І промовив Адам: «Оце́ тепе́р вона – кість від костей моїх, і тіло від тіла мого» (О.); «І чоловік сказав: «Це справді кість від моїх костей і тіло від мого тіла» (Х.); «І сказав Адам: Це тепер кістка з моїх кісток і тіло з мого тіла!» (Т.) [Бут 2: 23].

Цей та інші сегменти старозавітної історії реалізовано в численних примівках. Наприклад: ***Кість, кістка***. *22. То кість від моєї кости. (Наг.). Со моє племя, моя родина, моя вдача* [Ф. 1907: 264], що є дослівним цитуванням означеного біблійного фрагмента та позначає кровну спорідненість чи подібність натури.

Старозавітний пасаж, який оповідає про кульмінаційний етап перебування Адама та Єви в раю – порушення заборони щодо поїдання плодів з дерева пізнання добра та зла й вигнання з Едему протолюдей як покарання за скоєне – належить до тих сегментів святописемної історіографії, які втілилися в паремійній практиці багатьох мов, й української зокрема:

«Ѿ всѣ́каго дре́ва, е҆́же въ раи҃, снѣ́дію снѣ́си: ѻ҆ дре́ва же, е҆́же разꙋмѣ́ти до́брое и҆ лꙋка́вое, не снѣ́сте ѿ него̀: а҆ въ о҆́ньже а҆́ще де́нь снѣ́сте ѿ него̀, сме́ртїю ѹ҆мре́те» [Б. 1900]; «16. [...] З усякого дерева в саду-раї можна тобі по вподобі їсти. 17. З того ж дерева, що дає знаттє доброго й злого, з того не важитимешся їсти, ато вмреш певно того ж дня, як скоштуєш із його» (К.–Н.-Л.–П.); «16. [...] «Із кожного дерева в раю́ти можеш їсти. 17. Але з

дерева знання́ добра і зла – не їж від нього, бо в день їдú твоєї від нього ти напевно помреш!» (О.); «16. [...] «З усякого дерева в саду їстимеш; 17. з дерева ж пізнання добра й зла не їстимеш, бо того самого дня, коли з нього скуштуєш, напевно вмреш» (Х.); «16. [...] *Плоди* з усякого дерева, що в раю, вживатимеш у їжу. 17. А з дерева пізнання добра і зла – не їжте з нього: у той день, коли з'їсте з нього, неодмінно помрете!» (Т.) [Бут 2: 16–17].

Респонденти, інтерпретуючи цей фрагмент старозавітньої історії, акцентують увагу на причині порушення божественної заборони протолюдьми та, зрештою, викривають людську природу, яка завжди прагне пізнати заборонене всупереч приписам: ***Заказувати***. *5. Заказані яблука найлїпше смакуют. (Кольб.). Натяк на пригоду прародичів у раю*. [Ф. 1907: 150]; ***Заказувати***. *6. Що заказане, до того чоловіка тьигне. (Наг.). Дуже стара обсервація відома ще про заказ у раю, пор. Adalb. Zakazany 1.* [Ф. 1907: 150].

Порушення божественної настанови призвело не лише до вигнання Адама-Єви з раю, а й позбавило їх безсмертя та преференцій, передбачених попередніми планами Бога. Звертаючись до Адама, Бог окреслює його майбуття:

«Въ по́тѣ лицà твоегѡ снѣси хлѣбъ твóй, дóндеже возвратúшисѧ въ зéмлю, ѿ неáже взя́тъ є́сѝ: ꙗ́кш землà є́сѝ, и́ въ зéмлю ѿтúдеши» [Б. 1900]; «У поту лиця твого їстимеш хліб твій, аж покіль вернешся в землю, що з неї й узято тебе. Земля бо єси і землею візьмешся» (К.–Н.-Л.–П.); «У поті свойóго лиця ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порох, – і до пороху вернешся» (О.); «В поті лиця твого їстимеш хліб твій, доки не вернешся в землю, що з неї тебе взято; бо ти є порох і вернешся в порох» (Х.); «У поті свого чола їстимеш свій хліб, доки не вернешся в землю, з якої ти був узятий, адже ти – земля, – і в землю відійдеш» (Т.) [Бут 3: (18)19].

Паремійний корпус містить мікротекст, який можемо пов'язати з цим фрагментом Святого Письма: ***Вийти***. *25. Відки вийшли, туди підемо. (Тростянець). Scil. із землї вийшли і в землю підемо*. [Ф. 1910: 401].

Відому старозавітну оповідь про братовбивство (смерть Авеля від руки його брата Каїна) відображено у приповідці: ***Кров***. *18 Невинна кров до неба кричит. (Наг.). ...волає. (Бірки). Говорять про вбійство. Пор. Wand. I, Blut 13, 44*. [Ф. 1908: 313]. У супровідному коментарі упорядник лаконічно інтерпретує зміст паремії, не пов'язавши її з біблійним текстом. Слова мікротексту примівки відображають старозавітний пасаж, що містить слова Господа, якими він звертається до Каїна-братовбивці:

«И̑ речѐ Гдь: что̀ сотворúлъ є́сѝ сїѐ? глáсъ крóве бра́та твоегѡ вопїе́тъ къ мнѣ ѿ земли́» [Б. 1900]; «І рече: Що вкоїв єси? Слухай, се голосить кров брата твого до мене з землї» (К.–Н.-Л.–П.); «І сказав Господь: «Щó ти зробив?

Голос крови брата твого взиває до Мене з землі» (О.); «А Господь промовив: «Що ти вчинив? Ось голос крови брата твого кличе до мене з землі» (Х.); «І сказав Бог: Що ти зробив? Голос крові твого брата волає до Мене із землі» (Т.) [Бут 4: 10].

Історія про знищення двох старозавітних міст – Содоми та Гоморри – посідає, безперечно, одне з важливих місць у старозавітному тексті. За божественним присудом лише сім'я Лота змогла уникнути цього покарання. Єдиною пересторогою було те, що врятовані не могли спостерігати за дією Божої волі. Порушила це застереження лише дружина Лота, яка перетворилася в соляний стовп (у сучасних біблієзнавчих розвідках дослідники стверджують, що «дощ із сірки та вогню» міг бути зумовлений займанням мінеральних солей, які покривають соляною кіркою скелі довкола Мертвого моря [БКИК 2003: 44]):

«Ѝ ѡзрѣ́вшм жена̀ є́гѡ вспа́ть, ѝ бы́ть сто́лпъ сла́нъ» [Б. 1900]; «І озирнулась жінка його позад його, та й обернулась у стовпа соляного» (К.–Н.-Л.–П.); «А жінка його, *Ло́това*, озирнулася позад нього, – і стала стовпом соляним!» (О.); «Жінка ж Лота озирнулась позад себе – і стала соляним стовпом» (Х.); «А його дружина озирнулася назад – і стала соляним стовпом» (Т.) [Бут 19: 26].

Саме цей пасаж біблійної історії відображено в паремії: ***Стати***. *2. А став би-с стовпом! (Наг.). Проклятє. Натяк на біблійне оповіданє про Лотову жінку, перемінену на стовп соли*. [Ф. 1909: 172].

У святописемному тексті чимало оповідей стосується випробування віри людини. Історія про Авраама та Ісака вражає драматизмом, адже старозавітній герой мав виконати непросте завдання – позбавити життя свого сина Ісака, щоб довести свою віру Богові та довіру до його планів. Побачивши віру Авраама, Бог зберіг життя його синові. Зрозуміло, що цей напружено-динамічний та емоційний старозавітній фрагмент не міг залишитися поза увагою респондентів:

«Ѝ речѐ: да не возложи́ши рѹ́кѝ твоеѧ̀ на о́трочица, ни́же да сотвори́ши е́мѹ́ что̀» [Б. 1900]; «І рече: Не возложиши руки твоєї на хлопця, а нїчогісїнько не чини йому» (К.–Н.-Л.–П.); «І Ангол промовив: «Не витягай своєї руки до хлопця, і нічого йому не чини» (О.); «І сказав (Бог): «Не простягай руки твоєї на хлопця, не чини йому нічого!» (Х.); «І сказав: Не накладай рук своїх на хлопця і не вчини йому нічого» (Т.) [Бут 22: 12].

Він втілився й у мікротексті: ***Авраам***. *1. Не втнеш Авраме Ісаака! (Зав.). Оповідають, що в якійсь церкві була намальована «жертва Авраамова»: Ісаак клячить звязаний, Авраам замахнув ся на него мечем, а за його плечима ангел ухопив за меч рукою і з його уст виходять слова: «не втнеш»... Пор. Ном. 5456 і т.д. Та се мотив не наш, а вандрівний, пор. Wander, I, 1 (Abraham 4)* [Ф. 1901: 1].

Не надто поширений фрагмент біблійної історії про взаємин старозавітного Йосифа зі дружиною царського вельможі Потіфара / Потифара (Петефрія) – у коментарі Пентефрія [Бут 39: 1–20], у домі котрого Йосиф був наглядачем [НБС 1999: 263], на думку упорядника паремійного корпусу, втілений у примівках: ***Біда***. *237. Від біди полу рубай та втїкай. (Орел.) …одну полу… а з одною… (Тростянець) …вріж, а… (Жидач.) …вріж і тїкай. (Наг.). Від напасти гаразд вилабудати ся, хоч би й з невеликою шкодою. Натяк на біблійне оповіданє про Йосифа, що вириваючи ся з обіймів Пентефрієвої жінки лишив у її руках свій плащ*. [Ф. 1910: 383]; ***Злий***. *7. Від злого поли вріж і втїкай! (Наг.). Мабуть натяк на біблійне оповіданє про Йосифа і Пентефрієву жінку*. [Ф. 1907: 190]. Коментуючи мікротексти, упорядник припускає, що паремії відображають історію звабленя дружиною Потіфара (Пентефрія) молодого Йосипа, який, не порушуючи правил пристойності, уникає близькості зі своє спокусницею:

«Й ѡ҆хвати҃ ѥ҆гѡ̀ за ри́зы, глю́щи: ля́зи съ мно́ю: и҆ ѡ҆ста́вивъ ри́зы своѧ̀ въ рѹ́цѣ ѥ҆ѧ̀, ѡ҆бѣ́жѣ, и҆ и҆зы́де во́нъ» [Б. 1900]; «І вхопила його за одежу говорючи: Лягай зо мною. І покинув одежу свою в руках її, та й утїк геть» (К.–Н.-Л.–П.); «І схопи́ла вона його за одежу його, кажучи: «Лягай же зо мною!» А він позоставив свою одежу в її руці, та й утік, і вибіг надвір» (О.); «вона вхопила його за одежу й каже: «Візьми ж бо мене!» Але він залишив свою одежу в її руках і втік та й вийшов надвір» (Х.); «вона схопила його за одяг, наполягаючи: Ляж зі мною! Та він утік, залишивши одяг у її руках, і вибіг надвір» (Т.) [Бут 39: 12].

У старозавітному наративі одяг є ключем для ідентифікації місця та ролі особистості в соціальній єрархії тогочасної етнокультурної спільноти. Людина мала дбати про одяг, адже він мав неабияку цінність та значення. Старозавітній герой міг легко позбутися одягу задля уникнення переступу закону.

1.1.2. Друга книга Мойсея: Вихід (שְׁמוֹת; Ἔξοδος; Liber Ellesmoth id est Exodus) – друга книга в П’ятикнижжі Мойсея містить опис перебування гебреїв в єгипетській неволі та вихід з Єгипту. У паремійному корпусі виокремлюємо 12 мікротекстів, які можуть бути пов’язані з цією книгою.

Однією з найбільш відомих у старозавітній історіографії є оповідь про переселення / вихід синів Ізраїлю з Єгипту. У ГРНП респонденти демонструють знання цього сегмента біблійної історії: ***Єгипет***. *3. То хиба Жиди в Єгиптї колись так робили, як ми осьтут. (Дрог.). Жалували ся робітники заняті при будові моста за містом і полишені без страви*. [Ф. 1907: 87]. Ця паремія звучить подібно до старозавітного пасажу:

«ви́дѣ ви́дѣхъ ѡ҆ѕлобле́нїе люде́й мои́хъ и҆́же въ ѢгУ́птѣ» [Б. 1900]; «І рече Господь: Бачив я бідуваннє людей моїх» (К.–Н.-Л.–П.); «І промовив Гос-

подь: «Я спра́вді бачив біду Свого народу, що в Єгипті» (О.); «І промовив Господь: «Бачу я, бачу бідування народу мого, що в Єгипті» (Х.); «Та Господь сказав Мойсеєві: Я дійсно побачив пригноблення Мого народу, який у Єгипті» (Т.) [Вих 3: 7].

Пор. примівку: ***Єгипет***. *4. Якусь Єгипту на нас Бог допустив. (Тисьм.). Говорили селяни про полеві миши. Пор. Жел. I, 213 під сл. Єгипта*. [Ф. 1907: 87], де біблієтопонім *Єгипет* змінює родову належність (замість звичного в україномовній традиції чоловічого роду набуває ознак жіночого). Можливо, цей онім суголосний лексемі *кара*. Зазнавши структурно-семантичної модифікації в паремії, цей біблієтопонім позначає нашестя польових мишей, які, подібно до сарани в старозавітному тексті, були справжньою проблемою, що ускладнювала життя респондентів:

«13. [...] ѝ вѣ́тръ ю҆́жный вз҃а̀ про́гн: 14. И̂ наведѐ а̂̀ на всю зе́млю Е̂гу́петскую” [Б. 1900]; «13. [...] а як обутріло, східний вітер нагнав сарану. 14. І напала сарана на всю землю Египецьку» (К.–Н.-Л.–П.); «13. [...] і східний вітер наніс сарани́! 14. І найшла сарана́ на всю єгипетську землю» (О.); «13. [...] а над ранком нагнав східний вітер сарану, 14. що налетіла на всю землю Єгипетську» (Х.); «13. [...] і південний вітер нагнав сарану. 14. Він наніс її на всю Єгипетську землю» (Т.) [Вих 10: 13 – 14].

У мовній практиці багатьох європейських народів уживаним є зворот *єгипетська робота* (у релігійному дискурсі позначає *тяжку виснажливу працю*), який виокремлюємо зі святописемного тексту:

«а҆́зъ Г҆дь, ѝ ѝзвед҃ у̀ ва́съ ѿ̀ наси́ліѧ Е̂гу́петска» [Б. 1900]; «Я Господь-Єгова, і виведу вас із неволї Египецької» (К.–Н.-Л.–П.); «Я – Господь! І Я виведу вас з-під тягарів Єгипту» (О.); «Я – Господь; я виведу вас із невольничої праці єгипетської» (Х.); «Я – Господь! Я виведу вас з-під влади єгиптян» (Т.) [Вих 6: 6].

Безперечно, і в українському мовно-культурному вимірі цей зворот є уживаним. Зокрема ГРНП виявлено паремію: ***Єгипетський***. *2. То єгипетська робота. (Наг.). Говорять про важку і мало поплатну роботу*. [Ф. 1907: 88].

Тема єгипетського полону виводить нас на важливих фігурантів цього сегмента біблійної історії, які відіграли деструктивну роль у її перебігові. Зокрема в мікротекстах паремій натрапляємо на згадки про давньоєгипетських правителів – фараонів, котрі були негативними персонажами в старозавітній історіографії. Подібно означений номен проінтерпретовано й у паремійному корпусі: ***Фараон***. *1. Ты фарагоне! (В. Вл.). Лайка. Фараоном називають самовільного чоловіка*. [Ф 909: 248]. Паремія – ***Фараон***. *2. Ти Фарийоне! Ти Юдо Фарийонський! Ти Юдо Фарийонський! (Ю. Км.). Лайка*. [Ф. 1909: 248] – досить складна для потрактування. Упорядник відносить примівку до тематичної групи «Фараон». У такому прочитанні можемо стверджувати, що паремія відображає оригінальну еволюцію

старозавітного номена, який у свідомості респондентів поєднано з новозавітним біблієантропонімом *Юда*. Зауважмо, що номен *фарагон* / *фарийон* може мати й інше значення в мовленнєвій практиці носіїв української мови, а саме: ‘інтриган’ [Грінченко СУМ 1997: 375 (за В. Шухевичем)].

У «**Другій книзі Мойсеєвій: Вихід**» та «**Четвертій книзі Мойсеєвій: Числа**» є згадка про небесну їжу – манну ((ṯ), מָן – *манна небесна* [ИРС 1992: 230]; מָן n. m. – 1. *манна (щоденна їжа ізраїльтян в пустелі)* [DCH 2011 (V): 336]), яку послав Бог ізраїльтянам у пустелі в часі їхнього пошуку обіцяної землі, коли в них закінчилися харчі:

«Й прозва́ша сі́нове Їйлевни́ма томў Ма́нна» [Б. 1900]; «І звав дом Ізрайлїв те манна» (К.–Н.-Л.–П.); «І назвав Ізраїлів дім ім’я́ тому: ма́нна» (О.); «І назвали сини Ізраїля це «манна» (Х.); «А Ізраїльські сини дали йому назву – манна» (Т.) [Вих 16: 31].

Відповідно до біблійної історії, *манна* – їжа, яка пасувала кожному й мала для кожного свій смак. У мікротексті примівки *манна* позначала кращу можливість (у тлумаченні упорядника – «кращий заробіток» чи «більше добро»). Реципієнти зневажливо сприймали людину, яка проігнорувала кращий шанс, більш сприятливі обставини: ***Жид**. 105. Не хотїли жиди їсти манну, найже з’їдять дїдька. (Ільк.) ...манни ... г-о! (Петр.). Говорять усякому, хто згордував кращим заробітком, не пошанував більшого добра, а потім мусить бідувати на малім. Пор. Adalb. Żyd 35*. [Ф. 1907: 112].

У 20 главі однойменної книги розміщено Десять заповідей – десять основних законів, які регламентували життя давньогебрейської спільноти, а згодом були транспоновані й у християнство [Вих 20: 3–17]. Це важливий сегмент релігійної доктрини юдаїзму, а згодом і християнства, десять основних постулатів, що дають змогу окреслити еталон доброчесного життя релігійної людини. Десять заповідей, Декалог, Закон Божий (гебр. עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת; гр. Δέκα λόγοι), за текстом другої книги з П’ятикнижжя (*Тори*), дав Мойсеєві Бог на горі Синай через п’ятдесят днів після виходу юдеїв з Єгипту. Ці основні закони, за біблійними переказами, були зафіксовані на кам’яних скрижалях. У ГРНП Івана Франка засвідчено паремії, котрі згадують про старозавітні заповіді:

шосту (у мікротекстах – п’яту): «Не оўбі́й» [Б. 1900]; «Не вбивати меш» (К.–Н.-Л.–П.); «Не вбивай!» (О.); «Не вбиватимеш» (Х.); «Не вбиватимеш» (Т.)) [Вих 20: 13(15)],

восьму (у мікротекстах – сьому): «Не оўкра́дн» [Б. 1900]; «Не красти меш» (К.–Н.-Л.–П.); «Не крадй!» (О.); «Не крастимеш» (Х.); «Не крастимеш» (Т.)) [Вих 20: 15 (14)] заповіді.

Поодинокі формулювання Декалогу втілено в пареміях лексикографічного збірника, де мікротексти паремій є іронічним потрактуванням рес-

пондентами старозавітніх приписів, які, за припущенням упорядника, є рефлексіями відомого анекдоту чи звичайною пародією на святописемний пасаж: ***Семий***. *2. Семе не кради, а пєте не вбий! (Пужн.). Дві старозавітні заповіди. Натяк на анекдоту про те, як господар бив злодія-цигана. Пор. Етн. Зб. Т. VI, ч. 575*. [Ф. 1909: 83]; ***Семий***. *1. Семе не кради, а восьме: що видиш, то бери. (Кнїгинин). Жартлива пародія старозавітньої семої заповіди*. [Ф. 1909: 83]; ***Красти***. *19. Семе не кради, а шестеро можеш. (Наг.). Так злодії толкують сему заповідь божу*. [Ф. 1908: 305].

Заборону красти, як свідчить паремійний матеріал, можна подолати за певних обставин. Виправдання крадіжки респонденти репрезентують вже в контексті новозавітної історії: ***Красти***. *29. Цвйики красти, то не гріх. (Грин.)*. «*А то тому – пояснив Гуцул, – бо йик Жиди Христа мали розпинати, то їден милосерний украв цвйики, а то були би ще бірше понабивали в кіло*». [Ф. 1908: 306].

Важливим сегментом налагодження стосунків у прадавньому суспільстві були закони звичаєвого права, які регламентували низку аспектів буття тогочасного соціуму. Це була своєрідна система покарань за вчинене зло чи преференцій, винагород за добрі справи. Про це зазначено в кількох фрагментах Святого Письма старозавітного й новозавітного канонів (див. «**Третя книга Мойсеєва: Левит**» [СБО 2005: 20]; «**П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону**» [НБС 1999: 21]; «**Євангеліє від св. Матвія**» [ВЗСН: 38]), зокрема, й у «**Другій книзі Мойсеєвій: Вихід**»:

«Ѧ̈ще же ѝзъшбражéнъ бꙋдетъ, да дáстъ дꙋшꙋ за дꙋшꙋ: О̑ко за о̑ко, зꙋбъ за зꙋбъ, рꙋкꙋ за рꙋкꙋ, ногꙋ за ногꙋ» [Б. 1900]; «23. А коли буде шкода, тодї мусить оддати душу за душу. 24 Око за око, зуба за зуба» (К.–Н.-Л.–П.); «23. А якщо станеться нещастя, то даси ду́шу за ду́шу, 24. око за око, зуба за зуба, руку за руку, ногу за ногу» (О.); «23. А коли буде яка шкода, то даси життя за життя, 24. око за око, зуба за зуба, руку за руку, ногу за ногу» (Х.); «23. Та якщо *дитина* буде повністю сформована, то нехай дасть душу за душу. 24. око за око, руку за руку, зуб за зуб, ногу за ногу» (Т.) [Вих 21: 23–24].

У мікротекстах паремійного корпусу, що містять сегменти біблійного тексту, також натрапляємо згадку про давнє правило справедливого покарання, що застосовувалася в звичаєвому праві давніх народів («talio, onis *f* [talis] – відплата (по силі рівнозначна злочину)» [ЛРС 2002: 759]; Les talionis (Jus talionis) – рівносильна злочинові відплата, рівна міра покарання за вчинене. Зауважмо, що принцип таліону «ставив межу ворожості, вимагаючи адекватної відплати завданим збиткам» [ЮЕ 2003: 124]. У біблійному праві «принцип відплати ототожнювався зі справедливим судом» [ЮЕ 1998: 232]. У святописемному тексті принцип таліону

відомий формулюванням: «око за око, зуб за зуб», який, щоправда, не завжди мав реальне втілення. Як зазначають дослідники, «закон рівнозначної відплати застосовували тоді, коли йшлося про зумисне завдану шкоду» [БКИК: 101].

Згадку про давньобіблійний закон покарання (кровної помсти) містить тотожний мікротекст, який став популярною сентенцією: ***Око***. *91. Око за око, зуб за зуб. (Наг.). Старинна форма кари. Пор. Adalb. Oko 75; Wand. I, Auge 12*. [Ф. 1908: 475]; ***Око***. *91. Око за око, зуб за зуб. Пор. Слав. II, 8; Даль I, 143*. [Ф. 1910: 502]. Також в означеному паремійному корпусі знаходимо приповідку, котра за формою нагадує старозавітний закон винагороди та покарання за вчинене: ***Камінь***. *42. Камінь за камінь, хлїб за хлїб. (Великі Очи). В житю платять злом за зло, а добром за добро*. [Ф. 1910: 454]. Однак щодо змісту паремії, то, на нашу думку, вона є відгомоном новозавітного фрагменту:

> «Або, чи є між вами така людина, що в неї син попросить хлїба, а вона подала б йому каменя?» (К.–Н.-Л.–П.); «Чи ж то серед вас є людúна, що подасть своєму синові каменя, коли хліба проситиме він?» (О.); «Чи ж є між вами хтось такий, що коли син попросить у нього хліба, дасть йому камінь?» (Х.); «Чи ж є з-поміж вас хтось такий, котрий, коли в нього син попросить хліба, подасть йому камінь?» (Т.) [Мт 7: 9].

1.1.3. Третя книга Мойсея: Левит (וַיִּקְרָא; Λευϊτικὸν; Liber Vaiecra id est Leviticus). У ГРНП виокремлюємо 3 паремії, котрі можуть стосуватися цієї книги.

Особливу увагу в святописемній літературі зосереджено на понятті гріха, який є порушенням усталених правил різноаспектних взаємин (*людини – божественної сутності, людини – людини, людини – спільноти*), утілених в чітко окресленій системі морально-етичних зобов'язань, що мали регламентувати життя монорелігійної спільноти. Недотримання цих правил призводить до відповідальності правопорушника та його покарання. Здебільшого це стосується порушення правил комунікації людини зі трансцедентним. Недотримання правил гармонійної комунікації людини з божественною сутністю є найбільшим переступом для вірянина, адже може спричинити гнів божества. Про це згадано в кількох контекстах біблійної літератури. Порушення божественних настанов призводить до покарання, що може поширитися й на нащадків. Зокрема про хронологічне означення міжпоколіннєвого процесу покарання йдеться в розлогому пасажі святописемного тексту, який є своєрідним потлумаченням другої заповіді Декалогу, що забороняє ідолопоклонство:

> «Не сотвори҃ себѣ̀ кꙋмира́, и҆ всѧ́каго подо́бїа, є҆лѝка на нб҃сѝ горѣ̀, є҆лѝка на землѝ ни́зꙋ, и҆ є҆лѝка вз водаѭ̀ подз землé҆ю: Да не поклони́шисѧ и҃мз, ни послꙋ́жиши и҃мз: а҆́зъ бо ѥ҆смь Гдь Бг҃ъ твоѝ, Бг҃ъ ревни́тель, ѿдаю́̀ грѣхѝ ѻ҆те́цъ на ча́да

до трéтїѧгѡ и̑ четвéртагѡ ро́да ненави́дѧщымъ менѐ» [Б. 1900]; «4. Не роби-
ти меш собі ваяного кумира чи подобини того, що на небесах у горі, і того,
що на землї внизу, і того, що в водах і попід землею. 5. Щоб не припадав
ниць перед ними і не служив їм; бо я Господь, Бог твій, ревнивий Бог, що
караю беззаконнє отецьке на дїтях у третьому, і четвертому родї тих, що
ненавидять мене» (К.–Н.-Л.–П.); «4. Не роби собі різьби́ і всякої подо́би з
того, що на небі вгорі, і що на землі до́лі, і що в воді під землею. 5. Не по-
клоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог ревнивий, що карає
за прови́ну батьків на синах, на третіх і на четвертих поколі́ннях тих, хто
нена́видить Мене» (О.); «4. Не робитимеш собі ніякого тесаного кумира,
ані подобини того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що
попід землею, в водах. 5. Не падатимеш перед ними ниць і не служитимеш
їм, бо я Господь Бог твій, Бог ревнивий, що караю беззаконня батьків на ді-
тях до третього й четвертого покоління тих, що ненавидять мене» (Х.); «4.
Не робитимеш собі ідола ні будь-якої подоби того, що на небі вгорі, чи на
землі внизу, чи у водах під землею. 5. Не поклонятимешся їм і не служити-
меш їм. Адже Я – Господь, твій Бог, Бог ревнивий, Який відплачує за гріхи
батьків дітям до третього й четвертого покоління, – тим, хто ненавидить
Мене» (Т.) [Вих 20: 4–5].

В іншому контексті Біблії також згадано про відповідальність на-
щадків за вчинки їхніх родичів, див.: [Вих 34: 7].

Про «покарання до сьомого коліна (семикратне покарання)» йдеться
у «**Третій книзі Мойсея: Левит**»:

«И̑ а̑ще до сегѡ̀ не послу́шаете менѐ, и̑ приложу́ наказа́ти вы̀ а̑зъми семи́жди
за гр҃ѣхѝ ва́ша» [Б. 1900]; «Коли ж і тодї не послухаєте мене, так усемеро
побільшу кари ваші за гріхи ваші» (К.–Н.-Л.–П.); «А якщо й при цьому не
будете слухняні Мені, то Я семикра́тно побільшу́ кару на вас за ваші гріхи́»
(О.); «Якщо і тоді не послухаєте мене, я семикратно обкладу вас карами за
гріхи ваші» (Х.); «А якщо ви при цьому не послухаєтесь Мене, то Я збіль-
шу покарання за ваші гріхи семикратно» (Т.) [Лев 26: 18].

У паремійному корпусі лексикографічного збірника натрапляємо на
паремію, яка позначає тяглість покарання, що залучає до відповідальності
кілька прийдешніх поколінь: ***Бог**. 294. Пан Біг сї і в трицїть років упо-
минає. (Наг.). В ослабленій формі старогебрейська думка, що Бог за гріхи
батьків мстить ся на дїтях і внуках до семого поколїня*. [Ф. 1901: 84].

У ГРНП засвідчено паремії, які стосуються теми гріха та покарання за
вчинене: ***Гріх**. 31. За наші гріхи Господь нас карає. (Наг.). Говорять в разї
якогось загального, елємментарного нещастя, пожежі, повенї або граду*.
[Ф. 1905: 459]; ***Гріх**. 33. За якийсь тьижкий гріх мене Пан Біг покарав.
(Наг.). Говорить чоловік у тяжкім нещастю, не можучи дошукати ся
його причини*. [Ф. 1905: 459]

1.1.4. Четверта книга Мойсея: Числа (בְּמִדְבַּר; Ἀριθμοὶ; Liber Vaiedabber id est Numeri). Згадку про закон кровної помсти (рівносильної відплати за вчинене – «принцип таліону»), поряд із уже означеними біблійними пасажами, містить і «**Четверта книга Мойсея: Числа**»:

«оу҃жникъ кро́ве да оу҃бїе́тъ оу҃бі́йцꙋ, є҆гда҆ сре́титсѧ съ ни́мъ» [Б. 1900]; "кровоместник убє душогубця, як тілько подістане його" (К.–Н.-Л.–П.); «ме́сник за кров *заб'є* убійника, як спіткає його» (О.); «кровомесник може вбити душогубця, як тільки зустріне його» (Х.); «Кровний месник хай уб'є вбивцю, коли його зустріне» (Т.) [Чис 35: 21].

Цей пасаж відображено в примівці: ***Кров**. 6. Кров за кров. (Наг.). Убійство за вбійство, старий прінціп пімсти. Пор. Wand. I, Blut 3*. [Ф. 1908: 312], яка структурно нагадує попередньо згадані.

1.1.5. П'ята книга Мойсея: Повторення Закону (דְּבָרִים; Δευτερονόμιον; Liber Helleaddabarim id est Deuteronomium). У лексикографічному збірнику Івана Франка виокремлюємо 4 паремії, що можуть бути пов'язані з цією старозавітною книгою.

Ідею богообраності ізраїльтян, на думку упорядника, втілено у примівці: ***Бог**. 129. Боже наш, тату жидівський! (Березів). Жартлива поговірка, з натяком на біблійну історію і на запевнюванє Жидів, що вони були вибраний народ*. [Ф. 1901: 72]. Респонденти, зважаючи на біблійний переказ, жартівливо ідентифікують «етнокультурну належність» божества. У Святому Письмі пасаж про вибраність народу Ізраїлю звучить так:

«Гі҃кω лю́ди сты҃ѧ є҆стѐ Гд҃евн Бг҃ꙋ ва́шемꙋ, и҆ ва́съ и҆збра́ Гд҃ь Бг҃ъ ва́шь, да бꙋ́дете є҆мꙋ́ лю́ди и҆збра́нни па́че всѣ́хъ ꙗ҆зы́ковъ, е҆ли́ци на лицѣ́ землѝ» [Б. 1900]; «Бо ти нарід сьвятий у Господа Бога твого; тебе вибрав Господь, Бог твій, щоб ти був народом наслїддя зміж усїх народів, що на землї» (К.–Н.-Л.–П.); «бо ти святий наро́д для Господа, Бога свого, – тебе вибрав Господь, Бог твій, щоб ти був Йому ви́браним народом зо всіх народів, що на поверхні землі» (О.); «Бо ти народ святий у Господа, Бога твого; тебе вибрав Господь, Бог твій, щоб ти був для нього вартісним народом поміж усіма народами, що на землі» (Х.); «Бо ти є святим народом для Господа, твого Бога, і Господь, твій Бог, обрав тебе, щоб ти був для Нього особливим народом понад усі народи, що на поверхні землі» (Т.) [Повт 7: 6].

У корпусі ГРНП виявлено низку паремій, що були вживаними в мовній практиці респондентів: ***Вільний**. 2. Вільному воля спасенному рай. (Колом.). Знач. роби, що хочеш, вибирай який хочеш шлях. Пор. Дик. 992; Сим. 392; Нос. 273*. [Ф. 1905: 222]; ***Вільний**. 2. Вільному воля спасенному рай. Пор. II, 441*. [Ф. 1910: 405]; ***Воля**. 6. Вольному воля, а спасенному рай. (Залїсє). Говорять характеризуючи ріжнорідні змаганя та забаганки людий. Пор. висше Вільний 2*. [Ф. 1905: 255]. У коментарях до паремій упорядник не ідентифікує їхньої належності до святописемного тексту.

На нашу думку, мікротексти примівок можуть бути вільно тлумаченим варіантом біблійних слів:

«живо́тъ и̑ сме́рть да́хъ пре́дъ лице́мъ ва́шимъ, благослове́ніе и̑ кля́тву: и̑ и̑зберѝ живо́тъ, да живе́ши ты̀ и̑ сѣ́мя твоѐ» [Б. 1900]; «Поставив я перед тобою життє і смерть, благословеннє і прокляттє! Вибирай же життє, щоб жити на сьвітї тобі і твому насїнню» (К.–Н.-Л.–П.); «життя та смерть дав я перед вами, благослове́ння та прокля́ття. І ти ви́бери життя, щоб жив ти та насіння твоє» (О.); «життя і смерть появив я перед тобою, благословення й прокляття. Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомтву» (Х.); «я представив перед вашим обличчям життя і смерть, благословення і прокляття. Тож обери життя, щоб жив ти і твої нащадки» (Т.) [Повт 30: 19].

За біблійним потрактуванням, вищій божественній сутності належить право жорстко карати людину за вчинене, щоправда це покарання не реалізується відразу, а в майбутньому, коли винуватець вкотре схибить, втративши душевну рівновагу. (пор.: оповідь про попередньо згадану тяглість покарання, яке розповсюджується на переступника та на його нащадків):

«Въ де́нь ѿмще́нїа возда́мъ, во вре́мя ѣ́гда̀ соблазни́тся нога̀ и̑́хъ» [Б. 1900]; «Моя пімста і відплата буде того часу, як ноги їх хитати муться» (К.–Н.-Л.–П.); «Моя пімста й відпла́та на час, коли їхня нога́ повсковзне́ться» (О.); «Мені належить помста й відплата, коли нога в них похитнеться» (Х.); «У день помсти Я відплачу, в час, коли спіткнеться їхня нога» (Т.) [Повт 32: 35].

Свівзвучний пасаж й у новозавітному тексті:

«писано бо: Менї відомщеннє, я віддам, глаголе Господь» (К.–Н.-Л.–П.); «бо написано: «Мені помста *належить*, Я відплачу́, говорить Господь» (О.); «написано бо: «Мені належить помста, я відплачу», – говорить Господь» (Х.); «як написано: У Моїй владі є помста, і Я віддам, – каже Господь» (Т.) [Рим 12: 19].

Людині, на думку респондентів, даний час на усвідомлення гріха, а Господь Бог в їхньому потрактуванні є довготерпеливим, однак невідворотно карає за злодіяння (віра у вищий справедливий суд): ***Бог**. 62. Бог довго чекає, але свого не дарує. (Наг.). Знач. Чекає людської поправи, а не дарує відплати за злочини, очевидно в дусї старозавітного «мнѣ отмщеніе», пор. Wander II, 49 (Gott 1123); Zátur. I, 95*. [Ф. 1901: 68].

1.2. Книги історичні. Означений корпус книг охоплює 12 творів:

1. «**Книга Ісуса Навина (Книга Єгошуї)**» (О.) – («*Книга Ісуса Навина*» (К.–Н.-Л.–П.), (Х.), (Т.));

2. «**Книга Суддів**» (О.), (Х.), (Т.) – («*Книга суддїв*» (К.–Н.-Л.–П.));

3. «**Книга Рут**» (О.), (Т.) – («*Книга Рути*» (К.–Н.-Л.–П.), (Х.));

4. **«Перша книга Самуїлова (або перша книга царів)»** (О.) – («*Перва книга Самуїлова*» (К.–Н.-Л.–П.), «*І Книга Самуїла*» (Х.), «*Перша книга царств (Перша книга Самуїла)*» (Т.));

5. «**Друга книга Самуїлова (або Друга книга царів)**» (О.) – («*Друга книга Самуїлова*» (К.–Н.-Л.–П.), «*ІІ Книга Самуїла*» (Х.), «*Друга книга царств (Друга книга Самуїла)*» (Т.));

6. «**Перша книга царів**» (О.) – («*Перва книга Царів*» (К. Н.-Л.–П.), «*І Книга Царів*» (Х.), «*Третя книга царств (Перша книга царів)*» (Т.));

7. «**Друга книга царів**» (О.) – («*Друга книга Царів*» (К.–Н.-Л.–П.), «*ІІ Книга Царів*» (Х.), «*Четверта книга царств (Друга книга царів)*» (Т.));

8. «**Перша книга хроніки**» (О.) – («*Перва книга Паралипомен*» (К.–Н.-Л.–П.), «*І Книга Хронік*» (Х.), «*Перша книга Параліпоменон (Перша книга хронік)*» (Т.));

9. «**Друга книга хроніки**» (О.) – («*Друга книга Паралипомен*» (К.–Н.-Л.–П.), «*ІІ Книга Хронік*» (Х.), «*Друга книга Параліпоменон (Друга книга хронік)*» (Т.));

10. «**Книга Ездри**» (О.), (К.–Н.-Л.–П.), (Х.) – «*Перша книга Ездри (Книга Ездри)*» (Т.));

11. «**Книга Неемії**» (О.), (Т.) – («*Книга Неємії*» (К.–Н.-Л.–П.), (Х.));

12. «**Книга Естер**» (О.) – («*Книга Естери*» (К.–Н.-Л.–П.), (Х.), (Т.)).

Окрім цих книг, до корпусу належать й девтероканонічні (второ-канонічні) книги, котрі входили в Септуагінту та Вульгату. У юдаїзмі та протестантизмі ці книги безапеляційно проінтерпретовані як апокрифічна література. За талмудичною традицією, цей корпус святописемної літератури називають «зовнішніми книгами» (סְפָרִים חִיצוֹיִים) [ЭЕЭ]. В українській святописемній перекладній традиції відомі переклади девтероканонічних книг Пантелеймона Куліша («**Товитові словеса**»; «**Книга Премудрости Йисусовой Сиратенковои**» – рукопис), Івана Хоменка («**Книга Товита**»; «**Книга Юдити**»; «**І Книга Макавеїв**»; «**ІІ Книга Макавеїв**») та о. Рафаїла Турконяка («**Молитва Манасії**»; «**Друга книга Ездри**»; «**Третя книга Ездри**»; «**Книга Товита**»; «**Книга Юдити**»). Варто зауважити, що девтероканонічні книги мають різні локації в старозавітному корпусі книг. У паремійному збірнику Івана Франка натрапляємо лише на поодинокі пасажі з означених книг, котрі знайшли втілення в мікротекстах примівок.

1.2.1. Перша книга Самуїлова (або Перша книга царів) (סֵפֶר שְׁמוּאֵל; Βασιλειῶν A; Liber Samuhelis id est Regum primus et secundus).

Залежність людського життя від божественних приписів відображено в паремії: ***Божий**. 2. Без божої волї і волос з голови не знаде. (Ільк. Петр.). Ремінісценция євангельських слів. Те саме Ном. 27; Adalb. Bóg 12; Wand. II, 65 (Gott 1566)*. [Ф. 1901: 99]. Упорядник у коментарях зазначає, що примівка є ремінісценцією євангельського пасажу, хоч уперше це висловлювання вжите у старозавітному тексті:

«Й рѣша людіе къ Гдⷭ҃ви: ѣдѧ днесь оумретъ сотворивый спасенїе сіе велїе во Їлиⷨ? Не вѣди тѡ, живъ Гдⷭ҃ь, аще падетъ власъ главы ѣгѡ на землю, такѡ мⷭ҃тъ Бжⷭ҃ію сотворѝ

вх де́нь се́й: и̂ помоли́шасѧ лю́дїе ѡ̑ Їѡнадда́нѣ вх де́нь то́й, и̂ не ѹ̑мре» [Б. 1901]; «Чи ж то Йонатана стратити, що сю велику побіду вчинив в Ізраїлї? Нї, сьому не бути! Як живе Господь, і волосина не впаде на землю з голови його, бо за Божою підмогою він учинив її» (К.–Н.-Л.–П.); «Чи помирати Йоната́нові, що зробив оце велике спасі́ння в Ізраїлі? Борони Боже! Як живий Господь, – не спаде́ волоси́на з голови його на землю, бо з Богом робив він цього дня!» (О.); «Вмирати Йонатанові, що довершив оцю велику перемогу в Ізраїлі? Не буде цьому, як живий Господь, і волосинки не впаде в нього з голови на землю, бо він за Божою допомогою виконав це сьогодні» (Х.); «Хіба сьогодні помре той, хто вчинив це велике спасіння в Ізраїлі? Нехай живе Господь! Якщо на землю впаде волос з його голови… адже Божий народ зробив цей день! І народ помолився за Йонатана в той день, і він не помер» (Т.) [1 Сам 14: 45]),

а згодом процитоване й у новозавітному:

«У вас же і все волоссє на голові перелїчене» (К.–Н.-Л.–П.); «А вам і волосся все на голові пораховано» (О.); «А вам же все волосся на голові пораховано» (Х.); «А у вас усе волосся на голові пораховане» (Т.) [Мт 10: 30]; «Тільки ж і волоссє на голові вашій усе полїчене» (К.–Н.-Л.–П.); «Але навіть воло́сся вам на голові порахо́ване все» (О.); «Ба навіть і волосся на голові у вас все пораховане» (Х.); «Адже навіть волосся на вашій голові все полічене» (Т.) [Лк 12: 7].

Біблійний пасаж з однойменної книги:

«И̂ ны́нѣ господи́не мо́й, жи́вх Гдь, и̂ жива̀ дꙋ́ша̀ твоа̀» [Б. 1901]; «Тепер же, мій пане, як певно, що живе Господь і ти живеш» (К.–Н.-Л.–П.); «А тепер, мій пане, – *як* живий Господь і *як* жива душа твоя!» (О.); «Хай же, мій пане, – так певно, як живе Господь, так певно, як живеш ти» (Х.); «І тепер, володарю, хай живе Господь і хай живе твоя душа» (Т.) [1 Сам 25: 26] –

втілено в паремії*: **Бог**. 414. Жив Бог – жива душа моя. (Тростянець). Примівка біблійного походженя, основана на вірі, що людська душа – частина божества*. [Ф. 1910: 389]. У коментарях до примівки, упорядник лише зазначає її біблійне походження.

1.2.2. Книга Естер (מְגִלַּת אֶסתֵר; Ἐστὴρ; Liber Hester), מְגִלָּה , n. f. – сувій [DCH 2011 (V): 134] – одна з історичних книг старозавітного канону, яка розповідає про порятунок гебреїв від інтриг Амана / Гамана (придворного вельможі царя Артаксеркса / Ахашвероша) – «непримиренного ворога […], котрий задумав винищити їх» [НБС 1999: 42]. Мордехай – родич цариці Естер (дружини Ахашвероша / Артаксеркса) виявив неповагу до Амана, відмовившись поклонитися йому. Це призвело до конфлікту, що переріс у протистояння. Завдяки винахідливості цариці Естер вдалося врятувати від неминучої смерті Мордехая та її одноплемінників:

«И̂ повѣ́шенх бы́сть А̂ма́нх на дре́вѣ, ѣ́же ѹ̑гото́ва Мардохе́ю: и̂ тогда̀ ца́рь ѹ̑толи́сѧ ѿ гнѣвости» [48]; «І повісили Амана на дереві, що він приладив про

Мордехая. І вгамувався гнїв царя» (К.–Н.-Л.–П.); «І повíсили Гáмана на шúбениці, яку він приготóвив був для Мордехая, а лютість царéва втихла» (О.); «І повісили Амана на шибениці, що він споготовив для Мордехая, і вгамувався гнів царський» (Х.); «Тож був повішений Аман на дереві, яке він приготував для Мордехая. І тоді цар спинився від гніву» (Т.) [Ест 7: 10].

У паремійному корпусі ГРНП Івана Франка виявлено 8 паремій, які стосуються біблійної оповіді про Амана, де спеціальну увагу зосереджено на його покаранні: ***Бити. 40***. *Били як Жиди Гамана. (Наг.). Натяк на біблїйне оповіданє, пор. висше ч. 4. Див. Ном. 3956; Чуб. Бійка 2*. [Ф. 1901: 31]; ***Битий. 2***. *Битий, як жидівський Гаман. (Печен.). Пор. поясненє до Бити ч. 40, а також Ном. 3956*. [Ф. 1901: 35]; ***Гаман. 1***. *Битий як жидівський Гаман. (Печен.) Будеш битий… (Дрог.) Говорять про тяжко побитого, що його часто поштуркують. Пор. Бити 4, 40*. [Ф. 1905: 312].

Коментуючи паремію: ***Бити. 4***. *А то вбили, вгаманували! (Наг.). Натяк на біблїйне оповіданє про Гамана, жидівського ворога, що погиб через те.* [Ф. 1901: 29], упорядник подає опис традиції, що склалася в часі святкування Пуриму в гебрейській спільноті на теренах Галичини: «*Зрештою Жиди в Галичинї по місточках на свій празник наймають бідного християнина, перебирають його за Гамана і з радісними криками бють його, нераз так сильно, що бідолаха тяжко се відхорує. Про се навіть кільканацятьма роками були звістки в руських ґазетах*» [Ibid.]. Гаманом називали нетямущу людину, яка дозволяла над собою збиткуватися: ***Гаман. 4***. *Ой ти Гамане жидівський! (Наг.) Говорять про неповоротного, часто битого та нетямущого чоловіка*. [Ф. 1905: 312]; ***Жидівський. 37***. *То ще жидівський Гаман. (Наг.). Говорять про тупоумного чоловіка, що дає себе бити та зневажати*. [Ф. 1907: 116]. У жартівливій паремії: ***Гаман. 3***. *«Мошку, дай тобі Боже того сьвjитого Гамана дочекати!» – «Ни, ни, аби й ти такий сьвjитий був, як він!» (Наг.) Селяни часто дразнять Жидів «святим Гаманом», а Жиди сердять ся за се*. [Ф. 1905: 312] – старозавітного антигероя проінтепретовано як святого.

У лексикографічному корпусі згадано і про юдейське обрядове печиво, котре використовують на святі Пурим. Зі слів упорядника, *гаманами-вухами* зневажливо номінували людей, які комунікативно наближалися до чужої їм етнокультурної спільноти: ***Гаман. 2***. *Гамани-вухи. (Дрог.). Гамановими вухами називають ся невеличкі трикутні колачики, які печуть Жиди на те сьвято і роздають знайомим, в тому числї й християнам. Дехто говорить, що в тих коржиках містять ся чари, якими Жиди привертають християн до себе, аби горнули ся до них. От тим то таких християн, що горнуть ся до Жидів, і називають «Гамани-вухи»* [Ф. 1905: 312].

1.2.3. Книга Товита (Τωβιθ; Liber Tobiae). Як уже було згадано, означений твір у християнській традиції належить до девтероканонічних

(*второ*канонічних) книг, що, безперечно, вплинуло на їхню невелику популярність та поширення. Щоправда, поодинокі пасажі девтероканонічної літератури стали розповсюдженими сентеціями.

У ГРНП Івана Франка виявлено паремію: ***Чинити***. *1. Не чини другому, що тобі не мило. (Льв.). Основне правило християнської моралї. Пор. E. Rot. 437; Нос. Доповн. 113; Даль I, 166; Тимош. 236; Adalb. Czynić 9*. [Ф. 1910: 308], яка репрезентує так зване «золоте правило моральності», «моральний імператив», що регламентує та визначає життя індивіда в соціумі. Цей фундаментальний світовий етичний принцип лежить в основі аврамічних та дхармічних релігій, вчення Конфуція та античної філософії; в Біблії «золоте привило» згадують принаймні тричі [Гусейнов 1974: 72], зокрема, в «**Книзі Товита**»:

«Ѝ ѣ́же ненави́дишн, да никомо́же твори́шн» [Б. 1903]; «Не роби іншим того, що тобі не любе» (Х.), «І нікому не чини те, що ти ненавидиш» (Т.) [Тов 4: 15];

в «**Євангелії від Луки**»:

«І, як хочете, щоб чинили вам люде, так і ви чинїть їм» (К.–Н.-Л.–П.); «І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви» (О.); «І як бажаєте, щоб вам чинили люди, чиніть їм і ви так само» (Х.); «Як хочете, щоб чинили вам люди, – чиніть [і ви] їм так само» (Т.) [Лк 6: 31];

в «**Євангелії від Матвія**»:

«Оце ж, усе, що бажаєте, щоб робили вам люде, так і ви робіть їм; се єсть закон і пророки» (К.–Н.-Л.–П.); «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Зако́н і Пророки» (О.); «Все, отже, що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм, – це ж бо закон і пророки» (Х.); «Отже, усе, що тільки бажаєте, щоби чинили вам люди, те чиніть їм і ви, бо в цьому Закон і Пророки» (Т.) [Мт 7: 12].

1.3. Книги навчальні поетичні. До переліку поетичних книг належать:

1. «**Книга Йова**» (О.) – («*Книга Йова*» (К.–Н.-Л.–П.), (Т.), «*Книга Іова*» (Х.));

2. «**Книга Псалмів**» (О.), (Х.), (Т.) – («*Псалтир*» (К.–Н.-Л.–П.));

3. «**Книга приказок Соломонових**» (О.) – («*Книга Приповісток Соломонових*» (К.–Н.-Л.–П.), «*Книга Приповідок*» (Х.), «*Книга притч Соломона*» (Т.));

4. «**Книга Екклезіястова (або Проповідника)**» (О.) – («*Книга Екклезіаста*» (К.–Н.-Л.–П.), (Т.), «*Книга Проповідника*» (Х.));

5. «**Пісня над піснями**» (О.) – («*Пісня Пісень*» (К.–Н.-Л.–П.), (Т.), «*Книга Пісні Пісень*» (Х.)).

Ці твори є найбільш відомими та цитованими в мовленнєвих практиках усіх народів, що прийняли християнство, з-поміж усього корпусу

старозавітної літератури. До навчальних поетичних книг належать й девтероканонічні книги: «**Книга мудрості Соломона**», «**Книга мудрості Ісуса, сина Сираха**».

1.3.1. Книга Йова (סֵפֶר אִיּוֹב; Ἰὼβ; Liber Iob). У ГРНП виокремлюємо чотири мікротексти, які стосуються тексту цієї старозавітної книги. Історія життя старозавітного Йова вражала реципієнтів своїм драматизмом та незламністю віри головного героя попри випробування. Ця книга не могла залишитися поза увагою респондентів. Численні пасажі старозавітної оповіді трансформовано в мікротексти паремій, зокрема: ***Вродити ся***. *6. Лїпше сї не вродити, як весь вік бідити. (Наг.). Нарікає бідний чоловік, наслїдуючи біблїйного Іова. Пор. Wand. I, (Geboren 21)*. [Ф. 1905: 274] відображає переінакшене висловлювання старозавітного Йова:

«да погѝбнетъ дéнь, вѣ ѻ҃ньже родѝхсѧ» [Б. 1903]; «Нехай би (був) щез день, коли я на сьвіт родився» (К.–Н.-Л.–П.); «Хай загине той день, що я в ньому родився» (О.); «Нехай загине день, коли я народився» (Х.); «Нехай пропаде день, в який я народився» (Т.) [Йов 3: 3].

Пасаж старозавітного тексту, що відображає цілковите впокорення божественній волі:

«Й҃ рекѣ: сáмъ нáгъ ѝзыдóхъ ѿ чрéва мáтере моеѧ, нáгъ ѝ ѿндѹ́ тáмѡ: Г҃дь дадѣ, Г҃дь ѿя́тъ» [Б. 1903]; «І промовив: Нагим вийшов я з матерньої утроби, нагим і вернусь. Господь дав, Господь і взяв…» (К.–Н.-Л.–П.); «та й сказав: «Я вийшов наги́й із утроби матері своєї, і нагий повернýсь туди, в зе́млю! Господь дав, – і Господь узяв...» (О.); «Нагим вийшов я з материнської утроби, нагим і повернусь туди. Господь дав, Господь і взяв…» (Х.); «Я сам нагим вийшов з лона моєї матері і нагим туди повернуся. Господь дав, Господь забрав» (Т.) [Йов 1: 21] –

утілено в низці паремій: ***Бог***. *56. Бог дав, Бог взяв. (Ільк.). Класичний вислов резигнації і підданя себе божїй волї. Приповідка взята з старогебрейської книги Іова (гл. I, 21). Див. Чуб. Бог 29; Adalb. Bóg 72; Дик. 565; Нос. ст. 262; Wander II, 12 (Gott 250, 493); II, 538 (Herr 88)*. [Ф. 1901: 67]; ***Бог***. *56. Бог дав, Бог взяв. Пор. Даль. I, 111; Слав. I, 45*. [Ф. 1910: 387], де частина з них належить до parodia sacra: ***Бог***. *16. Біг дав, а злодїй украв. (Кобил.). Жартлива перерібка звісної старогебрейської приказки: Бог дав, Бог узяв. (Кн. Іова гл. I, 21)*. [Ф. 1901: 64]; ***Бог***. *57. Бог дав, дїдько взяв. (Цен.). Говорять про те, що чоловік одержав з радістю, а втратив серед смутку, гризоти; прим. дитина вродила ся – радість, а потім із неї вийшло для батька горе. Пор. Wander II, 26 (Gott 548)*. [Ф. 1901: 67].

1.3.2. Книга Псалмів (סֵפֶר תְּהִלִּים; Ψαλμοὶ; Liber Psalmorum). Із-поміж старозавітної літератури найбільш уживаною та популярною серед вірян була книга «**Псалтир**» (грецьк.: ψαλμός, ὁ – 3) псалом NT [ДРС 1958: 1795]; гебр.: תְּהִילִּים, תְּהִילָּה (נ) – 1. слава, хвала; 2. велич, величність, сяяння)

[ИРС 1992: 380]; תְּהִילָּה – слава [DCH 2011 (VIII): 756]), що є збірником «ста п'ятдесяти поетичних творів: гімнів, молитов, повчань, котрі склали різні автори в різні часи та епохи» [КП(Теѓилим) 5771 (2011): 9]. Ці тексти широко залучені до сфери релігійного життя в юдаїзмі та християнстві. Отець Михайло Кравчук у коментарях до передмови власного перекладу псалмів зазначає: «В усіх Церквах византійського обряду, між ними в українській католицькій Церкві, що в ній богослужебною мовою є т.зв. церковно-слов'янська мова з українською вимовою, і в українській православній Церкві, якої богослужебною мовою є сучасна українська мова (та й у всіх церквах византійського обряду), псалми становлять складову частину всіх сімох богослужб [...]. Крім того псалми є складовою частю при уділюванні деяких святих Тайн, на панахиді й чині похороні та різних благословеннях» [К. 1966: 5]. Тексти псалмів використовували в молитовних практиках юдаїзму та християнства. Згодом вони стали джерелом для створення нових молитов [див.: МППД 1821].

У паремійному корпусі ГРНП Івана Франка натрапляємо на 15 мікротекстів, які стосуються старозавітного корпусу текстів – «**Книга псалмів**».

Безперечно, святописемна літератрура мала неабияку повагу у вірян, а власниками означених книг, про що було попередньо згадано, могли бути освічені та заможні світські люди та представники клиру. Непоштиве поводження та недбале ставлення до священних книг викликали зневагу та іронічне ставлення в респондентів щодо власника. Наприклад: ***Псалтира***. *1. Пішла його псалтира на перець. (Ільк.). Її подерли на завиванє перцю*. [Ф. 1908: 606]. Щоправда, у притекстовому коментарі упорядник не зазначає емоційний регістр означеної примівки. Можемо припустити, що вона мала іронічний підтекст та відображала невиправдану марнотратність.

Окрім сфери богослуження, старозавітні тексти, зокрема й «**Книга Псалмів**» / «**Псалтир**», активно використовували для ворожінь. Міхаїл Сперанскій зауважує, що ворожіння на біблійному тексті широко практикувалося в давні часи й період середньовіччя. Відгомін цього заняття, що радше нагадував забавляння чи розвагу, дійшов й до більш новітніх часів. З часом ускладнився й процес ворожіння: «Первоначально способъ гаданія по книгѣ не былъ очень сложенъ: загадывая о чемъ-либо, человѣкъ беретъ книгу, разгибаетъ ее на удачу, читаетъ первыя слова (или первое слово) на страницѣ, истолковываетъ прочтенное примѣнительно къ задуманному; иногда гаданіе нѣсколько осложнялося; страница, гдѣ чаяли найти отвѣтъ, опредѣлялась ножемъ или иглой, втыкаемыми въ разрѣзъ книги. Такъ гадали, напримѣръ, в средніе вѣка по Библіи» [Сперанскій 1899: 15]. Сам процес ворожіння на книгах називають бібліомантією (βιβλιομαντεία). Як свідчить паремійний матеріал, респонденти ГРНП були ознайомлені з цим явищем: ***Псалтира***. *2. З псалтири му поворожив.*

(Наг.). Так ворожили старі дяки: хто прийшов за ворожбою, повинен був віткнути ніж у зачинену книжку Псалтирі, а на котру сторінку трафило вістрє ножа, з тої вичитував дяк ворожбу. Пор. Wand. I, Buch 47. [Ф. 1910: 513]. У притекстовому коментарі упорядник зазначає, що до цього процесу були залучені церковні служителі – дяки. Матеріал паремійного корпусу свідчить про те, що респонденти не вважали гадання на Святому Письмі порушенням церковно-релігійних приписів і, очевидно, використовували бібліомантію задля «отримання» необхідної інформації від трансцедентного про події чи обставини у житті, які їх хвилювали.

Популярність та широка вживаність цього старозавітнього тексту в богослуженнях та молитовних практиках призвела до частого використання вірянами пасажів з «**Псалтиря**» в мовленнєвій практиці. Це могли бути окремі висловлювання чи їхні фрагменти, які були знаними й несли особливе смислове навантаження, підсилюючи конкретну комунікативну ситуацію біблійними алюзіями. Зрозуміло, що мовці здебільшого не могли ідентифікувати першоджерело цитати, однак це не було перепоною для її вживання. Святописемний пасаж, потрапивши в живомовну стихію, набував нових контекстів та прочитань. Чимало фрагментів Святого Письма, про що згадано попередньо, потрапивши в комунікативне середовище, були значно переінакшені чи радше сказати по-своєму проінтерпретовані реципієнтами так, що важко було впізнати цитований біблійний пасаж.

Важливими компонентами молитовного тексту «**Псалтиря**» є апеляція вірян до божественної сутності з численними проханнями, вихваляннями божества та обіцянками служіння. Саме на основі комбінування окремих пасажів псалмів побудована іронічна за своїм емоційно-смисловим наповненням паремія: ***Ущедрити***. *1. Ущедри мя, да пою ти; заплати ми, то й піду ти. (Кольб.). Примовляє дяк увійшовши до господарської хати. «Ущедри мя, да пою ти» слова виняті з одного псальма*. [Ф. 1909: 247]. У притекстовім коментарі упорядник зазначає, що паремія належить до псалмового тексту, не паспортизуючи його. Припускаємо, що слова в приповідці нагадують пасажі з псалмів:

«ѹ҆щедри́ мѧ и҆ ѹ҆слы́ши моли́твꙋ мою҆» [Б. 1904(1)]; «помилуй мене й вислухай молитву мою» (К.–Н.-Л.–П.); «Помилуй мене, і почу́й молитву мою!» (О.); «Змилуйся надо мною й вислухай мою молитву!» (Х.); «Помилуй мене і вислухай мою молитву» (Т.) [Пс 4: 1(2)],

де лексема ѹ҆щедра́ю є калькою давньогрецької οἰκτείρω – зглянутися, виявити милість, щедро нагородити [ПЦСС 2004: 771], та:

«Возвеселю́сѧ и҆ возра́дꙋюсѧ ѡ҆ тебѣ: пою҆ и҆́менни твоемꙋ вы́шнїй» [Б. 1904(1)]; «Радуватись і веселитись буду задля тебе і сьпівати хвалу імени твоєму, Всевишний!» (К.–Н.-Л.–П.); «Я буду радіти, і тішитись буду Тобо́ю, і бу́ду виспівувати Йменя Твоє, о Всевишній» (О.); «Я буду радуватися й весе-

литися через тебе, оспівуватиму ім'я твоє, Всевишній» (Х.); «Я буду веселитися і радіти Тобою, співатиму Твоєму Імені, о Всевишній» (Т.) [Пс 9: 2 (3)]; «Повѣмъ имѧ твоѥ бра́тїи моеи́: посредѣ цр҃кве воспою́ тѧ» [Б. 1904(1)]; «Звіщати му імя твоє братам моїм; хвалити му тебе серед громади» (К.–Н.-Л.–П.); «Я звіщатиму Йменння Твоє своїм бра́ттям, буду хвалити Тебе серед збо́ру!» (О.); «Я сповіщу моїм братам про твоє ім'я, хвалитиму тебе серед громади» (Х.); «Сповіщу Твоє Ім'ям моїм братам, серед церкви оспіватиму Тебе» (Т.) [Пс 21(22): 22 (23)].

У ГРНП виявлено паремії, які містять святописемне словосполучення *суди Боже*: ***Судити***. *5. Суди Боже! (Гнїдк.). Побожне бажанє, замісь: Дай Боже*. [Ф. 1909: 186] та здебільшого позначають впертість, наполегливість, непіддатливість людини, її небажання що-небудь робити: ***Завзяти ся***. *4. Як сї завозьме, то анї суди Боже. (Наг.). Про впертого, завзятого чоловіка*. [Ф. 1907: 143]; ***Хлоп***. *60. Хлоп як дуб, а роботи анї суди Боже. (Луч.). Говорять про сильного а лїнивого чоловіка*. [Ф. 1909: 271]; ***Упертий***. *1. Впертий, анї суди Боже. (Наг.). Не можна нїчим переконати його*. [Ф. 1909: 241]. Імперативну конструкцію *суди Боже* можемо пов'язати з кількома подібними фрагментами в різних псалмах:

«Гд҃ь сѹ́дитъ лю́демъ: сѹ́ди мн Гд҃и по пра́вдѣ моеи́ и́ по невло́бѣ моеи́ на мѧ̀» [Б. 1904(1)]; «Господь судить народи. Суди мене, Господи, по правдї моїй і по невинності моїй» (К.–Н.-Л.–П.); «Господь судить людей, – суди ж мене, Господи, за своєю правото́ю й за моєю неви́нністю» (О.); «Господь судить народи; суди мене, о Господи, по правді моїй і за невинністю моєю, що в мені» (Х.); «Господь судить народи! Суди мене, Господи, за моєю праведністю, за моєю невинністю, яка є в мені» (Т.) [Пс 7: 8(9)]; «Сѹ́дѝ мнѣ Бо́же, и́ разсѹ́дѝ прю̀ мою̀: ѿ ѩ҆зы́ка непреподо́бна» [Б. 1904(1)]; «Суди мене, Боже, і розсуди мою справу проти безсердешного народу!» (К.–Н.-Л.–П.); «Розсуди мене, Боже, й справу́йся за справу мою із людьми́ небогобійними» (О.); «Обстань за мною, Боже; розсуди мою справу проти нечестивого народу» (Х.); «Суди мене, Боже, розглянь мою справу з народом безбожним» (Т.) [Пс 42 (43): 1].

Беззастережними є переконання вірян у постійній увазі божества до людини, його творіння. Ця підтримка сприяє відчуттю безпечності та впевненості в майбутті. Найбільшим нещастям для них є, безперечно, втрата божої опіки. Прагнення відчути себе захищеним, перебувати під покровом божественної протекції є предметом численних молитов:

«Рекѹ́ Бг҃ѹ́: заступ҃никъ мо́й є҆сѝ, почто́ мѧ забы́лъ є҆сѝ?» [Б. 1904(1)]; «Скажу до Бога, скелї моєї: Чому забув єси мене?» (К.–Н.-Л.–П.); «Повім я до Бога: «Ти Скеле моя, чому́ Ти про мене забув?» (О.); «Кажу до Бога: «Скеле моя, чом мене забуваєш?...» (Х.); «Промовлятиму Богові: Ти – Той, Хто за мене заступається. Чому забув мене?» (Т.) [Пс 41 (42): 9 (10)].

Вжитий у паремії імператив *до забуття* широко використовують в мікротекстах проклять: ***Забути***. *1. Бодай за нього Бог забув! (Наг.). Проклятє; непамять, се тяжка кара*. [Ф. 1907: 141].

Як було сказано, важливу увагу в святописемній літературі зосереджено на відповідальності людини за вчинене (винагороду чи покарання, залежно від здійсненого). Ці мотиви прямо чи безпосередньо презентовані й у текстах псалмів, як-от:

«Да́ждь и҃мъ Гд҃и по дѣла́мъ и҃хъ» [Б. 1904(1)]; «Дай їм по ділам їх» (К.–Н.-Л.–П.); «Віддай їм за їхнім учинком» (О.); «Воздай їм, Господи, за їхніми ділами» (Х.); «Віддай їм згідно з їхніми ділами» (Т.) [Пс 27 (28): 4)]; «И҆ твоѧ҆ Гд҃и мл҃ть: я҆́кш ты҆ воздаси́ком҃ждо по дѣлу́мъ е҆гѡ҆» [Б. 1904(1)]; «І в тебе, Господи, милість; ти бо даєш кожному по заслузї його» (К.–Н.-Л.–П.); «І в Тебе, о Господи, милість, бо відпла́чуєш кожному згідно з діла́ми його!» (О.); «і що у тебе, Господи, милість; бо ти воздаєш кожному згідно з його ділами» (Х.); «що сила належить Богові, і Твоє, Господи, милосердя, і що Ти даси кожному за його ділами» (Т.) [Пс 61(62): 12 (13)];

а згодом й у новозавітному тексті:

«Прийде бо Син чоловічий у славі Отця свого з ангелами своїми; й тоді віддасть кожному по дїлам його» (К.–Н.-Л.–П.); «Бо при́йде Син Лю́дський у славі Свого Отця з англола́ми Своїми, і тоді, «віддасть кожному згідно з діла́ми його» (О.); «Син Чоловічий має прийти в славі Отця свого з ангелами своїми й тоді віддасть кожному згідно з його ділами» (Х.); «Адже Син Людський має прийти в славі Свого Отця з ангелами Своїми, і тоді Він віддасть кожному згідно з його ділами» (Т.) [Мт 16: 27].

Цей мотив відображено в паремії: ***Господь***. *73. По дїло́м, Господи! (Наг.). Дотеп оснований на біблійнім реченю, що Бог буде судити по дїлом; тимчасом силою популярної етимольотії слово «по дїлом» звязано з понятєм подїлу. І от коли хтось хоче брати собі цїлу якусь річ, хлїб або що подібне, то другий хапає за ту саму річ тай каже жартливо: По дїлом, Господи! Себ-то: гов, подїли ся зо мною*. [Ф. 1905: 436]. Примівка побудована на прийомі гри слів і, на думку упорядника, є дотепом.

Мікротекст паремії: ***Господь***. *55. Дивен єси Господи! (Ходов.). Окрик на вид чогось незвичайного. Оповідають, що раз Мойсей просив Бога, щоб показав ся йому лицем до лиця. Господь каже: Не годить ся тобі бачити мене лицем до лиця. Але Мойсей усе настає. Тодї Господь нарештї показав ся йому на хвилю, а потім питає його: А що, як я тобі видав ся? А Мойсей каже: Дивен єси Господи. – Егеж, – каже Господи, – але ти будеш іще дивнїйший! І дав йому роги на лобі*. [Ф. 1905: 435] нагадує пасаж із псалма:

«Ди́венъ Бг҃ъ въ свѧты́хъ свои́хъ: Бг҃ъ І҆и҃левъ, то́й да́стъ сы́лу҃ и҆ держа́ву҃ лю́демъ свои́мъ» [Б. 1904(1)]; «Дивен Бог в сьвятинї своїй, Бог Ізраїля; він дає народові

силу й потугу» (К.–Н.-Л.–П.); «Бог грізни́й у святинях Своїх, Бог Ізраїлів Він, що наро́дові дає силу й міць» (О.); «Страшний Бог у своїй святині, Бог Ізраїля; він дає народові потугу й силу» (Х.); «Дивовижний Бог у святих Своїх. Бог Ізраїля дасть силу й міць Своєму народові» (Т.) [Пс 67(68): 35 (36)].

Щоправда, у притекстовому коментарі упорядник подає оповідь, яка стосується іншого фрагменту старозавітного тексту, а саме «**Другої книги Мойсеєвої: Левит**» (34:39), що нагадує наївну інтерпретацію (народна Біблія) означеного пасажу. Упорядник репрезентує оповідь про Мойсея «рогатого» [див.: Тимошик 2010: 128–129].

У тексті «**Псалтиря**» натрапляємо на чимало пасажів, які характеризують божественну сутність:

«Й ты҃ Гдⷭ҇и Бо҃же мо́й ще́дрый и҆ ми́лостивый, долготерпѣли́вый и҆ многоми́лостивый, и҆ и҃стинный» [Б. 1904(1)]; «Ти ж, Господи, єси Бог, милосердний і благий, повільний до гніву, і великий милостю і правдою!» (К.–Н.-Л.–П.); «А ти, Господи, Бог щедрий і милосердний, довготерпели́вий і многомилости́вий, і справедли́вий» (О.); «Але ти, Господи, Бог милосердний і милостивий, повільний до гніву і повний ласки та правди» (Х.); «А Ти, Господи Боже, щедрий і милосердний, довготерпеливий, багатомилостивий і праведний» (Т.) [Пс 85(86): 15]. Див.: Пс 102(103): 8; Пс 144(145): 8.

Означений фрагмент псалмового тексту міг стати протосновою для примівки: ***Бог***. *100. Бог сьвітенький всьикому терпит. (Красноіля). Знач. Не карає зараз, позволяє робити, що хто хоче. Пор. церковне: Богъ долготерпѣливъ; польське: Bóg długo cierpliwy (Adalb. Bóg 44)*. [Ф. 1901: 70]. У коментарі упорядник припускає, що паремія має біблійне походження та наводить відповідні цитати тексту церковнослов'янською та польською мовами.

Щодо паремії – **Дивний**. *3. Дивні дїла твої, Господи! (Кол.). Рефлєксія взята з Біблії (мабуть із Псалтирі) і війшла в уста народні мб. через дяків на означенє якоїсь несподїваної, злої або доброї події*. [Ф. 1905: 556], то Іван Франко уже висловлює припущення стосовно локації цього пасажу в святописемному тексті. На думку упорядника, паремія є алюзією біблійного тексту, ймовірно, взята з псалмів. Таке припущення є доволі логічним, адже мікротекст є майже прямим цитуванням фрагменту псалма:

«И҆сповѣ́мсѧ тебѣ̀, ꙗ҆кѡ стра́шнѡ ѡ҆дивле́нсѧ є҆сѝ: чⷣна дѣла̀ твоа̀, и҆ дⷣша̀ моа̀ зна́етъ зѣлѡ̀» [Б. 1904(1)]; «Прославляю тебе за те, що дав снагу менї предивну. Дїла твої чудесні, душа моя добре се знає» (К.–Н.-Л.–П.); «Прославляю Тебе, що я дивно утво́рений! Дивні діла́ Твої, і душа моя відає вельми *про це*» (О.); «Хвалю тебе, що сотворив мене так дивно; діла твої предивні, ти душу мою знаєш вельми добре» (Х.); «Я прославлятиму Тебе, бо Ти вельми дивовижний, і дивовижними є Твої діла, – моя душа це дуже добре знає» (Т.) [Пс 138(139): 14].

У релігійних практиках долучення до трансцедентного передбачає усвідомлену взаємодію божества й пошановувача, своєрідну транслокальну комунікацію. Така взаємодія божественної сутності та вірянина, розміщених в різних проекціях світу (матеріального (*тогобічного, реального*) та ідеального (*потойбічного, ірреального*), за релігійними постулатами, можлива через посередництво молитви та різних молитовних практик. Апелюючи до божественної сутності, віряни сподіваються на відповідну реакцію божества – його опіку, захист, тобто протекцію, та покарання зловмисників. Мікротекст примівки – ***Вислухати***. *1. Вислухає ще Господь мою молитву. (Кол.). Говорять у сварці, просячи в Бога всякого лиха на противника*. [Ф. 1901: 188] тісно пов'язаний з фрагментом псалмового тексту:

«Гд҃н, ѹ҆слы́ши моли́твꙋ мою҆» [Б. 1904(1)]; «Господи, вислухай молитву мою» (К.–Н.-Л.–П.); «Господи, вислухай молитву мою» (О.); «О Господи, почуй мою молитву» (Х.); «Господи, почуй мою молитву» (Т.) [Пс 142(143): 1].

Паремійний корпус ГРНП містить іронічну «*дяківську*» примівку: ***Хвалите***. *1. На хвалитех много, а славословіє малоє. (Гнїдк.). Дяківська примівка, коли дякови богато обіцяють, а мало дають. «Хвалите» – перше слово церковних приспівок, узятих із псальмів*. [Ф. 1909: 256], яка у своїй структурі поєднала пасажі з різних текстів. У першій частині конструкції згадано фрагмент, який, за потрактуванням упорядника, взято зі псалмів; його часто згадують в богослужінні. Маємо на увазі «хвалите» – «стихирі, які співають здебільшого на утрені за каноном»; названі так тому, що «до них приспівують вірші з псал. 150» [ПЦСС 2004: 783]. Зауважмо, що в численних псалмах натрапляємо на пасажі, де зосереджено увагу на вшануванні, вихвалянні та прославлянні Бога. Маємо на увазі псалми: 112, 134, 144 – 146, 148, а особливо, 150:

«Хвали́тє Бг҃а въ ст҃ы́хъ є҆гѡ҆» [Б. 1904(1)]; «Хвалїте Господа в сьвятинї його» (К.–Н.-Л.–П.); «Хваліть Бога в святині Його» (О.); «Хваліте Господа в його святині» (Х.); «Хваліть Бога у святині його» (Т.) [Пс 150: 1].

У другій частині «дяківської» примівки згадано про «славословіє малоє», тобто про молитву: «Слава Отцю і Сину і Святому Духу», яка є важливим компонентом богослужіння [ПЦСС 2004: 613]. Зі слів упорядника, йдеться про несподівано малу винагороду.

Примівка: ***Диханіє***. *1. Всякоє диханіє любит попиханіє. (Наг.). Жартлива пародія біблійного: Всякоє диханіє да хвалить Господа. Попиханіє – те, що впихаєть ся в рот, їжа. Пор. Нос. Доп. 7*. [Ф. 1905: 569] є перелицюванням відомого фрагменту зі 150 псалму:

«Вс҃а́кое дыха́нїе да хва́литъ Гд҃а» [Б. 1904(1)]; «Все, що дише, да хвалить Господа!» (К.–Н.-Л.–П.); «Все, що ди́хає, – хай Господа хва́лить!» (О.); «Нехай хвалить Господа все, що живе!» (Х.); «Усе, що дихає, – нехай хвалить Господа!» (Т.) [Пс 150: 6].

1.3.3. Книга приказок Соломонових (סֵפֶר מִשְׁלֵי; Παροιμίαι; Liber Proverbiorum Salomonis) – одна з навчальних поетичних книг; за юдейським каноном – סֵפֶר מִשְׁלֵי / «Сефер мішлей» – буквально «Книга притч (приказок)», де «мішлей» – (ז) מִשְׁלֵי – 1. *приклад*; 2. *притча, алегорія*; 3. *висловлювання, прислів'я*» [ИРС 1992: 250]. За своїм змістом «**Книга приказок Соломонових**» належить до повчальної літератури. В юдаїзмі «**Сефер мішлей**» – «дидактичний твір, що є практичним, моральним і релігійним вказівником для юнацтва» [ЭЕЭ]. У лексикографічному збірнику Івана Франка виявлено 7 мікротекстів, першоджерелом яких, ймовірно, є ця книга.

У святописемній літературі життя крізь призму метафоричного переосмислення інтерпретують як дорогу. Правильно обраний спосіб життя – рівна, пряма дорога, неправильний – нерівна, крива:

«Ѩхже стєзѝ стрóпотни, и҆ крѷ́вла течéнїа ѩ҆хъ, ѣ́же далéче тѣ҃ сотвори́ти ѿ пѹ́тѝ прáвогѡ» [Б. 1904(2)]; «Що шляхи їх криві та що блукають по стежках їх» (К.–Н.-Л.–П.); «що стежки́ їхні круті і відхóдять своїми путя́ми» (О.); «яких стежки криві, і які дорогами своїми крутять» (Х.); «стежки яких покручені, а їхні колеса погнуті!» (Т.) [Прип 2: 15].

У паремійному корпусі ГРНП мікротекст примівки – ***Дорога***. *74. Кривими дорогами ходиш. (Наг.). Нещиро говориш, нечесних способів уживаєш. Пор. Wand. I, Gasse 13; IV, Weg 351*. [Ф. 1907: 37]; ***Дорога***. *74. Кривими дорогами ходиш. Пор. Слав. I, 148*. [Ф. 1910: 431] звучить суголосно з попередньо процитованим фрагментом Святого Письма.

Паремії: ***Бог***. *220. Кого Бог любит, того навиджає (Мінч.) …навіджає. (Петр.) …навиди́т. (Залїсє). Себ-то посилає йому свої знаки – нещастя, якими випробовує і гартує його характер; пор. Ном. 42. Приповідка взята з Біблії (Притчі Соломона. III, 12): у церковнослав. (Острожська Біблія): Его же любитъ Бг҃ъ' того и наказуетъ; та анальотічне і в Сенеки: Deus quos probat, qous amat, indurat rocognoscit, exercet (Seneca, De divina providentia 4. Див. Wahl I, ст. 27; Сим. 810; Beb. 481*. [Ф. 1901: 79]; ***Бог***. *222. Кого Бог любит, тому хрестики посилає. (Дрог.). Значінє такеж, як і в ч. 220. «Хрестики» символічно зам. терпіня, кари. У білор. …тому и церпѣние даець (Нос. 325); нїм. Wem Gott in den Himmel haben will, dem schicket er des Kreuzes viel, див. Wander II, 77 (Gott 1887); пор. чеське Koho Bůh miluje, křišem ho navštěvuje (Čelak. ст. 7)* [Ф. 1901: 79]; ***Бог***. *222. Кого Бог любит, тому хрестики посилає. Пор. Le Roux de L. I, 12*. [Ф. 1910: 387] є варіативними втіленнями святописемного фрагменту, де відображено основну думку про те, що Бог випробовує обраних:

«Ѥ҆гóже бо лю́бить Г҃дь, наказ҃етъ, ѥ҆ґ҃е́тъ же вс҃ѧкаго сы́на, ѥ҆гóже прїе́млетъ» [Б. 1904(2)]; «Кого бо любить Господь, того він і карає, і ласкавий він до того, як отець до сина свого» (К.–Н.-Л.–П.); «бо кого́ Господь любить, карта́є того, і кохає, немов батько сина!» (О.); «Кого Бог любить, того й

картає, як батько улюбленого сина» (Х.); «Бо кого Господь любить, того повчає, і карає кожного сина, якого приймає» (Т.) [Прип 3: 12].

Відомий пасаж старозавітньої літератури:

«Ꙗ҆́коже пе́съ, є҆гда҆̀ возвра҇ти́тсѧ на свои҆̀ блевѡ́тины» [Б. 1904(2)]; «Як пес вертаєсь до блювотини своєї, так дурний повторяє дурощі свої» (К.–Н.-Л.–П.); «Як вертається пес до своєї блюво́тини, так глупо́ту свою повторяє глупа́к» (О.); «Як пес повертається до своєї блювотини, так дурень повторює свою дурноту» (Х.); «Як пес, коли повертається до своєї блювотини, стає гидким, так само і безумний, який через власне зло повертається до свого гріха» (Т.) [Прип 26: 11],

який знайшов своє втілення й у новозавітньому тексті:

«Довело ся ж їм по правдивій приповісті: “Пес вертаєть ся до своєї блювотини”» (К.–Н.-Л.–П.); «Бо їм трапилося за правдивою при́казкою: “Вертається пес до своєї блювотини”» (О.); «З ними трапилося те, про що приповідка влучно каже: “Пес повернувся до своєї блювотини”» (Х.); «Довело ся ж їм по правдивій приповісті: “Пес вертаєть ся до своєї блювотини”» (Т.) [2 П 2: 22] –

належить до переліку найбільш відомих та часто цитованих біблійних сентенцій. У паремійному корпусі ГРНП цей пасаж втілено у трьох подібних примівках, котрі відрізняються своєю локацією та належністю до різних тематичних блоків: ***Вертати ся***. *2. Вертає ся, як пес на блювотини. (Гнїдк.). Говорять про чоловіка, що сам розголошує, розмазує погане дїло, або братає ся з тим, кому вперед закидав якісь погані та нечесні справи. Приповідка взята з Письма сьв.* [Ф. 1901: 147]; ***Їсти***. *61. Їсть пес і свої власні блювотини. (Цен.). Перерібка з церковного: аки песъ на своя блевотины возвращая ся, про поганого чоловіка, що робить таке, що ганив уперед*. [Ф. 1907: 226]; ***Пес***. *189. Вертає пес на свої блювотини. (Льв.). Приповідка книжного походженя, образово про непоправного грішника. Пор. Le Roux de L. I, 108*. [Ф. 1910: 506].

Для будь-якого суспільства (спільноти, громади) важливими є питання соціальної стратифікації та налагодження взаємодії різних соціальних станів. Головним правилом існування соціально неоднорідної спільноти є своєрідне збалансування та перерозподіл можливостей, що ґрунтуються на прояві милосердя більш заможних людей до менш забезпечених. Це правило культивувалося й культивується в багатьох суспільствах. Часто про нього згадують й у святописемній літературі:

«Ꙗ҆́же дае́тъ ѹ҆бо́гимъ, не ѡ҆скꙋдне́етъ» [Б. 1904(2)]; «Хто вбогому дає, не знати ме нужди» (К.–Н.-Л.–П.); «Хто дає нема́ючому, той недостатку не знатиме» (О.); «Хто бідному дає, той злиднів не зазнає» (Х.); «Хто дає убогим, не зазнає злиднів» (Т.) [Прип 28: 27].

Цей пасаж святописемного тексту знайшов своє втілення й у паремійному корпусі: ***Бідний***. *25. Хто бідному дасть, тому Бог віддасть.*

(Кол.) …той не збіднїє. (Наг.). Упімненє до милосердя над бідними. Оріґінал його – гебрейський (Притчі Соломонові XXVIII): Qui dat paureri, non indigebit, у нас у Остр. Біб.: Иже дастъ оубогимъ' не оскудѣетъ; споріднені з ею приказки нїмецькі, англїйські, французькі та італїянські див. Wahl, I, ст 44; Simr. 485. [Ф. 1901: 54 – 55].

1.3.4. Книга мудрості Соломона (Σοφία Σαλωμῶνος; Liber Sapientiae Salomonis) належить до переліку девтероканонічних. У лексикографічному збірнику виокремлюємо 4 паремії, котрі можуть стосуватися цієї книги.

У святописемній літературі, зокрема, й у згаданій «**Книзі приповідок Соломона**» для означення буття людини часто використовували метафору *дорога*. Життя, що суперечило морально-етичним критеріям чи релігійним поглядам етнокультурної спільноти, асоціювалося з нерівною, кривою, блудною дорогою:

«Ѩко вѫ пѫтéхѫ заблѫждéнїѧ должáе заблѫдúша» [Б. 1904(2)]; «Вони бо дорогами блуду задалеко заблукали» (Х.); «Адже вони далеко заблукали блуканням доріг» (Т.) [Муд 12: 24].

Цей фрагмент старозавітного тексту знайшов своє втілення в численних примівках: ***Дорога***. *100. Пішов блудною дорогою. (Гнїдк.). Зледащів, зійшов ся з лихими людьми*. [Ф. 1907: 38]; ***Блудний***. *1. Блудними дорогами пішов. (Наг.). Схибив, здеморалїзував ся*. [Ф. 1901: 62]; ***Блудний***. *2. Ой, ти, небоже, на блудній дорозї! (Наг.). Себ-то: догадуєш ся чогось не вірно, не того що було на дїлї, або наміряєш ся зробити таке, чого не слїд*. [Ф. 1901: 62]; ***Водити***. *2. Водит го блудними дорогами. (Наг.). Тягне його в погане товариство, наводить на лихо*. [Ф. 1905: 251].

1.3.5. Книга Сираха (Σοφία Σιράχ; Liber Iesu filii Sirach) також належить до переліку девтероканонічних. У паремійному збірнику виокремлюємо 4 паремії, які можуть стосуватися цієї книги.

У паремійному корпусі лексикографічного збірника Івана Франка натрапляємо на паремію, яка є вживаною й у системі примівок інших етнокультурних спільнот: ***Язик***. *76. Язик – мій найтьижший ворог. (Наг.). … ворог мій. (Тростянець). Язик не раз доводить чоловіка до лиха.* [Ф. 1910: 363]. Припускаємо, що ця примівка є алюзією до пасажу зі старозавітного тексту – «**Книга Ісуса бен Сираха**»:

«Слáва и̑ безчéстїе вѫ бесѣдѣ, и̑ ѧ҆зы́кѫ человѣчь падéнїе ѥмѹ̀» [Б. 1904(2)]; «І слава, і неслава – в розмові; язик людини – її погибель» (Х.); «Слава і безчестя в розмові, а язик чоловіка – його падіння» (Т.) [Сирах 5: 13].

Подібну інтерпретацію знаходимо й у «**Книзі Йова**»:

«Ѩко нѣ́сть вѫ ѧ҆зы́цѣ моéмѫ непрáвды, и̑ горта́нь мóй не рáзумѹ̀ ли прѹ̀чáетсѧ?» [Б. 1903]; «Чи є на язиці в мене неправда?» (К.–Н.-Л.–П.); «Хіба́ в мене на язиці є неправда? чи ж не маю смаку́ розпізнати нещастя?» (О.); «Чи на

язиці в мене лукавство?» (Х.); «Адже немає неправди на моєму язику. Хіба моя гортань не розсуджує розумне» (Т.) [Йов 6: 30].

У новозавітному тексті («**Послання св. апостола Якова**») виокремлюємо фрагмент, котрий смислово тотожний попереднім – старозавітним:

«5. Так само й язик – малий член, а вельми хвалить ся. Ось малий огонь, а які великі речі палить! 6. І язик огонь, сьвіт неправди; так, язик стоїть між членами нашими, скверначи все тїло, і палючи круг природи, а запалюючись од геєнни» (К.–Н.-Л.–П.); «5. Так само й язик, – малий член, але хва́литься ве́льми! Ось маленький огонь, а запалює величезного ліса! 6. І язик – то огонь. Як світ неправости, поста́влений так поміж нашими членами, язик скверни́ть усе тіло, запалює круг життя, і сам запалюється від геєнни» (О.); «5. Так само і язик: член маленький, а хвалиться великим! Глядіть, який вогонь малий, а запалює величезний ліс. 6. І язик – вогонь, світ неправди! Язик, вміщений серед наших членів, бруднить усе тіло й запалює круг нашого існування, запалений і сам вогнем пекельним» (Х.); «5. Так само і язик: хоч і малий орган, а дуже хвалиться. Ось який невеликий вогонь, а спалює такий великий ліс! 6. І язик – це вогонь, світ неправди. Язик [так] поставлений між нашими органами, що опоганює все тіло й підпалює круг життя, а його самого запалює геєна» (Т.) [Яків 3: 5– 6].

Ці біблійні пасажі знайшли відгомін й у живовомовній практиці реципієнтів, а саме, втілилися в паремії: ***Язик***. *73. Язик маленький, а великим тїлом владає. (Гнїдк.). За язик не раз цїле тїло покутує*. [Ф. 1910: 363].

У паремії: ***Жалувати***. *1. Жалує го як вовк вівцї. І жалуючи з'їдає. Про фарисея, що нїби то жалуючи губить чоловіка*. [Ф. 1907: 94] впізнаємо старозавітній пасаж:

«Ко́е ѡ҆бщє́нїе во́лкꙋ съ а҆́гнцемъ? тако́ю грѣ́шникꙋ съ бл҃гочести́вымъ» [Б. 1904(2)]; «Яке товариство ягняті з вовком? Ось так само й у грішника з побожним» (Х.); «Що ж, чи спілкуватиметься вовк з ягням? Так і грішник з побожним» (Т.) [Сир 13: 17].

У соціокультурному вимірі будь-якого суспільства особливу пошану мають інтелектуальні здібності особистості. Люди ж з низькими когнітивними можливостями були завжди предметом зловтішань. Згадка про людей з обмеженим інтелектуальним потенціалом завжди супроводжувалася насмішками та зневагою. Таких людей вважали деструктивними елементами у структурі соціуму. У паремійному корпусі ГРНП Івана Франка засвідчено мікротекст, де нерозумних людей порівнювали з бідними, немаєтними: ***Бідний***. *4. Бідний єм: утїк менї розум з хати. (Карлів). Тодї чоловік найбіднїйший, коли розуму не стає. Та сама думка в Талмудї: «Той тілько бідний, кому не стає доброго розуму»; подібне у Греків: Ἔστι πενία αὕτη σαφὴς, τὸ δεόμενόν τινος μὴ ἔχειν χρῆσθαι (Се справдї*

сама бідність – мати те, чого треба, а не вміти користувати ся ним – у Ксенофонта), див. Wahl I, стор. 165; пор. Ном. 1569. [Ф. 1901: 53]. У розлогих коментарях упорядник зазначає, що цей пасаж подібно звучить і в талмудичній літературі. Він також наводить приклад з давньогрецької літератури. Препарування біблійного тексту дозволили виявити низку фрагментів, суголосних означеній примівці, однак найбільш переконливим є пасаж з «**Книги Сираха**»:

«Надъ ме́ртвымъ пла́чисѧ, и҆́чезе́ бо свѣ́тъ: и҆ надъ бу҃нымъ пла́чисѧ, и҆́чезе́ бо ра́зу҃мъ» [Б. 1904(2)]; «Над мертвим плач: він утратив світло; і над дурним плач: він утратив розум. Та не плач так гірко за мертвим, бо він уже спочиває; життя ж дурного – гірше від смерти» (Х.); «Над мертвим – плач, бо він втратив світло, і над дурним – плач, бо втратив розум. Солодкий плач над мертвим, бо він спочив, а життя дурного гірше від смерті» (Т.) [Сираха 22: 11].

1.4. Книги великих пророків. Означений корпус старозавітньої літератури охоплює чотири книги:

1. «**Книга пророка Ісаї**» (О.); (Х); (Т) – «*Книга пророка Ісаїї*» (К.–Н.-Л.–П.);

2. «**Книга пророка Єремії**»(О.); (Х); (Т) – «*Книга пророка Єремії*» (К.–Н.-Л.–П.);

3. «**Плач Єремії**»(О.); (Х.); (Т) – «*Книга Плач Єремії*» (К.–Н.-Л.–П.);

4. «**Книга пророка Єзекііля**»(О.) – «*Книга пророка Езекиїла*» (К.–Н.-Л.–П.); «*Книга пророка Єзекиїла*» (Х.); «*Книга пророка Єзекіїла*» (Т.).

1.4.1. Книга пророка Єремії (סֵפֶר יִרְמְיָהוּ; Ἰερεμίας; Liber Hieremiae prophetae). У лексикографічному корпусі Івана Франко виокремлюємо 5 паремій, протоджерелом для яких стали фрагменти з означеної книги.

Відомий пасаж старозавітної книги –

«Та́кω глагóлетъ Гд҃ь: да не хва́литсѧ мудрый мудростїю свое́ю, и҆ да не хва́литсѧ крѣ́пкий крѣпостїю свое́ю, и҆ да не хва́литсѧ бога́тый бога́тствомъ свои́мъ» [Б. 1907]; «Так говорить Господь: Нехай не хвалиться мудрий мудростю своєю й потужний потугою своєю, нехай не хвалиться багатий багацтвом своїм» (К.–Н.-Л.–П.); «Так говорить Господь: Хай не хва́литься мудрий своєю премудрістю, і хай не хвалиться ли́цар своєю хоро́брістю» (О.); «Так говорить Господь: “Хай не хвалиться мудрий мудрістю своєю, хай не хвалиться сильний силою своєю, хай не хвалиться багатий своїм багатством» (Х.); «Так говорить Господь: Хай мудрий не хвалиться своєю мудрістю, і хай сильний не хвалиться своєю силою, і хай багатий не хвалиться своїм багатством» (Т.) [Єр 9: 22(23)] –

втілився в паремії: ***Хвалити***. *10. Не хвали ся мудрий мудростию, анї сильний силою. (Мінч.). Правило житєвої мудрости, взяте із т. зв. Премудрости Соломона.* [Ф. 1909: 257]; у притекстовому коментарі упорядник помилково визначає старозавітну книгу, з якої взяли цей пасаж;

***Хвалити**. 14. Ни фали сї мудрий розумом, а дужий силов. (Кольб.). Варіянт до ч. 10*. [Ф. 1909: 257].

Пропонуючи стандарт морально-етичних взаємин, що є засадничим у моделі поведінки представників певної релігійної спільноти, святописемна література дуже часто порушує питання відповідальності за вчинене, що реалізується в позначенні винагород за праведне чи покарань за негідне життя людини:

«занѐ вре́мя ѿмще́нїя е́гѡ е́сть ѿ Гд҃а, воздая́нїе то́й воздастъ є́мꙋ» [Б. 1907]; «се бо година помсти Господньої, – він віддає йому заплату його» (К.–Н.-Л.–П.); «бо це Господе́ві час по́мсти, – Він дасть відповідну заплату йому!» (О.); «бо це для Господа година відплати, він воздає йому належне» (Х.). [Єр 51: 6].

Респонденти в паремійному корпусі ГРНП втілили цю старозавітну сентенцію у таких пареміях: ***Заслуга**. 1. Кождому буде по заслузї. (Наг.). На тім сьвітї будуть судити і вимірять заплату чи кару. Пор. Adalb. Zasługa 2*. [Ф. 1907: 158]; ***Заслуга**. 2. Яка заслуга, така й заплата. (Наг.). Доброму робітникові добра, а злому лиха. Пор. Adalb. Zasługa 1*. [Ф. 1907: 158]; ***Заслужити**. 1. Дай му Боже, на що си заслужив! (Вел. Очи). Звичайне бажанє, особливо на чоловіка, про якого не маєть ся сказати нїчого доброго*. [Ф. 1907: 158].

1.5. Книги малих пророків. До цього корпусу старозавітної літератури належить 13 (12 – [див.: Sweeney 2000]) книг:

1. «**Книга пророка Даниїла**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
2. «**Книга пророка Осії**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
3. «**Книга пророка Йоіла**» (О.); (Х.); (Т.) – «*Книга пророка Иоіла*» (К.–Н.-Л.–П.);
4. «**Книга пророка Амоса**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
5. «**Книга пророка Овдія**» (О.) – «*Книга пророка Авдія*» (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
6. «**Книга пророка Йони**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
7. «**Книга пророка Михея**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); «*Книга пророка Міхея*» (Х.); (Т.);
8. «**Книга пророка Наума**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
9. «**Книга пророка Авакума**» (О.); (Х.) – «*Книга пророка Аввакума*» (К.–Н.-Л.–П.); (Т.);
10. «**Книга пророка Софонії**» (О.); (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
11. «**Книга пророка Огія**» (О.) – «*Книга пророка Аггея*» (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); «*Книга пророка Ангея (Аггея)*» (Т.);
12. «**Книга пророка Захарія**» (О.) – «*Книга пророка Захарії*» (К.–Н.-Л.–П.); (Х.); (Т.);
13. «**Книга пророка Малахії**» (О.); (Х.); (Т.) – «*Книга пророка Малахія*» (К.–Н.-Л.–П.).

1.5.1. Книга пророка Осії (הוֹשֵׁעַ; Ὡσηὲ; Osee propheta). У перемійному корпусі Івана Франка засвідчено лише одну паремію, яку можемо пов'язати з цим старозавітним текстом. Зокрема часто цитований фрагмент старозавітного тексту з «**Книги пророка Осії**» –

«Ꙗ҆́кω вѣ́тромъ и҆́тлѣ́но всѣ́ѧша, и҆ разрꙋше́нїе и҆́хъ прїи́митъ а҃» [Б. 1908]; «Сіяли вони вітра, так жати муть бурю» (К.–Н.-Л.–П.); «А що вітер вони засівають, то бурю пожнуть» (О.); «Вони бо сіють вітер і пожнуть бурю» (Х.); «Бо посіяли знищене вітром, і їхнє знищення їх захопить» (Т.) [Осія 8: 7] –

реалізовано в мікротексті паремії: ***Вітер***. *50. Хто вітер сіє, збере бурю. (Льв.). Знач. хто легкомисно викликає незадоволення та заїлість у своїх ворогів, той дізнає від них ще більшого лиха*. [Ф. 1905: 230].

1.5.2. Книга пророка Захарія (זְכַרְיָה; Ζαχαρίας; Zaccharias propheta). У паремійному корпусі Івана Франко виокремлюємо 2 паремії, які можемо пов'язати з цією старозавітною книгою.

Поширеним в святописемній літературі є образ пастиря – провідника, котрий може об'єднати довкола певної ідеї послідовників та повести за собою. Ця сентенція трапляється в старозавітному тексті –

«порази́ па́стыра и҆ разточа́тсѧ о҆́вцы ста́да» [Б. 1908]; «побий пастиря, а вівці порозбігаються!» (К.–Н.-Л.–П.); «Удар па́стиря – і розпоро́шаться ві́вці» (О.); «Я вдарю пастуха, і розбіжаться вівці» (Х.); «Побийте пастухів і витягніть овець» (Т.) [Зах 13: 7]

та новозавітному, де «асоціації пастирського мотиву» поєднано «з месіанським тлумаченням» [ВЗСН: 205]:

«Писано бо: Поражу пастиря, і розсиплють ся вівці стада» (К.–Н.-Л.–П.); «Бо написано: «Уражу́ Па́стиря, – і розпоро́шаться вівці отари» (О.); «Написано бо: Ударю пастиря, і розбіжаться віці стада» (Х.); «бо написано: Уражу пастиря – і розсіються вівці отари» (Т.) [Мт 26: 31].

Подібні пасажі відтворено й у мікротекстах паремій ГРНП: ***Вівця***. *1. Без пастуха вівці не стадо. (Гнїдк.): Образово: громада стає громадою тілько тодї, коли в нїй є порядок, лад, начальство. Пор. старохорв. Овца безъ пастира нейма млйка ни сира (Гильф. 2170); ще близше до нашого чеське: Ovce bez pastyře nečini stado. (Čelak. 318) і нїм. Wand. IV, 63 (Schaf 211)*. [Ф. 1901: 198]. ***Пастух***. *1. Без пастуха вівцї не стадо. (Наг.). Без провідника нїяка громада не може устояти ся. Пор. Даль I, 292*. [Ф. 1908: 505].

2. Parodia sacra

У лексикографічному збірнику Івана Франка натрапляємо на чималу групу паремій, що репрезентують приклади священної пародії, які є важливими конституентами феномену народної сміхової культури. Численні прояви parodia sacra в паремійному корпусі ГРНП потребують окремої

розвідки, де б це явище було цілісно репрезентовано та зусібіч проаналізовано. Щодо паремій, що містять пасажі святописемного тексту, то вдалося виявити такі прояви священної пародії:

а) на текст Декалогу з **«Другої книги Мойсея: Вихід»**: ***Семий***. *1. Семе не кради, а восьме: що видиш, то бери. (Кнїгинин). Жартлива пародія старозавітньої семої заповіди*. [Ф. 1909: 83]; ***Семий***. *2. Семе не кради, а пєте не вбий! (Пужн.). Дві старозавітні заповіди. Натяк на анекдоту про те, як господар бив злодія-цигана. Пор. Етн. Зб. Т. VI, ч. 575*. [Ф. 1909: 83]; ***Красти***. *19. Семе не кради, а шестеро можеш. (Наг.). Так злодії толкують сему заповідь божу*. [Ф. 1908: 305];

б) на **«П'яту книгу Мойсея**: **Повторення закону»**: ***Бог***. *129. Боже наш, тату жидівський! (Березів). Жартлива поговірка, з натяком на біблійну історію і на запевнюванє Жидів, що вони були вибраний народ*. [Ф. 1901: 72];

в) на пасаж із **«Книги Йова»**: ***Бог***. *16. Біг дав, а злодій украв. (Кобил.). Жартлива перерібка звісної старогебрейської приказки: Бог дав, Бог узяв. (Кн. Іова гл. I, 21)*. [Ф. 1901: 64]; ***Бог***. *57. Бог дав, дїдько взяв. (Цен.). Говорять про те, що чоловік одержав з радістю, а втратив серед смутку, гризоти; прим. дитина вродила ся – радість, а потім із неї вийшло для батька горе. Пор. Wander II, 26 (Gott 548)*. [Ф. 1901: 67];

г) на тексти псалмів: ***Диханіє***. *1. Всякоє диханіє любит попиханіє. (Наг.). Жартлива пародія біблійного: Всякоє диханіє да хвалить Господа. Попиханіє – те, що впихаєть ся в рот, їжа. Пор. Нос. Доп. 7.* [Ф. 1905: 569]; ***Господь***. *73. По дїлóм, Господи! (Наг.). Дотеп оснований на біблійнім реченю, що Бог буде судити по дїлом; тимчасом силою популярної етимольотії слово «по дїлом» звязано з понятєм подїлу. І от коли хтось хоче брати собі цїлу якусь річ, хліб або що подібне, то другий хапає за ту саму річ тай каже жартливо: По дїлом, Господи! Себ-то: гов, подїли ся зо мною*. [Ф. 1905: 436]; ***Ущедрити***. *1. Ущедри мя, да пою ти; заплати ми, то й піду ти. (Кольб.). Примовляє дяк увійшовши до господарської хати. «Ущедри мя, да пою ти» слова виняті з одного псальма*. [Ф. 1909: 247];

д) на найменування святописемної книги гебрейського канону **«Берешіт»**: ***Брехати***. *16. Брешіт, брешіт, будете книші їсти. (Бар.). Так передразнював дяк питомців духовної семінарії, чуючи як вони вчили ся «гебраїки» і читаючи Письмо сьв. завше починали словами «берешіт», яким починає ся перша гл. книги Битія. Анекдоту див. Barącz, Bajki 41*. [Ф. 1901: 122].

3. Метамова коментування паремій у лексикографічному збірнику Івана Франка

Витлумачуючи мікротексти примівок, Іван Франко намагається ідентифікувати смислове наповнення та виявити значеннєві відтінки, що

вкладали в їхній зміст респонденти чи упорядники лексикографічних збірників та матеріалів, які він долучає до свого паремійного корпусу. У коментарях до дібраних примівок, які містять сентенції біблійного походження в численних варіативних втіленнях, упорядник здебільшого подає власну інтерпретацію того чи іншого мікротексту, хоча спорадично фіксує і тлумачення респондента. Зауважмо, що значна частина паремій (*59 мікротекстів*), які було б доречно пов'язати зі Святим Письмом, супроводжується лише загальними потрактуваннями упорядника й не містять згадки про належність до біблійної літератури. Інша ж частина виокремлених паремій (*34 мікротексти*) супроводжуються коментарем, у якому означено їхню безпосередню чи опосередковану належність до святописемної літератури.

Із-поміж проаналізованих лише у притекстових коментарях до 7 паремій Іван Франко загально зазначає, що вони взяті зі Святого Письма. У припаремійних коментарях він обмежується лише короткими тлумаченнями, як-от: «***примівка біблійного походженя*** [...]»: ***Бог****. 414. Жив Бог – жива душа моя. (Тростянець). Примівка біблійного походженя, основана на вірі, що людська душа – частина божества*. [Ф. 1910: 389]. Три мікротексти паремій мають гумористичний зміст, тобто, за припущенням упорядника, є дотепом, пародією чи жартом. Зауважмо, що вони можуть супроводжуватися пасажами зі святописемного тексту без чіткої паспортизації: «***дотеп оснований на біблійнім реченю*** [...]»: ***Господь****. 73. По дїло́м, Господи! (Наг.). Дотеп оснований на біблійнім реченю, що Бог буде судити по дїлом; тимчасом силою популярної етимольотії слово "по дїлом" звязано з понятєм подїлу. І от коли хтось хоче брати собі цїлу якусь річ, хліб або що подібне, то другий хапає за ту саму річ тай каже жартливо: По дїлом, Господи! Себ-то: гов, подїли ся зо мною*. [Ф. 1905: 436]; «***жартлива пародія біблійного*** [...]»: ***Диханіє****. 1. Всякоє диханіє любит попиханіє. (Наг.). Жартлива пародія біблійного: Всякоє диханіє да хвалить Господа. Попиханіє – те, що впихаєть ся в рот, їжа. Пор. Нос. Доп. 7*. [Ф. 1905: 569]; «***жартлива поговірка, з натяком на біблійну історію*** [...]»: ***Бог****. 129. Боже наш, тату жидівський! (Березів). Жартлива поговірка, з натяком на біблійну історію і на запевнюванє Жидів, що вони були вибраний народ*. [Ф. 1901: 72].

У паремійному корпусі Івана Франка натрапляємо на варіативні втілення відомих пасажів святописемного тексту. Вони розміщені в різних томах ГРНП, належать до різних тематичних блоків та мають нетотожні супровідні коментарі. Наприклад: «***приповідка взята з Письма сьв.***»: ***Вертати ся****. 2. Вертає ся, як пес на блювотини. (Гнїдк.). Говорять про чоловіка, що сам розголошує, розмазує погане дїло, або братає ся з тим, кому вперед закидав якісь погані та нечесні справи. Приповідка взята з Письма сьв.*

[Ф. 1901: 147]; «***перерібка з церковного***»: ***Їсти***. *61. Їсть пес і свої власні блювотини. (Цен.); Перерібка з церковного: аки песъ на своя блевотины возвращая ся, про поганого чоловіка, що робить таке, що ганив уперед*. [Ф. 1907: 226]; «***приповідка книжного походженя***»: ***Пес***. *189. Вертає пес на свої блювотини. (Льв.). Приповідка книжного походженя, образово про непоправного грішника. Пор. Le Roux de L. I, 108*. [Ф. 1910: 506].

Виявлено паремії, побудовані на пасажах, уживаних у старозавітному й наслідуваних в новозавітному корпусі текстів. Упорядник по-різному означив текстову належність цих фрагментів у притекстових коментарях: «***в дусї старозавітного «мнѣ отмщеніє»***: ***Бог***. *62. Бог довго чекає, але свого не дарує. (Наг.). Знач. Чекає людської поправи, а не дарує відплати за злочини, очевидно в дусї старозавітного «мнѣ отмщеніє», пор. Wander II, 49 (Gott 1123); Zátur. I, 95*. [Ф. 1901: 68]; «***ремінїчценция євангельських слів***»: ***Божий***. *2. Без божої волї і волос з голови не знаде. (Ільк. Петр.). Ремінїсценция євангельських слів. Те саме Ном. 27; Adalb. Bóg 12; Wand. II, 65 (Gott 1566)*. [Ф. 1901: 99].

У коментарі до 9 паремій є лише згадка про той чи інший фрагмент святописемної історії без означення її локації в біблійному тексті: «***натяк на пригоду прародичів у раю***»; «***дуже стара обсервація відома ще про заказ у раю***»: ***Заказувати***. *5. Заказані яблука найлїпше смакуют. (Кольб.). Натяк на пригоду прародичів у раю*. [Ф. 1907: 150]; ***Заказувати***. *6. Що заказане, до того чоловіка тьигне. (Наг.). Дуже стара обсервація відома ще про заказ у раю, пор. Adalb. Zakazany 1.* [Ф. 1907: 150]; «***дві старозавітні заповіди***»: ***Семий***. *2. Семе не кради, а пєте не вбий! (Пужн.). Дві старозавітні заповіди. Натяк на анекдоту про те, як господар бив злодїя-цигана. Пор. Етн. Зб. Т. VI, ч. 575*. [Ф. 1909: 83]; «***жартлива пародія старозавітньої семої заповіди***»: ***Семий***. *1. Семе не кради, а восьме: що видиш, то бери. (Кнїгинин). Жартлива пародія старозавітньої семої заповіди*. [Ф. 1909: 83]. Як уже зазначалося, поодинокі з виокремлених паремій є жартами: ***Красти***. *19. Семе не кради, а шестеро можеш. (Наг.). Так злодії толкують сему заповідь божу*. [Ф. 1908: 305]. Розвинувши тему старозавітного декалогу, респонденти «припасовують» її й до реалій новозавітного тексту, де виправдовують крадіжку. У коментарі відображено тлумачення респондента: ***Красти***. *29. Цвйики красти, то не гріх. (Грин.). «А то тому – пояснив Гуцул, – бо йик Жиди Христа мали розпинати, то їден милосерний украв цвйики, а то були би ще бірше понабивали в кіло*». [Ф. 1908: 306]; «***натяк на біблїйне оповіданє про Лотову жінку***»: ***Стати***. *2. А став би-с стовпом! (Наг.). Проклятє. Натяк на біблїйне оповіданє про Лотову жінку, перемінену на стовп соли*. [Ф. 1909: 172]; «***натяк на біблійне оповіданє про Гамана, жидівського ворога, що погиб через те***»: ***Бити. 4***. *А то вбили, вгаманували! (Наг.).*

*Натяк на біблійне оповіданє про Гамана, жидівського ворога, що погиб через те. Зрештою Жиди в Галичинї по місточках на свій празник наймають бідного християнина, перебирають його за Гамана і з радісними криками бють його, нераз так сильно, що бідолаха се відхорує. Про се перед кількана*цятьма роками були звістки в руських газетах. [Ф. 1901: 29]; «***наслїдуючи біблїйного Іова***»: ***Вродити ся***. *6. Лїпше сї не вродити, як весь вік бідити. (Наг.). Нарікає бідний чоловік, наслїдуючи біблїйного Іова. Пор. Wand. I, (Geboren 21)*. [Ф. 1905: 274].

Частина паремій (10 мікротекстів) містить вказівку на відому біблійну історію. У притекстовому коментарі упорядник зазначає її місце у святописемному тексті: «***оріґінал його – гебрейський (Притчі Соломонові XXVIII)***»: ***Бідний***. *25. Хто бідному дасть, тому Бог віддасть. (Кол.) ...той не збіднїє. (Наг.). Упімненє до милосердя над бідними. Оріґінал його – гебрейський (Притчі Соломонові XXVIII): Qui dat paureri, non indigebit, у нас у Остр. Біб.:* Ѥ҆же дастъ ѹ҆богимъ҃ не ѡ҆скѹдѣетъ; *споріднені з ею приказки нїмецькі, антлїйські, французькі та італїянські див. Wahl, I, ст 44; Simr. 485*. [Ф. 1901: 54–55]; «***приповідка взята з Біблії (Притчі Соломона. III, 12)***»: ***Бог***. *220. Кого Бог любит, того навиджає (Мінч.) ...навіджає. (Петр.) ...навидит. (Залїсє). Себ-то посилає йому свої знаки – нещастя, якими випробовує і гартує його характер; пор. Ном. 42. Приповідка взята з Біблії (Притчі Соломона. III, 12): у церковнослав. (Острожська Біблія):* Ѥ҆го же любитъ Бг҃ъ҃ того и наказѹетъ; *та анальотічне і в Сенеки: Deus quos probat, qous amat, indurat rocognoscit, exercet (Seneca, De divina providentia 4. Див. Wahl I, ст. 27; Сим. 810; Beb. 481*. [Ф. 1901: 79]. У іншому варіанті паремії упорядник покликається на попередньо прокоментовану («***значінє такеж, як і в ч. 220***»): ***Бог***. *222. Кого Бог любит, тому хрестики посилає. (Дрог.). Значінє такеж, як і в ч. 220. «Хрестики» симболїчно зам. терпіня, кари. У білор. ...тому и церпѣние даець (Нос. 325); нїм. Wem Gott in den Himmel haben will, dem schicket er des Kreuzes viel, див. Wander II, 77 (Gott 1887); пор. чеське Koho Bůh miluje, křišem ho navštěvuje (Čelak. ст. 7)* [Ф. 1901: 79]; ***Бог***. *222. Кого Бог любит, тому хрестики посилає. Пор. Le Roux de L. I, 12*. [Ф. 1910: 387]; «***словами "берешіт", яким починає ся перша гл. книги Битія***»: ***Брехати***. *16. Брешіт, брешіт, будете книші їсти. (Бар.). Так передразнював дяк питомців духовної семінарії, чуючи як вони вчили ся «гебраіки» і читаючи Письмо сьв. завше починали словами «берешіт», яким починає ся перша гл. книги Битія. Анекдоту див. Barącz, Bajki 41*. [Ф. 1901: 122].

Відомий пасаж із «Книги Йова» має низку паремій, що відрізняються не лише притекстовими коментарями, а й смисловим наповненням: «***приповідка взята з старогебрейської книги Іова (гл. I, 21)***»: ***Бог***. *56. Бог дав, Бог взяв. (Ільк.). Класичний вислов резиґнації і підданя себе божїй волї.*

Приповідка взята з старогебрейської книги Іова (гл. I, 21). Див. Чуб. Бог 29; Adalb. Bóg 72; Дик. 565; Нос. ст. 262; Wander II, 12 (Gott 250, 493); II, 538 (Herr 88). [Ф. 1901: 67]; «***жартлива перерібка звісної старогебрейської приказки: Бог дав, Бог узяв. (Кн. Іова гл. I, 21)***»: ***Бог***. *16. Біг дав, а злодій украв. (Кобил.). Жартлива перерібка звісної старогебрейської приказки: Бог дав, Бог узяв. (Кн. Іова гл. I, 21)*. [Ф. 1901: 64]. Інші паремії, що подібні за змістом, у коментарях не містять згадки про святописемну літературу: ***Бог***. *57. Бог дав, дїдько взяв. (Цен.). Говорять про те, що чоловік одержав з радістю, а втратив серед смутку, гризоти; прим. дитина вродила ся – радість, а потім із неї вийшло для батька горе. Пор. Wander II, 26 (Gott 548)*. [Ф. 1901: 67]; ***Бог***. *56. Бог дав, Бог взяв. Пор. Даль. I, 111; Слав. I, 45*. [Ф. 1910: 387].

У коментарях до чотирьох паремій упорядник висловив лише припущення щодо їхньої належності до біблійного тексту: «***рефлєксія взята з Біблії (мабуть із Псалтирі)***»: **Дивний**. *3. Дивні дїла твої, Господи! (Кол.). Рефлєксія взята з Біблії (мабуть із Псалтирі) і війшла в уста народні мб. через дяків на означенє якоїсь несподіваної, злої або доброї події*. [Ф. 1905: 556]; «***слова виняті з одного псальма***»: ***Ущедрити***. *1. Ущедри мя, да пою ти; заплати ми, то й піду ти. (Кольб.). Примовляє дяк увійшовши до господарської хати. «Ущедри мя, да пою ти» слова виняті з одного псальма*. [Ф. 1909: 247]; «***мабуть натяк на біблїйне оповіданє про Йосифа і Пентефрієву жінку***»: ***Злий***. *7. Від злого поли вріж і втїкай! (Наг.). Мабуть натяк на біблїйне оповіданє про Йосифа і Пентефрієву жінку*. [Ф. 1907: 190]. Щоправда, у коментарі до тотожної примівки упорядник уже не висловлює припущення, а ствердно означає, що це – «***натяк на біблїйне оповіданє*** […]»: ***Біда***. *237. Від біди полу рубай та втїкай. (Орел.) …одну полу… а з одною… (Тростянець) …вріж, а… (Жидач.) …вріж і тїкай. (Наг.). Від напасти гаразд вилабудати ся, хоч би й з невеликою шкодою. Натяк на біблїйне оповіданє про Йосифа, що вириваючи ся з обіймів Пентефрієвої жінки лишив у її руках свій плащ*. [Ф. 1910: 383].

Єдиний раз упорядник неточно ідентифікував фрагмент святописемного тексту, тобто замість «**Книга пророка Єремії**» він зазначає, що це: «***правило житєвої мудрости, взяте із т. зв. Премудрости Соломона***»: **Хвалити**. 10. *Не хвали ся мудрий мудростию, анї сильний силою. (Мінч.). Правило житєвої мудрости, взяте із т. зв. Премудрости Соломона.* [Ф. 1909: 257]; ***Хвалити***. *14. Ни фали сї мудрий розумом, а дужий силов. (Кольб.). Варіянт до ч. 10.* [Ibid.].

Витлумачуючи паремію: ***Бідний***. *4. Бідний єм: утїк менї розум з хати. (Карлів). Тодї чоловік найбіднїйший, коли розуму не стає. Та сама думка в Талмудї: «Той тілько бідний, кому не стає доброго розуму»; подібне у Греків: Ἔστι πενία αὕτη σαφὴς, τὸ δεόμενόν τινος μὴ ἔχειν χρῆσθαι (Се*

справдї сама бідність – мати те, чого треба, а не вміти користувати ся ним – у Ксенофонта), див. Wahl I, стор. 165; пор. Ном. 1569. [Ф. 1901: 53], упорядник пов'язує її з юдейським «усним законом» чи в іншому потрактуванні «коментуванням закону» – Талмудом (своєрідним кодексом релігійно-юридичних правил, що регламентують життя гебрейської етнокультурної спільноти).

У притекстовому коментарі до паремії – ***Господь***. *55. Дивен єси Господи! (Ходов.). Окрик на вид чогось незвичайного. Оповідають, що раз Мойсей просив Бога, щоб показав ся йому лицем до лиця. Господь каже: Не годить ся тобі бачити мене лицем до лиця. Але Мойсей усе настає. Тодї Господь нарештї показав ся йому на хвилю, а потім питає його: А що, як я тобі видав ся? А Мойсей каже: Дивен єси Господи. – Егеж, – каже Господи, – але ти будеш іще дивнїйший! І дав йому роги на лобі*. [Ф. 1905: 435] Іван Франко намагається потрактувати її, спираючись на апокрифічну літературу, над котрою працював упродовж тривалого часу.

Також можемо виокремити паремії, де в коментарях упорядник лише зазначає, що вони належать до філософсько-духовної сфери: «***в ослабленій формі старогебрейська думка*» *Бог***. *294. Пан Біг сї і в трицїть років упоминає. (Наг.). В ослабленій формі старогебрейська думка, що Бог за гріхи батьків мстить ся на дїтях і внуках до семого поколїня*. [Ф. 1901: 84]; «***основне правило християнської моралї***»: ***Чинити***. *1. Не чини другому, що тобі не мило. (Льв.). Основне правило християнської моралї. Пор. E. Rot. 437; Нос. Доповн. 113; Даль I, 166; Тимош. 236; Adalb. Czynić 9*. [Ф. 1910: 308].

У притекстовому коментарі до примівки: ***Бог***. *100. Бог сьвітенький всьикому терпит. (Красноіля). Знач. Не карає зараз, позволяє робити, що хто хоче. Пор. церковне: Богъ долготерпѣливъ; польське: Bóg długo cierpliwy (Adalb. Bóg 44)*. [Ф. 1901: 70] – Іван Франко пропонує порівняти її з відомою церковною фразою. Коментуючи іншу примівку, упорядник зазначає про її належність до святописемної літератури та широке уживання у богослужбовій сфері – «***перше слово церковних приспівок, узятих з псальмів***»: ***Хвалите***. *1. На хвалитех много, а славословіє малоє. (Гнїдк.). Дяківська примівка, коли дякови богато обіцяють, а мало дають. «Хвалите» – перше слово церковних приспівок, узятих із псальмів*. [Ф. 1909: 256].

4. Зв'язок паремійного корпусу з чужомовними та автентичними лексикографічними джерелами

Працюючи над укладанням паремійного корпусу ГРНП, Іван Франко часто покликався на європейську пареміологічну практику. Святослав

Пилипчук зазначає: «Пареміологічна студія І. Франка як визначне явище в українській фольклористичній науці постала на основі національних та європейських здобутків у цій галузі» [Пилипчук 2008: 9]. З-поміж 93 відібраних для аналізу паремій майже 1/3 (36 мікротекстів) у притекстовому коментарі містять покликання на чужомовні та автентичні лексикографічні джерела. Зокрема упорядник звертався до праць ***німецьких*** (Карл Вандер (*Karl Friedrich Wilhelm Wander*) [Wander DSL 1871], Карл Зімрок (*Karl Simrock*) [Simrock DV 1846], Генріх Бебель (*Heinrich Bebel*) [Bebel PG 1879], Др Моріц Валь (*Dr. Moritz C. Wahl*)) [Wahl SHAL 1871], ***французьких*** (Антуан Жан Віктор Леруа де Лінсі (*Antoine-Jean-Victor Le Roux de Lincy*)) [Le Roux de Lincy LPF 1842], ***польських*** (Самуель Адальберг (*Samuel Adalberg*) [Adalberg KPPW 1889–1894], Садок Баронч (*Sadok Wincenty Fererjusz Barącz*)) [Barącz BFPP 1886], ***болгарських*** (*Петко Рачов Славейков*) [Славейков БППХ 1889], ***чеських*** (Францішек Челаковський (*František Ladislav Čelakovský*)) [Čelakovský MNSP 1852], ***словацьких*** (Адольф Затурецький (*Adolf Petr Záturecký*) [Zátureckýy SPPÚ 1896], ***білоруських*** (Іван Носович (*Иван Носович*) [Носовичъ СБП 1867], ***російських*** (Владімір Даль (*Владимир Даль*) [Даль ПРН 1879], Павєл Сімоні (*Павел Симони*) [Симони ССРП 1899], Іван Тимошенко (*Иван Тимошенко*) [Тимошенко ЛПРП 1897]) лексикографів. Для порівняння паремій упорядник залучив пареміографічні напрацювання мислителів античності (Ксенофонт Афінський (*Ξενοφώντος*) «*Οἰκονομικός*», Сенека Анней Луцій (*Lucius Annaeus Seneca*) «*De divina providential*») та епохи пізнього відродження (Еразм Ротердамський (*Desiderius Erasmus Roterdamus*) [Roterdamus APPP 1670]).

Також до аналізу були залучені й покликання на напрацювання відомих українських лексикографів: Євгена Желехівського [Желехівський МНС 1886], Павла Чубинського [Чубинський ТЭСЭ 1872], Митрофана Дикарева [ППМД 1903], Матвія Номиса [Номис УПП 1864].

У метамові припаремійного коментаря Іван Франко здебільшого звертається до одного лексикографічного джерела. З-поміж таких одноосібних покликань найбільше апелює упорядник до лексикографічних праць ***Карла Вандера*** (8 паремій): ***Дорога***. *74. Кривими дорогами ходиш. (Наг.). Нещиро говориш, нечесних способів уживаєш. Пор. Wand. I, Gasse 13; IV, Weg 351*. [Ф. 1907: 37]; ***Псалтира***. *2. З псалтири му поворожив. (Наг.). Так ворожили старі дяки: хто прийшов за ворожбою, повинен був вітикнути ніж у зачинену книжку Псалтирі, а на котру сторінку трафило вістрє ножа, з тої вичитував дяк ворожбу. Пор. Wand. I, Buch 47*. [Ф. 1910: 513]; ***Бог***. *57. Бог дав, дїдько взяв. (Цен.). Говорять про те, що чоловік одержав з радістю, а втратив серед смутку, гризоти; прим. дитина вродила ся – радість, а потім із неї вийшло для батька горе. Пор. Wander II, 26 (Gott 548)*. [Ф. 1901: 67]; ***Вродити ся***. *6. Лїпше*

сї не вродити, як весь вік бідити. (Наг.). Нарікає бідний чоловік, наслїдуючи бібліїйного Іова. Пор. Wand. I, (Geboren 21). [Ф. 1905: 274]; ***Кров***. *6. Кров за кров. (Наг.). Убійство за вбійство, старий прінціп пімсти. Пор. Wand. I, Blut 3*. [Ф. 1908: 312]; ***Кров***. *18 Невинна кров до неба кричит. (Наг.). …волає. (Бірки). Говорять про вбійство. Пор. Wand. I, Blut 13, 44*. [Ibid.: 313]; ***Глина***. *8. Пішов глину їсти. (Наг.). Знач. умер і похований. Пор. Wand. I (Erde 53)*. [Ф. 1905: 338]; ***Глина***. *2. Всї-смо з єдної глини. (Наг.). Чи пани, чи прості люди. Пор. Wand. II (Lehm 1)*. [Ibid.: 337–338] та ***Самуеля Адальберга*** (6 паремій): ***Заслуга***. *1 Кождому буде по заслузї. (Наг.). На тім сьвітї будуть судити і вимірять заплату чи кару. Пор. Adalb. Zasługa 2.* [Ф. 1907: 158]; ***Заслуга***. *2. Яка заслуга, така й заплата. (Наг.). Доброму робітникові добра, а злому лиха. Пор. Adalb. Zasługa 1.* [Ibid.: 158]; ***Бог***. *100. Бог сьвітенький всьикому терпит. (Красноіля). Знач. Не карає зараз, позволяє робити, що хто хоче. Пор. церковне: Богъ долготерпѣливъ; польське: Bóg długo cierpliwy (Adalb. Bóg 44)*. [Ф. 1901: 70]; ***Жид***. *105. Не хотїли жиди їсти манну, найже з'їдять дїдька. (Ільк.) …манни … г-о! (Петр.). Говорять усякому, хто згордував кращим заробітком, не пошанував більшого добра, а потім мусить бідувати на малім. Пор. Adalb. Żyd 35*. [Ф. 1907: 112]; ***Глина***. *1. Бог за глину, а я за калину. (Лучак.). Сьміють ся з чоловіка, якому вмерла стара жінка, а він женить ся з молодою. Пор. Adalb. Glina 3*. [Ф. 1905: 337]; ***Заказувати***. *6. Що заказане, до того чоловіка тьигне. (Наг.). Дуже стара обсервація відома ще про заказ у раю, пор. Adalb. Zakazany 1.* [Ф. 1907: 150].

Поодинокі покликання (7 мікротекстів) на праці: ***Євгена Желехівського***: ***Єгипет***. *4. Якусь Єгипту на нас Бог допустив. (Тисьм.). Говорили селяни про полеві миши. Пор. Жел. I, 213 під сл. Єгипта*. [Ф. 1907: 87]; ***Матвія Номиса***: ***Битий. 2***. *Битий, як жидівський Гаман. (Печен.). Пор. поясненє до Бити ч. 40, а також Ном. 3956*. [Ф. 1901: 35]; ***Садока Баронча***: ***Брехати***. *16. Брешіт, брешіт, будете книші їсти. (Бар.). Так передразнював дяк питомців духовної семінарії, чуючи як вони вчили ся «гебраіки» і читаючи Письмо сьв. завше починали словами «берешіт», яким починає ся перша гл. книги Битія. Анекдоту див. Barącz, Bajki 41*. [Ibid.: 122]; ***Івана Носовича***: ***Диханіє***. *1. Всякоє диханіє любит попиханіє. (Наг.). Жартлива пародія бібліїйного: Всякоє диханіє да хвалить Господа. Попиханіє – те, що впихаєть ся в рот, їжа. Пор. Нос. Доп. 7*. [Ф. 1905: 569]; ***Петка Славейкова***: ***Дорога***. *74. Кривими дорогами ходиш. Пор. Слав. I, 148*. [Ф. 1910: 431]; ***Антуана Леруа де Лінсі***: ***Пес***. *189. Вертає пес на свої блювотини. (Льв.). Приповідка книжного походженя, образово про непоправного грішника. Пор. Le Roux de L. I, 108*. [Ibid.: 506]; ***Владіміра Даля***: ***Пастух***. *1. Без пастуха вівцї не стадо. (Наг.). Без провідника нїяка громада не може устояти ся. Пор. Даль I, 292.* [Ф. 1908: 505].

У коментарях до семи паремій упорядник апелює до двох лексикографічних джерел: ***Матвій Номис – Павло Чубинський***: ***Бити. 40***. *Били як Жиди Гамана. (Наг.). Натяк на біблійне оповіданє, пор. висше ч. 4. Див. Ном. 3956; Чуб. Бійка 2*. [Ф. 1901: 31]; ***Матвій Номис – Карл Вандер***: ***Авраам***. *1. Не втнеш Авраме Ісаака! (Зав.). Оповідають, що в якійсь церкві була намальована «жертва Авраамова»: Ісаак клячить звязаний, Авраам замахнув ся на него мечем, а за його плечима ангел ухопив за меч рукою і з його уст виходять слова: «не втнеш»... Пор. Ном. 5456 і т.д. Та се мотив не наш, а вандрівний, пор. Wander, I, 1 (Abraham 4)* [Ibid.: 1]; ***Д-р Моріц Валь – Карл Зімрок***: ***Бідний***. *25. Хто бідному дасть, тому Бог віддасть. (Кол.) ...той не збіднїє. (Наг.). Упімненє до милосердя над бідними. Оріґінал його – гебрейський (Притчі Соломонові XXVIII): Qui dat paureri, non indigebit, у нас у Остр. Біб.: Иже дастъ оубогимъ' не оскѹдѣетъ; споріднені з ею приказки нїмецькі, анґлїйські, французькі та італїянські див. Wahl, I, ст 44; Simr. 485*. [Ibid.: 54–55]; ***Франціішек Челаковський – Карл Вандер***: ***Вівця***. *1. Без пастуха вівцї не стадо. (Гнїдк.): Образово: громада стає громадою тілько тодї, коли в нїй є порядок, лад, начальство. Пор. старохорв. Овца безъ пастира нейма млйка ни сира (Гильф. 2170); ще близше до нашого чеське: Ovce bez pastyře nečini stado. (Čelak. 318) і нїм. Wand. IV, 63 (Schaf 211)*. [Ibid.: 198]; ***Самуель Адальберг – Карл Вандер***: ***Око***. *91. Око за око, зуб за зуб. (Наг.). Старинна форма кари. Пор. Adalb. Oko 75; Wand. I, Auge 12*. [Ф. 1908: 475]; ***Карл Вандер – Адольф Затурецький***: ***Бог***. *62. Бог довго чекає, але свого не дарує. (Наг.). Знач. Чекає людської поправи, а не дарує відплати за злочини, очевидно в дусї старозавітного «мнѣ отмщеніе», пор. Wander II, 49 (Gott 1123); Zátur. I, 95*. [Ф. 1901: 68]; ***Владимир Даль – Петко Славейков***: ***Бог***. *56. Бог дав, Бог взяв. Пор. Даль. I, 111; Слав. I, 45*. [Ф. 1910: 387]; ***Око***. *91. Око за око, зуб за зуб. Пор. Слав. II, 8; Даль I, 143*. [Ф. 1910: 502].

У коментуванні трьох паремій упорядник апелює до трьох лексикографічних праць: ***Митрофан Дикарев – Павел Сімоні – Іван Носович***: ***Вільний***. *2. Вільному воля спасенному рай. (Колом.). Знач. роби, що хочеш, вибирай який хочеш шлях. Пор. Дик. 992; Сим. 392; Нос. 273*. [Ф. 1905: 222]; ***Матвій Номис – Самуель Адальберг – Карл Вандер***: ***Божий***. *2. Без божої волі і волос з голови не знаде. (Ільк. Петр.). Ремінїчценция євангельських слів. Те саме Ном. 27; Adalb. Bóg 12; Wand. II, 65 (Gott 1566)*. [Ф. 1901: 99]; ***Ксенофонт Афінський – Д-р Моріц Валь – Матвій Номис***: ***Бідний***. *4. Бідний єм: утїк менї розум з хати. (Карлів). Тодї чоловік найбіднїйший, коли розуму не стає. Та сама думка в Талмудї: «Той тілько бідний, кому не стає доброго розуму»; подібне у Греків: Ἔστι πενία αὕτη σαφὴς, τὸ δεόμενόν τινος μὴ ἔχειν χρῆσθαι (Се справдї сама бідність – мати*

те, чого треба, а не вміти користувати ся ним – у Ксенофонта), див. Wahl I, стор. 165; пор. Ном. 1569. [Ф. 1901: 53].

Коментуючи дві паремії, автор звертається до чотирьох джерел: ***Іван Носович – Карл Вандер – Францішек Челаковський – Антуан Леруа де Лінсі***: ***Бог***. *222. Кого Бог любит, тому хрестики посилає. (Дрог.). Значінє такеж, як і в ч. 220. «Хрестики» символїчно зам. терпіня, кари. У білор. ...тому и церпѣние даець (Нос. 325); нїм. Wem Gott in den Himmel haben will, dem schicket er des Kreuzes viel, див. Wander II, 77 (Gott 1887); пор. чеське Koho Bůh miluje, křišem ho navštěvuje (Čelak. ст. 7)* [Ф. 1901: 79]; ***Бог***. *222. Кого Бог любит, тому хрестики посилає. Пор. Le Roux de L. I, 12*. [Ф. 1910: 387]; ***Сенека Анней Луцій – Д-р Моріц Валь – Павел Сімоні – Генріх Бебель***: ***Бог***. *220. Кого Бог любит, того навиджає (Мінч.) ...навіджає. (Петр.) ...навидӣт. (Залїсє). Себ-то посилає йому свої знаки – нещастя, якими випробовує і гартує його характер; пор. Ном. 42. Приповідка взята з Біблії (Притчі Соломона. III, 12): у церковнослав. (Острожська Біблія): Его же любитъ Бг҃ъ и наказ҃етъ; та анальоґічне і в Сенеки: Deus quos probat, qous amat, indurat rocognoscit, exercet (Seneca, De divina providential 4). Див. Wahl I, ст. 27; Сим. 810; Beb. 481*. [Ф. 1901: 79].

У двох паремія упорядник апелює до п'яти джерел: ***Еразм Ротердамський – Іван Носович – Владімір Даль – Іван Тимошенко – Самуель Адальберґ***: ***Чинити***. *1. Не чини другому, що тобі не мило. (Льв.). Основне правило христіянської моралї. Пор. E. Rot. 437; Нос. Доповн. 113; Даль I, 166; Тимош. 236; Adalb. Czynić 9*. [Ф. 1910: 308]; ***Павло Чубинський – Самуель Адальберґ – Митрофан Дикарев – Іван Носович – Карл Вандер***: ***Бог***. *56. Бог дав, Бог взяв. (Ільк.). Класичний вислов резиґнациї і підданя себе божїй волї. Приповідка взята з старогебрейської книги Іова (гл. I, 21). Див. Чуб. Бог 29; Adalb. Bóg 72; Дик. 565; Нос. ст. 262; Wander II, 12 (Gott 250, 493); II, 538 (Herr 88)*. [Ф. 1901: 67].

Коментуючи паремію – ***Семий***. *2. Семе не кради, а пєте не вбий! (Пужн.). Дві старозавітні заповіди. Натяк на анекдоту про те, як господар бив злодія-цигана. Пор. Етн. Зб. Т. VI, ч. 575*. [Ф. 1909: 83] – упорядник покликається на етнографічний збірник [ГРА 1899].

Висновки

Вивчення паремійного корпусу «Галицько-руські народнї приповідки» Івана Франка належить до пріоритетних завдань українського мовознавства. Опрацювання лексикографічного збірника дало змогу виявити чималий пласт паремійного матеріалу, який містить фрагменти святописемного тексту старозавітного канону. Значна частина мікротекстів, що вміщують пасажі Святого Письма, не була предметом комплексного дослідження, а

тому аналіз препарованого матеріалу – важливий етап у вивченні ще недостатньо опрацьованого феномену народної Біблії. У статті для аналізу використано 93 паремії, що містять фрагменти святописемного тексту Старого Завіту. Дібрані мікротексти розташовані в 56 словникових статтях.

Лексикографічна праця Івана Франка, структурована за тогочасними лексикографічними канонами, вирізняється низкою особливостей, де перманентно важливими є притекстові коментарі, якими упорядник супроводжує примівки. Безперечно, коментування упорядника, яке відображає його власне потрактування чи бачення респондентів, в поодиноких випадках є дискусійним, а подекуди й неточним. Однак у віддаленій часовій перспективі припаремійний коментар став чи не єдиним ключем для розуміння деяких мікротекстів для сучасних носіїв мови. Щодо приповідок зі святописемними пасажами, то більшість (*59 мікротекстів*) має загальне потрактування й не містить згадки про зв'язок пасажу зі біблійною літературою; *34 мікротексти* містить коментар, де означено їхню безпосередню чи опосередковану належність до святописемної літератури.

Проаналізовано паремії, у яких репрезентовано елементи сміхової народної культури. Маємо на увазі перелицьовані задля досягнення комічного ефекту деякі пасажі святописемних текстів. Виокремлено 10 мікротекстів, які репрезентують прояви так званої священної пародії – parodia sacra.

Опрацьований паремійний матеріал містить широкий масив покликань на праці провідних тогочасних лексикографів. Це допомогло упорядникові не лише розширити смисловий діапазон мікротексту, відчитати інші моделі сприйняття й розуміння, а й пов'язати систематизований корпус паремій із загальноєвропейською та автентичною лексикографічною традицією. Із-поміж 93 відібраних для дослідження паремій до 36 мікротекстів (1/3 препарованого матеріалу) є згадка про інші лексикографічні джерела.

Лексикографічна праця «Галицько-руські народнї приповідки» Івана Франка зберігає чимало пластів маловивченого матеріалу. Саме це є підставою для подальшого вивчення паремійного корпусу, який був для свого часу новим словом в царині лексикографічного препарування зібраного матеріалу й таким залишається дотепер.

Список умовних скорочень (подано за: [Ф. 1905: XII–XVI])

Бар. – Садок Баронч (Sadok Barącz)
В. Вл. – Вислік Великий, село сяноцького пов. (Верх. Лемк.)
Вел. Очи – Великі Очи, місточко яворівського пов.

Гнїдк. – Михайло Гнїдковський
Грин. – Гринява, село косівського пов.
Дрог. – Дрогобич, місто дрогобицького пов.
Зав. – Завадів, село стрийського пов.
Ільк. – Григор Илькевич
Кобил. – Кобиловоки, село теребовельського пов.
Кольб. – Оскар Кольберг
Кол. Колом. – Коломия, місто коломийського пов.
Луч. Лучак. – Др. Володимир Лучаківський
Льв. – Львів
Мінч. – Филимон Мінчакевич
Наг. – Нагуєвичі, село дрогобицького пов.
Орел. – Орелець, село снятинського пов.
Петр. – Степан Петрушевич
Печен. – Печенїжин, місточко коломийського пов.
Пужн. – Пужники, село бучацького пов.
Снят. – Снятин, місточко снятинського пов.
Тисьм. – Тисьмениця, місточко товмацького пов.
Ходов., ймовірно Ходор. – Ходорів, місточко бобрецького пов.
Цен. – Ценїв, село коломийського пов.
Ю. Км. – Юрій Кміт
Scil. – scilicet (а саме, тобто)

Переклади та оригінальні тексти Святого Письма

Б. 1900 – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. І. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1900. 1063 с.
Б. 1901 – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. ІІ. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1901. 962 с.
Б 1903 – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. ІІІ. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1903. 1096 с.
Б 1904(1) – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. ІV. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1904. 731 с.
Б. 1904(2) – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. V. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1904. 1118 с.
Б. 1907 – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. VІ. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1907. 1129 с.
Б. 1908 – Святе Письмо Старого и Нового Завѣта съ поясненями Д-ра Іоанна Бартошевского. В 7-и т. Т. VІІ. Львôвъ: Накладомъ Выдавництва «Библіотеки богословской», 1908. 822 с.

К. – Книга псалмів / переклад о. Михайла Кравчука – *Праці Греко-Католицької Богословської Академії*. Т. XXVIII. Рим: Видання Українського католицького університету ім. св. Климентія папи, 1966. 240 с.

К.–Н.-Л.–П. – Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою руcько-українською / переклад П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя. Репринт. Ню Йорк, Лондон: Союз біблійних товариств, 1991. 825 + 249 с.

КП(Теѓилим) 5771 (2011) – ספר תהלים עם פירוש רש״י (Книга псалмов [теѓилим] с комментариями рабби Шломо Ицхака (Раши) / перевод с иврита Меира Левинова. Москва: Нью-Йорк: Книжники, Лехаим, 5771/ 2011. 878 с. Библиотека еврейских текстов. Первоисточники.

О. – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / переклад Івана Огієнка. West-Germany: Druckhaus Gummersbach, 1988. 1523 с.

ПиҐафтарот 5761 (2001) – ספר חמשה חומשי תורה עם ההפטרות (Пятикнижие и Ґафтарот). Ивритский текст с русским переводом и классическим комментарием «Сончино». Комментарий сост. д-р Й. Герц. Москва: Мосты культуры, 2001; Иерусалим: Гешарим, 5761 / 2001. 1456 с.

Т. – Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту / переклад ієром. о. Рафаїла (Романа) Турконяка. 4-й повний переклад з давньогр. 2-е вид. Київ: Українське біблійне товариство, 2013. 1214 с.

Х. – Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами / переклад Івана Хоменка. United Bible Societies, 1990. 1070 + 324 с.

Джерела

ГРА 1899 – Галицько-руські анекдоти зібрав Володимир Гнатюк. Етнографічний збірник. Т. VI. Львів: Накладом Наукового тов. ім. Шевченка, 1899. XII. 370 с.

Грінченко СУМ 1997 – Словарь української мови: в 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Репринт. Київ: Наук. думка, 1997. Т. IV. (Р – Я). 616 с.

Даль ПРН 1879 – Пословицы рускаго народа. Сборникъ пословицъ, поговорокъ, речений, присловій, чистоговорокъ, прибаутокъ, загадокъ, повѣрій, и пр. Владиміра Даля: в 2 т. Санктъ-Петербургъ; Москва: Изданіе М. О. Вольфа, 1879. Т. 1. LXIII + 685 с.

ДРС 1958 – Древнегреческо-русский словарь: в 2 т. / сост. И.Х. Дворецкий; под ред. проф. С.И. Соболевского. Москва: Гос. изд-во иностр. и национ. словарей, 1958. Т. 2 (М–Ω). С. 1044–1904.

ЭЕЭ – Электронная еврейская энциклопедия. URL: www.eleven.co.il.

ЭСБО 2010 – Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов / сост. К.Н. Дубровина. Москва: Флинта, Наука, 2010. 808 с.

ЕСББ 2000 – Евангельский словарь библейского богословия / под ред. Уолтера Элуэлла. Перев.: В.Н. Гаврилова. Санкт-Петербург: Библия для всех. 1232 с.

Желехівський МНС 1886 – Малоруско-нїмецкий словар: в 2 т. / уложили Євгений Желеховский та Софрон Недїльский. Т. 1. (А–О) / уложив Є. Желиховский. Львів: З друкарнї тов. им. Шевченка, 1886. VIII + 590 с.

ИРС 1992 – Иврит-русский словарь / под ред. д-ра Б. Подольского. Москва: Рус. яз., Тель-Авив: Рольник, 1992. 400 с.

ЛРС 2002 – Латинско-русский словарь / сост. И.Х. Дворецкий. 7-е изд., стереотип. Москва: Рус. яз., 2002. 846 с.

НБ Белова 2004 – «Народная Библия»: Восточнословянские этиологические легенды / сост. и коммент. О.В. Беловой; отв. ред. В.Я. Петрухин. Москва: Индрик, 2004. 576 с.

НБС 1999 – Новый библейский словарь: Часть 1. Библейские персонажи / пер. с англ. Ю. Аржанов и др. Санкт-Петербург: Мирт, 1999. 440 с.

Номис УПП 1864 – Українські приказки, прислівья и таке инше / спорудив М. Номис. Санктъ-Петербург, 1864. 747 с.

Носовичъ СБП 1867 – Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ составленъ И. И. Носовичемъ. *Записки Императорского Русского географического общества*. По отделению этнографии. Т. 1. Санктъ-Петербургъ: Рус. геогр. общ., 1867. С. 251–482.

ППМД 1903 – Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору и мітольогії. *Збірник фільольотічної секції Наукового тов. ім. Шевченка*. Т. VI. Львів: Накладом Наукового тов. ім. Шевченка, 1903. 258 с.

ПЦСС 2004 – Полный церковно-славѧнскій словарь / сост. Григорій Дьяченко. Репринт. Москва: Отчий дом, 2004. 1120 с.

СБО 2005 – Словарь библейских образов / под общ. ред. Лиланда Райкена, Джеймса Уилхойта, Трempера Лонгмана III; пер. Б.А. Скороходов, О.А. Рыбаков. Санкт-Петербург: Библия для всех, 2005. 1423 с.

Симони ССРП 1899 – Старинные сборники русскихъ пословицъ, поговорокъ, загадокъ и проч. XVII–XIX столѣтій / собралъ и приготовилъ къ печати Павелъ Симони. Вып. Первый, I–II. Санктъ-Петербургъ, 1899. 216 с.

Славейков БППХ 1889 – Български притчи или пословици и характерни думи / събрани от П.Р. Славейкова: в 2 ч. Част прва. Пловдив, 1889. 320 с.

Тимошенко ЛПРП 1897 – Тимошенко И.Е. Литературные первоисточники трехъ-сотъ русскихъ пословицъ и поговорокъ. Кіевъ: Типографія Петра Барскаго, 1897. 209 с.

Ф. 1901 – Галицько-руські народнї приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1901. Т. I. Вип. 1 (А–Відати). VIII + 200 с.

Ф. 1905 – Галицько-руські народнї приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1905. Т. I. Вип. 2 (Відати–Дїти). XXV + С. 201–600.

Ф. 1907 – Галицько-руські народнї приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1907. Т. II. Вип. 1 (Дїти–Кпити). 300 с.

Ф. 1908 – Галицько-руські народнї приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1908. Т. II. Вип. 2 (Кравець–Пять). X + С. 301–612.

Ф. 1909 – Галицько-руські народнї приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1909. Т. III. Вип. 1 (Рабунок–Час). 300 с.

Ф. 1910 – Галицько-руські народнї приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів, 1901. Т. III. Вип. 2 (Час–Ячмінь). IX + С. 301–541.

Чубинський ТЭСЭ 1872 – Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиціи. Матеріалы и изслѣдованія собранныя П. П. Чубинским: в 7 т. Петербургъ: Императорское Русское Географическое Общество, 1872. Т. 1. Вып. 2. Пословицы, загадки, волшебство. 252 с.

ЮЕ 1998 – Юридична енциклопедія: в 6-и т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.). Київ: Укр. Енцикл., 1998. Т. 1 (А–Г). 672 с.

ЮЕ 2003 – Юридична енциклопедія: в 6-и т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.). К.: Укр. Енцикл., 2003. Т. 5 (П–С). 736 с.

Adalberg KPPW 1889–1894 – Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich sebral i opracowal Samuel Adalberg. Warszawa, 1889–1894: Druk Emila Skiwskiego. 865 s.

Barącz BFPP 1886 – Bajki, fraski, podania, przysłowia i pieśni na Rusi sebral X. Sadok Barącz S. T. D. Z. K. Tarnopol: W drukarni Jósefa Pawlowskiego, 1866. 248 s. Drugie wydanie. Lwow, 1886.

Bebel PG 1879 – Heinrich Bebel's Proverbia germanika, bearbeited von Dr. W. H. D. Suringar. Leiden: E. J. Brill, 1879. 615 s.

Le Roux de Lincy LPF 1842 – Le Roux de Lincy A. Le livre des proverbs français, par Le Roux de Lincy. Précédé d'un essai sur la philosophi de Sancho Pança, par Ferdinand Denis: en 2 T. Tome premier. Paris: Chez Paulin, éditeur. 1842. 259 p.

Roterdamus APPP 1670 – Adagia, id est Proverbiorum, paroemiarum et parabolarum omnium, quae apud Graecos, Latinos, Hebraeos, Arabes etc. in usu fuerunt, collection absolutissima / Desiderius Erasmus Roterdami et aliorum. Francofurti: Ex officina Johannis Petri Zubrodt, 1670. 776, [190].

Simrock DV 1846 – Die deutschen Volksbücher, gesammelt und in ihrer ursprünglichen Echtheit wiederhergestellt von Karl Simrock: in 13 Bänden. – Zweiter Band: Die Haimoskinder / Friederich Barbarossa, Keiser Octavianus. Frankfurt/ Main: Heinrich Ludwig Brönner. 1846. 424 s.

DCH 2011 (V) – The Dictionary of Classical Hebrew: in 9 vol. / ed. J.A. Clines. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2011. V. V (מ – נ). 957 p.

DCH 2011 (VII) – The Dictionary of Classical Hebrew: in 9 vol. / ed. J.A. Clines. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2011. V. VII (צ – ר). 679 p.

DCH 2011 (VIII) – The Dictionary of Classical Hebrew: in 9 vol. / ed. J.A. Clines. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2011. V. VIII (שׂ – ת). 817 p.

Wahl SHAL 1871 – Das Sprichwort der hebräisch-aramäischen Literatur mit besonderer Berücksichtigung des Sprichwortes der neueren Umgangssprachen. Ein Beitrag zur vergleichenen Parämiologie von Dr. M.C. Wahl. Erstes Buch. Zur Entwicklungstheorie des sprichwörtlichen Meterials. Inaugural Dissertation. Leipzig: Oscar Leiner, 1871. 181 s.

Wander DSL 1871 – Deutsches Sprichwörter-Lexicon. Ein Hausschatz für das deutche Volk, herausgegeben von Karl Friedrich Wilhelm Wander: in fünf Bänden. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1871. Zweiter Band: Gott bis Lehren. 1884 s.

Čelakovský MNSP 1852 – Mudrosloví národu slovanského ve přísloviích. Připojena jest sbírka prostonárodních českých pořekadel / sepsal F. Čelakovský. Praha, 1852. 644+X s.

Záturecký SPPÚ 1896 – Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví sepsal Adolf Petr Záturecký. Praha, 1896. 389+VI s.

Література

Адрианова-Перетц 1971 – Адрианова-Перетц В.П. Библейские афоризмы и русские пословицы. *Труды Отдела древнерусской литературы* / Акад. наук СССР; Институт русской литературы (Пушкинский Дом); отв. ред. Д.С. Лихачев. Ленинград: Наука, Ленингр. отделение, 1971. Т. 26: Древнерусская литература и русская культура XVIII–XX вв. С. 8–12.

Бабич 2009 – Бабич Н. Богословський стиль української мови в контексті стилістичної науки. Чернівці: Букрек, 2009. 214 с.

Бадаланова 1998 – Бадаланова Ф. Каин и Авель в болгарском фольклоре. *От Бытия к Исходу. Отражение библейских сюжетов в славянской и еврейской народной культуре*: сборник статей / ред. О.В. Белова. Москва, 1998. С. 154–162.

БКИК 2003 – Уолтон Джон Х., Метьюз Виктор Х., Чавалес Марк У. Библейский культурно-исторический комментарий: в 2 ч. Ч. 1. Ветхий Завет / перев. с англ.: Т.Г. Батухтина, А.П. Платонова. Санкт-Петербург: Мирт, 2003. 984 с.

ВЗСН 2010 – Ветхий Завет на страницах Нового. Т. I. Евангелие от Матфея. Евангелие от Марка / под ред. Г.К. Била, Д.А. Карсона / пер. с англ. В. Четырко, Л. Колкера. Черкассы: Коллоквиум, 2010. 488 с.

Гак 1993 – Гак В.Г. Вопросы сопоставительной фразеологии (библеизмы в русском и французском языках). *Научные труды МПГУ им. В. И. Ленина*. К 120-летию основания университета. Москва: Прометей, 1993. С. 14–21. Серия: Гуманитарные науки.

Гусейнов 1974 – Гусейнов А.А. Социальная природа справедливости. Москва: Изд-во МГУ, 1974. 156 с.

Івченко 1999 – Івченко А. Біблійна фразеологія верхньолужицької мови. *Питання сорабістики*. Львів, 1999. С. 190–196.

Кметь 2006 – Кметь І. З етіології «Народної Біблії» (роздуми над книгою). *Народознавчі зошити*. Львів, 2006. № 5–6. С. 596–601.

Коваль 2001 – Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.

Мокиенко 2013 – Мокиенко В. М. Библеизмы в европейской фразеологии и парамиологии. *Die slawisce Phraseologie und die Bibel. Славянска фразеология и Библия. Slovanská fraseológia a Biblia* / redaktion: Harry Walter, Valerij M. Mokienko, Dana Baláková. Greifswald; Sankt Peterburg; Ružomberok, 2013. С. 144–153.

МППД 1821 – Молитвы почерпнутыя изъ псалмовъ Давидовыхъ для христіанской души изданныя Карломъ Эккартсгаузеномъ / переводъ съ нѣмецкаго. Санкт-Петербург: Типография Департамента Внешней торговли, 1821. 175 с.

Пилипчук 2008 – Пилипчук С. «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна студія Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 219 с.

Скаб 2016 – Скаб М. Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 772. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці, 2016. С. 13–20.

Сперанскій 1899 – Сперанскій М. Изъ исторіи отреченныхъ книгъ. І. Гаданія по Псалтири. Санкт-Петербург: Балашевъ и К°, 1899. 99 с. Памятники древней письменности и искусства. Т. CXXIX.

Тантлевский 2000 – Тантлевский И.Р. Введение в Пятикнижие. Москва: Российск. гос. гум. ун-т, 2000. 469 с.

Тимошик 2010 – Тимошик Г. Рецепція біблійної пропріальної лексики у творчості Івана Франка. *Іван Франко: дух, наука, думка, воля*: матеріали Міжнародного наукового конґресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 121–140.

Тимошик 2016 – Тимошик Г. Паремії зі святописемними антропонімами в лексикографічному збірнику «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка. *Słowiańska frazeologia gwarowa*. Biblioteka «LingVariów» / pod redakcją Macieja Raka i Kazimierza Sikory. Kraków, 2016. T. 23. С. 157–182.

Толстая 2015 – Толстая С. М. Образ мира в тексте и ритуале. Москва: Рус. фонд содейст. образов. и науке, 2015. 528 с.

Фойту 2013 – Фойту П. Динамика библейской фразеологии как причина сходств / отличийтво фразеологии разных языков (на материале немецко-чешского словаря библейской фразеологии). *Die slawisce Phraseologie und die Bibel. Славянска фразеология и Библия. Slovanská fraseológia a Biblia* / redaktion: Harry Walter, Valerij M. Mokienko, Dana Baláková. Greifswald – Sankt Peterburg – Ružomberok, 2013. С. 185 – 191.

Cassuto 1978 – A commentary on the Book of Genesis by U. Cassuto / translated from the Hebrew by Israel Abrahams. Jerusalem: The Magnes Press, the Hebrew University, 1978. Part I. From Adam to Noah. Genesis I–VI. XVIII+323 p.

Chlebda 1997 – Chlebda W. Библия в языке – язык в Библии. *Problemy frazeologii europejskej*. II: Frazeologia a religia / red. A. Lewickiego i W. Chlebdy. Warszawa, 1997. S. 67–74.

Koziara 2001 – Koziara S. Fraseologia biblijna w języku polskim. Kraków, 2001. № 320. 343 s.

Sweeney 2000 – Sweeney M.A. The Twelwe Prophets. Vol. I. /editor David W. Cotter; Jerome T. Walsh, Chris Franke, associate edition. Collegiville, Minnesota: Liturgical Press, 2000. 802 p.

TWAT 1993 – Teologisches Wörterbuch zum Altum Testament: in IX Bänden. Band VII (יָזוֹק – נָשָׂא) von G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren, Heinz-Josef Fabry. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart; Berlin; Köln, 1993. XV+687 s.

Westermann 1992 – Westermann C. Genesis: An Introduction / translated by John J. Scullion S. J. Minneapolis: Fortness Press, 1992. 278 p.

Zowczak 2013 – Zowczak M. Biblia ludowa. Interpretacie wątków biblijnych w kulturze ludowoj. Wrocław: Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. 566 s.

Дорота Кристина Рембішевська[1],
Януш Сятковський[2]
Варшава

Зі східнослов'янських лексичних реліктів – *HRECZKA*, *RACUCHY* і *CHABOR*[3]

Some East Slavonic Lexical Relics: hreczka, racuchy *and* chabor

Своєрідний поліморфізм польського пограниччя на сході, який охоплює відносно невеликий обшир, неодноразово досліджували представники різних дисциплін. Саме ця територія є точкою перетину мовних, етнічних, культурних та релігійних кордонів. Результатом мовознавчих студій стали монографії, регіональні атласи та словники. Попри значну кількість досліджень, чимало цікавих питань залишаються «відкритими», вони потребують ґрунтовного аналізу, а також доповнень, переосмислень, зокрема питання, пов'язані з напрямами, джерелами запозичень та внутрішніми трансформаціями назв, запозичених зі східнослов'янських мов.

Сьогодні, очевидно, найбільш поширеною є назва *racuchy* 'млинці із дріжджового тіста або з тертої картоплі', що належить до фонду загальнопольської лексики [SJPD VII: 781–782; USJP III: 869]. Ця форма не виявляє свого іншомовного походження, а Анджей Баньковський пов'язує її із *раком* [Bańkowski SE III: 7]. Фактично, спершу страву готували із гречаного борошна, що пов'язує слово з білоруською та українською назвою *hreczka* 'гречка', часто фіксованою у східних говорах польської мови і в польській літературній мові.

У статті зосередимо увагу на цих назвах.

[1] Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
[2] Uniwersytet Warszawski.
[3] Переклала з польської мови Тетяна Ястремська.

Назви *hreczka, racuchy*

На значне поширення запозиченого слова *hreczka* і його спрощеної форми *reczka* (*rečka, recka*) у південно-східній Малопольщі вказував вже Казимеж Нітш і Єва Мруз-Островська [Nitsch, Mróz-Ostrowska 1929–1930]. За їхніми свідченнями, в околицях над верхньої течією р. Вепж зафіксовано форму укр. *hreczka*, натомість форми без «чужого» *h* сягають у Малопольщі аж до Кракова [Nitsch WPP II: 86–88, 90–91, 100; I: 174, IV: 140, 166]. Софія Курцова на підставі вагомих свідчень показує, що слово *hreczka*, відоме на етнічній території південної і східної Польщі, пов'язане із південнокресовими говірками[4] [Kurzowa 1985: 175, 295, 310, 316, 317, 324, 337, 346]. Важливі доповнення, зокрема з Люблінщини, містять матеріали картотеки «Словника говорів польської мови» [SGPA]. У «Словнику говірок Люблінщини» Галини Пельцової [Pelcowa 2012] слово *hreczka* поширене на території східної частини воєводства, а його спрощена форма *reczka* (*rečka* і *recka*) – південно-східної та центральної [Pelcowa 2012: 110–111, 266; к. 8]. Авторка також наводить численні приклади польових записів форм *reczka* і *recka*. У східній частині Білосточчини зафіксовано східнослов'янські форми *hryka* і *hrečka* [AGWB IV: к. 25]; пор. також: *hreczka* (Сокулка Підляського воєводства) [RóżnSłow: 103 (за Б. Нововейським)].

Поширення діалектних форм *hreczka*, *reczka* 'гречка' підтверджує «Словник говорів польської мови» Я. Карловича [SGPK II: 192; V: 17], однак варіантність цих форм необхідно підтвердити в цитованих джерелах. Деталізують їхню локалізацію матеріали SGPA. Варто звернути увагу на те, що форми *reczka* / *recka*, як і *recka*, на заході виявлено аж в околицях міст Мисленіци та Краків Малопольського воєводства [Kucała 1957: 60], а *rečka* – в околицях с. Стара Ямка в колишньому повіті Немодлінському (тепер Ниський) Опольського воєводства.

У південній Малопольщі в кількох пунктах занотовано (як відповідь на запитання №410 AJPP) форми з переходом дзвінкого початкового *h* у глухий *χ*: *χrečka* 'гречка' (с. Альбігова Ланцутського повіту, п. 34), *χrečka* та *recka* 'гречана каша' (с. Блізне Березівського повіту), *χrečka* і *tatarka* (с. Комборня Короснянського повіту), *χrecka* 'гречка' (с. Богумиловичі поблизу м. Тарнів, п. 22), *χrečka* й *tatarka* (с. Зариці Великі Вадовицького повіту, п. 6), *χrecka* 'гречка' (Старий Живець (тепер м. Живець) Сілезького воєводства, п. 14).

Щодо сполонізованого запозичення *grecka* 'гречка' із заміною «чужого» *h* польським *g* [картотека SGPA], яке зафіксували К. Нітш і Є. Мруз-

[4] Термін «південнокресові говірки» пов'язаний з історичним поняттям «Південні Креси» (територія сучасної України). – Прим. пер.

Островська від боярів м. Межиріччя на Підляшші [Nitsch WPP II: 87], можна також додати: *grecka* та *tatarka* (с. Завоя Вадовицького повіту (п. 5) як відповідь на запитання № 410 AJPP), а також *grecka* ‘гречка’ (с. Бартодзеї, що поблизу Радома, Зволенського пов.; с. Ґадка Стараховицького повіту [Dejna AtlKiel IV: 512]. Ці форми засвідчують значне поширення запозиченого слова *hreczka* ‘гречка’ в говірках польської мови.

Форми, запозичені з української (*гре́чка*) та білоруської (*гро́чка*) мов, увійшли до фонду польської писемної мови: «Словник польської мови XVI ст.» нотує *hreczka* ‘гречка’ від 1575–1584 р. (із «Pasiecznika Gabriela Świrskiego») [SP[16] VIII: 369].

У картотеці «Електронного словника польської мови XVII і XVIII ст.» [ES[17-18]] виявлено кілька фіксацій: «Tátarká iárzyna / gryká / pohánka, Pogánka, *Hreczká*» («Słownik Knapskiego», 2-е вид., 1643), «Tátarká / gryká / pohanká / *Hreczká*» («Słownik Dazypodiusza», 1642), «Dawał za to obicie pan Mendel dwadzieścia beczek pszona i *hreczki*» («Bbbbij, із польської міщанської сатири», 1645, с. 283), «*hreczki* (abo bukwity)» («Inwentarz starostw puckiego i kościerskiego z XVII w.», с. 108), «Ale wolą do Gdańska *hreczkę* Wisłą pławić» (із творів Вацлава Потоцького, 1696, с. 113), «Zostało po nieboszczyku: *hreczki* półmacków…» (зі списку рухомості по смерті Яцка Белецького, міщанина потилицького від 1718 року), «Lepiej więc w domu, jak mówią, siać *hreczkę*, niż dla tej Rzplitej cale niepożytecznie pracować» (із творів Станіслава Конарського (Stanisław Konarski), 1733, с. 156–157).

У Словнику М. Лінде засвідчено такі назви гречки, як *tatarka* [Linde II: 138] та *hreczka* («na Rusi»); а також за К. Клюком із Підляшшя (1779 рік) та Т. Чацьким (Tadeusz Czacki), родом із Волині (1801 рік), зазначено, що «w dawnych inwentarzach przed panowaniem Zygmunta Augusta o *hreczce* nic nie czytamy» [Linde II: 138].

«Словник польської мови», виданий 1861 року у Вільно, наводить форми *hreczka*, *hryczka* [SWil I: 408] і *reczka* [SWil II: 1345]; укладачі також зазначають, що на позначення гречки відомі форми *hreczka*, *poganka*, *tatarka* [SWil I: 378]. Т.зв. «Словник Варшавський» документує варіанти *hreczka*, *hryczka* і *reczka* [SWar II: 58, V: 493], а словник за редакцією В. Дорошевського наводить слово *hreczka* ‘гречка’ [SJPD III: 113] як східний регіоналізм, підтверджуючи його вживання у Т. Конопінського, Ю. Крашевського, К. Козьмяна й Е. Ожешко, натомість форму *reczka* [SJPD IV: 864] ‘тс.’ вважає давньою, відомою від XVIII ст. (із творів С. Сташиця, Ґ. Пйотровського, а також із «Zabaw przyjemnych і pożytecznych»); ця назва поширена в діалектах. Варіант *hreczka* як краківсько-львівський регіоналізм подає словник за редакцією С. Дубіша [USJP I: 1165] у складі сталого словосполучення *siać hreczkę* ‘займатися землеробством’.

Доречно також згадати іронічну польську назву *hreczkosiej* (з укр. *гречкосій*) 'не надто заможний селянин', яку фіксують лексикографічні джерела [Linde II: 188 (із «Zabaw przyjemnych i pożytecznych», XVIII ст.); SWil I: 408; SWar II: 58 (також *hreczkosiejstwo* 'невелике сільське господарство' – із З. Качковського та Ю. Крашевського). У Словнику В. Дорошевського – *hreczkosiej* 'селянин (часто як іронічне)' – із творчості Я. Ляма (XIX ст.) та із твору А. Краусгара, що описує події XVI ст. [SJPD III: 113]. Назву *hreczkosiej* 'господар, який «засидівся» на землі (осілий господар)' («gospodarz zasiedziały na roli») як застарілу та іронічну наводить словник за редакцією С. Дубіша [USJP I: 1165].

На Люблінщині поширені деривати від *hreczka* / *reczka* 'гречка'. Зі значенням 'гречана солома' Г. Пельцова спорадично занотувала форми *hreczana słoma* і *hreczanka* (Затилля, Гребенне Томашівського повіту), спрощені форми *reczana słoma*, *reczanka* (південно-східна частина Люблінщини), *reczczanka* (південно-східна та центральна частини Люблінщини), а також оказіонально *recznianka* [Pelcowa 2012: 110, 265–267]. Картотека SGPA із цієї території фіксує форми *hreczany*, *hreczczany* (рідко), *reczany*, *reczczany* (частіше) 'гречаний'. Виявлено словосполучення *kaša χrečana* із заміною *h* на χ (під Ярославом), *kasza hreczana*, *hreczczana* (поблизу м. Білґорай Люблінського воєводства) [картотека SGPA], *kasa χrecano* 'гречана каша' [Dejna 1976: 225 (у с. Сточки Опочинського повіту)]. Сумніви щодо географії викликає форма *kasy hrycane* 'гречані каші' (із с. Рудзиска Щитенського повіту на Мазурах) [SOWM III: 155]. «Словник говорів польської мови» Я. Карловича підтверджує функціювання прикметників *hreczany* і *reczany* 'гречаний' [SGPK II: 192, V: 17], які є запозиченими з української та білоруської мов; пор., наприклад: укр. *гречáний* 'тс.', *гречáнка* 'гречана солома', блр. *грачáны*, *грэчáнный*, *грэ́ччаный* 'гречаний' [СБГ I: 480, 494], *грачáнка*, *грычáнка* 'гречана солома' [СБГ I: 480].

С. Курцова фіксує прикметник *hreczany* 'гречаний' у південнокресових говірках [Kurzowa 1985: 173, 295]. Форму *hreczany* 'тс.' – за творами М. Дудзінського та Є. Крупінського засвідчено від XVIII ст. [Linde II: 138, 188], словники фіксують також варіанти *hreczany*, *reczany* 'тс.' [SWil I: 378, 408, II: 1345; SWar II: 58, V 492], *hreczany* 'тс.' (як східний регіоналізм) – за творами В. Поля, К. Вишньовського [SJPD III: 113].

Назву *hreczaniki* 'галушки і млинці із гречаного борошна' локалізовано на теренах під м. Холм [SGPK I: 192]. Слово засвідчене в лексикографічних працях: [Linde I: 138 (у Р. Ладовського (від XVIII ст.)); SWil I: 408 'тс.'; SWar II: 58 (у значенні 'хліб із гречаного борошна')]. Це слово також є запозиченим, пор.: укр. *гречáник* 'вид хліба' [ЕСУМ I: 592] і блр. *грачáнік* 'млинець із гречаного борошна' [ТСБМ I: 80; СБГ I: 480].

«Хроніка» (1582 р.) М. Стрийковського документує прикметник *hreczysny* ‘гречаний (про борошно)’, цитований і у Словнику М. Лінде [Linde II: 138, 188]. Очевидно, назву утворено на зразок біл. діал. *грачэ́шны*, *грачэ́сты* ‘гречаний’ [СБГ I: 480].

Зі значенням ‘поле, на якому росла гречка; гречанище’ Г. Пельцова зафіксувала форми, локалізовані на сході Люблінщини і аж на захід від Білої Підляської до Любартова, Любліна, Белжиця, Красника та Янова Любельського [Pelcowa 2012: к. 47]: *hrecznisko* (південний і – спорадично – північний схід), *hreczysko* (розпорошено на сході), *hreczowisko* (с. Добринка Більського повіту, Обровець Люблінського повіту, с. Кати Янівського повіту, с. Славентин Замостського повіту), *hreczkowle* (околиці Володави, Парчева і Холма) [Pelcowa 2012: 311], а також спрощені форми без початкового *h-*: *reczczysko* (центральна і південна частини Люблінщини), *reczysko* (центральна і південно-східна частини Люблінщини), а також розпорошено – *recznisko* [Pelcowa 2012: 334–335]. Ці форми реєструє також картотека SGPA, а також варіанти *hreczysko* і *reczczysko* [*reccysko*] [SGPK II: 192, V 17 (із м. Мотич Люблінського повіту)]. Слово *hreczysko* наводить «Словник Варшавський» [SWar II: 58, V: 492 (за творами В. Поля)].

Аналогом можуть слугувати подібні українські та білоруські назви, що номінують поле, на якому росла гречка, наприклад: укр. *гречъ́нище* (1546 р.) [СУМ[16-17] VII: 84], *гречи́ще* (Луцьк, 1562 р.) [Тимченко I: 189, Гр. I: 325], *гречи́сько* [Гр. I: 525 (за І. Верхратським)], *гречкі́вка* і *гречкі́в’я* [Гр. I: 525 (за В. Василенком)], *грека́нище*, поліське – *грецку́в’є*, *грецко́вка* [ЕСУМ I: 592]; блр. *грача́нішча* [ТСБМ I: 80], *грача́ніска*, *грыча́ніска*, *грычі́выско*, *грэ́чныско* [СБГ I: 480], *грэкуо́вйе*, *грэ́чнішча*, *грэ́чныско* [СБГ I: 495], *грацковішча*, *грацко́ўе*, *грацко́ўё* [СБГ I: 479].

Що ж до слова *racuchy* ‘млинці із дріжджового тіста або з тертої картоплі’, які А. Баньковський пов’язує із *раком* [Bańkowski SE III: 7]. Маємо справу із запозиченням із основою *hreczka* ‘гречка’, адже млинці початково готували із гречаного борошна. А. Брюкнер виводить назву *raczuszki*, *reczuszki* (обрав для форми однини варіант *racuszka* замість первинного *reczuszka*) з укр. *hreczuszki*, *hreczuchy* [Brückner SE: 156, 686]. Анджей Марковський припускав, що давньою формою пол. *racuszek* була форма жіночого роду *ta racuszka*, утворена після незначної трансформації слова – *reczuszka* [Markowski 1994: 130], а відтак *racuszek* утворено з форми *hreczuszka*, що є здрібнілою від *hreczka*. Проте це мало правдоподібно, оскільки в польській мові не фіксуємо форм жіночого роду на кшталт *hreczuszka*, *reczuszka*, *racuszka* ані як демінутив від *hreczka*, ані зі значенням ‘млинець із гречаного борошна’. Сучасну назву *racuch* А. Марковський вважає вторинною, «jako formę jakby niezdrobniałą, bo *racuszek* wydaje się właśnie formą deminutywną» [Markowski 1994: 130].

На підставі детального аналізу матеріалів припущення ученого варто дещо модифікувати.

Словники української мови фіксують як діалектне слово *гречу́шка* 'млинець із гречаного борошна', яке переважно вживають у форми множини – *гречу́шки* [Гр. I: 325, ЕСУМ I: 592], а також діал. *гречу́х* 'пиріг з гречки' [ЕСУМ I: 592].

У польській мові це запозичення відоме передусім у формі множини *hreczuszki*, *reczuszki*; значну кількість прикладів наводять діалектні словники та картотеки [пор.: SGPK; картотека SGPA та ін.].

Спершу проаналізуймо приклади із початковим «чужим» *h*-, засвідчені в південнокресових говірках, наприклад: *hreczuszki* 'гречані млинці, смажені на олії', засвідчене в байках, епіграмах, переказах, прислів'ях і піснях, які 1866 року видав у Тернополі (Галичина) польський вірменин Садок Баронч [Barącz 1866: 86], *hreczuszki* 'пампушки з *гречаного* борошна, смажені на олії' – із с. Дев'ятники Жидачівського р-ну Станіславівського повіту (тепер Львівської обл.) [Gustawicz 1882: 220], *hreczuszki* 'із розчини житнього або *гречаного* тіста, [...] смажене на сковороді' (с. Троянів Житомирської обл.) [картотека SGPA], *hreczuszki* '«świstuny», великі *гречані* вареники, начинені капустою' (у творах Ґ. Снєжко-Запольської [SGPK V: 372 (під словом *świstun*)], *hreczuszki* 'млинці з гречаного борошна, смажені на олії' – із приватної кореспонденції Павликовських, пов'язаних із Галичиною [Olma 2013: 29, 31]. У Словнику М. Лінде задокументовано *hreczuszki*, *reczuszki* '*гречані* млинці' (1779) з епіграм І. Красіцького [Linde II: 188]; пор. також: *hreczuszki* '*гречані* млинці, смажені на олії' [SWil I: 408]; діал. *hreczuszki* та *reczuszki*, *recużki*, *raczki*, *raczuchy*, *reczuchy* 'вид гречаних або картопляних млинців' [SWar II: 58]; *γryčušk'i* 'млинці із пшеничного та гречаного борошна' (записи Г. Пельцової в с. Дорогуськ Холмського повіту) [картотека SGPA].

«Словник говірок польської мови» Я. Карловича наводить форми без початкового *h* із-поза Кресів [SGPK II: 192]: *recużki* 'невеликі гречані млинці' (записи О. Кольберґа в околицях міст Августів і Сейни Підляського воєводства), *racuchy* і *racużki* 'круглі млинці, інколи з начинкою із капусти' (записи О. Кольберґа в околицях Венгрова та Косова Мазовецького воєводства), *racuchy* (околиці Серпця та Плоцька Мазовецького воєводства), *racuszki*, *recuszki* (із розвідки Л. Малиновського) [Malinowski 1885: 152], *raczki*, *raczuszki* (із записів Г. Лопатинського з Радомського Лодзького воєводства та Куяв, а також *recuch* (переважно у формі множини *recuchi* 'смажені тістечка (на запусти)' (за З. Ґльоґером) [Gloger 1893: 868]; пор. також варіант *rzeczuszki* 'дріжджові млинці із пшеничного борошна' [SGPK V: 85].

На територіальній відмінності наголошував ще З. Ґльоґер у покликанні до статті «Zwyczaje zapustne», зазначивши, що на півночі Підляшшя відо-

ма форма *reczuch*: «To, co w Królestwie Polskiem nazywają *reczuchami* lub *racuszkami*, w guberniach południowo-zachodnich zowie się *hreczuszkami*, gdyż się je pospolicie wypieka z gryczanej mąki; na Litwie *hreczuszki* nazywają się *oładkami*» [Gloger 1877: 103].

Обидві форми, а також литовський варіант, сполонізований шляхом заміни початкового *h-* на *g-*, подає словник Христофора Мронґоувіша: «*Reczuszki*, eig[entlich] *hreczuszki* kleine Kuchen, Pflinzen von Buchweitzenmehl. Ex[empel] *greczuszki* ciasto na drożdżach pieczone z mąki greczaney maleńkie w formie babek, Litth[auen]» [Mrongowiusz 1835: 431].

Аналізований матеріал демонструє розвиток цього запозичення на польському ґрунті: запозичене у формі множини слово *hreczuszki* спрощено до *reczuszki* через зникнення початкового «чужого» *h*; і внаслідок усунення нібито говіркової зміни *ra-* на *re-* утворено гіперизм *raczuszki* [пор.: Buczyński 1993: 26], у якому також приголосний *č* замінено на *š* – *racuszki*. Форми однини від цих слів у польській мові є вторинними, утвореними незалежно від українських слів. На заміну нібито здрібнілої форми *racuszek* на *racuch* мало вплив також укр. *hrečuχ*.

Локально в говорах під Володавою, де засвідчені недемінутивні форми, імовірний ще один спосіб полонізації української назви, який запропонував Ф. Чижевський [Czyżewski 1986: 84–85]: укр. *гречýх* > пол. *grečuχ* (рідко) > *rečuχ* > *recuχ* > *racuχ*. Ця говіркове запозичення також могла вплинути на усталення форми *racuchy* в польській мові.

Первинно ці назви були пов'язані із 'млинцями із гречаного борошна', згодом – також із 'млинцями із дріжджового тіста або тертої картоплі'. На Мазовії (Mazowsze) *racuchy* зі значеннями 'млинці із дріжджового тіста' і 'млинці із тертої картоплі' територіально диференціюються [AGM VI: 140–146; к. 297–298].

Слово *chabor*

Дещо іншим шляхом з'явилося в польській мові слово *chabor* 'хабар', засвідчене на північному Підляшші. Складно детально відтворити етапи зміни значень цього орієнталізму – *chabar* 'звістка, повідомлення', – яке укорінилося у східнослов'янських мовах як 'хабар' і звідти потрапило до говірок польської мови. Проте без жодних сумнівів, можна визначити напрям запозичення.

Chabar в арабській мові має значення 'звістка, новина, повідомлення'. Чимало тюркських мов «черпали» із цієї мови [Радлов II/2: 1693], зокрема: тур. *haber* 'тс.', *haberci* 'інформатор; донощик, шпигун' [SłTur: 104], тадж., тат. *хəбəр* (*xäbär*) 'тс.' [SłTat], каз. *xabar* [SłKaz: 544] – і навіть най-

більша телевізійна станція в Казахстані називається «Chabar». Згаданий орієнталізм відомий у південнослов'янських мовах у цьому ж значенні, пор.: болг. *хабе́р* 'вістка, повідомлення', мак. *абер* 'вістка', срб. *хàбар*, *хàбер* 'вістка, чутка' [ЕСУМ VI: 146].

У східнослов'янських мовах це запозичення є досить пізнім. Не наводить його Ізмаїл Срезневський у «Материалах для словаря древнерусского языка» [МСДЯ]. Уперше слово згадане в лексикографічній праці «Словарь Академии Российской» від 1794 р.: *хабáр* з ар. *ḫabar* 'повідомлення' [ССРЛЯ XVII: 6]. Словник В. Даля фіксує варіанти: *хабара* (ж.р.) і *хабар* (ч.р.) у значеннях 'вигода, користь' і 'хабар', *хабар* – як діалектне – 'повідомлення', 'гостинець, подарунок', 'удача, успіх'; також наводить деривати, зокрема: *хабарни́к, хабáрщик* 'той, хто дає хабарі; хабарник', *хабáрничать* 'брати хабарі', *хабáрничанье* 'хабарництво', діал. *хабарчій* 'посланець, гінець' [Даль IV: 540], однак словник літературної російської мови *хабáр* і *хабáрь* (як застаріле й розмовне), *хабарá* (як розмовне) подає тільки у значенні 'хабар' [ССРЛЯ VII: 6]. Досить повно репрезентує аналізоване слово Картотека Словника російських народних говорів, наприклад: *хабáр*, *хабáрь*, рідко *хабарá*, *хабаръ, хабáрец*, *хабáришка* переважно у значенні 'хабар', а також 'гостинець', 'частування', 'гостина, бенкет', 'задоволення', 'щастя', 'успіх' і спорадично – 'повідомлення', 'вигода, користь' [картотека СРНГ].

Відсутня ця позичка і в словниках староукраїнської мови [пор.: СУМ[14-15]; картотека СУМ[16-17]; Тимченко]); від XIX ст. зафіксовано форми *хабáрь* (ч.р), *хабарá* (ж.р) 'хабар', а також деривати *хабáрник*, *хабарíй* 'хабарник' і прикметник *хабáрницький* [Гр. IV: 382]. Ця назва, як і деривати, пов'язані із хабаром і хабарництвом, є літературно нормативною в українській мові, а саме: *хабáр, хабáрик, хабáрник, хабáрниця, хабáрництво, хабáрницький* [СУМ XI: 7]. Укладачі ЕСУМу наводять також *хабáрничати* 'брати хабарі', діал. *хабáра* 'хабар', *хабáрина* 'малий хабар; кожен хабар окремо', *хабарíй* 'хабарник', *хабáрство* 'хабарництво' і *хаборни́к* 'маклер' [ЕСУМ VI: 146]. У «Лексиконі львівському» подано синоніми до назви *хабар*, що демонструє не тільки авторську новацію, а й виразно ілюструє проникнення із різних мов у львівську говірку: *валу́вка (валу́фка), ку́ку в ру́ку, лапíвка (лапу́вка), обершáпка (оберхáпка), рáбух (рéбух)* [ЛЛ: 805].

У білоруській мові, окрім слова *хáбар* 'тс.', відомі також деривати: *хабардавáльнік* 'той, хто дає хабарі', *хáбарнік* 'хабарник', *хáбарніца* 'хабарниця', *хáбарніцтва* 'хабарництво' і прикметник *хáбарніцкі* 'який стосується хабарників і хабарництва' [ТСБМ V/2: 164]. Окрім цього, засвідчене діал. *хáбары* 'хабар' (в околицях міста Швянченіс (пол. *Święciany*, лит. *Švenčionys*) Вільнюського повіту) та *хáбор* ('тс.') (в с. Курашево Гайнівського повіту Підляського воєводства) [СБГ V: 274].

Укладачі етимологічних словників пропонують різні мови, які могли б слугувати посередниками у процесі запозичення, проте всі одностайно відсилають до арабської мови як до первинного джерела. А. Анікін припускає, що джерелом запозичень для російських діалектів Сибіру були тюркські мови – крим.тат., тур. *habär*, чаг. *xabär* ‘звістка, повідомлення’ – з ар. *ḫabar* ‘новина, звістка’. Дослідник пропонує також можливу динаміку значень слова для аналізованої території (не відкидаючи інтерпретації М. Фасмера): ‘звістка, повідомлення’ > ‘(добра) звістка’ > ‘успіх’ > ‘прибуток’ [Аникин: 600]. Порівняння форм і значень слова для діалектів російської мови наводить А. Селімов [Селимов 1961: 184]. Укладачі ЕСУМу вважають, що укр. *хабар* – «запозичення з арабської мови за посередництвом турецької (тур. *haber* ‘повідомлення, вістка, новина’), ар. *ḫabar* ‘тс.’ пов’язане з *ḫabara* ‘дізнаватися’; значення ‘підкуп’ могло утворитися на підставі значення ‘плата за повідомлення’ [ЕСУМ VI: 146]. ЕСУМ також подає покликання на М. Фасмера, який своєю чергою вважає джерелом тур., чаг. (ст.узб.) *habär* ‘звістка’, «за умови, що первинне значення – ‘нагорода вісникові’» [Фасмер IV: 213].

У Польщі це запозичення, як уже було зазначено, має незначну територію поширення. Географічне обмеження вказує, безперечно, на безпосереднє запозичення зі східнослов’янських мов, а написання через *ch* (а не *h*) є додатковим аргументом на користь східних слов’ян. Свідчення щодо історії і географії цього запозичення зі східнослов’янських мов підтверджують діалектні українські чи білоруські джерела. Також зазначмо, що С. Стаховський не зафіксував назви *habar* у словниках тюркізмів польської мови [Stachowski 2007; 2014].

Загальнопольські словники здебільшого не реєструють цього слова. «Словник Варшавський» трактує *chabar*, *chabor* ‘хабар’ як діалектне, яке з’явилося в польській мові через російську та татарську мови; автори зазначають, що зміна семантики виникла ще на ґрунті російської мови [SWar I: 268]. Не надто багато інформації містять діалектні словники польської мови [пор.: SGPA III: 421], а саме: *xabor* (з околиць м. Сейни Підляського воєводства (північний схід Польщі)), *chabor* (із Литви) [SGPK I: 169], *chabar* (із Поділля) [Kremer 1999: 189 (гасло *Coruptio*)]. Вирази *chabar* ‘хабар’, *dać* (*wziąć*) *chabara* занотувала С. Курцова за А. Валіцьким, який вважав, що це слово було поширене на Волині, Поділлі, в Україні та в Литві [Kurzowa 1993: 341]. Цю локалізацію підтверджує також наявність слова *chabar* в аматорському словничку львівської говірки від початку XX ст. [Młotek 1989: 26].

Проте, як бачимо, у польській мові конкурують дві форми: *chabar* і *chabor* [пор. також: RóżnSłow: 142]. Т. Зданцевич варіант *xabor* у сувальських говірках трактує як один із прикладів «гіперправильних» форм з

огляду на акальну вимову [Zdancewicz 1980: 34], що була характерною для мовлення носів цього говору у зв'язку із близьким сусідством із Гродненщиною. Хоча цілком імовірно, що ця форма виникла на підставі адідеації до назви *habory* 'м'ясо низької якості', яку зафіксовано на Підляшші в XIX ст. [Gloger: 321]. Слушність цієї інтерпретації підтверджують форми, поширені на північному Підляшші: *chabory* (в околицях Більська-Підляського Підляського воєводства), *chawory* (м. Суховоля Підляського воєводства й його околиці).

Сьогодні на північному сході Польщі це слово досить часто вживане, зокрема й у мовленні освічених людей, щоправда, переважно із жартівливим відтінком. У плебісциті локального додатку до «Gazety Wyborczej» мешканці Білосточчини визнали вираз *dawać chabora* одним із найбільш відомих регіоналізмів [Regionalizmy 2011]. Б. Нововейський, цитуючи популярні східнослов'янські запозичення, поширені в містах і містечках Білосточчини, відзначив своєрідну «кар'єру» цього слова та утворених від нього похідних: *chabornik* 'хабарник', *chabornica* 'хабарниця', *chaborny* 'схильний до хабарництва; охочий брати хабарі'. На його думку, *chabor* «staje się eufemizmem, oznaczającym pewien typ datku, który nie ma charakteru zwykłej, pospolitej łapówki, lecz raczej upominku czy prezentu» [Nowowiejski 2010: 215]. Підтверджують міркування дослідника інтернет-форуми (пов'язані, наприклад, із виготовленням домашніх копчених виробів), де серед слів, характерних для цього регіону, відзначено: «*chabor* rodzaj łapówki lub prezentu – *chaborem* może być np. butelka dobrego koniaku dla lekarza w podziękowaniu za opiekę» [Regionalizmy 2011].

У статті представлено кілька східнослов'янських лексичних запозичень, які дотепер функціюють у діалектах на сході Польщі. Звичайно, таких прикладів є значно більше, як-от: назви, пов'язані з різновидами частин воза (*duha* 'частина кінської упряжі («каблук»), яка сполучає голоблі', *hołoble* 'дишель однокінного запрягу', *telega* 'візок на двох колесах' тощо). Останнім часом такі запозичення поступово виходять з ужитку [Siatkowski 2010]. У найновіших студіях східнослов'янського мовного пограниччя по обидва боки державного кордону дослідники здебільшого оминають увагою подібні іншомовні релікти [детально див.: Siatkowski 2015].

Умовні скорочення

ар. – арабське
блр. – білоруське
болг. – болгарське
каз. – казахське
крим.тат. – кримськотатарське
лит. – литовське
мак. – македонське
пол. – польське
тюрк. – тюркське
узб. – узбецьке
укр. – українське
срб. – сербське
ст. – старо...
тадж. – таджицьке
тат. – татарське
тс. – те саме (значення)
тур. – турецьке
чаг. – чагатайське

Джерела

AGM – Atlas gwar mazowieckich: w 10 t. T. I / opr. H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba. T. II–X / opr. A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław, 1971–1992.

AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny: w 10 t. T. 1/ pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego. 1980. T. II–III / pod red. S. Glinki. 1989–1993. T. IV–X / pod red. I. Maryniakowej. 1995–2012. Warszawa.

AJPP – Małecki M. Nitsch K. Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934.

Bańkowski SE – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego: w 3 t. Warszawa, 2000, Częstochowa, 2014. T. I–III.

Barącz 1866 – Barącz S. Bajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi. Tarnopol, 1866.

Brückner SE – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1957.

Dejna AtlKiel – Dejna K. Atlas gwarowy województwa kieleckiego: w 6 t. Łódź, 1962–1968.

Dejna 1976 – Dejna K. Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego (E–J). *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*. T. XXII. 1976. S. 135–268.

ES[17-18] – Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku. URL: http://sxvii.pl/ (дата звернення: 12.08.2015).

Gloger – Gloger Z. Słownik gwary ludowej w Tykocińskim. *Prace Filologiczne*. Warszawa, 1893. T. IV. S. 795–904.

Gloger 1877 – Gloger Z. *Zwyczaje zapustne*. 1877. №607. URL: http://www.ksiaznica-podlaska.pl/images/2016/20161031/r_VI.pdf (дата звернення: 08.10.2017).

Gustawicz 1882 – Gustawicz B. Podania, przesądy, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody (część druga). *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. T. 6. Kraków, 1882. S. 201–317.

Kremer 1999 – Kremer A. Słowniczek prowincjonalizmów podolskich. *Język polski dawnych Kresów wschodnich*. T. 2: Studia i materiały / pod red. J. Riegera. Warszawa, 1999. S. 259–340.

Kucała 1957 – Kucała M. Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich. Wrocław, 1957.

Kurzowa 1985 – Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. 2-gie wyd. rozszerz. Warszawa; Kraków, 1985. 551 s.

Kurzowa 1993 – Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w. Warszawa; Kraków, 1993. 449 s.
Linde – Linde M.S.B. Słownik języka polskiego: w 6 t. Lwów, 1854–1860. 3-e wyd. fotooffsetowe. Warszawa, 1951. T. I–VI.
Mrongowiusz 1835 – Mrongowiusz Ch.C. Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany. *Ausführliches polnisch-deutsches Wörterbuch kritisch bearbeitet*. Królewiec, 1835. 670 s.
Nitsch WPP – Nitsch K. Wybór pism polonistycznych. T. I–IV. Wrocław, 1954–1958.
Nitsch, Mróz-Ostrowska 1929–1930 – Nitsch K., E. Mróz-Ostrowska Mazowieckie nazwy przyrodnicze 1. Gryka. *Lud Słowiański IA*. 1929–1930. S. 245–254 [przedruk: Nitsch WPP II: 86–94].
Pelcowa 2012 – Pelcowa H. Słownik gwar Lubelszczyzny. T. 1: Rolnictwo. Narzędzia rolnicze, prace polowe, zbiór i obróbka zbóż. Lublin, 2012. 425 s.
Regionalizmy 2011 – Regionalizmy na wesoło. URL: http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35241,9380697,Regionalizmy_na_wesolo__Zgloszenia_Czytelnikow.html#ixzz3OcPh9cXK (дата звернення: 12.01.2015).
RóżnSłow – Maryniakowa I., Rembiszewska D.K., Siatkowski J. Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza. Warszawa, 2014. 476 s.
SGPA – Słownik gwar polskich / Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie; pod kier. M. Karasia, J. Reichana (T. II–V), J. Okoniowej (T. VI–), Wrocław, 1977–.
SGPK – Karłowicz J. Słownik gwar polskich: w 6 t. Kraków, 1900–1911. T. I–VI.
SJPD – Słownik języka polskiego: w 11 t. / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa, 1958–1969. T. I–XI.
SłKaz – Gülayhan A., Jankowski H. Słownik kazachsko-polski. Kraków, 2011. 640 s.
SłTat – Słownik polsko-tatarski. URL: https://pl.glosbe.com/pl/tt/ (дата звернення: 11.08.2015).
SłTur – Antonowicz-Bauer L., Dubiński A. Słownik turecko-polski, polsko-turecki. Warszawa, 1983. 478 s.
SOWM – Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur / opr. przez Pracownię SGOWM Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie; pod red. Z. Stamirowskiej i H. Perzowej. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1987–.
SP[16]– Słownik polszczyzny XVI wieku / red. M.R. Mayenowa, F. Pepłowski, K. Mrocewicz. Wrocław, 1966–.
Stachowski 2007 – Stachowski S. Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim. Kraków, 2007. 514 s.
Stachowski 2014 – Stachowski S. Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim. Kraków, 2014. 640 s.
SWar – Słownik języka polskiego: w 8 t. / pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa, 1908–1927. T. I–VIII.
SWil – Słownik języka polskiego / wyprac. przez: A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę i in. Wilno, 1861. T. 1–2.
USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego: w 4 t. / pod red. S. Dubisza. Warszawa, 2003. T. I–IV.
Zdancewicz 1980 – Zdancewicz T. Mazurzące gwary suwalskie. Poznań, 1980. 128 s.
Гр. – Словарь украïнськоï мови: у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.

Даль – Даль В. Толковый словарь живаго великорусскаго языка: в 4 т. Санкт-Петербург; Москва, 1955–1956.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. I–VI.
ЛЛ – Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт/ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. 3-тє вид., змін. і допов. Львів, 2015. 896 с.
МСДЯ – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3 т. Санкт-Петербург, 1893–1903. Т. I–III.
Радлов – Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий: в 2 т. Москва, 1963.
СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. Мінск, 1979–1986. Т. I–V.
ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка / под ред. Ф.П. Филина. Москва; Ленинград, 1950–1965. Т. I–XVII.
СУМ – Словник української мови: в 11 т./ за ред. І. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.
СУМ[14-15] – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т./ відп. ред.: Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.
СУМ[16-17] – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст./ за ред. Д. Гринчишина, М. Чікало. Львів 1994–2015. Вип. 1–16.
Тимченко – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 т. / підг. до друку: В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ; Нью-Йорк, 2002–2003. Т. I–II.
ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: в 5 т. / пад рэд. К .К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). Мінск, 1977–1984. Т. I–V.
Фасмер – Фасмер М., Этимологический словарь русского языка / перевод с нем. и доп. О.Н. Трубачева. Москва, 1964–1973. Т. I–IV.

Література

Buczyński 1993 – Buczyński M. Gwara wsi Huszcza w województwie bialskopodlaskim – mieszana czy przejściowa? *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich* / pod red. S. Warchoła. *Rozprawy Slawistyczne* 6, Lublin, 1993. S. 21–30.
Czyżewski 1986 – Czyżewski F. Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego. *Studia nad polszczyzną kresową*. T. IV. Wrocław, 1986. S. 81–107.
Malinowski 1885 – Malinowski L. Studyja nad etymologią ludową. *Prace Filologiczne*. T. 1. Warszawa, 1885. S. 134–158.
Markowski 1994 – Markowski A. Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych. *Wokół stołu i kuchni* / wybór i oprac. M. Łozińska i J. Łoziński. Warszawa, 1994. S. 129–141.
Młotek 1989 – Młotek M. Gwara lwowska w pierwszym półwieczu XX wieku. Londyn, 1989. 77 s.

Nowowiejski 2010 – Nowowiejski B. Z życia wschodnich slawizmów leksykalnych w mowie miast i miasteczek Białostocczyzny. *Nowowiejski B. Z zagadnień kontaktów językowych*. Białystok, 2010. S. 215–228.

Olma 2013 – Olma M. Zwyczaje żywieniowe i upodobania kulinarne w rodzinie Pawlikowskich (na podstawie korespondencji prywatnej). *Rocznik Przemyski.* 2013. T. 49. Z. 2: Literatura i język. S. 13–37. URL: http://www.tpn.pbp.webd.pl/rocz/rp492013/rp492013lit.pdf (дата звернення: 12.07.2015).

Siatkowski 2010 – Siatkowski J. Zanikanie elementów wschodniosłowiańskich w polskich dialektach peryferyjnych. *Język polski – wczoraj, dziś, jutro* / pod red. B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzkiego. Kraków, 2010. S. 367–373.

Siatkowski 2015 – Siatkowski J. [recenzja] *Rocznik Slawistyczny*. Warszawa. 2015. Vol. LXIV. P. 217–228. Рец. на кн.: Татьяна И. Вендина. Типология лексических ареалов Славии. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014. 692 с.

Аникин – Аникин А. Е. Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. Москва, 2000. 766 с.

Селимов 1961 – Селимов А.А. Заимствованные слова в говоре станицы Александрийской Кизлярского района Дагестанской АССР. Ленинград, 1961.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Наталія Хібеба
Львів

Бойківське весілля: обряд і слово

Boiko wedding: the rite and the word

1. Бойківське весілля в текстах

1.1. Етнографічний аспект

Бойківський весільний обряд віддавна був об'єктом зацікавлення не тільки науковців – етнографів, фольклористів, етномузикологів, а й збирачів-аматорів.

1890 роком датований запис (без зазначення прізвища) зі смт Перегінська Рожнятівського району Івано-Франківщини про давній звичай пошуку шлюбної пари – майбутньої дружини, який на східній Бойківщині називали «контракти» [Дѣло]. У свято Богоявлення Господнього (19 січня) збиралися хлопці й дівчата (причому дівчата були з матерями), шикувалися одні навпроти інших у два ряди. Хлопець, який уподобав дівчину, кидав у неї грудкою снігу, а в наступні м'ясниці засилали сватів й розпочинали готуватися до весілля [детально див.: Хібеба 2015[a]].

Наприкінці XIX ст. польське наукове етнографічне та фольклористичне видання (1877–1895) «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» опублікувало бойківський весільний обряд зі села Лолин – «Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лолин Стрийського повіту» (тепер – Долинський район Івано-Франківської области), який записала О. Рошкевич і опрацював І. Франко [Obrzędy…] (сам Іван Франко весільні пісні, які зафіксував у Лолині, оприлюднив у львівському журналі «Друг» [цит. за: Пилипчук 2006: 5]). У цьому ж виданні надруковано опис весілля М. Томашевської зі села Винників на Дрогобиччині [Tomaszewska 1888].

1889 року в журналі «Зоря» (Львів) опубліковано запис весілля «Житє-бутє, звычаѣ и обычаѣ гôрского народу», який у контексті опису матеріальної культури, занять та звичаїв селян подав І. Кузів, парох села Дидьова, що на Турківщині [Кузів 1889] (село припинило існувати внаслідок сумнозвісного переділу кордону між Польщею та Україною).

У рукописах Державного архіву Львівської области серед багатої фольклористичної спадщини активного поціновувача Бойківщини І. Пасічинського (1853–1930) збереглися фрагменти весільного обряду бойків та його пісенної частини [детально див.: Кріль 2010: 93].

Відомо, що етнограф В. Охримович, уродженець Бойківщини (1870 р., село Велдіж (тепер Шевченкове) Долинського району), залучив бойківські обряди та звичаї до матеріалів про весільну обрядовість українців «Значення малоруських обрядів і пісень в історії еволюції села» [Охримович 1891; 1892].

Кілька записів весілля з різних регіонів було опубліковано в «Матеріялах до українсько-руської етнольоґії»: «Бойківське весїлє в Мшанци (Старосамбірського повіта)», «Бойківське весїлє в Гвіздци (Турчанського повіта)», «Бойківське весїлє в Лавочнім (Стрийського повіта)», «Бойківське весїлє в Доброгостові (Дрогобицького повіта)» [Гнатюк 1908; Кміт 1908; Кузеля 1908; Левинський 1908], що дало змогу дослідникам виявити спільні й відмінні обрядодії бойківського весілля на початку XX ст.

1912 року записи весілля східної Бойківщини в селах Перегінське та Ясень Рожнятівського району Івано-Франківщини в контексті студії про верховинців «Z życia górali nadłomnickich» опублікував польський етнограф та фольклорист Ю. Шнайдер [Schnaider 1911; 1912] у часописі «Lud» (друковане видання польського Народознавчого товариства, виходив у Львові впродовж 1895–1937 рр.). Збирач не тільки занотував весільні дійства верховинців цих східнобойківських сіл, а й наголосив на спільних та відмінних рисах обряду. Наразі це єдині доступні матеріали для дослідження весілля та обрядової лексики Рожнятівщини кінця XIX – початку XX ст.

Фрагмент весілля західної Бойківщини – зі села Стефкова, що розташоване на перетині етнічних земель бойків та лемків (тепер Підкарпатське воєводство Республіки Польща), – подав А. Княжинський у розвідці «З бойківсько-лемківського пограниччя» [Княжинський 1934].

1937 року в «Бібліотечці Лемківщини» О. Мисевич опублікував «Український весільний обряд у Бойківщині», зазначивши, що записав його на західній Бойківщині [Мисевич 1937], однак не подав переліку назв населених пунктів.

Весільною атрибутикою бойків зацікавився В. Кобільник, досліджуючи матеріальну культуру села Жукотин Турківського району [Кобільник 2009], зокрема вчений описав головний убір та одяг наречених, дружок

та дружбів [Ibid.: 240–242], весільні страви й особливості приготування короваю [Ibid.: 250–251].

Разом із невеликим словничком правничої термінології розвідку про правові основи бойківського весілля 1939 року надрукував Іван Максимчук у черговому випускові «Літопису Бойківщини» [Максимчук 1939].

Вивчення весільної обрядовости бойків продовжується й у ІІ пол. ХХ ст. У 60-х рр. опубліковано невеликі розвідки Л. Дем'яна про традиційне бойківське весілля Закарпаття 30-х рр. ХХ ст. [Дем'ян 1960] та С. Макарчука – про «Шлюб і весілля у робітників Прикарпаття» [Макарчук 1962].

У праці про українське народне весілля львівський етнолог Н. Здоровега принагідно звернула увагу й на локальні особливості його бойківського варіанта, зазначаючи назви весільного печива бойків (*гуски*, *шишки*) [Здоровега 1974: 80], атрибута нареченого й дружбів (*дружбівки*) [Ibid.: 85], дівич-вечора (*вигравaнці*, *друщини*) [Ibid.: 87] тощо, а згодом у співавторстві з М. Утриском опублікували статтю про особливості бойківського весілля [Здоровега, Утриско 1988]. У 80-х роках в узагальненій історико-етнографічній монографії «Бойківщина» уміщено розділ «Народні звичаї та обряди», у якому йдеться і про сімейну обрядовість, зокрема весільну, де Н. Здоровега подала опис обряду відповідно до його тричленної архітектоніки та звернула увагу на архаїчні звичаї бойків [Здоровега 1983].

Запис 1979 року бойківського весілля зі села Довге, що на Дрогобиччині, оприлюднили львівські фольклористи Ганна та Василь Соколи: тексти, обрядовий коментар та нотний транскрибований супровід [Сокіл, Сокіл 2014]. Дослідники також опублікували тексти весільних пісень із рідного села Волосянка Сколівського району Львівської области в монографії «Фольклорні матеріали з отчого краю» [Сокіл, Сокіл 1998]. Записано пісні, які супроводжують основні етапи весілля: «вінкоплетини», «посад у молодого», «молодий іде за молодою», «покривання молодої», «прощання молодої з родиною» та ін. [Ibid.: 100–117].

Етнографічну інформацію про весільний бойківський обряд фрагментарно подано й у розділі «Весільний обряд Карпатського регіону» монографії В. Борисенко [Борисенко 1988: 121–138]. Ідеться про регіональний обряд кількаразового виголошування «прощ» [Ibid.: 124] чи про особливості обряду розплітання коси нареченої, «введення молодої (молодого) на посад» [Ibid.: 126, 127] та ін.

Весільні пісні майже з усіх теренів Бойківщини аналізував Р. Кирчів у праці «Із фольклорних регіонів України» [Кирчів 2002]. Доповнивши їх архівними матеріалами, польовим фактажем (записи наукових експедицій на галицьку та закарпатську Бойківщину 1978–1980-х рр. Інституту народознавства НАН України), фольклорист серед іншого подав аналітичну характеристику бойківських «ладканок».

Шлюбно-сімейним стосункам бойків кінця XIX – 30-х рр. XX ст. присвятила кандидатську дисертацію етнолог О. Галько. Дослідниця описала дошлюбні звичаї і традиції бойків, простежила локальну специфіку родинних обрядів, зокрема весільного [Галько 2001; див. також: Галько 2004].

Нові записи весільного обряду передусім зі східної Бойківщини – Рожнятівщини – опубліковано на поч. XXI ст. Це науково-популярні видання Л. Василечко «Таїна весільного обряду» (2006) та М. Ониськів «Особливості бойківського весілля у Петранці» (2009).

Л. Василечко висвітлила бойківське весілля рідного села – Ціневи, а також подала матеріал із сусідніх населених пунктів – Вільхівки, Лецівки, Перегінська [Василечко 2006]. Авторка записала чимало «ладканок», коломийок, намагаючись зберегти діалектну лексику (*приноси, шафар, поручник* та ін.).

М. Ониськів відтворила весільне обрядодійство в рідному селі своїх батьків – Петранці, а також частково в сусідніх селах – Камені, Сваричеві, Угринові, Зеленому Ярі [Ониськів 2009]. У монографії детально проаналізовано всі етапи весільного обряду, доповнено його традиційними «ладканками», додано словничок маловживаних та застарілих бойківських слів, здебільшого з обрядовим значенням.

Наукова потреба сучасних регіональних досліджень весілля мотивує науковців відділу етнології та відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України до подальших досліджень. Зокрема Р. Гузій у контексті весільної обрядовости Старосамбірщини описав традиційні звичаї, які, за народними приписами, надалі впливають на стосунки між подружжям у сімейному співжитті, а також давні ворожіння, що «сприяють» народженню в подружжя синів [Гузій 2001].

Л. Горошко спробувала реконструювати бойківський обряд, який називали «митвини», – традиційне вмивання на ріці наступного дня після весілля, зауваживши, що ритуальне вмивання на Бойківщині зберігалося ще в середині XX ст. [Горошко 2010[a]: 35], а також описала весільні обрядодії, пов'язані з водою, у селах Старосамбірщини [Горошко: 2010[6]].

Надія Пастух, оперуючи етнографічними джерелами кінця XIX – поч. XX ст. і матеріалами сучасних польових досліджень, схарактеризувала бойківські звичаї, ритуали, повір'я Старосамбірщини, пов'язані зі збиранням барвінку та виготовленням шлюбних вінків для наречених, зафіксувала уснословесні твори, які супроводжували цей обряд [Пастух 2017]. Сучасний барвінковий обряд у старосамбірському селі Топільниця описала В. Мицак [Мицак 2010]; у селах Рожнятівщини – Л. Главацька [Главацька 2010; 2011].

П. Зборовський досліджував весільну обрядовість села Нижня Яблунька Турківського району: подав короткий етнографічний перебіг

весілля зі збереженням особливостей мовлення інформантів, детально проаналізував шість циклів весільного ладкання, виділяючи барвінковий, шлюбний, зачинальний цикли, а також зафіксував ладкання до страв, ладкання в молодого та в молодої; окреслив географію сіл, де досі зберігають «ладканкову» традицію, обґрунтував причини занепаду цього оригінального бойківського співу. Нотні приклади «ладканок» із кількох турківських сіл – Верхні Турочки, Кіндратів, Радич, Боберка, Либохора, Лопушанка та інших – затранскрибувала І. Федун [Зборовський 2013; див. також: Зборовський 1996].

Цікаву інформацію про перебіг одного з етапів весілля – так зване «вискакування (вигопкування) вінка», локалізоване в селах Рожнятівського та Долинського районів Івано-Франківщини, подав В. Коваль [Коваль 2003]. Дослідник фіксував регіональні варіанти обрядодій, алгоритм виконання, точну географію поширення, епіцентри дійства, доповнив їх «ладканками» та приспівками різної тематики, проаналізувавши музично-ритмічні моделі. На правобережжі Лімниці, зокрема в селах Богрівка, Глибівка, Саджава, Росільна, Підгір'я та ін., які етнографи зараховують до Бойківщини[1], науковець записав уже інший обряд – «плєсання дружки» [Коваль 1998].

О. Гап'як, науковий співробітник Долинського краєзнавчого музею «Бойківщина», проаналізувала весілля І пол. XX ст. містечка Долини на Івано-Франківщині: детально описала долинське сватання (*свадьбу́*), обов'язкові обрядодії цього регіонального весілля, а також оприлюднила документ 1926 року – передшлюбний протокол, який укладав священник у присутності наречених та їхніх батьків. Особливості вбрання наречених проілюстровано світлинами [Гап'як 2009].

Хліб, його значення та функції в бойківському весіллі стали об'єктом зацікавлення Л. Болібрух [Болібрух 2012] та С. Ципишева [Ципишев 2012].

Чимало записів весілля кінця XX – поч. XXI ст. оприлюднили на сторінках видань науково-культурологічного товариства «Бойківщина» збирачі-аматори Ю. Гайда [Гайда 1998], Г. Гром [Гром 1998], П. Сов'як [Сов'як 2014], у монографічному збірникові «Бойківщина» – В.-О. Луців [Луців 1980].

[1] Етнограф Л. Болібрух, досліджуючи барвінковий обряд Богородчанщини, зазначає, що «на більшій частині досліджуваної території переважають елементи етнографічної Бойківщини» [Болібрух 2008: 310]; про належність до етнографічної Бойківщини сіл Саджава, Глибоке, Глибівка, Хмелівка, Лесівка, Розсільна, Богрівка, Підгір'я та ін. Богородчанського району див. ще: [Пуківський 2011: 99–106].

Матеріали про бойківське весілля публікував польський альманах «Плай» – видання Карпатського товариства (Варшава). Зокрема варто згадати дослідження про сучасне весілля Турківщини етнолога Т. Косєка (Університет ім. А. Міцкевича, Познань) [Kosiek 2008], запис весілля зі села Карпатське (2006) етномузиколога Е. Ґригєр (Польська академія наук) [Grygier 2008] та ін.

Особливості бойківського весілля Закарпаття середини XX – поч. XXI ст. ґрунтовно вивчала етнограф Т. Леньо. У циклі статей авторка, покликаючись на власні експедиційні матеріали, описала довесільну обрядовість [Леньо 2010[а]], початковий етап весілля [Леньо 2012], барвінковий обряд [Леньо 2013[а]]; навела міжетнічні паралелі [Леньо 2013[б]], цікавилася гендерним аспектом весілля [Леньо 2010[б]] й узагальнила свої дослідження в кандидатській дисертації [Леньо 2015].

Перебіг сучасного весілля в бойківських селах Міжгірського та Воловецького районів Закарпаття вивчала І. Коваль-Фучило [Коваль-Фучило 2010], а В. Зенинець простежив зміни в сучасному весіллі Воловеччини [Зенинець 2008]; історіографію весільної обрядовости бойків Закарпаття уклала Т. Леньо [Леньо].

Бойківське весілля багате на фольклорні тексти, на це не раз звертали увагу самі інформанти: *Ну то там всяки́х сьпіва́ют, я бу́ду сьпіва́ти відза́втра до ве́чора*[2].

Весільні пісні репрезентовано в низці теренових фольклорно-етнографічних збірників, а саме: «Бойківський мій краю. Пісні з голосу Марії Ільницької зі села Ільник Турківського району Львівської обл.» [Пісні 2004], у низці видань «Закарпатські народні пісні» [ЗНП 1959; ЗНП 1962] тощо.

На сьогодні Бойківщина залишається актуальною для досліджень, про що свідчать організовані експедиції для вивчення духовної та матеріальної культури регіону. Сформували свій архів науковці Інституту народознавства НАН України (упродовж 1978–1980-х рр. проведено п'ять комплексних наукових виїздів, які охопили майже всю територію етнографічної Бойківщини) [Кирчів 2002: 3]. У рамках експедиції «Тексти: мовно-культурний аспект», проведеної під егідою відділу української мови Інституту українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича та НТШ у Львові (4–9 липня 2010 р.; керівник проекту – Н. Хобзей), зібрано діалектний матеріал із сіл Росохи та Терло Старосамбірського району Львівщини [детально див.: Романина 2010].

[2] Записано в селі Вовче Турківського району від Анастасії Гелети (Максим), 1942 р.н.

Здобувають вагомий польовий матеріал на практиці й студенти-фольклористи Львівського національного університету ім. І. Франка, формуючи базу створеного 2010 року новітнього авдіовізуального фольклорного архіву Лабораторії фольклористичних досліджень [ЛФД]; польові експедиції на терени Бойківщини споряджено при львівському Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка [Коваль 1998: 51].

Важливо, що весільні обряди не зникають. Це як щось «непорушне» і навіть «святе». Звичайно ж, вони змінюються, спрощуються, адаптуючись до потреб і запитів сучасної молоді… Незважаючи на стрімкий занепад народної звичаєвости, унікальне бойківське весілля святкують до сьогодні. Різночасові фольклорно-етнографічні матеріали та власні експедиційні записи з досліджуваного терену дають змогу виявити, наскільки активно збереглися весільні обрядодії. До прикладу, звичай тримати на плечах наречених хліб із запаленою в ньому свічкою, який український священник Іван Кузів зафіксував у с. Дидьова Турківського району в кінці XIX ст. (*дружба и дружка стоять имъ заразъ за плечима, вынимають обоє хлѣбъ изъ пазухи, запыхають свѣчки запаленѝ в хлѣбъ, дружка кладе хлѣбъ съ свѣчкою на праве плече молодому, а дружка молодо̀й, и трыма́ют ихъ доти, доки ся не скѝнчить слюбъ* [Кузів 1889: 285–286]), чи давній весільний звичай, засвідчений на Рожнятівщині, – встромлювати ніж у хліб, щоб, зачепивши шнурок, виплітати барвінкові вінки (*zatknąwszy nóż w bochenek chleba, przywiązują doń sznurki, a na tych wiją wianek z listków barwinku, poczem złocą go pozłótką* [Schnaider 1911: 151]), – бойки зберегли дотепер.

1.2. Діалектологічний аспект

Неповторний витвір українців – весільна обрядовість – осучаснюється та змінюється, «руйнування обрядової та пісенної частини весілля […] є наслідком поступового відмирання давньої, колись чіткої світоглядної системи, що оперувала образами» [Пастух 2006: 198]. На жаль, фіксована в текстах інформація із плином часу, навіть кількох десятиліть, уже стає раритетною, дедалі важче відтворити давній обряд, а тим паче його символіку, адже відходить у засвіти старше покоління, яке ще пам'ятає, «*як це би́ло*». Зафіксувати суцільний діалектний текст, який містить якісну інформацію, – першочергове і дуже складне завдання для діалектолога, адже те, що вдасться зберегти, формуватиме потужний фактаж для всебічного вивчення нашої духовної та матеріальної спадщини.

Для відображення різних аспектів та особливостей весільного обряду, безперечно, вагоме і неоціне́нне значення мають тексти етнографічні (про це йшлося вище), проте значення діалектних текстів помножується завдяки відтворенню тонкощів говіркового мовлення. Окрім фольклорно-

етнографічних записів весілля Бойківщини від кінця XIX ст. до початку XXI ст., доступні й тематичні діалектні тексти різного часового зрізу.

Загалом у сучасній українській діалектології накопичено вагомий емпіричний матеріал – говіркові тексти про сімейні обряди, різні за обсягом, повнотою фіксації, інформативною новизною, способом подання тощо, однак архівування, систематизація та дослідження мовного аспекту традиційної етнокультури дотепер не втрачає актуальности.

Один із найдавніших діалектних текстів про весілля датовано 1913 р., коли І. Свєнціцький у студії про фонетичні, граматичні, акцентуаційні риси говірки села Бітля Турківського району Львівщини опублікував фрагмент весілля, детально записавши промову, яку традиційно весільний староста виголошує від імени наречених як подяку батькам за дар народження, за виховання [Свєнціцький 1913: 131–132].

Мінітекст про «посаг молодої» уміщено в додаткові до монографії «Говірки Підбузького району» Д. Бандрівського [Бандрівський 1960: 102], записаний у селі Довге (тепер Дрогобицький район Львівської области) під час експедиції у 50-х рр. XX ст.

Діалектне мовлення про весілля сіл Бітля Турківського району [Говори: 240–243], Ясень Рожнятівського району [Ibid.: 307–308] 60-х–70-х рр. представлено у збірникові «Говори української мови».

Серед демонстраційних коротких зразків текстів, які сформовано в результаті експедиції Інституту слов'янознавства Російської академії наук у с. Торунь Міжгірського району Закарпатської области (у липні 1990 р. під керівництвом російського лінгвіста Сергія Ніколаєва), – «Бесіди на весільні теми» [Николаев, Толстая 2001: 217–225].

Записи бойківського весілля 1999–2000 рр. репрезентують збірники діалектних текстів південно-західного наріччя (упорядник – Н. Глібчук) [Глібчук 2000: 22–24; 41; 2005: 128, 148, 151, 157, 160, 162].

Фрагмент діалектного тексту про весілля говірки бойківсько-лемківського порубіжжя села Терка представлено в колективному збірникові, присвяченому вивченню українських говірок, які функціюють у Польщі (видання під керівництвом науковців Польської академії наук Я. Ріґера та Р. Броніковської) [Lewicka 2002].

Повір'я та звичаї, пов'язані з весіллям, репрезентують тексти, які записала Н. Хібеба в бойківських селах Львівщини та Івано-Франківщини [Хібеба 2009г; 2010в]. Тексти цікаві передусім тим, що описують автентичне бойківське весілля, а також висвітлюють народну філософію, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Саме дотримання народних приписів, на думку інформантів, має забезпечити щастя, добробут, злагоду подружжя, зачаття дитини визначеної статі, зокрема хлопця, та ін. Тексти про бойківське весілля ілюструють, що за простими, на перший погляд,

малозрозумілими та невмотивованими для сучасника речами ховається відлуння багатої обрядовости наших предків, частина з яких, на жаль, для нас назавжди залишиться Великою Таємницею.

Отож представлені тексти про бойківське весілля не тільки дають змогу скласти уявлення про особливості цього регіонального ритуально-обрядового дійства в контексті загальноукраїнського весілля, а й збагачують діалектну текстографію новим фактажем.

2. Весільна лексика як об'єкт мовознавчих студій

Весільна лексика бойківських говірок уже не раз ставала об'єктом як спеціальних, так і принагідних лінгвістичних студій.

Матеріалом для дослідження Я. Вакалюк «Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття» слугували записи з 86 населених пунктів Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської та Львівської областей; проте, на жаль, точна локалізація говірок відсутня. Висновки дослідниця стисло виклала у двох статтях [Вакалюк 1978; 1982].

О. Гузар у «Спостереженнях над обрядовою лексикою у бойківських говірках» детально проаналізувала назви весільного печива – *коровай* (*корогвай, курогвай*), *корогвайча*, *колачена*, *стоячки*, *гуска* [Гузар 1995: 161].

Дослідивши фразеологічні одиниці бойківських говірок [Демський 1978; 1982], М. Демський поділив їх на дві групи: локальні фраземи, які не мають відповідників в інших говірках мови та в літературній мові; і фраземи, що мають такі відповідники. У складі другої групи зафіксував одиниці з обрядовою семантикою: *порів|нати з луд'|ми дітей* 'поженити' та *с'|луба |дати* 'дати шлюб' [Демський 1982: 178, 180]. Серед фразеологічних одиниць, що мають компоненти, властиві лише бойківському ареалові, мовознавець відзначив *бри́нзу приг(н)'іти́ти* 'дістати гарбуза' [Демський 1978: 91].

О. Тищенко проаналізував номінації весільного та родильного обрядів у говірках бойківсько-лемківського та бойківсько-наддністрянського порубіж [Тищенко 2006]. Проведений етнолінгвістичний аналіз дав змогу «виявити способи культурної номінації етнографічних елементів (обрядів, їхніх частин, виконавців, предметного набору, міфологем) у різних локальних традиціях на українсько-польському пограниччі, з'ясувати ареально-типологічні особливості творення обрядової діалектної лексики й фразеології» [Ibid.: 530].

Різноаспектному вивченню весільної лексики присвячено низку статей Н. Хібеби. Це дослідження, які стосуються номінації етапів весілля (довесільні, передшлюбного вечора, дня шлюбу, повесільні) [Хібеба 2007[б]; 2009[г]; 2009[д]; 2012[б]], учасників весілля (наречених, чоловіків та заміжніх жінок за

їхніми обрядовими функціями як сегмент весільної єрархії чинів) [Хібеба 2009[а]; 2013[а]; 2014[а]; 2016[г]], весільної атрибутики (приданого, головного убору нареченої, хліба й обрядового печива та ін.) [Хібеба 2006[а]; 2006[б]; 2006[в]; 2018[б]; 2018[в]; 2019], звичаєвих шлюбних домовленостей бойків [Хібеба 2013[б]], а також вивчення складу тематичної групи весільної лексики щодо походження (полонізми, гунгаризми) [Хібеба 2010[б]; 2014[г]], шляхи творення її одиниць [Хібеба 2014[б]], динаміки функціювання [Хібеба 2007[в]; 2015[а]; 2016[а]; 2016[б]; 2016[в]; 2016[г]; 2017[б]], детального аналізу локальних назв з обрядовим значенням [Хібеба 2013[в]], обрядових фразем [Хібеба 2016[а]]. Низку статей присвячено також порівняльним студіям весільної лексики в контактних та дистантних говірках української мови [Хібеба 2007[а]; 2009[б]; 2009[в]; 2010[а]; 2012[а]; 2015[б]].

Етнолінгвістичні студії над весільною лексикою та фразеологією в бойківських говірках дадуть змогу викласти «мозаїку» мовно-культурної картини українського весілля, хоча б частково відтворити давню багату весільну обрядовість; вони наповнять фактажем, відновлять форму чи зміст обрядових назв, які зникають, – що і спонукає до подальших досліджень. З огляду на експансію літературної мови і тенденцію до уніфікації обряду та обрядової лексики актуальність таких студій безперечна.

Дослідник бойківського говору, лексикограф отець Ю. Кміт свого часу влучно зауважив: «доки не буде зібраний і опрацьований якнайповніший та найдокладніший словник бойківського, гуцульського й лемківського говорів, а головно бойківського, з його незвичайно багатою лексикою й архаїстичністю, а також словник важніших говорів на придніпрянській Україні, – так довго не дійде до управильнення нашої літературної мови, так довго одні одним докорятимуть незнанням рідної мови» [Кміт 1934: 3]. Його слова на часі, як ніколи…

2.1. У контексті діалектної лексикографії

Бойківське говіркове словництво сьогодні представлено досить повно [Хібеба 2004]; проте досі немає тематичних словників, які б репрезентували той чи інший комплекс традиційної народної культури, ще не дослідженою залишилася й обрядова лексика говору, зокрема весільна. Українська діалектна лексикографія, незважаючи на ґрунтовне дослідження обрядової лексики різних говірок – гуцульських [Бігусяк 1996; 1997; 2000], надсянських [Хомчак 2001; 2012], поліських [Романюк 1983; 1991; 1996], середньонаддніпрянських [Грозовська 1997; 1998], східностепових [Дроботенко 1997; 2001[а]; 2001[б]] та ін., не може «похвалитися» відповідними словниковими роботами. Чималий досвід в укладанні етнолінгвістичних словників весільної лексики мають російські вчені:

останніми роками вийшла друком низка таких праць на матеріалі різних говорів російської мови [детально див.: Костромичева 1998; Подюков 2004 та ін.].

Першою українською лексикографічною працею, яка б репрезентувала лексику та фразеологію весільного обряду, є «Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)» І. Магрицької [Магрицька 2003; детально див.: Сімович 2003]. Укладання подібних лексиконів на матеріалі інших говірок уможливлює створення загальноукраїнського тематичного діалектного словника весільної лексики, що віддавна вже на часі.

Як відомо, досліджувати бойківські говірки розпочали від середини XIX століття: ідеться про перші невеликі за обсягом словнички специфічної бойківської лексики. Зокрема І. Вагилевич додав 133 діалектні слова до етнографічної праці чеською мовою «Бойки – русько-слов'янський люд у Галичині»; згадаймо також праці І. Верхратського «Знадоби до словаря южнорусского», О. Яворського «Бойківський словарець с. Лопушанки Хоминої Старосамбірського району» та ін. [детально див.: Онишкевич 1966].

Невеликий словничок бойківських слів, які зібрав Й. Гоцький у довколишніх селах Перегінська та Ясеня (кінець XIX – поч. XX ст.), містив і слова з обрядовим значенням [Гоцкій 1895–1903]. Це назви етапів обряду (*до́сватки, обо́рины, стовпи́ны*), обрядодій (*плясáти*) та весільного атрибута дружби (*коло́тильцѣ*) [Ibid. 1898: 129, 130].

Слово *обзо́р* 'обзорини, оглядини' введено до реєстру словничка в уже згаданій розвідці І. Свєнціцького [Свєнціцький 1913: 128]; лексеми *вѣно* 'посаг', *вѣнувати* 'посажити' – до лексикографічної праці І. Пасічинського [Пасічинський 1872: 135].

У рукописному відділі бібліотеки Російської академії наук (Санкт-Петербург) зберігається рукописний словничок (без назви) бойківських говірок В. Давидяка (1850–1922), греко-католицького священника, громадсько-політичного діяча, перекладача і літературознавця. Ця невелика лексикографічна праця налічує близько 300 народних слів і виразів, однак, на жаль, поки залишається не доступною для науковців. Час укладання, на думку Б. Галаса, «десь між 80-ми рр. XIX ст. і початком XX ст., коли активізувалося етнографічне вивчення Бойківщини» [Галас 2004: 239].

1914 року о. Юрій Кміт – уродженець Бойківщини, етнограф, літературознавець – оприлюднив словничок села Гвіздець Старосамбірського району [Кміт 1914], який згодом, намагаючись узагальнити тогочасні праці з бойківського словництва, увів до реєстру «Словника бойківського говору», який так і залишився не завершеним (другу редакцію словника від літери А до слова *копаня* опубліковано на сторінках «Літопису Бой-

ківщини» у 1933–1939 рр.) [Кміт 1934–1939]. У цій лексикографічній праці засвідчено низку лексем з обрядовою семантикою: *акт* (с. 9), *бавт* (с. 10), *бáлиць* (с. 11), *божúтися* (с. 17), *брúндзю прикітити* (с. 19), *взяток* (с. 25), *виселя́ прáвити* (с. 28), *вінó* (с. 32), *дóсватки* (с. 64), *женьýх* (с. 70), *жьинúтва* (с. 72), *зáповіди вистóяли* (с. 82), *звóдини* (с. 90), *згóдинки, зарýчьинки* (с. 91), *злáгода* (с. 94), *йти в післи́* (с. 103).

Упродовж 1933–1936 рр. Є. Грицак спробував зібрати лексику говірки села Сушиці Рикової Старосамбірського району, яка стала основою словника, опублікованого 1938 року [Грицак 1938] (зазначмо, що автор – за фахом філолог – зробив спробу класифікувати аналізовану лексику, поділивши її на кілька семантичних груп [Ibid.: 100–101]). Весільну лексику репрезентують слова *придáни, придáнци* ‘ті, що беруть молоду до молодого’ (с. 110).

Весільну лексику бойківських говірок фіксує збірник І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», який, репрезентуючи галицьку лінгвокультуру кінця XIX – початку XX ст., дає змогу скласти уявлення про «неписані правила» дошлюбної поведінки молоді, приписи щодо їх дотримання, вимоги до створення сім’ї. Це приповідки, записані в рідному селі Нагуєвичі та зафіксовані в інших джерелах із теренів Бойківщини. У досліджуваній лексикографічній праці обрядові слова подано як реєстрові (*весілє*, *сватьба*, *вінець*, *віно*, *дружба*, *жених*, *женитися*, *зальоти*, *замуж*, *коровай*, *маршалок*, *обзорини*, *оженитися*, *сват*, *сваха*, *свашити*, *шлюб*), у складі паремій (*Не кпи собі з мене, бо підеш за мене*; *На гною шлюб брати* та ін.) та принагідно зафіксовано в коментарях укладача [Хібеба 2017[a]].

Бойківський діалектний матеріал, зібраний у міжвоєнний період, частково репрезентований у колективній праці мовознавців Ягеллонського університету «Studia nad dialektologią ukraińską i polską», що вийшла друком у Кракові 1975 року [SDUP: 27; див.: Лесів 2011: 27]. Видання здійснене на підставі матеріалів, які записав Іван Зілинський у 1935–1937 рр. для «Мовного атласу Галичини». Діалектний матеріал, який зібрали І. Зілинський та його учні, було опубліковано лише в 70-х рр. XX ст., однак він не втратив своєї наукової цінності, а спонукав дослідників бойківського говору до подальшої роботи. Зафіксовано лексеми з обрядовою семантикою на бойківсько-лемківському порубіжжі: староста (с. 179), дружба (сс. 74, 122, 234) та ін.

Учениця І. Зілинського С. Рабій-Карпинська описала фонетичні та морфологічні риси говору, охопивши територію, що виходила за межі бойківських говірок, особливо її північне суміжжя [Рабій-Карпинська 2011: 78–81]. Дослідниця фіксувала діалектні матеріали за «Квестіонаром для збирання матеріялу для Мовного атласу Галичини» та за «Діялекто-

логічним квестіонаром 1931 року» [Ibid.: 119]. Питання стосувалися й родинно-обрядової лексики: весільної, родильної та поховальної, зокрема засвідчено такі фонетичні варіанти слова *весілля*: *ви^{e}с$^{'}$іл$^{'}$а*, *ви^{e}с$^{'}$іл$^{'}$е*, *віс$^{'}$іл$^{'}$а* (говірки сіл Довжки Сколівського р-ну, Топільниця, Бабина Старосамбірського р-ну) [Ibid.: 146].

У ІІ пол. ХХ ст. лексика бойківських говірок стала об'єктом зацікавлення М. Онишкевича: «Словник бойківських говірок» [Онишкевич 1984] і дотепер залишається популярним серед науковців. Це фундаментальна лексикографічна праця (17 тисяч словникових статей), перший в українській лексикографії найповніший діалектний словник, створений на науково-теоретичних засадах, із чітко викладеними значеннями слів. Словник викликав неабияке зацікавлення серед мовознавців та поціновувачів бойківської культури: одразу ж став раритетним (однією із причин, зрештою, став і невеликий наклад праці).

Надалі з'явилися невеликі словники говірок порубіжжя. Це словничок говірки села Грабовець Стрийського району З. Бичка [Бичко 1992: 28] – говірка належить до перехідних між бойківськими та наддністрянськими говорами. Засвідчено такі слова тематичної групи весільної лексики, як *віддава́тися* (с. 8), *ві́но*, *вінува́ти* (с. 9), *женя́чка* (с. 11), *за́повіди* (с. 12), *кава́лєр* (с. 14), *обзо́рини* (с. 18).

Результатом вивчення українських говірок у Польщі стала колективна праця польських дослідників «Дослідження словникового запасу українських говорів у Польщі: Лемківщина і говори Надсяння» (2012 р.; керівник проєкту – Я. Piґep) [SSGUP]. Праця цінна передусім укладеними словничками говірок лемківсько-бойківського порубіжжя – колишніх українських сіл, розташованих на перетині етнічних земель лемків та бойків (тепер Підкарпатське воєводство, Республіка Польща). Це говірки сіл Рябе, Солинка, Довжиця та ін. [Rudolf-Ziółkowska 2002], села Жерниця [Domaradz 2002] та Терка [Lewicka 2002]. К. Домарадз, записуючи говірку від переселенців зі села Жерниця 2000 року, зафіксувала з обрядовим значенням слова *družka* (с. 74), *prajdany* (с. 89), *starosta* (с. 94), *vesila* (с. 98), *vinčannja* (с. 98); У. Левіцька з-поміж 1800 гасел подала назви: *družba, družka* (с. 122), *korovaj* (с. 135), *latkaty* (с. 138), *sokyrka* (с. 159), *starosta* (с. 160), *vineć* (с. 168); Е. Рудольф-Зюльковська – слова *maršałka* (с. 261), *pani mołoda, panna mołoda* (с. 273), *prošatar* (с. 283), *starosta* (с. 294), *svach, svad'ba*, *svaška* (с. 296), *vesila* (с. 307), *vino* (с. 308).

В уже згаданому словникові східнобойківської говірки с. Торунь [Николаев, Толстая 2001] тематичну групу весільної лексики представляють назви етапів весілля (*сва́тати* (с. 177), *заручи́тися* (с. 161)), його учасників (*неві́ста* (с. 131), *ста́роста* (с. 173)), обрядових атрибутів та весільного хліба (*дар* (с. 72), *кору́на* (с. 105), *корова́й* (с. 105), *пра́пор* (с. 152)) та ін.

Лексикографічну прогалину в опрацюванні бойківських говірок із часу фундаментальної публікації Словника М. Онишкевича заповнила нова діалектологічна праця – «Словник говірок центральної Бойківщини» М. Матіїва [Матіїв 2013]. Поява цього Словника викликала пожвавлення в колі мовознавців та поціновувачів бойківської культури [Тараненко 2014; Хібеба 2015в], адже після праці М. Онишкевича впродовж 20 рр. діалектна лексикографія Бойківщини була представлена дуже скупо. На сторінках словника авторові вдалося відобразити неповторний бойківський світ суголосності людини й довкілля, прихований за словом: *іти́ на весіля́* ‘бути, існувати в першій половині людського життя’, *іти́ з весіля́* ‘бути, існувати в другій половині людського життя’ (с. 68) тощо, а також зафіксувати мовні одиниці тематичної групи весільної лексики: *дру́щити* (с. 136), *ла́т*(*д*)*канка*, *ла́тканя* (с. 252), *мета́ти в по́вницю* (с. 359), *обзо́рини* (с. 314), *попра́вини* (с. 374) та ін., а також бойківські весільні ендемізми: *флу́дик* ‘людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, сватає обрану особу; сват’ (с. 487), *прикри́ти пе́лехи* ‘вийти заміж’ (із ремаркою *застаріле*) (с. 337), *руса́ночка* ‘латканка’ (с. 418) та ін.

Діалектолог-аматор Б. Гузій уклав словник рідної говірки, щоб «залишити для наступних поколінь пам’ятку про деякі особливості мови їх батьків, дідів і прадідів», адже «у такому вигляді, як це подано в словнику, вона сьогодні відсутня в розмовній практиці навіть найстаріших за віком жителів села» [ЕБ: 5]. Серед гасел словника – лексеми з обрядовою семантикою: *бавт, ба́втя* (с. 12), *ба́лець, ба́лиць* (с. 13), *боярі́н* (с. 20), *вари́лиха* (с. 23), *ве́льон* (с. 24), *весело́вци* (с. 25), *вжени́тися*, *взя́ток* (с. 25), *висівни́й борщ* (с. 27), *відві́ди*, *віддава́ти*, *віддава́тися* (с. 28), *вінó* (с. 30), *гайдама́ш* (с. 35), *ди́рба* (с. 46), *до́ля* (с. 48), *дру́жба*, *дру́жбити*, *дру́жка* (с. 49), *женя́чка, жини́тва* (с. 52), *забáва, зáви́йка, завита́нє* (с. 53), *запові́ди* (с. 57), *звінува́ти* (с. 60), *йти з гу́скою* (с. 65), *кава́лірь* (с. 66), *князь* (с. 72), *концу́рка* (с. 74), *корова́й* (с. 75), *курагóв* (с. 78), *ла́дканка, ла́дкати* (с. 79), *моло́да, молоди́й, молоди́ця* (с. 87), *нивíста* (с. 96), *обзíрець*, *обзóр*, *обзóрини*, *облюбле́ниця* (с. 98), *обóрини*, *огля́дини* (с. 99), *о́повіди* (с. 101), *перепиття́*, *перепíй* (с. 107), *поба́чини* (с. 111), *по́вниця* (с. 112), *поса́д*, *поса́г* (с. 116), *пра́вити* (с. 118), *приданú*, *прида́нка*, *прида́нци*, *прикíтити* (с. 119), *пропíйці* (с. 121), *прóша́к* (с. 122), *розмолоди́чення* (с. 127), *сва́танки*, *сва́тати*, *сватáч*, *сва́ха*, *сва́шка*, *сва́щити*, *свíти́лка*, *серба́н* (с. 130), *ста́роста*, *ста́ростити*, *ста́росьціна* (с. 137), *цефна́рь*, *ципна́рь* (с. 135), *чвíрка* (с. 157), *чíпченя* (с. 158).

Серед останніх лексикографічних праць – «Слова з Болехова» – словник про мовлення містян прикарпатського Болехова, що на Івано-Франківщині (містечко належить до смуги перехідних наддністрянсько-бойківських говірок) [Гнатишак 2017]. Автор цього лексикону – Ю. Гнати-

шак – лікар за фахом і філолог за покликанням. Завдяки плідній співпраці з діалектологами відділу української мови НАН України – співавторами цього видання – О. Сімович, Н. Хобзей, Т. Ястремською – гортаємо унікальний лексикон, видання обсягом понад 600 сторінок [детально див.: Хібеба 2018[а]]. Реєстр лексикону складає понад 9 тисяч одиниць, серед яких значна кількість репрезентантів весільного обряду: *ве́льон* (с. 52), *віддава́тисі* (с. 79), *дру́жба*, *дру́жка* (с. 172), *женя́чка* (с. 180), *за́повід* (с. 203), *молоде́та, молоди́й* (с. 329), *поправі́ни* (с. 439), *почі́пчувати* (с. 447), *про́шені* (с. 459), *рога́чка* (с. 475), *ро́зписка* (с. 481), *ста́роста* (с. 527), *ста́ростити* (с. 528), *старосьці́на* (с. 528) та ін.

На часі створення тематичного етнолінгвістичного словника весільної лексики бойківських говірок. Фрагмент такої праці запропонувала Н. Хібеба, яка розробила структуру словника та описала специфіку репрезентації весільних назв [Хібеба 2005]. Водночас дослідниця обґрунтувала критерії добору, подання мовного фактажу для успішної реалізації ідеї словника специфічної лексики та фразеології весільного обряду [Хібеба 2014[в]], мотивувала потребу в розлогих ілюстраціях, які не тільки виявляють текстову поведінку назв [Ibid.: 141], а й наповнюють його живим мовленням бойків.

Такий словник, безперечно, стане потужним джерелом інформації про народну культуру та мову як складову цієї культури.

2.2. На картах лінгвістичних атласів

Весільна лексика бойківських говірок зафіксована на загальномовних та регіональних картах «Atlasu gwar bojkowskich», «Атласу української мови», «Карпатського діалектологічного атласу», «Загальнокарпатського діалектологічного атласу».

Важливим джерелом дослідження є регіональний «Atlas gwar bojkowskich» [AGB], укладений на підставі записів 1937–1939 рр., які С. Грабець здійснив під керівництвом З. Штібера в 69 населених пунктах західної та центральної Бойківщини. Цей атлас має важливе значення для вивчення динаміки говору, а також для представлення бойківських говірок як цілості, особливо тієї частини бойківської мовної території, звідки майже все місцеве населення було виселене, насамперед на схід, а згодом, 1947 року, на західні та північні землі Польщі [Лесів 1997: 116]. Карти AGB демонструють поширення лексики із семантикою «заміжня жінка» (т. III, к. № 179), «парубок» (т. IV, к. № 195), «незаміжня дівчина» (т. IV, к. №196), «наречений» (т. IV, к. № 197), «наречена» (т. IV, к. № 198), «весільна старостина» (т. IV, к. № 199), «весільний староста» (т. VII, к. № 459), «весілля» (т. VI, к. № 309).

Терени Бойківщини (20 населених пунктів) наводить другий том загальномовного «Атласу української мови» [АУМ], на картах якого зафіксовано просторову реалізацію значень «весілля» та «придане» в ареалі поширення південно-західного наріччя (кк. № 362, 363).

«Карпатський діалектологічний атлас» репрезентує поширення слів *згода* і *токма* ‘заручини’ (кк. № 58, 59) та реалізацію поняття «придане» (к. № 121) [КДА].

Випуски «Загальнокарпатського діалектологічного атласу» [ОКДА] подають інформацію про поширення слів зі значеннями: ‘обручка’ (вип. 2, к. № 24); ‘наречена (дівчина, яка виходить заміж – у день весілля)’ (вип. 3, к. № 58); ‘наречений у день весілля’ (вип. 3, к. № 59); ‘подруга нареченої на весіллі’ (вип. 3, к. № 60); ‘придане з особистих речей (постіль, одяг)’ (вип. 3, НМ 43); ‘придане – нерухомість (загальна назва)’ (вип. 3, НМ 44); ‘вечорниці – вечірні зібрання дівчат, жінок (для роботи, прядіння)’ (вип. 4, к. № 4), а також наводить відомості про семантику лексем: **čelad* ‘група молоді на весіллі’ (вип. 3, к. № 44); **knegińa* ‘дівчина, яка виходить заміж’ (вип. 3, НМ 40); **knaz* ‘наречений’, ‘розпорядник на весіллі’ (вип. 3, НМ 41); **družˉ* ‘подруга нареченої на весіллі’, ‘родичка нареченої на весіллі’ (вип. 3, НМ 42); **zestra* ‘придане (загальна назва)’, ‘вид приданого – рухоме або нерухоме майно’ (вип. 3, к. № 61); **pridˉ* ‘придане (загальна назва)’, ‘вид приданого – рухоме або нерухоме майно’ (вип. 3, НМ 45).

Збережені у фольклорно-етнографічних записах, у діалектних текстах, у словниках, на картах лексеми свідчать про багатий репертуар бойківської весільної лексики, динаміка якої залежить передусім від часового виміру.

Література

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. Т. ІІ: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ: Наук. думка, 1988. 520 с.

Бандрівський 1960 – Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ: АН УРСР, 1960. 104 с.

Бичко 1992 – Бичко З. Словник діалектної лексики села Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. Матеріали до вивчення курсу «Українська діалектологія». Львів: ЛДУ, 1992. 28 с.

Бігусяк 1996 – Бігусяк М. До полісько-гуцульських паралелей у галузі весільної лексики. *Полісся: мова, культура, історія*. Матеріали міжнародної конференції. Київ: Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАНУ, 1996. С. 114–117.

Бігусяк 1997 – Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1997. 17 с.

Бігусяк 2000 – Бігусяк М. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження* / відп. ред. Я. В. Закревська. Львів, 2000.

Болібрух 2008 – Болібрух Л. Барвінковий обряд у весільній обрядовості Богородчанщини (за етнографічними матеріалами експедиції 2008 року). *Народознавчі зошити*. 2008. № 3–4. С. 309–313.

Болібрух 2012 – Болібрух Л. Хліб в обрядово-звичаєвій структурі традиційного весілля бойків. *Народознавчі зошити*. 2012. № 1. С. 19–26.

Борисенко 1988 – Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. Київ: Вища школа, 1988. 192 с.

Вакалюк 1978 – Вакалюк Я.Ю. Весільна лексика в говірках Прикарпаття. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*: тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 9–10.

Вакалюк 1982 – Вакалюк Я.Ю. Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття. *Структура українських говорів*. Збірник статей. Київ: Наук. думка, 1982. С. 126–128.

Василечко 2006 – Василечко Л. Таїна весільного обряду. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006. 172 с.

Гайда 1998 – Гайда Ю. Повір'я, звичаї та обряди бойків Турківщини. *Бойки*: видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина» / гол. ред. Л. Сікора. Дрогобич, 1998. С. 205–210.

Галас 2004 – Галас Б. Бойківська народна лексика в записах В. Давидяка. *Бойківщина*: матеріали наукової конференції «Бойківщина: віра, культура, цивілізація», присвяченої 75-річчю товариства «Бойківщина» / ред. Л. Сікора. Дрогобич: НКТ «Бойківщина»; ДП «Укрпол-2». 2004. Т. 2. С. 237–243.

Галько 2001 – Галько О. Традиції укладення шлюбу бойків Карпат (кін. XIX – перша пол. XX ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 40–44.

Галько 2004 – Галько О.Ю. Шлюб і сім'я у бойків Карпат наприкінці XIX ст. – до 1939 р.: автореф. дис. … канд. іст. наук: 07.00.05 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 16 с.

Гап'як 2009 – Гап'як О. Українське весілля по-долинськи (перша половина XX ст.). *Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Долина: історії та сучасність»*. Долина, 2009. URL: http://museum.dolyna.info/statti/z-istoriji-dolyny-vypusk-1/ukrajinske-vesillya-po-dolynsky-persha-polovyna.

Главацька 2010 – Главацька Л. Барвінковий обряд – один із основних елементів традиційного весілля східної Бойківщини (Рожнятівщини). *Весільна обрядовість у часі і просторі*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса: Видавництво КП ОМД, 2010. С. 18–25.

Главацька 2011 – Главацька Л. Весільна обрядовість Східної Бойківщини 30–60-тих років XX століття. *Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень* / відп. ред. П.М. Федак. Київ, 2011. Вип. 1. С. 119–130.

Глібчук 2000 – Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів / упор.: Н.М. Глібчук. Львів, 2000. 155 с.

Глібчук 2005 – Українські говірки південно-західного наріччя: тексти / упор.: Н.М. Глібчук. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 238 с.

Гнатишак 2017 – Гнатишак Ю. Слова з Болехова / співатори-лексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей (відп. ред.), Т. Ястремська. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2017 (Серія «Діалектологічна скриня»). 636 с.

Гнатюк 1908 – Гнатюк В. Бойківське весілє в Мшанци (Старосамбірського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів: Видання етнографічної комісії, 1908. Т. 1. С. 1–29.

Говори – Говори української мови. Збірник текстів / укл.: С. Довгопол, А. Залеський, Н. Прилипко; відп. ред. Т. Назарова. Київ: Наук. думка, 1977. С. 240–243.

Горошко 2010[а] – Горошко Л. Збереження обрядових традицій в умовах переселення: деякі реалії сімейної обрядовості жителів Старосамбірщини. *Na pograniczu «nowej Europy».. Polsko-ukraińskie sąsiedztwo* / pod red. M. Zowczak. Warszawa: DIG, 2010. S. 481–496.

Горошко 2010[б] – Горошко Л. «Милися діти, мили… в пазушки ся втирали» (вмивання пошлюблених як елемент традиційного українського весільного ритуалу). *Весільна обрядовість у часі і просторі*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса: Видавництво КП ОМД, 2010. С. 35–40.

Гоцкій 1895–1903 – Гоцкій І. Бойковскій словарецъ (слова, употребляемыи бойками въ найблизшей окрестности селъ Перегинска и Ясеня, въ стрыйских горахъ). *Временникъ Ставропигійского института*. Львовъ, 1895–1903.

Грицак 1938 – Грицак Є. Лєксика с. Сушиці Рикової у Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1938. Ч. 10. Рік VIII. С. 99–112.

Грозовська 1997 – Грозовська Н. Номінації приданого у весільному обряді Середньої Наддніпрянщини. *Придніпровський науковий вісник. Філологія. Педагогіка.* Дніпропетровськ, 1997. № 56 (57). С. 6–10.

Грозовська 1998 – Грозовська Н. Термінологія весільного обряду середньонаддніпрянського регіону (Київська, Полтавська, Черкаська області): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький державний університет. Запоріжжя, 1998. 17 с.

Гром 1998 – Гром Г. Звичаї, традиції, обряди в Нагуєвичах. *Бойки:* видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина» / гол. ред. Л. Сікора. Дрогобич, 1998. С. 198–204.

Гузар 1995 – Гузар О. Спостереження над обрядовою лексикою у бойківських говірках. *Бойківщина: історія та сучасність*. Матеріали Міжнародного історико-народознавчого семінару. Львів–Самбір, 1995. С. 161–163.

Гузій 2001 – Гузій Р. «Мечу балиць межи горці, аби-с родила хлопці!»: декілька фрагментів традиційної весільної обрядовості на Старосамбірщині. *Старосамбірщина* / відп. за випуск В. Горбовий. Львів: Місіонер, 2001. С. 97–102.

Демський 1978 – Демський М. Деякі особливості бойківської дієслівної фразеології. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології*. Ужгород, 1978. С. 90–91.

Демський 1982 – Демський М. Деякі особливості бойківської фразеології. *Структура українських говорів*. Київ: Наук. думка, 1982. С. 176–182.

Дем'ян 1960 – Дем'ян Л. Традиційне бойківське весілля. *Народна творчість та етнографія*. 1960. № 1. С. 100–110.

Дроботенко 1997 – Дроботенко В. Семантика назв весільного хліба у східностепових говірках. *Лінгвістичні студії.* Збірник наукових праць. Вип. 3 / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонДУ, 1997. С 155–158.

Дроботенко 2001[а] – Дроботенко В. Ареальна характеристика назв осіб учасників весільного обряду. *Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2001. № 6. С. 202–208.

Дроботенко 2001[б] – Дроботенко В. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2001. 23 с.

Дѣло – Цікавий стародавний звичай свадьби. *Дѣло*. 27.01.1890. URL: https://zbruc.eu/125_years_ago?theme=zbruc&page=88

ЕБ – Енциклопедія Бойківщини: люди, мова / за ред. Р. Дяківа. Київ, 2014. 296 с.

Зборовський 1996 – Зборовський П. Географія латкання на Турківщини. *Традиційна народна музична культура*. Збірник статей і матеріалів / ред.-упор. Т. Брилинський, Б. Луканюк. Дрогобич: НКТ «Бойківщина», 1996. С. 13–15.

Зборовський 2013 – Зборовський П. Бойківські латканки / упор. П. Зборовський, музичні транскрипції І. Федун. Львів: Укр. акад. друкарства, 2013. 198 с.

Здоровега 1974 – Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ: Наук. думка, 1974. 159 с.

Здоровега 1983 – Здоровега Н. І. Народні звичаї та обряди. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. Ю. Гошко. Київ: Наук. думка, 1983. С. 232–248.

Здоровега, Утриско 1988 – Здоровега Н., Утриско М. Народні звичаї та обряди на Бойківщині. *Літопис Бойківщини*. 1988. Ч. 2/48 (59). С. 43.

Зенинець 2008 – Зенинець В. Особливості весільного обряду верховинців Воловеччини. *Збереження та відродження історико-духовної, культурної спадщини гуцулів, бойків, лемків Закарпаття: витоки і сьогодення*. Матеріали круглого столу, 15 травня 2008 року, м. Ужгород / за ред. В.І. Сивохоп. Ужгород: Ліра, 2008. С. 203–206.

ЗНП 1959 – Закарпатські народні пісні / упор. М. Кречко. Ужгород: Закарп. обласне вид-во, 1959. 288 с.

ЗНП 1962 – Закарпатські народні пісні / упор., передмова та примітки З.І. Василенко; відп. ред. М.М. Гордійчук. Київ: АН УРСР, 1962. 372 с.

КДА – Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П. и др. Карпатский диалектологический атлас. Москва: Изд-во АН СССР, 1967. 271 с.

Кирчів 2002 – Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2002. 352 с.

Кміт 1908 – Кміт Ю. Бойківське весілє в Гвіздци (Турчанського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів: Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 82–100.

Кміт 1914 – Кміт Ю. Бойківський словарець із села Гвіздця. *Діло*. 1914. № 132. С. 6–7.

Кміт 1934–1939 – Кміт Ю. Словник бойківського говору. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934–1939. Ч. III–XI: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kmit_Yurii/Slovnyk_boikivskoho_hovoru.pdf

Княжинський 1934 – Княжинський А. З бойківсько-лемківського пограниччя. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934. Ч. 3. С. 13–20.

Кобільник 2009 – Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотин Турчанського повіту. Ч. ІІІ. Одяг. *Літопис Бойківщини*. Перевид. часопису. Вип. 3: Числа 7–9 за 1936–1937 рр. / упор., підг. до пуб., заг. ред. Р. Данчин. Львів: Каменяр, 2009. С. 228–243.

Коваль 1998 – Коваль В. Обряд «плєсання дружки» у міжріччі Лімниці та Бистриці-Надвірнянської. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім.В. Гнатюка. Серія: Музичне мистецтво*. 1998. № 1. С. 51–57.

Коваль 2003 – Коваль В. Обряд «вискакування (вигопкування) вінка» на передгір'ї та північно-західних схилах Горган. *Традиційна народна музична культура Бойківщини*. Збірник статей і матеріалів / упор. В. Коваль, П. Зборовський. Львів: Камула, 2003. С. 24–86.

Коваль-Фучило 2010 – Коваль-Фучило І. Сучаний стан побутування весільного обряду на Закарпатті. *Весільна обрядовість у часі і просторі*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса: Видавництво КП ОМД, 2010. С. 143–151.

Костромичева 1998 – Костромичева М. Словарь свадебной лексики Орловщины. Орел: Орловский государственный университет, 1998. 216 с.

Кріль 2010 – Кріль Б. Фольклорна спадщина і літературні зацікавлення Ісидора Пасічинського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. Вип. 23. С. 90–95.

Кузеля 1908 – Кузеля З. Бойківське весїлє в Лавочнім (Стрийського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 121–150.

Кузів 1889 – Кузів І. Житє-бутє, звычаѣ и обычаѣ гôрского народу. *Зоря*. Львів, 1889. Ч. XVII. С. 282–287; Ч. XVIII. С. 299–302; Ч. XIX. С. 317–320.

Левинський 1908 – Левинський В. Бойківське весїлє в Доброгостові (Дрогобицького повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольоґії*. Львів: Видання етнографічної комісії, 1908. Т. X. С. 101–120.

Леньо – Леньо Т. Історіографія та джерельна база весільної обрядовості бойків Закарпаття: http://www.ukrvesillya.inf.ua/books/zakarpattya.pdf.

Леньо 2010[а] – Леньо Т. Весільна обрядовість бойків Закарпаття. Передвесільний етап (за матеріалами експедицій та рукописних матеріалів). *Весільна обрядовість у часі і просторі*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса: Видавництво КП ОМД, 2010. С. 203–216.

Леньо 2010[б] – Леньо Т. «Чоловіче» та «жіноче» у весільній обрядовості бойків Закарпаття: гендерний аспект. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. Київ, 2010. Вип. 20. С. 54–62.

Леньо 2012 – Леньо Т. Початковий етап весільної обрядовості бойків Закарпаття (середина XX століття). *Етнічна історія народів Європи*. 2012. Вип. 38. С. 61–74.

Леньо 2013[а] – Леньо Т. Бойківсько-закарпатський барвінковий обряд середини XX століття: за матеріалами експедицій. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 1. С. 27–32.

Леньо 2013[6] – Леньо Т. Традиційна весільна обрядовість бойків Закарпаття: міжетнічні паралелі. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 40. С. 49–60.

Леньо 2015 – Леньо Т. Традиційна весільна обрядовість бойків Закарпаття середини XX – початку XXI ст.: дис. … канд. іст. наук: 07.00.05 / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Київ, 2015. 283 с.

Лесів 1997 – Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 496 с.

Лесів 2011 – Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у XIX і XX ст. *Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки*. Збірник статей / зібрав і до друку підготував В. Пилипович. Перемишль, 2011. С. 15–37.

Луців 1980 – Луців В.-О. Звичаї й обичаї на Бойківщині. *Бойківщина*: монографічний збірник матеріялів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту / гол. ред. М. Утриско. Філядельфія; Нью–Йорк: Головна управа т-ва «Бойківщина» Філядельфія ЗСА, 1980. С. 415–442.

ЛФД – Лабораторія фольклористичних досліджень філологічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/

Магрицька 2003 – Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 172 с.

Макарчук 1962 – Макарчук С. Шлюб і весілля у робітників Прикарпаття. *Народна творчість та етнографія*. 1962. № 3. С. 96–102.

Максимчук 1939 – Максимчук І. Деякі інституції звичаєвого права в Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1939. Ч. 11. С. 5–90.

Матіїв 2013 – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь: «Ната», 2013. 602 с.

Мисевич 1937 – Мисевич О. Український весільний обряд у Бойківщині. Львів: Наш лемко, 1937. 89 с.

Мицак 2010 – Мицак В. Барвінковий обряд у селі Топільниця на Старосамбірщині. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 544–547.

Николаев, Толстая 2001 – Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов / отв. ред. А. Ф. Журавлев. Москва, 2001. 232 с.

ОКДА – Общекарпатский диалектологический атлас: у 7 т. Т. 1–7. Кишинев; Москва; Warszawa; Львів; Bratislava; Budapest; Нови Сад, 1989–2003.

Ониськів 2009 – Ониськів М. Особливості бойківського весілля у Петранці. Львів: «Камула», 2009. 132 с.

Онишкевич 1966 – Онишкевич М. Словнички та словники бойківських говірок. *Вісник Львівського ордена Леніна державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна*. 1966. Вип. 4. С. 94–100.

Онишкевич 1984 – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наук. думка, 1984.

Охримович 1891; 1892 – Охримович В. Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи. *Этнографическое обозрение*. Москва, 1891. Кн. 9. С. 44–105; 1892. Кн. 15. С. 1–54.

Пасічинський 1872 – И.П. [Пасічинський І.] Малый словарецъ бойкôвско-рускихъ слôв, уживанихъ в щоденнôй бесѣдѣ. *Учитель*. 1872. Ч. 33–37.

Пастух 2006 – Пастух Н. Українське весілля XX століття: вплив обрядових змін на пісенну символіку. *Вісник Львівського університету*. *Серія філологічна*. 2006. Вип. 37. С. 190–206.

Пастух 2017 – Пастух Н. Із бойківських весільних традицій: барвінкові обряди на Старосамбірщині. *Народознавчі зошити*. 2017. № 3 (135). С. 596–603.

Пилипчук 2006 – Пилипчук С. Ранні театральні зацікавлення Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. *Серія мистецтвознавство*. 2006. Вип. 6. С. 3–39.

Пісні 2004 – Бойківський мій краю. Пісні з голосу Марії Ільницької з села Ільник Турківського району Львівської обл. / упор. П. Зборовського і Я. Зборовської. Львів: «Камула», 2004. 150 с.

Подюков 2004 – Подюков И. Этнолингвистический словарь свадебной терминологии Северного Прикамья / за ред. И. Подюкова, С. Хоробрых, Д. Антипова. Пермь: Кн. изд-во, 2004. 359 с.

Пуківський 2011 – Пуківський Ю. Шлюбно-любовні мотиви у великодніх традиціях бойків. *Народна творчість та етнографія*. 2011. № 6. С. 99–106.

Рабій-Карпинська 2011 – Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки. Збірник статей / підгот. до друку В. Пилипович. Перемишль, 2011. 189 с.

Романина 2010 – Романина І. Хроніка. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 609–610.

Романюк 1983 – Романюк П.Ф. Из опыта картографирования свадебного обряда Правобережного Полесья. *Полесский этнолингвистический сборник*. Москва: Наука, 1983. С. 198–205.

Романюк 1991 – Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся: Матеріали до «Лексичного атласу української мови». *Дослідження з української діалектології*. Київ: Наук. думка, 1991. С. 225–251.

Романюк 1996 – Романюк П.Ф. Поліське весілля: обряд і лексика. *Полісся: мова, культура, історія*. Матеріали міжнародної конференції. Київ: Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАНУ, 1996. С. 110–113.

Свєнціцький 1913 – Свєнціцький І. Бойківський говір села Бітля. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Львів, 1913. Т. CXIV. С. 117–153.

Сімович 2003 – Сімович О. Весільна драма – об'єкт лексикографічного дослідження. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Я. Закревської* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2003. С. 572–576.

Сов'як 2014 – Сов'як П. Барвінок під вуликом. *Літопис Бойківщини*. 2014. Ч. 2/ 87 (98). С. 28.

Сокіл, Сокіл 1998 – Фольклорні матеріали з отчого краю / упор.: В.Сокіл і Г.Сокіл. Львів: Інститут народознавства НАНУ, 1998. 613 с.

Сокіл, Сокіл 2014 – Сокіл В., Сокіл Г. Бойківське весілля із села Довге на Дрогобиччині. *Народознавчі зошити*. 2014. № 4 (118). С. 801–816.

Тараненко 2014 – Тараненко О. Матіїв М.Д. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 82–84.

Тищенко 2006 – Тищенко О. Із спостережень над обрядовими номінаціями на українсько-польському порубіжні. *Ucrainica II. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury.* Olomouc, 2006. S. 525–531.

Хібеба 2004 – Хібеба Н. Бойківське весілля: стан і перспективи мовознавчих досліджень. *Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2004. С. 480–502.

Хібеба 2005 – Хібеба Н. Весільна лексика бойківського говору: матеріали до Словника. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2005. С. 299–308.

Хібеба 2006[а] – Хібеба Н. Назви головного убору нареченої в бойківських говірках. *Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2006. С. 205–241.

Хібеба 2006[б] – Хібеба Н. Номінація весільних атрибутів чоловіків у бойківському говорі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. І. Франка, 2006. Вип. 38. Ч. І. С. 157–172.

Хібеба 2006[в] – Хібеба Н. Придане і його назви у весільній лексиці бойківських говірок. *Матеріали XV Міжнародної наукової конференції «Мова і культура» ім. проф. С. Бураго*. Т. IV (92): Лінгвістична інтерпретація тексту. Київ, 2006. С. 277–288.

Хібеба 2007[а] – Хібеба Н. Бойківсько-поліські етнокультурні ареали на матеріалі назв етапів весільного дійства. *Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті (у рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня»)*. Луцьк, 2007. С. 409–422.

Хібеба 2007[б] – Хібеба Н. До весільної лексики бойківських говірок: номінація післявесільних обрядодій. *Лінгвістика*. Збірник наукових праць. Луганськ: Альма-матер, 2007. № 1 (11). С. 199–208.

Хібеба 2007[в] – Хібеба Н. Периферія обрядової лексики бойківських говірок: назви «звичаїв, що завмерли». *Українська історична та діалектна лексика.* Збірник наукових праць. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2007. Вип. 5. С. 503–518.

Хібеба 2009[а] – Хібеба Н. Агентивне поле весільної лексики бойківських говірок: загальні назви. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Вид-во Львівського національного університету ім. І. Франка. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. 2. С. 121–130.

Хібеба 2009[б] – Хібеба Н. Бойківсько-лемківські паралелі у весільній лексиці. *Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. Studia methodologica*. Тернопіль, 2009. Вип. 27. С. 129–134.

Хібеба 2009[в] – Хібеба Н. Весільні агентиви в бойківських та поліських говірках: етнолінгвістичний аспект. *Волинь–Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2009. Вип. 18. С. 75–89.

Хібеба 2009[г] – Хібеба Н. «Дай, Боже, щастя і щасливу долю» (повір'я та звичаї бойківського весілля). *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя* / відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. С. 333–340.

Хібеба 2009[г] – Хібеба Н. Назви обрядодій передшлюбного вечора в бойківських говірках. *Rozprawy komisji językowej*. Łódź: Łódzkie towarzystwo naukowe, 2009. T. LVI. S. 17–29.

Хібеба 2009[д] – Хібеба Н. Номінація довесільних етапів у бойківських говірках. *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. С. 14–35.

Хібеба 2010[а] – Хібеба Н. Весільна лексика в бойківському й середньополіському етнокультурних ареалах XXI століття. *Волинь–Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2010. Вип. 22 (II). С. 363–372.

Хібеба 2010[б] – Хібеба Н. Іншомовні нашарування у весільній лексиці бойківських говірок. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 141–158.

Хібеба 2010[в] – Хібеба Н. Повір'я та звичаї бойківського весілля. 2. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 548–553.

Хібеба 2012[а] – Хібеба Н. Етнолінгвістичні паралелі у весільній лексиці бойківських та гуцульських говірок. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2012. Вип. XXXII–XXXIII. С. 94–98.

Хібеба 2012[б] – Хібеба Н. Номінація обрядодій дня шлюбу в бойківських говірках. *Лінгвістика*. Збірник наукових праць. Луганськ. 2012. № 3 (27). Ч. І. С. 107–116.

Хібеба 2013[а] – Хібеба Н. Весільні агентиви в бойківських говірках: назви заміжньої жінки. *Region Karpacki. Historia, język, kultura* / pod red. W. Hojsak, J. Stępnik-Szeptyńskiej, A. Zięby. Kraków, 2013. С. 69–84.

Хібеба 2013[б] – Хібеба Н. Мовно-культурний аспект звичаєвого права бойків (шлюбні угоди). *Мовні обрії. Збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 160–171.

Хібеба 2013[в] – Хібеба Н. Слово *балець* як етнолінгвістичний феномен обрядової лексики Бойківщини. *Діалектологічні студії. 10: Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2013. С. 270–283.

Хібеба 2014[а] – Хібеба Н. Диференціація назв наречених відповідно до етапів у текстах про весілля на Бойківщині. *Badania dialektologiczne: stan, perspektywy, metodologia*. Materiały konferencji naukowej «Gwara i tekst» (Kraków, 27–28 września 2013 r.) / pod redakcją M.Raka i K. Sikory / Biblioteka «LingVariów». 2014. T. 17. С. 267–282.

Хібеба 2014[б] – Хібеба Н. Мотиваційні моделі у весільній лексиці бойківських говірок. *Spheres of culture: Branch of Ukrainian studies of M. Curie-Sklodovska University in Lublin*. 2014. Volume IX. S. 179–186.

Хібеба 2014[в] – Хібеба Н. Словник весільної лексики бойківських говірок: способи тлумачення назв. *Тенденції розвитку української лексики та гра-*

матики / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Варшава; Івано-Франківськ, 2014. Ч. І. С. 134–147.

Хібеба 2014г – Хібеба Н. Угорські запозичення у весільній лексиці бойківських говірок. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність*. Матеріали міжнар. наук. конф. / ред. Є. Барань, С. Черничко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2014. С. 304–313.

Хібеба 2015а – Хібеба Н. Архаїзація весільної лексики Бойківщини. *Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost III; Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III. Jazyk; Мова.* Brno, 2015. С. 475–483.

Хібеба 2015б – Хібеба Н. Бойківсько-закарпатські паралелі у весільній лексиці. *Цінності та виклики*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Мовне і культурне розмаїття у Центральній та Східній Європі: цінності та виклики»: у 2 т. / за ред. Газдага Вільмоша, Кормочі Золтана, Товт Еніке. Ужгород: Аутдор–Шарк, 2015. С. 59–69.

Хібеба 2015в – Хібеба Н. Говірки, збережені в часі: Словник Миколи Матіїва [Рец. на: Матіїв Микола. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь: «Ната», 2013. 602 с.]. *Діалектологічні студії. 10*: *Традиції і новаторство* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. С. 430–443.

Хібеба 2016а – Хібеба Н. Бойківські весільні фразеологізми: етнокультурне прочитання. *Słowiańska frazeologia gwarowa*. Biblioteka «LingVariów» / pod redakcją M. Raka i K. Sikory. Kraków, 2016. T. 23. С. 137–153.

Хібеба 2016б – Хібеба Н. Весільна лексика бойківських говірок Турківщини в діахронії (кін. XIX ст. – поч. XXI ст.). *У координатах мови*. Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук. Львів: ПАІС, 2016. С. 92–107.

Хібеба 2016в – Хібеба Н. Весільна лексика говірок сіл Росохи й Терло Старосамбірського району Львівщини: архаїзація та інновація. *Мандрівець*. 2016. № 4. С. 14–22.

Хібеба 2016г – Хібеба Н. Весільні агентиви в бойківських говірках: назви чоловіків. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2016. Вип. 63. С. 208–218.

Хібеба 2016г – Хібеба Н. Динаміка весільної лексики бойківських говірок Турківщини (кін. XIX – поч. XXI ст.). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Збірник наукових праць. Вип. 21. Ареалогія й ономастика / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2016. С. 157–161.

Хібеба 2017а – Хібеба Н. Весільна лексика в «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. *Серія філологічна*. 2017. Вип. 64. Ч. ІІ. С. 204–214.

Хібеба 2017б – Хібеба Н. Динаміка весільної лексики східнобойківських говірок Рожнятівщини (початок XX ст. – XXI ст.). *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології*. Київ, 2017. С. 428–449.

Хібеба 2018а – Хібеба Н. Мовно-культурний світ Болехова на сторінках Словника [Рец. на: Гнатишак Ю. Слова з Болехова / співатори-лексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей (відп. ред.), Т. Ястремська. Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2017 (Серія «Діалектологічна скриня»). 636 с.]. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус* / відп. ред. П. Гри-

ценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2018. С. 334–339.

Хібеба 2018[б] – Хібеба Н. Номінація весільного хліба в бойківських говірках. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2018. Вип. 68. С. 240–249.

Хібеба 2018[в] – Хібеба Н. Обрядова функція весільного печива та його мовна проекція в бойківських говірках. *Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2018. С. 152–166.

Хібеба 2019 – Хібеба Н. Слово *коровай*: діалектний текст та обрядовий контекст. *У вимірах слова*. Збірник наукових праць на пошану професора Ірини Кочан / упоряд. О. Антонів, О. Туркевич, І. Фецко. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. С. 346–355.

Хомчак 2001 – Хомчак Л. Назви обрядів шлюбного дня у надсянських говірках. *Вісник Запорізького національного університету*. *Філологічні науки*. 2001. № 1. С. 463–475.

Хомчак 2012 – Лексика родинної обрядовості надсянських говірок: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2012. 20 с.

Ципишев 2012 – Ципишев С. Традиційні хлібні вироби східної частини Бойківщини. *Фортеця*. Збірник заповідника «Тустань». Львів: Колір ПРО, 2012. Кн. 2. С. 583–593.

AGB – Rieger J. Atlas gwar bojkowskich: W 7 t. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wyd. PAN, 1980–1991. T. 1–7.

Domaradz 2002 – Domaradz K. Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie*. Warszawa, 2002. S. 65–106.

Grygier 2008 – Grygier E. Bitla. *Zeszyt krajoznawczy Towarzystwa Karpackiego*. Warszawa, 2008. № 36. S. 106–108.

Kosiek 2008 – Kosiek T. Współczesne wesele we wsi rejonu turczańskiego w ukraińskich Karpatach. *Płaj. Zeszyt krajoznawczy Towarzystwa Karpackiego*. Warszawa, 2008. № 36. S. 87–110.

Lewicka 2002 – Lewicka U. Słownictwo wsi Terka na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie*. Warszawa, 2002. S. 107–180.

Obrzędy – Obrzędy i pieśni ludu ruskiego we wsi Lolinie, powiatu Stryjskiego. Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. Kraków, 1886. T. X. S. 3–54; передрук у: Весілля: у 2 кн. / упор. текстів, примітки М.М. Шубравської. Київ: Наук. думка, 1970. Кн. 2. С. 73–124.

Rudolf-Ziółkowska 2002 – Rudolf-Ziółkowska E. Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie* / pod kier. J. Riegera. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2002. S. 181–322.

Schnaider 1911 – Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Jasieniu. *Kwartalnik etnograficzny. Lud*. 1911. T. XVII, z. II–III. S. 151–161.

Schnaider 1912 – Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich. Wesele w Perehińsku. *Kwartalnik etnograficzny. Lud*. 1912. T. XVIII, z. I–IV. S. 141–153.

SDUP – Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materialów b. Katedry Języków Ruskich UJ / oprac. i przygot. do druku. M. Karaś. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków; Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. T. CCCLXXVI. Z. VII. 44 s.

SSGUP – Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie / pod kier. J. Riegera. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2002. 436 s.

Tomaszewska 1888 – Tomaszewska M. Obrzędy weselne ludu ruskiego we wsi Winnikach powiatu Drohobyckiego. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. Kraków, 1888. T. XII. Dział III. S. 60–80.

Михайло Бігусяк
Івано-Франківськ

Лексика бойківських говірок Прикарпаття у світлі різночасових свідчень

The vocabulary of the microdialects of the Precarpathian Boikos as described in different periods

У руслі сучасних проблем вивчення лексичного значення говіркового слова крізь призму діахронії, безперечно, є актуальним, оскільки воно, за словами Т. Гамкрелидзе, має найбільш «пояснювальну силу», а також доповнює панораму змін лексичної системи національної мови [Гамкрелидзе].

Вдячним матеріалом для розгляду різних аспектів лексичної динаміки, на нашу думку, є лексика межівних бойківських говірок сіл Ясень та Липовиця Рожнятівського р-ну, яка увійшла до реєстру «Словника бойківських говірок» М. Онишкевича [див.: Онишкевич 1: 26]. Як відомо, Словник видано 1984 року, а збирав матеріал автор у повоєнне десятиліття минулого століття. Джерельною базою дослідження слугували також сучасні записи усного мовлення автохтонних носіїв цих говірок, зроблені впродовж останніх років (5 годин звучання), і «Словник говірки села Липовиці» [СГЛ], укладений разом із місцевою вчителькою Л. Михайлишин (нараховує близько 8 тис. реєстрових слів).

Узято також до уваги «малий словничок» (160 слів) Івана Вагилевича, вихідця із с. Ясень, який він долучив до дослідження «Бойки, руськослов'янський люд у Галичині», надрукованого у 40-х роках XIX ст. [див.: Вагилевич 1978: 117–130]. Зауважмо, що цей словничок є у джерельній базі Словника М. Онишкевича, який, за нашими підрахунками, ввів дві третіх назв до словникових гасел. Часто в реєстрі Словника є відсилання тільки на словничок І. Вагилевича (наприклад, *батерний* 'проворний', 'розторопний' [Онишкевич I: 45]; *вель* 'сорт, гатунок' [Ibid. I: 89]; *стінка* 'хмиз' [Ibid. II: 253]; *сороколюбиця* 'кокетка' [Ibid. II: 238]). Це свідчить, на нашу думку, про те, що вже через 100 років ці назви відійшли до пасивного фонду.

До аналізу залучено матеріали статті І. Гунчика «Дві бойківські “Простонародні молитви” про сон Пресвятої Богородиці у записах 30-х років XX ст.» [Гунчик 2012: 162–164]. Текст однієї із молитов, який записала 1936 року Марія Парипа «від неписьменного 30-літнього Федора Семкулича», автор віднайшов у матеріалах архіву академіка Михайла Возняка.

Привертають увагу й матеріали статті львівського фольклориста, вихідця із села Липовиця, Ю. Горблянського «Бойківська словесність із села Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області», у якій подано тексти колисанок-коломийок, коломийкових пісень, колядок-віншувань та низку давніх колядок. Це дає підстави авторові висновкувати про те, що «Бойківщина, незважаючи на горезвісне несите, незаможне життя простого люду, є наразі іще одним із найбільш колоритних фольклорних регіонів навіть у постмодерну добу й надтехнологізовану дійсність XXI ст.» [Горблянський 2012: 169].

Зіставлення реєстрової лексики Словника М. Онишкевича та зібраних говіркових лексем дає змогу констатувати, що найуживаніші назви більшості тематичних груп не зазнали суттєвих змін упродовж досліджуваного часового проміжку і щодо складу одиниць, їхньої семантичної структури, і щодо функційного навантаження. Певну стабільність демонструють назви традиційної побутової лексики; загальні назви їжі та часу її споживання, назви страв рослинного походження, назви хліба; назви посуду та кухонного начиння; назви сільськогосподарського виробництва (у межах цієї групи стійкість формальної структури і семантики демонструють найменування традиційних сільськогосподарських культур та їх різновидів); назви угідь та оброблюваних земельних ділянок, почасти й найменування необроблюваних площ, способів оранки, сівби та косіння. Статику у вживанні традиційних номенів відображає будівельна лексика (ЛСГ назв помешкань та тимчасових сезонних приміщень, старовинних будівельних матеріалів, інструментів), географічні назви тощо.

Специфіка говірок у тому, що носії старшого та середнього поколінь послуговуються ткацькою термінологією, оскільки виготовлення вовняних килимів, доріжок, накидок було ще 10 років тому основним джерелом заробітку селян, а сьогодні цю нішу в с. Липовиці посіло решетарство. Також мешканці цих сіл займаються заготівлею та обробітком деревини, збиранням ягід та грибів, мисливством, оскільки навколо цих населених пунктів розташовані гірські лісові масиви. Екстралінгвальні чинники сприяють, на нашу думку, тенденціям до збереження специфічних рис та загальної структури діалектного мовлення, зумовлюють стійкість і статичність номінативних одиниць цих груп лексики.

Кількісний склад репрезентантів деяких аналізованих сем на сучасному зрізі є дещо більший порівняно із зафіксованими у Словнику М. Онишкевича, що можемо пояснити наявністю значної кількості фонетичних і граматичних варіантів аналізованих назв, двослівних номенів, демінутивів тощо.

На тлі стабільності більшості семантичних значень відбуваються зрушення у лексико-семантичній системі говірок: зміна значень чи їх відтінків.

Завдяки кількарічним записам говірок вдалося зафіксувати у мовленні людей різного віку понад тисячу лексем, яких не фіксує Словник М. Онишкевича, зокрема: *ˈв'ібройети* ‘знайти собі пригоду, клопіт’; *г'інˈтити* ‘притискати чим-небудь важким (наприклад каменем) капусту в діжці, голубці в каструлі та ін. їжу’; *заˈвити* ‘посватати дівчину’; *емˈшит* ‘моросить (про дощ)’; *йедˈнок'інчина* ‘невеличкий віз, який тягне один кінь’; *ж'іˈлоби* ‘період трауру за померлим’; *заўˈз'етис'і* ‘причепитися до кого-небудь’; *ізˈтанити* ‘зганьбити, обмовити’; *істоˈвитиў* ‘добрий до їди’; *каˈш'іворот* ‘дерев’яна пластина біля розвори увозі’; *лиˈговиско* ‘місце, де злягає поранена дика тварина’; *м'іˈш'іґоватиў* ‘придуркуватий’; *ˈогвар'* ‘що-небудь великих розмірів’; *пир'ˈгач* ‘розхристана, нечепурна людина’; *п'ідпомаˈгати* ‘допомагати’; *ˈтер'х'і* ‘м’ясо з дикої тварини’; *уб'іˈтис'і* ‘нагодувати свійських тварин, впоратися в хліві’; *штаˈфета* ‘скарга на кого-небудь, анонімка, записка’; *ˈйузом* ‘догори ногами’; *йалоˈвета* ‘худоба, яка не може запліднитися’, ‘бездітна жінка’ та ін.

Лексико-семантична система обстежених говірок демонструє на сучасному зрізі часті випадки розширення семантичної структури номенів. Подібні динамічні процеси відбуваються і в загальновживаній лексиці, і в конкретних ТГЛ. Наприклад, порівняймо семантику загальновживаних номінацій (див.: табл. 1).

Таблиця 1

Слово	**Значення**	
	«Словник бойківських говірок» М. Онишкевича [Онишкевич]	**Сучасні записи [ЗА]**
ˈжилавиў	1) ‘міцний, мускулистий (про людину)’ [I: 251]	1) ‘міцний (про людину)’ 2) ‘тугий, набитий (про продукт харчування)’
каˈвалок	1) ‘шматок, кусок’ [I: 333]	1) ‘сотня (про гроші)’ 2) ‘шматок’ 3) ‘рушниця, карабін без прикладу’
ˈладити	1) ‘готувати’ 2) ‘ладити дерево на хату’ [I: 401]	1) ‘готувати’ 2) ‘виряджати кого-небудь’ 3) ‘що-небудь приворожити на погане’
сиˈвул'а	1) ‘сива жінка’ 2) ‘стара дівка’ [II: 212]	1) ‘сива жінка’ 2) ‘тварина сивої масті’ 3) ‘самогон’

ˈтимр'ава	1) ‘темрява’ [II: 288]	1) ‘темрява’ 2) ‘блудниця’ (код гріховності) 3) ‘неосвічена людина’ (код незнання)
фол'коˈт'іти	1) ‘невиразно говорити’ [II: 332]	1) ‘невиразно говорити’ 2) ‘хлюпотіти’
хаˈбуз	1) ‘хмиз, уламки дерев у лісі’ [II: 336]	1) ‘хмиз’ 2) ‘сміття’

ТГ будівельної лексики містить назви, семантична структура яких є значно ширшою, аніж фіксує Словник, наприклад: *пл'ац* – це не тільки ‘площа’, ‘місце, де знаходиться будинок’ [Онишкевич II: 83], а й ‘план на будову’ [ЗА]: *Уˈз'еў соˈб'і пл'ац на ˈхату*; *забуˈдова* – ‘будування (дія) [Онишкевич I: 260] і ‘господарство, хата із допоміжними приміщеннями’ [ЗА]; *п'івтоˈрачка* – ‘дошка завтовшки в 1,5 дюйма’ [Онишкевич II: 65] і ‘будинок із господарськими приміщеннями, що розташовані у підвальній частині’ [ЗА]; *хаˈтишче* ‘*знев.* до хата’; ‘місце, на якому стояла хата’ [Онишкевич II: 338] і ‘велика хата’ [ЗА] та ін.

Розширення семантичного діапазону відбувається і в межах семантичного поля «аграрне виробництво». Зокрема дієслово *п'ідкиˈдати*, окрім загального значення, зафіксовано з семантикою ‘дуже мілко орати стерню’; пор. також: *ˈлушчити* ‘тс.’, *спраўˈл'ети ˈзем л'у / ˈполиᵉ* ‘розбивати лопатою грудки’ тощо.

Активне розширення семантики виявлено в ТГЛ їжі та напоїв: *поˈлуденок* ‘обід, який беруть у поле пастухи, мисливці чи косарі’; *оˈб'ід* ‘поминальний обряд’; *наˈр'іска* ‘асорті м’ясне, овочеве’; *заливˈне* ‘охолоджені драглисті страви зі шматочками м’яса чи риби’; у назвах страв розширення відбувається в результаті перенесення назв продукту на назви страв: *ˈманка, йачˈм'інка, гˈречка*. Номен *ˈбул'ба* вживається зі значеннями ‘назва рослини’, ‘назва плоду’, ‘назва страви’; аналогічні внутрішньопарадигматичні перенесення значень за такою ж схемою характерні для назв квасолі, гороху, бобу тощо.

У сучасній говірці засвідчено також звуження або зміну семантики (див.: табл. 2).

Таблиця 2

Слово	**Значення**	
	«Словник бойківських говірок» М. Онишкевича [Онишкевич]	**Сучасні записи [ЗА]**
лаˈбан'і	1) ‘кіл для сушення сіна’ 2) ‘сіно, сушене на копі’ [I: 400]	1) ‘жінка з довгими ногами’

ост|ров	1) ‘кіл, на якому сушать збіжжя’ 2) ‘кіл, на якому сушать льон’ 3) ‘купа снопів по колу’ 4) ‘сіно, сушене на копі’ [ІІ: 38]	1) ‘кіл з зубцями, на якому сушать сіно’
ра|ваш	1) ‘шрам’ 2) ‘прут, на якому неграмотні війти нарубували рівень податків’ [ІІ: 166]	1) ‘шрам’

Виявлено випадки звуження семантики у мовленні молодшого покоління; наприклад: *н’іг\|вид* 1) ‘людина, яка волочить ногами’; 2) ‘кажан’; *цв’і\|тина* 1) ‘потерть сіна’; 2) ‘квітка’; молодь вживає ці слова тільки з першим значенням.

Розвиток технічного прогресу, зміни суспільних відносин, способів господарювання, глобалізаційні процеси, які відбулися за досліджуваний хронологічний період, спричинилися також до певних зрушень у семантичній системі говірок. Ці чинники вплинули на те, що частина лексем архаїзувалася, відійшовши до пасивного лексичного фонду. Прикладом може слугувати низка назв, пов’язаних із лісівництвом та деревообробітком, будівництвом, сільськогосподарським виробництвом та харчуванням. Відійшли на периферію лексичної системи говіркові назви, пов’язані із ручною вирубкою лісу та заготівлею сировини, із млинарством, колгоспним виробництвом, вирощуванням деяких технічно-кормових культур, конопель, льону, частково маку. Архаїзувалися назви процесів виготовлення полотна, виробів із шерсті, деяких видів тваринницької продукції, а також агентивні назви, пов’язані з ними.

Особливістю Словника М. Онишкевича є наявність значної кількості дублетних назв, синонімів, що можна пояснити фіксацією матеріалу в різних населених пунктах ареалу, а також різною функційною активністю назв. Ми зафіксували велику кількість синонімів у говірці одного села, зокрема назв загальновживаних предметів, дій та процесів. До прикладу, у говірці с. Липовиця до слова ***вдарити*** засвідчено 16 синонімних назв: *ўтели\|пити, ў\|дерти, ўцаба\|нити, ўтара\|шчити, ўпазде\|рити, вига\|тити, ўц’і\|дити, ўл’і\|пити, ўци\|бушити, ўч’і\|пашити, хумоґ\|нути, ц\|в’іґнути, прил’і\|пити, загваз\|дити, г\|римнути, грима\|нути*; до слова <u>*побити*</u> – 14: *\|в’ібити, ўс\|кубсти, \|в’ілушчити, ўхо\|дити, ўб’іґ\|ти, \|в’іполокати, ўбзо\|лити, в’ідлу\|пити, уб:ам\|булити, \|в’ілупити, змалацку\|вати, \|в’ітискати, ізм’і\|сити, ґ\|мити ў\|руки*; до слова ***бити*** – 4: *малацку\|вати, зал\|ити, кат\|рубити, \|чубити* тощо. Поодинокі назви можуть уживатися як двочленні номени із конкретизаторами; пор.: назви борщу – *чер\|воний \|борщ, \|білий \|борщ, моло\|дий \|борщ, дзе\|лений\| борщ, квас\|ний \|борщ, весіўний \|борщ (= борш\|чок), пісний \|борщ, голий \|борщ, \|дзеровий або борщ на дзері, \|борщ з вушками, запа\|лений або під\|битий \|борщ.*

Бойківський край – територія, яка, тривалий час перебуваючи під ярмом різних держав та поневолювачів, має прадавню міграційну історію, оскільки перші емігранти до Канади виїхали зі с. Небилів (біля с. Ясень) ще в кінці XIX ст. Ці екстралінгвальні чинники зумовили появу в говірці різних запозичень, частина з них не увійшла до бойківського словника.

Найбільш уживаними є запозичення з польської, німецької, угорської, чеської, словацької, італійської та румунської мов, а також із російської та білоруської. До давніх слід віднести польські назви: *ǀрушта* ‘залізна підставка в кухонній плиті, решітка’; *сǀтанок, сǀтан’ік* ‘бюстгалтер’; *ǀтибл’і* ‘вставний дерев’яний цвях’; *утǀриман’і* ‘догляд’; *хибувати* ‘помилятися’; *ǀшарҍа* ‘вітер зі снігом чи дощем’; німецькі назви: *л’уфт* ‘отвір у печі, через який надходить повітря для розгортання вогню’; *ǀнарти* ‘лижі’; *васирǀвага* ‘водяний рівень’; чеські назви: *ǀволо* ‘*лайл*. живіт’; *ǀмоцно* ‘дуже сильно’; словацькі назви: *ходаǀки* ‘черевики’; російські назви: *ǀтормоз, тормоǀзити* ‘гальмо, гальмувати’; *ǀжидк’ість’* ‘рідина’; *пǀлотни(і)к* ‘столяр’; *йаǀрига* ‘п’яниця’*;* *ǀжимчух* ‘перли’; *канǀтора* ‘контора’; *в’ід:иǀхати* ‘відпочивати’ та багато інших.

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що зміни щодо поповнення лексики та її оновлення пов’язані також з інтралінгвальними чинниками; окрім названих, цьому сприяють різного характеру деривацій-ні процеси, явища вторинної номінації, метафоричні та метонімічні перенесення. Підтвердженням цьому слугує велика кількість таких назв: *убǀх’ід* ‘догляд за тваринами, які перебувають у приміщенні’ – *ǀмай умǀного убǀходу ў сǀтайни*; *у(о)броǀбитис’і* ‘завершити сільгоспроботи’, *ушалаǀшитис’і* ‘заспокоїтися’; *труǀн:иǐ* ‘стомлений’; *споǀлуденок* ‘час після обіду’; *риǐǀкатиǐ* ‘із довгим носом та довговидим обличчям’; *разǀниǐ* 1) ‘чутливий до болю’, 2) ‘заразливий, хворий’; *коǀмора* ‘місце в карабіні для патронів, патронник’.

Оновленню лексики говірки значно сприяють процеси конотаційного розширення семантичного діапазону лексем та креативність її носіїв; пор., зокрема: *ваǀсилє, ваǀсильник* ‘різдвяний хліб, із яким на Старий Новий рік (на «Василя» (14.01)) виконують різні обрядові дії’, *торǀбеǐ* ‘бідняк’; *розǀдайб’іда* ‘невдаха’; *роз(с)ǀхода* ‘розлучений чоловік’; *румиǀтачка* ‘жувальна гума’; *спǀр’ижник* ‘спільник’; *саǀл’оха* ‘товста жінка’; *твирǀд’ик* ‘міцний, загартований чоловік’; *тиǀрол’і* ‘огрядна жінка’; *тумаǀн’іти* ‘роздумувати над книжкою’; *сǀл’іўниі чоловік* ‘людина, яка дотримує свого слова’; *уǀзатройе* ‘потрійно (скласти)’; *феǐсач* ‘мешканець міста’; *кеǀрон* ‘заможна людина, яка довгий час працювала на лісорозробках у Сибіру та була керівником бригади’ тощо.

Дослідження лексикону двох бойківських говірок крізь призму різночасових свідчень із погляду динаміки / статики репертуару та семантичної структури лексичних одиниць дало змогу виокремити значну кількість таких, які не зазнали зрушень (близько 60), а також такі, які позначені

динамікою. Стійкість формальної структури й семантики демонструють загальновживані назви, які функціюють в інших говірках української мови чи в літературно-нормативному мовленні. Здебільшого не засвідчено спеціальних назв для номінації реалій, зазвичай це фонетично адаптовані до народної вимови літературні назви.

Говіркова лексична система є динамічною та відкритою до різноманітних екстра- та інтралінгвальних впливів. Закономірності динамічних процесів проявляються у двох взаємопротилежних і водночас взаємозумовлених тенденціях: у поповненні та зменшенні репертуару лексичних одиниць. За нашими спостереженнями, переважає перша тенденція, що зумовлює збагачення реєстру словника новими лексемами завдяки зрушенням у семантичній структурі слів: розширенням, зміщенням, звуженням значення, метафоричним та метонімічним перенесенням. Вагоме значення в поповненні лексики мають і деривaційні процеси, явища вторинної номінації, народні конотації та компаративи. Неологізація лексикону відбувається в досліджуваний період шляхом входження в обіг різночасових запозичень, які проникають у говіркову систему.

Друга тенденція динамічності лексичної системи пов'язана із процесами пасивізації деяких сегментів лексем різних ТГЛ, які маніфестують термінологію галузей господарства, що відійшли в минуле. Однак географічне розташування населених пунктів, гірські умови сприяють тому, що більшість процесів сільськогосподарського виробництва мешканці виконують переважно вручну. Це важливий чинник того, що низка архаїчних номенів, які в інших регіонах перебувають на периферії системи, у цьому ареалі належить до активного вжитку. Окрім цього, виявлено тенденції архаїзації запозичених назв під впливом престижності рідної мови.

Джерела та література

Вагилевич 1978 – Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині. *Жовтень*. 1978. № 12. С. 117–130.

Гамкрелидзе – Гамкрелидзе Т. В. Лінгвістична типологія й прамовна реконструкція. URL: http://www.testsoch.info/gamkrelidze-lingvistichna-tipologiya-j-pramovna-rekonstrukciya/

Горблянський 2012 – Горблянський Ю. Бойківська словесність із села Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області. *Історико-культурна спадщина Рожнятівщини як складова частина Бойківщини: минуле та перспектива розвитку*: зб. наук.-теорет. ст. / гол. ред. В. Андрейків. Рожнятів, 2012. С. 165–180.

Гунчик 2012 – Гунчик І. Дві бойківські «Простонародні молитви» про сон Пресвятої Богородиці у записах 30-х років XX ст. *Історико-культурна*

спадщина Рожнятівщини як складова частина Бойківщини: минуле та перспектива розвитку: зб. наук.-теорет. ст. / гол. ред. В. Андрейків. Рожнятів, 2012. С. 162–164.

ЗА – записи автора

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ, 1984. Ч. I–II.

СГЛ – Бігусяк М., Михайлишин Л. Словник говірки села Липовиці (рукопис).

Леся Хомчак
Львів

Символіка хатнього простору в родинних обрядах Надсяння: етнолінгвістичний контекст

The symbolism of house space in the system of familial rites from Sian Region: ethnolinguistic context

Родинні обряди традиційно пов'язані з хатою. Сама оселя та її частини виконують функцію сімейного вогнища, оберігають домашніх від злих сил, встановлюють межі, відділяючи своїх від чужих. А. Байбурин, описуючи житло в обрядах східних слов'ян, зауважує, що структура житлового простору відображає уявлення про побудову світу та орієнтацію в ньому [Байбурин 1983: 126], а окремі елементи житла, які, власне, і «роблять житло житлом», завжди наділені функцією межі [Ibid.: 133].

В усіх надсянських говірках на позначення житла – сільського одноповерхового житлового будинку, а також кімнати в будинку – уживають слово *ха|лупа (халу|пойка),* яке в літературній мові має значення 'невелика убога житлова будівля; злиденна хата' [СУМ XI: 14]. Власне, лексему *ха|лупа* на Надсянні в окресленому вище значенні лінгвісти вважають однією з лексичних особливостей говору. Етимологи трактують слово *халу́па* як давнє запозичення з іллірійської мови за посередництвом германських; припускають зв'язок зі словом *коли́ба*; виводять від псл. *xal-* 'хворост' та гіпотетичного кореня **lup-* 'альтанка' [ЕСУМ VI: 152]. Архаїчність уживання слова в надсянських говірках засвідчує фольклор: *ле|м'іла за|зул'і/ та й |с'іла на |мост'і// з то|йі халу|пойк'і/ бу|дут |наш'і |гост'і* (з весільної пісні) (Арл), *шо ха|лупа/ то йи|накша на|ука* (прислів'я) (Квн),

ой/ два ˈдуби/ два ˈдуби// зˈрослис'а доˈкупи/ ой/ два м'і хˈлопц'і ˈл'убит // з одˈнойі хаˈлупи (з весільної пісні) (М) тощо.

Професор М. Глушко, відзначаючи особливості народного будівництва Надсяння, стверджує, що для південної частини етнографічного регіону «була характерна архаїчна за походженням "халупа", яку в етнографічній літературі називають "хата в хаті" […]. Суть конструкції будівлі цього типу полягала в тому, що споруда складалася з двох окремих частин, незалежних одна від одної: із зрубу хати, перекритого пласкою стелею, і даху, який підтримує каркасна система, встановлена біля стін. У разі необхідності у відповідній будівлі можна було повністю розібрати стіни, не порушуючи даху і всієї конструкції, яка його підтримує» [Глушко 2017: 45].

Деякі частини *хаˈлупи* (хати) – кути, піч, двері, поріг, дах, вікна – стають місцем, де відбуваються родинні обряди, символом переходу з одного світу в інший: від «своїх» до «чужих» – весільний обряд, із лона матері в реальний світ, зі стану нехрещеного до охрещеного – родильний обряд, від життя до смерті – поховальний обряд.

Кути хати. Однією з довесільних традицій є огляд хати, у якій після весілля житиме донька (син). Тоді відбувається знайомство з господарством майбутніх сватів, на позначення якого на Надсянні вживають такі назви: *бˈзорини* (Трл), *ˈвобзир, ˈвобзири* (Кв), *ˈвуглини* (Гдн, Гл, Грб, Лб, Чрн), *обˈзирина* (Пт), *обˈзорини* (Звз, Мкр), *огˈл'адини* (Арл, Стр), *огˈл'едини* (Гс), *огл'иˈдати поˈйіхати* (Ц), *старосˈти* (Лб). За свідченням Н. Хібеби, лексеми, що утворені від псл. **zьrěti* [ЕСУМ ІІ: 280], *ględěti* < *glendētei* [Ibid. І: 532] і марковані як весільні, мають широкий ареал функціювання в українських говорах та в інших слов'янських мовах, зафіксовані в історичних лексикографічних та етнографічних джерелах [див.: Хібеба 2007: 35].

У різних частинах надсянського ареалу зафіксовано слово *ˈвуглини* зі значенням 'знайомство з господарством майбутніх сватів' (буквально 'огляд вуглів (кутів)'), утворене від назви частини будівлі (*вугол* 'ріг, кут' (пор.: ст.сл. *жгълъ* [ЕСУМ І: 436]), що, на думку етнографів, «відокремлює «свій» (замкнутий) простір від «чужого» (відкритого) [Войтович 2005: 268]: *во на ˈвуглини прихоˈдили// прихоˈдили на ˈвуглини// бат'ˈк'і ўже моло̀дого прихоˈдили до ˈтойі ˈд'іўчини диˈвитис'а/ огл'аˈдати там госпоˈдарку// ˈвуглини назѝвали…* «*ой/ вже п'ішоў на ˈвуглини/ ˈкаже/ ўже буˈдут с'і жеˈнили*» (Грб). У населених пунктах Годині та Черневе Мостиського р-ну такий обряд відбувався лише тоді, коли наречений походив із чужого села. Деривати праслов'янського походження в українській літературній мові не збереглися, окрім *вугла́стий* [СУМ І: 779], без обрядової семантики засвідчені в лемківських говірках: *ву́гло* 'ріг хати' [Пиртей 2004: 54], *угол* 'ріг будівлі' [Турчин 2011:319] (пор. також:

вугла́стий ‘той, що має кути’, *вугло́* ‘при будівництві хати в зруб’, *вуглови́й* ‘кутовий’ [Грінченко І: 258]), натомість обрядово марковані властиві тільки надсянському (*ˈвуглини*) та лемківському (*vuhliny* ‘оглядини’ [Розповіді 1998: 319]) ареалам.

На Поліссі значення ‘оглядини’ реалізується в назвах *печогˈл'ад'іни, ˈпеч’і гл'аˈд'іти* [Романюк 1991: 228], на Закарпатті – *пець важити* [Борисенко 1988: 121]; пор. також: *печогла́дини* ‘обряд на зразок оглядин’ [Грінченко ІІІ: 150], що, очевидно, пов’язане з культом печі [див.: Магрицька 2003: 184].

Піч. Із культом печі, що здавна була символом материнського першопочатку, непорушності родини, неперервності життя, рідної хати, батьківщини [Жайворонок 2006: 456–457; пор. також: Войтович 2005: 374]) на Надсянні пов’язана низка обрядових та магічних дій. Зокрема в родильному обряді оказіонально засвідчено обрядодію *диˈтину кˈласти ˈколо пˈйица* (Арл), що відбувалася після хрещення дитини і символізувала прилучення до домашнього вогнища нового члена сім’ї: *і йак прихуˈдили/ приˈнесли диˈтину наˈзад/ то йа диˈтину кˈлала ˈколо пˈйица/ ˈколо поп’ілˈниˈка/ ˈшоби воˈно сˈпало/ йак помиˈло* (Арл). Марко Грушевський вважає, що поширений в Україні звичай – класти новонароджену дитину під лавку, під стіл або на піч – належить до «охоронних засобів від злих духів і уроків» [Грушевський 2006: 71].

Печі приписували охоронні, очищувальні властивості. На південних теренах надсянського краю *неˈчистˈі, пасˈкуднˈі* жінки могли відвідувати неохрещену дитину чи брати участь у хрестинах за умови виконання магічної дії – *сˈа ˈлапати за п’іч* (Бл): *не тˈреба їти до ˈтойі ˈж’іночки/ котˈра роˈдила/ приˈвитувати йі/ бо ти неˈчиста/ би диˈтинˈі шо неˈ ˈбуло на ˈличку// йак ти їдеш/ то ти поˈвин:а опоˈв’істисˈі ˈабо сˈа ˈлапати за п’іч […]// то диˈтинˈі не гроˈзило нˈіˈчого* (Бл); пор.: [Агапкина 2004[1]: 243].

У весільному обряді із семантикою ‘знімати з нареченої полотно чи хустку (про старосту або свекруху) та кидати на піч’ зафіксовано конструкції: *гуˈлˈати і ˈкˈидати на пйиц* (Кт, См), *кˈиˈдати хусˈтину на пйиц* (Кнж), *ˈхустку круˈтити і ˈвˈикˈинути на пйиц* (См): *то коˈлисˈ моло ˈмала ˈмати/ йак во неˈвˈіска їшла/ ˈмала ˈмати полотˈно і накˈиˈдала ˈтуйу staˈру полотˈном// і ˈтайа staˈра з тим полотˈном гуˈлˈала і ˈкˈидала на пйиц/ шоˈби сˈа ˈдˈіти ˈвели… і ˈтойе полотˈно там leˈжало до ˈранˈи/ ˈпокˈи те весˈіˈлˈа во ˈбило* (Кт); *то завиˈвали ў ˈмами/ шо ˈмама вˈід:аˈвала доˈчку до…/ ў ˈмами/ йак ˈмама вˈід:аˈвала дочку до…/ за неˈвˈістку// ў нас то стоˈйали за тим/ за стоˈлом/ і йі ˈмама завиˈнула ў ˈхустку/ ˈпотˈім йіˈйі забиˈрали туˈда до моло ˈдого/ тоˈди свикˈроха за лоˈпатку ту ˈхустку otaˈko здійˈмала/ йак вона прийшˈла до ˈнˈого// і ту на лоˈпацˈ:і ту ˈхустку здійˈмала і круˈтила/ гуˈлˈала і ˈвˈикˈинула йі на пйиц* (См).

Як свідчать етнографи, звичай знімати з невістки намітку, рантух і кидати на піч, зафіксований також на Волині, пов'язаний із шануванням домашнього вогнища [Здоровега 1974: 122], із захисною та контактною магією [Борисенко 1988: 135; пор. також: Вовк 1995: 206]. Надсянці ж пов'язують ритуал із продовженням роду: *к'и|дати хус|тину на пйиц |мижи |горц'і/ жи|би с'і |родили х|лопц'і/ на по|лиц'у ми|жи мис|к'и/ би с'і |родили д'іў|к'и* (Кнж), *|к'идати на пйиц/ шо|би с'а |д'іти |вели* (Кт), *балец мече свикроха або старосціна на пйиц межи горці, аби ся родили самиї хлопці* [Лозинський 1992: 150].

На півдні Надсяння невістці, яку привели в дім свекрухи, категорично забороняли дивитися в піч: *йак до свик|рух'и прихо|дила/ то с'п'і|вала// ка|зали:* «*|Боже боро|ни/ би с'і поди|вила моло|да на пйиц*»*// не на|лежалос'і: |зичит свик|рус'і смерт'* (Кв). Подібні пересторогизасвідчені також на Поділлі [Артюх 2003: 20], в Галичині [Весілля 1970 I: 28], зокрема Бойківщині [див. за: Маєрчик 2011: 100; пор. також: Вовк 1995: 206, 278].

Двері, одвірки (рама дверей) як частина хати також є невід'ємним елементом надсянських родинних обрядів. Етнографи засвідчують, що з давніх-давен двері символізують межу. Дверям приписують насамперед охоронну функцію: вони оберігають від злих духів [Жайворонок 2006: 168–169; Войтович 2005: 127]; здавна рекомендували на ніч вікна і двері хрестити, щоб через них не ввійшла ніяка нечиста сила [Войтович 2005: 128].

Із семантикою 'хрестити двері / одвірки (про дружбу або старосту)' (коли наречені йдуть до шлюбу або приходять додому після шлюбу) у надсянських говірках засвідчено конструкції: *ў|дарити |паўками по од|в'ірках* (Кн), *|дати по од|в'ірках наўх|рест* (Кн), *д|вер'і хрес|тити |палицеў* (Трл), *|мати хус|тинку і перехрес|тити д|вер'і* (См), *по од|в'ірках |бити* (Ос), *по од|в'ірках |бити* (Гр), *ро|бити на д|верох хрест* (Ос), *хус|тинкоў хрест ро|бити* (Ос). Молодих благословляють на щасливе подружнє життя та продовження роду: *ше по од|в'ірках бйе:* «*во мйа От|ц'а і |Сина − до |року ди|тина*»*// |або д|войе/ |або с|к'іл'к'и там |буде// о|так перехрес|тит// с|тароста |майе |паўку/ мар|шаўку/ та|ку |палиц'у* (Гр) [ЗГ]; *і ту|ди д|ружба/ |перший д|ружба маў хус|тин'ку і ро|биў на д|верох хрест// так хус|тинкоў хрест робиў/ хрест… і ту|ди |туйу хус|тин'ку б|рали за о|дин р'і|жок/ за д|ругий/ д|ружба за т|ретиї і в'ін йіх заво|диў до |хати* (Ос) [ЗГ]; *д|ружба маў хус|тинку і в'ін перехрес|тиў так:* «*во |імн'а От|ца/ і |Сина/ і С'в'а|того |Духа*»*// […] в'ін с'а обер|таў до моло|дих/ так йак йа до вас/ і ка|заў:* «*во |імн'а От|ца і |Сина − до |року ди|тина*» (См) [ЗГ]. Подібні обрядові дії засвідчено на різних етапах весілля на Сокальщині [Весілля 1970 II: 136, 137, 141]; звичай «хрестити палицею чи батогом двері» під час весілля описує Ф. Вовк [Вовк 1995: 251; пор. також: Байбурин 1983: 135–136]. Від першої половини XIX ст. на Надсянні відомо обрядодію

жегнати двери каньчуком [Лозинський 1992: 98, 146], коли наречені йшли до шлюбу або наречена покидала батьківську оселю.

Подібну обрядодію зафіксовано, коли наречений із дружбами запрошує гостей на весілля: *ка|зали:* «*мо|лоц':і йдут*»// *йак прийш|ли до |хати/ ка|зали ше даў|н'ійше |мойі |мама/ там |тато/ прийш|ли до |хати/ духо|дили до |хати ти мо|лоц':і/ йак ў|дарили |паўками по од|в'ірках/ йак |дали по од|в'ірках наўх|рест! запус|тили мо|лоц:'і до |хати/ а ф |хати про|сили*// [А чому навхрест палицями били? – *Л. Х.*] *то во|ни при|витувалис'і/ при|витувалис'і во при|витом/ шо йдут/ з|начит/ про|сити на в'і|с'іл':а л'у|деї з |добройі |вол'і/ з |Божого благосло|вен'ства// знак буў/ шо во|ни йдут/ да|вали си|бе з|нати/ шо йдут* (Кн).

Через двері відбувається зв'язок із зовнішнім світом (відчинені двері) та захист від нього (зачинені двері) [Виноградова 2004: 25], що засвідчено в надсянських родинних обрядах. Звичай зачиняти двері (*д|вер'і зак|ритийі* (Ст), *д|вер'і зак|риті* (Арл, Гдн), *д|вер'і за|перті* (Млн)) фіксуємо на різних етапах надсянського весільного обряду [пор. також: Сидорук 1962: 185]:

- у циклі дошлюбних обрядів, коли рід нареченої або сама наречена з дружками приносять нареченому весільний подарунок – сорочку: *і при|ход'ит на под|в'ір'а/ а на под|в'ір'у моло|дого фс'і д|вер'і зак|риті// фс'о позак|риване/ фс'о ти|хен'ко/ спо|к'ійно/ ни|ма н'і|кого// а вони с'п'і|вайут/ ста|йут п'ід две|рима і с'п'і|вайут:* «*|вийди/ |Ігор/ з |хати со|рочку куп|л'ати…*» (Арл);
- наречену (нареченого) приводять до нового дому: *йак во|на прийш|ла/ д|вер'і там ше бу|ли зак|ритийі* (Ст); *п'ід|ход'ит фс'і |гост'і п'ід д|вер'і/ д|вер'і зак|рит'і// і то|д'і с'п'і|вайут в'і|с'іл'ник'и/ старос|т'іни/ та|к'і/ шчо йи на под|в'іру/ с'п'і|вайут та|ку |п'існ'у ў нас/ та|куйу сп'і|вайут:* «*ой/ |вийди/ |вийди ў ко|жус'і/ шче ї ў |чоботи у|буїс'і/ бо надво|р'і |зимна |роса/ |наш'і Мар|йана |боса*» (Арл);
- приносять придане нареченої до нового дому: *при|дани/ йак йу во|на йшла за не|в'істку// а |в:ечир |тато з |мамом |йідут/ там ше |гост'і/ при|дани ве|зут |подушку// і то сто|йат п'ід две|рима/ а д|вер'і за|перті йе ў |него* (Млн); *при|ход'ит |гос'т'і/ |мама ве|зе пе|рину/ подуш|к'и/ п'ідод'і|йал'ник'и/ |наволочк'и// при|нос'ит п'ід по|р'із/ д|вер'і зак|риті і там |музика г|райе/ сп'і|вайут/ жи прийш|ли при|дан'ц'і* (Арл).

Для невістки двері нового дому відчиняли тоді, коли вона промовляла традиційні слова, які засвідчували її добрі наміри: *сто|йіт на по|роз'і і |каже:* «*з чим ти/ не[и]|в'істко/ до |мене прийш|ла?*» – «*з х|л'ібом/ і з |солеў/ і з |доброў |долеў*» (Арл); *ви|ходи і пи|тайис'і не[и]|в'істк'и:* «*з чим ти/ не[и]|в'істко/ прийшла?*»// *вона теж каже:* «*з х|л'ібом до х|л'іба/ з л'уд'ми до л'у|дий/ з |шчас'т'ом/ здо|роўл'ом/ |добром |дол'ом*» (Млн).

Для чужого роду двері відчиняли після торгу за подарунки чи посаг, що репрезентують конструкції зі значенням:

- ‘торгуватися за сорочку чи придане’: *то(у)ргу|ватис'і* (Арл, Блз, Гдн, Млн, Прл, Птл, Ц, Чрн), *торг ро|бити* (Пдг), *тор|житис'а* (Вбл, См): *на ве|с'іл'а/ йак йи/ ко|лис' |було/ моло|ду ве|дут за не|в’істку… бе|рут пе|рину/ бе|рут с|тароcту і пе|рину ў йа|кус' та|ку |б’ілу/ шо-не|буд'/ шо|би йі |дати на п|леч’і// і так і|дут се|лом/ і пе|рину не|се с|тароста// то при|дани/ |мама |дала при|дани/ і ту пе|рину с|тароста н'іс на п|лечах// там ше сп’і|вали/ прийш|ли до моло|дого/ там не хпус|кали з|разу/ в’і|с'іл'а ўзага|л'і не хпус|кали// там т'і госпо|дин'і/ йак ў нас нази|вайут старос|т'іни/ сто|йали/ д|вер'і зак|ри*ы*ли і зачи|нали сп’і|вати: «а ми |л'уди подо|рожн'і/ а ў нас живо|ти по|рожн'і// а фпус|кайте нас фпус|кайте»// а там|т'і в’ітс|п’івували/ шо там фсере|дин'і// ї бу|вало та|к’е/ шо |нав’іт' ц'і|лу го|дину п’ід две|рими сто|йали// т'і про|сили пус|титис'а/ а т'і не пус|кали// та|к’ий зви|чаї буў// торгу|валис'/ торгу|валис'/ йак хто гм’іў |гарно шче гово|рити/ і то|д'і в’ідкри|вали д|вер'і* (Гдн).
- ‘викупляти сорочку (про нареченого і дружбів)’: *викуп|йити* (Арл, Прл), *викуп|л'а(и)ти* (Кр, Крк, Пдг, См, Твц), *|годитис'і* (Блз), *да|вати г|рош’і за со|рочку* (Кр), *со|рочку купу|вати* (Блз), *т'иг|нути |викуп* (Пдг): *та йак ў ни|д'іл'у шл'уб/ то ў су|боту |несла// ну і при|ходи там зо со|рочком/ і там і|дут до |хати// а со|рочку д|ругу та|ку ск|ручували/ а то|ту хо|вали// розу|м’іїте/ бо йак |били/ |жоби не ўк|рали// ста|ралис'і ўк|расти/ бо |били не |дали за ту со|рочку гро|шей// а так друж|кам да|вали г|рош’і// ну та ї там прихо|диў тої…/ |але переби|раўс'і моло|дий фсе// з|разу не йшоў// переби|рали х|лопц'іў і п’ітсу|вали тої// |але друж|к’і по|вин:и |били п’із|нати/ чи в’ін/ чи не в’ін […]: «то не наш/ то не наш/ то не наш// і ми йо|му со|рочк’и не да|мо»// так друж|к’і в’ідпов’і|дайут// а так зо три |рази їшли// а |потім/ йак йуж моло|дий прий|шоў/ то йу да|вали со|рочку/ в’ін пла|тиў г|рош’і// так |било ту|ди і ти|пер так// і гос'|т'ит |потім/ гос|тина/ так// те|пер дос' |йіде на ту со|рочку/ ти|пер дос' |йіде/ а то|дий н'и/ ту|ди друж|к’и і друж|би но йуж |били там// друж|к’і їшли/ а друж|би прихо|дили// прихо|дили викуп|л'или со|рочку* (Млн).

Оказіонально засвідчений звичай, репрезентований словосполученням *ска|кати ў две|рох* (Твц), очевидно, мотивований бажанням переступити через двері – уявну межу між дівоцтвом і заміжжям: *а друж|к’і ска|кали ў две|рох: кот|ра |борше с|кокне/ |тайа |борше |замуж |вийде// а во йак д|ружба моло|дих в’іў/ а во|ни с'і р|вали/ кот|ра |борше с|кокне/ |борше |замуж |вийде* (Твц).

Мотив відчинених дверей відомий також у родильному обряді Надсяння, що репрезентує формула-порада відчиняти всі хатні двері та дверцята для швидкого перебігу пологів: *йак ро|дити/ начи|найут в'іткри|вати фс'о/ шоб н'і|чо не |било |замкнене ф |хат'і/ фс'і |шафи/ д|верк'і/ |поп'ім |кухн'у/ скр'із'/ шоб там с'і с|коро в'іткри|вало с'і т'і|во/ |матка с'і в'іткри|вала/ шоб с|коро вис|какувала ди|тина на|верха* (Арл). Ф. Вовк стверджує, що «одчиняння в хаті всіх замків та дверей» є одним із багатьох засобів полегшення важких пологів [Вовк 1995: 192; пор. також: Байбурин 1983: 139].

Поріг. У родинній обрядовості Надсяння, як і в багатьох слов'янських народів, функцію межі хати, а відповідно і її захисту виконував поріг. Значення порогу як межі між домом та навколишнім світом особливо яскраво виявляється у весільному, родильному, поховальному обрядах, оскільки через поріг до оселі приходив новий член родини (невістка, зять, новонароджений після церковного хрещення), а також «виходив» померлий. На думку К. Рахна, поріг був першим і крайнім святильником дому та всіх його мешканців, наповненим родинною духовністю [Рахно 2015: 139].

У весільному обряді різних регіонів України, зокрема й Надсяння, засвідчено низку локалізованих на порозі обрядодій.

Репрезентантами значення 'зустрічати наречених біля порога (про матір/батьків)' виступають назви: *ви|тати* (Гдн), *ви|тати моло|д'ит* (Клн), *ви|ходити благосло|вити* (Нкн), *ви|ходити з поў|нем і з корова|йем* (Вбл), *ви|ходити з х|л'ібом* (Гл, Дм, Кр, Кт, Млн, Прд, Ргз, Твц), *ви|ходити перепи|вати* (Гр), *запи|вати на по|роз'і* (Гр), *зустр'і|чати* (Мшл, Прл, Ц), *|коло по|рога перепи|вати* (Кт), *перепи|вати* (Вбл, Кт, Мкр, Ст), *перепи|вати на по|роз'і* (Врб, Ст), *перепи|вати |перед по|рогом* (Птл): *йак прийш|ли в'ід ш|л'убу/ ста|вали |коло по|рога і перепи|вайут/ а там ж'ін|к'и |з:аду сп'і|вайут «|вийди/ воў|ната/ ў ко|жус'і»// ви|ходит |мама… а йак ўдо|ва/ то не їде/ но к|личе ко|гос' чи сест|ру/ чи су|с'іду// а йак |майе х|лопа/ то їде/ ви|ходит са|ма з'і стака|нами/ го|р'іўку перепи|вайе// і л'ут/ перепи|вайут бе"з |голову/ во* (Кт).

Семантичний ряд 'зустрічати наречених біля порога' формують семантичні мікроряди, диференційовані за обрядовою дією:

– 'промовляти побажання нареченим': *благосло|вити* (Вбл, Крк, Мшл, Ос, Трн);

– 'дарувати свекрусі (тещі) хустку або полотно (про невістку (зятя))': *да|вати |хустку на |голову* (Гл), *зак'і|дати |мам'і хус|тину* (Арл), *к'и|дати на свик|роху полот|но* (*на|м'ім*) (Прл), *нак'и|дати ста|ру полот|ном* (Кт), *|хустку за|к'инути* (Нкн);

– 'виконувати обрядові дії із хлібом (про матір чи батьків)': *благосло|вити х|л'ібом* (Гл), *вихо|дити з |солиў і з х|л'ібом* (Гдн), *вихо|дити з х|л'ібом* (Клн),

да|вати йі хл'іб (Нкн, Ск), *да|вати йи|му і йі хл'іб п'їд |паху* (Ргз), *да|вати моло|дому п'їд |паху хл'іб* (Ос), *да|вати моло|д'і хл'іб на |голову* (Трл), *к|ласти моло|д'і хл'іб на |голову* (Влб, Мкр), *к|ласти хл'іб на |голову моло|д'і і моло|дому* (Трн), *моло|д'і да|вати хл'іб п'їд |паху* (Брш), *три|мати два х|л'іба на голо|в'і* (про матір) (Мкр), *х|л'ібом над голо|вом ма|хати* (Млн, Твц);

– 'виконувати обрядові дії з кожухом': *б|рати ко|жух |наруби* (Трл), *ви|ходити ў(ф) ко|жус'і* (Арл, Клн), *ў ко|жух с'а ўби|рати/ |жоби |була ба|гата* (Ст), *ко|жух на |себе б|рати* (Млн), *ку|жух к|ласти на по|роз'і* (Арл), *ку|жух на |голуву б|рати* (Плш), *на |соб'і |мати ко|жух* (Прл), *сте|лити ко|жух* (Вбл, Прл), *три|мати на голо|в'і ко|жух* (Мкр) – про матір; *без ко|жух перес|кокнути* (Мкр), *биз ко|жух пересту|пати* (Арл), *перехо|дити |через ко|жух* (Ргз) – про наречених;

– 'обсипати наречених зерном': *оп|сипувати* (Ск), *зер|ном поси|пати* (Нв), *|зерном/ пше|ниц'ом |сипати* (См, Трл), *к'и|дати зер|но дл'а ба|гацтва моло|дих* (Нв), *кро|пити пше|ницеў* (Блз, Пт), *поси|пати пше|ницеў і ко|п'їйками* (Мж), *поси|пати пше|ниц'ойу/ цу|корками* (Брш), *пос'і|вати* (Кнж), *пше|ницеў посы|пати* (Дм, Ц), *пше|ниц'у/ г|рош'і/ коп'ії|к'и к'и|дати* (Бл), *|с'ійати пше|ниц'у* (Кнж), *|с'ійати |с'імйи* (Рсх) – перед шлюбом; *|с'ійати пше|ниц'у* (Трн), *цу|к'ерками і пше|ниц'ом оп|к'идати* (Млн) – після шлюбу;

– 'кропити наречених перед шлюбом чи після нього': *с'в'а(і)|ченом во|дом кро|пити* (Млн, Твц).

Подібні магічні дії засвідчені в календарній та родинній обрядовості й інших слов'янських народів [Борисенко 1988: 75, 130; Здоровега 1974: 100; Усачева 2004: 582].

Семантичний ряд 'просити батьківського благословення на запрошення весільних гостей (про наречену) засвідчений конструкцією *ў по|роз'і т|рижди про|сити благосло|вен'ства* (Млн): *йак йшла ўже/ моло|да йшла ў до|рогу/ про|сити/ то ў пороз'і т|рижди про|сила благосло|вен'ства* (Млн).

Оказіонально відзначено звичай благословити поріг, через який ішли наречені: *то нази|вали йо|го хо|ренджий// в'ін маў та|ку |палку/ і там к|в'іти пона|майували/ там хт'іў і* […] *ко|лос'а м'іг си приўйа|зати і то/ в'ін то… поблагосло|виў по|р'іг/ то|ди моло|д'і захо|дили* (Вбл) [ЗГ].

Для номінації не запрошених на весілля осіб, тих, які стоять за воротами і лише здалеку спостерігають за весіллям, на Надсянні вживають назви, мотиваційною ознакою яких є місце – поріг: *запо|р'іж(з)ц'і* (Дв, Ргз, Тх), *запо|рож(ш)ц'і* (Арл, Вбл, Гл, Зл, Кт, Лб, Млн, Нкн, Прл, Птл, Ц).

Н. Хібеба, пов'язуючи назву *запо|рож(ш)ц'і* із локусом (люди стоять «за порогом»), відзначає аналогійні лексеми і в інших українських говорах [Хібеба 2007: 81]. Інформатори з Надсяння також указують на такий зв'язок: *запо|рожц'і |т'ійі сто|йали за по|рогом/ |дал'ше* (Зл).

Заборона ногою ступати на поріг не тільки у весільному обряді, а й у повсякденному житті надсянців, як і українців загалом, на думку етнографів, пов'язана з уявленням про поріг як місце перебування духів небіжчиків [Войтович 2005: 386]; це підтверджує фрагмент весільного обряду, записаний на Яворівщині: *во|на ў |виверненім ко|жус'і йшла/ а ко|жух не на по|роз'і/ а ше |пер'ід по|рогом/ бо на по|роз'і не |можна сте|лити// не на по|роз'і/ а з по|рога схо|дили// не |можна на по|роз'і…* (Вбл) [ЗГ].

На Надсянні, як і в інших регіонах України, поріг є обрядовим локусом під час похорону [Байбурин 1983: 138; Войтович 2005: 385, Жайворонок 2006: 470, Конобродська 2007: 190], коли виконують дії, що символізують кінець земного життя, прощання з рідною оселею. Це засвідчують конструкції: *|бити до по|рога три ра|зи* (Крк, Ш), *ў по|рогах три ра|зи к|лан'ати* (Птл), *до |кажного по|рога прош|чатис'а* (Гдн), *на |каждім по|роз'і с|тукати три |рази* (Мкр), *накла|н'атис'а на по|роз'і три |рази* (Гдн), *на по|роз'і три |рази с'а прош|чати* (Кт), *прош|чатис'і на по|рогах* (Ск), *три |рази до по|рога на|діў дого|ри* (Прл): *бйут до по|рога три ра|зи/ бо |кажут/ жи то йак т|ретий раз ўда|р'айут/ шо ўже в'ін не |чуйе* (Крк); *на |каждім по|роз'і с|тукали три |рази// так с'і прош|чийе* (Мкр); *бе|ре два і йак ви|нос'ит// до |кажного по|рога прош|чайец'с'а// домо|вину до по|рога с|тукайут три рази… то праш|чан':а та|к'е// накла|н'айуц'с'а і так до п'ід|логи/ на по|роз'і три |рази* (Гдн). Ф. Вовк уважає, що звичаю тричі стукати труною об кожний поріг, коли виносять покійника з хати, дотримуються для того, щоб таким чином покійник «попрощався з хатою і більше не приходив туди» [Вовк 1995: 214].

На відміну від поховального, у родильному обряді поріг є символом початку нового життя і прилучення до дому нового члена роду. Показовими є обрядодії перед хрещенням чи після хрещення: *ў нас йак |бабка б|рала |мойі дон'ц'і то|то |д'іти до хрес|та…/ то с|тала ў по|роз'і з том ди|тином і так ка|зала:* «*благосло|в'іт нас зай|ти до хрес|та*»*// а |мама з |татом ка|зали:* «*най вас Бог благосло|вит/ і|д'іт*»*// так три |рази ка|зала:* «*благосло|в'іт нас зай|ти до хрес|та*» (Млн); *а та |бабка/ йак при|несла |туйу ди|тину/ при|несла і пос|тавила на по|роз'і і |каже:* «*ў|з'или'змо пога|нина/ при|носимо вам христийа|нина*» (Грб) [пор. також: Байбурин 1983: 138].

У передпологовому етапі родильного обряду Надсяння з порогом пов'язана низка заборон, спрямованих на щасливий перебіг пологів та на здоров'я новонародженого. Наприклад, у період вагітності жінці: *не |можна на по|роз'і со|б'і с|тати і сто|йати/ ди|тина не |може |вил'ізти/ бо ў по|роз'і с|тане* (Чрн); *биз по|р'іг так не паресту|пати/ бо то с|тане* (Чрн); *н'іж по|лож'ит на по|р'іг/ не" nêpêcту|пай/ бо то шоб не" |р'ізати*

(Гдн); *ˈл'ити йі ˈчерез поˈр'іг не ˈможна/ диˈтина ˈбуде ˈп'іс'ала ˈдуже* (Рз). При цьому поріг насамперед розуміють як перепону, яку під час народження має подолати дитина, аби з'явитися на світ.

Мовці старшого покоління відзначають, що жінка після пологів і до читання над нею очищувальної молитви є нечистою, що зумовило заборону, яка представлена в паремії: *не ˈв'іл'но вихоˈдити за поˈр'іг/ за ˈмеджу* (Кнж).

Із домашнім порогом пов'язана також низка обрядодій, спрямованих на ініціювання здоров'я, розуму, працьовитости, достатку, високих моральних якостей дитини, які здійснювали перед обрядом церковного хрещення або після нього повитуха (*ˈбабка* (Арл, Ст)), іноді – бабуся (*йіˈйі ˈмама* (Арл)). Фіксуємо такі розповіді говірконосіїв: *кˈласти молитˈвен:ик на поˈрог/ кˈласти куˈсочок маˈтер'ійі і ˈголка ˈзапхана/ шоˈби ˈм'іло ˈшити ˈд'іўка/ кˈнижку/ шоб ˈм'іло чиˈтати/ оˈл'іўчик кˈлали// кˈнижку кˈласти/ йаˈк'іс' струˈмента кˈласти* (Дв); *кˈласти ˈголк'и з ˈнитками ˈд'іўчин'і/ хˈлопц'ам пореˈважно соˈк'иру кˈласти* (Ост), *кˈласти <стал'/ ˈгоўку/ ˈнитку/ молитˈвеник/ моліˈтоўник/ моло ˈток/ пласкоˈгубц'і> на поˈр'іг* (Г, Птл, См).

Дах. Деякі обрядові дії надсянського весілля пов'язані з дахом – частиною хати, що символізує зв'язок світу людей із небесним світом. Із семантикою 'здійснювати обрядові дії з тарілкою (іншим предметом), перекидаючи її через хату' зафіксовано конструкції: *к'иˈдати ˈмиску ˈчерез ˈхату* (про дружбу) (Влб), *кроˈпило на дах ˈвик'інути* (Твц*), таˈр'ілку перек'иˈдати ˈчерез ˈхату* (Блз), *таˈр'ілку ˈчерез дах к'іˈдати* (Нв). Такі обрядодії зазвичай виконує перед шлюбом мати або дружба: *ˈпере"д поˈрогом хоˈдила і с'в'аˈченом воˈдом кроˈпила/ а ˈпотім то кроˈпило на дах ˈвик'інула* (Твц); *на дˈруг'иў ден' приво ˈдили моло ˈдого до моло ˈдойі/ обхоˈдили хˈл'ібом з ˈс'іл':у наўˈколо/ а дˈружба ˈпотім тим/ шо ˈмама там ˈмала/ хваˈтаў тоˈту ˈмиску і к'иˈдаў ˈчерез ˈхату// пореˈк'инуў і туˈди йшли до шˈл'убу* (Влб).

У записах надсянського весілля першої половини XIX ст. засвідчено обрядодію, коли наречений перекидав через хату тарілку, на якій батьки подавали горілку, зустрічаючи його після шлюбу, або тарілку, на якій приносили подарунки від нареченої: *таралик через халупу метати* (про нареченого) [Лозинський 1992:104, 123]. Як засвідчують етнографи, перекидання через голову миски з водою або вівсом, через хату – палиці, якою хрестили двері, у весільному обряді деяких місцевостей символізувало відкидання всього нечистого або ініціювало щасливе подружнє життя [Жайворонок 2006: 439]; перекидання предметів через дах в обрядовості слов'янських народів виконувало оберегову функцію [Валенцова 2004: 17]; на Надсянні обрядодію мовці пояснюють так: *таˈр'ілку фˈк'інути/ най с'і триˈмайут фс'і фˈкуп'і* (Гдн).

Вікно. Функцію межі, окрім дверей та порогу, виконувало вікно, яке етимологічно пов'язано з очима (*псл. *окъпо* утворене від **око* [ЕСУМ І, 398]), а відповідно є «очима оселі». У народному уявленні, за матеріалами П. Чубинського, вікна є місцем, де сидять ангели [Чубинський І: 101]. Саме під вікном відбуваються передвесільні та передшлюбні обряди за участю іншого роду – «чужих»:

– під час вінкоплетин: *і сп'і|вали «на доб|риден'/ на доб|риден'»// то на в'ін'|ц'і сп'і|вали/ с|тарости так прихо|дили// на в'ін'|ц'і сп'і|вали «на доб|риден'» |перед |в'іknами* (Кт); *та ко|лис' д|рушчи[ы]ни |били/ то друж|би[ы] п'ід в'ік|ном в'інчу|вали/ а друш|к'и йім сп'і|вали – |тийі з|в'ітам/ |тийі з|в'іти* (Кр); *при|ходит п'ід в'ік|но з |музикоў/ ме|н'і в'і|нец пле|тут// а там дес' ў |мене |л'уди в'і|нец пле|тут/ а в'ін при|йіхаў з друж|бами/ з му|зиками і п'ід в'ік|ном так: «|добрий |веч'ір»// |музика |бубнит/ буб|н'іст той: «|добрий |веч'ір/ |тіл'ко не каж|дему – йид|ному |мому |серц'у/ |тату/ |мам'і і сер|ден'ку м|нему»// ну а ўни ў д|руг'ій |хат'і дес'/ во|ни п'ід в'ік|ном/ а ўни ў |хат'і: «а чо|го ви ту при|йіхали/ мо|йі |мил'і |гос'ц'і? йа вам с'і сподо|бала/ |тата-|мами про|с'іт»* (Бн) [ЗГ];

– на початку шлюбного дня: *с'п'і|вали «на дз'ін' |добри»// то п'ід в'ік|ном сп'і|вали… йак їшли до моло|дойі/ то в'ідгра|вали так: «на дз'ін' |добри»* (Кнж).

Подібні обрядові дії засвідчені також на Бойківщині [Хібеба 2007: 40], Закарпатті [Весілля 1970 ІІ: 235], а також в околицях Перемишля [Kwaśnicka 2005: 78, 83, 87–88].

Одна з ознак весільного дому нареченої – прикрашені барвінком вікна: *бар|в'інком |в'ікна л'і|пити* (Гдн, Кн), *де |було вес'і|л'и/ |шиби йи бар|в'інком ўб|ранийі* (Гс), *по |в'ікнах л'і|пити ф|с'ак'і у|зори* (Гл): *|перед в'іс'і|л'ом два дни/ п|'йатниц'у а|бо ў чит|вер/ тим бар|в'інком |в'ікна л'і|пили/ а|би з|нали/ шо ту йе моло|да// ўзор|ц'ими та|к'ими к|лали* (Гдн).

А. Байбурин вважає, що вікна не просто зв'язують житло з іншим світом, а зі світом космічних явищ, зокрема з потойбіччям [Байбурин 1983: 140]. На Надсянні, однак, забороняють заходити до хати через двері зі щойно охрещеною дитиною, якщо в сім'ї часто помирають немовлята, а рекомендують виконувати магічні дії через вікно, які репрезентують синтаксичні конструкції: *да|вати биз в'ік|но* (Лб, Прл, Стр), *да|вати |через в'ік|но і |ножками до |хати* (Кнш, Чрн), *перда|вати |через в'ік|но* (Кнш): *|через д|вер'і |несли// а та|к'ім/ жо |д'іти гми|рали/ то |радили |через в'ік|но да|вати* (Чрн); *йак йа с'і хрес|тила, то так |мамина та ку|ма |нав'ім'/ бо йа |була з двой|н'ит, то […] |бабка/ ма|тус'ка та |Балушка/ |мине биз в'ік|но са|джила/ |жоби йа |жила// а |потім га|дала: «йа сво|йу биз в'ік|но са|дила і мо|йа жи|йе/ а та/ жо при|несли на д|вер'і/ ў|мерла»* (Млн) [пор.: Вовк

1995: 193]. Подібні дії, за свідченням Г. Кабакової, які здійснюють перед обрядом церковного хрещення, поширені в інших регіонах України, відомі білорусам та західним слов'янам [Кабакова 1999[2]: 666]. Звичай передавати дитину через вікно для «обману смерті» засвідчений у Польщі, на українсько-польському пограниччі, а також на Бойківщині [Ганус 2016: 83]. На Східному Поділлі відомий обряд умовного продажу дитини, яка часто хворіє, через вікно, щоб відвернути хворобу [Тищенко: 265]

Хатні речі. У родинно-обрядовій лексиці надсянських говірок у тематичних групах весільної, родильної та поховальної лексики також виокремлюємо семантичні підгрупи назв хатніх речей, які, виконуючи у повсякденному житті побутову функцію, є частиною матеріальної культури Надсяння, а також складовими низки родинних обрядів та обрядодій.

Стіл (*стіў*) як реалія виступає одним із головних предметів надсянської весільної обрядовости.

В Україні традиційно стіл був шанованим предметом, хатнім престолом; на стіл нічого не можна було класти, окрім їжі, на нього не можна було сідати, тому що на нього кладуть святий хліб [Жайворонок 2006: 579], однак на різних етапах надсянського весільного обряду простежуємо ритуальне ходіння по столі (через стіл), як і на Закарпатті та на Бойківщині [Здоровега 1974: 99–100; Хібеба 2007: 57]:

- коли наречений займає почесне місце за весільним столом у циклі дошлюбних дійств, сідаючи «на посаг» [Лозинський 1992: 64]): *По отриманім благословіню обертаєся молодий три рази на халупі, тримаючися хусткі, котру му дружба подав; потому го дружба випроводжає на стів, він ся там три рази обкручає, а потому злазит і сідає за столом на застеленій лаві, то єст* «*на посазі*» [Лозинський 1992: 64];
- перед шлюбом після викупу нареченої (Вбл, Бл): *ˈвикуп ˈдали/ туˈди в'ін беˈре моло ˈду/ staˈйут на стіл/ три ˈрази доўˈкола стоˈла ˈход'ит по стоˈл'і// похоˈдили три ˈрази/ об'ійшˈли по стоˈл'і і фс'о// і виˈход'ит до л'уˈдеї/ до ˈгос'т'іў* (Бл);
- після шлюбу, коли наречені сідають на почесне місце за весільним столом (Бор, Вбл, Гр, Дз, Зв, Кв, Клн, Плш, Рсх), [Лозинський 1992: 128]) або покидають його (Арл, Ос, Трл): *а без стіў перелаˈзили// ну та йак в'ід сˈл'убу прийшˈли/ ˈл'ізли ˈчерез стіў// с'іˈдали* (Зв); *а туґˈди/ йак йуж прийшˈла/ йуж ˈмама припроˈвадила йі до ˈхати/ і воˈна їшла без стіў// пˈр'амо сˈтала на стіў ноˈгами м'іж таˈр'ілки там сˈтала і ˈп'ішла ˈс'іла// п'ішˈла ˈс'іла там/ с''в'ічка с'і с'в'іˈтила ˈпереᵘд ними/ так памˈн'атам/ с''в'ічка с'і с'в'іˈтила / а воˈни туˈди і моло ˈдий/ і воˈна так перестуˈпили* (Кв); *йак вже с'і погосˈтили/ ˈчерез ст'іл виˈходили зˈв'ітам// дˈружба*

перевоˈдиў йіх за хусˈтин'ку// то так/ йак йуж с'і погосˈтили…/ туˈди дˈружба браў хусˈтин'ку і воˈни перейшˈли (Ос) [ЗГ].

Обрядові дії, які наречені виконують із допомогою дружби чи старости, репрезентують словосполучення: *ˈвести ˈчерез стіў* (Рсх), *випроваджати на стів* [Лозинський 1992: 64, 71, 128], *пере|водити без стіў* (Трл), *пере|водити ˈчерез стіў* (Клн) [ЗГ], *ˈчерез стіў виˈводити* (Арл).

Обрядові дії, які виконують наречені без сторонньої допомоги, відтворено в таких словосполученнях та описових конструкціях: *без стіў переˈлазити* (Вбл, Зв), *йти без / ˈчерез стіў* (Дз, Кв, Трл), *ˈл'ізти ˈчерез стіў* (Зв), *пере|лазити ˈчерез ст'іл* (Бор, Вбл), *переху|дити бис ст'іў* (Плш), *сˈтати на стіл/ три ˈрази доўˈкола стоˈла хоˈдити по стоˈл'і* (Бл), *ˈчерез ст'іл заˈходити за стіл* (См), *ˈчерез стіл пере|л'ізти і там ˈс'істи на коˈжус'і* (Гр). В одному зі сіл Яворівщини молоді мали переступити через хліб на столі: *та пере|водили і ˈл'ізли ˈчерез хл'іб// хл'іб ми перехоˈдили* (Бн) [ЗГ].

Допоміжну функцію в обрядодії спорадично виконує носовичок (*хустка* [Лозинський 1992: 64], *хусˈтин(')ка* (Арл, Ос), *плаˈток, плаˈточок* (Клн): *тої дˈружба пере|даў йім плаˈточок і воˈни с'і фч'іˈпили ˈтого платˈка і йіх пере|води ˈчерез стіў/ воˈни соˈб'і там посˈ'іˈдали* (Клн) [ЗГ]; *сˈтароста д'іˈвочий то в'ін йак йіх завоˈдиў за ст'іў/ три ˈрази обхоˈдиў/ тод'і завоˈдиў/ с'іˈдали// то туˈпер в'ін йім подаˈйе хусˈтинку і ˈчерез стіў/ виˈводиў ўже йіх ˈчерез стіў/ йіх ўже ˈчерез стіў* (Арл).

Обрядове ходіння по столі мало забезпечити в майбутньому щасливе життя, багатство і достаток новоствореній сім'ї, бо, як пояснюють обрядодію інформатори, *баˈгацтво на стоˈл'і йе* (Кв); *ˈчерез стіў захоˈдили/ шоб буˈло ˈдобре/ фс'і доˈрог'и стеˈлилис'і/ шоб н'іˈйакойі б'іˈди не ˈбуло/ сˈкоро йім ˈвил'ізти* (Арл).

У надсянській весільній обрядовості також відзначаємо обрядове обведення наречених або нареченої довкола стола – сакрального предмета, хатнього престола, що вербально репрезентують конструкції: *доўˈкола стоˈла об'іˈти три ˈрази* (Зв), *три ˈрази доўˈкола стоˈла з хˈл'ібом заˈходити* (Дм), *три ˈрази обˈходити наўˈколо стоˈла* (Арл) – про наречених, *воˈдити наўˈколо стоˈла* (Гл, См), *обˈводити доўˈкола стоˈла* (Млн, Нкн), *три ˈрази ўˈколо обˈводити моло|ду* (Чрн), *три ˈрази за стоˈлом йіх воˈдити* (Ргз) – про дружбу.

Наречених (Арл, Зв, Млн, Ос, Ргз) (або лише наречену (Дм, Звз, Мкр, Чрн)) обводять довкола стола зазвичай після повернення додому зі шлюбу: *ˈзараз ў поˈроз'і/ йак ˈмама йіх поблагосло|вила/ ˈмама їде соˈб'і до ˈхати/ а дˈружба п'іˈдходит/ даˈйе хусˈтинку і веˈде йіх/ обˈводит доўˈкола стоˈла// то таˈк'иї заˈкон биў* (Млн); *хл'іб і сіл' на поˈроз'і/ ˈвипили і поблагосло|вили хˈл'ібом/ і п'іˈшˈли до ˈхати// дˈружба маў ˈв'есті і насереˈдин'і стоˈйаў стіл і три ˈрази ўˈколо обˈв'іў тоˈту моло|ду/ тоˈди поса|диў йі* (Чрн). Відзна-

чаємо триразове повторення обрядових дій (Арл, Гдн, Нкн, Ос, Чрн): *йак за|вели до |хати і ту|ди моло|дийі так з |тими/ і д|ружба доў|кола фс'іх сто|ліў три рази йіх уб|в'іў/ і ту|дий йіх поса|диў насер|дин'і на |м'ісце* (Ос) [ЗГ]; пор. у поліському весільному обряді: [Сидорук 1962: 182, 190].

Такі обрядодії мали символізувати прилучення нового члена сім'ї до домашнього вогнища, до роду. Самі ж мовці пояснюють ритуал так: *обий|ти три |рази нао|кола/ жи|би с'і л'у|били/ жи|би хл'іб |мали фсе/ жи|би ф тій |хат'і |било благосло|вен'ство* (Гдн). Допоміжними елементами обрядодії також є *хус|тина* (Арл), *хус|тин(')ка* (Млн, Нкн, Ос): *д|ружба вит'и|гайе хус|тину і три |рази об|ходи ў |хат'і наў|коло сто|ла/ моло|дих об|води доў|кола сто|ла* (Арл).

На південно-східних теренах Надсяння довкола стола відбувалися ритуальні ігри наречених: *доў|кола сто|ла с'і |лапати* (Звз, Мкр), *доў|кола сто|ла з х|л'ібом на голо|в'і ўт'і|кати* (Звз), *доў|кола сто|ла з х|л'ібом на голо|в'і го|нити* (Мкр), які мовці пояснюють так: *захо|дили до |хати/ моло|дийі доў|кола сто|ла/ во|на ўт'і|кала// йак в'ін йі ў|лапиў/ то зна|чиц'с'і/ жи бу|дут |жили// во|на доў|кола сто|ла з х|л'ібом на голо|в'і го|нила/ в'ін йі |лапоў* (Звз); *і ту|ди доў|кола сто|ла с'і |лапали/ в'ін йі|йі |лапоў на то|то/ жи в'ін с|тарший/ а та з х|л'ібом го|нила// то моло|да заб|рала хл'іб на |голову// та йак в'ін і|шоў до |нейі/ то в'ін/ а йак во|на йшла до |н'ого/ то во|на* (Мкр).

Зауважмо, що обов'язковим елементом описаної обрядодії є хліб, який наречена тримає на голові. Подібні обрядові дії виявлено у весільних обрядах Полісся, вони відомі й іншим слов'янським народам. Зокрема в поляків наречена, увійшовши в дім, тричі обходила довкола стола, тримаючи коровай на голові [Агапкина 2004[2]: 482].

На Яворівщині засвідчено обряд обміну хлібом (Гл, Прд, Твц), коли наречена, прийшовши напередодні весілля в дім чоловіка із сорочкою, кладе на стіл хліб: *прино|сила моло|да моло|дому со|рочку/ прихо|дила з х|л'ібом/ |мала та|ку брит|ванку х|л'іба с|печену... прийш|ла з тим х|л'ібом/ три|мала п'ід па|хом і кла|н'алас'а і пи|талас'а: «чи ви |рад'і нам і |нашому х|л'ібу?» |мама в'ідпов'і|дала: «|рад'і»// три |рази так пи|талас'і// то|ди в'ід:а|вала той хл'іб чи к|лала на р'іг сто|ла… і |мама той хл'іб заби|райе з тим об|руском і зави|вайе св'ій хл'іб і м'і|н'айе// і там з|ноўс'ка кла|де чи по|дарок чи г|рош'і/ кла|де |дал'і на стіў/ на р'іг сто|ла* (Гл). На думку А. Топоркова, хліб на столі має забезпечити достаток та добробут дому [Топорков 2012:167].

Центральну функцію стіл виконує і в інших весільних обрядодіях Надсяння: через стіл наречена пришиває нареченому весільну нагрудну відзнаку (*|бук'ит*) (Дв, Дз, Кв, Трл): *старос|т'іна |несла |бук'ит дл'а моло|дого на та|рели і йа без стіл при|шила* (Дв); біля стола дівчина ви-

являє свою згоду на одруження з парубком (Чрн): *во|на |била з|г'ідна/ во|на прийш|ла до с|толу і так ска|зала/ жо йа з|г'ідна |виїти |зам'іж* (Чрн); за столом наречені сидять на почесному місці, яке називають *по|саг* (Бл), *по|кут':а* (Птл), *трон* (Мшл): *на т|рон'і ка|зали// трон// моло|диї із моло|доў с'і|дали за стіў/ то йіх буў трон* (Мшл).

Мовці розповідають про заборону мити стіл, на якому місили коровай: *ро|били коро|ваї на сто|л'і/ то |того сто|ла не |мили// не |мили сто|ла/ бо […] шо|би с'а |д'іти |родили/ а од|на моло|да// то роз|казували ста|р'і/ шо: «шо то та|к'е/ шо то |майе з|начен'а?»// і во|на ў|з'ала п'іш|ла са|ма тої стіл по|мила// йак то так во|на не |майе |мити? і во|на |мала од|ну ди|тину і то не…/ не|йак'існа та ди|тина/ ка|л'іка* (Вбл) [ЗГ].

У циклі обрядодій, пов'язаних із народженням дитини, стіл як елемент обряду виступає в церковному обряді хрещення. Скажімо, у селі Любині Яворівського району рекомендують класти в церкві дитину під аналой – високий із похилим верхом столик, на який кладуть ікони, ініціюючи її спокій (Лб): *ди|тину к|лали п'ід тої ст'і|лец/ йак |ход'ат ц'ілу|вати/ шоб йак |дуже плак|лива ди|тина/ плак|сива/ то к|лали там/ би перес|тало п|лакати* (Лб). Хоч зараз повністю втрачені обрядодії, пов'язані із захоронюванням дитячого місця, однак, як зазначають інформатори найстаршого покоління, на Надсянні місце захоронення розрізняли залежно від статі новонародженої дитини: *х|лопц'ови/ тог|диї ше зем|л'а бу|ла/ за|копувала ў по|роз'і та |бабка/ а |д'іўчин'і за сто|лом/ |жоби |зам'іж іш|ла* (Млн). Подібні дії описано також в етнографічних джерелах із Гуцульщини [Матеріяли 1918: 103], Полісся [Кондратович 2007: 20–21; Валенцова 2001: 310], Середньої Наддніпрянщини [Грушевський 2006: 38] та ін.

У поховальному обряді стіл призначений для пошанування щойно померлої людини. Це засвідчують вживані на Надсянні назви місця, на якому в хаті встановлюють домовину з тілом покійника: *стіў* (Бл, Блн, Дм, Мкр, Млн, Твц), *ст'іл* (Вбл, Ст, Стр), *ката|фал'ік* (Ск), *ката|фалок* (Мнс, Птл), *ката|фал'ок* (Гс, Пдг, Ш), *ката|фел'ка* (Дм), *като|фел'ка* (Пдл, Ц), *като|фел'ок* (Кр, Крк, Пдц) (від іт. чи фр. 'риштування, поміст, ешафот' [ЕСУМ II, 403]), *майс|тат* (Кнж), *майес|тат* (Скл), *майис|тат* (Р) (на думку етимологів, за посередництвом польської та німецької мов (пол. *majestat,* нім. *Majєstät* 'велич, величність') лексема запозичена з латинської: лат. *mājestās* 'велич, святість, авторитет' [Ibid. III: 358]). У говірці села Годині зафіксовано слово *като|фел'ка* зі значенням 'місце, на яке в церкві встановлюють домовину з тілом покійного': *ката|фел'ка йи ў |церков'і/ нази|вайут// то шо с|тав'ит ў |церкв'і/ йак при|нос'ит/ то нази|вайис'і ката|фел'ок/ спеці|йал'не ў нас та|к'е йе з|роблене з дош|чок і нази|вайес'і ката|фел'ка* (Гдн).

Із місцем виявлення почестей померлому – столом – пов'язують низку забобон та практичних порад. Під *стіл* (*като|фел'ок, майес|тат* тощо) традиційно кладуть металеві предмети із санітарно-гігієнічних міркувань, щоб запобігти розкладанню тіла (*жи|л'ізо* (Чрн), *серп* (Ц), *со|к'іра* (Лб, Плг, Ц), *со|к'ира* (Ст), *шос' стал'не* (Ст)): *жи|л'ізо кла|дут/ фс'о кла|дут та|койе жи|л'ізо/ |жоби во|но |м'іло не п|сулос'і с|коро* (Чрн); *йе л'у|дина при |м'іл'і/ хору|вала/ наб|ракла/ с|пека/ |може те|чи/ то кла|дут со|к'іру п'ід той|во і сіл'/ і за|землен'а |робл'ат на |палец* (Лб); *п'ід низ там/ шо|би л'у|дини не зду|вало/ во там с|таўл'ит чи со|к'іру/ в'ід|ро з во|дойу с|таўл'ит вот до пал'|ц'и/ шоб не зду|вало// |воду ў в'ід|р'і і со|к'иру* (Пдг); *кла|дут со|к'иру/ |шоби с|т'агувала/ з|найеш/ |б'іл'ше та|к'е йа|к'ес'/ та|к'е... ну йак.../ шос' та|к'е стал'не кла|дут/ шо|би с|т'агувало/ шо|би не |чути |било* (Ст); *то п'іт т|руно/ п'ід ст'іл кла|дут |або серп кла|дут/ со|к'іру кла|дут// ў т|руно кла|дут |нитку |б'ілу// ну та шос' так |кажут/ жо|би с'і не м'і|н'иў/ жо|би не |чути го |було// так/|б'ілу |нитку так напо|п'ерек/ йак т|руна/ во так кла|дут |нитку* (Ц).

Під стіл, на якому лежить померлий, також рекомендують замітати сміття, яке не викидають, доки покійник у хаті (*зам'і|тали п'іт т|рупа// п'ід ст'іл зам'і|тали* (Пдц); *зам'і|тати не |можна/ за|мести/ но не вино|сити см'і|т'и* (Чрн)). Самі інформатори заборону пояснюють так: *зам'і|тати не |можна... |видно/ жо ви йо|го вига|н'ійіте з |хати йуж* (Пдц).

Окрім стола, на Надсянні використовують й інші меблі в таких обрядах: у весільному – *ск|ри(ы)н'а* (Врб, Зл, Кт, Кр, Нкн, Прд, Птл, См, Твц), *|шафа* як частина приданого, у родильному – *ку|лиска, л'ул'ка* 'невеличке ліжечко для спання та колисання дитини', у поховальному – *|зеркало* (Кр, Ц), *л'ус|терко* (Крк, Пдг), які треба накрити полотном на період перебування тіла померлого в хаті. Самі ж інформатори пояснюють звичай так: *л'ус|терка закри|вайут/ полот|ном закри|вайис'і/ жи|би не |було в'ід|битого/ гмер|лец би с'і не в'ідби|ваў* (Крк).

Серед особливостей надсянського весільного обряду – обрядове використання посуду, кухонного начиння, предметів побутового вжитку, зокрема відра. Дошлюбного вечора або безпосередньо перед шлюбом, наречену садять на відро з водою і розплітають їй косу (Влб, Звз, Мкр): *с'і|дала во|на/ с|тавили в'ід|ро з во|дойу/ |подушку на в'ід|ро з во|дойу// с'і|дала на ту |подушку/ там сест|ра чи хто там розпл'і|тала |косу// |л'уди йшли/ ти|пер при|витуйут/ да|йут ў кон|вертах/ а то|д'і так по во|лос'у г|р'ішми і к|лали йі ту на... то йак йі приби|рали// то п'із|н'іше то при|витували/ а ра|н'іше |мус'іў |кождий ту пог|ладити г|р'ішми по во|лос'у* (Звз). Власне, самі інформатори пояснюють використання наповненого водою відра так: *во|на си|д'іла на |подущ'і і на в'ід|р'і// на ко|ноўц'і во|да/ |жоби |була бо|гачка* (Мкр).

У південно-східній частині Надсяння зафіксовано цікаві обрядодії під час випроваджування нареченої з дому, коли та йшла запрошувати на весілля: *ˈводу вилˈиˈвали за неў до воˈрˈіт/ йак йу їшла ў сеˈло/ жиˈби так їі сˈі ˈвело/ йак з воˈди* (Мкр); *виводˈили молӧˈду надˈвˈір і ту ˈводу вилиˈвали і там коˈпˈійкˈи ˈбули кˈиˈдали […]/ а молӧˈда з друӝˈками танˈцˈуˈвала по ті воˈдˈі* (Влб). Такі обрядодії виконували, якщо під час ритуального розплітання коси наречена сиділа на відрі (такий звичай також засвідчено у с. Купновичі Самбірського району Львівської області [Борисенко 1988: 127]).

Обряд покривання також здійснюють, посадивши наречену на відро, що засвідчують словосполучення: *саˈдити на виˈ(ˈі)дˈро* (Пдг, Ргз), *саˈдити на ˈконоўку* (Лб), *саˈдити на ˈпутнˈу* (Лб): *таˈку ˈкˈібаўку залоˈжили йу по вˈісˈіˈлˈу/ приˈвели йі […]/ посаˈдили йі на видˈро/ на видˈро йі посаˈдили// і воˈна сˈіˈдˈіла// чˈіˈпец таˈкˈиї буў// воˈна сˈіˈдˈіла/ і на мˈім видˈрˈі залоˈжили йі ту ˈкˈібавку і таˈкˈиї чˈіˈпец […]// воˈна таˈка ˈбила/ молӧˈдиц̈ˈи ˈбила йуж* (Пдг). Оказіонально фіксуємо ритуал: *ˈмама йіˈго сˈіˈдайе на кˈіˈпец/ а воˈна йі на коˈлˈіна сˈіˈдайе/ і воˈна йі розˈчˈіпчуйе* (Ргз); лексема *вˈіˈдерко* також є компонентом фразеологізму *сиˈдˈіти з ним на вˈіˈдерку* (’жити з чоловіком без шлюбу; перебувати у громадянському шлюбі (про жінку)’ (Р).

Із обрядовою метою в надсянському весільному обряді використовують також *ˈдˈіжку*. Обрядодії *ўбиˈрати молӧˈду до шˈлˈубу на мˈі ˈдˈіжцˈі* (Вбл) [ЗГ], *сˈіˈдˈіти на ˈдˈіжцˈі* (про наречену) (Дв, См) під час розплітання коси [див. також: Лозинський 1992: 96], зафіксовані у північному надсянському ареалі, широко репрезентовані в інших етнографічних регіонах України [Борисенко 1988: 126; Вовк 1995: 250; Здоровега 1974: 95]: *а ту ˈдˈіжку ˈпотім/ йак молӧˈду до шˈлˈубу ўбиˈрали/ з ˈдˈіжки зˈішкˈрабали і шосˈ звaˈрили молӧˈдˈі// а тоˈди ту ˈдˈіжку приноˈсили… і застеˈлˈали коˈжухом/ молӧˈда сˈіˈдала і йі ўбиˈрали до шˈлˈубу на мˈі ˈдˈіжцˈі* (Вбл) [ЗГ]. Із діжею пов’язана оказіонально зафіксована порада *ˈдˈіжу не скребˈти/ шоˈби не свaˈриласˈ* (Вбл) [ЗГ].

Із хатнього посуду у трьох родинних обрядах Надсяння найчастіше використовують тарілку, яка має назви: *таралик* [Лозинський 1992], *таˈрˈілˈ* (Дв, Дм, Звз, Кт, Мкр, Млн, Мшл, Ост, Чрн), *таˈрˈілка* (Блз, Вбл, Гдн, Мшл, Нв, Ст, Стл, Ц, Чрн), *ˈмиска* (Влб).

Зазвичай тарілку використовують в обрядах обміну подарунками між нареченими: *зˈранку ў ниˈдˈілˈу там вˈіˈднесли/ там на таˈкˈім таˈрˈіли вˈіˈднесли соˈрочку молӧˈдому* (Кв); *то так йак прийˈшоў молӧˈдиї до молӧˈдойі ну і вˈін приˈнˈіс ˈмешти ну і вˈін то даˈвоў миˈнˈі/ а йа ˈпотім даˈвала молӧˈдˈі// молӧˈдиї ˈмешти молӧˈдˈі/ а молӧˈда му соˈрочку даˈвала/ і то так сˈі ˈнесло на таˈрели* (Кнж), *старосˈтˈіна ˈнесла ˈбукˈит длˈа молӧˈдого на таˈрели* (Дв).

Спорадично засвідчено також биття посуду (*та|р'ілку ки|дати моло|д'атам п'ід |ног'и* (Мшл), *та|р'іл' розби|вати* (Дм)), яке, як вважають етнографи, виконували для ініціювання багатства, щастя, народження дітей [Топорков1995: 180–182]. Інформатори тлумачать це так: *та|р'іл' розби|вати на ш|чист'и* (Дм).

Звичай дарувати нареченим гроші, кидаючи їх на тарілку під час *ви|тан':а* (Дм, Звз, Мкр, Млн), *к|ри^{и}ваного* (Гдн, Ц), *кри|вого |танц'у* (Мшл, Чрн), *пере|пойу* (Гдн, Прл, Ст), репрезентують описові конструкції: *на та|р'іл' к'і|дати* (Млн), *на та|р'ілку (та|р'іл') к|ласти г|рош'і* (Ст):*|перший д|ружба браў моло|ду на ко|л'іна// і так без той кри|вий |танец в'ін йі три|маў на с|войіх ко|л'інах// і сто|йала та|р'ілка/ к|р'ісло |було і пос|тавили… та| р'іл' буў пос|таўлений на тим к|р'ісл'і/ і к'и|дали ти г|рош'і// хто маў сал|фетку/ приспе|лиў сал|феткоў/ хто не маў сал|фетк'і/ пос|тавиў та|р'іл' по|рожн'ій* (Мшл); *ту|ди |вел'он з|н'или пе|ред і да|вали |перш'і д|ружц'і на |голову/ і |перша д|ружка за|гул'увала// начи|нала б|рати гу|л'ати/ ўкло|нилас'і/ покру|милас'і два-три |рази і ту|ди г|рош'і |к'инули моло|д'і/ а во|на… моло|да си|д'іла з та|рел'ом// о|дин та|р'іл'/ а д|руг'ий з|верха/ там ў ту шч'і|линку во|на си т'і г|рош'і/ шо за|гул'ували/ к|лала* (Кв).

Тарілку використовують у жартівливому весільному обряді збирання грошей *на фарту|шок* (Ост), *на пелен|к'и/ на ко|л'аску* (Кт). Значення ‘збирати для наречених гроші (про старосту, господиню, дружку, дружбу)’ репрезентують словосполучення: *з та|р'ілкоў хо|дити* (Стр), *хо|дити з та|релем* (Кт, Ост): *то на ве|с'іл'а ў нас хо|дила госпо|дин'а з та|релем// |гост'і си|д'ат' за сто|лом/ то ўже ўк'ін|ц'і |ход'ит з та|релем госпо|дин'і на фарту|шок/ бо фарту|шок спа|лила// госпо|дин'і з та|р'ілкойу |ход'ат/ зби|райут* (Ост).

Традиційним на Надсянні також є жартівливий обряд збирання на тарілку грошей для повитухи під час хрестин, репрезентований словосполученням *|бабц'і на |капц'і* (Бл, Г, Гдн, Грб, Кн, Лб, Пдг, Скл, Ш). Як правило, гроші на тарілку збирає повитуха, або хрещений батько, або хрещена матір, або господиня дому: *хо|дыла |ж'інка/ чи то х|ресна/ чи то с|тарша та ку|ма/ де госпо|дин'а б|рала ту та|р'ілку/ і так |кожному нали|вала і там |к'идали куп'ій|к'и// то |бабц'і на |капц'і* (Г); *то |баба б|рала та|р'ілку і йшла на |капц'і/ |бабка са|ма// |гост'і за сто|лом/ а во|на со|б'і ў|з'ила та|р'ілку і доў|кола/ |бабц'і на |капц'і да|вайти// а |дехто з х|лоп'іў не маў/ то ку|сок |п'ірога верг чи х|л'іба* (Стр). За свідченням Г. Кабакової, подібний обряд, коли під час хрестин повитуха обходить гостей із тарілкою, збираючи гроші «на ножик», «на квітку», «на хліб», «на мило», «на сіль», зафіксовано на території Польщі [Кабакова 1999[1]: 659].

У родинних обрядах Надсяння використовують й інше кухонне начиння. Зокрема, перед обрядом хрещення вдома бабуся здійснювала об-

рядові дії з допомогою ножа, ініціюючи здоров'я дитини: *б|рала |ножик с'в'і|чений стал'о|вий і перек'і|дала три |рази |через ди|тину/ шоб ди|тина |була твер|да/ йак стал'/ шоб не хво|р'іло* (Арл).

На півночі Надсяння засвідчені обрядові танці коровайниць під час випікання головного весільного хліба – короваю (Вбл, Кт, Прл, См) з обрядовими предметами (*кац'у|ба, ло|пата, |лижка, мако|г'ін*): *йак той коро|вай фса|дили/ то хто з кац'у|боў/ хто з ло|патоў/ хто з |лижкоў/ хто мако|г'ін гу|л'али* (Прл). Окрім цього, коровайниця з лопатою бігає навколо дівчат, які беруть участь у коровайному обряді, ініціюючи їх швидке заміжжя (Ос): *а там ж'ін'|к'и |були/ і так обле|т'іла там доў|кола/ там і д'іў|к'и |були… і так з тоў ло|патоў ле|т'іла: «но с|коро/ жо|би ви фс'і/ жо|би фс'і |замуж йшли»* (Ос) [ЗГ].

Коло|тушком або *дереў|йанойу |ложкойу* нареченій знімають вінок або хустку (Дв, Птл): *ў|дома зн'і|мали тим коло|тушком/ тим |р'імним ту|да// і так ле|гейко п'ідпи|хала і з|н'ала* (Дв). Оказіонально засвідчено обряд, коли свекруха *ло|паткойу* знімає невістці хустку і викидає на піч; так роблять, коли наречену приводять у дім нареченого (См) (див. вище).

Зауважмо, що складовими родинних обрядів є також інші хатні речі, як: **постіль** (подушка, перина, заголовок), **ткані речі** (полотно, рантух, наміт), **знаряддя праці** (молоток, голка, сокира, коса, віник тощо), які в перспективі мають стати об'єктом детальних наукових студій етнографів та діалектологів. Власне, використання хатніх речей у родинних обрядах Надсяння, а також символіка хатнього простору засвідчують, з одного боку, самобутність цього етнокультурного регіону, а з іншого – єдність з обрядами та звичаями всієї України, а загалом формують уявлення про малознаний, однак особливий світ надсянців.

Список скорочень населених пунктів

Говірки, поширені на території Львівської області:

Арл – с. Арламівська Воля Мостиського р-ну
Бл – с. Биличі Старосамбірського р-ну
Блз – с. Болозів Старосамбірського р-ну
Блн – с. Боляновичі Мостиського р-ну
Бн – с. Бунів Яворівського р-ну
Бор – с. Боратичі Мостиського р-ну
Брш – с. Боршевичі Старосамбірського р-ну
Вбл – с. Вороблячин Яворівського р-ну
Влб–с.Воля-БаранецькаСамбірськогор-ну
Врб – с. Вербляни Яворівського р-ну
Г – с. Гори Жовківського р-ну
Гдн – с. Години Мостиського р-ну
Гл – с. Глиниці Яворівського р-ну
Гр – с. Гораєць Яворівського р-ну
Гс – с. Гусаків Мостиського р-ну
Дв – с. Дев'ятир Жовківського р-ну
Дм – с. Дмитровичі Мостиського р-ну
Зв – с. Завадів Яворівського р-ну
Звз – с. Зав'язанці Мостиського р-ну
Зл – с. Залужжя Яворівського р-ну
Клн – с. Калинівка Яворівського р-ну
Кн – с. Конів Старосамбірського р-ну

Кнж – с. Княжпіль Старосамбірського р-ну
Кнш – с. Конюшки Мостиського р-ну
Кр – с. Краківець Яворівського р-ну
Крк – с. Крукеничі Мостиського р-ну
Кт – с. Коти Яворівського р-ну
Лб – с. Любині Яворівського р-ну
Мж – с. Міженець Старосамбірського р-ну
Мкр – с. Мокряни Мостиського р-ну
Млн – с. Малнівська Воля Мостиського р-ну
Мшл – с. Мишлятичі Мостиського р-ну
Нв – с. Нове Місто Старосамбірського р-ну
Нкн – с. Наконечне Перше Яворівського р-ну
Ос – с. Оселя Яворівського р-ну
Ост – с. Острожець Мостиського р-ну
Пдг – с. Підгать Мостиського р-ну
Пдл – с. Підліски Мостиського р-ну
Пдц – с. Передільниця Старосамбірського р-ну
Плш – с. Плешевичі Мостиського р-ну
Прд – с. Передвір'я Яворівського р-ну
Прл – с. Прилбичі Яворівського р-ну
Пт – с. П'ятниця Старосамбірського р-ну
Птл – с. Потелич Жовківського р-ну
Ргз – с. Рогізно Яворівського р-ну
Рсх – с. Росохи Старосамбірського р-ну
С – с. Середкевичі Яворівського р-ну
Ск – с. Скелівка Старосамбірського р-ну
См – с. Смолин Яворівського р-ну
Ст – с. Старичі Яворівського р-ну
Стр – с. Старява Мостиського р-ну
Твц – с. Терновиця Яворівського р-ну
Трл – с. Терло Старосамбірського р-ну
Трн – с. Тернава Старосамбірського р-ну
Ц – с. Циків Мостиського р-ну
Чрн – с. Черневе Мостиського р-ну
Ш – с. Шумина Старосамбірського р-ну

Переселенські говірки (назви населених пунктів і повітів подано за адміністративно-територіальним поділом Польщі станом на 1 січня 1939 року):

Грб – с. Грабовець, повіт Ярослав
Дз – с. Дзвиняч Долішній, повіт Лісько
Кв – с. Квасинина, повіт Добромиль
М – с. Макова, повіт Добромиль
Р – м. Радимно, повіт Ярослав
Св – с. Святе, повіт Ярослав
Скл – с. Сколошів, повіт Ярослав
Сл – с. Слобода, повіт Ярослав
Тр – с. Трійчичі, повіт Перемишль

Література

Агапкина 2004[1] – Агапкина Т. А. Месячные. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. 3. С. 241–245.

Агапкина 2004[2] – Агапкина Т. А. Обходить. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. 3. С. 480–483.

Артюх 2003 – Артюх Л. Ф. Уявлення та заборони, пов'язані з вогнем: очищення, випробування (ініціація). *Матеріали до української етнології: (до 140-річчя Василя Кравченка): зб. наук. праць.* 2003. Вип. 3 (6). С. 17–23.

Байбурин 1983 – Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Ленинград: Наука, 1983. 190 с.

Борисенко 1988 – Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження / відп. ред. М. М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 1988. 192 с.

Валенцова 2004 – Валенцова М. М. Крыша. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. 3. С. 15–18.

Валенцова 2001 – Валенцова М. М. Родины. *Восточнославянский этнолингвистический сборник. Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001. С. 304–336.

Весілля 1970 – Весілля: у 2 кн. / ред. Є. М. Антоненко. Київ: Наук. думка, 1970. Кн. 1. 455 с.; Кн. 2. 480 с.

Виноградова 2004 – Виноградова Л. Н., Толстая С. М. Дверь. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. 2. С. 25–29.

Вовк 1995 – Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.

Войтович 2005 – Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ: Либідь, 2005. 662 с.

Здоровега 1974 – Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ: Наук. думка, 1974. 159 с.

Ганус 2016 – Ганус Дз. Магічні способи захисту життя дитини на території українсько-польського пограниччя: від народження до хрещення. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 4. С. 80–85.

Глушко 2017 – Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів, 2017. 590 с. (Діалектологічна скриня; Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 47).

Грушевський 2006 – Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ: Либідь, 2006. 256 с.

Кабакова 1999[1] – Кабакова Г. И. Крестины. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 658–660.

Кабакова 1999[2] – Кабакова Г. И. Крещение. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999. Т. II. С. 664– 667.

Кондратович 2007 – Кондратович О. П. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя… Луцьк: Волинська обл. др-ня, 2007. 240 с.

Конобродська 2007 – Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди: монографія. *Етнолінгвістичні студії.* Житомир: Полісся, 2007. Т. 1. 356 с.

Грінченко – Словарь української мови / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1996–1997. Т. 1–4. (Репринт. вид. 1907–1909 рр.).

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.. Київ: Наук. думка, 1982–2006. Т. 1–7.

Жайворонок 2006 – Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

Лозинський 1992 – Лозинський Й. Українське весілля / опрац. тексту, упоряд. і вст. ст. Р. Ф. Кирчів. Київ: Наук. думка, 1992. 176 с.

Магрицька 2003 – Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослобожанських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 182–193.

Маєрчик 2011 – Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ: Критика, 2011. 326 с.

Матеріяли 1918 – Родини та хрестини на Гуцульщині / записав Петро Шекерик Доників. *Матеріяли до української етнольотії* / Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. Львів: НТШ, 1918. Т. XXVIII. С. 86–122.

Пиртей 2004 – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. і підгот. до друку Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.

Рахно 2015 – Рахно К. Глина как магическое средство защиты от ходячих покойников в украинских быличках. *Фольклорные традиции в поликультурных зонах России: сборник научных статей* / сост.: В. Е. Добровольская, Е. А. Дорохова, М. В. Строганов. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 2015. Вып. 17. С. 132–142.

Розповіді 1998 – Розповіді з Підкарпаття. Українські говірки східної Словаччини / О. Лешка, М. Мушинка, Р. Шішкова. NewYork; Praha; Київ: Evroslavica, 1998. 321 с.

Романюк 1991 – Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся: матеріали до «Лексичного атласу української мови» / П. Ф. Романюк. *Дослідження з української діалектології*. Київ: Наук. думка, 1991. С. 225–251.

Сидорук 1962 – Сидорук І. Поліське весілля села Любязь («Льбєзь») над Прип'яттю. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. Т. CLXIX. С. 177–195.

СУМ – Словник української мови / ред. кол. : І. К. Білодід та ін. / АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Тищенко – Тищенко Т. Номінація обрядодій післяпологового та соціалізуючого етапів родильного обряду у східноподільських говірках. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Вип. 86. С. 263–269. URL: www. nbuv. gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_86/statti/42.pdf.

Топорков 1995 – Топорков А. Л. Битье посуды. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1995. Т. 1. С. 180–182.

Топорков 2012 – Топорков А. Л. Стол. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2012. Т. 5. С. 165–170.

Турчин 2011 – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів: Українська академія друкарства, 2011. 384 с.

Усачева 2004 – Усачева В. В. Осыпание. *Славянские древности: этнолингвистический словарь* / под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004. Т. 3. С. 581–584.

Хібеба 2007 – Хібеба Н. В. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Львів, 2007. 199 с.

Чубинский – Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом: материалы и исследования / собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург, 1872–1878. Т. 1–7.

Kwaśnicka 2005 – Kwaśnicka A. Polsko-ukraińskie związki leksykalne w zakresie obrzędowości weselnej w gwarach okolic Przemyśla. Kraków, 2005. 167 s.

Тетяна Ястремська
Львів

Концепт «верх»: лексико-семантична інтерпретація в діалектному просторі

The concept «TOP»: its lexicosemantic interpretation in the dialectal space

Концепти і мовна (resp. діалектна) картина світу. Семантична опозиція «верх» – «низ»

Мовну картину світу порівнюють зі словником мови народу, у якому акцентовано на основних аспектах світосприйняття та світобачення, на тому, що називають «"ключовими концептами картини світу". Це слова і пов'язані з ними поняття, які передусім є найчастотнішими в текстах культури» [Лассан 2008: 23]. «Почесне» місце серед таких концептів посідають «верх» і «низ», об'єднані в бінарну просторову опозицію, яка не тільки описує орієнтацією об'єктів у просторі, уточнює просторову кваліфікацію частини об'єкта, а й окреслює і формує систему координат мовної, радше – діалектної (наївної) – картини світу [детально див.: Апресян 1974: 56–57; 2005: 7–8; Толстая 2002: 117; Нефедова 2008: 85, 149; Яковлева 1994: 10], адже, безперечно, існують відмінності у відображенні реального світу літературною мовою і діалектами, відмінними є і картини світу для носіїв різних говорів, що зумовлено передусім територією, локалізацією, історичними передумовами формування діалектів. «Концепція діалектної мови, яка представляє діалекти як макросистему зі спільними і відмінними рисами, пропонує теоретичне підґрунтя для припущення не про єдність чи відмінність картин світу окремих діалектів, а про варіативність спільної діалектної картини світу як однієї зі

складових мовної картини світу. Одне із завдань, яке постає перед дослідниками цього напряму, є виявлення тих фрагментів макросистеми діалектної мови, у яких виявляються відмінності у світобаченні носіїв діалектів» [Нефедова 2008: 86].

Опозиція «верх – низ» є однією з універсальних семантичних опозицій для відтворення моделі світу [Иванов, Топоров 1974: 6, 98–100; детально див.: Апресян 1974: 109–110; Галактинова 2011; Пономарева 2007; Толстой 1969: 98–103; Флягина 2012; Яковлева 1994: 16 та ін.]. За словами філософа М. Уварова, «структурування зовнішнього світу за методом опозицій притаманне архаїчному суспільству з найдавніших часів, закладене в його природі. І навіть більше, дихотомічний (бінарний) аналіз є досить значущим евристичним засобом на шляху пізнання закономірностей його розвитку» [Уваров 1996], а Т. Цив'ян зазначає, що спосіб опису моделі світу «дотепний своєю простотою: система бінарних опозицій», частина з яких пов'язана «зі структурою простору – *верх / низ, небо / земля, земля / підземне царство, правий / лівий, схід / захід, північ / південь* та ін.» [Цивьян 1990: 5].

Один із полюсів цієї опозиції – концепт «верх» – у говорах української мови вербалізує передусім однойменна лексема – *верх*, а також лексема *гора*, які активно функціюють у діалектному просторі.

Мета статті – структурувати набір значень базових лексем *верх* і *гора*, засвідчених у зразках діалектного мовлення носіїв південно-західного наріччя української мови, виявити їх єрархію, змоделювати узагальнену семантичну структуру лексем, простежити основні напрями їх семантичного розвитку, виявити механізми семантичних змін (семантична деривація[1]), продемонструвати їх функціювання в діалектних текстах та комунікативних ситуаціях, щоб якнайповніше розкрити зміст концепту «верх». Для порівняння та поповнення семантичної «парадигми» залучено інформацію з інших говорів української мови. Принциповою позицією є невибіркове представлення контекстів, щоб показати реальну картину «верху» в говорах, що ґрунтується не на репрезентативних (класичних, хрестоматійних) прикладах, а на «живих» контекстах.

Джерелами дослідження слугували діалектні словники, тексти, регіональні атласи й записи діалектного мовлення носіїв говорів укра-

[1] Анна Залізняк, проаналізувавши вживання цього терміна в лінгвістичних дослідженнях, переконливо зазначає, що він є «найбільш вдалим» насамперед тому, що «ціною досить незначних зусиль може бути застосований не лише до процесу, а й до результату, тобто до конкретних фактів семантичних переходів, кожен із яких може бути названий семантичною деривацією» [Залізняк 2001: 13–14; пор. також: Падучева 2004: 13; Нефедова 2008: 93].

їнської мови (передусім південно-західного наріччя), а також історичні словники й пам'ятки української мови, що документують семантичні зміни в часі, адже «синхронна полісемія – не що інше як проекція діахронійного розвитку на площину синхронії», «розгорнута у просторі діахронія» [Зализняк 2001: 14; пор. також: Толстой 1997: 15] Опрацьовані тексти містять інформацію не тільки про семантику і сполучуваність слів, а й відображають світогляд діалектоносіїв, їхні знання про світ, ставлення до життя та ін.

Дослідник, на жаль, не може бути впевненим у цілісності представлення семантичної структури, адже фіксація / нефіксація всіх «кроків» зміни значення в часі залежить від кількох чинників, серед яких найважливіші – повнота фіксації у джерелах, наявність та доступність джерел. Базові слова представлені значною кількістю контекстів (проаналізовано понад 1 200 контекстів), однак, це в жодному разі не гарантує, що репрезентовано всю семантичну структуру слова, деякі семантичні компоненти можуть бути не актуалізовані у проаналізованих текстах. Як і неможливо опрацювати усіх можливих контекстів слововживань.

Зрештою, проблема взаємовідношення тріади «концепт – слово – значення» – як одиниць мисленнєвого (когнітивного) і семантичного просторів – важлива й актуальна [детально див.: Степанов; Телия 1996: 225–226; Попова, Стернин 1999; 2007: 21–26; Селіванова 2006: 256; Приходько 2008: 46 та ін.]. Одним із результатів наукових дискусій є думка, що проникнути у сферу концептів можна за допомогою аналізу с е м а н т и к и мовних одиниць, які вербалізують цей концепт [Попова 2013: 201].

Семантична структура лексеми (ССЛ) і способи її репрезентації

ССЛ у контексті аналізу багатозначного слова – «мікрокосм, який відображає структуру людського знання чи принаймні якусь частину цього знання» [Леонтьев 1971: 3]; «сукупність властивих багатозначному слову узуальних значень, упорядкованих відношенням семантичної деривації» [Никитин 1983: 122], «єрархічна система, сформована історично єдність лексико-семантичних варіантів, в основі якої – основне пряме номінативне значення» [Уфимцева 1986: 35]; «усі значення (ЛСВ) в багатозначному слові», які «перебувають у лінгвальних зв'язках»; «мікросистема з чіткою організацією складових частин» [Лисиченко 2009: 88] – популярний об'єкт дослідження лінгвістів упродовж багатьох років, що не втрачає свої актуальності дотепер, щоразу активізуючи різні напрями її вивчення, зокрема й на матеріалі говорів української мови [Гриценко 1984: 14–15; Глуховцева 2012; Холодьон 2017; Кочерган 2006: 270; Лисиченко 2009: 88; Шумейкіна 2009; пор.: Леонтьев 1971: 3; Шмелев 1964: 69–127; 1973: 211; Толстая 2008: 17].

Із-поміж основних проблем дослідження семантичної структури багатозначного слова окреслимо найголовніші, зокрема: закономірності організації, упорядкування компонентів у межах ССЛ[2] [Кочерган 2006: 270; Левицкий 2006; Шумейкіна 2009: 62–63; Апресян 2005: 4; Шмелев 1964: 85; Падучева 2004: 14; Зализняк 2004: 15–16, 26–28; Урысон 2019: 46];

– визначення інваріанта – основного значення ССЛ та напряму розвитку багатозначності [Шмелев 1964: 85; 1973: 211–214; Никитин 1974: 84–85; Новиков 1982: 28; Уфимцева 1986: 15; Зализняк 2004: 16; Падучева 2004: 15; Нефедова 2008: 27–34; Маклакова, Стернин 2013: 64; Урысон 2019: 46];
– типи підпорядкування значень (радіальний, ланцюжковий, ланцюжково-радіальний, мішаний; багаторівневий) [Лисиченко 2009: 88–89; Кочерган_УМ: 305; Кочерган 2006: 270–271; Новиков 1982: 205; Толстая 2008: 19];
– способи семантичних трансформації (деривації), визначення типів семантичних відношень, моделей [Гриценко 1990: 157, 173, 176–182; Толстой 1969: 70, 244–245; Шмелев 1973: 194, 224; Никитин 1974: 51–62; Падучева 2004: 14; Зализняк 2004: 26; Толстая 2008: 17–18];

[2] Важливою та актуальною залишається проблема термінології, зокрема для номінації слова в одному з його значень (елементарна одиниця комунікаційного рівня, елементарне значення слова) засвідчено терміни: «**лексема**» (Ю. Апресян і представники Московської семантичної школи) [Апресян 2005: 4; 2009: 509; Урысон 2019: 47], «**словозначення**» [Никитин 1983: 23], «**семема**» [Трубачев 1980: 6–7; Новиков 1982: 28; Маклакова, Стернин 2013: 37; пор.: Шумейкіна 2009: 64], «**лексико-семантичний варіант**» [Смирницкий 1954: 36; Звегинцев 1957: 126; Шмелев 1973: 69; Уфимцева 1986: 35; Кочерган_УМ: 305; Кочерган 2006: 270; Лисиченко 2009: 84; пор.: Тараненко_УМ: 307] та ін., що зумовлює неоднозначність та непослідовність і щодо інших термінів. Наприклад, у термінах «**семантична структура слова**» [Шмелев 1973: 76; 211; Никитин 1974: 50; 1983: 23; Уфимцева 1986: 35; Кочерган 2006: 270;], «**семантична структура лексеми**» [Гриценко 1984: 14–15 («конечна множина сем (компонентів значення), яка вичерпує можливу реалізацію смислу лексеми на певному синхронному зрізі»; «цілісне об'єднання у парадигмі взаємопов'язаних компонентів»)], «**смислова структура слова**» [Новиков 1982: 28, 160–161]. Д. Шмєльов пропонує «семантичну структуру кожного багатозначного слова розглядати як відображення ... відношень, які можна назвати епідигматичними, чи деривaційними (у широкому значенні слова)» [Шмелев 1973: 55 («семантична структура, чи т.зв. третій структурний вимір семантики слова – **епідигматика**»)]; 191], а І. Стернін (та його учні) вживають «**семантема**» як «упорядкована сукупність семем [значень слова. – *Т.Я.*] однієї лексеми; інвентар семем, пов'язаних системними відношеннями» [Маклакова, Стернин 2013: 37, 64; Шумейкіна 2009: 64].

– лексикографічна інтерпретація ССЛ [Шмелев 1973: 230; Зализняк 2004: 26–28; Апресян 2005: 22; Урысон 2019: 46];
– генеза ССЛ, яка «ще надовго залишатиметься однією з найскладніших проблем діалектології» [Гриценко 1984: 108].

Етимологія

Не втрачає актуальності дослідження семантичної реконструкції лексеми, «тобто процедури відтворення давнього, чи попереднього, значення слова», що «тісно пов'язана з реконструкцією формально-фонетичною і словотвірно-лексичною, а також із реконструкцією мовною (прамовною) загалом» [Трубачев 1988: 197]. Як зазначив О. Трубачов, реконструкцією є «поглиблене розуміння сучасного значення слова», а «ключем для розуміння сучасної семантики слова є етимологічне значення» [Трубачев 1980: 3, 9], що, на думку П. Гриценка, передбачає «з'ясування його компонентного складу й архітектоніки, лексичного оточення й співвіднесеності з реалемним планом, місця лексеми в тих різноманітних парадигмах, які визначають її структурний і функціональний статуси в говірці, і місце серед інших ареальних опозитів; з'ясування процесів, що протікають в діалектній семантиці, перетворює «семантичну стихію» в семантичні закони, правила, тенденції» [Гриценко 1984: 105].

Етимологи виводять слово *верх* із псл. *vъrхъ 'найвища частина; верхня частина' [Rudn. I: 367 ('a top [верх]'); пор. також: ЕСУМ 1: 361; Skok: 624–625; Brückner: 618]. Однак слово *верх* сягає і.-.є. *u̯r̥su-s (іменник u-основи) від *u̯er-s-us (s > x, -us > ъ) 'підвищене місце' [ЕСУМ 1: 361], що наштовхує на роздуми про «невторинність» цього значення.

Значення 'гора; пагорб' у цьому дослідженні подано як похідне від 'вершина гори', це, зокрема, підтверджують засвідчені приклади. Також варто зазначити, що у зразках діалектного мовлення ці два значення важко диференціювати. Очевидно, носії говорів, особливо горяни, чітко не розмежовують цих понять. Таке «об'єднане», «спільне» значення наводять деякі словники: [ГГ: 35 («гора; вершини гір»); Горбач_П: 282 («щовб, гора, верх гори»); Піпаш: 22 («вершина; гора»), Janów: 254 («góra, szczyt, wierzchołek»), Голянич: 138 («гори, вершини») та ін.].

Аналіз семантики базового слова *верх* і засвідчених у говорах дериватів підтверджують домінування значення 'верхня частина об'єкта; найвища частина', яке слугувало основою для формування інших похідних значень.

Псл. *gora*, у слов'янських мовах та діалектах репрезентує значення 'гора', 'ліс', 'гора, поросла лісом', 'горище' [ЭССЯ 7: 29–30; Skok: 289–291; Толстой 1969: 70–73], при цьому, О. Брюкнер вважає, що «значення 'гори' і 'лісу' (гори бувають лісисті) збігаються» [Brückner: 150–151],

укладачі ЕСУМу припускають, що «первісне значення ‘гора’», відтак – «значення ‘ліс’ розвинулося пізніше через ‘ліс на горі’» [ЕСУМ 1: 563]. Про зв’язок цих значень, а також про їх «нерозрізнення» неодноразово дискутували науковці [детально див.: ЭССЯ 7: 30; Толстой 1969: 71–73].

О. Трубачов лексичне значення («семема») ‘гора’ наводить як приклад «складного і водночас вічного значення»: «Як все-таки формується значення “гора”?» [Трубачев 1980: 13]. Як зазначають етимологи, «усі дослідники виходять із зізнання про первинність значення ‘гора’» [Rudn. I: 689 (‘mountain, hill [гора] (із вторинним значенням ‘forest [ліс]’)’); Skok: 289–291; ЭССЯ 7: 30; Иванов, Топоров 1974: 10–11], однак, аналізуючи формальні особливості, зокрема вторинність основи *-гор-* (від і.-є. **g^{u}er-* «ковтати, поглинати»), О. Трубачов висловлює думку про похідність значення ‘гора’: «нікого не дивує визначення вулкану як гори, що вивергає вогонь, але реконструкція значення **gora* як “извергающая воду, испускающая через уста влагу” у суті своїй більш універсальна і природна» [Трубачев 1980: 14]. Дослідник також наводить цікавий приклад із «Метеорології» Арістотеля, який пише про «маси холодної вологи, нагромадженої в горах», відтак «гора – податель вологи» [Ibid.; пор. також: ЭССЯ 7: 30–31].

Семантична архітектоніка[3]

Семантичні структури аналізованих лексем – розгалужені й багатокомпонентні – змодельовано за матеріалами говорів південно-західного наріччя (на наддіалектному рівні[4]; для порівняння залучено матеріали

[3] Архітектоніка – структурна організація компонентів, яка «переважно залишається поза увагою діалектологів-лексикологів, а термін “семантична структура” став синонімом терміна “репертуар компонентів”. З’ясування репертуару компонентів є попереднім етапом по відношенню до вивчення архітектоніки, становлячи основу останнього» [Гриценко 1984: 86]; «набір певним чином упорядкованих значень» [Гриценко 1990: 153].

[4] П. Гриценко на підставі ґрунтовних досліджень ареального варіювання лексики мотивує переваги дослідження різних аспектів семантики в межах однієї говірки (пор.: «видається непослідовним ... розгляд кількох значень лексеми, зафіксованих у різних діалектних системах, на правах компонентів полісемічного слова» [Гриценко 1990: 152]; «про реальну семантичну структуру лексеми ... можна говорити лише на рівні окремої говірки» [Ibid.: 153]; «ілюзія частої полісемії створюється саме завдяки існуючій традиції діалектної лексикографії, особливо так званих зведених діалектних словників, у яких локалізація дається на рівні говору чи одиниці адміністративного поділу (район, область) без віднесення окремих значень до конкретних говірок» [Ibid.: 158]. Однак водночас на прикладі низки моделей семантичної структури та варіювання значень лексем в говірках української мови пропонує дослідження семантичної

північного та південно-східного говорів – із метою розширити просторову проекцію дослідження, виявити особливості вживання слів із конкретним значенням на різних теренах, а також історичні матеріали, щоб виявити найдавніші фіксації слововживань в українській мові, а також зробити спробу окреслити семантичну еволюцію лексем).

Для семантичних структур лексем *верх* і *гора*, змодельованих на підставі аналізу діалектних контекстів, характерний паралелізм розвитку семантики цих лексем, наявність тотожних семантичних компонентів, однак ССЛ *верх* є більш розгалуженою, ніж *гора*, а деривaційний потенціал її – ширшим.

Компоненти ССЛ подано єрархічно відповідно до окреслених семантичних субкомплексів (ССК)[5], використовуючи методику П. Гриценка: «Номінативне поле як вихідна база дозволяє вичленувати із усієї сукупності значень цілісності меншого порядку, семантичні субкомплекси [виділення моє. – *Т.Я.*] на основі чітко окреслюваних і об'єктивно виділюваних семантичних параметрів – диференційних ознак, спільних компонентів значення» [Гриценко 1990: 153; приклади аналізу лексем *майда́н, лева́да, на́мітка, тереби́ти* та ін. відповідно до субкомплексів див.: [Ibid.: 153–176; пор. також аналіз діалектної лексики відповідно до виокремлених ССК у працях: Гримашевич 2004; Глуховцева 2012; Новіцька 2013; Холодьон 2017 та ін.], що дає змогу окреслити напрями семантичних змін та трансформацій.

ССК згруповано навколо семантичних домінант [Гриценко 1990: 157] – узагальнених значень, які об'єднують, підпорядковують компоненти семантичної структури слів. У динаміці ССЛ можна виділити такі основні етапи: вихідне значення – семантична домінанта, відтак відбуваються процеси подальшої «семантичної дивергенції, деталізації» [пор.: Гриценко 1984: 130].

структури лексем на наддіалектному рівні [Ibid.: 153–176; про дослідження семантики в системі одного говору (моносистема, мікросистема) та на наддіалектному рівні (полісистема, макросистема) див. також: Нефедова 2008: 26–27].

[5] Є. Нефьодова пропонує аналіз семантичних полів (de-facto «концептів», що описують діалектну картину світу) «час», «погода», у межах яких виокремлює «субполя», які формуються на підставі уявлень про різні аспекти буття; пор.: «семантичний простір, який займають загальні позначення часу, постає як сукупність субполів, що утворюють його внутрішню і зовнішню структуру» [Нефедова 2008: 100]; «семантичне поле 'погода' влаштовано єрархічно. Воно містить загальне (широке) і конкретні (вузькі) значення, що формують субполя» [Ibid.: 151].

Виокремлено три ССК [див. також: Ястремська 2017$_а$; 2019$_б$: 69–70] із такими семантичними домінантами:

І ССК – ‘верхня частина (об’єкта);

ІІ ССК – ‘верхній край, межа’;

ІІІ ССК – ‘поверхня (‘верхній шар’ та ‘зовнішній бік’)’.

Найбільш семантично розгалуженим є І ССК ‘верхня частина об’єкта’, елементи якого об’єднано за диференційною ознакою ‘розташований угорі’. При цьому виокремлено 8 основних «об’єктів»: гора, дерево (рослина), будівля, копиця[6], тіло, одяг і взуття, пристрій (пристосування, прилади, знаряддя), посудина, проте, очевидно, що слово *верх* як назва верхньої частини будь-якого об’єкта живої чи неживої природи в активному вжитку було від найдавніших часів і залишається дотепер, адже є базовим концептом світосприйняття. Об’єкти виокремлено за формальною подібністю, однотипністю, а також на підставі того, що саме ці об’єкти домінують у формуванні семантики дериватів аналізованих слів. Відтак засвідчено низку похідних значень, утворених за типовими моделями семантичної деривації переважно на підставі метафоричних чи метонімічних асоціацій, що відображають логічний семантичний зв’язок.

Спосіб зберігання та відтворення інформації про явища дійсності залежить не тільки від ментальності мовця, а й від соціальних, вікових, професійних, географічних чинників. Як слушно зазначив Р. Голик, «вираження етнокультурних концептів, пов’язаних із мовною категорією простору, усе ще потребує глибоких досліджень. Скажімо, та ж категорія гори й суміжні з нею поняття формують не лише фольклорні стереотипи; для таких етнодіалектних груп, як, наприклад, гуцули чи бойки, вони (прямо чи опосередковано) становлять вісь, довкола якої будується мовна картина світу загалом. Натомість такі категоріальні форми простору, як «степ» чи «байрак», для мешканців гірських регіонів є радше периферійними й, імовірно, викликають у них зовсім інші асоціації, ніж у сільських жителів сходу та півдня України (для яких своєю чергою мовний образ гірського пейзажу є менш виразний» [Голик 2003: 551].

Мовець не тільки формує свою «діалектну картину світу», а й «організовує семантичний простір тексту, ... є тим орієнтиром, щодо якого в акті комунікації починається відлік часу і простору» [Апресян 1997:

[6] Аналізуючи атракцію семантичних зв’язків на прикладі мікрогрупи «репрезентантів сем ‘верх скирти’, ‘бокова стінка скирти’, ‘передня / задня стінка скирти’», П. Гриценко зазначив, що в багатьох говірках вона «зберігає зв’язок (однойменність з назвами частин хати)», наголошуючи, що поява лексеми *верх* зі значенням ‘верх скирти’, «могла бути зумовлена ідентичністю реалізації спільної мотиваційної ознаки ряду реалій, у тому числі скирти й будівлі» [Гриценко 1984: 122].

274; див. також: Цивьян 1990: 8]. Саме тому для формування семантики важливо виокремити просторові параметри, які усвідомлює мовець; «не загубити» його у формуванні семантики. Від світобачення мовця чи від місця його перебування може залежати і точка відліку, орієнтир (лінія / точка), яка розділяє об'єкт на дві частини – верхню і нижню, адже «для семантичного аналізу слів зі значенням просторової орієнтації важливе поняття осі симетрії предмета (лінія, площина, тіло), які будемо вважати заздалегідь заданими, і поняття сторони і протилежності» [Апресян 1974: 109–110]; тобто: *верх* (чи *низ*) – це «'частина предмета, що є результатом його поділу на дві приблизно рівні частини реальною чи уявною лінією', тоді А *протилежне* В = 'А знаходиться з іншого, ніж В, боку осі симетрії предмета, на тій самій відстані» [Ibid.: 110]. Однак, зазначу, що ця лінія поділу є досить умовною, а просторові характеристики дещо суб'єктивними, відносними, що зумовлено «привласненням простору суб'єктом» [Цивьян 1990: 141]; пор., наприклад, «поділ» гори на вершину і підніжжя, дерева – на верховіття і нижню частину, будівлі – на дах (або горище) і основну частину будівлі чи верхній та нижній поверхи; тіла – на верхню (до пояса) і нижню (від пояса) частини та ін.

Значення II ССК об'єднано навколо семантичної домінанти 'в е р х н і й к р а й, в е р х н я м е ж а', що фактично є «точкою відліку», адже похідні значення здебільшого зосереджені довкола «простору» над цією умовною лінією – над верхньою межею. Засвідчені значення вказують на кількість ('надлишок, надмір', 'найбільша кількість; максимум'), а також репрезентують соціальний простір, зокрема інтелектуальний чи емоційний стан людини ('найвищий ступінь, міра вияву', 'головна думка, суть', 'перевага, вищість', 'зверхність, пиха') та єрархічні відношення ('керівна особа', 'керівництво, влада') [пор.: Иванов, Топоров 1974: 12].

Простір – важливий фрагмент діалектної картини світу, тому закономірно, що просторові назви вживають для вираження абстрактних понять, зокрема, коли йдеться про відношення єрархії – домінування, субординацію, підпорядкування.

Назви *верх* і *низ* як параметри просторових відношень «можуть характеризувати об'єкти не тільки вертикальної, а й горизонтальної орієнтації» [Флягина 2012: 66; пор.: Пономарева 2007: 12]. Значення перших двох субкомплексів, виділені на підставі семантичної ознаки (СО) «розташований угорі», репрезентують вертикаль просторової системи координат, значення першої групи III ССК 'п о в е р х н я' – 'верхній шар; поверхня горизонтального об'єкта' та похідні 'поверхня землі; дно водойми (ями)'; 'поверхня водойми, рідини' та ін. – горизонталь. На підставі СО 'зовнішній' утворено значення другої групи III ССК 'зовнішній бік' – 'поверхня вертикального об'єкта'.

У таблиці 1 подано синопсис («короткий путівник по словниковій статті» [Апресян 2009: 228; див. також: Нефедова 2008: 183]), який системно репрезентує узагальнену ССЛ *верх* і *гора* як систему ССК, засвідчені значення і підзначення для кожної з лексем, співвідношення і єрархію яких передано за допомогою цифрової послідовності на зразок 1), 1.1), 1.1.1) та ін., ССК позначено римськими цифрами (I., II., III.)[7].

Таблиця 1. «Синопсис ССЛ *верх* і *гора*»

n	***верх***	***го́ра́***
I. ‘верхня, найвища частина (об’єкта)’	+	+
1) ‘в.ч. гори (пагорба); вершина’	+	+
1.1) ‘гора, *pl* гори, гірський хребет’	+	+
1.1.1) ‘високогірна, гірська місцевість; гориста місцевість’	+	+
1.1.1.1) ‘гірські райони Румунії’ (для буковинців)		+
1.1.1.2) ‘гірські райони Закарпаття’ (для гуцулів)		+
1.1.1.3) ‘танець, характерний для горян’		+
1.1.2) ‘гірський хребет як кордон між країнами, територіями’		+
1.1.2.1) ‘гірський хребет Чорногора’		+
1.1.2.2) ‘межа, перехід у чужий світ’		+
1.1.2.2.1) ‘перепона, перешкода’		+
1.1.2.2.2) ‘чужий край; чужина’		+
1.1.3) ‘пагорб’		+
1.1.4) ‘насип; купа; підвищення’	+	+
1.1.4.1) ‘могила, курган’		+
1.1.4.2) ‘копиця’		+
1.1.4.3) ‘гурт, група людей’		+
1.1.4.3.1) ‘зграя птахів’		+
1.1.4.4) ‘в.ч. купи’	+	
1.2) ‘полонина; поле в горах’	+	+
1.3) ‘верхів’я річки і прилегла територія’	+	+
1.4) ‘верхній кінець села’		
2) ‘в.ч. рослини (дерева); верхівка’	+	
2.1) ‘верхній кінець колоди (палиці, сохи)’	+	
2.1.1) ‘тонший кінець колоди в секції плоту’	+	
2.2) ‘верхня частина пенька’	+	
2.3) ‘молодий пагін, паросток’	+	
3) ‘в.ч. будівлі (хата, церква, мур, вежа)’	+	+
3.1) ‘приміщення, розташовані на верхньому поверсі (на горищі)’	+	+
3.2) ‘горище’	+	+
3.3) ‘дах (хати, хліва, корчми та ін.); купол, баня (церкви)’	+	

[7] Формулювання значень у синопсисі і у словниковій статті можуть дещо відрізнятися, що пов’язане з відображенням семантичних нюансів кожної з аналізованих лексем, як і нумерація (якщо якесь зі значень не реалізоване у слові, нумерація відповідно «посувається» вгору).

3.3.1) ‘солом’яна покрівля’	+	
3.3.2) ‘дашок, накриття’	+	
3.3.3) ‘верхня частина даху; покрівля’	+	
3.3.4) ‘верхнє ребро даху; гребінь’	+	
3.3.5) ‘димар, димохід	+	
3.3.5.1) ‘кагла’	+	
3.4) ‘стеля’	+	
4) ‘в.ч. копиці’	+	
5) ‘в.ч. тіла людини (до пояса); тіла тварини’	+	
5.1) ‘голова’	+	
5.1.1) ‘в.ч. голови; маківка’	+	
5.2) ‘в.ч. стопи’	+	
6) ‘в.ч. одягу, взуття’		
6.1) ‘одяг, який закриває в.ч. тулуба’	+	
6.2) ‘в.ч. взуття’	+	
6.3) ‘в.ч. головного убору’	+	
7) ‘в.ч. пристрою (жорна, ткацький верстат, віз, млин, піч тощо)’	+	+
8) ‘в.ч. посудини, ящика’	+	+
8.1) ‘накривка, покришка; віко’	+	
9) ‘в.ч. хліба, страви’	+	
10) ‘*pl* високі ноти’	+	
11) ‘в.ч. повітряного простору; небо’		+
11.1) ‘оселя Бога’		+
II. ‘верхній край, кінець’	+	
12) ‘верхні краї, вінця’	+	
12.1) ‘надлишок, надмір’	+	+
12.1.1) ‘чубок, гірка’	+	+
12.1.2) ‘зверхність, пиха’	+	
12.1.3) ‘перевага, вищість, домінування; влада’	+	+
12.1.3.1) ‘керівна особа; зверхник; керівництво, влада’	+	+
12.1.3.2) ‘*pl* заможні люди’		+
12.1.3.3) ‘щось непереможне’		+
12.2) ‘найвищий ступінь; міра вияву’	+	+
12.2.1) ‘найбільша кількість; максимум’		+
12.2.2) ‘щось найважливіше’	+	
12.2.3) ‘вершина, пік людського життя’		+
12.2.3.1) ‘один із важливих етапів людського життя’		+
12.3) ‘завершення, кінець’	+	
III. ‘поверхня’		
13) ‘верхній шар; поверхня горизонтального об’єкта’	+	
13.1) ‘поверхня землі; дно водойми (ями)’	+	
13.1.1) ‘поверхня іншого об’єкта’	+	
13.2) ‘поверхня водойми, рідини’	+	
13.2.1) ‘сметанка, вершки’	+	
13.2.2) ‘щось поверхневе, неґрунтовне’	+	
14) ‘зовнішній бік об’єкта’	+	
14.1) ‘поверхня вертикального об’єкта’	+	
14.2) ‘лицевий бік тканини’	+	

14.2.1) ‘зовнішній бік одягу (постелі), який має підкладку’	+	
14.2.2) ‘пошивка, наволочка’	+	
14.2.3) ‘утік, нитки утоку під час ткання’	+	
14.3) ‘шкіра тварини’	+	
adv	***верх***	***го́ра***
I. 1) ‘у напрямку вгору *<піднімати>*’	+	
III. 2) ‘на поверхню (землі); вгору’ *<здіймати>*		+
preap	*верх*	–
I. 1) ‘вище щодо іншого об’єкта’		
1.1) ‘ б е з п о с е р е д н ь о н а д об’єктом’	+	
1.1.1) ‘над будівлею (її елементом)’	+	
1.1.2) ‘над частиною тіла’	+	
1.1.3) ‘над пристроєм’	+	
1.1.4) ‘над іншим об’єктом’	+	
1.2) ‘ н а в і д с т а н і н а д об’єктом’		
1.2.1) ‘над горою’	+	
1.2.2) ‘над лісом’	+	
1.2.3) ‘над будівлею’	+	
1.2.3.1) ‘над предметом інтер’єру’	+	
1.2.4) ‘над людиною (головою)’	+	
1.2.5) ‘над пристроєм (предмет інтер’єру)’	+	
1.3) ‘угорі п о б л и з у об’єкта’		
1.3.1) ‘поблизу будівлі’	+	
1.3.2) ‘поблизу об’єкта природи, споруди’	+	
1.3.3) ‘поблизу місцевості (населеного пункту)’	+	
1.4) ‘ч е р е з об’єкт’	+	
1.5) ‘на верхній частині об’єкта (піч)’	+	
1.6) ‘н а об’єкт (людина)’	+	
1.6.1) ‘на в.ч. об’єкта’	+	
II. 2) ‘вказівка на об’єкт домінування, підпорядкування’	+	
3) ‘більше як; понад’	+	
3.1) ‘понад міру; більше, ніж потрібно’	+	
3.2) ‘над верхнім краєм об’єкта; вище за об’єкт’	+	
II. 4) ‘на поверхні горизонтального об’єкта; наверху, зверху’		
4.1) ‘на поверхні землі (трави); на дні моря’	+	
4.2) ‘на поверхні рідини, водойми’	+	
5) ‘н а поверхню горизонтального об’єкта; наверх’	+	
5.1) ‘на поверхню землі’	+	
5.2) ‘на поверхню рідини’	+	
6) ‘н а поверхню вертикального об’єкта; зовні’	+	
7) ‘п о в е р х об’єкта (тіло, одяг)’		
7.1) ‘на тіло, одяг; поверх’	+	
7.2) ‘навколо ноги, взуття; поверх’	+	
7.3) ‘на голову, головний убір’	+	
8) ‘н а з о в н і об’єкта; за межі’	+	

Семантична «мережа». Граф

Моделювання лексики у вигляді графа, «вершини якого відповідають значенням, а ребра – зв'язкам» [Апресян 1974: 187; див. також: Никитин 1974: 70[8]; Скороходько 1983; Скороходько_УМ: 532], дає змогу побачити цілісну картину – семантичну архітектоніку та напрями можливих трансформацій, а також пропонує «ширше і достовірніше уявлення про будову семантики слова, зв'язок словозначень, прямо чи за посередництвом, наскільки вони є віддаленими, як відбувається перехід від значень до значень, які значення є центральними і замикають на собі семантику слова, а які периферійні» [Никитин 1974: 70; див. також: Гриценко 1984: 109; 1990: 155; Нефедова 2008: 28].

Як зазначив П. Гриценко, «моделюванню відводиться не тільки функція зручної репрезентації репертуару мовних одиниць (що також залишається актуальним), а насамперед роль засобу пізнання сутності об'єкта дослідження» [Гриценко 1984: 12]. Семантичну структуру вербалізаторів концепту «верх» у межах трьох ССК змодельовано за допомогою графів, у яких подано основні компоненти ССЛ (див.: схеми 1–3).

Лексикографічне моделювання

Семантичні зміни дають змогу виявити особливості народного світосприйняття, менталітету народу, що виявляються у відповідних асоціаціях. Вони переважно пов'язані із процесами метафоризації (за подібністю денотатів) і метонімізації (за суміжністю денотатів), намаганням їх збагнути та пояснити, оскільки саме ці процеси зумовлені асоціаціями у свідомості носіїв говорів.

Пропонований аналіз семантичної структури базових слів – один із перших кроків дослідження, адже саме значення базових слів є інваріантними для формування значень дериватів [пор.: Ястремська 2015; $2017_{а}$; 2018; $2019_{б}$].

У статті запропоновано лексикографічне моделювання слів *верх* і *гора*, семантику яких подано в межах субкомплексів, при цьому основний акцент зроблено на виявленні семантичних домінант і на єрархічній подачі значень (підзначень), адже «набір значень полісемічного слова – це єрархічна система, значення якої пов'язані між собою» [Падучева 2004: 14].

Мікроструктура «словника» (словникова стаття): гасло (реєстрове слово), після якого в дужках курсивом подано засвідчені у джерелах фонетичні варіанти, відтак – скорочення частини мови (*n, adv, preap*).

Значення наведено відповідно до виокремлених ССК (позначено римськими цифрами I., II., III.) у семантичних лапках (‘’); у межах яких

[8] Дещо «спрощене» порівняно зі словниковою статтею [Никитин 1974: 70].

Схема 1. «Семантична архітектоніка лексем верх і гора. ССК І»

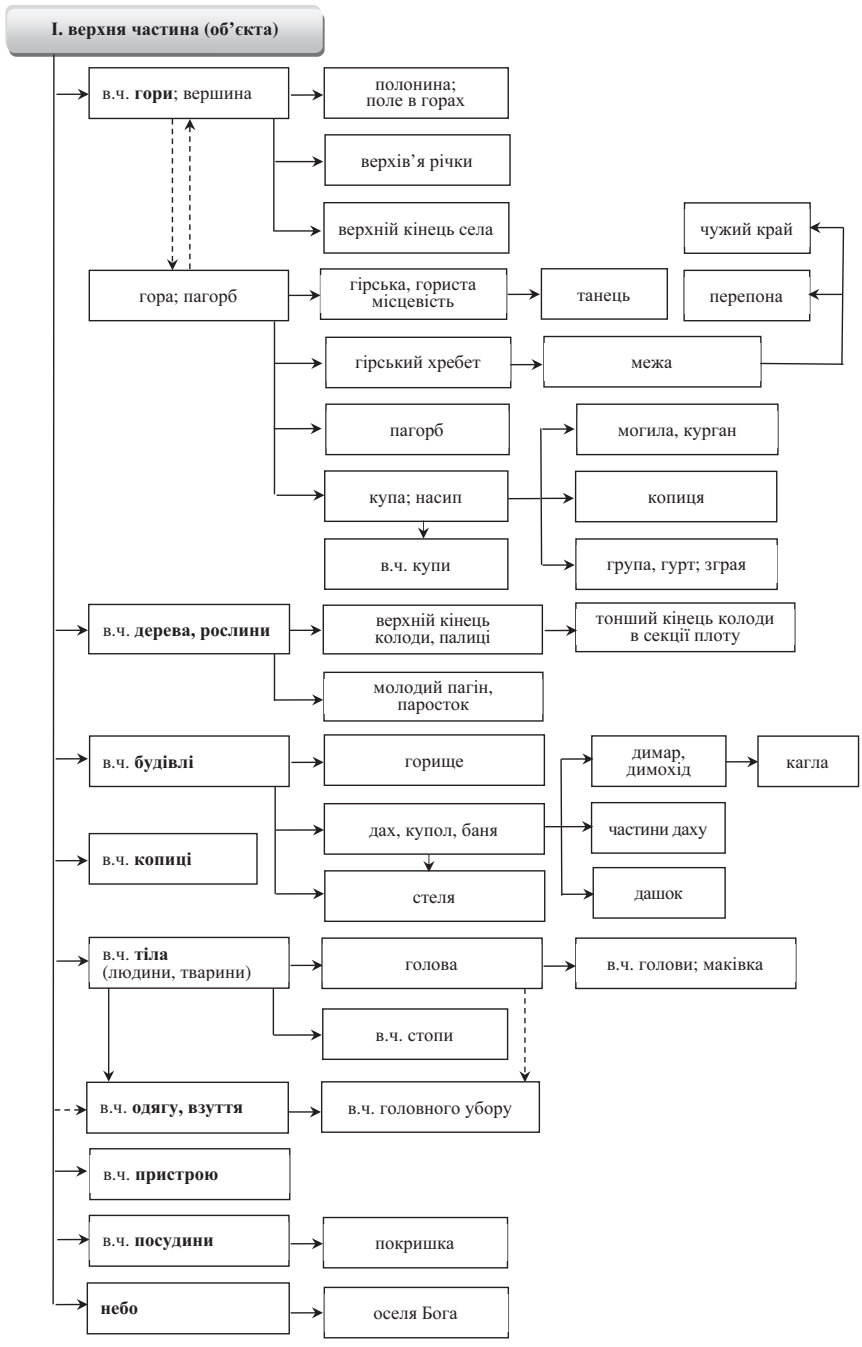

Схема 2. «Семантична архітектоніка лексем *верх* і *гора*. ССК ІІ»

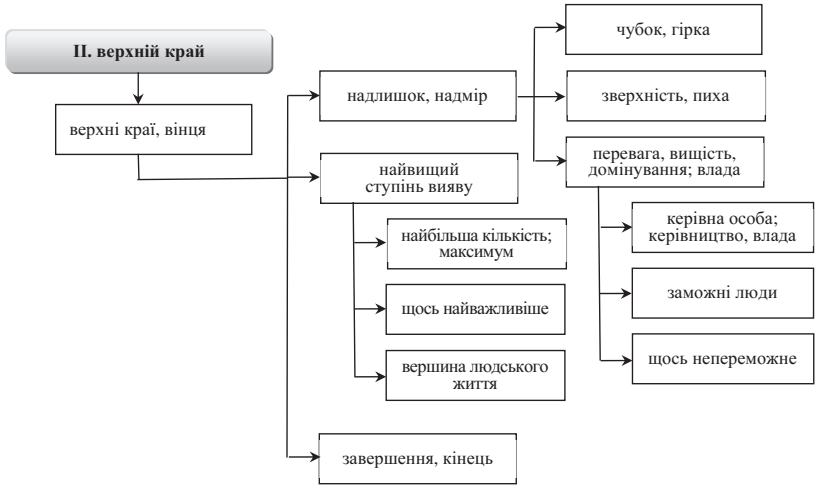

Схема 3. «Семантична архітектоніка лексем *верх* і *гора*. ССК ІІІ»

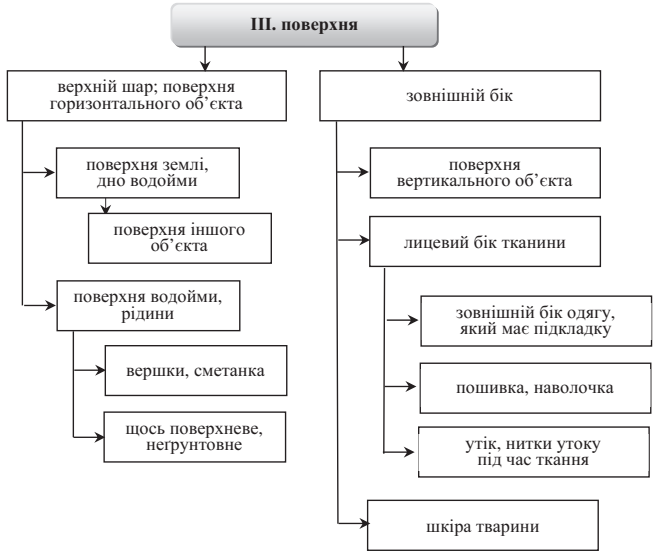

єрархічно виділено семантичні компоненти – похідні значення (після одно- чи кількарівневих цифрових позначень: 1), 1.1), 1.1.1) та ін., які демонструють семантичний розвиток лексем.

Після дефініції подано джерело, яке фіксує це значення (у лапках («») – пояснення, яке пропонують автори та укладачі словників, наприклад: [Горбач_КБ: 8, 83 («чубок гори»)]).

Ілюстративний матеріал наведено після двокрапки, відтак зазначено населений пункт або ширшу локалізацію (якщо є потреба, адже часто джерело наводить інформацію з одного населеного пункту чи терену) і джерело фіксації. Цитати відтворено відповідно до першоджерела; для маловідомих чи багатозначних слів у квадратних дужках у нижньому індексі подано значення (у семантичних лапках ‘’) або авторське пояснення (у кутових лапках «»); трикрапки вказує на перервану цитату; у кутових дужках < > подано уточнення, фрагменти із широкого контексту, необхідні для розуміння цитати.

Після знака ♦ подано сталі словосполучення, фразеологічні сполуки, ідіоми; після ◙ – цитати, у яких поєднуються назви, що репрезентують і верх, і низ, наприклад, *верхи́ й доли́ни, гора́ і доли́на, го́ри з долина́ми* та ін.

Основний корпус джерел формують діалектні матеріали південно-західного наріччя. Ілюстративний матеріал із говорів північного та південно-східного наріччя української мови подано після знака ■, а історичний – після літери **і**; додаткову інформацію (наприклад вживання слів у загадках чи порівняннях) – після ●. Окреслюючи значення прислівників, після тлумачення кутових дужках < > наведено дієслова, із якими поєднується реєстрове слово. Дієслова подано у фонетичній, граматичній та семантичній адаптації. Супровідну інформацію подано у виносках, щоб не порушувати лексикографічної цілості тексту.

Верх

верх[1] (*вер’х, ве́р’х, вếр’х, ви^{e}р’х’, вир’х, в’ірх, вер*, *ве́рес, ве́рех*) *п*

І. ‘верхня, найвища частина (об’єкта)’ [СУМ[14–15] 1: 167 («найвища частина чого; верх»); СУМ[16–17] 3: 240 («найвища частина чого-небудь; верх, вершина»); Гол.: 394–395 («верхъ»); Жел. 1: 64 («der obere Theil, Gipfel [верх, верхівка]»); Гр. 1: 139 («верхъ»); ММАГ: 75; AGB, m. 568; Торунь: 197; Матіїв: 68; КГ («верхня, найвища частина чого-небудь»); Дзендз_СЗ: 13 («найбільш висока, розташована над іншими частина чогось»); Hnát: 119 («horna časť, vrch niečoho»); Горощак: 30 («wierzch, góra czegoś»); Турчин: 40 («верхня, найвища частина»); SŁ: 139 («gora (czegos)»)]

1) ‘в.ч. гори (пагорба, скали); вершина’ [СУМ[14–15] 1: 167 («найвища частина гори; вершина, верхів’я»); СУМ[16–17] 3: 241 («верх, вершина»); Жел. 1: 64 («Spitze (des Berges) [вершина (гори)]»); Гр. 1: 139 («верхушка (дерева,

горы... и пр.)»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Гол.: 394 («вершина, верхушки горъ»); Неґрич: 35 («вершина гори»); Горбач_Б: 146 («вершок гори»); Горбач_Н: 424 («вершок гори, горбка́»); Горбач_КБ: 8, 83 («чубок гори»); SŁ: 139 («szczyt gory»); Горощак: 30 («szczyt góry»); Турчин: 40 («вершина гори»)]: *Ой ѣхала Гуцулочка зь верху съ полони́ни, Загуби́ла терьхо̂вочку зь си́вои кобыли. Ой не жєль ми терхо̂вочьки, що се загуби́ла, Лишень ми жєль Гуцу́лочьки, шо се зажури́ла* (Стан.о.) [Гол.: 498]; *Верьх перепе́рьх* [‘швидко перейшов’], *льіс переліз, через воду перешоў, ні кус са не умашьа́ў (вітор)* (Збійне) [Верхр_ЗнС: 182, 258]; *Горы мойі, горы, зелені верьхы́, / Заколь вас перейду, зайдуть ня змерькы* (Великі Лучки) [Верхр_ЗнД: 169]; *Верьхом путь, верьхом путь, верьхом зелененька –/ Не за каждым мужом жена молоденька!* (Вислік Великий) [Верхр_Л: 288]; *Переганяють <вівцї> горами, верхами* (Мшанець) [Зубр. 1905: 31]; *Кичірка буває нижча, ніж гора з верхом зовсім плоским, а вижча, ніж ровень* [Кміт: 109]; *Полонини занимають усї верхи не тільки головного пасма чорногірского, але иньших пасмів повисше горішньої границї лїсіїв; Розкинені гуцульскі хати по «ки́тицях» (горах лише верхом покритих лїсом); Конї пасуть самими верхами, де ростуть «шварі́» – високі острі трави* [Шух. 1: 19, 73; 2: 211]; *Але верхи побілїли, потоки прибули,/ Уже мого ледїника в черевички вбули* (Розтоки К); *Вони <опришки> не убили нікого, а лише крали або рабували у богатих купців Вірмен, що з цілими таборами ішли через верхи гір на ярмарки в Угорщину* (Гринява) [Шух. 3: 156; 5: 193]; *Як озме сї мрака верха нидеї – то буде нигода; Ма́ковицї = гора; Максимець = верх, присїлок і потік* (Черник) [Онищук_НК: 57, 145–146]; *Ой через вирх та дорога до Марьки небоги – ай верни ся та небоже, бо Марька не може* (Нижнє) [Свєнц.: 151]; *Pov|ila im pr|aụdu, pr|o šo sa tot v|erch ne rozv|yvat i zeml’|a ne vudav|ala pl|ody* [Паньк.: 482]; *Худоба йде на верхи и вирикує, то на погоду, голоўно воли вирикують и гребут глину ногами, то на веремнє*; *Єк си розлучєли на Здвижінє, то зберали си разом на високих кьичєрам там стріляли з пістолєт – шо аж дим верхьи укриваў* [Гк 1935: 35, 73; Шек_Р: 58]; *Єк Біла Кобила у мраці – то на слоту. Єк за верьхє иметци мрака – то на – слоту, и то завідну* (Верховина); *З верхів: ґрунями, плаями та стежечьками спливали гуцулки й гуцули вдолини до церкви*; *А єк <вітри> знизєлиси понад верхє низко, то з таков силов запералиси в ґруні, єкби хотіли зривнати гори з долинами; Тай одної весни, таки зараз по полонинскім ході, лиш си спустили из верха Ґаджіни на стоїшє, де він того літа сам бовгарив з товаром*; *Вже сонечко зайшло поза верхє* [Шек_ДИ: 73, 116, 165, 406]; *Побачив Говерлю. Вийшов на сам її верх*; *Пішов блукати горами, і станув раз на верху скали, що нависла над гуком Грамітного*; *Св. Юрій станув на верху Говерлі, приложив золотий ріг до рота і заграв у нього*

[Лом. 1965: 19, 55, 88]; *Собі переїшóў почерéз верх, уже ў долúᵉну* (Сучав.) [УГР_Т: 377]; *Прислúп ... кавáлок пóл'а на вер'хý, ш'о йек с'ідлó на конú тарницовáте* [Горбач_Б: 206]; *Вêр'х шчоба* [Горбач_КБ: 8, 83]; *Верхóм блúще, ніш рікóйу* (Гринява) [КСГГ]; *Йа шче дона тот вер'х бýду бíчи за віўц'áми ўв одúн ст'аг; И вíўц'і на благовíшчін'а ни мож пóза мéжу пустúти, або через вер'х, бо повітрýл'і молокó відбирáйут* (Росішка) [Грицак_В: 83, 275]; *Через вир'х пушлú* (Домашин); *Вівці на Вун вир'хóм ішóў, а йа сподóм, ўбы нас л'ýде ни пристрíтили* (Кальник); *Вéр'хами нê згúне так скóро снíг. Віўці лиш вер'хáми пáсти* (Росішка); *У л'íт'і вóвци ни хı д'ат по вúрс'іх* (Пилипець); *У вир'хáх йе полонúни* (Волосянка З) [КГ]; *Вийшли на самий верх гори* [Дзендз_СЗ: 13]; *Обвозив єм го по вшыткых верхах, жебы пам'ятав горы* (Горл.) [Пиртей: 247]; *Привéзла два рáзи дров з вéр'ха* (Бітля); *Лукá коло хáти, а кіснúц'а у верхý або с'іножáтка* (Ісаїв) [Он. 1: 108, 419]; *Вдíла кальóші на бóсу нóгу і пíшлá кілóмитрів з три вúрьхом, з якóго щи сьніг ни зліз* (Либохора С); *Мавдь помагáв ризувáти з вúрьхів кльóци; На вирьх лéкше вúбратися, чим з нéго злíсти*; *У вирьхáх рубáли-сьме ліс, а потóму-сьме мáли йогó зризувáти долí рúзами*; *Чим вúще у вúрьхи, тим бíльше чунтя́ча* [‘недорідні смереки’] [Матіїв: 40, 58, 379, 396, 514]; *Ще вересень, а сніг верхами уже випав* (Зелена Н) [ГС: 109]; *А йиᵉк ˈхоч'єᵃте таˈк'иᵉ ˈв'іїтиᶦ на вер'х, бо ˈвіᵘm:иᶦї ˈфайно тиᶦї деˈлеко ˈвиᵉдько Ч'орноˈгору, Попˈ'іˈван* [Астаф'єва: 167–168]; *Іти вер'хáми ў постолах лехко*; *Унú гаш ў вер'хáх жийýт/ абú тудá дийти/ то ден' пúде*; *Вийдемо на тот вер'х/ а вúт:и ўдолинú мáхом спустимосе/ то ўже ни то/ шо пйéлитисе ўгорý цим смéреч'ім*; *Ад'і зимá ўпáла/ вер'хú б'íл'і* [Голянич: 138]; *Ми переступили верх гори і йдемо вдíл*; *Верх Княжої гори знаходиться на плантаціях, між домиком огородника й штучною печерою* [ЛЛ: 135, 213] **i** *До вєрха горы* [ДЄ: 109]; *И кгда изѣдѧть (орьли) мѧса, камениє остаєть на врьхоу горы* (XI) [МСДЯ 2: 255]; *На връх дѣла* [‘гора’] [СУМ[14–15] 1: 167]; *На горскыих вр̄сѣхъ* (XV) [МСДЯ 1: 561]; *Вели єго ажь на верхь горы... абы єго доловъ зьвръг'ли* (XVI) [Тимч_ІС: 773]; *Нє можє(т) горѡ(д) оукрыти на връхоу горы стоѧчи* [КІС[16-17]]; *На вєрсѣ же ты(х) горъ завше снѣгъ лєжи(т) и ледъ; Была вода надъ самыми верхами горъ* [СУМ[16–17] 3: 242; Тимч_ІС: 220; Тимч_МС: 93]; *Цѣлои зимы не было вѣдѣти снѣгу, лем оу версѣх помалы* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]; *Непріятель засѣлъ на версѣ горъ* [Тимч_МС: 93]

1.1) ‘гора, *pl* гірський хребет’ [Б-Н: 73 («возвышенность»); Гол.: 394 («высочайшія горы»); ММАГ: 75; Мосора: 15 («горб, гора, грунт»; «гори»); Он. 1: 107–108 («гора»); Горбач_І («гори»); Астаф'єва: 168 («гори»)]: *Ой не шумú луже дýже, ти зелéний вéрше,/ Ой щоб ми сє привернýло закохáнє пéрше* (Мацошин) [Верхр_Б: 42, 136]; *А верше, мій верше, мій зеленый верше,/ Юж мі так не буде, як мі было перше* (Завадка Риманівска); *Тай*

иде <воўк> зас на другый верьх. Тай пасут там вівцьі ... Тай зас іде, іде, смотрит на другый верьх: пасут там гуси (Воля Нижня); *Змедже верхів выплыват потік* (Ізби) [Верхр_Л: 197, 331, 420]; *Гуцулів, що живуть по «верхáх», називають «верхівця́ми»*; *Як зайде місяць «з городом» за верхи, буде дощ*; *За то, шо на тих верхах, у тій горі Довбуш убив чорну Біду, чорнокнижника, за це тоти верхи називают си Чорногора* (Голови) [Шух. 1: 72; 4: 6; 5: 175]; *Назва ґеотр<афічна> Сивуля (верх, 1818 т.)*; *Оповідали небощик тато, шо раз роздражнили одну (гадину) то гнала сї за ними оттак, як в онтого верха до нас (1 км.)* (Черник) [Онищук_М: 3, 30]; *Пішлú голосá по всьіх вирхáх, як мáмка вмúрли* [Кміт: 48]; *За горóў, áл'бо за в'ёр'хом* (Плав'я); *То йа пішла з Коростова за вирхи, за вирхи, шчо йа рано іду з дому, не прийду назмúрки* ['смерком'] (Коростів) [Он. 1: 108, 467]; *Єк за верхи иметци мрака – то на слоту и то завїдну* [Гк 1935: 35]; *Писаний Камінь, шо є на Єсенові у верьху, то усе виписали опришки бартками* (Голови) [Шек_Р: 273]; *Ох, це другий верх, лише трішки нижчий від Говерлі, – Піп-Іван* [Лом. 1965: 20]; *Аж^{ш} на т'ім ве^{и}рху́ йе та файна кв'ітка* (Вербовець) [КСГГ]; *Гриця́к, Васúл' и Никóла Шчур' пороздивл'илис'и по вер'хáх та ґрун'их* ['невисока гора'] *бо с Тáрниці фáйно вит^{ə}ко ус'і ґрýн'і та вер'х'ú – Думин, Близни́ц'у, Чорногóру, Говúрлу, Поп'іван, Брецкул та инш'і* [Піпаш: 253]; *То ў ⌣йесну по|году ... так |файно вер'|х'и^{е} наў|коло |ви^{е}дко, |нав ̈ік' Го|верлу* [Астаф'єва: 168]; *За вирьхóм щось велúке горúт, зáрва* ['заграва від пожежі'] *півнéба зайня́ла; Щи-сь ни став дéртися горí вúрьхом, а вже пухти́ш* [Матіїв: 104, 189]; *Там за вер'хóм осенувáли вíўц'і* (Росішка) [Грицак_В: 83]; *Чоти́ри ти́жн'і за вêр'хôм па́сли смо* (Великий Бичків) [КГ]; *Тече потік з меже* ['з-поміж'] *верхів* [Бігуняк: 17] **і** *Єстъ мѣстцє на высокомъ, зємлѣ положе(н)ю ... ѡказалоє мѣстцє, и вєрхъ знаменитый, лєчъ гостинєцъ в^{ѕ} прєбытю барзо нє оужитый* (Київ) [КІС$^{16\text{-}17}$]

♦ *У верьхú ти дорога! – «говорять лихому, напасливому чоловікови, мовляв, відчепи ся, йди на верхи та на гори, куди відсилають злих духів»*[9] (Лолин) [Франко_П 1$_{1}$: 148; Он. 1: 108]

[9] У цьому контексті *гора* – 'місце перебування темних сил'. Як свідчать проаналізовані джерела, відображаючи світоглядні уявлення українців, гора, яка у світовій міфології репрезентує «тричленне вертикальне членування світу – небо, земля, пекло («преисподняя»)» [Иванов, Топоров 1965: 81], водночас виявляє зв'язок і з «верхом» – верхнім світом – оселею Бога, і зі світом демонічним, що тяжіє до «низу». Властиво, цей другий світ виразно демонструє словосполучення *лиса гора*, що, за легендами, є горою – місцем збору відьом [пор.: Гр. 1: 309 (за П. Чубинським, «гора съ обнаженной вершиной, – согласно народнымъ повѣрьямъ обычное мѣсто собранія вѣдьмъ и чертей»); Піпаш: 38, 93]: *І на мудрім дідько на лису гору їздить* [Номис № 6502; Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375]; *Ти відьмо шуруєш собов на Лисі гори – «лайка. Натяк*

◙ *верхи́ й доли́ни* ‘уся земля; усе довкола’: *Сама хмара відорвалася від неба й водою залила все – верхи й долини* [Лом. 1966: 184]

1.1.1) ‘високогірна, гірська місцевість’ [Матіїв: 67–68 («*з ви́рьхів* з гір, гірської місцевості»)]: *Що верх, то інший терх – «терх – пакунок, який накладають на коня, звичайно або полотняні бисаги, або деревляні бербениці, що звисають коневи по обох боках черева і держать його в рівновазі на небезпечних гірських стежках»* (Гринява) [Франко_П 3_2: 399]; *Усї Жиди ... продають вони у верхах, куди лїтом в добру пору навезуть муки і пр., все у троє дорожче*; *Збирай собі ґречні бояре,/ Іди собі в верхи по панну,/ В верхи по панну, ше й по богату* (Криворівня) [Шух. 1: 51; 4: 53]; *В кождім гуцулскім селі є так званий «оседок», тото є кілька хатий май при купі коло церкви, або коло гміни і вони є серединов села. Положені вони при дорогах до сусідних сіл. Решта села є розкинена на усі сторони і на верхах у «кутах»* [Гк 1935: 148]; *До войни ґазди з верхів зношували в бисагах на конех храм до церькви* [Шек_Р: 72, 110]; *Верха́ми пано́тец не хо́дит у сел’і́ на Різдво́* [Горбач_І]; *Наші з ви́рьхів приїхали* [Матіїв: 67–68]

♦ *дуже у верхах <сидіти>* ‘високо в горах; у високогір’ї <жити>’: *Єк злєгла поліжниця в днину, шє ззарана, то шє тої самої днини кличют кумів, а навіть несут до хресту, єк ни дуже у верьхах сидє, ниделеко церькви* (Голови, Красноїлля) [Шек_Р: 133]

1.1.2) ‘купа; насип, підвищення’: *Дeкóли тєжко орати, то я два коні запрігаю. Тоди йден іде в бороздy, а другий – по верхý* [СБ: 236]

1.1.2.1) ‘в.ч. купи (складеного на купу)’: ■ *Зи́ споду брав дро́ва, то верх обвали́вса* [Аркушин 1: 189; Аркушин[2]: 188]

1.2) ‘полонина; поле в горах’ [Гоцкий: 102; Кміт: 24; Он. 1: 108 («поле на горах і горбах»)]: *Богатший ґазда кличе до себе «калаїв» – біднїщих людий, застановляє їх до чищеня кошар, подвіря, до вивозу гною на город, до рубаня дров, до зношеня сїна з верхів і т.и.*; *Поўставали, повмивали си, помолили си Богу тай слугу вірьидив ґазда в верх д’маржинї, а самий си з жінков збираєт до церкви* (Верхній Ясенів); *Ой їхала молодичка/ З верху, з полонинки,/ Загубила терхівочки,/ З сивої кобилки* (Верховина) [Шух. 4: 213; 252; 3: 149]; *А єк у зимі ни станет сіна коло хати, то гонєт єго <коня> у верьхи на зиміўлю* [Гк 1935: 137]; *Су́не боте́й вели́кий у вер’хи́*; *Ду́же до́бре, аби́ оц’уди́ осенува́ти вер’ха́ми, ни спуска́тис’а ў*

на віруванє про відьомські збори на якійсь Лисій горі» (Лолин) [Франко_П 1_2: 212]. Зазначу, що на значення ‘місце збору відьом’ накладається значення ‘безліса гора’; наприклад: *Ой кувала зазулечка попід гору лису,/ Та куди він бай утїкав, та позбивав росу* (Ворохта) [Шух. 3: 222; пор.: Піпаш: 38, 93] ▮ *От лисеи горы по болото* (XV) [Тимч_ІС: 563].

споди́ (Росішка) [Грицак_В: 25, 83]; *На вирьху коси́в кум траву́; Идеме у вирьх сіно косити* (Волосянка З); *Худо́ба весену́йес'а по ве́р'сіх* (Косівська Поляна) [КГ]; *Треба вже йти у ве́рх'и*^{i} *з маржинами* (Зелена Н) [КСГГ]; *Зайшли на касу, вибрали грош'і і тод'і занесли доў вер'хи́ до полони́н; Ве́р'хами, полонинами там је много <зими* $_{[\text{'сніг'}]}$*>* (Марам.) [УГР_Т: 138, 192]; *Старі ґазди більшу частину свого життя перебували не в селі, а в верхах, у зимарках*; *Кінчиться осінь, а вони оба вже лагодяться у верхи на цілу зиму* [Лом. 1960: 46, 59]; *Кін'ми з вер'ха́ зно́с'а* (Брустурів) [ЗА]

1.3) 'верхів'я річки і прилегла територія' [СУМ$^{14–15}$ 1: 167 («верхів'я (річки)»); СУМ$^{16–17}$ 3: 241 («верхня течія річки або місцевість, що прилягає до неї»)] **і** *До верха ріки тоѣ* (XIV) [Тимч_ІС: 728]; *Верхъ попова ставу сєлищо гдѣ луцєвичи сєдѣли* (Луцьк); *От оустїя хотаръ ему... до верхъ потока, а от Иліяшєвци опѫтъ по другой сторонъ от верхъ потока дубровою до* Среть; Продали... *село ... о(т) оустїѧ до самого верха* (Сучава) [СУМ$^{14-15}$ 2: 156, 195, 317]; *Оли же до верха рѣки*; *Рыбы (козаки) привозять зъ верху (Днѣпра) до мѣста Києвского* [СУМ$^{14–15}$ 1: 167; Тимч_ІС: 220]; *В челнохъ воз верхъ рѣкы Лосны* (XV) [МСДЯ 1: 466]; *З вс(р)ховъ тоє рєчки; Аж до вс(р)ху рєчки Бобрицы* [КІС$^{16-17}$]; *Ажъ до верхꙋ а по реце тясмени (ѡть ꙋстья ажъ до верхꙋ)*; *Na verši Dunaju try roty tu stoju*; *По рєцє тясмєни ѡтъ ꙋстья ажъ до верхꙋ* [СУМ$^{16–17}$ 1: 81; 3: 241, 242]; пор.: *Аж до веръхов тое Смыжали* $_{[\text{'назва річки'}]}$ [СУМ$^{14-15}$ 1: 363; Тимч_ІС: 938]; *Почавши отъ села отъ водности у верьхи рѣчки Неборовки* (XVII) [Тимч_ІС: 283]

2) 'в.ч. рослини (дерева); верхівка[10]' [СУМ$^{16–17}$ 3: 241 («в.ч. дерева, рослини; вершок, верх»); Гр. 1: 139 («верхушка (дерева... и пр.)»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Горбач_С: 441 («чубок корони дерева»); Горбач_П: 282 («чубок дерева»); Горбач_Д: 457 («чубок дерева»); Горбач_ІЛ («чуб дерева»); Голянич: 138 («*верьхи́* верхів'я дерев»)]: *Нагинай деревину, поки їй верха досягнеш – «карай дитину, поки можеш узяти її за чуприну»*[11] (за М. Гнідковським) [Франко_П 1$_2$: 540]; *Дерево о два верхы* (Перегримка) [Верхр_Л: 14, 160]; *Жид вышоў на дерево, што висьіло над водоў, што было надхылене,*

[10] Цікавим є спостереження Олени Курило про вживання «паратактичних сполучень» у народній поезії «Ростіть, ростіть, *огірочки*, *широкі листочки* (= широколисті огірочки, огірочки з широкими листочками) Чуб. V, 282. Ой у полі *конопельки*, ***верхи зелененькі*** (= зеленоверхі конопельки) Ib. 418. ... – Ознака певної речі виражена тут речівником із прикметником; останнім двом словам може в гіпотактичному сполученні відповідати зложений прикметник: *широкі листочки = широколисті*» [Курило 1960: 102].

[11] На паралелізм парних символів під час опису лексичних значень слів вказували В. Іванов та В. Топоров, наводячи з-поміж прикладів «параметри просторових відношень – "верх" і "низ"», мотивуючи це тим, що вони просто необхідні для опису таких слів, як «купол будівлі» і «фундамент» та ін. [Иванов, Топоров 1974: 282].

выйшоў на са́мый верьх, стрепаў рукамі, же буде летьіти (Чертижне) [Верхр_ЗнС: 163]; *Вілїзь у дерево під самий верх и там абис сидїв* (Яворів К) [Шух. 4: 71; 5: 110]; *Ду́же л'у́бл'у дога́н, коли́ му вир'х зацвете́* (Дротинці); *Закува́ла зозулиц'а над вером, над вером. Доста буду їйсти цукру, л'убко в н'а шофе́ром* (Довге); *Ой боже милостивий, ни однако даєш: високому деревлїчку верхьи пригинаєш* (Кобилецька Поляна) [КГ]; *Коло земні трáба рубати, бо н·і волно, бо їіт дер"во урубаємо, то їіт гóн'и, знаєте, з гори́[e] так, је один ве́рех* (Сучав.) [УГР_Т: 338]; *А в версі сосни чорні конойки* [‘куниця’] (Веремінь) [Он. 1: 373]; *Коли́ грім всади́т у вирьх смере́ки, а пото́му виросте́ па́ру ве́ршків – ото́ і йи ла́па* [Матіїв: 251]; *Верьх де́рива пи́ля на куцаки́, котрі́ мают митир або два* (Юрківці); *У лісі рубают дере́ва, обчища́ют від кракíв, а пото́му відру́бують верх* (Волошкове) [БГ_С: 245, 550]; *Вер'\х·и[e] шум\йе на дош'* [Астаф'єва: 168]; *Див'іц:е ў вер'ха́х/ там сиўн'іш:е* [Голянич: 138]; *А той бере́зовий верх, то то йуж з верхо́м то́жи обру́бували, но так'и́й верх лиши́ли ла́дний* (Ковиничі) [Надсяння_Т: 292]; *А вітер… гнався по верхах каштанів і акацій, заглядав у вікна кімнат, гонив горобців і ворон, термосив штахетами* [ЛЛ: 544] ■ *Ёсь смілий: на лежачу березу в сам верх зліз* [Номис №4357: 85]; *Ой у городі конопельки – верхи зелененькі; Козел сміливіший – ізліз на самий верх <дуба>* (за І. Рудченком); *Верхи в дуба повсихали і кора на їх пооблуплювалась* (за О. Стороженком); *Будем ми тернове віття, верхи стинати і будем тобі, найменшому брату, пішій пішаниці, на признаку покидати* [Гр. 1: 139; 3: 315, 416]; *Там де виходила (імя молодої) із двора,/ Стїй же ти, березонько, без верха./ Живи-ж ти, матінко, без мене* (Ціпки) [Гриша 1899: 118]; *Так'і висок'і вигналис'а гайдаракí* [‘коноплі’]*/ шо й верха не достанеш* (Лісничівка) [Бондар: 47]; *Годзе́мок* [‘нижня частина стовбура дерева’] *дуплува́ти, а верх ше до́бри* [Аркушин 1: 147; Аркушин[2]: 145] **і** *З вє(р)ха дрѣвцѧ ѡного*; *Финиковоє дєрєво на само(м) вєрхꙋ овѡцы своѣ родить* [СУМ[16–17] 3: 242]; *Якъ бовѣ(м) тыква при стѣнѣ або мꙋроу боудꙋчаѧ высоко росте(т), а вєрхъ мєжи тємностю крыє(т), а сама бєз по(д)поры, бє(з) моцы*; *А з вє(р)ха дрѣвцѧ ѡнаго за которое дєржалсѧ: стѣкало з листѧ троха мєдꙋ*; *Vrruncit (ѣ), вєрхъ стебла* [КІС[16-17]]; *Казал схилити верхи двом деревом* (XVII) [Тимч_ІС: 220]

♦ *верх вершити* ‘*fig*. завершувати, бути зверху’: *Тобов би, рибко, скрипки клеїти, / Тобов, соколе, верхи вершити./ Йа з мене рибки буде обідец,/ З мене сокола буде поклїнец* (Черемошна); *Рибко бай щучко, шо з тебе буде?/ Із мене буде панский обідец./ Сивий соколе, шо з тебе буде?/ Ой з мене буде панский поклїнец./ Тобов би, рибко, скрипки клеїти,/ Тобов, соколе, верхи вершити* [Шух. 4: 57, 82[12]]

[12] У наведених контекстах – фрагментах колядок – ідеться про «світове райське дерево, на верхівці якого – сокіл» [Иванов, Топоров 1974: 252; 1965: 79].

2.1) ‘в.ч., верхній кінець колоди (палиці)’ [Горбач_П: 282 («горішній вершок ковбка»)]: *Вир’х на ко́вбанови круглий* (Верхнє Водяне) [КГ] ■ *На сї сохи з рогулястими верхами кладуть перемички, а на сї останні накладають вже дошки* (Опішня) [Русов 1905: 46]; *Взєла осінову палку, с осіни палку, до не вверх, як росте, а вніз – верхом* [ГМ_Т 2: 500]
2.1.1) ‘тонший кінець колоди в секції плоту’ [Сабадош_ЛЛ: 352]

2.2) ‘в.ч. пенька’: *Віявка складається з «тринога». Це пеньок з трьома розгалуженнями. На рівно обтятім верху пенька є діра, в яку входить кілок* (Жукотин) [Коб. 1936[1]: 51]

2.3) ‘молодий пагін, паросток’: *Ўтак го <виноград> файно нависн'і пострыжеме́, прыстрыжеме́ вер’хы́, шгобы́ маї добре ро́дыў* (Марам.) [УГР_Т: 270] ■ *Јест' така лоза, котра л'агаје на зе́мн'у і во[у]на буде[и] по́ртиц’ц’а. Котра ја́лова – ізлома́т' верх і при́јаза́т'* (Добр.) [УГР_Т: 627]; *Сас[і]на рас[і]т’е / о[і]на в’іпус[і]кайе / в’ер[і]ха да[і]йе в’ер[і]ха да[і]йе* [ГЧЗ_Т: 111]

3) ‘в.ч. будівлі (хата, церква, мур, вежа)’: **і** *На самымъ верху подсабитъ* [«штукатурный потолок»] *вчынил* (XVII) [Тимч_МС 2: 140]; *Збѣдѣймо собѣ мѣсто и вєжѣ, которой бы вєрхъ досєгалъ до н҃ба* [КІС[16-17]]; *Хотячы ... верхъ вежы до неба вывы(ш)шити*; *Старый муръ по вышние окна збивши, весь верхъ на ново змуровали*; *На ве(р)хѣ тыхъ и(з)бъ пречоныхъ... кганокъ* [‘балкон’] *єстъ* [СУМ[16-17] 5: 128; 6: 115; 7: 126]

3.1) ‘приміщення (кімнати), розташовані на верхньому поверсі’: *Він тепер є сторож у своїй хаті. Бо він то всьо позаписував. Та записала низ, а він верх внукови і тепер сторожує сво́ю хату* [СБ$_2$] **і** *Тыломъ черезъ двери сенные з слугами своими тихо вимкнувшися, на верхь церкви... ушолъ* (XVI) [Тимч_ІС: 418]; *На верхъ оное церкви зъ гостми и съ кулкомъ слугъ своихъ заледве ушолъ и тамъ ся зъ ними зачинилъ* (Луцьк) [КІС[16-17]]; *На верхъ церкви мурованое заложеня светого Николы ушолъ и там ся зачинилъ* (Володимир) [СУМ[16-17] 3: 241; КІС[16-17]]

3.2) ‘верхня частина будівлі під покрівлею; горище (перев. над хатою)’ [Тимч_ІС: 220 («гора, горище»)]: **і** *На верху того дома сховано* (Луцьк) [СУМ[16-17] 3: 241]; *Стайня була рубленная болшая, а на версѣ сѣнникъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]

3.3) ‘дах (хати, хліва, корчми, млина та ін.); купол, баня (церкви)’ [МСДЯ 1: 465–466; СУМ[16–17] 3: 241 («покрівля, дах»); Пискунов: 14 (*безверху* «*нар<ечие>* без кровли, безъ крыши»); Гр. 1: 139 («крыша; глава церковная»); Яв.: 392; СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; КГ («дах»); Дзендз_СЗ: 13 («дах, покрівля на будинку»); Он. 1: 108 («дах»); ГГ: 35 («дах»); Неґрич: 35 («дах»); Šišková_S: 175; БГ_С: 49 («дах, покрівля»); Шкрумеляк: 23 («дах»); Голянич: 138 («дах»)]: *Палуба ... трамы выдоўбаны, котрыми вкрывают верх хыжи* (Перегримка) [Верхр_Л: 446]; *Покритє на хыжи:*

верьх, на хльіві верьх, на оборозьі: шапка, справилисме шапку (Великі Лучки) [Верхр_ЗнД: 272]; *Знати, Божейку, знати,/ Де Касу́нина хата, ... Вікéнка скльанны́йі, А двéрейка мідьаны́йі, Шти́ри верьхы і чоти́ри/ ў середины ў покойі* (Мшанець) [Гнатюк 1908: 13]; *Щоби обезпечити верх від вітрів, накладають на нього кізлине* (Мшанець) [Зубр. 1909[1]: 7]; *А чия то біла хатка,/ Чия то, чия то?/ Верха нема, сїни впали.../ Моя то, моя то* (Яворів К); *Ой та церква з пйитьма верхи,/ З пйитьма верхи из штирма вікни,/ Из штирма вікни бай з трома дверми* (Верховина); *Два-три йангелї кремінь лупали./ Кремінь лупали, всю церков клали,/ Церквицу клали ... з трома верхами* (Криворівня); *Срібні копита камінь лупают,/ Камінь лупают, церкви муруют,/ Церкви муруют з трйома верхами,/ З трйома верхами, з трйома вікнами* (Космач); *Сьвйитий Николай ... церкви будует,/ Церкви будует на два-три верхи,/ На два три верхи, на троє дверий* (Тюдів) [Шух. 3: 120; 4: 70, 80, 101, 176]; *Як у церкві відправа, то «він» – цураха – сидєт у бани, у верху и пише гріхи на волові шкірі* (Черник) [Онищук_М: 91; ГС: 134]; *Втинали її <покритці> косу, привязували до довгого патика тай серед богато народу запихали тоту жердку в верх коршми. Там вона стояла, аж ї вітер розніс, хиба хто тихцем вкрав* (Милятичі) [Гнатюк 1919: 316]; *Бідніші ґазди покривають корою смереки верх хати* (Жукотин) [Коб. 1936[1]: 21]; *Бувають хижі, які є покриті частинно чатинням, пр. верхи хижі*; *Стайні ... пошивають стріхою так само як хижу, лише верх над стайнею є вищий, щоби зискати місця на пашу й солому* (Жукотин) [Коб. 1936[2]: 24, 33]; *«Ба́нтиці – два півперечні кусники дерева при «шийках» (отворах) у версі будинку»*; *Отвір у стрісі (по бічних боках у «вирсі»)*; *«Кізли́ни ... лати на хаті, критій соломою; бережуть верх хати від вітру»* [Кміт: 11, 32, 109]; *Пола́ (верху́)* «одна половина даху» [Горбач_Б: 202]; *На хл'іў гі́йа вер'ха́ ново́го, бо сис'ужé с'а роспа́ў* (Росішка); *Тôўды́ ўже с'а пак гото́вит, ожш обы́ быў вêр'х, бо дôті вêр'х ни ўчи́нит, до́кі нê йе л'ац' тых* (Черна); *На хижи йе вир'х* (Домашин); *На нашу́й хи́жі таки́й малы́й вир'х, та с'а бойіме́, же сніг йі розвали́т'* (Лікіцари) [КГ]; *З гори́ ви́дко верх'и́ мо́го сеш ла́* (Вербовець) [КСГГ]; *Там утак тото сп·ід із дерева; посл'і того вир'х, дах* (Марам.) [УГР_Т: 233]; *ˈРоби вер'х* (Подвірне); *Майстˈри кˈлали верˈхи / сˈт'іни муруˈвали/ но коˈлис не муруˈвали/ коˈлис кˈлали з ˈдерива* (Лашківка) [Колєснік_Д: 133, 299]; *Ужé верх на ха́ті зачéв тичи́, тра́ба ріхтува́ти* (Киселів); *Як є доста доброго матріялу, то хати будуют у зруб, а як матріял гірший, тогди верьх здоймают на слупи, а скіни ро́б'ї в заки́д* (Клинівка); *Му́сим кроквй пітто́чувати, бо бу́ди заплоский верьх* (Перебиківці); *Завтра будим верьх здойма́ти* [‘зводити’] (Клинівка) [БГ_С: 49, 132, 138–139, 160]; *Віˈтак з розˈмахом забиˈвали у паˈзи загоˈтоўку і так роˈбиласи скіˈна// ˈдалі роˈбили дириўˈйений*

верх (Лашківка); *Йік с|кіни йе/ то може вже |хату накри|вати// вер'х |робйе майст|ри// накри|вайут со|ломоў/ чири|пицоў/ алі|ферóм* [‘шифер’]/ *б|л'ехоў* (Вікно); *Ко|ли змуру|вали с|тіни/ то с|таўл'а верх* (Долиняни); *Йек уже йе го|тове пирикри|т'е/ то |можна ро|бити верх |хати*; *І лиш то|ди/ ко|ли го|товий верх/ му|руйут |комин і фрон|тони по бо|ках |поду* (Лукавці); *Мас|тили с|тіни/ так ро|били з |дерива і з г|лини// і по|тому вже йак кін|чалоси ро|били верх// верх* (Зелений Гай); *По|шили* [‘покрити хату’]/ *вс'о/ а наго|рі |бівзні/ верх// вс'о зро|били* (Заставна); *<Млин згорів> з |дерива/ нак|ритий б|л'ахоў/ та б|л'аха йік за|ч'ела траско|кіти/ то |було шос страш|не!/ зір|вало той |вер'ех// б|л'еха чир|вона/ так роспик|ласи* (Ошихліби) [БГ_Т: 99, 106, 107, 109, 110, 117, 314]; *На на́шуй хы́жи тре́ба бы пумін'а́ти вир'х* [Сабадош: 37]; *Заў|йазували |хату |дере^{и}вом ... |вырубайут та|ку ма|лийку сме^{и}|р'ічку// йі|йі прик|рас'ат |л'енточками і ко|сичками/ і кла|дут на |самий вêр'х .../ ко|сиц'у* (Волосянка Л) [ПЗН_Т^{2}: 131]; *Ха|ти^{е} |цего |року ні^{и} |гон':і дор'іхту|вати^{і}, ко|би^{і} до зи^{і}|ми^{е} вер'х нак|ри^{е}ли^{і}* [Астаф'єва: 167–168]; *Ш'і вер'х треба/ і тогди́ до весни́ будо́ва наї витп'ічне́* [Голянич: 138]; *А йден заліз через верх, через дах, а вна в хаті стоєт, слухає, коли підут гет* [СБ: 149]; *Нова Караганда, як місто, а Стара – такі напівземлянкі, землянкі такі, великі землянкі, верх рівний, бо там немає опадів. То верх там рівний, тількі шар там мотлоху всякого, шоб вода затримувалася, того бу́ло досить* [СБ$_{2}$]; *Прикрасою валів була статуя св. Михайла, яку перенесено сюди з верху королівського арсеналу (коло костела домініканів); злодії украли йому золочені крила* [ЛЛ: 198]; *Від забудови єзуїтів через мур ішла невелика брама, т.зв. Єзуїтська фірта, з верхом у вигляді бані* [ЛЛ: 804] ■ *Стоїть церква без верха, у їй людей без числа* (Харків) [Номис № 196: 296; Гр. 1: 139]; *Верх вивели і у головах поставили хрест* (за Г. Квіткою-Основ'яненком) [Гр. 1: 150]; *Стане церковця з трома верхами, з трома верхами, з трома хрестами* [Гр. 1: 139]; *Отам, за селом, стоїть кривоверха хата, – ото і все ёго багацтво. Кривлю давно уже вітер розвіяв, зостався самий верх, та й той похилився на бік* (Кобел.п.) [Яв.: 392]; *Храм нині, замість вигляда візантийського, має вигляд української церкви з верхами, подібними до груш* [Яв.: 74]; *Росказували, в старовину в хвиралї хати снігом так позакидало, що у верхи* [‘дах’] *лазили, воду носили* (Валуй.п.) [Дикарев 1905: 196]; *Йіван зводит' верх на хат'і* (Мар'янівка); *Треба перекрит' верх / бо йак начнут' дошч'і / пропала хата / тепер пошти ус'а у д'ірках / комиш поперегнивав* (Татарбунари); *Треба верх мін'ати* (Концеба) [Бондар: 37]; *Ст'іни јак постројли – нада ўже верх думат'. Потóм кла́дем го^{у}р'ішч'а. Накла́дем го^{у}р'ішч'а – другá д'íла питходит'* (Добр.) [УГР_Т: 597]; *А тоди вже после того, як, после свадьби, док вьолца* [‘весільне дерево’] *но хату зокідалі. Но верх* [ГМ_Т 2: 529]; *|Церква бу|ла то|д'і^{и} йак уже ж так /*

нал'а|гал'і церк|ву / вер|ха с|к'і^{и}нул'і / / за^{о}кри|валі |церкву [ГЧЗ_Т: 25]; *Йак зн'а́вс'а верх ха́ти і понесло́ його на пастовен'* [‘пасовище’] [Аркушин 2: 31; Аркушин^{2}: 384] **і** *Стоявше придоша надъ верхъ цр҃кве* (XII) [МСДЯ 1: 741]; *И сгорѣ церкы та вся отъ верха и до землѣ, и иконы, что не утягли вымчати* (XIV) [МСДЯ 1: 447]; *Вѣрхъ бо (церкви) златомъ оустрои* (XV) [МСДЯ 2: 1340]; *Сверши же црквь 5 верховъ и все верхы золотимъ оукраси* (XV); *Муры опалые, склепы, верхъ и вежицы* (XVI) [Тимч_ІС: 220, 203]; *И постави(л) єго на врѣхѫ црковнє(м), и г҃ла ємѫ єсли єси с҃нъ бж҃їи, поустисѧ ѡ(т)толє до́ло(в); Тамже въ манастырѣ... церковь деревяная, пустая, и верхъ упалый; Маютъ ... тую церковь соборную, муры опалые, склепы, верхъ и вежицы* [КІС$^{16-17}$]; *Ц҃рквы ломило в селѣ борисовѣ ц҃рковь была з трима верхи. Знесло верхи*; *По(д)ле кѵ҃хни ста(и)ня бє(з) ве(р)ху и бє(з) двєрє(и)*; *Огонь обгорнулъ великий кругомъ весь верхъ, бо ... хоромы вси соломою покрытые были* [СУМ$^{16-17}$ 10: 42; 13: 58; 15: 147]; *Верхъ <св. Софіи Юстиніанъ> учинилъ зъ самого преднего сребра* (XVII) [Тимч_МС: 93]; *Збудовали... церков маючую пять верховъ* [Тимч_ІС: 220]; *Оной звонницѣ верхъ избыто*; *Подъ землею зроблено церковь... а верхи тоєи церкви виведено на двор землѣ*; *Єще не достало пѣнѧзей на покритіє еи (полаты) вер'хомъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 220, 375, 799]

♦ *ви́рх знима́ти* ‘робити, ставити, в’язати дах (із соломи)’; *зн'ате́ верха* «в’язання, поставлення даху («пошиття стріхи»)»: *Досі виведену будову хижі називають «фун». Тепер слідує «зняте верха», т. є. уставлення вязання даху* (Жукотин) [Коб. 1936^{2}: 22, 24; Он. 1: 108]

♦ *верх здойма́ти (зрива́ти)* ‘голосно кричати, сваритися, бушувати’ [Hnát: 119 («velmi si trúfat»)]: *У него жінка такий шпрітус* [‘запальна людина’], *лиш шос ни так то верьх с хати здоймає*; *Ми собі на вісілю ц҃ілий день, а сви́ні там в карнику́ верьх здойма́ют* (Борівці) [БГ_С: 191, 671]; *Čortu ver'ch zryvati* [Hnát: 119]

♦ *верх зне́сти із ха́ти* ‘витратити надміру; витратити всі кошти’: *Далі верх із хати знесеш – «говорять до збиточного, марнотратного чоловіка»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1$_{1}$: 148]

3.3.1) ‘солом’яний дах, покрівля; стріха’ [Hnát: 119 («strecha, krov»); Бондар: 37 («покрівля на хаті з черепиці, шифера або землі; дах»)]: *Ой гуцули, гоцулоньку під вирхом ти хата – штири кози на мутузку тай дівка чубата* (Нижнє) [Свєнц.: 124, 151]; *Сильнїйший вітер здирав верх зі стріхи, а навіть вириває деколи сніпки де будь з пішви* (Мшанець) [Зубр. 1909^{1}: 7]; *Сніпки, кички пошивати спід і верх стріхи* (Цуцилів) [Кміт: 25]; *Hrebin'... to'to na ver'хи |hrebin' ... to |striха ... / to |hvarili |ver'x' / |striха ... dax to |klikali* [РП: 91]; *Кізлини притискають верх пошиття й хоронять його перед зірванням через вітер. ... Пошитий в цей спосіб дах є так щільний, що не пропускає*

води (Жукотин) [Коб. 1936[2]: 24]; *Ма́ло хіби́ло, што ві́хор' вир'хи́ ни позни́маў із соло́ми. Уже́ хи́жа ста́ра ду́же, бо круз' вир'х тиче́ во́да* (Кальник) [КГ]; *Selna burja im zorvala ver'ch* [Hnát: 119]; *Ми ни встигли обікласти півзиням* ['гілля дерева, яким притискають покрівлю даху'] *верьх, то як звіяласи буря, то увес гребінь поколошматило* (Долиняни) [БГ_С: 413]; *Wiazankы na werch* [SŁ: 139]

3.3.2) 'дашок, накриття (на оборозі, шопі, мурі та ін.) [СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281]: *До комори притикає шторцом шопа ... Вкопують 4 бальки в землю і звязують їх поперечними перекладинами, а верх накривають дошками, ошварами, побивають ґонтами або пошивають сніпками* (Мшанець) [Зубр. 1909[1]: 18]; *Шо конем наверне, все си Львів здрегне;/ Йа з мурів верхи тай позлітали,/ Йа всї си пани зачьудували* (Космач) [Шух. 4: 93]; *Бу́ло хл'іўч'а́/ а бы́ли так'і о́бороги/ так ч'ети́ри сто́ўпи/ а на ве́р'ха покла́ли из о́колотіў тото́ ве́р'х/ закры́ли/ з о́колотами закры́ли ве́р'х/ и там тото́ сто́ўп угор'і покла́ли/ а там ве́р'х буў и там на то ме^{и}та́ли сі́на/ так по́ўний...* (Нове Давидково) [УЗГ_Т: 288]

3.3.3) 'в.ч. даху; покрівля' [СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Šišková_S: 175]: *Де́хто мал'у́йе ве^{и}рх фа́рбоў* (Старі Кути) [КСГГ]; *Гіджьо́ри – верхи на дахах з дахівки* (Орявчик) [Кміт: 55]; *Верх хати покритий черепицею* [Брилінський: 16] ■ *На верх треба купити черепиц'і* (Білка) [Бондар: 37] **i** *Вежа лиха и гнила бє(з) вє(р)хѫ* [СУМ$^{16–17}$ 3: 242]; *Церковъ светого Ильи верхъ, абы отъ метелицы въ ней не капало, а для того, жебы не гнила поправити* (XVI); *Церковъ св. Михаила: верхъ деревомъ нарубленый згорѣлъ* (XVII); *Єще не достало пѣнѧзей на покритіє єи (полаты) верх'хомъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]

3.3.4) 'верхнє ребро даху; гребінь' [Горбач_Д: 457 («гребінка стріхи»); Пиртей: 128 («гребінь (*верх*) на дасі»)]: *На всых соломн'а́ных хы́жах остры́й вир'х* (Волосянка З) [КГ]; *Верьх на даху церкви такий шупількуватий* ['шпилястий'], *шо буди кєшко покрівельникам його прикрити* (Борівці) [БГ_С: 679]

3.3.5) 'димар, димохід' [Тимч_ІС: 220 («димар, отвір на вихід диму з печи»); Б-Н: 73 («печная труба»); Жел. 1: 64 («Schornstein, Esse [димохід]»); Гр. 1: 139 («дымовая труба, отверстіе для выхода дыма изъ печи»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Авдеева 1: 52 («дымовая труба; дымоход»)]: ■ *Верхи́ труси́ти* [Гр. 1: 139 («трубы чистить»)]; *Домовей через бантину перечепить ся та так будьто й висить. Кажуть ще, у сьвятому углу він сидить. Шукають його за верхом, не з того боку, що в сїни, а з того, що од хати – в куток* (Валуй.п.) [Дикарев 1905: 168]; *Г|руба / верх / верх / шо ди^{е}мо|ход і|де о|це ж // о|то так // ну от г|руба // це г|руба / шо кл·а|дут' д|рова ту|ди / і то|пит' // о|це / л'е^{и}|жанка / о|це //*

верх / це димо|ход; *Хата у нас |добра ... те^{и}|пер те^{и}п|ло / доб|ро // верх ве^{и}|ликий / п·іч'|ник зро|биў здо|рову |бабу так / шо |сажа не заби|вайец':а* [УССГ_Т: 160–161, 400]; *На криті стоїть желізний верх*; *Полізу верх підправлю* [Авдеева 1: 52] **і** *Верхи же, ими же димъ исходить, въ всѣхъ єдинимъ образомъ, яко лейки устроєніе* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]

3.3.5.1) 'кагла; отвір у димоході, який затуляють для збереження тепла': ■ *Мій верх и заткало (моє зверху)* [Номис №2575: 51; Гр. 1: 139]; *Сидить півень над кручею, заткнув папістару онучею (верх, заткало)* [Номис №295: 298–299]; *Ти думаєш, дурню, я тебе кохаю, я такими дурнями верхи затикаю* [Гр. 1: 139]; *Чадить груба, – одіткни верх* (Харк.п.) [Гр. 4: 431]; *Вони взяли, верх заткалом і заткнули; дим так с печі й пішов у хату* (Борисівка) [Тарас. 1919: 153]; *Ід'і́ закри́й верх* (Терехівка) [Лисенко: 41]; *На криті стоїть желізний верх*; *Полізу верх підправлю; Полізь на пічь, закрий верх*; *Верх рано закрили*, *так чуть не почаділи* [Авдеева 1: 52]

3.4) 'стеля' [Аркушин 1: 45; Аркушин^{2}: 44 («стеля будівлі»)]

4) 'в.ч. копиці' [Гр. 1: 139 («верхушка (... стога и пр.)»)]: *Верх стіжка* [Горбач_Мл: 353]; *І самий вирьх копиці звеся вершо́к* (Лікіцари) [КГ]; *Мой, ни перебаке́рюй так верьх <копиці>, бо острова́ впа́ди* (Шубранець) [БГ_С: 396] ■ *Стоїть копиця на току, тіки верх видно, а то вся вметена* ['заметений снігом'] (Черніг.п.) [Гр. 4: 337]; *А що буря верхи позривала* [Гр. 1: 139]; *Верх за|в'ершувал'і п|рамо хара|шо / та|ди |гарно за|в'ершуйут'* [ГЧЗ_Т: 80]; *Згрипка́ми вива́ршуйут' верхи́ копи́ц' / скирт* (Нова Царичанка) [Бондар: 85]; *На солому клали козли́, шоб верха́ не збурило* ['зірвати бурею'] [Аркушин 1: 183; Аркушин^{2}: 182]

5) 'в.ч. тіла людини (до пояса)':

5.1) 'голова': **і** *Артусныи хлѣбь отъ пасхы и до нынѣ въ церкви священенъ бысть, и днесь на іереискьіхь врьсѣхъ ломитса за опрѣснокы; И възвратися болѣзнь его на главу его и на вьрхъ ему неправда его снидеть* (XII) [МСДЯ 1: 466]

5.1.1) 'в.ч. голови; маківка' [СУМ$^{16–17}$ 3: 241 («в.ч. голови; маківка, верх»)]: **і** *Исподоби(л)сѧ єси верхъ главы г(с)на принѧти во єрдани* (Четья, XV) [СУМ$^{16-17}$ 13: 183]; *Ѡ(т) вє(р)хѹ твоєя глави ажъ до (с) топи ножнія*; *Тогда дїаволъ заразилъ Іѡва немочью и вредомъ што найгоршимъ ѡ(т) стопы ножной ажъ до верхѹ головы*; *Видилъ... на верху головы, любо юже съгоеный, але великий шрамъ* [СУМ$^{16-17}$ 3: 242; 5: 14; 11: 162]; *Єдны до поѧса в огни стоѧтъ, другіи до персій, иныи до шіи, а иныи до верха* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]

5.2) 'в.ч. стопи; плесно': *Вêр'х но́гы – плесно* [Горбач_ІЛ]; *Пле́сно – верх стопи* [Горбач_Т: 237]

6) ‘в.ч. одягу, взуття’:

6.1) ‘одяг, який закриває в.ч. тулуба’: *Лéс''у, ўд'егни йікиїс'' с''в'ітл'іший верх до тойі сп'ідничк, то такá_с ўс'а в чóрному* (Присівці) [ЗА]

6.2) ‘в.ч. взуття (чобота, черевика)’ [КГ («верхня частина взуття»»); Горбач_КБ: 8 («верхи, надстопова шкіра чобота, черевика»)]: *Ходаки на пальцях називають «писки», «носи», на пятї «пята», спід «підошвов», по боках «боки», дїри по боках «остроки» і цїлий верх називають «остроками», пр. остроки ще добрі, як би підшив, то можна би в них ходити* (Старосамб., Турк.) [Зубр. 1909²: 26, 28]; *Підшит'и́ – верхи взуття (без халяв)* [Горбач_Т: 236]; *Вир'х ци́лы́й, а та́лпа* [‘підошва’] *пйрва́ла* (Синевир); *У фа́брицї одни́ ши́йут вер'хи́, а дру́гі прибивайут споди́ на топа́нки*; *Вер'хи́ на капчу́ріх тре́ба плести́ обе́ртано* (Росішка); *Ой та́лпы гумійо́ві, вер'х'и́ шкір'ин'ійі, та де ме́мо ночува́ти? Лиш на Роман'ійі* (Косівська Поляна) [КГ]; *До бриндзолі* [‘підметка’] *пришиваєсі верх. ... Бриндзолі легонько так причіпив дво́ма-тро́ма цьвоками, лишен причіпив, а потому сі натігало верх. Верх сі файно прошнурував нитков, потому прибив ке́дру довкола, отуво, до обцаса* [СБ: 38]

6.3) ‘в.ч. головного убору (шапка, капелюх, митра)’ [СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Горбач_ІЛ («дно капелюха»); Березовська: 41 («*верх* верхня частина капелюха чи шапки»)]: *Верх капелюха втолочити в спід, а утвориться ямка, що зветься збирка* (за О. Охрімовичем) [Кміт: 88]; *Плоский верх капелюха називається «дно»* (Біличі) [Макс. 1935²: 20] ■ *Побачиш старинні шапки, що тепер виводяться: високі, з плисовим верхом і ширінкою на смусі* [Гр. 4: 496]; *Бирка / гли|бока / бе^{и}з |вух·іў / із о|вечойі ш|к·іри / верх із сук|на; <Шапка> бу|ла цил'інд|рична / бе^{и}з вух / і|нод'і за|к·інчуваўс'а верх |конусом / а і|нод'і прамо|кутний верх буў* [Березовська: 21, 325] **і** *Митра црская ... на версѣ єя крестикъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]

7) ‘в.ч. пристрою (масничка, піч, веретено, ткацький верстат, вулик, коса, праска, рибальська сітка тощо)’ [Бондар: 37 («*ве^{и}рхи́* верхні частини таких рибальських снастей, як волок, невод»)]: *Боденка ... де робит ся масло; части: 1) навершник = верх до боденкы* (Устя-Руське, Більцарева) [Верхр_Л: 393]; *Вер'хн'ак – верх маснички* [Горбач_П: 282]; *А попи́д вир'х, де коса, там імајет одну обруч'ку зе^{и}л'ізну* (Марам.) [УГР_Т: 107]; *Бі́тл'аз'* [‘праска’] *ма́йе: ру́чку, по́крыўку, рішіткú, запы́рку, спид^{т}, вир'х* (Горонда) [Грицак_С 1: 174]; *Варста́т ма́йе вер'х, а на чім стойі́т – столе́ц* (Косівська Поляна) [КГ]; *Накрий масл'е́нку верхо́м* (Старі Кути) [КСГГ]; *Дно <печі> вікла|дали зноў с |цейі |цегли// і// са|му цу ко|билку* [‘верхня частина печі’] *// верх/ цей полук|руг// |тожи с |цейі |цегли* (Заставна); *Бе|ремо ніш та |файно пере|рубуйемо верх |ручки <віника>* (Банилів) [БГ_Т: 119, 144] ■ *Отаман звичайно викидає у воду верхи невода, а каміньщик викидає камінь у воду, і впъятъ, як вибірати невід, то він вибірає камінь на*

дуба, чи там на липу (Херс.п.) [Яв.: 333]; *Верхи́ у неводі – верхній край невода* [Гр. 1: 139]; *Само веретено стоїть у ямці, що вибита у стоянї з дубового дерева, закопаному у долівці хати так, що тільки видко верх* (Опішня) [Русов 1905: 44]; *А то ж знімаєца якось верх, до тоди вже той мед якось убірають* [ГМ_Т 4: 645] **і** *Была ѡнаѧ драбина ... которой връхъ ѡболоковъ сѧ дотыкалъ и самого н҃ба* [КІС[16-17]]; (*Драбина) стоѧла на земли, верхъ еи дотыкалъсѧ нба* (XVII) [Тимч_ІС: 813]; *Кади(л)ница з[ѕ] ѡ(д)ливанымь ве(р)хомь. вся сама в собѣ... на кшта(л)ть ла(м)пы зробрена* (Львів) [СУМ[16-17] 16: 195]

8) ‘в.ч. посудини’: *Цибри́» ... можуть бути з ширшим верхом, а вужчим дном, або навпаки*; *Пу́тня, ... верх широкий, дно вужче* (Жукотин) [Коб. 1936[1]: 30, 31]; *Звуть тоти́ дощичкы́ ду́ги. Лем звуть ди́нцята спуд и вирьх, а тоти́, што де́ржать ду́ги – ото́ ôбручі́* (Бобовище) [КГ] ■ *Тодї ліплять з неї грудки ріжної великости – відповідно до тої посуди, що мав робити ся з сіх грудок циліндричної форми з круглими верхами* (Опішня) [Русов 1905: 49]

8.1) ‘накривка, покришка (посудини, кошика, бочки); віко (діжки)’ [СУМ[16–17] 3: 241 («прикриття посудини; накривка, покришка; віко»); Šiškovά_S: 175 («*(lady)* víko»)]: *Тут дно <бочки>, тут верьх: два дна – здоле́ᵘне і згори́* (Верховина) [ЗА]; *Ко|ли доплі|тали |кошницу* [‘високий кошик із дашком’] *до|верха то з ма|лих плати|вок майстру|вали к|руглий верх/ об|роблений дра|ницями// д|ранку ро|били с сме|реки* (Банилів) [БГ_Т: 120] ■ *|Вар’ім’ |кашу у та|ком гари|ку зда|рав’ен:ам / гарш|чок та|к’ії /... з та|к’ім в’ер|хом* [ГЧЗ_Т: 187] **і** *Кѵ́бок вєликий, з вєрхом* [СУМ[16–17] 3: 242]

9) ‘в.ч. хліба, страви’: *Тепло, як сі напалило, пішло догори, і вно да́вит зверху, і вно за тото припалює перше верх, середину і так донизу йде. Накриваю, аби не згоріла паска* [‘виріб циліндричної форми із несолодкого дріжджового тіста’] [СБ: 393] ■ *Ў п·і|ч’і не|ᵘ |нада / шоб|ᵑ бу|ло |жарко / бо сго|рит’ хл’іб|ᵑ // вит’а|гайу хл’іб|ᵑ / верх при|мач’уйу во|дойу і накри|ᵉвайу рушни|ком* [УССГ_Т: 401]; *Почи|найут’д’і|лит’коро|вай /... ви|ᵉр|шок зр’і|зайут’/ од:а|йут’моло|д’ій / шоб во|ни то|д’і ж з моло|дим / і|з’:іл ̓и / це |наче ж йак си|редина / верх |йіхн’ій / шоб во|ни ж бу|л ̓и шчас|лив’і* [ГЧ_Т: 45]; *А кутю – знов... Ту верх скідайош, курам несеш. Но Кутю: шоб обнєслісь* [ГМ_Т 2: 379]; *Пр’і|нос’іш ту |кашу і та|д’і|ᵘ так / ізд’і|ᵘї|майе |баба в’ер|ха / кла|д’е у |м’іску* [ГЧЗ_Т: 187]

10) ‘*pl* високі ноти’ [Дзендз_СЗ: 13]

II. ‘верхній край, кінець’ [Гр. 1: 139 («верхняя часть, верхній край чего либо»); Турчин: 40 («верхня, найвища частина, край, чого-небудь»)]: *Верхи́ – въ палкѣ верхній конецъ, когда на ней міряються, чья очередь* [Гр. 1: 139]

11) ‘верхні краї, вінця (посудини, воза)’[13]: *Зсилає Бог того святого <Симеона Стовпника> на землю з ґелеткою, аби у ню збирав воробцї. Як назбирає повну і зчеркне через верх, то тоті зчеркнені летять у сьвіт, а решту збирає святий з собою* [Шух. 4: 266]; пор.: <u>дове́рха (дове́рху)</u>[14]

[13] Більшість прикладів, які фіксують слово *верх* як репрезентанта ІІ ССК ‘верхній край’, переважно документують його в поєднанні із прийменниками *до*, *з*, *через* (*почерез*, *през*), зокрема *до верху* (*до верха*), *з верхом*, *через верх* (*почерез верх*, *през верх*, *през верха*, *през верхи*). Такі конструкції, на мою думку, тяжіють радше до прислівників, процес адвербіалізації яких ще не завершився.

У цитатах фіксуємо також займенник *самий*, який у поєднанні із вказаними прийменниками окреслює просторову межу дії, розташування. Семантичний аналіз таких конструкцій дає певні підстави припустити їх «прислівникове» значення; пор. значення «до самого верху» для прислівника *вщерть* (*ущерть*), а *до самого долу* пояснено як «дуже низько, до землі» [СУМ 1: 795; 2: 303; СУМ$_{20}$: 576, 773].

[14] ***дове́рха*** (*до верха*, *доверху*, *до верху*) *adv* ‘до верхнього краю, до верхньої межі’: *Верх неї <«солонини»> кладуть верству грінок*, *другу бриндзї*, *знов грінок*, *масла*, *кулеші*, *солонини і т.д.*, *аж до верху*; *В такій бідї богато єму <сатані> пидпишет си и так мет мати повне пекло до верха*, *шо пукати будет* (Голови) [Шух. 1: 144; 5: 13]; *Накладають верствами – верства моху*, *верства смоли так*, *аж до верха* [Онищук_О: 166]; *Ко|ли допл|тали |кошницу* [‘високий кошик із дашком’] *до|верха то з ма|лих плат|вок майстру|вали к|руглий верх/ об|роблений дра|ницами// д|ранку ро|били с сме|реки* (Банилів); *Бі|лили |мітки так// у дириу|йені |боц:і к|лали о|ден р’ед |ниток/ д|ругий р’ед с |попелу дроў і так до |вер’ха// |потим зали|вали кипйет|ком* (Черепківці) [БГ_Т: 120, 133–134]; *Тир’ха́й вуз довир’ха́*, *ко́н’і повезу́т* [Сабадош: 68]; *Натре́пав* [‘багато накласти’] *соло́ми* (*сово́ми*) *до драбня́ка* [‘підвода’] *до самого ве́рха* (Новосонд.) [Пиртей: 232]; *Пе|реруба* [‘місце в стодолі для складання сіна’] *|була за|поўнена до|верху |с’іном* (Нижні Гаї) [Шило_С: 197]; *Йіце вибити в шклянку*, *решту долити водою до верху шклянки* [ЛЛ: 695]; *<Плели> кру́глий в’іне́ц*, *а ту ко́су таку́ зу стебла́. ... Та дове́рху би́ли кулуски́. Си́ла там кулуск’ів*, *ту зрубѝли кулуск’и́*, *а ту с кулуск’ів зрубѝли тику́ ко́су* (**Плешевичі**) [Надсяння_Т: 222] ■ *Наповнену* (*не до самого верху*) *рибою таргу двоє других робітників беруть*, *односять до берегу* (Добр.) [Вовк 1899: 49]; *Випл’і|тавс’а з л˙о|зи / а|га / ну це ж дно / о|так |пал˙ки зби|вайуц’:а / |рамка та|ка / то|д’і оту|ди ж д’ір|ки пос|вердлин’і / і с|тавл’айуц’:а |пал˙очки / а то|ді кру|гом о|так пл˙и|тут’л˙о|зойу / і пл˙и|тут’ аж до |верху / а то|д’і йо|го із на|руж˙і об|мазуйут’/ чи із си|редини об|мазуйут’/ шоб |зерно ни виси|пал˙ос’* (Березівка) [УЗГ_Т: 77] **і** *Напълнишѧ* (*водоносы*) *до вьрха* (XI) [МСДЯ 1: 465]; *Наплънѣтє ты соудины водою а вни налили и*(*х*) *ажь до връха* [КІС$^{16\text{-}17}$]; *Пекло Грѣшниковь ажъ до вєрхү оузкаго пожєрла* [СУМ$^{16\text{-}17}$ 3: 240–241]; *В той пропасти огнь страшній їз сѣркою страшно гучит изо дна аж до верха* (XVIII) [Тимч_ІС: 634]

♦ *доверха творити* ‘завершувати, закінчувати’: *Не до връха плода творѧть* (XI) [МСДЯ 1: 467 («довершать»)]

♦ *че́рез (почерез) верх*

1) ‘через край, через вінця’ *<переливатися, литися, іти>*: *Переливáти си че́рез верьх* [Астаф’єва: 167] ■ *Вода так через верх ллється* (за І. Рудченком) [Гр. 1: 139]; *Набурив води у стакан/ шо аж ч’іриз верх потекло* (Татарбунари) [Бондар: 31]; пор.: <u>презве́рх</u>[15]

1.1) ‘<виступити> назовні (про сльози)’ *<литися>*: *Дав му, аж сї через верх польлєло – «набив його або насварив так, що той аж заплакав»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1_2: 517]

2) ‘<бути> в надлишку, понад міру’ *<литися, іти, пити>* [КГ («надмірно»); Турчин: 40 («переходити всякі межі»)]: *Аж через верх сі ллє; Аж через верх іде – «говорять, коли чогось забогато, більше ніж було треба»* (Лолин) [Франко_П 1_1: 148]; *Йак віде почерез вер’х бідá, та мýсай умирáти* (Росішка) [КСГГ; КГ]; пор.: літ. *Щоб часом чого через верх не перебрехати; Вихопилося ... через верх самолюбство*; *Випив дві неповних, а третю через верх* [СУМ$_{20}$: 203]

3)[16] ‘неуважно, не заглиблюючись у сказане’ *<чути, слухати>* [Гр. 1: 139 «невнимательно слушать, пропускать мимо ушей»); СУМ$_{20}$: 203 (за Г. Барвінок)]: ■ *Як батько казав: «не важся за його йти», то я слухала його через верх* (за Г. Барвінок) [Гр. 1: 139]; *Кажуть, але я через верх тілько чула, що дають і пить (зотруть на щось) тій, що в ньому <із пупцем> родилась* (Черк.) [Груш. 1907: 3]

4) ‘на лицьовому боці тканини, гладдю’ *<вишивати>*: *Віши|вали х|рестиком і |чериз |веріх/ йак ти|пер на це |кажут/ г|ладийу*;

[15] Якщо конструкцію *через верх* важко назвати прислівником, хоча зафіксовані значення виявляють її прислівникову «сутність», то як прислівники проаналізовано слова *презве́рх*, *презве́рха*, *презве́рхи*, засвідчені в аналізованих говорах, а саме:

презве́рх (*пре́звірх*) *adv* ‘понад міру, у надлишку, забагато, більше, ніж потрібно’ *<мати>* [Жел. 2: 736 («im Uebermass, im Ueberfluss»); Гр. 3: 404 (*пре́звірх* «через край»)]: *У його вже й презвірх є, а все загрібає* [Гр. 3: 404]; ♦ *презверхъ выбіѧтисѧ* ‘виходити назовні’: **ℹ** *Дша наполнившисѧ злости пре(з) верхъ выбіѧєтьсѧ, и вѡцы выдаєтъ* [КІС$^{16\text{-}17}$]

презве́рха (*през верха*) *adv* ‘на поверхні об’єкта’ *<бути>*: *Лежит, лежит <Янчик> забитый,/ Розмарійом прикрытый./ Розмарія през верха* (Баниця) [Верхр_Л: 274]

презве́рхи (*през ве́рхы*) 1) ‘<переливатися> через край’ *<іти>*: *Не л’ій веце, бо йуж іде през верхы* [Турчин: 40]; 2) ‘<бути> у надлишку, понад міру’ *<переливатися, доходити>* [Турчин: 40 («переходити всякі межі»)]: *Преливати с"а през ве́рхы* [Турчин: 40] **ℹ** *Єсли добудеться* [‘доходити’] *презъ верхь скляницѣ вода, безъ похибы мокрый рокъ будетъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 742].

[16] Третє й четверте значення репрезентують ІІІ ССК «поверхня».

Х|лопц'ам віши|вали |бархатові |чорні пойа|сочки х|рестиком і |чериз |веріх лілім|ками і |шоўком (Недобоївці) [БГ_Т: 56]

11.1) 'надлишок, надмір' [СУМ[16-17] 3: 241 («більша кількість; надмір»); Тимч_ІС: 220 («кількість насипана понад рівень начиння»); Гр. 1: 139 («верхъ, излишекъ»)] **і** *Вамъ тыжь дано боудеть мѣроу доброу а польноу и натопьтаноу и потрясеноую из верхомъ опловитымъ* [«изобильный»] [Тимч_МС 2: 46]; *Маєⁿ(т) бы(ти) чотыри ко(р)цы мєры ... бєⁿ(з) вєⁿ(р)ху и трасєⁿ(н)я* [СУМ[16–17] 3: 242]; *Збоже всякоє и товари єдною мѣрою без трясенїя и верху ... мѣрили бъ*; *Четвертями, а не мѣшками продавать хлѣбь вездѣ не потрусивая безъ верха, но по гребло* [«дерев'яний брус, щоб зрівняти насипане вщерть з вінцем начиння»] *въ щеркъ* ['вщерть'] (XVIII) [Тимч_ІС: 220, 362]; пор.: *зве́рхо́м*[17]

11.1.1) 'чубок, гірка': *На Сьвитвечір зріжут верх ис соли (из гурмана)* (Черник) [Онищук_НК: 50; ГС: 561] ■ *Д·іўк'і[и] горш|чок |каш·і |вар·ат та|к'і / |гарн·і[и] горш|чок / |каша там у|же аж ў‿верх пшо|н'ана/ с та|к'ім кра|с'ів·і[и]м вер|хом* [ГЧЗ_Т: 342]

11.1.2) 'зверхність, пиха':

♦ *втéрти верх* 'збити пиху': *Ще я йому верха втру – «знач. приломлю верха, образово зам. зібю з нього пиху, покажу йому свою висшість, упокорю його»* (Ценів) [Франко_П 1$_1$: 148]

11.1.3) 'перевага; право керувати, бути головним; панування, влада[18]' [СУМ[16-17] 3: 241 («верх, перевага»); Гр. 1: 139; СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$:

[17] ***зверхо́м / ізверхом*** (*съ верхомъ*, *из верхом*, *з верхо́м*, *з вер'|хом*) *adv*

1) 'верхувато, із гіркою, із верхом, із надлишком' <*набирати*, *бути*> [Яв.: 160; СУМ$_{20}$: 281]: *Набе|раї в˙ід|ро |йеблук з вер'|хом* [Астаф'єва: 167] ■ *На Семена чорт мірає горобців міркою... з верхом насипле мірку. То що в мірці*, *те йому йде*, *а що зчеркне*, *те зостається на росплід* (за М. Драгомановим); *Та не штрихуй* ['вирівнювати з краями посудини'] *бо так*, *а насип хоч трошки з верхом* [Гр. 4: 73, 515]; *Если сварившаяся кутья* (*подъ праздники Рождества Христова*) *выйдетъ съ верхомъ*, *то будетъ урожай* (Харків); *А що мірка буде у вас з верхом*, *чи під гребло* (Новом.п.) [Яв.: 72, 160] **і** *Дано боудєть мѣроу доброу ... и з(ь) вєр(ь) хомь wповитымь дадоу(т) на лоно ваше*; *И в тую колясу з веръхом наклавши и кони вышъ менованые запрягъши*, *до отца владыки Луцъкого а пана своего одослалъ* (Луцьк) [КІС[16-17]]; *Давайте и вамь тыжь дано боудєть мѣроу доброу а полъноу... з˙вєр˙хомь* [СУМ[16-17] 3: 241]

2) 'понад міру, забагато, більше, ніж потрібно; надмірно' <*бути*, *набирати*> [Жел. 1: 64 (під словом *верх* «Schüttmass»), 287 («*зверхом* über die Massen, übermässig»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 203)]: *У кого горшки та неповниї*, *а в нас из верхом*; *в кого женихи шолудивиі*, *а в нас из плішом* (Кролев.) [Номис №13962: 273].

[18] Дж. Лакофф і М. Джонсон метафоричне перенесення 'верх' → 'влада, керівництво' пояснили тим, що «володіння владою чи силою орієнтує вгору» [Lakoff, Johnson 2003: 16].

281; КГ («перевага в чому-небудь»); БГ_С: 49 («перевага»)]: *Чий ту́тка верх?* [Жел. 1: 64 («Wer hat hier die Oberhoheit, die Herrschaft, wer ist hier tonangebend? [хто керує, верховодить, лідирує]»)]; *Котре котрому <молодий чи молода> борше присе́де <полу з сорочки>, того буде верх* (Іллінці) [Голуб. 1919: 189]; *Тепе́р' наш вер'х, тепе́р' ми богачі́в уничто́жимо. Йакма́й комуни́зма тогди́ йгра́ла* (Росішка); *Ану́ чій вир'х бу́де* (Вонігове) [КГ]; *Ми лиш таки вже утікаймо з цего весіля, бо тут вже ни наш верх, а Иванчіків* [Шек_ДИ: 262]; *Ба́бин ви^{е}р'х'у ха́т'і* (Хащів) [Он. 1: 108]; *Каза́ла, ни сунь туди носа, твій верьх нікóли не бу́де* (Лукачівка) [БГ_С: 49] ■ *Твоя хата, а мій верх – обрядовыя слова новобрачной, подъѣзжающей къ хатѣ мужа, выражающія пожеланіе властвовать въ домѣ мужа* (Лубен.п.); *А той – чоловік не такий, уміє різво говорить – то його і верх буде* (Павл.п.) [Гр. 1: 139; 4: 22]; *Як вона ... довідалась, що він її не вивіряє, а такий він же, от тоді вже вона добре зна, що це вже буде її верх* (Черк.) [Груш. 1906: 124]

♦ *верх (верхи) брати (взяти)* 1) ‘керувати; здобувати владу’ [СУМ$^{16–17}$ 3: 242; СУМ$_{20}$: 203]: *Мама не^{и} |мала |чути тих с'л'іў/ бо йаг|би по^{у}|чула/ то не|в'істка би ў|з'ала верх над^{т} ўс'ім* (Тухолька) [ПЗН_Т^{2}: 149]

2) ‘здобувати перевагу, виявитися сильнішим, кращим за інших; перемагати’ [СУМ$_{20}$: 203; Коваленки_С: 27 («перемогти»)]: *Трійця ... уявляє вже далеко більше барокового стилю, який у трійці взяв цілковито верх над народною плоскорізьбою* [Шух. 2: 301]; *Взяти верх у боротьбі* [Дзендз_СЗ: 13]; *Босорка́н'а бу́де бра́ти вир'х* (Бобовище) [УЗГ_Т: 59]; *Та ще мало: воны думають, що наша правобицька сторона – то Полща, и такъ дила повелы, що лячына* [‘лядщина, польська мова’] *тамъ зовсимъ взяла верхъ* [Коваленки_С: 27] ■ *Вони <відьми> лих, трястів, лихоманок, биших і волоснів під ноги не топтали, а (щоб вони) на людях верхи брали* (Рівн.п.) [Доман. 1905: 105] **ⅈ** *Мойсїй ... встоупи(л) на горѣ, и роспростє(р) рѣкы свои, и сталосѧ кды протѧгалъ роукы звитѧжали и верхъ брали жидовє, а кди ѡпоущалъ ... рѣки, звитѧжали и верхъ брали ама лєкитовє* [КІС$^{16-17}$]

♦ *верх водити (вести)* ‘керувати; здобувати владу’ [СУМ$_{20}$: 284; КГ («верховодити, мати владу»)]: *Верх ве́сти в чім (пере́д ве́сти)* [Жел. 1: 64]; *В ко́го май буш гро́ший, та тот буде́ ве̂р'х вести́* (Нересниця) [КГ] **ⅈ** *Ты, смерте, не верхъ водишъ* (XVII) [Тимч_ІС: 220]

♦ *верх мати* 1) ‘керувати; здобути владу; бути головним’ [СУМ$^{16–17}$ 3: 242; Тимч_ІС: 220; СУМ$_{20}$: 1583]: *Коли молодший присе́де молодій <полу з сорочки>, то він буде мати над нев верх* (Іллінці) [Голуб. 1919: 189]; *Хто має верх у хаті, жінка ци чоловік? – «так сварив чоловік на жінку, що верховодила над ним, очевидно вважаючи зовсїм*

природним те, що верх – його» (Лолин) [Франко_П 1_1: 148]; *Вна́ бы хо̂т'іли ма́ти вир'* (Домашин) [КГ] ■ *То шоб нє лучче жилі, а шоб ти верх мала*; *Як із молодої – док молодого придавлюють, шоб молода наче верх мала* [ГМ_Т 2: 66; 4: 269]

2) 'здобувати перевагу, виявитися сильнішим, кращим за інших' [КГ («мати перевагу»)]: *Вун ма́йе вир'х, бо вун уче́ный; Она́ ма́йе вир'х та хот' із ким говори́ти не бу́де, лем із убе́раними* (Лікіцари); *Тоти́ тепе́р' ма́йут вер'х, оста́тн'і такі́* (Росішка) [КГ]; *Має вискочка вирьх хіба що над бабами* [Матіїв: 68] **і** *Быкъ на(д) свойскими быдлѧты верхъ маєтъ* [СУМ[16-17] 3: 110; Тимч_ІС: 220]; *Лѧхи хотѣли ве(р)хъ мати на(д) Москвою, почали и(х) зневажати* [СУМ[16-17] 9: 76; 17, с 78]; *Абы ... нє здалосѧ кламство на(д) правдою, и тємность надъ свѣтлостю вєрхъ мѣти* [КІС[16-17]]; *Єднакъ над женами Бгъ дал мужем верхъ мѣти* (XVIII) [Тимч_ІС: 220]

- ♦ *верх одержати* 'перемогти': **і** *Якъ са(м) єдинъ верхъ ѡдръжалъ на(д) многыми* [СУМ[16-17] 5: 164]; *Въ томъ панствѣ господара нашого надъ Рымляны верхъ одержали* [КІС[16-17]]
- ♦ *верх погонити* 'верховодити, панувати': **і** *Та ли твоя вѣра римлянине, як над всѣми врьх погонити хощеша?* [КІС[16-17]]
- ♦ *верх скидати* 'послаблювати владу, відмовлятися від влади': *Много добивалися Турецкого Царя, жебы позволилъ верхъ искидать* (XVIII) [Тимч_ІС: 111]

11.1.3.1) 'керівна особа, головна людина в єрархічній системі; *pl* керівні кола суспільства; керівництво' [СУМ[16–17] 3: 242 («головна, керівна особа; *pl* найвище духовне керівництво»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Дзендз_СЗ: 13 («вищі, керівні кола, організації»)]: *Не люблєт правди. Не люблєт, видите, в верхах, не люблєт правди. Хотєт, шоб тото колесо крутилосі тількі так, як вони справцьовуют* [СБ$_2$] ■ *У їх два верхи у хаті* (Ізюм.п.) [Номис №13804: 271]; *Волають подорожнёго чоловіка в хату спочити. «Чи один верх», питає, «у вас у хаті, чи два верхи?» – «Один» – «Ну, коли один, так прошу приймати». Але увійшовши у хату, незабаром помітив, що жінка чоловікові не кориця – за шапку: «Я», каже, «вас питав, чи не два верхи у вас у хаті? Там, де два верхи, я ніколи не останусь, хоч би як притомився»* [Номис №13804: 271] **і** *Учитель ... Петра самого верхомъ або верховнымъ зоветъ*; *Ѡ(т) части новой ласки ап(с)лѡ(в) вє(р)хы з нѓба, пр(с)тѓю тр(о)йцоу* [СУМ[16–17] 3: 242]; *Апостола Петра называютъ ... верхомъ и головою* (Київ) [КІС[16-17]]

11.2) 'найвищий ступінь; міра вияву' [СУМ[16-17] 3: 242 («найвищий ступінь удосконалення; верх»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281; Дзендз_СЗ: 13 («найвищий крайній ступінь чогось»)]: *Се вже верх глупоти – дати себе*

пхати в огонь і терпіти для чужої вигоди (коментар до: *Глупий як ожіг*) [Франко_П 1_2: 341]; *Не го́ден ўже то́го терп'і́ти, то ўже йе верх мо́йіх страда́н'* (Присівці) [ЗА] ■ *Високо ц'іну|валос' |сере^{и}д^{т} се^{и}|л'ан'с'ких маїсте^{и}|риц' ў|м·ін':а |тонко п|р'асти / а|ле не^{и} ўс'і дос'а|гали |верху маїс|тернос'т'і* [УССГ_Т: 399] **і** *Корєнь и верхъ Всѣхъ Наꙋкъ и умѣєтностїй* [СУМ$^{16–17}$ 3: 242]

11.2.1) 'щось найважливіше':

♦ *началный верх* 'Таємна Вечеря': **і** *Таковая ли ти истинна проповѣдь во началном верху от Иоанна: «Отче, да будут вси едино, ако же мы едино»* [СУМ$^{16–17}$ 3: 242; 9: 61]

11.3) 'завершення, кінець': *Гля́йха* ['вирівнювання бетонної поверхні'] *– то коли вже зарівнюєш фундамент, вже кінец, верх* [СБ: 144]

III. 'поверхня'

12) 'верхній шар; поверхня горизонтального об'єкта' [СУМ$^{16-17}$ 3: 241 («поверхня чого-небудь; верх»); Гр. 1: 139 («поверхность»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281]:

12.1) 'поверхня землі; дно водойми (ями)': *Верх землі* [Гр. 1: 139]; *Коли птах отворил пыск, все му шмаріл єден фалат, як у ж верьх зе́мльі был, птах отворіл пыск, а він уж не мал мяса* (Кружльова) [Верхр_ЗнС: 134]; *На Благовішінє вилазит ися диханїя, шо є у земни на верх земні* [Гк 1935: 61]; *Як бараболя вийде на верх землі, тоді «порушують» бараболю, т.є. довкола корчика бараболі окопують землю* (Жукотин) [Коб. 1936^{2}: 16]; *Відтак они усьо сотворили, перший раз землю. Післаў «єго» <диявола> Бог у море за землеў – аби землю сотворити; нїби верх морі так, як є тепер. Як єго посилаў...* (Черник) [Онищук_М: 65]; *Копаєш собі під фундамент, собі там метер, чи метер двацєт, до твердого. ... Роблєт таку основу. То називаєсі забухтувати. А тоди вже, санти́метрів двацєт до землі, до верха́ – вже начинают заливати. Але якшо дес там мла́кі, то вже від самого низу заливают бетоном* [СБ: 188] **і** *А гди ся вѣтеръ по(с)тигне(т)ь на верхъ землѣ, тогли (ѣ) ся жили пото(р)жаю(т) то ся вѣте(р) рознесетъ, спо(д) зе(м)лѣ якъ немощъ во чловецѣ* [СУМ$^{16-17}$ 12: 224]; *Сама земла ... такъ єстъ высока жє ѣба връхо(м) свои(м) досагаєтъ* [КІС$^{16-17}$]; *Оузріль ижь ѡсохль верхъ земли* [СУМ$^{16-17}$ 3: 241]; *А коли ѡкрила верхъ зємли оуказалоса бѣло якѡ насѣньє, а свѣтло якѡ ледъ* [СУМ$^{16-17}$ 3: 147]

12.1.1) 'поверхня іншого об'єкта': *Переложити 3 андрути. Тою масою помастити верх і посипати горіхами* [ЛЛ: 62]

12.2) 'поверхня водойми (моря)': **і** *По верху мора свѣтового ходити* (XVII) [Тимч_ІС: 220]

12.2.1) 'сметанка, вершки': *Ду́же с' рузу́мна: вирьх ізі́ла, а самокы́шу лиши́ла* [Сабадош: 37]

12.2.2) ‘щось поверхневе, неґрунтовне’:

♦ *хватати верхи* ‘вивчати поверхово, неґрунтовно’: *Потрібно досконало опанувати знаннями, а не хватати верхи* [Дзендз_СЗ: 13]

13) ‘зовнішній бік об’єкта’ [Дзендз_СЗ: 13 («*pl* зовнішня сторона чогось»)]

13.1) ‘поверхня вертикального об’єкта (елемент будівлі, посудина, стручок)’: *Верх склепіння вимащують глиною, а над ним роблять стріху* (Жукотин) [Коб. 1936²: 35] **ɪ** *Десятый кубокъ великий з верхом позлотистый* (XVI) [Тимч_ІС: 220]; <*Рожки* [‘стручок-плід ріжкового дерева’]> *маю(т) в*ˢ *собѣ и солодкость и прикрꙗю по верхꙋ лꙗскꙋ* [КІС[16-17]]

13.2) ‘лицевий бік тканини’: ■ *ˈЛас’ц’ік / боˈвоўн’ана ткаˈнина / зˈнизу ширˈшава / а верх блисˈкучий* [Березовська: 139]

13.2.1) ‘зовнішній бік одягу (постелі), який має підкладку’ [Гр. 1: 139 («крыша, покрышка (шубы)»); СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281 («верхня, зовнішня сторона шапки, взуття, зроблена звичайно з якогось іншого матеріалу»); КГ («зовнішня сторона одягу, взуття»); Дзендз_СЗ: 13 («права, лицьова сторона одягу, покритого тканиною»)]: *Покоˈжушину даˈйе с’і на верх коˈжуха* (Буськ, Накваша) [Шило_С: 211]; *Вер’х шче до́брий на ка́бат’і, а би́йриш* [‘підкладка’] *йако́с’ с’а ві́торочиў* (Росішка) [Грицак_С 1: 149] ■ *Кожух…. сіронімецький верх*; *Спідка* [‘підкладка’] *добра, а верх подраний* [Гр. 1: 139; 4: 177]; *Беᵘрем верх на оʸд'ійало, купл'а́єм, посл'а́ питклатки, беᵘрем воўну* (Добр.) [УГР_Т: 580]

13.2.2) ‘пошивка, наволочка (на подушку, перину)’: *Вир’х (на за́головок, на парн’у́х, на па́рну), вир’х (на пе́ри́ну, па́рну)* [ЛАЗО 3, к. 349]

13.2.3) ‘утік, нитки утоку під час ткання’: *Так йак ˈкоўрик / та йак коˈлис’ на станˈках пˈлели шо йе і осˈнова і верх* [ВГХ_Т: 59]

13.3) ‘шкіра тварини’: *С кождоjі куниц’і лиш брали хвостик, вир’х із хвостом* (Марам.) [УГР_Т: 134]

верх² *adv*

І ССК

1) ‘у напрямку вгору’ <*піднімати*>: **ɪ** *Ве(р)хъ взня(в) ему кошулю на голову и ꙗказа(л) хребе(т)* [СУМ[16-17] 4: 25]

♦ *верх дном перевертати (ходити*) ‘бешкетувати’: *Пеᵘривирˈтати верх дном; Хоˈдити верх ноˈгами* [Коваленко_ФС: 106, 232]

♦ *верх дном поставити* ‘робити щось не так, як прийнято, порушуючи звичайний порядок’: *Верх дном поставити – «перевернути, переміни́ти первісний порядок, зовсім на нї́ нащо́ звести́, прим. господа́рство, хату́ і т. и.»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1$_1$: 148]; пор.: літ. *догори ногами (дном)* [СУМ 2: 341]

верх[3] *preap* [СУМ 1: 334; СУМ$_{20}$: 281 («*діал.* Поверх, зверху»)]
І ССК
1) ‘вище щодо іншого об’єкта’:
1.1) ‘безпосередньо над об’єктом’ <*бути, пекти*> [Жел. 1: 64 («über, auf, oberhalb, auf dem Gipfei [над, на, вище, зверху на об’єкт][19]»)]: *Верьх oberhalb* [зверху, поверх, угору] [Верхр_ЗнД: 108]
1.1.1) ‘над будівлею (її елементом)’ <*в’язати, класти, мастити, прибити, ховати*>: *Тот хлопец вітратив їх усіх, лиш оден віпросив си; того прибив хлопец верх дверий. ... Вона <мати> здоймила того арідника, та з ним забавльила си, а йик мав син вертати, клала єго назад верх дверий* (Верховина) [Шух. 5: 73; ГС: 22–23]; *Так си різнув головов у верхний одвірок верх двер, шо сто свічок нараз йиму блисло в очєх* [Шек_ДИ: 444]; *А йа йіго вібирайу, вер’х кагли прошушу,/ ш’обих мала йа ш’о дати за л’убкову душу* [Горбач_Б: 269]; *В·іттак кладе‿си в·ікна, в·іттак вер вікон си‿кладе очепи* (Марам.); *А виттак уже верх викон платвúй приход'ит, а пóвер*[x] *платвоў иш’ш’е маї по д*[i]*ереву* (Сучав.) [УГР_Т: 191, 383]; *Уни́ хова́ют ключ вiт ха́ти вер двер* (Гринява) [КСГГ]; *Майст*|*ри та*|*кі* |*були/ шо ўни з*|*нали* |*точно// на пiд*|*валини с*|*лупи/ об*|*рубини з*|*верхі верх* |*того/ с*|*лупіў/ в’е*|*зали то до*|*купи/* |*кізли здой*|*мали на дах* (Кам’янка) [БГ_Т: 113]
1.1.2) ‘над частиною тіла’ <*бути, зав’язувати*>: *Перемітку чи рантух ... завязують верх тїмя у один тудз, а «то́роки» (френзлї) пускають на плече* [Шух. 1: 132]; *Нога має: сте́гно (каже – у стегніх болє ноги), колїно, а верьх него кружок (єк би не дай Боже розколоў, то калїка)* (Черник) [Онищук_НЖ: 157]
1.1.3) ‘над пристроєм (його елементом)’ <*бути, лежати*>: *Верх спідника лежить «пове́рхник» (другий камінь); Верх того єрма <в ручному млині> «спочіває» на лодві «спідни́к» (камінь) у обручи; Верх долїшного єрма <ручного млина> є друге менче, «кошеве», де в горі є кіш, а під ним «коритце з вухом»; Верх нього <нижнього каменя жорен, «спідняка»> покладений другий камінь – «поверхни́к», що може обертати ся в «обича́йцї»; У хатї уставлений і «гончáрский варстат» = «круг»; він зложений із «спідняка́» ... і з «верхняка́» – менчого (коло 25 ст. в пром.) верх веретена припасованого поземо деревяного круга, на який уставляє гончар грудку вимішеної глини, з якої має виробити судину* [Шух. 1: 103–104; 2: 146, 260]; *Ко́жда*

[19] У квадратних дужках запропоновано переклад українською мовою німецькомовних фрагментів у працях І. Верхратського та в «Малоруско-нїмецкому словарі» за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського [Жел.].

ек'і́па дайе́т авізо ва́рде! на доле́ну, все й да́л'і пост вит по́сту аж до посл'і́дного по́сту вер'стил'ц'а́ [‘поперечна риштункова підставка в ризах’] [Горбач_Б: 240]; *Вир'х поли́ц'і оде́н виркл'уг, коли с'а обертайе, кр'а́тайес'а* (Великий Бичків) [КГ]; *ˈФіра ˈмайє ˈкошик з доˈшок/ ˈдишел'/ сˈниці/ шо запиˈхайоси ˈдишелі// верх сниц пеʷˈредний наˈсад/ акиˈток над ˈос'у// верх наˈсада йде коˈливорот/ піˈдойма* (Заставна) [БГ_Т: 349]

1.1.4) ‘над іншим об'єктом’ <*пекти*>: *Иван пече на «сулі» (ріжні) солонину. Тогди біда убила жьибу у потоці тай верх него на цим самим огни пече жьибу тай каже: Кап моє на твоє!* (Голови) [Шух. 5: 62]

1.2) ‘на відстані над об'єктом’:

1.2.1) ‘над горою’ <*стояти*>: *Єк на дворі погідно – єсні дні – то чєс дня угадують по сонци, кимуючі у икий чєс сонце стоїт верг котрої кичєри, ґруня, гори, ци полонини* [Гк 1935: 59]

1.2.2) ‘над лісом <?>’: *Верх льіса* [Верхр_Б: 80 («присловник [‘прийменник’]»)]

1.2.3) ‘над будівлею’ <*бути, світити, летіти*> [КГ («поверх, зверху»)]: *Ве́рьх вызора «oberhalb des Fensters* [над вікном]» (Заріччя) [Верхр_ЗнД: 108]; *Тогди їм зьвізда та засьвітила,/ Файно їх вела до Вефлеєма./ Йик вони прийшли до Вефлеєма,/ Йа тота зьвізда верх стайнї стала* (Голови) [Шух. 4: 162]; *Вер ха́ти лети́т еропла́н* (Гринява) [КСГГ]; *Такі дікі, што л'іта́ли вир'х хыш* (Заріччя) [КГ]

1.2.3.1) ‘над предметом інтер'єру’ <*вішати, класти*>: *«Дїди» віша-ють на «цьвек» під образи, або накладуть на «бета́рик» (патик) і кладуть верх образів*; *Образи «учічкані» свяченим зїлєм; верх них висять «писанки» і «голубцї»* [Шух. 1: 100]; *Дрижучими руками з великого зворушення пиднесли на шєпці високо верх стола над книзевов головов йиго позолочений бервінковий вінок* [Шек_ДИ: 220]; *Вер столá ви́сит ля́мпа* (Снідавка) [КСГГ]

1.2.4) ‘над людиною (головою)’ <*замкнутися, бути*>: *Я тут згину з голоду, бо тайстра з хлібом и стрільба лишили си зверхи на земли а земльи уже си зацїлила* [‘зімкнутися’] *верх них* (Космач) [Шух. 5: 101]; *Там у ˈтебе пˈросто вер голоˈви ш'іᵉ сиʲўˈна гіˈл'а, йа ˈвіᵘц:іў ˈвиᵉжу* [Астаф'єва: 159]

1.2.5) ‘над ватрою’ <*варити*>: *Ватаг ... прикват'єв варити кулешу в мідєним кітлику на верклюзі верх ватри* [Шек_ДИ: 340]

1.3) ‘угорі поблизу об'єкта’ <*бути, пекти*>

1.3.1) ‘поблизу будівлі, споруди’ <*рости, пастися, сісти, бути*>: *У нас вер ха́ти ростет дуп*; *Вер хати пасутси дробјета* (Гринява); *Сіў полови́к вер'х хати, то йиᵉкби н'іко́го ни бу́ло надвор'і, то конч'иᵉ би буў ку́р'є ухопи́ў* (Криворівня) [КСГГ]; *Млин, а в млині клин, а вер' млина́ гора́*... (Косівська Поляна) [КГ]; *Вер-хати на мале́н'к'і р'івни́н'ц'і бу́ли ш'іс'т' оборог'ів, набитих с'іном* [Піпаш: 258];

Аді^{и}, тут у нас вер'|хати^{і}, ў |ги^{е}дз'і [‘вершина гори’] *|л'убйі |бути^{і} гри^{і}|би^{е}* [Астаф'єва: 355]

1.3.2) ‘поблизу об’єкта природи (море, озеро, ріка, болото, гора, скала та ін.), споруди’ <*іти, бути*>: *Прийшли верх морьи, а Иван каже до них...* (Голови) [Шух. 5: 62; ГС: 19]; *Помали, ступінь за ступнем, минав полонину за полонинов, и саме єк си єло робити сонечько понад сєток, уже був у Данциши, верьх озера* [Шек_Р: 305]; *Млин, а в млині клин, а вер' млина́ гора́, а вер' гори́ сид'и́ вид'ик'и́, а над вид'ика́ми скала́, а вер' скали́ ло́зи, а ў ло́зах ко́зи (рот, ніс, лице, очі, чоло, волос':а, воші)* (Косівська Поляна) [КГ] ℹ *Поча(в)ши ѡ(т) у(ст) я рє(ч)ки И(в)ницы..., угору вєрхъ болота Воло(в)ки* [КІС$^{16\text{-}17}$]; *Угору верхъ болота* [СУМ$^{16\text{-}17}$ 3: 242]

1.3.3) ‘поблизу місцевості (населеного пункту)’: *Довбушів хрест верх Косова* (Голови) [Шек_Р: 327]

1.4) ‘ч е р е з суб’єкт’ <*перекинутися, кинути*> [Горбач_Б: 146 («повище ..., поверх»)]: *Версъ не́го переки́нувъ* [Гол.: 394]; *Він залїз до гроба, а вона тим міхом, шо був з лудиньим, кинула верх него а сама втекла* (Космач) [Шух. 5: 210]; *Вер' них* [Горбач_Б: 146]; *Верь себе; вер них* (Верхов., Косів.) [КСГГ]

♦ *Йеґ би си зосу́нула скала́ вер' гра́пи* [‘обривистий схил гори’] *– не ви́тко* «не можливе, щоб так сталося» [Горбач_Б: 168]

1.5) ‘н а верхній частині об’єкта (піч)’ <*сидіти, класти*>: *На запічку сидить баба з кужівкою, а верх печі за комином усї дїти*; *Посеред колиби кладуть піч ..., верх неї чотири 8–9 цалїв грубих «приголо́вників»* [Шух. 1: 96; 2: 175]

1.6) ‘н а об’єкт (людина)’ <*вилазити, сідати, лягати, падати*> [Лесюк: 93 («*прийм.* поверх, зверху, вище (чогось)»)]: *Прикликала го ід собі і як она пуд берегом рыла, воўк на березьі стояў. Каже: покладь верьх ме́не ла́бы, а я тобі вшытко буду говорити* (Вільхівка) [Верхр_ЗнД: 150]; *А́йбо тото ся ни лігає верь мене* (Росішка) [КСГГ]; *Л'аз' вер н'а, ану́ ци вы́рвус'а выд т'а* (Торунь); *Ска́че оди́н вер'д о́дного* (Вонігове) [КГ]; *Вілізли вирих него тий тоўчутці по нім*; *Дошч сиготи́т страшне!// йа ўпала/ а він йаґ біг за мноў і ўпаў вирих мене^{и}/ зашпотаўсі* [Лесюк: 93]

♦ *класти верх когось* ‘покладати на когось, зобов’язувати’: ℹ *Чомъ одны неволѣ и бѣды усякыи кладетъ верьхъ насъ Бгъ, та того мовить, що бесме носили тай терпѣли* [СУМ$^{16\text{-}17}$ 3: 242]

1.6.1) ‘на в.ч. об’єкта (хліб, складені в купу предмети, копиця)’ <*метати, класти, сідати, стелити, ложити*> [КГ («зверху»)]: *Верх неї <«солонини»> кладуть верству грінок, другу бриндзї, знов грінок, масла, кулеші, солонини і т.д., аж до верху; Насипле миску бобу, або будь якого зерна, верх того кладе на вхрест двоє повісем*; *Верх того усего*

<до «посвйищ́іня»> кладе топку соли; *Перед свйитами великодними купує у 9 крамницьих ладану по 1 кр., приносит єго до дому, вісипає до тої платинки з вечерев, тай кладе верх дори осьвйитити* (Барвінків) [Шух. 1: 144; 4: 191, 234; 5: 221]; *Кругом (верх паски) кладуть з тіста «обруч»; відтак вироблюють (з тїста) хрест і ставлять його верх паски* (Черник) [Онищук_НК: 36]; *Дєдя і неня берут пару колачів обоє разом, верх колачів гуску соли* (Іллінці) [Голуб. 1919: 181]; *Кору́ кла́ли зве́р'хи вер' бри́ндз'і*; *Тобі <козі> до́бре л'їзти вер' сіна, обма́но ти!* (Росішка) [Грицак_В: 177, 278]; *Вир' дрôв* (Довге); *В колиску стеле на спід сіна, верх того стеле джєружину, а на то одну пелінку и на тім лежит дитина* (Голови, Красноїлля) [Шек_Р: 144]; *Меч сіно вирьх ота́ви* [Сабадош: 37]; *На сто|лу сто|йіт ко|лач роскро|йений і/ та|ріл' а у та|рели сіл' |вер'х кола|ча* (Митків); *Нагру|зили ма|шину бура|кіў/ жін|ки посі|дали верх бура|кіў* (Лашківка) [БГ_Т: 210, 346]

♦ *один верх другого (одного) <класти, складати>* 'один об'єкт на інший, поверх іншого': *З'ївши одну страву, кладуть одну миску верх другої* [Шух. 4: 15]; *Здорові желудки ... складаємо один вер другого, изкручюємо у твердий скруток и заўєзуємо мотузком* [Гк 1935: 135]; *Складают оден верх одного всі вісім на столу* (Голови, Красноїлля) [Шек_Р: 146]

II ССК

2) 'вказівка на об'єкт домінування, панування, підпорядкування' *<бути>*: *Верх нас Господь* [Мосора: 15 («над нами»)] **і** *Верхъ закону – любовъ* [СУМ[16-17] 3: 242];

3) 'більше як; понад' *<зібрати, мати, бути, вхопити, платити>* [КГ («понад»)]: *Минї удалось зібрати у Гуцульщинї верх 400 пісень* [Шух. 3: 82]; *Ве^{и}рг метра муки вхопив на плечі* (Зелена Н); *Рушникíў ви́шитих бу́ло ве^{и}рьх два́цікь* (Бабин); *Тай то вер со́тка зо́шитíў бу́ла тих* (Росішка) [КСГГ]; *Тай то вер со́тка зо́шит'іў бу́ла тих* (Ясіня) [КГ]; *Траба було плат|и́ти зо верх дв·і тиш'ч'і леў* (Сучав.) [УГР_Т: 380]

3.1) 'понад міру; більше, ніж потрібно' *<наробитися>* [Жел. 1: 64 («darüber, über das Mass [надміру]; = пове́рх [понад, більше як]»)]: *Наробúвси верх з мíри* (Старі Кути) [КСГГ]

3.2) 'над верхнім краєм об'єкта; вище за об'єкт' *<рости, горувати>*: *Росте́ явір, росте явір аж верх стрíхи / Тож для мóйі мамуне́йки для потьíхи* (Кунин) [Верхр_Б: 80, 166]; *Мішк'и́ гуру́йут вер васага́* ['віз'] (Малий Рожин) [КСГГ]; *Аш до́бра зимн'а, та мила́й мо́же выгучати ун' вер чулувíка* (Вонігове) [КГ]

III ССК

4) 'на поверхні горизонтального об'єкта; наверху, зверху'

4.1) 'на поверхні землі (трави); на дні моря' *<гнити, метати* 'кидати'*>* : *Верх землї сьвятої зогниєш – «грозять злому чоловікови, що, мовляв, земля*

тебе не прийме або нїхто не схоче тебе поховати» (Лолин) [Франко_П 1_1: 148; Он. 1: 92 («зверху»)]; *Поліжниця стоїт, або вклєкає, а властиво причєкає верх земні, хтос єї держит попид руки коло себе, а баба тогди помали руками з гори на долину видтерає жинці черево и дитина спускаєси в кість* (Голови, Красноїлля) [Шек_Р: 129]; *Сі́но гни́ло верь земні́* (Росішка) [КСГГ]; *Сі́но гни́ло вер'земл'і́* (Росішка) [КГ]; *<Зерно> шоби не зостало вер'х земні, бо оно не сходит; Було дуже много като́н* [‘солдат’]*, шо так замерзли вир зимні, вир снігу* (Марам.) [УГР_Т: 189, 259]; *Це їкес са|ме ба|ди^{e}л'і^{e}, ко|рова то ні^{и} ме |їісти^{і}, ме|ч'и^{е} їі^{е}|го там вер |лунч'іни^{і}, |буде на посте|л'ін'і^{е}* [Астаф'єва: 159]

4.2) ‘на поверхні рідини’: *Стайе́т де трима́йецци капу́сту і на гирка́х: тота́ вода́ ма́йет вер'х се́бе шк'і́ру* [Горбач_Б: 220]

5) ‘на поверхню горизонтального об’єкта; наверх’ *<лягати, ложити>*: *А́йбо тото́ с'а ни л'іга́йе вер'то́го* (Росішка) [КГ] **і** *Казано стого Никиту верхъ тоєи постелѣ положыти* (XVIII) [Тимч_ІС: 221]

5.1) ‘на поверхню землі’: *Як св. Ілия стрілить до чорта, то кремінь з його набою «іде 7 миль у землю и аж за 7 рокіў виходит на верх*[20]*»* (Черник) [Онищук_М: 16]; *Того дня <на Благовіщення> благословит Бог землю и усєка живина, шо є у земли вилазит на верх*; *Як ни прогрішена <гадина>, то зимувала у земли и на Благовіщенє вілазит перший раз на верх*; *Зимьи була цїсарська, а вода під зимлеў була язина́. Тота язе́ лижьила на тім місци, де вода віходила из зимлї и ни давала людим брати тай воду ни пускала на верх* (Черник) [Онищук_НК: 31, 33, 44; ГС: 59]

5.2) ‘на поверхню рідини (молоко, конфітури)’: *Сиплять у ню <коновку> солодке переварене «лїтепле» молоко, верх котрого кладуть трохи квасниці і накривають* [Шух. 1: 141]; *Вер'тво́го молока́* (Росішка) [КГ]; *Верх конфітури накриваємо кружечком білої бібули або паперу, намоченого в спірті або араку* [ЛЛ: 95]

6) ‘на поверхню вертикального об’єкта; зовні’ *<класти, укривати>*: *Верх лат покладені драниці одна побіч другої, а в місцях, де дві драниці сходять ся, верх них третя, аби не чуріло на під; верх драниць покладене довге кілє, привалене камінєм*; *Кізли укривають драницями або лубє, а верх сего смерековим сучєм з фоєю, лишаючи лише у вершку «прозір» для проходу диму* [Шух. 1: 91; 2: 174]

7) ‘п о в е р х об’єкта (тіло, одяг)’:

7.1) ‘на тіло, одяг’ *<убирати, вгортати>*: *Дївка прим. ідучи до шлюбу убирає дві сорочці, дзьобню, сукню, запаску, кепта́р, поверх него сердак, а верх того гуглю*; *На се убирає кептар, а верх него короткий чорний «сердак», або*

[20] Про проблему розмежування прислівника і прийменниково-іменникових конструкцій див.: [Ястремська 2019[а]].

темночервоний «крашенєк», або «байбарак»; *У велику студіньо, до роботи у млинівках, на ріцї убирають мущини на тїло вовняні холошні а верх них вохкі полотняні га́чі*; *Верх кептара убирають жінки «підбіяки́» (довгі сердаки підбитї кожухом)*; *Дружби убирають дзьобнї на-охрест верх киптарів* [Шух. 1: 31, 125, 139, 140; 3: 63]; *Бири́ ве́рес су́кні шви́дир* (Карапчів) [БГ_С: 49 («поверх, зверху»)]; *Пе́тик, шо са_ро́бит из воўни, шо са ўбирајет_са повúр'хи ве^{и}р'х к'іптар'а – вир сорочки* (Марам.) [УГР_Т: 118]; *Надво|р'і |дуже посту|ди^{е}ло, ўгор|таї вер с|ви^{е}дра и^{і}|кус куртку* [Астаф'єва: 159]

7.2) 'навколо ноги, взуття; поверх'<*окручувати, убувати*>: *Кінцї ремінцїв чи волоків окручені раз по при раз в округ ноги верх кісток і верх долїшньої части поркениць чи крашаниць*; *Верх онуч чи капцїв убуває мущина червонї на оба боки морщенї, у пальцях заклебучені постоли*; *Ноги убирає челєдь червоними на холявках ріжнобарвно украшеними «капчура́ми» (плетені на дротах з крашеної вовни), а верх них червоні заклебучені постоли*; *Верх тої <«пове́рхниці»> мокру прєдівну онучу так велику, аби «стєкло́» (вистала) на цїлу ногу* [Шух. 1: 121, 125, 133, 139]

7.3) 'на голову, головний убір'<*класти*>: *Свашки тачєют рантух, завивают молоду, верх рантуха кладут вінок* (Іллінці) [Голуб. 1919: 192]; *Жінки не завивають голову червоною хусткою верх перемітки, але тільки самою білою переміткою*; *Матка завязує княгиню у перемітку, верх котрої кладе вінець, в якім княгиня ходить аж до пропою* [Шух. 1: 134; 3: 55]; *Запл|і|тайут ко|сичку і |потім приў|йазуйут та|ку ко|ропку/ ну// кар|тон/ с кар|тону та|ка ко|робка твер|да// приў|йазуйут/ приши|вайут до |чупру/ а |потім верх |тойі кар|тинки кла|дут та|кий ко|шеличок// с цих/ з |л'енточок |робйа так/ квіточ|ки// і так ўпкла|дайут ту ко|ропку// кра|сіва та|ка во|на/ і/ з|вер'ха// ту|ди/ кла|дут тра|ву* (Топорівці) [БГ_Т: 229]

8) 'назовні об'єкта; за межі'<*виходити*>: *Тогди́ тре́ба йти з худо́боў ў полониню́, йак лист ві́де вер'вінц'а́* [{'брунька'}] (Росішка) [Грицак_В: 88]; *То гної́ та виход'и бла́коми изве́рхи вер копита...* (Сучав.) [УГР_Т: 375].

Гора

го́ра[1] *(гу́ра́, ора́, го́ра) п*

I. 'верхня, найвища частина (об'єкта)' [Тимч_ІС: 564 («горішня частина, верх»); Пискунов: 55 («верхъ чего нибуть»); СУМ_ГЄН: 375 («верх»); СБ: 130 («верхня частина, верх»)]

1) 'в.ч. гори; вершина' [Жел. 1: 152 («Anhöhe, Höhe»); Горбач_Мл: 334 («щовб»)]: *Переганяють <вівцї> горами, верхами*; *З сих гір спливають поточини, що дїлять поле на менші частки* (Мшанець) [Зубр. 1905: 31, 47]; *В горах мають свої «головиці» (жерела) численні ріки і зворики (потоки)* (Черник) [Онищук_М: 2]; *Zachodit sonce za horu* [SŁ: 55]; *З горы́ во́да тіче и йде у річку* (Волосянка З) [КГ]

1.1) ‘гора, *pl* гірський хребет, пасмо’ [МСДЯ 1: 551 (XI–XIII); СУМ[14-15] 1: 250 (*гора і гура*); СУМ[16-17] 7: 19; Тимч_ІС: 563, 629; Тимч_МС 2: 182; Б-Н: 103 («возвышеніе земли»); Жел. 1: 152 («Berg, Anhöhe, Höhe»); Пискунов: 55 («гора»); Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375 («гора, возвышенное мѣсто»); Мосора: 30 («скала, камінь»); Горбач_ВД: 375 («(велика) гора»); Николаев: 87; Пиртей: 23; Піпаш: 38; Он. 1: 184; Астаф’єва: 375]: *Съ за оно́й горы́, съ за высо́кои, Вы́дны* [‘звідти’] *мѝ выхо́дитъ тоно́йкій го́лосъ, Топо́ры дзвеня́ть, камѐнья те́шуть, Камѐнья те́шутъ, це́рковь муру́утъ* (Сян.) [Гол.: 441]; *В Мшанци починає ся гора Жуків, що простягла са аж до Сяну коло міста Лїська* (Мшанець) [Зубр. 1905: 13]; *Почорньіли горы од доджу дрібного,/ Отпало (одпало) дьівчатко од сердйка мого!; На тот щоб* [‘вершина’] *горы* (Вислік Великий) [Верхр_Л: 287, 487]; *Го́ры гучать* [‘гудіти’] *вітру не є, пошоў милий, домі не є* (Іршава); *Гнаў во́вцьі (ю́гы) за єдну́ го́ру в єдє́н кра́сный сад* (Страбичово) [Верхр_ЗнД: 98, 117; УЗГ_Т: 184]; *Позбирай той по́піл в за́паску і іди́ по тій горі за кузнею і єго розсьій а буде з него тютюн* (Деревня) [Верхр_Б: 90]; *Шо там чути в нашім краю?/ Идут Ляшки на три шляшки,/ Ґранатири на чотири,/ А Москалї гору вкрили!/ На тій горі кінь турецкий* (Верховина); *Зійшли-сь Турки, зібрали ся тай межи горами,/ Перебило наше войско Турка цибухами!* (Яворів К); *З сего зробили си гори й скали* (Барвінків); *Бог передав єму <Адамові> усе добро, що було на сьвітї, лиши собі лиш одну йиблінку – «зваричівку» (паперівку), вона вже є на Йвана; у горах ї мало* (Барвінків); *Стойи вони, чекают може годину, може дві; з поза одної гори стало червоно* (Барвінків) [Шух. 3: 178, 179; 5: 2, 4, 70]; *Дивит сьи, йакісь склеп* [‘печера’] *ў горі фтвориний; Виртайи другий рас до того склепу* [‘печера’] *і дивит сьи – вже нима нычо, но чиста гора так йак все стойіт. ... Нарас фтворайи сьи гора і двері ўтворили сьи* (Буданів) [Квестіонар 1907: 19]; *Та над гора́мі вітер на́ нас дуйę, та там худобний Руснак па сьвітьі ледво жийę* (Якубяни); *Йак ходзільі по тей вандруўкі по гурах, льęсах, валалах, та пршльі до йęдне́го шумне́го мі́ста* (Мальців) [Гнатюк Р: 64, 68]; *Зажурила сї перепелойка, ... Що так ранейко з гір вилетїла,/ З гір вилеті́ла, трав не видїла* (Наконечне Перше); *Під гороў терен, щоби не рвати,/ У лузьі калина, щоб не ломати* (Присівці) [Гнатюк 1909 1: 240, 248]; *Віруваня буцїм то гори, ріки, озера замешкані всякими духами*; *А «він» – осина – зачєў тогди, не дивуйте, плювати тай на того зробили сї гори. Тай «він» – цураха му – хокіў аби вітав гори росли гет аж до неба, але Бог узєли и заклєли тото гет, то гори росипали сї и так уже остало; Файна земльи, то росла на боже имє, а він – оссина – зробиў гори и камінь* (Черник) [Онищук_М: 1, 2, 65]; *То шо року гора суни сі, тому Суў* [‘назва схилу гори’] (Черник) [Онищук_НЖ: 146]; *Як гори здают сї дилеко, то на нигоду, а як приближьиют сї, то*

буде погода (Черник) [Онищук_НК: 57]; *Ой повіяв буйний вітер із за гори,/ Тай ізвіяв всї квіточки з голови,/ Ой повіяв буйний вітер із долу,/ Тай навіяв білий рантух на голову* (Іллінці) [Голуб. 1919: 191]; *Ай як затрубів у яворову <трубойку> – пішлú голосá ай по всіх горах – Ай як затрубів мосєндзову <трубойку> – пішли голосá по всіх долинах* (Бітля) [Свєнц.: 138; Он. 1: 182]; *Будéшь на гóрі Говгóтьі мучьéний, у нóзьі, рýцьі ранéний* (Волосате) [Кміт 1935[1]: 37]; *Делеко вїцїу, на схід сонця, за синими морями є гори и великі скали, обточені зї всіх бокіу голубими водами-морями*; *Шо зваблює літників в наші сторони? Відповідь проста: чарівна краса Гуцулшіни, краса гірь, лісів і потоків* [Гк 1935: 65, 146]; *У оцих горах нич'о нема, лиш хмари та й бурі*; *Вíше цéркви пéр'ша хáта на горí* [Горбач_Б: 265, 267]; *Рай зійшов у гори із неба* [Лом. 1965: 48]; *Јак нас істис'кáли з долúни , так лиш у гóри т'ікали* (Марам.) [УГР_Т: 161]; *З йен:ого бóку горá, а з дрýгого – бéзно* [‘прірва’] (Ворочово) [Грицак_С 1: 105]; *І хрест буў напúсаний там, ýбитий на туй гôрí* (Великий Бичків); *На тїв трýмбитї ôвїн мїх гôвôрячú дýти так, що отúць му по рôзумíв на дрýгїв гôрí, що ôвїн кáже* (Кушниця) [КГ]; *Вун маў свóйу стéшку ў гóрах і так скорóч'уваў сôб'í пут'* (Тур'ї Ремети); *Тоᵘрувáти / т'áжко пробивáти дорóгу чеᵘреᵘз гóры* (Торунь) [УЗГ_Т: 39, 144]; *Ужé й сóнце давнó зийшлó (на гóрах на п'івчáс скóрше схóдит, йак у долинáх)* [Піпаш: 259]; *Горá мáйе такы́й наг'ín* [‘схил’] *шчо не зйíхати* (Хащів); *Л'íтом йог'ó не може привéсти, тоже гóри, вóзóм не може, т'іл'ко сан'мú* (Коростів); *Цúриз йенну́ гору́* (Бітля) [Он. 1: 464; 2: 294, 353]; *Ой пíду я мéжи гóри, мéжи тії бóйки* (Хітар) [Матіїв: 257]; *З гóрів кягни студений цуґ* (Ясени) [БГ_С: 631]; ˈ*Назва* ˈ*Жоліб то*ˈ*го шо з од*ˈ*ного* ˈ*боку го*ˈ*ра і з д*ˈ*ругого* ˈ*боку го*ˈ*ра// а посири*ˈ*дині до*ˈ*рога/ і зро*ˈ*биўс'а так йак* ˈ*жоліб* (Заставна); *Во*ˈ*на <відьма>* ˈ*кае/ х*ˈ*тіла* ˈ*кажи/ а*ˈ*би мій чоло*ˈ*вік ни пиў/ а*ˈ*би ни пиў// а во*ˈ*на* ˈ*кажи/ хо*ˈ*ди зо мноў ў* ˈ*гори/ тай там со*ˈ*бі* ˈ*купиш// піш*ˈ*ла вна ў* ˈ*гори/ тай там со*ˈ*бі ку*ˈ*пила/ при*ˈ*несла зріж*ˈ*катого <чорта>* (Лужани) [БГ_Т: 276, 340]; ˈ*Выли в'ін*ˈ*к'и/ зби*ˈ*ралис'а/ і їшли/ де та*ˈ*ка* ˈ*файна го*ˈ*ра/ де та*ˈ*к'иї* ˈ*файниї л'іс* (Волосянка Л); *Бил йуш на* ˈ*сам'ім* ˈ*вершку* ˈ*гори/ п*ˈ*лахта с пас*ˈ*ками розўйа*ˈ*залас'а му ...* ˈ*паскы ско*ˈ*чилис'а на* ˈ*самиї д'ід* (Шкляри) [ПЗН_Т[1]: 34, 147]; *За го*ᵛˈ*ройу там схо*ᵛˈ*дило*ᵛ ˈ*соне*ᵘ*чко* (Чернилява); *П'іш*ˈ*ли ў* ˈ*гори/ де ті* ˈ*гори?/ заро*ᵛˈ*с*ˈ*ли* ˈ*з'іл'ам* (Загірочко); *Там* ˈ*Доўбуше*ᵘ*ва йе ки*ᵉˈ*р*ˈ*ниц'а/ ўту за ўтоў гороў/ ў поло*ˈ*ни*ᵉˈ*н'і* (Волосянка Л); *Ко*ᵛˈ*лис" ў даўни*ˈ*ну* ˈ*було се*ᵘˈ*ло о*ᵛˈ*д*ˈ*не м'іш* ˈ*тими го*ᵛˈ*рами/ і нази*ᵉˈ*валос"а Йасе*ᵘˈ*ниц"а* (Розлуч) [ПЗН_Т[2]: 29, 87, 132, 150]; *Шпильковы* [‘хвойний’] *лісы в Карпатах роснут на північних стоках гір* (Новосонд.) [Пиртей: 444]; *Ишли през гóру до Маци́ни на свячúня* (Пстружне) [Панцьо_Д: 20]; ˈ*Хата сту*ˈ*йіт за гу*ˈ*ров* (Задвір'я) [Шило_С: 118]; *Ми переступили верх гори і йдемо вділ*; *Снігу було мало. Тому ми зорганізували виправу по сніг. Убралися*

по-лещатарськи і (без лещат) пішли в гори [ЛЛ: 135, 264] ■ *Як схоче, то й на гору повезе, а не схоче, то й з гори не спустить* [Номис № 2697; Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375]; *О|це тут бу|ло |море / і йа|кийс' Л'іт|в·ін буў тут / і йак о|но шо п·іш|л|о о|це / то |гори образо|валис'* [УССГ_Т: 33]; *В Корпати, там городув нє буває, гори і всьо*; *А земля велiка – горі, доліни; Ну мєсность в нас тока, горіста – нє токіє горі вісокіє, а так...; Хто вмрє – русалка. І йони збіраюца, й ходять, і плутоюца, і в мори купаюца, й по горах* [ГМ_Т 1: 194; 2: 112, 310, 488[21]]; *З:а гори́ в'ітер в'ійе, там ма́т'онка жито с'ійе, с'ійе жито ще й пшани́ц'у на добру дил'ани́ц'у* ['доля'] (Білин) [Аркушин 1: 132; Аркушин[2]: 130] **і** *И вєдоша и до вєрха горы*; *Съшєдъ шю Іс҃оу съ горы* (XI) [ДЄ: 251, 306]; *И слышавъ Романъ, ажь король за Горою ouже, и бѣжа* (XV) [Тимч_ІС: 10]; *Июда са(м) з горы скину(л) а задавившисѧ ро(с)пу(к)сѧ* [СУМ[16-17] 10: 14]; *Радуютсѧ и играютъ другій горы, а пагорки скачуть яко баранки запорозкой* (XVII) [Тимч_ІС: 57]; *Одного балвана*[22] [ідола Перуна. – *Т.Я.*] *волокли зъ горы утопити въ Днѣпръ* (XVII) [Тимч_ІС: 299]; *Тоты горы, якъ вѣнокь, увесь свѣть обгоръчули* (XVIII) [Тимч_ІС: 486]; пор.: *го́ри вели́кі* 'Карпати' – *(Угри) оустремиша чересъ горы великиѧ* (XII) [МСДЯ 1: 552 («*горы великия* «Карпатські гори»)]

- у порівняннях: *Воли́ ў полонин'і, йак[г] го́ри, а він байла́кайе* ['дармувати час'] *з бо́корами* (Росішка)*; Трактор такі борознишчі відветай, йак гори* (Тур'я-Бистра); *Таки́й бурвани́шче* ['камінь'], *йак гора* (Приборжавське) [Грицак_С 1: 6, 236, 298]; *Стойі́т у хл'івї ва́толишча* ['корова'], *йак гора́* (Росішка) [КГ]; *Такі́ йарки́ опе́ки* ['вгодована вівця'], *йак го́ри* (Росішка) [Грицак_В: 21] ■ *Бач, як не був старшиною, то не був і брюхо чем, а тепер як гора став* (Новом.п.) [Яв.: 53] **і** *Блякавзи* ['дерев'яний будинок'] *яко гори; На брезѣ кладокъ тих сидит великій зѣло яко гора муж; (Смокъ) за малую годину одув'ся як гора* (XVIII) [Тимч_ІС: 106, 139, 540; Тимч_МС 2: 59]

♦ *на|жертис' йак го|ра* 'дуже наїстися' [Коваленко_ФС: 90]

♦ *стоя́ти горо́ю* 'відстоювати, захищати всіма силами': *Стоя́ти горо́в* [СБ: 532]

[21] Пор. питальник: «Скеля, кам'яна гора або брила з стрімкими схилами та гострими виступами: р е а л і я в і д с у т н я» [виділення моє. – *Т.Я.*] [ГМ_Т 3: 181].

[22] Ідеться про фігуру ідола Перуна, яку, за літописними свідченнями, скинули у Дніпро. Відомо, що ідол Перуна стояв на горі, при цьому ідол Велеса, якого дослідники часто протиставляють Перунові, стояв на Подолі, тобто в нижній частині Києва. В. Іванов та В. Топоров також висловили припущення, що «протиставлення *гора* (верх) – *дол* (низ) виявляється, таким чином, співвіднесеним з опозицією Перун – Велес» [Иванов, Топоров 1974: 64].

♦ *ходи́ти горо́ю* ‘ходити слідом’: *Та ни ходи́, д’іўчино́чко, горо́йу за мно́йу, бо ты зна́йеш, шо йа дис’ит’ во́жу за собо́йу* (Ясіня) [КГ]

♦ *на сто г’ір* ‘дуже гучно’: *Зарычаў віл на сто потоків, на сто гір (як загырмит)* (Святкова Велика) [Верхр_Л: 225]

♦ *як (кой) рак на горі сви́сне* ‘ніколи’: *Кôї рак на гôр'і сви́сне* (Березники); *Йак рак на го^{у}р'і сви́сне* (Колодне) [УЗГ_Т: 70, 156]; *Йак рак на го|р’і с|висне* [Коваленко_ФС: 289]

♦ *гора́ з горо́ю не схо́диться...* ‘про непорушність гір’: *Кажут, шо гора з горов си лиш ни зийдет, а чоловік з чоловіком, то завше си может зийти* [Шек_ДИ: 215]; *Гора́ з горо́в се ни схо́ди, а ч’оловік с ч’оловіком мо́же збида́тисе; Гора́ з горо́в се ни схо́ди, а ч’оловік с ч’оловіком мо́же зи́тисе; Гора́ з горо́в се ни схо́ди, а ч’оловік с ч’оловіком се ви́ди* [Голянич: 315]; *Гора́ з горо́в ни зы́йдес’а, а чоловік иш чоловіком богдайколи́* (Кваси) [Грицак_С 1: 212]; *Гора́ с гôро́ў с’а неи зы́йде / а чо^{у}ло^{у}вік с чо^{у}ло^{у}віком с’а зы́йде* (Гетиня) [УЗГ_Т: 327] ■ *Гора не зыйдеться з’горою, а чоловикъ изъ чолови́комъ латво* [Б-Н: 103]; *Село з селом сходить ся, вода з водою, гора з горою, шляхи з шляхами, а тини в тинами, чужі дїти козенята, а моє совиня, чужим дїтім очі повидира* (Черк.) [Груш. 1907: 66] ℹ *Гора з горою не зыйдетсѧ, а члкъ з члком зыйдетсѧ, где колвекъ* (XVIII) [Тимч_ІС: 564]

♦ *дурному (п’яному гори немає)* ‘про поведінку неадекватної людини’: ■ *Дурному гори нема* (Лів.); *Дурному й гори нема* (Радомишль); *Дурному гори немає, а все низ* (Лів.); *Дурному гори немає, усе рівно* [Номис №6162: 120]; *Пьяному гори немає – усе рівно* (Київ.) [Номис №11482: 224]; *Йак в'ін пришеле́пкуватий, то дл'а йо́го й нема́ гори́ – самі́ йари́* [Сагаровський_ФСХ: 53]

♦ *ля́пнути, як дурни́й з гори́ збіжи́ть* ‘сказати дурницю’: *Шос’ та|ке |л’апне / йак дур|ний з го|ри з’б’і|жит’* [Коваленко_ФС: 90]

♦ *<говори́ти,> йак до гори́..., говори́ти до гори́...* ‘<говорити> до того, хто нічого не розуміє або не хоче розуміти через неадекватність, впертість або пихатість’ [СБ: 123 («про марність повчань, настанов»); Голянич: 301 («про уперту людину, яка не сприймає аргументованих доводів»; «про неслухняну дитину»)]: *Говори до гори! – «знач. говоритимеш пусто і бозхосенно. Оклик, коли хтось не слухає або не ровуміє того, що до нього говорять»* (за Й. Левіцьким); *Говори до гори, пане Григоре, а гора таки дурна – «уговкував добродушний чоловік дяка, який силкував ся його дочку навчити катехізіса»* (за Г. Ількевичем); *Говори до гори й ноги задери, а гора горою* (Сілець К-Б); *Говори до гори, а гора горою, а ти дурню роби що хочеш з дурною – «про чоловіка, що мав дурну жінку»* (Теребовля) [Франко_П 1_2: 353]; *Говори́ до гори́, а гора́ горо́ў, так і з ним* (Великий Рожин) [КСГГ]; *Говори до гори, а гора горо́в*; *Катери!*

Катери! Говори, як до гори! [Лесюк: 167, 187]; *Вни ше сі гнівают на мене, шо я сі злощу, шо я на дитину кричу. Говори до гори, а гора горов. А гора горов* [СБ: 122]; *Говорú до горú, а горá горóў* [Голянич: 301]

- ♦ *(золотí) гóри обіця́ти* ‘багато обіцяти; обіцяти все, що заманеться’ [Номис №4526: 88 («прельщаетъ невѣроятными обѣщаніями»)]: *Золотії гори обіцяє* (Гал., за Г. Ількевичем) [Номис №4526: 88; Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375]; *В’ін ˈсук’иї син жеᵘˈниўс'а/ ˈгори об’і|ц'аў/ а с″а жеᵘˈниў...* (Стара Ропа) [ПЗН_Т¹: 42]; *Золотí гóри обіцювати* [ЛЛ: 533]; *Об’і|ц’ати золоˈт’і ˈгори* [Коваленко_ФС: 90]; *Та то такій скурвий син, він лиш знає наобіцєти золоті гори* [СБ$_2$]
- ♦ *гóри-мóсти обіця́ти* ‘тс.’: *Приходила перед іспитом до Бога, як Він тільки сам був у церкві: ставала навколішки на холодну, як чоло мерця, долівку й обіцювала «гори-мости» Богові за той іспит* [ЛЛ: 533];
- ♦ *гóри-дóли (гóри і дóли) обіця́ти* ‘тс.’ [Сабадош: 51 («що-небудь у великому обсязі (коли йдеться про обіцяне)»); Астаф’єва: 375 («дуже багато (про обіцянку)»)]: *Уб’іц’али ми на туй робот’і ˈгоры-ˈдолы, а пак уˈс’е заˈбыли* [Сабадош: 51]; *Обітця́ли гóри-дóли – не зробúли* (Тухля) [Матіїв: 104]; *Обіц'éў гóри і дóли, а ф’íгу даў* (Гринява) [КСГГ]; *Та віᵘн зˈразу ˈгориⁱ_ˈдолиⁱ об·і|ц’еў, а напосˈл’ідᵐку ніᵘч’о ніᵘ даў* [Астаф’єва: 375]
- ♦ *гóри і долúни давáти* ‘тс.’: *Хоть бы был мі горы і долины давал, лиш бы был от мене тебе нитко не взял* (Імстичово; за І. Панькевичем) [УЗГ_Т: 229]
- ♦ *горá звалúлася (впала, спала) з грудéй (плечéй)* ‘відчути полегшення, звільнившись від тяжких обов’язків, сумнівів, турбот’: *З грудéй горá звалúлася* [ЛЛ: 222]; *ˈН’іби гоˈра с плеᵘˈчеї ўˈпала; Гоˈра с пˈлеч’іў сˈпала, гоˈра с плеᵘˈчиї сˈпала; Гоˈра с плеᵘˈчеї ўˈпала; Гоˈра с плиᵉˈчеї зˈл’ізла; З’іїшˈло йак гоˈра с плеᵘˈчиї* [Коваленко_ФС: 90]
- ♦ *(ніби) гору з плечей скинути (звалити)* ‘перестати хвилюватися, заспокоїтися’: *ˈГору с плеᵘˈчеї сˈкинути; ˈН’іби ˈгору с плеᵘˈчеї зваˈлити* [Коваленко_ФС: 90]
- ◙ *горá і долúна*[23] ‘уся земля; усе довкола’: *Буде ся смутила гора и долина,/ Же я ей не буду веце веселила* (Радоцина) [Верхр_Л: 353]

[23] У цьому контексті доречними є слова О. Курило, що «українська поетична мова часто застосовує сполучення двох слів, що з них кожне може мати своє окреме значіння, тобто сполучені слова несинонімічні», влучно зазначивши, що такі слова «складаються на одно узагальнене» [Курило 1960: 131], як, наприклад, *гори-доли* (*гори і доли*, *гори*, *доли* тощо), що номінують усю землю, усе довкола. При цьому важливо, що кожне з цих слів, називаючи протилежні поняття, де «друге дорівнює заперечному першому» [Ibid.], сукупно позначають одне ціле.

- *го́ри і до́ли* ‘тс.’: *Сонійко мовит – нема над мине – бо як я зійду в неділю рано – зрадують ми ся гори і доли – гори і доли в церквах престоли* (Бітля) [Свєнц.: 143]
- *го́ри і доли́ни (го́ри-доли́ни, го́ри* (,) *доли́ни, го́ри тай доли́ни; го́ри, доли́ни)* ‘тс.’: *Чѣмъ не́бо ме́ньше? всю́ди рôвне́ньке*, *Всю́ди рôвне́ньке*, *та звѣздяне́ньке. Чѣмъ земля́ бо́льша? – Го́ры, доли́ны*, *Го́ры, доли́ны, тай полони́ны* (Стрий.) [Гол.: 593]; *Найняла собі косарів двавцьіт штири,/ Же-б йі скосили всьі го́ри і доли́ни* (Равське); *А як я <місяць> зийду в зимі з вечера .../ То я осьвічу го́ри, доли́ни .../ Го́ри, доли́ни, всякі зьвірини (колядка)* (Купичволя) [Верхр_Б: 111, 203]; *Ой таю-ж я си чим пофалити:/ Ой йик я зийду в неділю рано,/ Церкви й косцьоли я обігрію,/ Церкви й косцьоли, божі престоли,/ Гори, долини, луги, калини!*; *Йили из того тай пальиничку,/ Тай пальиничку йили плескати,/ Гори, долини тай основати./ Ой заснували гори, долини,/ Широкі поля ше й полонини,/ Широкі поля, синії моря!*; *Гори-долини, широкі поля,/ Ой заснували синії моря!*; *Небо меньшеньке, бо все рівненьке,/ А земля більша, гори, долини,/ Великі поля тай полонини* (Верховина); *Ти водиче арданиче, обмиваєш гори и долини, обмиваєш коріньи, каміньи* (Космач) [Шух. 4: 82, 133, 136, 150; 5: 231]; *Але побігла она на двір, шось туди, крунула сї сюди не туди, а далі убігає и каже: Жінко! Горєт гори и долини и тіти* [‘дітки’] *середи́ни!* (Черник) [Онищук_НК: 31]; *Ой на горі фіялочки зацвили/ Ой всі гори тай долини покрили* (Іллінці) [Голуб. 1919: 184]; *А земля більша: гори й долини, гори й долини і ріки бистриї, ріки бистрен'кі, гори кремнен'кі* (Бітля) [Свєнц.: 133; Он. 1: 386]; *На мі́рі й го́ри й доли́ни ти дайу́т, а коли́ вíўц’і пішли́ – буд’здоро́ў* (Росішка) [Грицак_В: 154]; *Пер’ший корол’у, ч’им си пофалиш?/ Вин си пофалит, бо вин майет ч’им;/ вин си пофалит буд’коли рано,/ бо вин загрійет гори й долини,/ гори й долини, цер’кви й костели,/ цер’кви й костели та й л’уцк’і доми* [Горбач_Б: 254]; *Ку|да_м хо|дила/ ў|с'уди с'п'і|вала/ |горы ї до|лини так зве^{и}се^{и}|л'ала* (Туринське) [ПЗН_Т^{2}: 197]
- *го́ри з долина́ми* ‘тс.’: *Ой тамъ на горѣ Фія́лойки заквили́*, *Всѣ го́ры съ долина́ми закры́ли; Тамтуды́й Мары́ся ходи́ла, Зеле́ный барвѣнокъ сади́ла* [Гол.: 564]; *Ой завили фіялойки, заквили,/ Аж сї гори з долинами прикрили* (Яворів Л) [Гнатюк 1909 1: 208]

1.1.1) *pl* ‘гірська, гориста місцевість, край’: *Іде Бойко з гір! – «говорять про грубіяна, чоловіка простакуватого та необізнаного з товариськими звичаями»* (Дрогобич); *Віруванє, задля якого декуди в горах* [Мшанець. – *Т.Я.*] *не велять на Великдень весь день дзвонити, як се діє ся на Підгірю*; *Говорив подоляк зайшовши в гори* (коментар до: *Води хоць мий ся, лїса хоць бий ся, а хліба хоць плач*); *В горах сьвіт*

дошками забитий – «там люди, особливо в зимі, без комунікації, живуть без зносин із ширшим сьвітом» (Нагуєвичі) [Франко_П 1_1: 102; 1_2: 144, 246, 412]; *Жителї піль і відріжняють ся тою назвою від жителїв гір* [Верхр_Б: 2]; *Взагалі висше стоїть воно <ткацтво> на долах, рівнинах, низше у горах*; *Як у нас у горах (на Бойках), так і на Угорщині нема спеціялістів ткачів, як на долах, лише кожда жінка робить на кроснах* (Гал.) [Гнатюк 1900: 12, 23]; *Деінде в горах повідають: золити шмате* (Мшанець) [Зубр. 1900: 33]; *В горах загально люди не ідять нетопленого масла*; *Де-інде по горах люди їдять квасні огірки лиш в огірковій порі; Приходять руські мужики з гір з сяніцького і яслиського пов*[*ітів*] *і ту ждуть, як іще овець нема* (Мшанець) [Зубр. 1905: 1, 31, 35]; *Наші люди з гір, ходили до Татар рабувати ... ўтїкали ночами, а ў днину залазили ў багна, тай пролежували днину, ховаючись, щоби ни имили. – Так повиходили з відтиў аж у гори. ... Найбільше тїкали вид нас з воська, тай ховали си коло хат ў гори* (Голови) [Квестіонар 1907: 21]; *Із того, що найкрасші варіянти пісні заховали ся в Галичинї і то в горах та на підгірю, можна припускати, що там було її первістне гніздо* (Гал.) [Гнатюк 1919: 386]; *Звезено зїлє із гір на Підгірє* (Іллінці) [Голуб. 1919: 180]; *Дїд його прийшов у гори з долів*; *Ті забави не подобають на гаївки, якими забавляв ся молодїж на долах. У горах беруть участь у тих забавах лише парубки*; *Звичаю, аби обливали ся, як на долах, нема у горах, бо гуцульське лудинє дороге, тому вони єго дуже шанують* [Шух. 2: 311; 4: 238, 241]; *Маржинка це росиця божя, тай из неї даўно люде у горах лише жили*; *Гуцули у горах мают вїпрубовані місця по иких пїзнают – «ике будет веремнє»*; *У нас у горах, ходь покажетци рана весна, то їй ни ма шо вірити, бо уна: змінчєва и зрадна*; *Царинок и полонин у горах є дуже богато*; *У горах сама природа нам помогає и тимунь ми йдім лиш її на стрічю* [Гк 1935: 31, 35, 43, 112, 132]; *Я ходила з гір на зажéн – «На жнива з гір на доли ходила»* (Головецько) [Он. 1: 270]; *Це коні малі, дрібні, бо в горах вони найкращі* (Жукотин) [Коб. 1936^2: 59]; *Належало би також взяти під увагу мандрівки людности з півночі, яка хоронилася в горах перед нападами татарів* [Фальк. 1937: 119]; *На полонин'і дівча білозор'ійе на вс'і гóри* (б.л.) [Грицак_С 1: 189]; *Найголовнійший мальфар на всі гори* [Шек_ДИ: 161]; *А вс'іх у сéл'і бýло повер'х тúс'ічі, бо то з гóрами докýпи*; *Де бýло делéко у гóрах, то робили рúзи, так'і жл'íпи дл'а тóго, би то пускáли тúми жл'íпами дéрево* [Горбач_Б: 238–239]; *З* ˡ*давних ч'е*ˡ*с'іў ў нас в* ˡ*горах гу*ˡ*цули при*ˡ*гадуйут ... со*ˡ*бі де*^{и}*йе*ˡ*к'і важ*ˡ*н'іші по*ˡ*д'ійі* (Усть-Путила) [Гуц_ЛЕ: 277]; *Горóд у нас в гóрах без гнóйу йелов'íйет* [‘вироджується’] (Гринява); *Сходúни (у гóрах), прирóдні зáступи, шо л'ýди ногáми в'íтопчут*

(Микуличин); *1927 ро́ку в го́рах буў хмаролóм, шо Че́ре^{и}мош н'іс ц'іл'і хати́* (Яворів К) [ГГ: 67, 79, 202]; *Вôдá у р'іц'і почалá п'іднимáтис'а / із доли́ни л'ýде^{и} пе^{и}ре^{и}бра́лис'а ў го́ри* (Ставне); *Опри́шкы / йакí даўнó д'ійали ў го́рах* (Нижній Студений) [УЗГ_Т: 118, 135]; *Чула_с' і про С''ц'інку/ йа|к'иї ту |мешкаў/ бо^{у}ро^{у}|ниў л'у|диї заго^{у}|рец'к'их в'ід^{т} та|тар і в'ід^{т} па|н'іў/ пе^{и}ре^{и}|ховуваўс'е ў |горах// на йі|го |чес'ц' |л'уди/ |пеўно ті го^{у}рби С'|ц'інко^{у}йу про^{у}з|вали* (Загірочко); *|Доўбош ... хо|диў по |горах/ маў с|войих оп|ришк'іў* (Волосянка Л) [ПЗН_Т^{2}: 83, 132]; *І вíтки у вас, тí тотá дúхавиця у го́рах взя́лася?*; *У нас замрзля́к і в чéрвни в го́рах бувáє*; *У го́рах ґаздувáти як каміня кусáти*; *Ой у го́рах сьнігú впáли, бóйко ся ни жýрит* [Матіїв: 126, 158, 248, 375]; *Є такі люди у горах, шо знают якіс фабули* [‘чаклунство’], *шо дужи помічні, – і то правда* (Лукачівка) [БГ_С: 574]; *Дра|ниц'і прино|сили з |гор'іў / гу|цули* (Драчинці); *Це ў |горах ро|били ста приво|зили го|тов'і/ ро|били боч|ки ... то ўс'о ў |горах си ро|било... ўс'о |в'і:и з |гор'іў приво|зили* (Підвисоке); *Ў |гори хо|дили до ба|б'іў* (Неполоківці) [Колєснік_Д: 300, 302, 318]; *В го́рах мóжна чáсто видíти їдовúтых гáдів*; *Остра зима бывáт в горах* [Пиртей: 148, 267]; *В Болехові вже сі помішєли місцеві з бойками з горів. Бо дівкє, ікі не мают попиту, вни йдут уже за любого, і повіходили за бойків з горів*; *Ади, прийшла-с така бойчиха з горів, вбрала-с сі в п'єрі - тай уже велика пані* [СБ: 33, 34] ■ *Особливо подибуємо се в горах, де чоловіки нераз цілими місяцями не бувають дома* (Черк.) [Груш. 1906: 104] **і** *Инока из мира и в горах гнѣздящагося* (за І. Вишенським) [СУМ$^{16\text{-}17}$ 10: 227]; *Єсли гримить ... значитъ на горахъ добрій оурожай, а в низинахъ заразу* (XVIII) [Тимч_ІС: 564]

1.1.1.1) ‘гірські райони Румунії (для буковинців)[24]’: *Пішли в го́ри в латрú* [‘заробітки’], *заробля трохі гроший і дéрива* (Верхні Станівці); *У нас люди ткали сукно, а піхати* [‘валяти’] *возили дес. Аж у гори* (Лужани) [БГ_С: 254, 425]

1.1.1.2) ‘гірські райони Закарпаття (колись Угорщина)’ (для гуцулів): *Ай пôдемо*, *товáришу*, *у горы*, *у горы, Та вынесемъ своимъ жêнкамъ шовку на чемборы; Ай пôдемо*, *товáришу*, *въ горы на Ясинье*, *Та принесемъ своимъ жêнкамъ бýльбôвъ на насѣнье* (Гал.) [Гол.: 375]; *Він пишов за Гору – у Луги – за чюмовами до*

[24] У буковинських говірках на позначення гори домінує слово *горб*: *Худоба пасла на горбі*, *а потому зійшла до жолоба* [‘долина між двома схилами’] (Мамаївці); *Пока тифурив* [‘ніс’] *мішок у той горб*, *то і сонци зайшло* (Данківці); *Під горб прийшлоси нам тручати фіру* (Долиняни) [БГ_С: 119, 546, 554]; пор. також: *|Виўці видго|нили на |пашу/ у гор|би/ на поло|нину* (Сергії); *По до|розі т|реба |було з|їхати з ве^{и}|ликого гор|ба* (Топорівці) [БГ_Т: 26, 354] та ін.

люльки; *Давно у горах ніхто ни боронив ходити за Гору. Тай усе, шо кому було потрібно, то діставали из-за Гори; Люде несли за Гору на конех вирменам сафіян та свічки, а з-за Гори зносили кукурудзи, чюмови тітіню та усєку крамшіну: єк широкі загірскі ремені, закочєнки крисані, так повскі, білі, з високими наголовниками; чєлідинскі жовті чоботи, шовкові фустки та зелізник; А за Горов були бані тай тимунь там бриндза була дорога* [Шек_ДИ: 162, 169, 170]

1.1.1.3) ‘танець, характерний для гуцулів – мешканців Гуцульщини (гірського краю)’ [Harasymczuk: 233 (*hóra*); Горбач_Мл: 334, 337 («*го́ра* рід танцю»); БГ_Т: 174 («назва танцю»)]: *Лиш розтанцювали сї <у петріўку>, пішли «гори» – а землє лиш проступит сї, а они, усьо гет и музика, он туди у безвісти...* (Черник) [Онищук_М: 6]; *Ко|ли[е]с таї те|пер гу|л’айут гу|цулк’е, ко|ли[е]с |пол’ка була, |гора – то по|воли гу|л’айут, ар|ґан – то це с|кач’ут, |валца – то так |тихон'ко, а те|пер зоў|с’ім д|руг’і |данц'і, йа та|кого ни ў|мійу* (Виженка) [КСГГ]; *|Гуцалка скін|чилас’а/ то|ди уже йде вал’с/ |гора/ п|ромінал/ |пол’ка/ коло|мийка* (Банилів) [БГ_Т: 174]

1.1.2) ‘гірський хребет як кордон між країнами, територіями; гора як межа’: *Ой ти будеш мій милейкий во Відни стояти./ Пиши листи поза го́ри, дай до мене знати* (Мацошин) [Верхр_Б: 139]; *Коли маскалі увиділи, шо вни тутка не дадут ради з партизанков, вни пішли на хєтріст. Вни сказали: «Ми вас перепускаємо через гори за границю, ідіт». То брехня бу́ла, са́ма настояща брехня* [СБ$_2$]

♦ *за го́ри висо́кі* ‘дуже далеко, невідомо куди’: *За гори восокії,/ За поля широкії,/ За лїси темнийкії./ Чує татойко, чує* (Лавочне) [Кузеля 1908: 138]

♦ *за (вели́кими) го́рами* ‘дуже далеко; невідомо де’: *Гадка за горами, а смерть за плечами* [Ількевич: 18]; *Думка за горами, а смерть за плечима* [Номис №8268: 159]; *Гадка за горами, а смерть за плечима* (Нагуєвичі) [Франко_П 1$_2$: 308]; *За горами не мешкаю – «знач. я не живу далеко, до мене від тебе близько»* (за М. Гнідковським); *За горами, за долами – «образово зам. далеко, десь у невідомій країні»* (Нагуєвичі); *І за горами люде жиют – «знач. сьвіт ширший, ніж видаєть ся тїснозорим гірнякам, хоча вони й не знають про нього»* (Дрогобич) [Франко_П 1$_2$: 413]; *Бу́ло де не бу́ло: за вели́кими гора́мі, за темніми лиса́ми* (Великий Бичків; за І. Панькевичем) [УЗГ_Т: 233]

♦ *не за гора́ми* 1) ‘недалеко, близько’: *Лихо не за горами* [Франко_П 1$_1$: 73]

2) ‘скоро, незабаром’: *Ба ото вже й вечіръ не за горами* [Коваленки_С: 111]

■ *Н’е зо го|рам·і[и]* [ГМ_Т 3: 211]

1.1.2.1) ‘гірський хребет Чорногора, за яким розташоване сучасне Закарпаття (колись Угорщина)’: *Угри піти* (! – *Т.Я.*) *за гору* [Мосора: 30]; *А куєт ми зазулицьи/ За валом, за валом,/ Ой наймив си Николайко/ За гору з товаром* (Соколівка) [Шух. 3: 130]; *Одни идут за курдун, другі – за гору, треті – в Волошшіну*; *Давно був за Горов (в Угорщині) кєшкий рік*; *За горов був тєшкий рік. Загірскі купці, Волохи зибралиси тай пишли до нас за хлібом*; *Туманюк ходив в опришки за гору, на Буковину, Туречіну, Волошіну тай Долів*; *Видразу Андрійчик здогадався, шо це татаре, за єкі їму розказували люде нираз та ни двічі за Горов тай на волоскім боці*; *Єк був голодний рік, то дідо пишов за Гору (на Закарпаття) по збіжжі* (Голови) [Шек_Р: 282, 284, 288, 306, 334]; *Він нажив багатства, торгуючи з опришками горілкою і міняючи її за всячину, що йому опришки з грабунків «за горою»*[25] *(з Мадярщини), приносили*; *Вибралися раз оба «за гору», на угорський бік*; *Назбирає тих шкір, натерхає на коні, і, за гору. В Рахів, в Бичків, чи в Сигіт*; *Ще більше можна було заробити, переганяючи закуплену тут худобу «за гору», цебто на Мадярщину*; *Мій Михайлик найшов собі любку «за горов» у селі Богдані й живе там із нею* [Лом. 1965: 43, 94, 107, 121, 125]

1.1.2.2) ‘*fig.* межа, перехід у чужий світ, у далекий край, на чужину’: *Познам тя миленькый, познам тя за горы,/ Бо ты ся качурят* [‘закручуватися’] *волоскы до горы* (Завадка Риманівска); *Юж єм быў за гороў, мила ня познала,/ По ті кошуленьцьі, што мі вышивала* (Чорна); *Андрій за горами, Андрій з-за гір іде,/ Шварне дьівча веде –/ Мати то узріла, їісти готовила,/ Пред Андрія меду, пред невісту леду* (Туринське) [Верхр_Л: 332, 365, 371]; *Дала мене мамунейка за високі го́ри,/ Не дала ми нїц на віно, но єдині пчоли* (Мацошин) [Верхр_Б: 139]; *Будь здорова, матїнойко,/ Бо я вже йду горою./ Ой я вже йду горою,/ Ни бануйте за мною* (Гвоздець) [Кміт 1908: 97]

1.1.2.2.1) ‘*fig.* перепона, перешкода’: *Ві́дти гора́, ві́дти гора́, ві́дти дві доли́нцьі,/ Розкроїли моє се́рце на дві полови́нцьі*; *Відти гора́, відти гора́, відти долино́йка,/ Ме́жи ти́ми горойками моя*

[25] Пор. написання разом: *Напитки*, *всякі вина й горілки привезено на конях аж із Сиготу «з-загори»* [Лом. 1960: 97]; *Ото ж пішов Лукин «загору»*, *на Закарпатську Верховину*, *знайшов там «ковача»*; *Радить Сверлан Лукинові йти по жінку «загору». Найближче там село за Копилашем Луги*; *Оба з дєдем ідуть у далекі гори*, *перейшли Чорногору*, *вже «загоров»*; *«З-загори» привів собі милу й роботящу жінку*, *діждався діточок* [Лом. 1965: 133, 185, 186, 193].

дьівчино́йка (Мокротин) [Верхр_Б: 137]; *Ой не буду <банувати* ['сумувати']*> мій миленький, не буду, не буду,/ Ты за гору, я за другу, о тобі забуду* (Лосє) [Верхр_Л: 243]; *Ой не буду, Ивасеньку, не буду, не буду <тужити> / Ти за гору, я за другу, за тебе забуду* (Космач) [Шух. 3: 185]; *Відти гора, відти друга, а відти гор'авка, меджи ты°ми горойками там мойа біл'авкака* (Хащів) [Кміт: 49; Он. 1: 187]; – *Ку|да |п'ідемо/ ку|да |п'ідемо/ |мойа |л'уба с то|боўйу?// – ої ты го|роў йе|н:ойу/ а йа го|роў дру|гоўйу* (Волосянка Л) [ПЗН_Т[1]: 19]

1.1.2.2.2) '*fig.* чужий край, чужина': *Спыта́йся Мары́сю ма́ми, Цы поѣдешь ты зъ на́ми? Завезе́мо тя въ го́ры*, *Непове́рнешь нико́ли* (Гал.) [Гол.: 487]

1.1.3) 'пагорб – незначне підвищення на поверхні рівнини; невисока гора' [Тимч_ІС: 564 («місце вище положене, згір'я»)]: *За Зо́лочовом йе го́ри Ворон'а́ки* (Ушня) [Шило_Т: 221]; *Найголовнішим <мікрорайоном Ковалівки> є Гора, хоч це не гора в прямому розумінні. Просто ця (східна) частина села (сучасний центр, де знаходяться школа, сільрада, низка магазинів, кабельний завод, Будинок культури) знаходиться на підвищенні порівняно із західною частиною, і люди, коли йдуть сюди, кажуть: «Іду нагору́* [імовірно, *на гору́. – Т.Я.*]*» або «Був нагорі́* [імовірно, *на горі́. – Т.Я.*]*»*; *Потому дес пе^{и}ре^{и}везли ўже до Л'вова// кімуйу/ йак ве^{и}ли нас на вотзал/ то так на горі́ дес була ве^{и}лика церква* [Лесюк: 153, 238]; *Так'і фа́їн'і л'іл'ійі ростýт ко́ло фіґу́ри Ма́т'інк'и^{е} Бо́жойі, там на т'ій горі* (Присівці); – *Ви кудá за́ўтра до це́ркви? – Йак за́ўше, до Миха́їла. – А, то там на гор'і бі́л'а Висо́кого За́мку?* (Львів) [ЗА] ■ *Гой, з'горы да в'яръ* ['долина']*, тамъ кума моя* [Б-Н: 414]; *Під Великдень, єсть люди, шукають скарби, де небудь гору роскопують, або що: кажуть, що закопано колись* (Валуй.п.) [Дикарев 1905: 172]; *Або недалеко на вигоні, на піску, у кучугурах на шелюгах, бува, дїти<-заброди> гуляють і корінці тягають. От усі розбіжать ся, те туди, те туди, поки котресь зашалимонить ся і зачне разів по десять обходить коло одного куща або коло однеї гори, а ті вже геть одбігли* (Черк.) [Груш. 1907: 132]; *Но* ['на'] *гору – така пєщана гара от одного боку, а до 'дного боку уже тверда – 'тсюля і 'ттуля з'їхолі, на сіло ж уже молоду везуть* [ГМ_Т 2: 178–179]; *Га|ра та|ка |д'ец'і ... дак за |санк'і і на |гору / і це аж с'у|ди^{і} |йедуц'з га|ри^{і}* [ГЧЗ_Т: 103]; *Йак йіхати до Ровна, то так'і гори...* (Сильне) [Аркушин 1: 101; Аркушин[2]: 99]; **і** *На Подолі не сѣдѧхуть люде но на горѣ*; *И закопали по перехрестныи путь што на долинѣ... алиж до лоз, а от лоз на гору до частых дубовъ* (XV) [Тимч_ІС: 564]; *Отецъ игуменъ, оказуючи границу земли своєє... долиною на гору, узъ Долгоє нивки замковоє* (XVI) [Тимч_ІС: 564]

1.1.4) ‘насип, купа (землі, снігу, каміння, цегли, хліба тощо, складеного в купу)’ [Пискунов: 61 («*гу́ра* куча съ Польскаго *góra*»); Гр. 1: 340 («*гу́ра* масса, гурьба»); СУМ_ГЄН: 413; Піпаш: 38; БГ_С: 78; Астаф’єва: 375]: *Кождий жовнєр принїс єдну шипку зимлї і з тої зимлї, що кождий по разу принїс, висипали таку гору, як от тепер видити* (Іванівці) [Квестіонар 1907: 20]; *Тра́ктор набурика́в* [‘виорав’] *цілі го́ры кам́іна* (Вільхівці) [Грицак_С 1: 233]; *Навози́ти ї наноси́ти на таку́ струўмку́ го*[у]*ру́ кам’ін'а* (Макарьово) [УЗГ_Т: 79]; *На дороги навозили великі гу́ри каміні* (Киселів); *Наве́зли кірпічá го́ри, бу́дут піка́рню будувати* (Киселів); *Три дожі в маю* [‘травень’], *матимеш хліба гору́* (Карапчів) [БГ_С: 78, 204, 273]; *Люди несли хліб, двигали цілі оберемки, цілі гори хліба! “Звідки?»* [ЛЛ: 460]; *Мусіла позмивати гори тарелів після тої гостини* [ЛЛ: 613] ■ *Печені разної три гури* (за І. Котляревським); *Купа й гура і три оберемки* [Номис №7684; Гр. 1: 340; СУМ_ГЄН: 413]; *Було раз зомєло, і так, там, де я росказувола, шо мінє лекало, до тока доліна, док там же зомєло, шо отокіє гурі булі, шо не можна було пройті. ... Отправілі ж, мусіш: я ж поштольйон. Док ішла. І сє так: ногою розбіваю-розбіваю тіє гури, рособ’ю – до сє проступлю трохі* [ГМ_Т 2: 332–333]; *Крус причу́лок* [‘бокова частина даху’] *понамн’ітувало по́ўну гору́ с’н’ігу* (Сильне) [Аркушин 2: 92; Аркушин[2]: 448] **і** *Гору сыпати и перекопы копати виниі* [‘мусять, повинні’] *вси, потому жъ яко роботу замковую и парканову* (XVI) [Тимч_ІС: 251]; *Скопано ей* [*гору*] *полшеста сажня добрыхъ у звышки* (Київ.) [Тимч_МС 1: 420]

1.1.4.1) ‘високий насип на місці давнього поховання; могила, курган’: ■ *Ісконв’іку тут була́ коза́ц’ка гора́* (Видраниця) [Аркушин 1: 199; Аркушин[2]: 199]

1.1.4.2) ‘копиця’ [Горбач_Б: 154 («*гу́ра* «копиця (сіна)»)]

1.1.4.3) ‘гурт, група людей’: *Гу́ра – купа (дітей)*[26]; *Ходи пан’а тай брешуче скорому купіті, подурила гуру жинок, н’ічим заплатіті* [Горбач_Б: 154, 249]

1.1.4.3.1) ‘зграя птахів’ [Горбач_Б: 154 («стадо птахів»)]: *Гу́ров / гу́рами л’ітáйут і фошкот’ém* [Горбач_Б: 154]

1.2) ‘полонина; поле в горах’: *Чій то коник по горі йиграє/ Тай копитцем камінь розбиває* [Шух. 3: 34]; *Чейже то плужок по горі грайе* [‘орати’]*? Плуг господарській по горі грає*; *Чий тож ми плужок по горі грає ... То Іванів плужок по горі грає* (Бітля) [Свєнц.: 135, 137; Он. 1: 191];

[26] Пор. в одному значенні: ***гу́ра*** «купа (дітей); копиця (сіна); стадо птахів (***гу́ров / гу́рами*** *л'ітáйут і фошкот'ém*); багато» [Горбач Б: 154].

1.3) ‘верхів’я річки’ [Тимч_ІС: 564 («частина річки ближча до джерел»); Гр. 1: 309 («о рѣкѣ: верховье, верхнее теченіе»); СУМ_ГЄН: 375]: ■ *Вітер з гори дме,* т. е. по теченію [Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375] **ℹ** *Гетманъ зъ бояриномъ въ гори Днѣпра до Томаковки... прибывши изъ суденъ водныхъ на землю вѣсѣдши, суда всѣ великіи и малій отпустили въ гору ажъ до Січи Запорозской* (XVIII, за С. Величком) [Тимч_ІС: 564; Тимч_МС 1: 158]

2) ‘в.ч. будівлі’: *В курних хижах зіставляють стіни так, як они є на 1–2 літ. По тім часі гора хижі до місця, доки сягає дим, «засаджується» на чорно* (Жукотин) [Коб. 1936[2]: 27

2.1) ‘кімната на верхньому поверсі’ [Тимч_ІС: 564 («верхній поверх; горище, піддашшя»)]: **ℹ** *Я тоє тяжкое збитє и змордованє маю безвинне от мужа своего... с которого дей бою ажъ кровъю хрипълю, бо дей во мнѣ внутри збивши, з горы светлици рострутил* (Луцьк) [СУМ[16-17] 4: 132]; *Горница: На горѣ на будованью домъ* (XVII) [Тимч_ІС: 564]

2.2) ‘верхня частина будівлі під покрівлею; горище (перев. над хатою)’ [СУМ[16-17] 7: 20 («(*верхній поверх будинку*) горище, *діал*. гора»); Тимч_ІС: 564 («верхній поверх; горище, піддашшя»); Б-Н: 103 («чердакъ на доме»); Жел. 1: 152 («Dachboden»); Пискунов: 55 («чердак»); Гр. 1: 309 («чердакъ въ постройкахъ»); СУМ_ГЄН: 375; Горбач_Р: 91; Горбач_Т: 217; Горбач_Д: 459; Горбач_О: 288 («горище (в хаті)»); Горбач_С: 447 («горище над хлівом-стайнею для сіна, над хатою»); Он. 1: 184; Шило_С: 94, 98; Лисенко: 57 («горище в хаті»; «горище в хліві»); Москаленко: 25; Бондар: 55 («горище»)]: *Ци|бул’а ле|жит на го|р’і |коло |баса* [‘частина комина на горищі’] (Кінашів); *На гу|ру |л’іземо по дра|бин’і* (Бабичі) [Шило_С: 49, 94, 98]; *І те дéрево тéсане кладýт дугурй/ потóму на ті с"ц"іни́й кладýт платвй/ потóму дайýт стéл’у на платвй/ на стéл’у звирхý зл’іпл’уйут глúну і то с’і назвивáйе гурá або стрих* (Скоморохи) [Шило_Т: 212]; *При|вели нас до^{y} |хати^{e}/ |дали нам йісти^{e}/ ми на го^{y}|р'і си|д'іли три ни|д'іли ў нас* (Нова Кам’янка) [ПЗН_Т[2]: 40]; *С|кошуйім / |сушим / |тоже ху^{o}|вайім на го|ру на |з’іму* [ВГХ_Т: 237] ■ *Сховай на горй* [Б-Н: 103 («спрячь на чердаке»)]; *Лисичка зробилась кішкою, та з хати та на гору* [Гр. 1: 309 (за І. Рудченком); СУМ_ГЄН: 375]; *Купив чоботи, надів у неділю, а ті узяв да на гору закинув* [Гр. 1: 309 (за І. Рудченком); СУМ_ГЄН: 375]; *Горище хатнє і горище комірне, иначе гора хатняя, гора коморняя* (Київ.г.) [Яв.: 153]; *Місце між стелею й стріхою зветь ся «гора»* (Полошки) [Могил. 1899[2]: 87–88]; *Драб* [‘домовик’] *живе за комином на гор'і* (Підманове); *Повна горá слойік’ів закумбрóваних* [’закритий металевою кришкою’] (Самари); *На горй в мене ше й зара йе рубéл’ і качáлка* (Сильне); *Шос’ хóдит’, шос’ше^{u}ле^{u}пúт’ на горй* (Холопичі) [Аркушин 1: 139, 169; 2: 130, 261; Аркушин[2]: 485, 617]; *Су|шил’і / на |гору |к’і^{u}дал’і та^{o}м / то^{a}м / на^{o}*

ві^{и}ш|кі^{и} / йо^{а}к у на^{о}с |кажут'; *Снас'т'оста'лас' / |дома на го|р'і ле|жит'*; *<Димоход> о|дин ў‿|гору ви^{і}|ходиў / а на го|р'і / л·е^{и}жа|к'і м'і нази'вайім* [ГЧЗ_Т: 65, 111] **і** *Над одною светличкою комора на горе; На горѣ домѵ на мѣстцы способно(м) склали каменье* [‘будівельний матеріал’] [СУМ$^{16\text{-}17}$ 7: 20; 14: 25]; *На той коморце гора, на той горе мисъ деревяныхъ чотыри* (XVI, Луцьк) [Тимч_ІС: 564; Тимч_МС 1: 182]; *Трикровникъ: Гора, на третем пѧтрі, салѧ* (XVII) [Тимч_ІС: 564]

● у загадці: *Без ручо́к, без ніжо́к, на горý-сь ви́хопит (дим)* (Нова Кам’янка); *Без рук і без ніг на горý ся ви́драпає (дим)* (Кам’янка-Волоська); *Без рук, без ніг, на горý ви́лызе (дим)* (Равське) [Верхр_Б: 73, 110, 111] ■ *Дим без рук і ніг а на гору вилізе* [Пискунов: 55]; *Без рук, без ніг, на гору лізе* (Бердичів) [Номис №304: 299]

3) ‘в.ч. предмета (полиця)’: «*Полиця» з мякого дерева стоїть на лаві, а гора полиці є завішена на двох цвяхах* (Жукотин) [Коб. 1936^{2}: 28]

4) ‘в.ч. посудини’: *«Свято́лничка» ... Це деревляна посудина з ручкою. Гора вужча, спід ширший*; *Стовпи <олійниці> є або на сильній деревляній підставі, або є вкопані в землю у сінях. Гора їх є получена сильним поперечнім бальком; «Дійниця» це деревляна посудина для доєння овець. Дно широке .... Гора значно вужча* (Жукотин) [Коб. 1936^{1}: 31, 32]

5) ‘небеса; вись; небесний простір’ [Тимч_ІС: 564 («вища просторонь, вища сфера, висота; напрям до зеніту» [проте всі приклади – прислівники, серед яких *в-гору, до горы, на гору* «у-виш, у висоту»). – *Т.Я.*]]: *Орел пішов Бога питати, ци можна Соломона нести у гору. А Бог каже: Неси, але йик він прийде у саму гору та подивит си у долину, то зараз упаде і розібєси* (Верховина) [Шух. 5: 19]

5.1) ‘обитель Бога’: *За сесе будемо ити на високу гору до Господа Бога. Він розсудит по правді* (Верховина) [Шух. 5: 75]; *У горі, у Чорногорах є озеро. Йик земльи пожьидає дожджу, то Бог відти зсилає, з горів поверхи хмар, з Чорногори* (Тюдів) [Шух. 5: 224]

♦ *на гору відправляти* ‘ховати (про померлого)’: ■ *Слаби́й стаў – пора́ на го́ру одпраўл'а́т'* [Сагаровський_ФСХ: 53]

ІІ. ‘верхній край, кінець’

6) ‘надлишок’ [Пискунов: 55 («излишекъ»)]

6.1) ‘чубок, гірка’: *Вершна миска – то така з горов, вже забогато* [СБ: 54]

6.2) ‘перевага, вищість, домінування; влада’ [Пискунов: 55 («преимущество»)]:

♦ *горý бра́ти* (*взя́ти; забирати)* ‘перемагати, виявити перевагу, почати домінувати’ [СУМ$^{16\text{-}17}$ 7: 20–21 («добиватися переваги, брати гору»); Тимч_ІС: 565 («перемагати, переважувати, звитяжити»); Жел. 1: 152 («Oberhaud nehmen; Oberhaud bekommen, gewinnen;

jmdn überflügeln»); Пискунов: 57 («брать верхъ, осиливать»); Гр. 1: 309 («одерживать верхъ надъ кѣмъ либо, одолѣвать»); СУМ_ГЄН: 375]: *Сон бе|ре |гору* [Коваленко_ФС: 241 («засинати»)] ■ *Го́ру брати* [Пискунов: 57]; *Здоров'я почало брати гору* [Гр. 1: 309 (за П. Кулішем); СУМ_ГЄН: 375] **i** *Бы ся весь свѣть на правду гнѣвати хотѣль, гору она брати повинна* (Київ); *Горꙋ бєрєтъ, и на(д) звѣтѧжѡными* ['переможений'] (Чернігів); *Злоба же и лжа всѣх опанует и гору возмет* (за І. Вишенським) [СУМ[16-17] 7: 20–21; 11: 141]; *Неприятел брал гору над Римлянами; Унѣя почала гору брати; Тутъ смерть гору бере нами; Збойци... взявши гору над римляны* (XVII) [Тимч_ІС: 135, 565]; *Кобринъ и Висничъ... що разъ въ такихъ своихъ поступкахъ забирали гору* (за С. Величком, XVIII) [Тимч_ІС: 565; Тимч_МС 1: 182]

♦ *гору отримати* 'тс.' [СУМ[16-17] 5: 10 («перемогти (кого), взяти гору (над ким)»); Тимч_ІС: 565 («брати, взяти перевагу над ким, переважити кого»): **i** *Лацнѡ на(д) врагомъ горꙋ ѡтрымаєшъ* (Київ) [СУМ[16-17] 5: 10; Тимч_ІС: 565]

♦ *гору мати* 'домінувати, лідирувати' [Тимч_ІС: 565 («брати, взяти перевагу над ким, переважити кого»)]: **i** *Мні кꙋ горі вам на дол: значит иж ся над вами горꙋ маю* (XVII) [Тимч_ІС: 565]

♦ *гору винести* 1) 'перемогти, виявити перевагу' [Тимч_ІС: 565 («брати, взяти перевагу над ким, переважити кого»)]: *Мушу имъ то єднакъ признати, же то имъ (войскам) щастє служить, понєважъ зъ малого початку так гору барзо вынесли* [Тимч_ІС: 565]; *Такъ мѧтєжи, ростырки* ['сварка'] *горꙋ вынесли* (Острог) [СУМ[16-17] 7: 20]

2) 'перевершити, виявитися над міру': *В ри(м)скомь костєлѣ ... барзо пыха клебано(в) горꙋ вынесла* (Острог) [СУМ[16-17] 14: 114]

6.2.1) 'керівництво, влада':

♦ *Гору хвали, а низ ори* (Ізюм.п.) [Номис №7354: 142]

6.2.2) '*pl, fig.* заможні люди':

♦ *Де високі гори, там глубокі доли – «де великі богачі, там і крайні бідаки: контрасти трафляють ся скрізь у житю»* (Коломия); пор.: *Високі гори мают глубокі доли – «з великого щастя чоловік попадав в велике горе»* (Верховина) [Франко_П 1_2: 412, 413]

6.2.3) '*fig.* щось (хтось) непереможне, непохитне, наділене владою':

♦ *Против гори пїском не сипать* [Номис №1095: 24]

♦ *гора висока* 'щось (хтось) важливе, вартісне': *Не надымай сѧ пыхою, пагор'ку малый и низкій, розумом своимъ домашней науки, противко горы высокой!* (XVIII) [Тимч_ІС: 776]

♦ *го́ри розлягáються* 'діється щось нереальне': *За ворітьи Турка грают,/ Аж сї гори розльигают* (Ваньковичі); *Ой в Самборі ладні грают,/ Аж сї гори рузлїгают!* (Роздільне) [Гнатюк 1909 1: 103, 147]

♦ *го́ри розкопа́ти (розби́ти, (з)рівня́ти)* 1) ‘зробити нереальне, неможливе’: *Йик би лїси порубати,/ Гори розкопати,/ Йик би піти в Путилову/ Любку розізнати!/ Тоті гори розкопав я,/ Долини зрівнав я,/ А я пішов в Путилову,/ Любку розізнав я* (Верховина); *На другий день кажет єму Ирод з другої гори лїси вірубати, гору роскопати, просо засїйити* (Голови) [Шух. 3: 143; 5: 119]

2) ‘зруйнувати, знищити’: *Пресьвятая дьіва, дес си́на дьіла? ... Мій син дале́ко аж за гора́ми ... Прии́йшли жидо́ве го́рів рівнати ... Го́ри зрівна́ли, Христа́ не зна́йшли* (Крехів) [Верхр_Б: 170]; *Невірні жиди тай туди пішли,/ Гору розбили тай розкопали,/ Ой розкопали ше і зрівнали,/ Христа Божого тамко не найшли!* (Верховина) [Шух. 4: 145]

♦ *го́ри з долина́ми порівня́ти (зрівняти)* ‘тс.’: *А єк <вітри> знизєлиси понад верхє низко, то з таков силов запералиси в ґруні, єкби хотіли зривнати гори з долинами* [Шек_ДИ: 116]; *Порôмняє горы з долинами, а богатых з убогими* [Ількевич: 77]; *Порівняє гори з долинами, а багатих з убогими* [Номис №1605: 34; Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375]; *Вирівнає ще Пан Біг гори з долинами – «знач. прийде ще однакова справедливість для бідних і богатих; доведесь гордому впасти, усмирити ся»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1_1: 186]; *Порівняв гори з долинами, а богатах з убогими – «верджене в значіню неможливости: годї порівняти гори з долинами і бідних з богатими»* (за Г. Ількевичем) [Франко_П 3_1: 14]; *Гори і доли тьижко зрівнати – «так само важко зрівняти маєткові та соціальні нерівности ніж людьми»*; *Коби гори покопати, доли порівнати! – «жартують із мрій та бажань чоловіка, що хоче чогось неможливого»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1_2: 413] **і** *Ащеб зволилъ богъ волю подати (вітрові), то моглъ бы з долынами и горы зравняти* (XVIII) [Тимч_ІС: 306]; пор. натяк на кінець світу: *Гот҃йте п҃ть г(с)днь, справедливый дѣлайте сте(ж)ки его, абовѣмъ ко(ж)дый долъ и го́ра поровнаю(т) зємлѧ* (Львів) [СУМ[16-17] 7: 59]

♦ *Вродила гора миш – «з великого заходу малий результат»* (Коломия) [Франко_П 1_2: 412]

7) ‘найвищий ступінь, міра вияву’ [СУМ[16-17] 7: 20 («найвищий рівень у досягненні чогось»); Тимч_ІС: 565 («перевага, горування»)]: *Жеби з гори багатства тяжко не упали* [Брилінський: 112] **і** *На гороу досконалости* (Київ); *Єдиною бовѣ(м) того исидора таѧ(ж) м(д)рость пло(т)скаѧ, котораѧ и вм(с) в҃ тц҃ю славиц҃ мира сєго взб҃дила, в гор҃ высокомы(с)лїѧ двигн҃ла и взнє(с)ла* (за І. Вишенським); *Въвєдє ... в гороу годности своєи, а гора называе(т)сѧ ла(с)ка*; *Вєликїи гѡры в҃ нєй пр҃мдрости нб(с)ной* (Почаїв); *А єсли хочєш(и) видіти ѡбѣтованн҃ю стран҃ цр(с҃)тва Нб(с҃)ног(о) тог(д)а и ты възы(и)ди на гор҃ высокѡи б҃гомылности,*

бг҃овидѣнїѧ (Чернігів); *Пристои(т) такь зацной славѣ на горѣ вдѧчности ѡ(т) нась поставлєной быти* (Київ) [СУМ[16-17] 2: 106; 4: 24; 7: 20; 10: 115; 12: 139; 16: 143]; *На горахъ богомыслности* [‘споглядання Бога’] *душу мою постизаютъ* (XVII) [Тимч_ІС: 112; Тимч_МС 1: 61]

- ♦ *го́ри покоти́ти* ‘виконати великий обсяг роботи; виконати непосильну, надскладну роботу’: ■ *Я б і гори покотив* [Номис № 5381 («все сдѣлалъ бы»); Гр. 1: 309; СУМ_ГЄН: 375]
- ♦ *го́ри перевертати (перевернýти)* ‘тс.’ [СУМ[16-17] 13: 78 («робити дуже багато, перевертати гори»)]: *Абис тут гори перевертав, то нічого з того не буде – «перевертанє гір – діло понад людські сили, чудо. Знач. хоч би ти потрафив і чудо вробити, а сего по зробиш»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1_2: 412]; *Такий лéґа можи го́ри пиривирнýти, а він лижит у холодку* (Валява) [БГ_С: 255] **і** *Ажъ быхъ имавъ віру, што быхъ горы перевертавъ* [СУМ[16-17] 13: 78]
- ♦ *горы постигати* ‘досягати найбільших успіхів у чомусь’: **і** *Подземніи мученики горы постигали, постом и працами тѣла избужали* [СУМ[16-17] 7: 20]
- ♦ *горы переставлѧти* ‘тс.’: **і** *Хо(т) бы(х) ма(л) на(д) лю(ди) розоу(м) и бы(х) ма́ль такоую вѣроу, же бы(х) горы могь переставлѧти* [СУМ[16-17] 7: 21]

7.1) ‘найбільша кількість, максимум’: *За|р'ізали сви^{e}|н'у/ |кажут б’і|да/ а йі|д'ат ц'і|лу/ а йа два к’ілог|рами м|н'аса/ три со^{y}|б’і ли|шила/ то ўже го|ра* (Жовчів) [ПЗН_Т[2]: 109]; *Два сотих, ну, три – гора. То вна не година бу́ла бульбу викопати?* [СБ$_2$]

7.2) ‘вершина, пік людського життя’:

- ♦ *іти на гору* ‘про молоді роки життя’: *Ти, Л'у́н'у, ше їдеш на гору́, а йа ўже з гори́* (Присівці) [ЗА]
- ♦ *іти з гори* ‘про старечі роки життя’: *Йому вже з гори йде – «він підупадає на здоровлю, бідніє, старіє ся»* (Дрогобич, Присівці) [Франко_П 1_2: 413; ЗА]; пор.: *Впав батько з гори, дідько го бери – «характеризує невдячність дітей, їх байдужність до батьківського горя»* (Коломия) [Франко_П 1_1: 24]

7.2.1) ‘один із важливих етапів людського життя (який часто супроводжують і труднощі)’: *Нема гори без долини – «так само нема щастя без клопоту»*; *З гори не треба пхати, само піде – «коли поборена головна трудність, тоді непотрібна й підмога»* (Нагуєвичі) [Франко_П 1_2: 413]

го́ра[2] *(гу́ра) adv*
ІІІ ССК

1) ‘на поверхню (землі); угору’ <*здіймати*>: *Здой|мили йо|го |гура* (Бобівці) [БГ_Т: 326]

Висновки

Дослідження дало змогу не тільки зібрати й системно описати репертуар компонентів ССЛ, а й виявити «кроки» та напрями семантичних змін. Лексеми *верх* і *гора*, які вербалізують концепт «верх», у говорах південно-західного наріччя української мови засвідчені передусім у функції іменника (обидва слова), прийменника (тільки слово *верх*), а також – спорадично – прислівника (*верх* і *гора*).

На підставі численних контекстів уживання слів сформовано багатокомпонентну семантичну панораму й виявлено, що ССЛ *верх* є складнішою, розгалуженішою, ніж *гора*; вона репрезентує усі три ССК, натомість *гора* – тільки перші два (ССК «поверхня» не виявлено, хоча його активно реалізують деривати від *гора*).

Обрані для аналізу лексеми є основою для творення значної кількості дериватів, які доповнюють і розширюють концептуальну картину «верху» [пор.: Ястремська 2015; 2017$_а$; 2018; 2019$_б$ та ін.], адже саме семантика об'єднує елементи системи дериватів – словотвірного гнізда.

Інформація з інших говорів української мови, а також з історичних джерел певною мірою заповнила «прогалини» у ССЛ, проміжні ланки семантичної деривації (наприклад, *верх, гора* у значеннях 'верхів'я річки і прилегла територія', 'надлишок, надмір', *верх* 'голова', 'верхня частина голови; маківка'; 'поверхня водойми', 'лицевий бік тканини' (історичні джерела), *верх* – 'димар, димохід', 'кагла', 'стеля', *гора* – 'могила, курган' (говірки інших наріч)). Однак ці значення активно фіксуємо в семантиці дериватів.

Засвідчено чималу кількість ідіом, фразеологізмів, сталих словосполучень, загадок, порівнянь, які суттєво доповнюють розкриття значень, виявляють семантичні нюанси. І навіть більше – деякі значення реалізовано тільки у складі ідіом (зокрема: *втéрти верх* 'збити пиху'; *начáлный верх* 'Таємна Вечеря'; *хвáтати верхи* 'вивчати поверхово, неґрунтовно'; *горý брáти* (*взя́ти, забирати*) 'перемагати, виявити перевагу, почати домінувати' та ін.).

Зважаючи на те, що «семантична структура лексем є найскладнішим об'єктом моделювання й типологічного вивчення» [Гриценко 1984: 87], висновки часто не позбавлені «вразливих місць», оскільки ступінь достовірності залежить не тільки від повноти фіксації матеріалу, а й від досвіду та інтуїції дослідника. Деякі випадки є дуже дискусійними. Як, наприклад, напрями семантичного розвитку й утворення значення 'верхня частина купи': «в.ч. гори → гора → купа → в.ч. купи» (варіант: «в.ч. гори → в.ч. купи → купа») чи значення 'копиця': «гора → купа → копиця» (варіант: «в.ч. копиці → копиця») та ін. Проте, на мою думку, такі припущення «провокують», вони наштовхують на роздуми та актуалізують розв'язання подібних проблем.

Перефразовуючи надзвичайно влучні слова О. Нефьодової про семантичні моделі часу, погоди, життя [Нефедова 2008: 95], зазначу, що моделі семантичної архітектоніки лексем *верх* і *гора* – це не «сухі» структурні схеми, вони сповнені життям, а мовні ілюстрації «озвучують» голоси українців.

Умовні скорочення

adv – прислівник
fig. – символічний
n – іменник
pl – множина
preap – прийменник
в.ч. – верхня частина
ЛСВ – лексико-семантичний варіант
СО – семантична ознака
ССК – семантичний субкомплекс
ССЛ – семантична структура лексеми

Перелік населених пунктів, регіонів та їх скорочень

б.л. – без локалізації
Бабин – с. Бабин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Бабичі – с. Бабичі Радехівського р-ну Львівської обл.
Банилів – с. Банилів Вижницького р-ну Чернівецької обл.
Баниця – с. Баниця Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща
Барвінків – с. Барвінків Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Березники – с. Березники Свалявського р-ну Закарпатської обл.
Білин – с. Білин Ковельського Волинської обл.
Біличі – с. Білич Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Білка – с. Білка Іванівського р-ну Одеської обл.
Більцарева – с. Більцарева Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща
Бітля – с. Бітля Турківського р-ну Львівської обл.
Бобівці – с. Бобівці Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.
Бобовище – с. Бобовище Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Борисівка – смт Борисівка Борисівського р-ну Білгородської обл., Росія
Борівці – с. Борівці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Брустурів – с. Брустурів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Буданів – с. Буданів Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.
Валуй.п. – *ісm.* Валуєвський пов. Воронезької губ.; тепер Валуйський р-н Білгородської обл., Росія
Валява – с. Валява Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Ваньковичі – с. Ваньковичі Самбірського р-ну Львівської обл.

Великий Бичків – с. Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Великий Рожин – с. Великий Рожин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Великі Лучки – с. Великі Лучки Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Вербовець – с. Вербовець Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Веремінь – с. Веремінь Ліського пов. Підкарпатського воєв., Польща
Верхнє Водяне – с. Верхнє Водяне Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Верхні Станівці – с. Верхні Станівці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Верхній Ясенів – с. Верхній Ясенів Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Верхов. – Верховинський р-н Івано-Франківської обл.
Верховина – смт Верховина Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Видраниця – с. Видраниця Ратнівського р-ну Волинської обл.
Виженка – с. Виженка Вижницького р-ну Чернівецької обл.
Вислік Великий – с. Вислік Великий Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща
Вільхівка – с. Вільхівка Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Вільхівці – с. Вільхівці Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Волосате – с. Волосате Ліського пов. Підкарпатського воєв., Польща
Волосянка З – с. Волосянка Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.
Волосянка Л – с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.
Волошкове – с. Волошкове Сокирянського р-ну Чернівецької обл.
Воля Нижня – с. Воля Нижня Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща
Вонігове – с. Вонігове Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Ворохта – с. Ворохта Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.
Ворочово – с. Ворочово Перечинського р-ну Закарпатської обл.
Гал. – *іст.* Галичина (Східна Галичина)
Гвоздець – с. Гвоздець Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Гетиня – с. Гетиня Виноградівського р-ну Закарпатської обл.
Головецько – с. Головецько Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Голови – с. Голови Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Горл. – Горлицький пов. Малопольського воєв., Польща
Горонда – с. Горонда Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Гринява – с. Гринява Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Деревня – с. Деревня Жовківського р-ну Львівської обл.
Добр. – с. Добруджа, Задунав'я, українська етнічна територія в Румунії
Довге – с. Довге Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Долиняни – с. Долиняни Хотинського р-ну Чернівецької обл.
Домашин – с. Домашин Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.
Драчинці – с. Драчинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Дрогобич – м. Дрогобич Львівської обл.
Жовчів – с. Жовчів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.
Жукотин – с. Жукотин Турківського р-ну Львівської обл.
Завадка Риманівська – с. Завадка Риманівська Кросненського пов. Підкарпатського воєв., Польща
Загірочко – с. Загірочко Жидачівського р-ну Львівської обл.
Задвір'я – с. Задвір'я Буського р-ну Львівської обл.
Заріччя – с. Заріччя Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Заставна – с. Заставна Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
Зелена Н – с. Зелена Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.
Зелений Гай – с. Зелений Гай Новоселицького р-ну Чернівецької обл.

Ізби – с. Ізби Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща
Ізюм.п. – *іст*. Ізюмський пов. Харківської губ.
Іллінці – с. Іллінці Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.
Імстичово – с. Імстичово Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Іршава – м. Іршава Закарпатської обл.
Ісаїв – с. Ісаїв Турківського р-ну Львівської обл.
Кальник – с. Кальник Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Кам'янка – с. Кам'янка Глибоцького р-ну Чернівецької обл.
Кам'янка-Волоська → Рава-Руська
Карапчів – с. Карапчів Вижницького р-ну Чернівецької обл.
Кваси – с. Кваси Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Київ.п. – *іст*. Київський пов. Київської губ.
Киселів – с. Киселів Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Кінашів – с. Кінашів Галицького р-ну Івано-Франківської обл.
Клинівка → Панка
Кобел.п. – *іст*. *Кобеляцький* пов. Полтавської губ.
Кобилецька Поляна – с. Кобилецька Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Ковиничі – с. Ковиничі Самбірського р-ну Львівської обл.
Колодне – с. Колодне Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Коломия – м. Коломия Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.
Концеба – с. Концеба Савранського р-ну Одеської обл.
Коростів – с. Коростів Сколівського р-ну Львівської обл.
Косів. – Косівський р-н Івано-Франківської обл.
Косівська Поляна – с. Косівська Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Космач – с. Космач Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Красноїлля – с. Красноїлля Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Крехів – с. Крехів Жовківського р-ну Львівської обл.
Криворівня – с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Кунин – с. Кунин Жовківського р-ну Львівської обл.
Купичволя – с. Купичволя Жовківського р-ну Львівської обл.
Кушниця – с. Кушниця Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Лавочне – с. Лавочне Сколівського р-ну Львівської обл.
Лашківка – с. Лашківка Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Либохора С – с. Либохора Сколівського р-ну Львівської обл.
Лів. – Лівобережна Україна
Лікіцари – с. Лікіцари Перечинського р-ну Закарпатської обл.
Лісничівка – с. Лісничівка Балтського р-ну Одеської обл.
Лолин – с. Лолин Долинського р-ну Івано-Франківської обл.
Лосє – с. Лосє Новосондецького пов. Малопольського воєв., Польща
Лубен.п. – *іст.* Лубенський пов. Полтавської губ.
Лужани – смт Лужани Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Лукавці – с. Лукавці Вижницького р-ну Чернівецької обл.
Лукачівка – с. Лукачівка Кельменецького р-ну Чернівецької обл.
Макарьово – с. Макарьово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Малий Рожин – с. Малий Рожин Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Мальців – с. Мальців Бардіївської округи Пряшівського краю, Словаччина
Мамаївці – с. Мамаївці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.

Марам. – Мараморощина (Південна Мармарощина), українська етнічна територія в Румунії
Мар'янівка – с. Мар'янівка Ширяївського р-ну Одеської обл.
Микуличин – с. Микуличин Яремчанської міськради Івано-Франківської обл.
Милятичі – с. Милятичі Пустомитівського р-ну Львівської обл.
Митків – с. Митків Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
Мокротин – с. Мокротин Жовківського р-ну Львівської обл.
Мшанець – с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Нагуєвичі – с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.
Накваша – с. Накваша Бродівського р-ну Львівської обл.
Наконечне Перше – с. Наконечне Перше Яворівського р-ну Львівської обл.
Недобоївці – с. Недобоївці Хотинського р-ну Чернівецької обл.
Неполоківці – с. Неполоківці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Нересниця – с. Нересниця Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Нижнє – с. Нижнє (колись Ботелка Нижня) Самбірського р-ну Львівської обл.
Нижні Гаї – с. Нижні Гаї Дрогобицького р-ну Львівської обл.
Нижній Студений – с. Нижній Студений Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Нова Кам'янка – с. Нова Кам'янка Жовківського р-ну Львівської обл.
Нова Царичанка – с. Нова Царичанка Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.
Нове Давидково – с. Нове Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Новом.п. – *іст*. Новомосковський пов. Катеринославської губ.
Новосонд. – Новосондецький пов. Малопольського воєв., Польща
Онут – с. Онут Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
Опішня – смт Опішня Зіньківського р-ну Полтавсьої обл.
Орявчик – с. Орявчик Сколівського р-ну Львівської обл.
Ошихліби – с. Ошихліби Кіцманського р-ну Чернівецької обл.
Панка – с. Панка Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.
Перегримка – с. Перегримка Ясельського пов. Підкарпатського воєв., Польща
Пилипець – с. Пилипець Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Підвисоке – с. Підвисоке Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.
Підманове – с. Підманове Шацького р-ну Волинської обл.
Плав'я – с. Плав'я Сколівського р-ну Львівської обл.
Плешевичі – с. Плешевичі Мостиського р-ну Львівської обл.
Подвірне – с. Подвірне Новоселицького р-ну Чернівецької обл.
Полошки – с. Полошки Глухівського р-ну Сумської обл.
Приборжавське – с. Приборжавське Іршавського р-ну Закарпатської обл.
Присівці – с. Присівці Зборівського р-ну Тернопільської обл.
Рава-Руська – м. Рава-Руська Жовківського р-ну Львівської обл.
Равське – с. Равське Жовківського р-ну Львівської обл.
Радоцина – с. Радоцина Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща
Рівн.п. – *іст.* Рівненський пов. Волинської губ.
Роздільне – с. Роздільне Самбірського р-ну Львівської обл.
Розлуч – с. Розлуч Турківського р-ну Львівської обл.
Розтоки К – с. Розтоки Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Росішка – с. Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Самари – с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.
Святкова Велика – с. Святкова Велика Ясельського пов. Підкарпатського воєв., Польща
Сергії – с. Сергії Путильського р-ну Чернівецької обл.

Сильне – с. Сильне Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Синевир – с. Синевир Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Сілець К-Б – с. Сілець Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.
Скоморохи – с. Скоморохи Сокальського р-ну Львівської обл.
Снідавка – с. Снідавка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Соколівка – с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Ставне – с. Ставне Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.
Стан.о.– *іст.* Станіславівський округ
Стара Ропа – с. Стара Ропа Старосамбірського р-ну Львівської обл.
Старі Кути – с. Старі Кути Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Старосамб. – Старосамбірський р-н
Страбичово – с. Страбичово Мукачівського р-ну Закарпатської обл.
Стрий. – Стрийщина; *іст*. Стрийський округ
Сучав. – Сучавщина, українська етнічна територія в Румунії
Сян. – *іст.* Сяноцький округ; тепер – Підкарпатське воєв., Польща
Татарбунари – м. Татарбунари Одеської обл.
Теребовля – м. Теребовля Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.
Терехівка – с. Терехівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.
Топорівці – с. Топорівці Новоселицького р-ну Чернівецької обл.
Торунь – с. Торунь Міжгірського р-ну Закарпатської обл.
Туринське – с. Туринське Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща
Тур'ї Ремети – с. Тур'ї Ремети Перечинського р-ну Закарпатської обл.
Турк. – Турківський р-н Львівської обл.
Тур'я-Бистра – с. Тур'я-Бистра Перечинського р-ну Закарпатської обл.
Тухля – с. Тухля Сколівського р-ну Львівської обл.
Тюдів – с. Тюдів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Усть-Путила – с. Усть-Путила Путильського р-ну Чернівецької обл.
Устя-Руське – с. Устя-Руське Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща
Харк.п. – *іст.* Харківський пов. Харківської губ.
Хащів – с. Хащів Турківського р-ну Львівської обл.
Херс.п. – *іст*. Херсонський пов. Херсонської губ.
Хітар – с. Хітар Сколівського р-ну Львівської обл.
Холопичі – с. Холопичі Локачинського р-ну Волинської обл.
Ціпки – с. Ціпки Гадяцького р-ну Полтавської обл.
Цуцилів – с. Цуцилів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.
Черемошна – с. Черемошна Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.
Черепківці – с. Черепківці Глибоцького р-ну Чернівецької обл.
Черк. – Черкаська обл.
Черна – с. Черна Виноградівського р-ну Закарпатської обл.
Черник – с. Черник (колись Зелениця-Зелена) Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.
Чернилява – с. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл.
Черніг.п. – *іст*. Чернігівський пов. Чернігівської губ.
Чертижне – с. Чертижне Меджилабірської округи Пряшівського краю, Словаччина
Чорна – с. Чорна Горлицького пов. Малопольського воєв., Польща
Шкляри – с. Шкляри Сяноцького пов. Підкарпатського воєв., Польща
Шубранець – с. Шубранець Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
Юрківці – с. Юрківці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

Яворів К – с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.
Яворів Л – м. Яворів Яворівського р-ну Львівської обл.
Якубяни – с. Якубяни Старолюбовняської округи Пряшівського краю, Словаччина
Ясени – с. Ясени Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.
Ясіня – смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Джерела

Авдеева – Авдеева М.Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: в 2 т. Воронеж: Изд. центр ВГУ, 2008–2012.
Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.
Аркушин[2] – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. А–Я / 2-е вид. Луцьк, 2016. 648 с.
Астаф'єва – Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова: у 4 кн. Івано-Франківськ, 2014. Кн. 1: А–Ж. 515 с.
БГ_С – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
БГ_Т – Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / уклад.: Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська. Чернівці: Рута, 2006. 383 с.
Бігуняк – Бігуняк А., Гойсак О. Лемківський словничок. Тернопіль, 1997. 46 с.
Б-Н – Білецький-Носенко П.П. Словник української мови / підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ: Наук. думка, 1966. 421 с.
Бондар – Словник українських говорів Одещини / за ред. О.І. Бондаря. Одеса, 2011. 222 с.
Брилінський – Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991. 116 с.
ВГХ_Т – Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів / упоряд.: Коваленко Н.Д., Коваленко Б.О. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 344 с.
Верхр_Б – Верхратський І. Говір батюків. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Т. XV. Львів, 1912. 308 с.
Верхр_ЗнД – Верхратський І. Знадоби до пізнаня угорско-руских говорів. Говори з наголосом движимим. *Записки Наукового товариства імени Шевченка* / за ред. М. Грушевського. Т. XXVII–XXX. Львів. 1899. 276 с.
Верхр_ЗнС – Верхратський І. Знадоби для пізнаня угорскоруских говорів. Говори з наголосом сталим. *Записки Наукового товариства імени Шевченка* / за ред. М. Грушевського. Т. XL, XLIL–XLV. Львів, 1901–1902. 280 с.
Верхр_Л – Верхратський І. Про говір галицких лемків. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1902. 490 с.
Вовк 1899 – Вовк Хв. Українське рибальство у Добруджі. *Матеріяли до українсько-руської етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів, 1899. Т. І. С. 33–52.
ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я.В. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
Гк 1935 – Калєндар гуцулский на рік 1935. Накладом т-ва приятелів Гуцулшіни. 228 с.

ГМ_Т – Говірка села Машеве Чорнобильського району: у 4 ч. / уклад.: Ю.І. Бідношия, Г.В. Воронич, Л.В. Дика та ін. Київ: Довіра, 2003–2005.
Гнатюк Р – Гнатюк В. Русини Пряшівської епархії і їх говори. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. Т. XXXV–XXXVI. Львів, 1900. С. 1–70.
Гнатюк 1900 – Гнатюк В. Ткацтво у східній Галичині. *Материяли до українсько-руської етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів, 1900. Т. 3. С. 12–26.
Гнатюк 1908 – Гнатюк В. Бойківське весїлє в Мшанци (Старосамбірського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів, 1908. Т. І. Ч. ІІ. С. 1–29.
Гнатюк 1909 – Гаївки / зібр. В. Гнатюк. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів, 1909. Т. XII. 367 с.
Гнатюк 1919 – Гнатюк В. Пісня про покритку, що втопила дитину. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 249–389.
Гол. – Головацкий Я. Ф. Материалы для словаря малорусского наречия. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. 10. Пряшів, 1982. С. 311–612.
Голуб. 1919 – Весїлє в селї Ілинцях, Снятинського пов. (1914 р.) / запис. О. Голубовичева. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 177–193.
Голянич – Голянич М.І. Мовний портрет села Тюдів. Словник: у 2 т. Т. 1. А–М. Івано–Франківськ: Лілея НВ, 2018. 1000 с.
Горбач_Б – Горбач О. Південно-буковинська гуцульська говірка с. Бродина, пов. Радівці, Румунія. *Горбач О. Зібрання статей. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія*. Мюнхен, 1997. С. 136–275.
Горбач_ВД – Горбач О. Діялектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі. *Горбач О. Зібрання статей. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія.* Мюнхен, 1997. С. 362–403.
Горбач_Д – Горбач О. Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща). *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 454–488.
Горбач_І – Горбач О. Словник діалектної лексики села Ізвори повіту Сучава, Румунія (гуцульська говірка). Рукописна картотека / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
Горбач_ІЛ – Горбач О. Словник ідіолексики. Рукописна картотека / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
Горбач_КБ – Горбач О. Південнолемківська говірка й діялектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина). Мюнхен, 1973. 103 с.
Горбач_Мл – Горбач О. Південна буковинсько-покутська говірка с. Милешовець бл. Радовець. *Горбач О. Зібрання статей. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія*. Мюнхен, 1997. С. 324–375.
Горбач_Н – Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія). *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 422–453.
Горбач_О – Горбач О. Словник діялектної лексики західньополіської говірки села Остромичі, кол. повіту Кобринь. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V: Діялектологія*. Мюнхен, 1993. С. 283–330.

Горбач_П – Горбач_О. Мармароська говірка й діялектний словник с. Поляни над р. Русковою (Румунія). *Горбач_О. Зібрання статей. Т. VIII: Історія мови. Діялектологія. Лексикологія*. Мюнхен, 1997. С. 276–323.

Горбач_Р – Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діялектний словник с. Романів Львівської области. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V: Діялектологія*. Мюнхен, 1993. С. 56–156.

Горбач_С – Горбач_О. Південноволинська говірка й діялектний словник села Ступно, кол. повіту Здовбунів. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V: Діялектологія*. Мюнхен, 1993. С. 434–523.

Горбач_Т – Горбач О. Говірки Теребовельщини. Словник діалектної лексики Теребовельщини. *Горбач О. Зібрані статті. Т. V: Діялектологія*. Мюнхен, 1993. С. 209–266.

Горощак – Горощак Я. Словник лемківсько-польскій – польско-лемківскій. Warszawa: Rutenika, 2004. 404 с.

Гоцкий – Гоцкий Й. Бойковский словарец (слова, употребляемые бойками в селе Ясене в наиближшей окресности села Перегинска в Стрийских горах. *Временник Ставропигийского института*, 1895–1903.

Гр. – Словарь української мови: у 4 т. за ред. Б. Грінченка. Т. I–IV. Київ, 1907–1909.

Грицак_В – Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах) / відп. ред. Н. Хобзей, Т. Ястремська. Львів, 2008. 320 с.

Грицак_С – Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.

Гриша 1899 – Гриша О. Весїльля у Гадяцькому пов. у Полтавщинї. *Материяли до українсько-руської етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: НТШ, 1899. Т. I. С. 111–156.

Груш. 1906 – Гр[ушевський] М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народа. Матеріяли з полудневої Київщини / опрац. Др. З. Кузеля. Ч. I. *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів: НТШ, 1906. Т. VIII. 220+VI с.

Груш. 1907 – Гр[ушевський] М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народа. Матеріяли з полудневої Київщини / опрац. Др. З. Кузеля. Ч. II. *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів: НТШ, 1907. Т. IX. 145 с.

ГС – Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Гуцульські світи: Лексикон. Львів, 2013. 668 с.

Гуц_ЛЕ – Гуцульщина: Лінгвістичні етюди. Київ: Наук. думка, 1991. 307 с.

ГЧ_Т – Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран. Черкаси: [б.в.], 2013. 881 с.

ГЧЗ_Т – Говірки Чорнобильської зони: тексти / упоряд. П.Ю. Гриценко та ін. Київ: Довіра, 1996. 358 с.

ДЄ – Добрилове Євангеліє 1164 р. / відп. ред. В. Німчук; упоряд. Ю. Осінчук. Львів, 2012. 804 с.

Дзендз_СЗ – Дзендзелівський Й.О. Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. Ужгород, 1958. 48 с.

Дикарев 1905 – Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Воронїжчині. *Материяли до української етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: НТШ, 1905. Т. VI. С. 113–204.

Доман. 1905 – Доманицький В. Народня медицина у Ровенському пов. на Волині. *Матеріяли до української етнольотії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: НТШ, 1905. Т. VI. С. 100–107.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. I–VI. Київ, 1982–.
ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков / под ред. О.Н.Трубачева, А.Ф. Журавлева. Москва, 1974–. Вып. 1–.
Жел. – Желеховский Є., Неділський С. Малоруско-нїмецкий словар: у 2 т. Львів, 1886.
ЗА – Записи авторки.
Зубр. 1900 – Зубрицький М. Народній календар, народнї звичаї і повірки, привязані до днїв в тиждни і до рокових сьвят (записані у Мшанцї, Староміського повіту і по сусїднїх селах). *Материяли до українсько-руської етнольотії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: НТШ, 1900. Т. III. С. 33–60.
Зубр. 1905 – Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци старосамбірського повіту. *Материяли до українсько-руської етнольотії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: НТШ, 1905. Т. VI. С. 1–40.
Зубр. 1909[1] – Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського пов. *Материяли до українсько-руської етнольотії*. Львів: НТШ, 1909. Т. XI. С. 1–22.
Зубр. 1909[2] – Зубрицький М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повіта. *Материяли до українсько-руської етнольотії*. Львів: НТШ, 1909. Т. XI. С. 23–29.
Ількевич – [Ількевич Г.] Галицкіи приповѣдки и загадки, зѡбраніи Григорим Илькевичом. Відень: Напечатано черенками О. О. Мехитаристів, 1841. VI, 124 с.
Квестіонар 1907 – Франко І., Гнатюк В. Квестіонар для збираня місцевих переказів. *Хроніка НТШ у Львові*. Вип. IV, вересень – грудень. 1907. Ч. 33. С. 16–25.
КГ – Картотека «Словника говірок Закарпатської обл.» М.А. Грицака / зберігається в Інституті української мови НАН України (Київ).
КІС[16-17] – Картотека «Словника української мови XVI – І пол. XVII ст.» / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).
Кміт – Кміт Ю. Ще про Волосатий. *Літопис Бойківщини*. Ч. 6. Рік V. Самбір, 1935. С. 1–9.
Кміт 1908 – Кміт Ю. Бойківське весїлє в Гвіздци (Турчанського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольотії*. Львів, 1908. Т. I. Ч. II. С. 30–78.
Кміт 1935 – Кміт Ю. Народні «па́цьірьи». *Літопис Бойківщини*. Ч. 5. Рік V. Самбір, 1935. С. 36–37.
Коб. 1936[1] – Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Ч. 7. Рік VI. Самбір, 1936. С. 16–65.
Коб. 1936[2]– Кобільник В. Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту. Ч. II. *Літопис Бойківщини*. Ч. 8. Рік VI. Самбір, 1936. С. 15–71.
Коваленки_С – Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / уклад.: Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.
Коваленко_ФС – Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

Колєснік_Д – Колєснік Л.Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання: дис. ... канд. філол. наук: додатки. Київ, 2016. 346 с.
КСГГ – Картотека «Словника гуцульських говірок» / зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ
Кузеля 1908 – Кузеля З. Бойківське весілє в Лавочнім (стрийського повіта). *Матеріяли до українсько-руської етнольогії*. Львів, 1908. Т. І. Ч. ІІ. С. 121–150.
ЛАЗО – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР. Ч. 1–3. Ужгород, 1958–1993.
Лесюк – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова зоря, 2008. 327 с.
Лисенко – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ: Наук. думка, 1972. 260 с.
ЛЛ – Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівский: поважно і на жарт / 3-тє вид., змін. і допов. Львів, 2015. 896 с.
Лом. 1960 – Ломацький М. «Верховино, світку ти наш». Нариси з Гуцульщини. Ню Йорк: Українське видавництво «Говерля», 1960. 288 с.
Лом. 1965 – Ломацький М. Заворожений світ. Ч. І: По той бік Чорногори. Мюнхен; Нью Йорк: Buchdruckerei «Logos», 1965. 231 с.
Лом. 1966 – Ломацький М. Заворожений світ. Ч. ІІ: По той бік Чорногори. Мюнхен; Торонко: Buchdruckerei «Logos», 1966. 271 с.
Макс. 1935 – Максимчук І. Домашня й кухонна посудина в Старім Самборі. *Літопис Бойківщини*. Ч. 6. Рік V. Самбір, 1935. С. 19–21.
Матіїв – Матіїв М. Словник говірок Центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь. 2013. 602 с.
ММАГ – Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry języków Ruskich UJ. Opracował i przygotował do druku M. Karaś. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. CCCLXXVI. Kraków; Warszawa, 1975. 244 s.
Могил. 1899 – Могильченко М. Будівля на Чернігівщині. *Материяли до українсько-руської етнольогії* / за ред. Хв. Вовка. Львів, 1899. Т. І. С. 79–95.
Мосора – Мосора М. Словар гуцульський зібраний Михайлом Мосорою. 1885–1896 / рукопис; зберігається в архіві І. Франка у Києві. №3/100.
МСДЯ – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3 т. Санкт-Петербург, 1893–1903. Т. I–III.
Надсяння_Т – Надсяння: Традиційна культура і побут (етнолінгвістичні матеріали) / зібр. й упоряд. М. Глушко, Л. Хомчак. Львів, 2017. 592 с.
Неґрич – Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березовú / відп. ред. Н. Хобзей. Львів, 2008. 224 с.
Николаев – Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора (с грамматическим очерком и образцами текстов. Москва, 2001. 232 с.
Номис – Номис М. Українські приказки, прислів'я, *і* таке інше: зб. О. В. Марковича і др. / спорудив М. Номис. Санкт-Петербург, 1864. VII, 304, XVII с.
Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наук. думка, 1984.

Онищук_М – Онищук А. Матеріяли до гуцульської демонольогії. Записані у Зеленици, надвірнянського повіта, 1907–1908. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів: НТШ, 1909. Т. XI. С. 1–139.

Онищук_НЖ – Онищук А. З народнього житя Гуцулів. *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів, 1912. Т. XV. С. 90–158.

Онищук_НК – Онищук А. Народний калєндар у Зеленици, Надвірнян[ського] пов[іту] (на Гуцульщинї). *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів, 1912. Т. XV. С. 1–61.

Онищук_О – Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів. *Матеріяли до української етнольогії* / за ред. В. Гнатюка. Львів, 1912. Т. XV. С. 159–177.

Панцьо_Д – Панцьо С. Матеріали до словника лемківського говору (Дієслівна лексика). Ч. 1. Тернопіль: Тернопільський педінститут, 1997. 55 с.

Паньк. – Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч.1. Прага, 1938. 549с.

ПЗН_Т[1] – Говірки південно-західного наріччя української мови: збірник текстів / упоряд. Н.М. Глібчук. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 155 с.

ПЗН_Т[2] – Українські говірки південно-західного наріччя: тексти / упоряд. Н.М. Глібчук. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 238 с.

Пиртей – Пиртей П. Словник лемківської говірки: Матеріали до словника. Івано-Франківськ, 1986. 460 с.

Пискунов – Пискуновъ Ф. М. Малороссійско-червонорусскій словарь живаго и актоваго языка / 2-е изд. Киев: Тип. Е. Я. Федорова, 1882. 304 с.

Піпаш – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.

РП – Розповіді з Підкарпаття: Українські говірки східної Словаччини / підгот. О. Лешка, Р. Шішкова, М. Мушинка. Нью-Йорк; Прага; Київ: Euroslavica, 1998. 320 с.

Русов 1905 – Русов М. Гончарство у с. Опошнї у Полтавщинї. *Материяли до української етнольотії* / за ред. Хв. Вовка. Львів: НТШ, 1905. Т. VI. С. 41–59.

Сабадош – Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.

Сабадош ЛЛ – Сабадош І. Лісосплавна лексика українських Карпат (матеріали до «Лексичного атласу української мови»). *Сабадош І. Українська лексика в просторі і часі: Збірник праць*. Ужгород, 2015. С. 143–188.

Сагаровський_ФСХ – Сагаровський А.А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 228 с.

СБ – Гнатишак Ю., Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т. Слова з Болехова. Львів, 2017. 635 с.

$СБ_2$ – Гнатишак Ю., Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т. Слова з Болехова / рукопис (2-е вид., доповн. і доопрац.); зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів).

Свєнц. – Свєнціцький І. Бойківський говір села Бітля. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. 1913. Т. CXIV (114). С. 117–153.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

СУМ_ГЄН – Словник української мови: у 3 т. / ред.: С. Єфремов, А. Ніковський; упоряд. Б. Грінченко [репринт з видання 1927 р.] Київ: ВД Д. Бураго, 2017.

СУМ[14-15] – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.

СУМ[16-17] – Словник української мови XVI – перша половина XVII ст. / відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало, Г. Войтів. Львів, 1994–. Вип. I–.

СУМ$_{20}$ – Тлумачний словник української мови: у 20 т. (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). URL: https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 (дата звернення 01.10. 2019)

Тарас. 1919 – Весілє в Борисівці, Валуйського пов., в Воронїжчинї (1894 р.) / запис. П. Тарасевський. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 118–158.

Тимч_ІС – Тимченко Є. Історичний словник українського язика. Харків; Київ, 1930–1932. Зош. 1–2 (А–Ж).

Тимч_МС – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / підгот. до друку В. Німчук, Г. Лиса. Київ; Нью-Йорк, 2002.

Турчин – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів, 2011. 384 с.

УГР_Т – Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діялектні тексти. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 782 с.

УЗГ_Т Українські закарпатські говірки. Тексти / упоряд. та передм. О. Миголинець, О. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.

УССГ_Т Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти / ред.: К.Д. Глуховцева; упоряд.: К.Д. Глуховцева, В.В. Лєснова, О.І. Ніколаєнко. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. 424 с.

Франко_П – [Франко І.] Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др Іван Франко. Т. 1–3. *Етнографічний збірник*. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1901–1910. Т. 10, 16, 23–24, 27–28.

Шек_ДИ – Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Верховина: Редакція журналу «Гуцульщина», 2007. 496 с.

Шек_Р – Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів. Верховина: Редакція журналу «Гуцульщина», 2009. 352 с.

Шило_С – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей. Львів; Нью-Йорк, 2008. 288 с.

Шило_Т – Шило Г. Тексти. *Шило Г. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра*. Львів, 1957. С. 207–227.

Шкрумеляк – Шкрумеляк М.С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ: ІФОЦППК, 2016. 176 с.

Шух. – Шухевич В. Гуцульщина. Ч. I–V. Львів, 1899–1908.

Яв. – Яворницький Д.І. Словник української мови. Т.1 (А-К). Катеринослав: Слово, [1920].

AGB – Rieger J. Atlas gwar bojkowskich. T. 1–7. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wyd-wo PAN, 1981–1986.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polkiego. Kraków, 1957. 806 s.

Harasymczuk – Harasymczuk R.W. Tańce huculskie. *Prace etnograficzne*. Lwów: Towarzystwo Ludoznawcze, 1939. T. 5. 186 p.
Hnát – Hnát A. Krátky rusínsky slovník. Trebišov, 2003. 132 s.
Janów – Janów J. Słownik huculski / oprac. i przygot. do druku J. Rieger. Kraków: Wyd-wo naukowe DWN, 2001. 292 s.
Rudn. – Rudnyc'kyj J. An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. V. I. P. I–X. Winnipeg, 1962–1972.
Skok – Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Kn.1 (A–J). Zagreb, 1971.
SŁ – Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. Warszawa, 1995. 253 s.
Šišková_S – Šišková R. Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník. Praha: Euroslavica, 2009. 200 s.

Література

Апресян 1974 – Апресян Ю.Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка). Москва, 1974. 368 с.
Апресян 1997 – Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика. Opera selecta.* Вып. 35. Москва, 1997. С. 272–298.
Апресян 2009 – Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. Москва: Языки славянских культур, 2009. 568 с.
Галактинова 2011 – Галактинова И.В. Слова со значением пространственной ориентации: топологическая зона верха. *Слово и язык. Сборник статей к восьмидесятилетию академика Ю.Д. Апресяна*. Москва, 2011. С. 172–181.
Глуховцева 2012 – Глуховцева К.Д. Багатозначність і семантична дифузія слова усного мовлення. *Лінгвістика.* №3 (27). Ч. І. 2012. С. 64–74.
Голик 2003 – Голик Р. *Гори, долини і тексти*: етносеміотика фольклорного простору Яна Адамовського і «культурологія природи» Яцека Возняковського. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 546–552.
Гримашевич 2004 – Гримашевич Г.І. Номінація жіночого поясного одягу в говірках Середнього Полісся. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. №19. С. 235–237.
Гриценко 1984 – Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ: Наук. думка, 1984. 228 с.
Гриценко 1990 – Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наук. думка, 1990. 272 с.
Зализняк 2001 – Зализняк Анна А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов». *Вопросы языкознания*. №2. 2001. С. 13–25.
Зализняк 2004 – Зализняк Анна А. Феномен многозначности и способы її описания. *Вопросы языкознания*. №2. 2004. С. 20–45.
Звегинцев 1957 – Звегинцев В.А. Семасиология. Москва: Изд-во Московського у-та, 1957. 320 с.

Иванов, Топоров 1965 – Иванов Вяч. Вс., Топоров В.Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период). Москва: Наука, 1965. 246 с.

Иванов, Топоров 1974 – Иванов Вяч. Вс., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. Москва, 1974. 342 с.

Кочерган_УМ – Кочерган М.П. Лексико-семантична система. *Українська мова. Енциклопедія* / гол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 305–306.

Кочерган 2006 – Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2006. 464 с.

Курило 1960 – Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Торонто: Нові дні, 1960. 197 с.

Лассан 2008 – Лассан Э. Культурные концепты как узловые точки картины мира и предмет лингвокультурологии. Язык описания концептов. *Лингвокультурология. Очерк русской концептологии*. Вильнюс: Вильнюсский педагогический университет, 2008. С. 23–28.

Левицкий 2006 – Левицкий В.В. Семасиология. Винница: Нова книга, 2006. 512 с.

Леонтьев 1971 – Леонтьев А.А. От редактора. Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования / отв. ред. А.А. Леонтьев. Москва: Наука, 1971. С. 3–6.

Лисиченко 2009 – Лисиченко Л.Л. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид.гр. «Основа», 2009. 192 с.

Маклакова, Стернин 2013 – Маклакова Е.А., Стернин И.А. Теоретические проблемы семной семасиологии. Воронеж: Истоки, 2013. 277 с.

Нефедова 2008 – Нефедова Е.А. Многозначность и синонимия в диалектном пространстве. Москва: Макс-пресс, 2008. 464 с.

Никитин 1974 – Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Владимир: [б.в.], 1974. 222 с.

Никитин 1983 – Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика). Москва: Высшая школа, 1983. 128 с.

Новиков 1982 – Новиков Л.А. Семантика русского языка. Москва: Высшая школа, 1982. 272 с.

Новіцька 2013 – Новіцька О.І. Номінація жіночого та чоловічого поясного одягу в говірках Підгаєччини. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 319–328.

Падучева 2004 – Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.

Пономарева 2007 – Пономарева Н.В. Семантический и словообразовательный потенциал имен топологических зон *верх / низ* (на материале русского литературного языка): автореф. ... канд. филол. наук. Кемерово. 2007.

Попова 2013 – Попова Н.М. Моделювання національної концептосфери: семантичний аналіз та когнітивна інтерпретація. Проблеми семантики слова, речення та тексту. Вип. 31. 2013. С. 197–207.

Попова, Стернин 1999 – Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999. 312 с.

Попова, Стернин 2007 – Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва: Восток-Запад, 2007. 314 с.

Приходько 2008 – Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
Селіванова 2006 – Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
Скороходько 1983 – Скороходько Э.Ф. Семантичкеские сети и автоматическая обработка текста. Киев, 1983. 218 с.
Скороходько_УМ – Скороходько Е.Ф. Семантична сітка. *Українська мова. Енциклопедія* / гол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 577.
Смирницкий 1954 – Смирницкий А.И. К вопросу о слове: Проблема тождества слова. *Труды института языкознания*. Т. 4. Москва: ИЯ, 1954. С. 8–101.
Степанов – Степанов Ю. Концепт. URL: http://genhis. philol. msu. ru/ article 120. shtml (дата звернення: 01.10. 2019).
Тараненко_УМ – Тараненко О.О. Лексичне значення. *Українська мова. Енциклопедія* / гол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 307–309.
Телия 1996 – Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты. Москва: Наука, 1996. 284 с.
Толстая 2002 – Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира. *Русский язык в научном освещении*. 2002. №1(3). С. 112–127.
Толстая 2008 – Толстая С.М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва: Индрик, 2008. 528 с.
Толстой 1969 – Толстой Н.И. Славянская географическая терминология (семасиологические этюды). Москва: Наука, 1969.
Толстой 1997 – Толстой Н.И. Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии. *Толстой Н.И. Избранные труды. Т. 1. Славянская лексикология и семасиология*. Москва, 1997. С. 12–43.
Трубачев 1980 – Трубачев О.Н. Реконструкция слов и значений. *Вопросы языкознания*. 1980. №3. С. 3–14.
Трубачев 1988 – Трубачев О.Н. Приемы семантической реконструкции. *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции*. Москва, 1988. С. 197–222.
Уваров 1996 – Уваров М.С. Бинарный архетип. Эволюция идеи антиномизма в истории европейской философии и культуры. СПб.: Изд-во БГТУ, 1996. 214 с. URL: http://sofik-rgi.narod.ru/avtori/binarniy_arxetyp/index. htm (дата звернення: 01.10. 2019).
Урысон 2019 – Урысон Е. В. Иерархия значений многозначного слова: к постановке проблемы. *Русский язык в научном освещении.* № 1. 2019. С. 46–57.
Уфимцева 1986 – Уфимцева А.А. Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики. Москва: Наука. 240 с.
Флягина 2012 – Флягина М.Ф. *Верх* и *низ* как основные образы географического пространства (на материале географической лексики донских говоров). *Известия ВГПУ*. №6 (70). 2012. С. 65–68.
Холодьон 2017 – Холодьон О.М. Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті: автореф. ... канд. філол. наук. Київ, 2017. 20 с.
Цивьян 1990 – Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской картины мира. Москва: Наука, 1990. 209 с.

Шмелев 1964 – Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва, 1964. 244 с.

Шмелев 1973 – Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва: Наука, 1973. 280 с.

Шумейкіна 2009 – Шумейкіна А. Сучасний підхід до аналізу семантичної структури багатозначного слова. *Рідний край : науковий публіцистичний художньо-літературний альманах*. Вип. 1 (20). Полтава: АСМІ, 2009. С. 62–68. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1288/1/Shumey.pdf (дата звернення: 01.10. 2019).

Яковлева 1994 – Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). Москва: Гнозис, 1994. 344 с.

Ястремська 2015 – Yastremska T. The lexeme *верх*: its phonetic and semantic features, and derivative resources in south-western dialects of Ukrainian. LingVaria. Rok X (2015). №1(19). S. 221–239.

Ястремська 2017$_{а}$ – Семантична опозиція *горі – долі* в говірках південно-західного наріччя української мови. *Gwary Dziś*. V. 9. Poznań, 2017. S. 159–174.

Ястремська 2017$_{б}$ – Динаміка семантичної структури лексеми *верх* у говірках південно-західного наріччя. *Діалекти в синхронії та діахронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології* / відп. ред. П.Ю. Гриценко. Київ: ТОВ «КММ», 2017. С. 502–514.

Ястремська 2018 – Система дериватів у контексті лексикографії. *IX Міжнародний конгрес україністів. мовознавство: Зб. наук ст*. (До 100-річчя Національної академії наук України) / гол. ред. Г. Скрипник. Київ: Вид-во ІМФЕ, 2018. С. 588–599.

Ястремська 2019$_{а}$ – Ястремська Т. Проблема частиномовного (не)розрізнення: прислівник чи конструкція «прийменник + іменник»? *Філологічний часопис* / гол. ред. О.Ю. Зелінська. №1(13). Умань. 2019. С. 165–175.

Ястремська 2019$_{б}$ – Локативні прислівники в говірках української мови: лексикографічне моделювання. *Prace filologiczne*. T. LXXIV. Warszawa, 2019. S. 67–78.

Lakoff, Johnson 2003 – Lakoff G., Johnsen M. Metaphors we live by. London: The university of Chicago press, 2003. 191 p.

II.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Ганна Дидик-Меуш
Львів

Українська мова XVI–XVIII століть: можливість традиційного і нового дослідження

The Ukrainian Language in the 16th to 18th centuries: possibilities of traditional and innovative studies

1.1. Підходи до вивчення українських писемних текстів

Писемні пам'ятки – необхідна умова для студій з історичного мовознавства. Сучасну мову можна досліджувати, на думку І. Свєнціцького, «дорогою слуху живих звуків в ріжних місцях від ріжних осіб – на довшому просторові часу, та шляхом зору писаного слова з ріжних місць і від ріжних осіб на однім місці та на невеликому просторові часу», тимчасом як «мову давніх діб пізнаємо тільки дорогою зору в памятках письма, з яких зібраний матеріал поясняємо здебільшого на основі даних загального мовознавства явищами живої мови» [Свєнціцький 1920: 1]. А тому «досвід в области явищ мови давніх діб можливий хиба як наукова гіпотеза, яку можна нераз оправдати даними новопізнаних, колись майбутніх памяток. Вони одначе мають обмежений зміст та свою границю, за яку не виходять в глибину віків» [Ibid.].

Писемні пам'ятки не тільки уможливлюють вивчення мови минулого, а й створюють для науковця труднощі під час їх прочитання та вимагають розв'язання низки проблем. Насамперед ідеться про вміння «слухати минуле» через текст [Stock 1990], про реконструкцію минулого [Yates 1977], так званої «прихованої реальності, що проявляє себе лише в непрямий спосіб – у характерних для певного часу й середовища вербальних

кліше» [Яковенко 2002: 82]. Пам'ятку мови «треба розглядати з позицій реконструйованої мовної свідомості» тогочасного староукраїнського суспільства, а не оцінювати її «з погляду носія української літературної мови, орієнтованого на сучасну мовну норму», а «мовна свідомість давніх українців опредметнена передусім у текстах, для адекватного прочитання яких потрібне ґрунтовне вивчення мовно-культурного контексту епохи» [Гнатюк 2010: 369]. Отож можна говорити навіть про безпосередню «реставраційну роботу»[1], якій «зараджує ряд можливостей, найперша і найпереконливіша з яких – вчитування в тексти творів, завжди адресованих, завжди писаних з надією на увагу бажаного читача, на "*внѣманиє*" в дослівному його розумінні» [Сивокінь 1984: 28].

Що ж до власне мовних чинників, то однією з основних аксіом пропонованого дослідження є такий підхід: «Фіксація того чи іншого елемента лінгвокультури на письмі (як у поодиноких випадках, так і, особливо, масово) є неспростовним доказом існування чи закріплення його в мові, адже в пам'ятках він засвідчується завжди пізніше від часу свого виникнення <…>. Фіксація явища в писемному тексті завжди є його документом, паспортом, який засвідчує: явище у відповідний час існувало, воно розвинулося не пізніше (хоч, звичайно, могло виникнути навіть на багато десятків років чи століть до цього)» [Німчук 2008: 3].

Отож пам'ятки української мови – найнадійніший критерій аналізу мовних явищ, але й він має суттєві недоліки. Треба зважати на кілька об'єктивних причин, зокрема таких:

1) «в опрацюванні перебувають усі відомі в наукових колах писемні джерела, однак є, безперечно, і такі, які сучасному дослідникові невідомі й недоступні» [Лизанец 1976: 87], тож у текстах останніх, імовірно, можуть бути засвідчені мовні явища, які вплинули б на результати сучасних мовознавчих описів чи спонукали б до перегляду усталених тверджень;

2) одиничний вияв мовного явища ще не є підставою для надійного висновку про його поширення в мовленні (однією з причин такої ситуації дослідники вважають т.зв. «описки», «помилки»: на їхню думку, фіксацій може бути кілька і відзначених не в одному тексті) [Мойсієнко 2006: 42]. Зрозуміло, що спорадичні свідчення пам'яток мають свої «вади», однак, як доводить практика, їх не можна цілком відкидати, адже, по-перше, такі поодинокі писемні факти не обов'язково виникали тільки внаслідок «псування книг», тобто перекручування, руйнування первісного тексту; писарі не лише механічно помилялися (від утоми, хвороби, неуважності тощо), а й свідомо допускали зміну у протографі, оскільки якесь слово чи буквосполучення

[1] За словами Н. Яковенко, «лише наївний історик сліпо вірить джерелу, натомість фахово зрілий – ніколи» [Яковенко 2017].

для них були чужими. Тому, по-друге, такі навмисні помилки якраз і можуть допомогти сучасним історикам мови, зокрема щодо локалізації пам'ятки.

Водночас свідома зміна у протографі зумовлює, на думку Л. Гумецької, фатальні помилки під час прочитання тексту. Дослідниця стверджує, що розшифрування викривлень та пошуки «істинного слова» в тексті пам'ятки є справою нелегкою. Найбільше перекручень та помилок, за її спостереженням, виявлено в перекладах із польсько-латинських оригіналів, які дійшли в пізніх списках, а також у молдавських грамотах, «над якими трудилися молдавські писарі, що не завжди належно володіли західноруською писемно-літературною мовою, офіційною мовою внутрішніх та зовнішніх грамот молдавського воєводи» [Гумецкая 1974: 59]. Наприклад, у тексті перекладу Вісліцького статуту (список кінця XV – початку XVI ст.) є речення: *судья не имеєть веньцова(т) слати одно два слуги*. Перекручення *веньцоват* виникло через неналежне написання словосполучення *веньци дѣцковати*, і текст артикула треба читати так: *судья не имеєть веньци дѣцковати слати одно два слугы* (тобто суддя не повинен посилати більше двох слуг брати майно в заставу) [Ibid.: 60]. Або траплялося, що, не розуміючи переписуваного слова, писар відтворював звукову форму відомого йому слова, іноді із цілком протилежним значенням, і тільки зіставлення з польськими та латинськими текстами допомагало укладачам «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» зрозуміти справжню суть речення. Л. Гумецька ілюструє це таким прикладом із грамоти XV ст.: в одному з артикулів Вісліцького статуту йдеться про право жінок приходити до суду особисто, а не як раніше – «з групою чоловіків через фізичну делікатність жінки, що іменується старопольським словом *kruchość*; писар, не знаючи українського відповідника, задокументував са́ме це польське слово, яке згодом інший переписувач виправив на *крѣпость*», через що текст документа, як підсумувала дослідниця, «перетворився на нісенітницю» [Ibid.]

Отже, щоб відчитати слова чи вирази, які обрані за предмет цього дослідження, треба, з одного боку, розуміти минуле через писемне слово, що вимагає і належної освіти, і подальшої копіткої постійної праці, яка потребує, на переконання наших предків, «*великой хитрости и мастерства*». З іншого – послуговуватися необхідними для цього методами, зокрема методом інтерпретації. Зрозуміло, дослідження з історії мови має чималий відсоток припущення, здогадок, бо доводиться мати справу не з конкретними фізичними об'єктами, а із сучасними уявленнями про них [детально див.: Дидик-Меуш 2008].

1.2. Пам'ятки XVI–XVIII ст. і питання періодизації української мови

1.2.1. Період XVI–XVIII ст.: об'єктивність і реальність чи умовність і припущення

Періодизація, безперечно, важлива для історика мови, адже «кожному етапові розвитку українського письма відповідає певне коло проблем» [Коць-Григорчук 2011: 49]. Однак упродовж тривалого часу розвитку мовознавства питання періодизації української мови було значною мірою питанням політичним, зокрема щодо запровадження та закріплення в радянській академічній науці термінів *давньоруська мова*, *спільна мовна єдність* та ін. і аж до їхнього обґрунтованого спростування [Горбач 1996; Німчук 1997; Півторак 1988; Півторак 2001; Півторак 2015] та пропозиції вживати інші терміноназви: *літературна мова київського періоду* (X–XIV ст.) [Ковалів 1962], *руськоукраїнська мова* (XI–XIII ст.) [Німчук 1997], *мова києворуського періоду* [Гринчишин 1995; Німчук 1982; Чікало 1997], *мова пам'яток Київської Руси* [Чікало 1997], *давньоукраїнська мова* [Коць-Григорчук 2011]. Проблема періодизації знову набула актуальності через потребу засвідчити функціювання української мови як самостійної від перших писемних згадок і документальних підтверджень.

Питання щодо того, як кваліфікувати досліджуваний період – як XVI–XVII ст. чи як XVI–XVIII ст., – не викликало особливих розходжень і тривалих обговорень, але й тут є суперечності, умовність поділу та відсутність одностайної думки.

Традиційно більшість істориків мови послуговується періодизацією О. Горбача, який виділяє період 1350/1400–1750/1800 рр. і кваліфікує його як *середньоукраїнську добу* з такими підперіодами: 1) литовсько-польська доба (1350–1650) і 2) козацька доба (1648/1764/1775/1780) [Горбач 1993]. За цією класифікацією ідуть, зокрема, М. Лесів (*середньоукраїнська книжна мова XVII ст.*), М. Мозер (*руська (білоруська та українська) мова середньої доби XIV–XVIII ст.*) [Мозер 2008: 55], Г. Наєнко (*науковий текст середньоукраїнського періоду*) [Наєнко 2013: 24] та ін. Як окремий часовий період розвитку мови кінець XVI–XVIII ст. виділяють М. Бойчук та В. Передрієнко [Бойчук 1962: 62; Передрієнко 2000: 604–605]. П. Плющ і М. Мозер, визначають середину – другу половину XVII ст. як межу між цілком різними етапами розвитку староукраїнської мови, оскільки кінець XVI – середина XVII ст. – «золотий вік» української культури, зокрема й літературної мови, а після возз'єднання України з Росією українська культура й українська літературна мова поступово занепадає [Плющ 1971: 423; Мозер 2008: 280].

Ю. Шевельов виокремлює період до 1709 року (1569–1709 – як окремий підперіод) і період після 1709 року (битва під Полтавою), мотивуючи тим, що Переяславська угода 1648 року не внесла докорінних змін ні в соціальну структуру суспільства, ні в характер культури й мови [Шевельов 1998: 691]. Таку ж думку висловлював В. Русанівський: розквіт староукраїнської літературної мови не припинився одразу після 1654 року, а тривав усе XVII ст. аж до першої чверті XVIII ст. [Русанівський 2002: 76–125; див. ще: Cymbalistij 1991]. Логічним продовженням думки Ю. Шевельова стала його періодизація української мови із залученням писемних пам'яток: 1) від середини XVI і включно із першими роками XVIII ст. тривав середньоукраїнський період; 2) до кінця XVIII ст. – пізньосередньоукраїнський період [Шевельов 1998].

Українські мовознавці використовують стосовно мови також періодизації розвитку суспільства, зокрема класифікації істориків Н. Яковенко, Я. Грицака, К. Диси та ін., послуговуючись, до прикладу, терміном *ранньомодерна Україна* на позначення періоду, який в Україні, на думку істориків, тривав до кінця XVIII ст., а в Західній Європі – до кінця XVII ст. [Дидик-Меуш 2008: 8]. М. Мозер визначає мову українських пам'яток XVII–XVIII ст. як «мову українських джерел ранньомодерної доби» [Мозер 2016: 11] і детально аналізує «українську мову ранньомодерної доби» [Moser 2016: 37].

Питання періодизації, на нашу думку, не може бути до кінця вирішеним через значний ступінь його відносності. Адже, як уже йшлося вище, самі історики мови зауважують, що встановлення будь-яких меж у розвиткові мови є умовним, бо жодна епохальна дата і зміна відносин між державами чи в межах окремої держави не призупиняє функціювання мови, до того ж, кардинально не змінює його. До прикладу, В. Передрієнко виокремлює XVIII ст., але його твердження про окремий етап не засвідчує відмінності від, наприклад, XVI–XVII ст. На думку вченого, XVIII ст. «пов'язується з найширшим, порівняно з попередніми періодами, проникненням живомовних елементів у структуру *старої літературно-писемної мови* – її лексику, фонетику і граматику, стилі, <…> посилюється значення творів світського характеру, пов'язаних з реальними життєвими запитами людини, зростає роль і вага пам'яток, що походять з території південно-східних говорів» [Передрієнко 1979: 5]. Однак далі читаємо: «Жива народна мова XVIII ст., як і старої доби в цілому, не виступає в літературно-писемних пам'ятках (фактично єдиному джерелі її дослідження), так би мовити, в чистому вигляді. Вона є лише компонентом *старої літературно-писемної мови*, нехай важливим, а в багатьох випадках і визначальним, але завжди поєднаним з іншим компонентом – книжним» [Ibid.]. Про те ж пише історик мови Л. Гнатюк, досліджуючи складний та неоднозначний лінгваль-

ний феномен – мову Г. Сковороди: «Мовна свідомість староукраїнського суспільства першої половини XVIII ст., у тому числі української еліти, хоча й формувалася під впливом несприятливих політичних та культурних чинників, усе ж зберігала стрижневі константи суспільної мовної свідомості попереднього періоду (кінця XVI–XVII ст.), позначені ідеєю цінності рідної мови (що було співзвучним з аналогічними процесами в Європі)» [Гнатюк 2010: 369].

Наголосімо, що XVIII ст. – на противагу «золотому вікові» українського письменства (II половина XVI – перша половина XVII ст.) – «одна з найнесприятливіших фаз із погляду розвитку української мови» через її зросійщення [Мозер 2008: 280][2]. Однак ані в XIX ст., ані згодом у XX ст. історики мови не мали змоги дослідити цієї проблеми. О. Горбач критично оцінив козацьку добу (1648–1780 рр.) і подав факти витіснення української мови російською (на Гетьманщині та Слобожанщині) і польською (у Речі Посполитій), пропонуючи розробити періодизацію української мови на власне мовній підставі [ibid.: 281]. Отож «аж ніяк не варто, розробляючи періодизацію історії української мови, брати добу XVI–XVIII ст. за один період, як це було заведено в українському радянському мовознавстві», тому що у XVIII ст. «мова як поняття й не була тим критерієм, за яким українець мав би в першу чергу відрізнятися від росіянина», і лише «в XIX ст., за доби Романтизму, мова стає посутнім складником у розважаннях національно свідомих українців» [Ibid.: 285].

Увесь корпус документів XVIII ст. М. Мозер поділив на три групи: 1) 1700–1722 рр. – Гетьманщина ще значною мірою зберігає самостійність; указ Петра I від 1720 року (фактична заборона української мови в офіційному вжитку) спричинить русифікацію від моменту створення Малоросійської колегії; 2) 1723–1764 рр. – «потужні русифікаційні тенденції перемежовуються з періодами часткової автономії Гетьманщини», ця доба завершується ліквідацією Гетьманщини та заснуванням «другої Малоросійської колегії»; 3) 1765–1786 рр. – «урядування та діловодство ведуться майже виключно російською мовою». Тож ділові документи 1700–1722 років «і надалі містять в цілому ще не заторкнуту українську ділову мову, де російському елементові відводиться геть мізерне місце (або й ніякого) в мовному оформленні тексту на всіх рівнях. Зрештою, саме під цю добу ще міг з'явитися й такий важливий твір, як козацький літопис Самійла Величка (1720 р.)» [Мозер 2008: 286–287]. Зауважмо, однак, що в останньому своєму до-

[2] Як зауважив О. Лазаревський, на той час (ідеться про середину XVIII ст.) *«политическая жизнь начала терять свои самобытныя формы и стала сливаться съ общерусской жизнью»* [Лазаревский 1884: III–XV].

слідженні – «Історія української літературної мови» (2018) – М. Мозер, заперечуючи до деякої міри свої попередні постулати, усе-таки бере широкі хронологічні рамки для характеристики «руської літературної мови ранньомодерної доби» (1349–1798 рр.), за якою іде створення та розвиток нової української стандартної мови «новоукраїнської доби» (від 1798 р.) [Мозер 2018: 12–18].

Факти, проте, свідчать про протилежну тенденцію: упродовж тривалого часу дослідники української мови обирають для вивчення період до XVIII ст. включно:

- історичний словник української мови Є. Тимченко назвав «Материалы для словаря письменной и книжной южнорусской речи XV–XVIII вв.»;
- Л. Гумецька говорила про «пам'ятки староукраїнської мови XIV–XVIII ст.» [Гумецька 1965: 16–18; Гумецкая 1974: 59];
- А. Грищенко аналізує прикметник у діахронії на широкому ілюстративному тлі – «пам'ятки української мови XVI–XVIII ст.» [Грищенко 1978: 146];
- М. Чікало вивчає пам'ятки української мови XIV–XVIII ст., які слугували підставою для опису кольороназв [Чікало 1994: 7] та ін.

Окрім цього, треба брати до уваги всі доступні для опрацювання пам'ятки різних жанрів і стилів, тимчасом як висновки сучасних мовознавців, що ґрунтуються переважно на текстах ділового стилю, є логічними, проте частковими, як-от у цьому випадкові: «Після 1765 року на Східній Україні вже зовсім немає документів юридичного гатунку, в яких, за винятком графемного рівня, можна було б натрапити на значний шар українізмів. Це відмирання східноукраїнської канцелярійної мови являє собою певний крок в історії української мови, що його не варто недооцінювати. Це і є втрата безперервності у розвитку літературної мови. Адже історія літературних мов розгортається на площині їхньої культурної спроможності, а не на площині їхніх системних властивостей, що вони залишаються незмінними, доки існує сама мова, незалежно від її суспільного статусу. Та коли певна мова майже повністю зникає з красного письменства та з адміністративно-правничого вжитку, як це сталося у XVIII ст. на Східній Україні, тоді теза про тяглість розвитку літературної мови підлягає докорінному переглядові» [Мозер 2008: 302].

Отож часові межі пропонованого дослідження XVI–XVIII ст.[3] стосуються не якогось конкретного періоду тієї чи іншої відомої сьогодні періодизації, навпаки – тільки свідчать про широке хронологічне тло і про

[3] До джерел увійшла унікальна пам'ятка «Четья-Мінея» 1489 року, яку свого часу було введено до канону джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (Львів, 1994).

численні писемні джерела, на матеріалі яких досліджено деякі аспекти сполучуваності слів тогочасної української мови. Період XVI–XVIII ст. поєднує «другий золотий вік українського письменства»[4], його розквіт та занепад[5]; тут помітні неоднозначні наслідки другого церковнослов'янського впливу[6]; окрім цього, період якнайкраще відображає тісні мовно-культурні контакти на карті Європи.

1.2.2. Лінгвономен: вибір та уніфікація терміна

Як і питання періодизації української мови, не вирішеним до кінця є також питання терміна-кваліфікатора мови XVI–XVIII ст. У сучасній українській лінгвістиці вживають низку лінгвономенів на позначення мови зазначеного вище періоду, часто кілька термінів виявляємо в одного і того самого дослідника:

- *староукраїнська мова / староукраїнська літературна мова:* П. Житецький, І. Білодід, А. Грищенко, І. Керницький, Г. Войтів, М. Чікало, І. Чепіга, Л. Гнатюк, У. Штанденко, Т. Видайчук, О. Ніка, С. Грицина, Т. Бичкова
- *стара українська мова:* В. Русанівський
- *староукраїнська (руська) мова:* І. Фаріон
- *стара літературно-писемна українська мова:* В. Передрієнко
- *середньоукраїнська мова:* С. Зінченко
- *мова раннього новоукраїнського періоду:* С. Зінченко
- *українська мова ранньомодерної доби:* Г. Дидик-Меуш
- *мова старої доби:* В. Передрієнко

[4] Перший золотий вік закінчився з розпадом Київської Русі та зруйнуванням Києва 1240 р. [Мозер 2008: 40–43].

[5] Див.: студію М. Мозера із красномовною назвою «How It All Began: Ukrainian-Russian "Surzhyk" in Eighteenth-Century Sources from the Hetmanate» [Moser 2016].

[6] За аргументованим твердженням Л. Коць-Григорчук, південнослов'янський вплив вичерпав себе в Росії вже на початку XVI ст., а в Україні і в Білорусії протримався до XVII ст. [Коць-Григорчук 2011: 51]. «Південнослов'янський вплив підтримувала традиція церковнослов'янської мови у пам'ятках письменства літургічного змісту всіх видів. Але разом з тим збереглися риси, успадковані від загальноруської єдности, і південнослов'янський вплив XIV–XV ст. тільки наклався на східнослов'янську традицію письма» [Ibid.: 55]. Тож південнослов'янський вплив «не міг загальмувати подальшого розвитку письма східнослов'янських народів, а особливо у той час, коли послаблювалися контакти з народами Балканського півострова. Щоразу ширше входила в письменство й у твори малярства народна стихія різних територій. Вона виявляється й у мові творів різних видів письменства» [Ibid.: 56].

- *українська мова / українська літературна мова XVI–XVIII ст.:* В. Чапленко, А. Грищенко, М. Лесів, Г. Півторак, В. Німчук, У. Єдлінська, Г. Стрельчук, А. Свашенко, Д. Гринчишин, М. Чікало, Г. Войтів, Т. Крехно, В. Мойсієнко, Г. Наєнко, Н. Заболотна, У. Добосевич, С. Гриценко
- *руська мова* / офіційна «руська» мова (Великого князівства Литовського): В. Німчук, В. Мойсієнко
- *руська мова середньої доби:* М. Мозер
- *західноруська писемно-літературна мова / західноруська ділова мова:* Л. Гумецька, Д. Гринчишин
- *типова писемно-літературна мова:* І. Чепіга
- *тогочасна українська писемно-літературна мова:* Д. Гринчишин, О. Кровицька, Г. Войтів
- *тодішня українська мова:* І. Огієнко
- *словеноруська мова:* І. Огієнко
- *слов'яноруська мова:* Д. Гринчишин, М. Худаш
- *слов'янська мова:* І. Фаріон
- *мова української народності XVI–XVIII ст.:* А. Москаленко
- *писемна та книжна українська мова:* Є. Тимченко
- *світська українська літературна мова / світська руська літературна мова:* М. Мозер
- *проста мова:* В. Німчук, В. Мойсієнко, М. Мозер.

Староукраїнською називають мову різних часових проміжків: XIV–XV ст. (Л. Гумецька, В. Німчук, М. Худаш), XVII ст. (С. Грицина), XVII – І половина XVIII ст. (Н. Заболотна), ІІ половина XVII–XVIII ст. (Т. Бичкова) чи ширше – XIV–XVII ст. (І. Фаріон). Як і щодо терміна *українська мова*: мовознавці послуговуються ним тривалий час і використовують його стосовно мови пам'яток XI–XVIII ст. [Войтів 1997: 210; Чікало 1994: 77], XV–XVIII ст. [Крехно 2005: 16], XVI–XVII ст. [Гриценко 2018: 3; Мойсієнко 2006: 9] та ін.

Питання вибору лінгвономена потребує дальшого вивчення з огляду хоча б на те, що «прийняте дотепер в наукових посібниках визначення мови того часу за стилями – проста, канцелярсько-ділова ("язичіє"), або книжна – не дає повного уявлення про колишню мовну диференціацію за сферами вживання і, що найголовніше, недостатньо наближає до чіткого уявлення про живу народну мову того часу, що дійшла до нас лише в писемному вигляді» [Задорожний 1995: 5].

На нашу думку, стосовно мови пам'яток XVI–XVIII ст. доцільно використовувати лінгвономен ***українська мова*** як найбільш загальний і позбавлений будь-яких конотацій; окрім цього, це усталений термін-назва історичних словників, зокрема «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

1.3. Джерельна база: мовні та позамовні аспекти

Доступна джерельна база пропонованого дослідження (приблизно 2000 дібраних текстів різного обсягу) дає змогу всебічно схарактеризувати українську мову XVI–XVIII ст. і водночас висловити деякі зауваги із приводу часто цитованих праць.

У передмові до видання «Апокріфи і лєґєнди з українських рукописів» І. Франко, зокрема, писав:

> «<…> ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були писателї, було духове житє, були люде, що сяк чи так вибігали думкою поза тїсний круг буденних, матеріяльних інтересів <…>. Певна річ, письменські проби тих людей були скромні; мало в них творчої сили, мало оригінальности. Вірні духовому складови старої Руси вони любили ходити утертими стежками і хоч може прінціпіально й не цурали ся новини, та для їх невеличкої осьвіти, для тїсного кругозору їх поглядів і інтересів вона була недосяжна. Доволї з них, коли в тім тїснім кружку, серед якого вони жили і для якого трудили ся, вони здужали зберегти бодай зерно традиції, роздути бодай промінчик сьвітла. Загально відомо, як неприхильною була доля до памяток нашого письменства. Починаючи з самого XVI віку можна сказати, що все найкраще, що в ньому було, не мало щастя до друку, а через те й не могло мати такого впливу, який би мало бувши надрукованим <…>. І цїкава річ, що чим більше призбируєть ся у нас тих памяток, чим докладнїйше ми в ними познайомлюємось, тим яснїйше виринає і заначуєть ся у нас думка про одноцїльність, неперервану суцїльність лїтературної традиції і духових інтересів на протягу нашої довговікової історії» [Франко 1896: I–II].

Зауважмо, що точна характеристика доби і письменства вимагає деякого уточнення (про що йдеться нижче), зокрема думки І. Франка про те, що у творах того часу «мало творчої сили» і «мало оригінальности», «письменські проби тих людей були скромні» та й самих творів начебто обмаль. Тут згадаймо тільки один факт – вивчення книжкових багатств Київської Русі, і вже вони в той час, за даними дослідників, «були великі», «обчислювалися сотнями назв різних творів і десятками тисяч примірників книжок», а якщо врахувати, що «статут зобов'язував кожну церкву мати певний мінімум богослужбових книжок, то на середину XII століття Київська Русь і з її 10 тисячами церков могла налічувати лише в бібліотечних фондах понад 85 тис. одиниць <…> не зберігання (як то говорять про бібліотеки в наш час), а фактичного і активного користування» [Сивокінь 1984: 26–27]; укладалися і приватні книгозбірні, а книжка дедалі глибше входила в побут, тим паче, що навіть у монастирських та церковних книгозбірнях були і твори світського характеру.

1.3.1. Жанри і географія пам'яток

Тексти досліджуваних писемних джерел з'являлися з різних потреб: від «насущних», «земних», суто приватних (заповіт, лист та ін.) до великих, «глобальних» (підручники, лексикони, полемічні трактати, гетьманські універсали та ін.).

Цитовані в дослідженні писемні джерела мають різні жанрово-стильові характеристики і здебільшого слугують лексикографічними матеріалами двох великих картотек – картотеки «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка та картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»[7]; проаналізовано також тексти пам'яток, опубліковані впродовж II половини XX – початку XXI ст. Ілюстрації ексцерповано із: *церковно-релігійної* та *богословської літератури* (Пересопницьке Євангеліє, житія святих, духовні бесіди отця Макарія, проповіді Іоаникія Галятовського, проповіді Данила Смотрицького, Крехівський Апостол, Учительні Євангелія, акафісти, «Палінодія» Захарія Копистенського, твори Транквіліона Ставровецького, Івана Вишенського та ін.); *хронікально-літописної літератури* (Кройніка Матвія Стрийковського, Київський літопис, Густинський літопис, Літопис Самійла Величка, Літопис Самовидця та ін.), *щоденників* та *листів* (щоденник Якова Марковича, гетьманські листи, приватні листи та ін.), *художньої літератури* (вірші Павла Лютковича, вірші єромонаха Волковича, твори Климентія Зіновієва – епіграма, елегія, морально-дидактичний вірш, кант, псалм, молитва, орація, пісня, панегірична поезія, «приповѣстѣ посполитѣ» та ін.), *наукової літератури*, зокрема лексикографічних праць (словники Памва Беринди, Єпифанія Славинецького і А. Корецького-Сатановського, Івана Максимовича та ін.); *науково-популярних трактатів* (травники та лікарські порадники); *маргіналій* (записи на полях учительних Євангелій, лікарських порадників та ін.)

Отож найрізноманітніші оригінальні й перекладні твори: літописи і патристика, повісті й хроніки історичного змісту, слова й повчання, апокрифи і збірники притч та сентенцій етико-морального змісту, численні «обов'язкові примірники» богослужбової літератури в бібліотеках монастирів та церков – «зі всього цього формувався *читабельний актив*, ідейно-художнє й жанрове багатство якого так чи інакше програмувалось на читацьку увагу й діставало її» [Сивокінь 1984: 24–25].

Найбільше проаналізовано різножанрових текстів *ділового стилю*: гетьманські універсали, королівські привілеї і листи про маєткові справи,

[7] Обидві картетоки зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім.І. Крип'якевича НАНУ у м. Львові.

листи шляхти про маєткові справи; позови, свідчення, зізнання; приватні листи; благословення, відлучення, відозви, відповіді, грамоти, декрети, донесення, запрошення, звернення, інструкції, книги прибутків і видатків, мирові угоди, повідомлення, попередження, заповіти, послання, постанови, привілеї, протоколи, реєстри продажу, розписки, скарги, супровідні листи, ухвали та ін.; серед актових записів – заповіти, скарги про збитки, розписки про позики, гетьманські листи.

Ділові пам'ятки відповідно до жанру мають чітко визначені «свої» види. До прикладу, підкоморські книги з'явилися як продукт діяльності межових судів (у Галичині – від 30-х років XV ст., а на Правобережній Україні – у II половині XVI ст.). І «на основі функціонально-правової ознаки записи підкоморських книг можна поділити на 4 групи: 1) судово-межові акти; 2) фіксаційно-межові акти; 3) допоміжно-процесуальні акти; 4) застережні акти» [Німчук, Яковенко 1991: 24]; грамоти XVI ст., що походять із території Волині, поділяються на духовні заповіти, дарчі записи, продажні записи; заставні записи; вінові записи, привінок (документ, який фіксує, що чоловік при одруженні записував дружині суму грошей, яка дорівнювала вартості її посагу); дільчі записи; уступні записи; мінові угоди (обмін угіддями, маєтками) та ін. [Задорожний 1995: 6–7]; документи, які з'явилися в добу гетьмана Івана Мазепи, диференціюємо за такими жанрами: універсали, статті й розпорядження гетьмана, універсали й розпорядження старшини, лист та розпорядження гетьмана, будівельні контракти (зокрема контракт на будівництво церкви св. Михаїла в Глухові), описи та розподіли майна, описи земель та міст, тексти офіційних і таємних переговорів 1689–1703 [Павленко 2007: 6–10].

І. Із-поміж пам'яток ділової мови важливе місце посідають актові книги з Полтави, Миргорода, Лохвиці, Борисполя, Пирятина, Кролевця та з інших міст України (у цьому дослідженні використано 600 текстів з актових книг). Цінність таких писемних джерел, по-перше, у їх чисельності, адже загальна кількість актів «на сьогодні становить понад 7,5 тис. томів, охоплюючи близько 5 млн. документів-записів» [Купчинський 1976: 5]; такий корпус текстів дасть дослідникові необхідний ілюстративний матеріал. По-друге, актові книги «цінні для історичних та діалектологічних студій, оскільки специфіка ведення судових документів вимагала дослівного запису скарг, свідчень, зізнань, тобто в актах цього типу, як слушно зауважив О. Левицький, наче з фонографа, ви чуєте справжню мову людей XVII ст.» [Свашенко 2004: 379].

Такі книги є збірниками судових справ про вбивства, кражідки, сварки, бійки, подружню невірність, нешлюбних дітей, нечесну торгівлю, купівлю чи продаж худоби, земель, фільварків; це і «справи поточні», і «справи вічисті» (тестаменти, купчі листи, закладні та ін.). У таких справах «за-

стиглі штампи, традиційні юридичні формули, як правило, бувають тільки на початку та в кінці при рішенні суду, у центральній же частині виразно відчувається тогочасна розмовна мова»: виступи підсудних, позивачів та свідків писарі намагалися записати «з протокольною точністю, зберігаючи розповідь від першої особи, звертання, живомовні конструкції речень, а найчастіше фонетичні та морфологічні діалектні особливості мовця» [Ibid.: 381]. Існували спеціальні довідники для суддів (Литовський статут, Speculum Saxonum, Право Хелмське та ін.) і довідники для писарів (як записувати справи), тому й на мові актів позначився вплив різних юридичних та літературних зразків. Водночас писарі дотримувалися вироблених літературних норм, особливо в заплутаних справах, що їх не можна було підігнати під шаблон (наприклад, продаж хворого барана, відмова від одруження, втеча шлюбної жінки та ін.) [Ibid.: 384].

Із-поміж записів варто виділити такий вид справ, як копії тестаментів (заповітів), де дуже помітний вплив церковнослов'янської мови і свої (вузькоспеціальні) вирази на початку та в кінці документа: *видечи здорове своє слабоє* <…>, *будучи навежонъ хоробою* <…>, *а хто бы мѣлъ в тои моеи остатнеи волѣ быти противнымъ, и сеи тестаментъ мои касовати, на такового покладаю неблагословенство мое* та ін. [Ibid.: 385]. Такі пам'ятки – актові, гродські та інші книги – цінні ще й тим, що їх формували записи багатьох писарів. Наприклад, за спостереженням А. Свашенко, «Кролевецьку ратушну книгу» заповнювали протягом сторіччя 34 писарі. Видана нещодавно збірка «Акти Полтавського полкового суду» (1668–1740) містить тексти 470 документів і такий коментар її упорядника: «Особливість текстів актових документів полягає в тому, що їхній зміст передається набором формул, тобто синтаксичних моделей, опорними ланками яких є юридичні терміни та канцеляризми. Однак судовий процес передбачає вислуховування свідків, а писар, котрий веде протокол, записує показання свідків фактично дослівно. Отже, в актових документах відбито також народнорозмовну мову населення краю» [Штанденко 2017: 6]. І далі: «Документи українських канцелярій поєднували в собі використання канцеляризмів та живих народнорозмовних елементів. У пам'ятці відображені й офіційна мова, і тогочасна повсякденна живомовна стихія. У взаємодії штампів та індивідуального мовлення здійснювалося зближення двох різновидів мови – книжної і живої народної. Окрім цього, зафіксовано елементи сучасної системи київсько-полтавського діалекту (середньонаддніпрянського говору), який ліг в основу нової української літературної мови» [Ibid.: 26].

II. Другою за чисельністю групою проаналізованих текстів (511) є документи Львівського Ставропігійського братства (далі – ЛСБ), де відображена історія організації за кілька століть її існування. Географія появи

цих пам'яток дуже широка: Київ, Біла Церква, Берестя, Дубно, Острог, Сучава, Вільна, Ясси, Кам'янець, Варшава, Брацлав, Чигирин, Батурин, Одрехова та ін., хоча найбільше документів було написано у Львові[8]. Для дослідника історії української мови ці документи цінні тим, що, «незважаючи на наявність у їх текстах властивих для староукраїнської актової мови в цілому стереотипних канцелярських зворотів і штампів, часто без потреби вжитих полонізмів, латинізмів та старослов'янізмів, у них досить яскраво відбита жива народна українська мова, відбиті ті мовні процеси, які передували складанню української національної мови» [Худаш 1961: 7].

На матеріалі частини документів ЛСБ, що були створені у Львові, мовознавець М. Худаш дослідив їх лексичний склад та дійшов висновку: в основі текстів «лежить яскраво виражена загальнонародна українська лексика, що без особливих змін у семантиці функціює в сучасній українській загальнонародній мові й частково її територіальних (зокрема південно-західних) діалектах» [Ibid.] Як зазначає дослідник, основне ядро становлять слова спільнослов'янського походження, а також слова, що утворилися на староукраїнському мовному ґрунті, тож, порівняно з ними, питома вага запозичень у пам'ятках невелика, і вони є зазвичай надбанням уже староукраїнської ділової мови та засвідчені в пам'ятках XIV–XV ст. Найчастіше це полонізми, а також латинізми й германізми, що увійшли до складу української мови за польським посередництвом. В адміністративно-юридичній та суспільно-політичній лексиці кількісну перевагу мають полонізми та латинізми, у виробничо-професійній та частині суспільно-економічної – германізми, у церковно-обрядовій – старослов'янізми, грецизми. Як стверджує М. Худаш, лексика періоду кінця XVI – початку XVII ст. забезпечувала спілкування людей у різних сферах життя народу, «про лексичне багатство тодішньої української мови, відбитої в аналізованих пам'ятках, свідчить наявність досить розвинутої синоніміки (зокрема у складі лексики, пов'язаної з побутом і взаємовідношеннями людини з іншими людьми тощо) та паралельне вживання українських народних розмовних слів поряд з традиційними книжними та іншомовними» [Ibid.: 154].

[8] «Немає нічого дивного в тому, що саме у Львові могло зародитися книгодрукування, бо тут склалися догідні для цього умови. Місто розросталося на перехресті магістральних доріг (Руський путь, Шовковий шлях, основні соляні шляхи на захід і північний схід, дорога на Краків, Прагу, Варшаву тощо), що сприяло проникненню в Україну здобутків цивілізації різних народів. Львів був у XIV–XV ст. за кількістю мешканців найбільшим містом України й одним із найвідоміших у Європі» [Коць-Григорчук 2011: 234].

Д. Гринчишин також зауважує: «Як відомо, пам'ятки, що належать до фонду Львівського ставропігійського братства, писалися слов'яноруською мовою, тобто мовою, що являла собою суміш українських народнорозмовних елементів з церковнослов'янськими, а також з елементами інших мов. Це було зумовлено кількома факторами: змістом пам'яток, авторитетом церковнослов'янської мови, другим т.зв. південнослов'янським впливом, грамотністю писарів» [Гринчишин 2007: 38]. На думку ученого, вивчення слов'яноруської мови дає змогу «простежити взаємодію народнорозмовної мови з церковнослов'янською та іншими мовами» [Ibid.: 43].

III. Третьою за чисельністю групою офіційно-ділових текстів (496) є збірник «Документи Брацлавського воєводства» (1566–1606), який підготував до видання історик-археограф М. Крикун[9]. Зважаючи на специфіку появи та правила написання такого типу текстів, науковці кваліфікують мову цих джерел як «руську (власне – канцелярську, актову, діловодну українсько-білоруську)»; нею написано 307 оригіналів (до прикладу, латиною – 4, польською – 8). Отже, руська мова матеріалів стосовно Брацлавського воєводства є панівною: нею складено 437 документів зі згаданих вище 496 [Крикун 2008: 45]. У збереженні її в діловодстві воєводства Брацлавщини першорядною була тамтешня в основній масі руська шляхта. Промовистою ілюстрацією ставлення її до рідної мови є лист від представників руської шляхти до Стефана Баторія від 7 липня 1577 р., у якому вони висловили своє невдоволення отримуваними з королівської канцелярії листами польською мовою і наполягали на листах руською мовою відповідно до однієї з умов Люблінської унії: *Тєды, наѧснєишии милостивыи кролю,*

[9] Щодо цього джерела, то варто вказати на низку об'єктивних, позамовних, чинників, які часто впливають на збереження давніх текстів, а згодом, відповідно, і на якість результатів лінгвістичних досліджень Тут представлено багатий матеріал для характеристики суспільно-правових відносин, тобто особливості адміністративно-територіального устрою, формування і структура шляхетсько-магнатського землеволодіння і шляхетського стану, маєткові конфлікти землевласників тощо. Брацлавське воєводство, доводить М. Крикун, «вкрай бідне наявними джерелами, головним чином через загибель майже всіх ґродських і земських книг, які велися в ньому від часу його утворення, бо ж ці книги були унікальним, багатющим, пізнавально невичерпним зібранням типологічно різноманітних документів» [Крикун 2008: 7]. За Другим Литовським статутом, земські книги мали зберігатися у «моцній» скрині з трьома різними замками, ключі до яких повинні належати: до одного – судді, до другого – підсудкові, до третього – писареві. Брак ґродських і земських книг надзвичайно утруднює вивчення історії Брацлавського воєводства, але воно можливе завдяки рукописним збіркам, причому значна кількість цих джерел своєю появою зобов'язана обом брацлавським судам і таким чином певною мірою компенсує втрату ведених ними книг [Ibid.: 40–45].

за постановєнємь ѵнѣи листы с канцєлєрєє вашєи кролєвскои милости нє инакшимъ, ѡдно рѵскимъ писмом мают быти выдаваны [Ibid.]

Аналогійні результати спостережень отримали й ті історики мови, які працювали з текстами українських грамот. В. Задорожний у передмові до видання «Волинські грамоти XVI ст.» стверджує: «Усі перелічені грамоти становлять собою приватні угоди між різними особами і характеризують побут народу в певний період його існування. Звичайні житейські факти – основний зміст таких документів. Відповідно до цього і мовне оформлення їх характеризується тісним зв'язком з живою народною мовою, охоплюючи значний ареал живомовної лексики і фразеології. Це була в основному мова з уст народу, його представників різного ступеня освіти і різного соціального стану» [Задорожний 1995: 6–7].

На важливості пам'яток для істориків мови наголошувала І. Чепіга: «<…> актові тексти, незважаючи на наявність у них обов'язкового мовного стандарту, рекомендованого вживання певних словесних формул, завдяки своїй практичній спрямованості відкривали широкий доступ загальнонародній мові актів. Специфіка змісту визначає своєрідність мовного складу актів. У межах того самого трафарету однаково функціювали офіційна мова і повсякденна мовна стихія. У взаємодії формул, штампів та індивідуального слововжитку відбувалося зближення двох різновидів мови – книжного й народорозмовного. Тому значення актів є ключовим для дослідження мови (літературної і розмовної) конкретної епохи і національної мови загалом» [Чепіга 2005: 64].

Вагомою частиною джерельної бази є літописно-хронікальна література: «Літописні пам'ятки XVII ст. відображають події, сучасниками яких були автори літописів. Вони намагались записати хід цих подій якомога точніше й повніше і при цьому дбали більше про зміст, ніж про форму. Мова літописів проста, позбавлена надуманих риторичних прикрас, якими широко користувалися письменники того часу, була за своїм лексичним складом і граматичною будовою дуже близька до мови народу. Найбільше це стосується літописів: Самовидця, Львівського і Хмільницького» [Батюк 1957: 61].

Аналогійно і щодо мови художньої літератури. І.Чепіга, зокрема, детально вивчивши спадщину І. Галятовського (у першому виданні «Ключъ разумѣнїѧ» (1659) уміщено 32 проповіді, а в додатку «Казанѧ приданыи до книги Ключъ разумѣнїѧ» подано 95 оповідань-легенд про Богородицю), дійшла висновку: «Мова його творів – це типова писемно-літературна мова українців середини – другої половини XVII ст., яка грунтувалася на писемних традиціях попереднього періоду, що йшли від давньоруської мови, орієнтувалася на мовні норми церковнослов'янської мови та на народнорозмовну практику» [Чепіга 1985: 49].

З огляду на всі наведені вище міркування необхідно ще раз наголосити: пам'ятки української мови є також цінними для вивчення діалектів, а відомості з діалектології слугують надійним матеріалом для студій з історії мови, бо «прийнято вважати (Фердинан де Сосюр, Ф. Жилко, Й. Дзендзелівський та ін.), що діалектологія – то історія мови, покладена на поверхню розселення народу», і «це давало право історикам мови шукати в діалектах відповідники для досліджуваних елементів мови пам'яток» [Коць-Григорчук 2011: 246].

Для українського історичного мовознавства вже стали хрестоматійними слова Д. Гринчишина: «Кількість діалектних рис у пам'ятці залежить від характеру самої пам'ятки, її призначення, місця написання, а також від особи писаря. Найбільшу кількість мовних рис, співзвучних з відповідними діалектними рисами сучасних українських говорів, фіксують пам'ятки ділового письменства, що походять із сільських канцелярій (наприклад, акти села Одрехови), покрайні записи на церковних книгах, рукописні учительні Євангелія, інтермедії, народні пісні[10]. Неоднакову кількість діалектних рис засвідчують пам'ятки, писані на різних територіях України. Найбільше відбиті діалектні особливості у пам'ятках, писаних на території Закарпаття і Надсянщини, дещо менше – з території Галичини й Волині; найменше – у пам'ятках із території Центральної України» [Гринчишин 1983: 14].

Щоби краще розуміти статус української мови того часу, варто згадати пов'язані із цим принаймні дві позамовні проблеми: політико-адміністративну та церковно-релігійну.

1.3.2. Українська мова XVI–XVIII ст. і політико-адміністративне життя

І. Огієнко, Л. Гумецька, Г. Півторак, Д. Гринчишин, Л. Коць-Григорчук, Г. Воронич, В. Німчук, В. Мойсієнко, А. Золтан пильну увагу зосереджують на питанні співвідношення «українського» та «білоруського» у мові

[10] Пор. висновок Л. Коць-Григорчук про написи на іконах: «Наявність значної кількості живомовних текстів у дипінті не була випадковою, адже дуже цінним для українського мовознавства став виявлений у дипінті сам процес поступового проникнення в українські тексти цих пам'яток української писемності елементів живої української мови, а то й цілих речень. Представлена сотнями написів на таких іконах, увійшла українська жива мова у нашу писемність уже понад двісті років до приписуваного Іванові Мазепі вірша "Ой горе тій чайці" і віршів Григорія Сковороди "Ой ти, птичко-жовтобока" та "Стоїть явір над водою" і за триста – до "Енеїди" Івана Котляревського» [Коць-Григорчук 2011: 251].

документів Великого князівства Литовського (ВКЛ). До прикладу, тривалі дискусії розгорнулися стосовно мови визначної пам'ятки кінця XV ст. «Четья-Мінея» [Гринчишин 1995], яка «досить виразно фіксує трансформацію церковнослов'янської мови в українську, насичуючи її елементами української мови на всіх мовних рівнях» [Воронич 2008: 101]. Оскільки «Четья» збереглася у списку, знайденому на Холмщині, деякі дослідники, насамперед білоруські (М. Карпинський, Ю. Карський, А. Журавський), визначають її як білоруську і наводять низку «суто білоруських» мовних рис. Г. Воронич апелює і до самого тексту пам'ятки, і до вже відомих дослідників пам'ятки (В. Перетц, І. Огієнко, Д. Гринчишин), доводячи, що «у Четьї немає якихось специфічних фонетичих, морфологічних чи лексичних рис, які властиві лише білоруській мові (хіба що нечисленне акання), а навпаки – виявлено чимало чисто українських мовних рис», а тому «цілком справедливо дану пам'ятку розглядати як українську». Хоча очевидним є той факт, підтверджує дослідниця, що «Четья була списана білоруським писарем Березкою з галицько-волинського оригіналу, про що свідчать мовні риси, зафіксовані в пам'ятці» [Ibid.: 102].

Українсько-білоруські мовні взаємини в період входження українських та білоруських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (де особливо цікавим є XVI ст.) досліджує В. Мойсієнко насамперед у зв'язку з тим, що об'єкт його зацікавлень – північноукраїнські пам'ятки. Упродовж тривалого вивчення цього питання на численній текстовій базі вчений доходить загальних висновків: «Світську писемність у ВКЛ вели мовою, наближеною до народної – давньоруської, яку в період належності українських і білоруських теренів до складу ВКЛ сучасники називали руською. Ця руська мова, не маючи нормувальних словників та граматик, за різних обставин та ситуацій (місце створення та жанр) з-під білоруського та українського пера проявляється настільки оригінально, що згодом дослідники, намагаючись її осягнути, дали їй (мові) понад 40 (!) назв. Пишучи *єзикомъ рускимъ, простымъ языкомъ, реччю рускою, простою мовою*, тогочасні білоруські та українські писарі (письменники, служителі культу, власне писарі) були впевнені, що творять не польською, не російською і не церковнослов'янською мовами, а іншою, розмовною, своєю. Основний критерій – зрозумілість для місцевих простих людей. Дотримання цього критерію кожен писар розумів по-своєму. Тому руcько- чи простомовні тексти годі звести до якогось спільного знаменника, а над те, дати відповіді на питання: це винятково білоруськомовний чи українськомовний текст? Це однозначно простомовний чи руськомовний текст? Для мовної характеристики більшості юридичних пам'яток з північноукраїнських та білоруських земель, свідомо писаних не церковнослов'янською мовою в XV–XVII ст., такі питання залишаться, очевидно, без відповіді»

[Мойсієнко 2013: 64]. І далі про характерні риси руської мови: «Саме в таких повітових книгах і розцвіла пишним буйноквіттям руська мова, де іноді в зовсім неприхованому, «неолітературненому» вигляді подано численні записи. Такий відверто онароднений вияв цієї мови (незмакаронізований польською та латиною) зберігається щонайменше до другої половини XVI ст. Принаймні тут варто назвати Люблінську унію, до і після якої мова повітових канцелярій відрізнялася: чимдалі зазнавала помітних змін у напрямку певної стандартизації. Не можна не вказати й на ще одну причину «вирівнювання» руської ділової мови – виходу третього, друкованого, Статуту 1588 року, який фактично закріпив неписаний узус як для українських, так і для білоруських канцелярій» [Ibid.: 64–65].

На нашу думку, усі крапки над «і» в цьому неоднозначному питанні поставила Л. Коць-Григорчук: «Довший час у науці панували сформульовані академіком Карським критерії визначення мовних рис білоруських пам'яток письменства і, відповідно, розмежування білоруських та українських пам'яток періоду XIV–XV ст. Сьогодні завдяки завершенню роботи над "Атласом української мови" і виходу у світ таких фундаментальних праць, як "Дыялекталагічны атлас беларускай мовы" (Мінськ, 1963), "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." (Київ, 1977–1978), є можливість точніше визначити відмінності білоруських та українських пам'яток того часу» [Коць-Григорчук 2011: 49].

1.3.3. Українська мова XVI–XVIII ст. і церковно-релігійне життя

З огляду на все вищесказане зауважмо, що справді важливим є вирішення інших питань, пов'язаних із функціюванням української мови XVI–XVIII ст., які вже порушені в монографічних дослідженнях та в коротких розвідках українських мовознавців. Виокремимо деякі з них.

В Україні наприкінці XVI–XVII ст. – відповідно до історико-географічних, політико-економічних та культурно-релігійних умов – «склалася чи не найскомпліковаміша в Європі (якщо й не в усьому світі) мовна ситуація. Як літературні використовувались (щоправда, різною мірою) чотири мови: українська, церковнослов'янська (місцевої редакції), польська, латинська (а в другій половині XVI ст. у поодиноких випадках – і грецька)» [Німчук 1996: 1; Гриценко 2017: 63–68].

Етнічне обличчя нашої культури остаточно моделювали дві мови – українська писемно-літературна та церковнослов'янська української редакції, які мали на той час в Україні близько 800-літню традицію використання. Ця традиція та візантійський обряд підтримували етнічну свідомість українців як одного народу, у якій би державній структурі не опинялися його частини. Межі і сфери функціювання цих двох мов значною мірою

визначала конфесійна ситуація на українських землях. Та й самий розвиток виражальних засобів української мови (лексика, фразеологія, синтаксис та ін.) позначений діяльністю авторів текстів – «представників двох українських церков, що змагалися за гегемонію в суспільстві». Тут головна проблема – зв'язок мовної та церковно-релігійної ситуації, що визначалася возз'єднанням із Римом Київської митрополії 1596 року (Берестейська унія) та Мукачівської єпархії 1646 року (Мукачівська унія). І це питання в лінгвістичній площині «ніколи не ставилося ні в дореволюційних, ні в радянських дослідженнях з історії літературної мови» [Ibid.] Відповідно до панівної догми, діячі унії були виключно запроданцями та зрадниками, а противники унії – патріотами: «В радянські часи вивчалися тільки твори й мова православних полемістів – найактивніших противників церковного єднання, зокрема І. Вишенського та З. Копистенського. Твори унійних письменників не досліджені» [Ibid.]. Варто зауважити, що вивчати окремо письменників за їхніми церковно-ідеологічними поглядами – абсурд, бо всі вони писали однією мовою і представляли одну культуру. До того ж перше і друге покоління уніатів (зокрема І. Потій та Й. Кунцевич) вийшли з нез'єднаного церковного середовища, а деякі письменники кінця XVI–XVIII ст. прилучилися до унії, хоч починали як її активні противники (М. Смотрицький, К. Сакович, К. Транквіліон-Ставровецький). Окрім цього, високоосвічені представники традиційного православ'я не виявляли сліпої агресивності проти уніатів, а їхніми книжками користували і діячі уніатської церкви.

Зауважмо також, що від кінця XVI–XVII ст. полемісти з обох таборів друкували свої проповіді, зокрема польською (очевидно, заради польських опонентів та сполонізованої інтелігенції). Наприклад, відомий твір Христофора Філалета «Апокрисис» вийшов двома мовами; твір «Антиризис против Христофора Филалета» (1599) вийшов польською мовою 1600 року; усі антиунійні твори М. Смотрицького вийшли друком польською мовою (окрім листів клирика Острозького, авторство яких приписують самому М.Смотрицькому); двома мовами полемізували К. Сакович, І. Потій, П. Могила, Й. Галятовський; натомість З. Копистенський, К. Транквіліон-Ставровецький польською мовою не писали.

«Другий, пізній період полеміки», за визначенням І. Чепіги, репрезентують антикатолицькі твори І. Галятовського: «Перший етап у розвитку українського полемічного письменства закінчується "Палінодією" З. Копистенського та "Літосом" П. Могили <…>. Православні представники другого періоду полеміки були переважно вихованцями Києво-Могилянської колегії, люди освічені й ерудовані, які, з одного боку, прекрасно розуміли необхідність продовжувати полеміку, а з другого – проголошували ідею слов'янського єднання, не виключаючи й Речі

Посполитої <…>. А звідси й дещо м'якший, ніж у попередній період, тон полемічних творів» [Чепіга 1985: 23–24].

Упродовж тривалого часу мовознавці вивчають питання мови богослужінь та життя Церкви загалом і проникнення народної мови в богослужбову сферу зокрема. Подамо тут один з останніх поглядів на цю проблему. Логіку процесу входження народнорозмовної стихії та його особливості, як зауважує Н. Пуряєва, неможливо зрозуміти без бодай короткої характеристики богослужіння як комплексу різнофункційних вербально оформлених компонентів, якими є: молитва (евхографія) та гімнографія, проповідь і читання Святого Письма. Два останніх компоненти – читання Святого Письма та проповідь – «об'єднує між собою і водночас протиставляє першому виконувана ними *дидактична* (учительна, євангелізаційна, пасторальна) функція на відміну від *догматичної* та *містерійної* функцій літургійної молитви»; «таке членування відображає двочленну структуру релігійної комунікативної галузі загалом, у якій протиставлені *керигматична* (благовість, пророцтво, проповідь, катехизація) та *літургійна* сфери (акт богоспілкування та боговшанування)» [Пуряєва 2018]. Н. Пуряєва стверджує, що не випадково увагу звернено на цей значущий факт, оскільки від певного часу дидактична функція (функція настанови, учительства) вимагала зрозумілості відповідних текстів для всіх без винятку учасників богослужіння, а отже, стала найголовнішим аргументом на користь упровадження у проповідь та читання Святого Письма народних мов. Таким чином процес упровадження української мови в церковну комунікацію об'єднує три окремих підпроцеси, які, звичайно, перетиналися і впливали один на одного, але не були тотожними: 1) історія української мови у проповіді, 2) історія перекладів Святого Письма, 3) історія перекладів богослужбових текстів українською мовою [Ibid.]

Тож питання входження народнорозмовної мови в церковно-літургійне життя українців XVI–XVIII ст. необхідно розглядати з огляду на співіснування цих підпроцесів, тоді вдасться простежити, куди насправді проникла народна стихія, а куди такого проникнення дослідник не спостерігає.

XVI–XVII ст. – період відчутного впливу Реформації; міжконфесійна полеміка та боротьба із прозелітизмом зумовили появу: а) перекладів Святого Письма (безпосередні, паралельні; у рамках біблійно-гомілетичних видань – т.зв. Учительні Євангелія); б) проповідей простою мовою; в) катехизмів простою мовою; г) паралітургійних текстів простою мовою (церковні пісні: псалми, канти); ґ) церковнослов'янсько-простомовної лексикографії, однією з функцій якої можна вважати егзегетичну [Ibid.] У цей період, зауважує Н. Пуряєва, відомий лише один переклад богослужіння народною мовою, що його здійснив монах-василіянин Пахомій Огілевич 1671 року: у праці «Есфонемата Літургії грецької» він транскрибував текст

оригіналу латинкою і паралельно переклав польською мовою з метою порівняти богослужіння двох обрядів – латинського і грецького. Усі ці тексти мали виразну дидактичну ціль: священний текст важливо було розуміти, але розуміння не обов'язково передбачало переклад і вживання перекладу. Функціювання простої (староукраїнської) мови в зазначених «навкололітургійних» галузях сприяло виробленню староукраїнської богословської лексики й термінології, що мала паралелі в літургійних текстах і згодом частково була використана в українських літургійних перекладах (особливо послідовно староукраїнську термінологію застосував у богослужбових перекладах І. Огієнко) [Ibid.] Прямих перекладів власне літургійних текстів не було; навпаки, в цей період інтенсивно «охороняли» церковнослов'янську літургійну мову: створено канон церковнослов'янської Біблії (Острозька Біблія 1581 року), кодифіковано основні богослужбові книги (Служебник 1629 року, Требник 1646 року, Катехизм 1645 року)[11].

Від початку XVIII ст., на переконання Н. Пуряєвої, поступово втрачалася самостійність і статус митрополії, Українська Православна Церква на Правобережній Україні перейшла на церковнослов'янську літургійну мову московського ізводу (із російською літургійною вимовою); зникають усі «простомовні навкололітургійні явища» (Учительні Євангелія, Богогласник заборонені як неканонічні, а проповідь та катехизм занепадають). За наказом царя Петра І від 1720 року друкарні Києва та Чернігова підпорядковані Святішому Синодові, богослужбові книги мають видаватися за російськими синодальними зразками з усуненням всяких відмінностей «наречий» [Пуряєва 2018]. В українських конфесіях уже співіснують два ізводи церковнослов'янської мови: український – в Унійній Церкві та російський – у Православній, що визначило подальші шляхи розвитку української літургійної мови.

Дослідники визнають, що справді, від II половини XVIII ст. становище української літературної мови погіршилося. Міркування із цього приводу й підтвердження складної мовної ситуації подає також історик мови Л. Гнатюк [Гнатюк 2010: 94]. Мовознавець наголошує на необхідності брати до уваги авторитетну думку І. Огієнка із цього питання [Огієнко 1995: 116, 125]: аж до 1784 року (коли київський митрополит С. Мислявський, догоджаючи Катерині II, видав наказ навчати студентів Києво-

[11] Н. Пуряєва зауважує, що навіть сам ідейний натхненник Реформації Мартин Лютер, який, перекладаючи Біблію німецькою розмовною мовою, у пошуках слів і зворотів радив запитувати про це «матір сімейства в домі, дітей на вулиці, просту людину на базарі» («Послання про переклад» 1530 року), залишив неперекладеною латинську месу, а згодом радив ставитися до її перекладу надзвичайно обережно, створивши, урешті-решт, макаронічний – латинсько-німецький – богослужбовий текст.

Могилянської академії чистої російської вимови богослужбових текстів) церковнослов'янська з українською вимовою – за Огієнком, «власне мова "староукраїнська" – була і богослужбовою мовою» [Гнатюк 2010: 94]. Тож, незважаючи на несприятливі умови, українська літературна мова у XVIII ст. продовжувала функціювати «в обох своїх різновидах – слов'яноруському (слов'яноукраїнському) і книжкному українському» [Ibid.]

1.3.4. Мова пам'яток: варіантність і правописні засади

Українська літературна мова XVII ст., хоч і «виломлювалася з обіймів церковнослов'янщини» (за І. Франком), звільнитися від них вона не могла «через специфіку мовної свідомості староукраїнського суспільства (передусім еліти), для якого церковнослов'янська мова була своєю, рідною, невід'ємним складником духовного світу» [Гнатюк 2010: 91–92].

Наприкінці XVI–XVII ст. в Україні функціювали 5 мов із різними ступенями «гідності», які задовольняли комунікативні, релігійні та культурно-освітні потреби суспільства: грецька, латина, церковнослов'янська, польська і «проста». Українська літературна мова XVII ст. «являла собою складну строкату суміш, в якій більш яскраво виділялись два типи <…>, це так звана "мова слов'яноруська" і "книжна українська" (південноруська, малоруська, "діалект руський" <…>)» [Батюк 1957: 61]. П. Житецький зауважує: «На боці слов'янської мови були й вікові звички народу, який зовсім не бентежився загадковою темрявою церковних слів і виразів, вбачаючи в ній природну властивість священної мови, що стоїть вище щоденного вжитку. Виходила плутанина в поняттях і прагненнях: ті, хто більш-менш розумів церковнослов'янську мову, були не проти прагнення до народної мови, сам же народ був ладний підтримувати церковнослов'янську мову зовсім не тому, що вона була для нього зрозуміла, навпаки – тому, що вона підносилася над рівнем його звичайних уявлень» [Житецький 1987: 24]. А Д. Чижевський, досліджуючи збірку епіграм «Діоптра» (1698 р.), наголошує, що її церковнослов'янська мова «не протирічить українській» [Чижевський 2003: 253].

Генетично гетерогенні одиниці – передусім українські (ширше – східнослов'янські) та церковнослов'янські – для староукраїнських мовців часто були функційно тотожними [Гнатюк 2010: 101], бо тут важливим є не генетичні, а функційні параметри мовних одиниць.

До XVI ст., на думку М. Мозера, «включно для літературних писань користувалися майже всуціль тільки церковнослов'янською мовою. Притому на зламі XIV–XV ст. Україну охопив так званий другий церковнослов'янський вплив, що полягав у поверненні до болгарських джерел, архаїзації та стилістичному виправленні церковної мови; вна-

слідок цього прірва між церковною та народною мовою в Україні поглибилася» [Мозер 2008: 45]. Почалася нова доба, пов'язана, як відомо, із впливом європейської Реформації та Контрреформації (ще наприкінці XV ст.). Згадана вище «Четья» 1489 року містила значну кількість «руських» елементів у церковному тексті; далі – в XVI ст. – з'явилися переклади Святого Письма «світською літературною мовою» (за М. Мозером), зокрема Пересопницьке Євангеліє.

Окрім цього, XVI ст. визначаємо як час «*співіснування мов*», або «*сусідування мов*» [Ibid.: 48]. «Чисту» церковнослов'янську мову можна було спостерігати тільки в церковній сфері (богослужіння, патристика, агіографія, богослов'я). Натомість повсякденне життя обслуговувала «світська руська літературна мова», що її названо «простою» мовою [Маслов 1925: 48]; до того ж ще й польська мова та латина. Отже, така мовна ситуація «не має аналогів на решті православних слов'янських земель», а найважливіша особливість зазначеного періоду – розвиток «руської світської літературної мови», яка для витіснення церковнослов'янської мала всі підстави [Ibid.: 49].

Отож «жива народна мова» XVIII ст., як і старої доби в цілому, не виступає в літературно-писемних пам'ятках (фактично єдиному джерелі її дослідження), так би мовити, в чистому вигляді; «вона є лише компонентом старої літературно-писемної мови, нехай важливим, а в багатьох випадках і визначальним, але завжди поєднаним з іншим компонентом – книжним» [Передрієнко 1979: 5]. Проте характер співвідношення книжного і живомовного компонентів у пам'ятках зумовлюється багатьма чинниками, серед яких: хронологічний (історичний) період, жанрово-стилістичні особливості пам'яток, їх тематичне спрямування, світський чи церковний характер, територія походження, авторські настанови та ін.

Виникла нагальна потреба унормувати богослужбову мову – церковнослов'янську, тому з'явилися такі праці:

1) перший підручник церковнослов'янської мови «Грамматіка словенска» Л. Зизанія (прихильника традиційного православ'я) та його «Лексис» – церковнослов'янсько-український словник;

2) «Грамматіки словенскія правилноє синтагма» М. Смотрицького, котрий на момент її виходу 1619 року був противником унії (значення цієї праці – кардинальне, тому що її автор кодифікував церковнослов'янську мову в українській її редакції; деякі правописні положення чинні й нині, зокрема розділові знаки; тут уведено літеру Ґ);

3) словники – «Лексиконъ словенороссkій именъ толкованїє» П. Беринди («православний») (1627), рукописні «Лексиконъ латинскїй» Є. Славинецького («православний») та «Лексиконъ словенолатинскїй» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського; словники XVII ст. сприяли нормалізації словникового складу староукраїнської та церковнослов'янської мов;

4) перша граматика староукраїнської писемної мови І. Ужевича (рукописи 1643 і 1645 рр.) написана латиною [детально див.: Німчук 1996: 13–14].

Але були і прості писарі, котрі чимало зробили для уніфікації правописної системи; окрім цього, завдяки їм «українські пам'ятки ділового письменства репрезентують високорозвинену літературну мову, що мала тривалу традицію функціювання» [Німчук, Яковенко 1991: 36]. Прикладом цього може слугувати «Луцька замкова книга 1560–1561 рр.», про створення якої В. Мойсієнко міркує так: «Писарі Луцької книги були людьми своєї епохи і в своїй практиці продовжували писемні традиції, які склалися на основі писарських шкіл ще Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. На час написання досліджуваної пам'ятки жодної праці, яка б регламентувала будь-які правила кириличного письма (букваря, граматики, лексикона) не було. Тому, зберігаючи давні традиції, водночас письменні люди закладали й нові» [Мойсієнко 2013: 67]. Наприклад, писарі, які не поєднували більшості літер, написання слів разом чи окремо позначали переважно крапкою над кінцевою літерою; із пунктуаційних знаків використовували крапку, кому, двокрапку та трикрапку (останній знак – у вигляді трикутника); розбудовували систему словотворення, уніфіковували фонетичну систему [Ibid.: 67–86]. Особливу увагу привертає відображений у цій книзі український антропонімікон: «у справах записано сотні імен, антропонімних формул, які відтворюють великою мірою світогляд волиняків, їх заняття, звичаї, оцінку соціального стану суспільства» [Ibid.: 134]. Цікавим, зокрема, є те, як писарі ідентифікували особу за допомогою одно-, дво- і тричленних назв та описових конструкцій: одночленними, зазвичай, називали простих людей (підданих, тяглих людей та ін.); двочленними (ім'я та прізвище) – людей і вищих станів, і підданих; тричленними (ім'я, прізвище та по батькові) – переважно шляхтичів, князів, духовенство та ін. [Ibid.: 137–138].

Що ж до встановлення особи самих писарів, то тут у нагоді стають історичні факти. Наприклад, у записах «Книги Київського підкоморського суду» (1584–1644) «імовірне авторство актів можна реконструювати так: 1) вступні, заключні і внутрішні формальні клаузули усіх актів складали підкоморські писарі»; 2) «протоколювання межових обводів, свідчень здійснювали коморники»; 3) «протоколи контроверсій складали і редагували адвокати»; 4) «протестації складалися особисто чи секретарями» [Німчук, Яковенко 1991: 30]. Нерідко самі писарі залишали свої імена наприкінці справи; до прикладу, в «Актах Полтавського полкового суду» виявлено понад 20 імен писарів [Штанденко 2017: 11]. Історія зберігає імена тих посадових осіб, які завдяки своїй ретельності та скрупульозності причинилися до збереження актових та інших книг: «Документи Брацлавського воєводства» містять усі виявлені документи Брацлавського воєводства від його створення 1566 року й до смерті 1606 року брацлавського під-

коморія Лаврина Пісочинського, з архіву якого походить більшість (240) публікованих у збірникові документів.

1.4. Пам'ятки української мови і «теорія узусу»

Писемні пам'ятки XVI – початку XVIII ст. і, зокрема, відбита в них мовна практика українців (те, як говорили в минулому, за якими законами будували свої висловлювання, фрази) набувають з огляду на сучасні вимоги до об'єкта лінгвістичних досліджень неабиякої актуальності.

У сучасній світовій лінгвістиці помітна посилена увага до нової моделі мови, що різниться від тієї, яка сформувалася в останній чверті XX ст. Тож одна з найістотніших рис першої – чітка зміна теоретичних пріоритетів, що полягає в переході від «системи» до «узусу», від «мови» до «мовлення». Цей перехід порушує, здавалося б, непорушний постулат: існує фундаментальна відмінність між мовою і мовленням, а лінгвістика зобов'язана бути насамперед наукою про мову (чи «мовну компетенцію»), а не наукою про мовлення (чи про «мовленнєвий узус») [Плунгян 2008: 8].

Натомість сучасні дослідники дедалі частіше звертаються до фактів, щоб мати змогу міркувати про особливості описуваних явищ, а не про особливості моделей. Адже «за мовою, як відомо, не можна спостерігати, вона становить теоретичну абстракцію» [Ibid.: 9]; спостерігати можна за мовленням, тобто за процесом побудови текстів, і, зрозуміло, за самими текстами – реальними текстами, якими люди обмінювалися (діахронія) чи обмінюються (синхронія) у процесі комунікації.

За умови обрання саме такого об'єкта лінгвістичного вивчення увага дослідника буде максимально спрямованою до:

1) тексту (чи до дискурсу) – до реального інструмента комунікації загалом, а не до його окремих фрагментів;

2) квантитативного компонента мови – врахування насамперед частотніших елементів порівняно з менш частотними і визнання квантитативних відношень суттєвим чинником у мовній еволюції та у структурі мовних правил[12];

3) синхронної варіативності мови – визнання того факту, що в межах мови не існує єдиної жорсткої системи засобів вираження, а існують різні стратегії реалізації будь-якого завдання, зокрема залежні від психологічних, біологічних і соціальних факторів;

4) діахронної варіативності мови – визнання того факту, що мова постійно змінюється в часі і що в ній постійно співіснують «прогресивне» і «консервативне»; тож «строго синхронний» опис мови є ілюзією, навіть

[12] На Заході за таким принципом розвивалася лінгвістична школа Дж. Байбі.

більше – повний граматичний опис мови має дещо своєрідний «розмитий» характер з урахуванням даних не тільки про способи вираження граматичних значень, а й про динаміку змін цих способів упродовж окремих історичних періодів[13];

5) понять мовної норми і мовної правильності (оскільки сьогодні закріпилося більш «толерантне» сприйняття цих понять); межі між «помилкою» і «маргінальним варіантом», між «маргінальним варіантом» і «повноцінним варіантом» тепер трактують як більш рухомі й тонкі; помилка сьогодні цілком може стати нормою завтра, а тому дослідникові варто утриматися від передчасних висновків [Ibid.: 10–11].

Викладені вище позиції такого новітнього підходу до вивчення мови є насправді традиційними і визначальними для історика мови, нормою його дослідницьких експериментів. А в сучасних студіях із мовознавства ці погляди переважно об'єднані під назвою «підхід, орієнтований на узус», або «теорія узусу»[14]. Отож *теорія узусу* має на меті досліджувати дискурс, зважаючи на те, що не існує «мови як такої взагалі», а існують структури, які переважають у певних типах дискурсу (у різних мовців чи в різний період функціювання мови тощо), які й необхідно вивчати.

В. Плунгян доводить, що підхід, орієнтований на узус, протистоїть системному підходові, орієнтованому на вивчення такої собі ідеальної структури мови, стосовно якої конкретні мовні факти є «лише більш-менш адекватними реалізаціями». Окрім цього, сьогодні існує різний погляд на мовні факти: при *системному* підходові не довіряють «експериментальним» та «об'єктивним» методам, які заважають розгледіти «узагальнення» (здебільшого сформульовані вже до початку дослідження), затемнюючи їх непотрібними емпіричними випадковостями; таким дослідникам переважно достатньо власної інтуїції; і навпаки – прихильникам *теорії узусу* вкрай важлива емпірична база, тобто тексти, що є реальним об'єктом, про який невідомо до початку дослідження, і лише під час дослідження можна виявити його специфіку.

Саме тому дослідники, які працюють з «узусом», для підтвердження своїх гіпотез розраховують на достатню сукупність текстів, яку в сучасній лінгвістиці кваліфікують як «корпус», чи «корпус текстів», що є «не тільки

[13] Про це говорив Дж. Ґрінберґ у програмній статті «Переосмислення мовознавства діахронічно» [Greenberg 1979]. Згодом П. Ґард у праці «Для бісинхронного методу» обґрунтував бісинхронний підхід до аналізу мовних явищ: описувати мовні факти не в одній системі «правил» та «винятків», а в координатах двох систем – більш старої та більш нової, які завжди співіснують.

[14] Термін *usage-based approach* на початку 1990-х рр. увів Р. Ленгакер; тепер цю модель використовують Дж. Байбі, Т. Ґівон, У. Крофт, М. Томаселло, Л. Янда та ін..

потужним інструментом вивчення мови, а й новою ідеологією». Вважаємо, що корпус до деякої міри повернув лінгвістам істинний об'єкт дослідження – тексти в максимально повному обсязі, що, безперечно, вплине і на лінгвістичну практику, і на теорію лінгвістики. Адже «саме узус, тобто тексти, і є єдиною істинною реальністю науки про мову, тобто об'єктом, доступним безпосередньому дослідженню» [Ibid.: 16].

Погоджуючись із наведеними вище міркуваннями, зауважмо таке: різножанрові тексти XVI–XVIII ст., які слугують підставою цього дослідження, допоможуть у вирішенні і тих проблем, які лежать на поверхні (зокрема особливості лексичної сполучуваності в українській мові того часу), і тих, які раніше були практично неможливі через трудомісткий процес їх розв'язання, як-от: «мікроеволюція» мови протягом одного-двох століть (непомітні одразу зміни сполучуваності і значень слів, зміна частотності тих чи тих конструкцій або частотності використання лексичних і граматичних варіантів, фіксація появи чи поступове відмирання певних мовних явищ та ін.)

Література

Батюк 1957 – Батюк Л.І. Спостереження над мовою Хмільницького літопису. *Дослідження з мови та літератури* / відпов. ред. І.П. Крип'якевич. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. С. 61–67.

Бойчук 1962 – Бойчук М.К. Періодизація історії української літературної мови. *Питання історичного розвитку української мови*: праці міжвуз. наук. конференції / відпов. ред. І.К. Білодід. Харків, 1962. С. 57–64.

Войтів 1997 – Войтів Г. Українські назви одягу XIV–XVIII ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* / за ред. О. Купчинського. Львів, 1997. Т. CCXXXIV. С. 210–260.

Воронич 2008 – Воронич Г. Дослідження мови пам'ятки як надійний спосіб її локалізації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 12: Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. С. 101–103.

Гнатюк 2010 – Гнатюк Л.П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010.

Горбач 1993 – Горбач О. Засади періодизації української літературної мови й етапи її розвитку. *ІІ Міжнародний конгрес україністів*. Доповіді і повідомлення: Мовознавство. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 7–12.

Горбач 1996 – Горбач О. Ґенеза української мови та її становище серед інших слов'янських. *Історія української мови*: хрестоматія / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 206–225.

Гринчишин 1983 – Гринчишин Д.Г. Спостереження над діалектними особливостями українських пам'яток XIV–XVIII ст. *Структура і розвиток*

українських говорів на сучасному етапі / відп. ред. М.В. Никончук. Житомир: [б. в.], 1983. С. 14–15.

Гринчишин 1995 – Гринчишин Д.Г. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1995. Т. CCXXIX: Праці філологічної секції. С. 251–275.

Гринчишин 2001 – Гринчишин Д. Писемні пам'ятки XVI – першої половини XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів. *Українське і слов'янське мовознавство* / відпов. ред. М.І. Сюсько. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2001. Вип. 4. С. 175–181.

Гринчишин 2007 – Гринчишин Д. Давні писемні пам'ятки з Рогатинщини. *Українська історична та діалектна лексика*: зб. наук. праць / ред. : Г. Войтів, О. Кровицька. Вип. 5. Львів, 2007. С. 3–10.

Гриценко 2017 – Гриценко С.П. Позамовні фактори розвитку лексики XVI–XVII ст. *Гриценко С.П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.* Київ: ТОВ «КММ», 2017. С. 47–68.

Гриценко 2018 – Гриценко С.П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2018. 33 с.

Грищенко 1978 – Грищенко А. Прикметник в українській мові. Київ: Наук. думка, 1978.

Гумецька 1964 – Гумецька Л.Л. Уваги до українсько-білоруських мовних зв'язків періоду XIV–XVII ст. *Дослідження з української та російської мов*. Київ: Наук. думка, 1964. С. 252–258.

Гумецька 1965 – Гумецька Л.Л. Деякі питання укладання «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» *Дослідження з лексикології та лексикографії* / гол. ред. Л.С. Паламарчук. Київ: Наук. думка, 1965. С. 16–28.

Гумецкая 1974 – Гумецкая Л.Л. К вопросу об определении значения слова в «Словаре староукраинского языка XIV–XV вв.» *Вопросы исторической лексикографии и лексикологии восточнославянских языков* / отв. ред. Ф.П. Филин. Москва: Наука, 1974. С. 54–60.

Дидик-Меуш 2008 – Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. 398 с.

Житецький 1987 – Житецький П. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. *Вибрані праці. Філологія*. Київ, 1987. С. 19–138.

Задорожний 1995 – Задорожний В. Передмова. *Волинські грамоти XVI ст.* / упор.: В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ: Наук. думка, 1995. С. 5–20.

Коць-Григорчук 2011 – Коць-Григорчук Л. Дипінті українських середньовічних ікон. Львів: Літопис, 2011. 400 с.

Крехно 2005 – Крехно Т.І. Історія лексико-семантичної групи «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII століть (на матеріалі українських пам'яток): автореф. дис. … канд. філол. наук. Харків, 2005. 19 с.

Крикун 2008 – Крикун М. Брацлавське воєводство впродовж своїх перших сорока років. Вступ. *Документи Брацлавського воєводства (1566–1606)* / упоряд.: М. Крикун, О. Піддубняк. Львів: [б. в.], 2008. [НТШ. Серія «Історичні джерела». Т. 8]. С. 5–132.

Купчинський 1976 – Купчинський О.А. Про підготовку каталога судово-адміністративних фондів XV–XVIII ст. *Архів України*. 1976. № 5.

Лазаревский 1884 – Лазаревский А. Дневникъ Николая Ханенка. *Кіевская Старина. Приложеніе къ журналу*. Кіевъ, 1884. С. III–XV.

Лизанец 1976 – Лизанец П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976.
Маслов 1925 – Маслов С.І. Українська друкована книга XVI–XVIII ст. Київ: Держ. вид-во України, 1925. 76 с.
Мозер 2008 – Мозер М. Причинки до історії української мови / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків: ХІФТ, 2008. 832 с.
Мозер 2016 – Мозер М. Передмова. *Лесів М. Українська літературна мова XVII–XVIII ст*. Зібрані праці / зібрав і до друку підгот. В. Пилипович. Перемишль, 2016. С. 11–15.
Мозер 2018 – Мозер М. Історія української літературної мови. Київ, 2018. 27 с.
Мойсієнко 2006 – Мойсієнко В.М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. Житомир, 2006.
Мойсієнко 2013 – Мойсієнко В.М. «Луцька замкова книга 1560–1561 рр.» як відображення офіційної «руської» мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті. *Луцька замкова книга 1560–1561 рр*. / підгот. до вид.: В. Мойсієнко і В. Поліщук. Луцьк, 2013. С. 64–143.
Муравицька 1969 – Муравицька М.П. Про співвідношення інтуїтивних і формальних критеріїв у процесі структурного аналізу на лексичному рівні. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 29–38.
Наєнко 2013 – Наєнко Г. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні. Київ: Освіта України, 2013. 398 с.
Німчук 1996 – Німчук В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII ст. *Берестейська унія і українська культура XVII ст*.: матеріали III «Берестейських читань». Львів, 1996. С. 1–16.
Німчук 1997 – Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 3–14.
Німчук 2008 – Німчук В. Наддністрянські діалектні риси в «Євсевієвому Євангелії 1283 року». *Вісник Прикарпатського університету: Філологія (мовознавство)*. Івано-Франківськ, 2008. Вип. XIX–XX. С. 3–17.
Німчук, Яковенко 1991 – Німчук В.В., Яковенко Н.М. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. *Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)* / відпов. ред. В.В. Німчук. Київ, 1991. С. 5–56.
Огієнко 1995 – Огієнко І. Історія української літературної мови / упоряд. М.С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 293 с.
Павленко 2007 – Павленко С. Передмова. *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах* / упор. С. Павленко. Київ: ВД КМА, 2007. С. 5–12.
Передрієнко 1979 – Передрієнко В.А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. Київ: Наук. думка, 1979. 143 с.
Передрієнко 1987 – Передрієнко В.А. Передмова. *Приватні листи XVIII ст*. / підгот. до вид. В.А. Передрієнко. Київ: Наук. думка, 1987. С. 5–16.
Передрієнко 2000 – Передрієнко В.А. Стильові різновиди староукраїнської мови. *Українська мова:* енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови) та ін. Київ, 2000. С. 604–605.
Півторак 1988 – Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови (історико-фонетичний нарис). Київ: Наук. думка, 1988. – 278 с.

Півторак 2001 – Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: ВЦ «Академія», 2001. 133 с.

Півторак 2015 – Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика. Вибрані праці / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Наук. думка, 2015. 512 с.

Плунгян 2008 – Плунгян В.А. Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики. *Русский язык в научном освещении* / гл. ред. А.М. Молдован. Москва, 2008. № 2 (16). С. 7–20.

Плющ 1971 – Плющ П.П. Історія української літературної мови. Київ: Вища школа, 1971.

Пуряєва 2018 – Пуряєва Н.В. Історія української літургійної мови: спроба періодизації: доповідь, виголошена на Наукових читаннях «Український простір родини Горбачів» до 100-річчя від дня народження проф. О. Горбача; Львів, 22 лютого 2018 року [аудіозапис].

Русанівський 2002 – Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Київ: АртЕк, 2002. 424 с.

Свашенко 2004 – Свашенко А. Рукописна «Кролевецька ратушна книга» XVII–XVIII ст. *До джерел. Збірник наукових праць до 70-річчя О. Купчинського* / редкол.: І. Гирич, Я. Грицак та ін. Київ; Львів, 2004. Т. І. С. 379–393.

Свєнціцький 1920 – Свєнціцький І. Нариси з історії української мови. Львів: Друкарня «Діла», 1920. 99 с.

Сивокінь 1984 – Сивокінь Г.М. Одвічний діалог (українська література і її читач від давнини до сьогодні). Київ: Дніпро, 1984. С. 23–75.

Франко 1896 – Франко І. Передмова. *І. Франко. Апокріфи і лєтенди з українських рукописів* / Видає Археографічна комісія НТШ. Львів, 1896. Т. І: Апокріфи старозавітні. С. I–LXVI.

Худаш 1961 – Худаш М. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). Київ: Наук. думка, 1961.

Чепіга 1985 – Чепіга І.П. «Ключ розуміння» Іоаникія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. *Іоаникій Галятовський. Ключ розуміння* / підгот. до вид. І.П. Чепіга. Київ: Наук. думка, 1985. С. 5–51.

Чепіга 2005 – Чепіга І. Лексика полтавських актів XVII – першої половини XVIII століть. *Слово і доля: Збірник на пошану У. Єдлінської* / відпов. ред. Я. Ісаєвич. Львів: [б. в.], 2005. С. 59–64.

Чижевський 2003 – Чижевський Д. Українське літературне бароко: вибрані праці з давньої літератури. Київ: Обереги, 2003. 576 с.

Чікало 1994 – Чікало М. Назви кольорів у пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.: дис. … канд. філол. наук. Львів, 1994. 210 с.

Чікало 1997 – Чікало М. З історії назв кольорів в українській мові (XVI–XVIII століття). *Записки Наукового товариства імені Шевченка* / за ред. О. Купчинського. Львів, 1997. Т. CCXXXIV. С. 186–200.

Шевельов 1998 – Шевельов Ю. До питання періодизації історії української мови. *ПРОСФѠННМА: історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю акад. Я. Ісаєвича*. Львів, 1998. Вип. 5: Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. С. 689–692.

Штанденко 2017 – Штанденко У. «Акти Полтавського суду 1648–1740 рр.» як джерело вивчення української мови часів Гетьманщини. *Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр*. / підгот.: І. Чепіга, У. Штанденко. Київ: Наук. думка, 2017. Ч. 1. С. 5–28.

Яковенко 2002 – Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Cymbalistyj 1991 – Cymbalistyj P. Ukrainian Linguistic Elements in the Russian Language 1680–1760. London, 1991. 436 p.

Greenberg 1979 – Greenberg J.H. Rethinking Linguistics Diachronically. *Language*. 1979. № 55. P. 275–290.

Moser 2016 – Moser M. New Contributions to the History of the Ukraininan Language. Edmonton; Toronto, 2016. 667 p.

Stock 1990 – Stock B. Listening for the Text: on the Uses of the Past. Philadelphia, 1990.

Yates 1977 – Yates F. Sztuka pamięci / tłum. z ang. Warszawa, 1977.

Błażej Osowski
Poznań

Jak w Wielkopolsce w XVIII w. nazywano ludzi ze względu na ich pozycję społeczną?

How were people called in Greater Poland in the 18th century due to their social status?

Analizowany materiał pochodzi z inwentarzy dóbr szlacheckich z 2. połowy XVIII w. spisanych na terenie Wielkopolski (G, K, KP, P, RK I–III). Dokumenty te przekazują bogaty obraz życia dawnej wsi i dworu, dzięki czemu stanowią cenne źródło do badań leksykalnych.

Celem artykułu jest analiza nazw osób ze względu na ich pozycję społeczną oraz ogólnych nazw osób pod kątem dyferencyjności (i jej charakteru: fonetyczny, morfologiczny, stylistyczny itd.) wobec XVIII-wiecznej polszczyzny literackiej. Materiał porównawczy stanowią opracowania szczegółowe poświęcone podobnym źródłom historycznym oraz słowniki polszczyzny ogólnej (por.: Literatura i Źródła). Spośród leksykonów największe znaczenie przypisujemy słownikowi S.B. Lindego jako zbliżonemu czasem powstania do analizowanych materiałów. Materiał przedstawiamy, wydzielając w nim podgrupy znaczeniowe[1] oraz z uwzględnieniem kryterium dyferencyjności.

Grupa **ogólnych nazw osób** to w pewnym sensie *varia*, czyli określenia niepasujące do innych grup. Wyróżnić tu można kilka podgrup. Nazwy ogólne *sensu stricto*, którym można nadać znaczenie 'człowiek, jednostka ludzka'

[1] Inspirująca w tym względzie była praca [Horyń 2011].

służące często jako jednostki liczenia w spisach. Zbiór wspólny z materiałem porównawczym stanowią: ***człek*** ‘służący, tu: poddany’[2], ***dusza*** ‘stworzenie obdarzone duszą, człowiek’, ***głowa*** ‘metonimicznie zamiast całego człowieka’, ***mieszkaniec*** ‘mieszkający gdzieś’, ***obywatel*** ‘mieszkaniec kraju’, ***osoba*** ‘pojedynczy człowiek’, ***sąsiad*** ‘mieszkający blisko kogoś’.

Jednostek wyekscerpowanych tylko z dokumentów wielkopolskich jest mniej:

Mięszkaniec ‘mieszkaniec’, *Wszyscy zaś mięszkańcy na roli we wsi, prócz karczmarza i komornic, stróżą strzegą* [K: 331]; Sstp –, SPXVI +, SL –, SWil –, SW posp., PSWP –. Formy z wtórną nosowością *mięszać*, *mięszkać*, *rzemięślnik* uznaje I. Bajerowa za malejące po połowie XVIII w. [Bajerowa 1964: 189], choć zdarzają się one jeszcze w następnym stuleciu [Bajerowa 1986: 104]. O ich ludowym charakterze może również świadczyć kwalifikator w SW.

Pomieszkaniec ‘mieszkaniec’, *Folwarczek Jabłkówko i pomieszkańcy* [G: 47]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Sztuka ‘jednostka ludzka’, *A ponieważ 2 dostało się chłopów na schedę w.jmp. Józefa Korzęnickiego bez żon, a matki 2 na tej schedzie znajdują się przy dzieciach, przeto w rekompensatę żon, czyli sztuk płci białogłowskiej annectuntur* [RK I: 130]; Sstp ‘jednostka czegoś’, w SL znajdujemy zarówno ogólne znaczenie ‘jedna rzecz przez się cała’, jak i szczegółowe ‘to wykwintna sztuka, ten człowiek; nie lada sztuka’, na podstawie których stwierdzam nieużywanie wyrazu *sztuka* ‘jednostka ludzka’ w polszczyźnie ogólnej 2. poł. XVIII wieku, SWil (ten sam cytat, co w SL), SW przen., PSWP ‘pojedyczny egzemplarz czegoś’ (ale w przykładach brak znaczenia człowiek).

Drugą podgrupę stanowią określenia człowieka ze względu na cechy biologiczne (płeć i wiek) oraz stan cywilny. Do części wspólnej zaliczają się: ***baba*** ‘stara kobieta’, ***chłop*** ‘mężczyzna’, ***chłopczyk*** ‘mały chłopiec’, ***dziad*** ‘stary mężczyzna’, ***dziewczę*** ‘mała dziewczynka’, ***kaleka*** ‘niedołężny, chromy, ślepy’, ***kobieta*** ‘białogłowa, niewiasta, człowiek płci żeńskiej’, ***mężczyzna*** ‘człowiek płci męskiej’, ***nieboszczyk*** ‘zmarła osoba; zmarły mężczyzna’, ***niewiasta*** ‘kobieta’, ***panna*** ‘kobieta niezamężna’, ***staruszek*** ‘starszy mężczyzna’, ***staruszka*** ‘starsza kobieta’.

Jednostki dyferencyjne w tej podgrupie mają charakter fonetyczny, semantyczny, stylistyczny:

[2] Dla jednostek wspólnych z polszczyzną ogólną 2. połowy XVIII wieku podaję jedynie znaczenie, szczegółowiej prezentuję jednostki dyferencyjne. Ustalając znaczenie, odwołuję się głównie do analizowanych tekstów i SL. Po znaczeniu przytaczam cytat i podaję skrót źródła oraz stronę (jeśli cytat jest nieistotny, rezygnuję z jego przytaczania), następnie poświadczenia w wykorzystywanych słownikach. Niekiedy opatruję hasło dodatkowym komentarzem.

Kalika ‘osoba niedołężna’, *Maryjanna dziewka siostra gospodarza kalika bez nogi* [P: 67]; Sstp –, SPXVI kalika cf. kaleka +, SL –, SWil –, SW gw., PSWP –. Dyferencyjność w przypadku tego wyrazu zasadza się na podwyższeniu samogłoski. Najprawdopodobniej nie mamy tu do czynienia z regionalizmem, lecz z cechą potoczną, na co wskazywałaby obecność *kaliki* w pismach J. Jabłonowskiego [Zieniukowa 1968: 65]. Z czasem wymowa ta zyskała piętno gwarowej, co zaświadcza SW.

Młodzian ‘kawaler’, *W tejże chałupie na czynszu Michał Tomczyk młodzian* [G: 335]; Sstp –, SPXVI –, SL ‘młody człowiek’, SWil poet. ob. *młodzieniec*, SW p. *młodzieniec*, PSWP rzadki, książkowy.

Nieboszczyca ‘zmarła kobieta’, *Z nieboszczycą żoną nie wziąłem żadnego inwentarza tylko 20 owiec* [G: 315]; Sstp –, SPXVI –, SL *, SWil prow. ob. *nieboszczka*, SW stp., PSWP –. Wyraz znany SL, ale postrzegany przez niego jako nacechowany, stąd gwiazdka; późniejsze słowniki przypisują mu już charakter gwarowy lub archaiczny. Mimo to utrzymał się – poza Wielkopolską – także na Pomorzu [Bieńkowska 1998: 187; Breza 1979: 143].

Nieboszka ‘zmarła kobieta’, *Regina siostra nieboszkiej żony tego gospodarza u niego mieszka* [P: 28]; Sstp *niebożka*, SPXVI +, SL – (tylko *nieboszczka*), SWil –, SW gw., PSWP –. Wyraz w ciągu swego istnienia z ogólnopolskiego stał się gwarowym, odnotowano go także na Pomorzu [Bieńkowska 1998: 183].

Niewiasta ‘panna’; Sstp ‘kobieta (zwłaszcza zamężna)’, SPXVI ‘kobieta’, SL ‘młoda mężatka; kobieta’, SWil +, SW +, PSWP podniosły, książkowy.

Trzecią wyrazistą podgrupę stanowią nazwy wyznawców religii. Należy jednak zaznaczyć, że w użyciach wyrazu ***niemiec*** (i jego wariantów) trudno niekiedy rozróżnić, czy chodzi o znaczenie ‘ewangelik’ czy inne, np. ‘poddany kontraktowy’, ‘osadnik’. Podobne wątpliwości budzi ***polak***. Do jednostek wspólnych z polszczyzną ogólną 2. połowy XVIII w. należą ***katolik*** ‘wyznawca wiary katolickiej albo Kościoła rzymskiego’ oraz ***żyd*** ‘wyznania mojżeszowego’; dyferencyjny natomiast jest ***niewierny*** ‘żyd’, *W chałupie trzeciej od dworu mieszka niewierny Salamon krawiec* [KP: 91]; Sstp w in. zn., SPXVI ‘niewierzący w prawdziwego Boga – uż. rzecz.’, SL ‘niewiernik’ (=’niewierzący’), SWil tylko uż. przym., SW tylko uż. przym., PSWP w in. zn.

W grupie ogólnych nazw osób mamy jeszcze ponadto określenia, które nie mieszczą się w żadnej z wyżej wyrażonych podgrup i żadnej innej dalej analizowanych. Są to: ***autor*** ‘pisarz’, ***delinkwent***[3] ‘więzień’ (*Na tym ratuszu zegar opatrzenia potrzebujący także i twierdza, to jest komórka dla delinkwentów* [KP: 125]), ***konfederat*** ‘związkowy, np. barski konfederat’, ***następca*** ‘który następuje po kimś’, ***pogorzelec*** ‘który stracił przez ogień swoje mienie’, ***przyjaciel***

[3] Hasło pojawia się jedynie w SWil i SW, jednak E. Umińska-Tytoń zalicza je do osiemnastowiecznego słownictwa potocznego [Umińska-Tytoń 1992: 36].

‘sprzyjający komuś’, ***więzień*** ‘którego w więzieniu lub w więzach trzymają’, ***wychowanica*** ‘wychowywana przez kogoś’, ***wychowaniec*** ‘wychowywany przez kogoś’, ***złoczyńca*** ‘źle czyniący’.

Jednostki dyferencyjne odróżniają się od swych literackich wariantów cechami fonetycznymi, które pisarze inwentarzy wielkopolskich uwzględnili w piśmie:

Boatyr ‘w tytule: *Boatyr cały świat opisujący rewolucyją szwedzką Lubomierskiego*’ [K: 81]; Sstp –, SPXVI *bohatyr*, SL *bohater*, *bohatyr*, SWil *bohatér*, *bohatyr*, SW –, PSWP –.

Najeznik ‘uczestniczący w zajeździe’, *To wszystko z inkwizycyi pokaże się, jako najeznicy ut patebit odzierali* [K: 81]; Sstp –, SPXVI ‘napastnik’, SL *najezdnik* ‘który kogo najeżdża’, SWil –, SW mało używany *najeźnik* p. *najezdnik*, PSWP –.

Grupa **nazw osób związanych ze stanem posiadania i pozycją społeczną** została poszerzona w stosunku do propozycji E. Horyń o element *pozycja społeczna*, ponieważ w wielu przypadkach determinowała ona stan posiadania. Przegląd tej grupy podporządkowany będzie przynależności społecznej osób, których nazwa dotyczy. Najliczniej reprezentowane są określenia chłopów, co zrozumiałe ze względu na to, że była to najliczniejsza w przedrozbiorowej Rzeczpospolitej grupa społeczna a analizowane dokumenty skupiają się na obrazie materialnym wsi. Mamy tu więc kilka ogólnych określeń przynależności do stanu chłopskiego: ***chałupnik*** ‘mający chałupę’, ***chłop*** ‘mężczyzna stanu chłopskiego’, ***gospodarz*** ‘mający gospodarstwo’, ‘właściciel domu, chałupy itp.’, ***gospodyni*** ‘żona gospodarza’, ***kmieć*** ‘chłop, wieśniak posiadający ziemię’, ***komornica*** ‘kobieta wiejska mieszkająca u kogoś kątem w zamian za wykonywanie prac na rzecz dworu’, ***komornik*** ‘chłop bezrolny mieszkający za opłatą lub odrobkiem na komornym’, ***poddanka*** ‘poddana, podległa komuś’, ***poddany*** ‘podległy komuś’, ***rolnik*** ‘zajmujący się uprawą roli’, ***wolny*** ‘niepoddany’, ***zagrodnik*** ‘chłop użytkujący jedynie zagrodę i ogród, zobowiązany do pańszczyzny’. Wszystkie wymienione hasła mają charakter ogólny, dyferencyjność cechuje tylko dwa: ***kmi[e]ć*** ‘chłop posiadający ziemię’ (*Kmi[e]ć Frącek nowoosadzony, chałupa jego stara, dobra z wszystkim* [KP: 157], SL –), ***sąsiedzcy*** ‘poddani sąsiada’ (*Las Kujawski z gruntu wycięty tak przez swoich, jako i sąsiedzkich ludzi* [G: 300], SL *sąsiedzki*, *sąsiecki* ‘od sąsiada’, SWil ‘należący do sąsiada, właściwy sąsiadowi’, SW + cytat za: Ortyle prawa Magdeburskiego, PSWP ‘taki, który związany jest z sąsiadem, który należy do sąsiada, czyli osoby mieszkającej tuż obok kogoś’).

Przeważają nazwy szczegółowe chłopów wskazujące na wewnętrzne zróżnicowanie tego stanu. Dochodziło do niego ze względu na różnice w wielkości uprawianego gospodarstwa, stosunków posiadania, formy zależności wobec

dworu, sposobów regulowania zobowiązań wobec niego i wielkości obciążeń pańszczyźnianych, statusu majątkowego. Część wspólna z polszczyzną ogólną (***czynszownik*** ‘płacący czynsz’, ***holender*** ‘osadnik’, ***kmiotka*** ‘żona kmiecia, wdowa po nim’, ***okupnik*** ‘chłop na czynszu’, ***olęder*** ‘osadnik’, ***półrolnik*** ‘mający gospodarstwo o połowę mniejsze od kmiecia’, ***próżniaczka*** ‘niepracująca na rzecz dworu’, ***próżniak*** ‘niepracujący na rzecz dworu’, ***rataj*** ‘kmieć, rolnik’, ***wolnik*** ‘niepoddany’, ***zagrodniczka*** ‘żona zagrodnika, wdowa po nim lub na zagrodzie siedząca’) zdecydowanie ustępuje zbiorowi odmienności. Należą do niego:

Budnik ‘mały gospodarz, nieposiadający konia’[4], *Chałupa w blochy niezła, sień w dyle i komora, okno 1 dobre, drugie malińkie, piec niezły, stodoła i chlew niezłe, dachy niezłe. W niej mieszka Frącek Stopka budnik* [G: 234]; Sstp ‘kramarz’, SPXVI ‘sprzedawca w budzie jarmarcznej’, SL ‘mieszkający w budzie’, SWil w in. zn., SW ‘1. mieszkaniec budy; gw. 2. kupiec; włościanin z Królestwa osiadły na Polesiu na prawie czynszowym; właściciel domy bez roli’, PSWP w in. zn.

Chałupniczka ‘właścicielka chałupy’, *W tej chałupie mnieszka chałupniczka Szczepanka wdowa* [G: 181], ‘żona chałupnika lub wdowa po nim’, *lnu, kunopi, co się urodzi, powinni między siebie jak półwłóczniczki, tak chałupniczki do moczenia i tarcia porozbierać i poocierane lny, kunopie powinny oddać do dworu* [G: 267], *Chałupa dwudziesta niezła, w której mieszka wdowa chałupniczka; ma pociąg tak jak i drudzy* [K: 157]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP w in. zn.

Czynszak ‘poddany na czynszu’, *Po uczynionym pomiarkowaniu w budynkach i ogrodach dworskich sąd do podzielenia ludzi w Cięszkowie znajdujących się przystąpił, z których do części* [...] *jmp. Poleskiego dostają się Mateusz syn luźny, Degier czynszak* [G: 230]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Czynszowy ‘płacący czynsz’, *Druga chałupa, gdzie niemiec Walek mieszka czynszowy* [G: 2]; Sstp tylko uż. przym., SPXVI tylko uż. przym., SL tylko uż. przym., SWil +, SW p. *czynszownik*, PSWP tylko uż. przym.

Dwudniak ‘odrabiający dwa dni pańszczyzny’, *Dwudniaków 4, z których każdy płaci zł 6 gr 15, robi dni 104 ręczną* [P: 209]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW gw., PSWP –.

Gbur ‘chłop, wieśniak’, *Wieś Małe Samoklęski czynszowa, w której jest gburów 8, sołtys dziewiąty* [G: 293]; SStp –, SPXVI ‘wieśniak, chłop; rolnik poddany’, SL ‘chłop, wieśniak’, SWil przen. ‘chłop, wieśniak’, SW stp. ‘chłop, wieśniak’, gw. ‘chłop posiadający własny grunt, bogaty’, PSWP w in. zn. F.

[4] Takie znaczenie z terenu Pomorza podaje [Breza 2002: 108]. Bliżej mu do użycia wielkopolskiego niż podanego przez SL, ponieważ przytoczony cytat nie wskazuje, by *budnik* mieszkał w budzie, lecz – jak widać z przytoczonego opisu – w chałupie w nie najgorszym stanie.

Pepłowski znalazł ten wyraz u Bandtkiego z lokalizacją z Wielkopolski, choć większość z wyróżnionych przez tego drugiego prowincjonalizmów ma szersze niż wskazał zasięgi [Pepłowski 1988: 308, 310]. Bogato poświadczony jest *gbur* 'zamożny chłop' na Pomorzu i często zaliczany do prowincjonalizmów pomorskich [Bieńkowska 1996: 227; Breza 1979: 143; Breza 1994: 98, 106; Breza 1996: 62; Handke 1996: 144; Lewińska 1996: 106; Warda-Radys 1994: 55]. Z tych też powodów odnotowuję to hasło wśród dyferencyzmów i zaliczam w świetle przejrzanych materiałów do regionalizmów pomorsko-wielkopolskich.

Holęder 'osadnik na czynszu', *Holędry, których jest 14, mają tam szkołę i karczmę* [KP: 54]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Kmietka 'żona kmiecia, wdowa po nim', *Chałupa na wsi w strychulce gliną oblepiona, w której mieszka kmietka Mikołajowa* [RK II: 159]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW gw. p. *kmiotka*, PSWP –.

Koc 'zagrodnik', *Do tego folwarku zarabia 2 koców albo zagrodników z Dobrna* [P: 406]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW w in. zn., PSWP w in. zn.

Kumornica 'kobieta wiejska mieszkająca u kogoś kątem w zamian za wykonywanie prac na rzecz dworu', *i ta* [chałupa – *B.O.*] *reparacyi potrzebuje oprócz izdebki dla kumornicy, którą jmp. Krzyżanowski zaciężnymi ludźmi pokryć kazał* [G: 214]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW gw. *kómornica*, PSWP –.

Kumornik 'chłop bezrolny mieszkający za opłatą lub odrobkiem na komornym', *W której chałupie mieszka imieniem Krystyjan, nazwiskiem Chincz, kumornik za kontraktem siedzący* [G: 150]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW gw. *kómornik*, PSWP –.

Kwartnik 'chłop gospodarujący na kwarcie roli', *W niej* [nowej, dobrej chałupie – *B.O.*] *mieszka Piotr Klut kwartnik, czyli budnik, człek wolny, daje czynszu tynf. 30* [G: 234], *Ci kwartnicy robią w tydzień ręczną dni 3, dają kury 2, kądzieli przędą szt. 3. W zniwa robią przez 4 tygodnie po 4 dni i tłuk 6* [P: 107]; Sstp 'mianowany przez radę miejską i odpowiedzialny za sprawy budowlane w obrębie jednej dzielnicy rzeczoznawca (murarz lub cieśla), SPXVI w in. zn., SL w in. zn., SWil –, SW gw. 'gospodarz większy', PSWP w in. zn. W analizowanych inwentarzach znajdujemy ponadto wyrażenie *kwarta roli* [P: 5], które uznać możemy za podstawę dla derywatu *kwartnik* 'obrabiający kwartę roli'.

Luźny 'niemający zajęcia, służby', *Mateusz Płócienik luźny tenże sam zaciąg robi bydłem, pańskiego nie ma bydła* [G: 19]; Sstp –, SPXVI *luźny* cf. *loźny* 'nie trudniący się żadną pracą – uż. przym. i rzecz.', SL tylko uż. przym., SWil tylko uż przym., SW tylko uż. przym., PSWP tylko uż. przym.

Miemiec 'osadnik na kontrakcie', *Radka chłop kontraktowy, ten daje czynsz według kontraktu swego i robociznę tak jak drudzy miemcy kontraktowi* [G: 125]; Sstp –, SPXVI –, SL opatruje *Miemce* gwiazdką, SWil –, SW –, PSWP –. W inwentarzach znajdujemy wyrażenie *Kmiecie na niemieckim zacięgu* [...] *Kmiecie polscy* [...] *Półrolnicy na niemieckim zacięgu* [...] *Półrolnicy na polskim*

zacięgu [G: 84-85], na podstawie których obserwować możemy uniwerbizację wyrażenia podstawowego *kmiecie na polskim zacięgu* poprzez *kmiecie polscy* aż do *polak*.

Miemka ‘osadniczka na kontrakcie’, *Katarzyna miemka komornica* [G: 165]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Niemiec ‘osadnik na kontrakcie’, *Gospodarzy rolników jest 4, dwóch poddanych, dwóch niemców kontraktówych* [G: 49]; Sstp –, SPXVI –, SL ‘z Niemiec rodem’, SWil w in. zn., SW w in. zn., PSWP w in. zn.

Niemniec ‘osadnik na kontrakcie’, *Za tą stodółką chałupa trzecia nowa, dobra, w niej mieszka komornik niemniec* [G: 199]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Okupniczka ‘żona okupnika lub wdowa po nim’, *Barbara Gatykowa wdowa młynarka okupniczka* [P: 372]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Parnik ‘utrzymujący parę bydła’, *W której* [chałupie – *B.O.*] *mieszka Maciej Chastara z dawna parnik* [RK I: 158]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil w in. zn., SW w in. zn., PSWP w in. zn.

Polak ‘na polskim kontrakcie’, *Michał komornik luźny polak robi dni 3* [G: 19]; Sstp –, SPXVI –, SL ‘w Polsce urodzony, obywatel Polski’, SWil ‘urodzony w Polsce, obywatel Polski’, SW ‘człowiek urodzony w Polsce, obywatel polski’, PSWP ‘obywatel Polski lub osoba o polskim rodowodzie’.

Półchałupnik ‘posiadający połowę chałupy’, *Chałupnicy wiejscy i półchałupnicy* [P: 446]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półgbur ‘posiadający połowę z tego, co gbur’, *4 niemieckich półgburów, z których każdy płaci rocznie 29 zł gr 4, robią bydłem każdy dni 52 w rok* [P: 209]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półrolnica ‘żona półrolnika lub wdowa po nim’, *Antonia Urbankowa półrolnica wdowa ma chałupę starą* [KP: 130]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półrolniczka ‘żona półrolnika lub wdowa po nim’, *Chałupa piąta, w której mieszka półrolniczka wdowa na imię Jankowa poddana* [KP: 114], Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Purolniczka ‘żona półrolnika lub wdowa po nim’, *Matuszka wdowa purolniczka ma wołów 4 inwentarskich, wóz, pług etc., złe* [K: 333]; Sstp –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Porolnik ‘półrolnik’, *Tu w tej połaci przegradza chałupa druga do Kotarb należąca, porolnika kotarbskiego* (K 485); Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Purolnik ‘półrolnik’, *Wojciech Chudas purolnik ma wołu jednego i konia jednego – pańskie* [K: 20]; Sstp –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półśledniczka ‘żona półślednika lub wdowa po nim’, *Chałupa Janowy półśledniczki wdowy stara, zła* [P: 46]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półślednik ‘półrolnik’, *Tych półśledników powinność robić od św. Wojciecha do św. Marcina parą bydłem cały tydzień i ręczną jednym cały tydzień albo czworgiem bydła 3 dni już bez ręcznych* [G: 87]; Sstp –, SPXVI *półślednik* a. *pułślednik* +, SL – (*półszlednik* ‘w Wielkiej Polsce posiadający pół szladu roli, lecz zowią też pośledniк’), SWil –, SW gw., PSWP –.

Pośledniк ‘półrolnik’, *Za tymi pośledniкami, jako wyżej się opisało, są stodoły 2 pańskie* [P: 256]; Sstp –, SPXVI –, SL *pośledniк* zob. *półszlednik*, SWil w in. zn., SW gw., PSWP –.

Półśniednik ‘półrolnik’, *Kmiecie i półśniednicy [s] stróży mieć powinni i jemuż* [skotarzowi – *B.O.*] *płacić* [P: 5]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półwłóczniczka ‘żona półwłócznika lub wdowa po nim’, *lnu, kunopi, co się urodzi, powinni między siebie jak półwłóczniczki, tak chałupniczki do moczenia i tarcia porozbierać i poocierane lny, kunopie powinny oddać do dworu* [G: 267]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Półwłócznik ‘obrabiający pół włóki roli’, *W tej chałupie mieszka Stanisław Konieczka poddany półwłócznik, mający 2 woły pańskie, krowę 1, świnię, gęś, pług, półwozie, siekierę, robi bydłem panu dni 3, ręczną robotą dni 3* [G: 233]; Sstp –, SPXVI +, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Pustkowianin ‘mieszkańcy domu lub kilku zabudowań stojących poza wsią’, *Wojciech Figas pustkowianin płaci czynsz* [RK I: 129]; Sstp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –. Wyraz nieznany żadnemu z wykorzystywanych słowników, ale poświadczony w XVII w. na Pomorzu [Breza 1991: 107].

Ratajka ‘żona rataja lub wdowa po nim’, *W tym podwórzu mieszkający Maciaj rataj i gospodarz z żoną Maryjanną, dzieci mają: Jakuba, Stanisława, córkę Reginę, dziewka Barbara siostra rodzona ratajki* [P: 31]; Sstp –, SL –, SWil w in. zn., SW w in. zn., PSWP –.

Ręczniak ‘odrabiający pańszczyznę ręcznie’, *Chałupa niezła Szymka Fujary ręczniaka chałupnika, bo żadnego inwentarza nie ma* [KP: 109]; Sstp –, SL –, SWil –, SW gw., PSWP –.

Trzydniak ‘odrabiający trzy dni pańszczyzny’, *Trzydniaków 7, z których każdy płaci czynszu zł 18, bydłem robi 104 dni, ręczną 52* [P: 209]; Sstp –, SL –, SWil –, SW gw., PSWP –.

O wiele skromniej przedstawiają się określenia osób przynależnych do stanu szlacheckiego. Co uderza w porównaniu z grupą poprzednią, to większy udział haseł odnotowanych w materiale porównawczym (***dziedzic*** ‘spadkobierca’, ***dziedziczka***, ***pan*** ‘patron’, ***pani*** ‘patronka’, ***posesor*** SL zob. *possessor* ‘mający coś w rzeczywistym posiadaniu, posiadacz’, ***posesorka*** ‘posiadaczka ziemska’ (brak hasła w SL, ale odnotowuje je [Horyń 2011: 36]), ***posiadacz*** ‘właściciel wsi, folwarku itp.’, ***possessor***, ***szlachcic***, ***współdziedzic*** (SL *współdziedzic* zob. *spółdziedzic*), niż w tylko wielkopolskim:

Posiedziciel ‘posiadacz ziemski’, [Dwojaki] *Za posesyi teraźniejszego posiedziciela postawione* [RK I: 124]; Sstp –, SPXVI [*posiedziciel*, SL **posiedziciel* ‘przywłaszczyciel’, SWil nieuż. ‘przywłaściciel’, SW -, PSWP –.

Ślachcianka ‘kobieta stanu szlacheckiego’, *Chałupa dziewiętnasta, w niej mieszka ślachcianka* [G: 122]; Sstp +, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Współposiadacz ‘posiadający coś razem z kimś innym’, *żadnemu atoli posiadaczowi drzewa przedawać, szkudeł, klapek i innych rzeczy wyrabiać nie będzie się godziło bez pozwolenia innych współposiadaczów* [KP: 78]; Sstp –, SL – , SWil +, SW p. *spółposiadacz*, PSWP –.

Współposiedziciel ‘posiadający coś razem z kimś innym’, *Zaś od dnia 1 stycznia roku 1784 jeden miesiąc dla jmp. Broniszowy, drugi dla innych wszystkich współposiedzicieli i następnie inne miesiące w ciągu całym corocznie do propinowania wszelakich trunków służyć będą* [KP: 78]; Sstp –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –.

Dwa tylko określenia wskazują na osoby stanu mieszczańskiego (***mieszczanek***, ***mieszczanin***) i oba znane są SL.

Poza omówionymi podgrupami znajdują się ***jałmużnik*** ‘chodzący za jałmużną’, ***uboga/i*** ‘niemający środków do życia’, ***żebrak*** ‘proszący jałmużny’ charakteryzujące ludzi ze względu na ich kondycję finansową oraz odnoszące się do podziału ‘swój – obcy’ (niezwykle ważnego dla każdego zamkniętego środowiska, a takim przecież była wieś XVIII-wieczna) ***przybysz*** i ***rodziczka*** ‘rodaczka’ (*rodziczka z Żydowa* [RK I: 174]; Sstp ‘krewna; matka’, SL **rodziczka* ‘matka’, SWil nieuż., SW gw. od stp. *rodak* ‘rodem skąd’, PSWP –). Wszystkie poza ostatnim hasłem odnotowano w SL, zaś znaczenie ‘tu urodzona’ *rodziczki* zna SWil (przestarzałe i nieużywane) i SW (gw.), a M. Szymczak określa jako podstawowe w wiekach XVI-XVIII [Szymczak 1966: 36]. Tu też być może należałoby przypisać określenia osób spoza całości, jaką była wieś, tj. dzierżawców (poświadczone w SL ***arendarz***, ***dzierżawca*** oraz nieznane mu ***arandarz*** SStp –, SPXVI –, SL –, SWil –, SW –, PSWP –, ***pachciarz*** i ***pakciarz*** ‘ten, co trzyma pacht, co dzierżawi krowy dla nabiału’, które jednak odnotowują późniejsze SWil i SW[5]) i wynajmujących się do pracy (***najemnik*** – znany wszystkim wykorzystanym słownikom).

Podsumowując: analizie poddano 132 jednostki, z czego 58% to zbiór wspólny z polszczyzną literacką 2. połowy XVIII w., zaś 42% to hasła w różnym stopniu dyferencyjne. We wszystkich wyróżnionych grupach semantycznych hasła wspólne przeważają nad dyferencyjnymi. Wyjątkiem są nazwy osób przynależnych do stanu chłopskiego.

[5] *Pakciarza* uznaje SW za wyraz gwarowy.

Odmienności mają najczęściej charakter morfologiczny, np. *pomieszkaniec*, *okupniczka*, *półrolnica*, *ratajka*. Dużo w tym zbiorze odmężowskich określeń kobiet (żon lub wdów). Ich dyferencyjność jest wynikiem odbicia w słownikach ówczesnych patriarchalnych relacji społecznych – por. [Osowski 2017]. Pojawiają się tu także jednostki potencjalne, zwłaszcza z członem *pół-*, np. *półchałupnik*, *półgbur*, *półrolniczka*. Nieco rzadsze są odmienności fonetyczne oddające ówczesną wymowę (w tym cechy potoczne, regionalne i gwarowe), np. *boatyr*, *kalika*, *purolnik*, oraz odmienności semantyczne, np. *budnik*, *koc*, *sztuka*. Przy tych ostatnich należy jednak zachować ostrożność, ponieważ brak odpowiedniego znaczenia (podznaczenia) w haśle słownikowym może być wynikiem niedoskonałości samego leksykonu, nie zaś odbiciem rzeczywistego stanu językowego. Pojedyncze przykłady stanowią hasła dyferencyjne o charakterze stylistycznym (np. *młodzian*, *nieboszczyca*) i syntaktycznym (*czynszowy*, *luźny*).

Skróty stosowane dla opisu haseł słownikowych

gw. – gwarowe
nieuż. – nieużywane
poet. – poetyckie
posp. – pospolite
prow. – prowincjonalne
przen. – przenośne
stp. – staropolskie
tylko uż. przym. – tylko użycia przymiotnikowe
uż. rzecz. – użycie rzeczownikowe
w in. zn. – w innym znaczeniu

Źródła

G – Materiały do dziejów chłopa wielkopolskiego w drugiej połowie XVIII wieku / wyb. i wyd. J. Deresiewicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1956. T. 2: Województwo gnieźnieńskie. 412 s.

K – Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego / wyd. W. Rusiński. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1959. T. 2: Z lat 1751–1775. 738 s.

KP – Materiały do dziejów chłopa wielkopolskiego w drugiej połowie XVIII wieku / wyb. i wyd. J. Deresiewicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1957. T. 3: Województwo kaliskie. 504 s.

P – Materiały do dziejów chłopa wielkopolskiego w drugiej połowie XVIII wieku / wyb. i wyd. J. Deresiewicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1956. T. 1: Województwo poznańskie. 490 s.

PSWP – Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / red. H. Zgółkowa. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1994–2005. T. 1–50.

RK I–III – Inwentarze dóbr szlacheckich dawnego powiatu kaliskiego z lat 1776–1792 / zeb. i oprac. W. Rusiński. *Rocznik Kaliski*: 1981. № 14. S. 99–264 (cz. 1, Inwentarze z lat 1776–1779); 1982. № 15. S. 129–273 (cz. 2, In-

wentarze z lat 1780–1784); 1983. № 16. S. 85–241 (cz. 3, Inwentarze z lat 1785–1792).

SL – Linde S.B. Słownik języka polskiego. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów, 1807–1814. T. 1–6.

SPXVI – Słownik polszczyzny XVI wieku / red. M. R. Mayenowa, F. Pepłowski (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY). Wrocław: Ossolineum 1966–1994, Warszawa: IBL PAN, 1995–.

Sstp – Słownik staropolski / red. S. Urbańczyk. Kraków: IJP PAN, 1953–2002. T. 1–11.

SW – Słownik języka polskiego / red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa 1900–1927. T. 1–8.

SWil – Słownik języka polskiego / red. A. Zdanowicz i in. Wilno, 1861. T. 1–2.

Literatura

Bajerowa 1964 – Bajerowa I. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964. 253 s.

Bajerowa 1986 – Bajerowa I. Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986. T. 1: Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia. 176 s.

Bieńkowska 1998 – Bieńkowska D. Cechy języka i stylu pomorskich testamentów (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Gdańsku). *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 8* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1998. S. 179–195.

Bieńkowska 1996 – Bieńkowska D. Z zagadnień języka i stylu polsko-niemieckiego Porządku Wieyskiego dla Pruss Zachodnich (Kwidzyn 1780). *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 7* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996. S. 223–239.

Breza 2002 – Breza E. Dialektyzmy pomorskie w zbiorach Oskara Kolberga. *Florilegium linguisticum. Wydane z okazji jubileuszu siedemdziesięciolecia urodzin* / red. J. Treder, A. Lewińska. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2002. S. 93–137.

Breza 1996 – Breza E. Germanizmy leksykalne w «Inwentarzu dóbr biskupstwa chełmińskiego» z 1614 roku. *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 7* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996. S. 53–77.

Breza 1994 – Breza E. Język inwentarzy wsi Szczytno, Dąbrowa i Szonowo w dawnym pow. człuchowskim z XVIII wieku. *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 6* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994. S. 91–112.

Breza 1991 – Breza E. Słownictwo Inwentarzy starostw puckiego i kościerskiego z XVII wieku. *Gdańskie Studia Językoznawcze*. 1991. № 5. S. 85–128.

Breza 1979 – Breza E. Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościerskich z XVI–XVIII w. *Gdańskie Studia Językoznawcze*. 1979. № 2. S. 115–178.

Handke 1996 – Handke K. Opis języka inwentarzy dóbr rodziny Bagniewskich z XVIII w. *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 7* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996. Część 3. Słownictwo. S. 118–208.

Horyń 2011 – Horyń E. Słownictwo wiejskich ksiąg sądowych ziemi brzeskiej (XVI–XIX w.). Kraków: Collegium Columbinum, 2011. 216 s.

Lewińska 1996 – Lewińska A. Nazwy zawodów, urzędów i godności w «Inwentarzu ekonomii malborskiej» z 1745 roku. *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 7* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1996. S. 101–118.

Osowski 2017 – Osowski B. Nazwy godnościowe i rodzinne osób w XVIII-wiecznych inwentarzach wielkopolskich. *W kręgu dawnej polszczyzny 4* / red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2017. S. 81–95.

Pepłowski 1988 – Pepłowski F. Wyrazy gwarowe w «Słowniku» J.S. Bandtkiego. *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci profesora Mieczysława Szymczaka* / red. M. Basaj. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1988. S. 305–313.

Szymczak 1966 – Szymczak M. Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego. Warszawa: PWN, 1966. 230 s.

Umińska-Tytoń 1992 – Umińska-Tytoń E. Polszczyzna potoczna XVIII wieku. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego,1992. 248 s.

Warda-Radys 1994 – Warda-Radys L. Uwagi o języku «Inwentarza starostwa skarszewskiego» z 1737 roku. *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 6* / red. K. Handke. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994. S. 49–55.

Zieniukowa 1968 – Zieniukowa J. Z dziejów polszczyzny literackiej w XVIII wieku. Język pism Jana Jabłonowskiego wobec ówczesnych przepisów normatywnych. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968. 156 s.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Наталія Багнюк
Львів

Мовні інструменти персвазії та сугестії в українських проповідях кінця XVI – початку XVII століть

Linguistic tools of persuasion and suggestion in Ukrainian sermons of the late 16th and early 17th centuries

Переконати, спрямовуючи сприйняття й розуміння усного чи написаного тексту, спонукати до роздумів чи конкретних дій – таких цілей, згідно із сучасною теорією комунікації, досягає автор дієвого тексту. В останні десятиліття наука про ефективне спілкування чітко окреслюється, інтегруючи чималі надбання сучасного мовознавства, зокрема комунікативної лінгвістики, психолінгвістики, прагмалінгвістики, риторики, дискурсивої лінгвістики, стилістики й культури мови [Стернин 2012: 3].

Вивчаючи природу й особливості мовленнєвого впливу, сучасні дослідники використовують терміни *персвазія* та *сугестія* на позначення різновидів цього впливу.

Персвазивна комунікація спрямована на «програмування» за допомогою спеціальних мовних засобів певної реакції її учасників-реципієнтів, яка може передбачати реорганізацію знань і уявлень, зміну поглядів та переконань, зрештою, вплив цих змін на подальшу діяльність та поведінку людей. На відміну від здебільшого прихованого маніпулятивного впливу, персвазію дослідники трактують у контексті відкритих для адресата щирих та ненав'язливих, заснованих на етичних засадах поваги, справедливості й рівності намірів адресанта поділитися раціональними та правдивими міркуваннями щодо важливих у певній сфері питань [Dudziak 2014: 179]. В умовах персвазивної комунікації за адресатом

завжди залишається право і свобода вибору щодо прийняття чи неприйняття пропонованих істин.

Поняття *сугестії* пов'язують із мовленнєвим впливом, що реалізується за умов відсутності активного контролю з боку свідомості адресата, критичного осмислення отриманої інформації, – отже, це т. зв. «сприйняття на віру». Сугестія передусім спрямована на почуттєво-асоціативний сегмент свідомості, чим суттєво відрізняється від персвазії [Екшмідт 2015: 279].

У свідомості людини відображення об'єктивної реальності ґрунтується на ціннісній ієрархії, відтак вибір мовних засобів для означення подій та явищ зазвичай не буває випадково-нейтральним. Цей вибір, безперечно, зумовлений змістом мовлення, однак він також продиктований бажанням мовця модифікувати сприймання й розуміння адресата. Рекламний, медійний, політичний, дипломатичний, судово-юридичний дискурси – сфери діяльності людини, у яких мовленнєвий вплив має визначальне значення [Карасик 2000: 10], – привертають щораз більше уваги лінгвістів.

Тексти писемних пам'яток віддавна вийшли за межі традиційної наукової парадигми і, ставши об'єктами різнопланових досліджень, опинившись на перехрестях методологічних віянь, продемонстрували унікальну глибину і здатність поступово, пласт за пластом, відкривати дослідникові нове, невідоме раніше знання про минуле [детально див.: Багнюк 2016]. Сучасний дослідник прагне, за словами Н. Яковенко, «підслухати індивідуальні голоси, котрі прослизнули крізь сито шаблонів тогочасної писемної комунікації», адже «оптика антропологічного погляду» оприявнює «нескінченну інформаційну еластичність джерел» [Яковенко 2002: 8].

Релігійний дискурс, у контексті якого розглянемо українську проповідь кінця XVI – початку XVII ст., – «особливий тип комунікації у межах суспільного інституту церкви», якому властива регламентованість та обумовленість соціальними функціями комунікантів, усталив «механізм фіксації священного сакрального знання в корпусі текстів і в комунікативних актах, а також низку певних дій, покликаних схилити людину до віри» [Карасик 1996: 5–6]. Отже, наповненням релігійного дискурсу є канонічні й неканонічні сакральні тексти та їх інтерпретація [детально див.: Мечковская 1998]. Аналіз текстів проповідей – вільного, демократичного жанру релігійного спілкування – дає змогу пізнати особистість проповідника та його адресатів [Корзо 1999; Матушек 2010], демонструє соціальні, етичні погляди, рівень освіченості духовних осіб, відтак і світоглядні орієнтири, ступінь ерудованості та культурні потреби парафіян. Загалом вивчення давніх проповідей виявляє глибинні особливості релігійної комунікації і релігійної картини світу.

Із-поміж жанрів релігійного дискурсу (молитва, притча, псалм) проповідь виокремлюється передусім з уваги на свою наскрізну цільову

повчальність. Н. Мечковская у праці «Язык и религия» звертає увагу на універсальність та «адресну» багатовекторність проповідей та учительних Євангелій. Дослідниця вказує також на базову репрезентативність проповідницьких текстів і, попри деяку їх ритуальність, регламентованість і клішованість, наголошує на демократичності цього жанру релігійної комунікації [Мечковская 1998: 205]. Проповідь мала достатньо умов для того, щоб стати флагманом нових тенденцій у церковно-релігійній сфері, адже порівняно з літургійними текстами, проповідник мав більшу свободу для вибору змісту і способу «поучительного» спілкування з вірянами.

В українській писемній спадщині XVI–XVII ст. церковні проповіді (казання) посідають одне із чільних місць. Цей жанр, безперечно, належав до числа улюблених. До того ж, популярність проповідництва в цей час зростала не лише в колах освіченого духовенства, тобто серед ініціаторів комунікації, а й серед «споживачів» – слухачів та читачів.

Наукове зацікавлення текстами проповідницького жанру впродовж останніх трьох десятиліть не зменшується, радше навпаки – зростає. Це закономірно, адже сучасна церковна проповідь є живим зразком ораторського мистецтва, який увібрав тисячолітню традицію. Давні взірці церковного проповідництва дають багатий матеріал для богословських, філософських, культурологічних, релігієзнавчих, а також історико-лінгвістичних студій. Риторична довершеність барокових проповідей, які утвердилися у другій половині XVII ст., привабила цілу плеяду відомих лінгвістів (І. Чепіга, В. Німчук, В. Крекотень, О. Купчинський, М. Корзо, О. Матушек, О. Зелінська та ін.). Особливо актуальним та перспективним видається дослідження комунікативно-когнітивних особливостей старо-українського проповідницького дискурсу XVII ст., над яким працюють О. Ніка [Ніка 2012; 2018], Ю. Олешко [Олешко 2014; 2017].

«Релігія – це сфера особливої уваги до слова» [Мечковская 1998: 4]. Релігійно-конфесійні чинники були й залишаються важливими у долях мов і – ширше – в історії людської комунікації. У цій статті проаналізуємо деякі проповідницькі тексти XVI–XVII ст. з особливою увагою до них як до прикладів досконало організованих навіть з погляду сучасної теорії комунікативного впливу текстів, які дають змогу рельєфно відтворити фрагменти тогочасної світоглядної парадигми освіченого духовенства. Актуальність пропонованого дослідження зумовлює те, що проповідництво другої половини XVI – першої половини XVII ст. (до 20-х рр.), охоплюючи «ораторські твори нового типу, які орієнтувалися на європейські взірці» [Чепіга 1996: 25], залишається маловивченою сторінкою української культурної дійсності, що в історії церковного красномовства «затінена» риторичною спадщиною епохи бароко [Чуба 2013: 201]. Окрім цього, аналізовані рукописні тексти українських проповідей кінця

XVI – початку XVII ст. можуть слугувати основою для вивчення розвитку ораторсько-проповідницького жанру староукраїнської літературної мови, адже в усталеній сьогодні періодизації здебільшого орієнтувалися на друковані видання і менше – на рукописи [Ніка 2012$_а$: 249–250; Ніка 2012$_б$: 166]. Загалом жанр проповіді (як такий, що передбачає інтерактивність) у контексті функційного розширення староукраїнської літературної мови наприкінці XVI – початку XVII ст. в українському мовознавстві не набув окремого і повного лінгвістичного висвітлення [Ibid.].

До аналізу залучено збірники українських рукописних проповідей початку XVII ст.[1] Ці тексти у своїй основі є повчаннями греко-слов'янського типу, однак виразно позначені різними впливами. Орієнтацію на латинсько-польські зразки підживлювали не лише соціально-історичні й культурні чинники, а й мовні, зокрема через переклади з польської [Ніка 2012$_а$: 252]. Водночас не можна не зауважити й того, як автори / переписувачі плекали давню (церковнослов'янську) традицію у графічному (усталені впродовж століть накреслення графем) й орфографічному (давні правописні засади) оформленні рукописів. Мова цих текстів неоднорідна: у тих місцях, де цитовано Святе Письмо, частка церковнослов'янізмів більша, але самі повчання та пояснення Святого Письма написані тогочасною «простою» мовою, із численними вкрапленнями вузьколокальних діалектизмів, полонізмів, мадяризмів тощо [Чуба 2004: 65]. І. Франко у праці про Івана Вишенського дуже влучно називає цей феномен «синкретизмом язиковим», […] «котрий майже в кожній стрічці, в кожнім реченні може до розпуки довести язикового пуриста, але для історика безмірно інтересний як образ того хаотичного стану, в якім находився наш язик в початку своєї літературної кар'єри, виломлюючися з обіймів церковщини» [Франко 1981: 211]. Цю емоційну Франкову оцінку «хаотичності» мовної свідомості авторів текстів І. Фаріон доповнила чітким окресленням її як «відображення тодішнього розхитаного світосприйняття в кульмінаційному зударі між реформаційним рухом та релігійною схоластикою», а його наслідком постав «особливий різновид староукраїнської (руської) мови – *проста руська мова*» [Фаріон 2015: 491].

Проповідь – особливий тип взаємодії комунікантів, що відповідно позначилося на її внутрішній структурі і що зумовлювало вибір та алгоритми використання різноманітних мовних засобів, а відтак впливало на сприйняття, розуміння, інтерпретації слухачем адресованої йому

[1] Для ілюстрацій використано фрагменти текстів проповідей, що увійшли до Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», яка зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

інформації. Особливості конструювання комунікаційних зв'язків між промовцем і слухачами, специфіка комунікаційних стратегій у проповідницькому дискурсі – ці та інші питання становлять перспективу їх вивчення. Тексти церковних проповідей функціювали й у безпосередній, і в дистантній комунікації, свідченням цього є численні рукописні збірники проповідей XVI–XVII ст., що містять значну кількість читацьких покрайніх записів.

Ретрансляція змісту і суті фрагмента тексту Святого Письма, що відбувається під час проповіді, є, у суті речі, адаптацією Першослова до потреб і можливостей людської свідомості. На думку Н. Мечковської, ця адаптація виявляється насамперед у повному чи частковому перекладі зрозумілою для адресата мовою первинного тексту із розширенням його обсягу чи, навпаки, скороченням [Мечковская 1998: 205]. Зокрема таке розширення може відбуватися кількома шляхами, як-от:

– детальне витлумачування важливих, проте складних, на думку проповідника, частин повчання;
– повторення деяких ключових елементів висловлювання;
– нашарування на текст нової – емоційно забарвленої, переконувальної або навіювальної інформації [Ibid.].

У досліджуваних текстах засвідчуємо здебільшого рудиментарні, а почасти й послідовні прояви спеціального емоційно-експресивного книжного стилю «плетіння слів», який від кінця XIV ст. поширився у творах українських авторів. І. Огієнко влучно назвав цей період «добою церковнослов'янського ренесансу» [Огієнко 1930: 121].

Характерними рисами «словесного плетіння» були численні епітети, ампліфікації, риторичні запитання, постійні пошуки аналогів у Святому письмі. «Твори, написані в стилі "плетіння словес", помережані окличними реченнями, риторичними запитаннями, внутрішніми монологами, неологізмами, нагромадженням синонімів, епітетів, порівнянь тощо. Ці художньо-стильові засоби надають мовленню підвищеної емоційності й служать абстрагованості викладу», – зазначає Ю. Пелешенко, аналізуючи літературний процес пізнього середньовіччя [Пелешенко 2004: 220]. Російська дослідниця І. Абрамова деталізує властивості текстів у стилі «плетіння словес», до яких належать: ритмізація тексту, абстрагування, наявність великої кількості складних слів, синонімія, тавтологічні означення й означувані, надмір тропів, велика кількість книжних слів із суфіксами абстрактної тематики, широке використання складносурядних та складнопідрядних речень з декількома підрядними, дієприкметниковими зворотами тощо [Абрамова 2004: 21]. Щодо функцій «плетіння», то Ю. Пелешенко вважає, що такі тексти, наче «словесно виражена ікона, оздоблена стилістичними прикрасами», покликані «примусити читача

шукати таємний, позачасовий, містичний зміст в окремих висловах», а отже, наділені персвазивною силою [Пелешенко 1990: 100].

У сучасних дослідженнях методів і прийомів мовленнєвого впливу на цільову аудиторію виокремлено низку лінгвальних засобів, яким властивий значний потенціал впливу [Різун 2005; Dudek 2013; Екшмідт 2015; Кутуза 2017]. Аналізовані тексти репрезентують значну їх кількість.

Головним інструментом персвазії є слово, зі слова «народжується чин» [Kępka 2009: 152]. Одним із найбільш застосовуваних засобів вираження персвазивності на лексичному рівні є назви християнських моральних цінностей і чеснот: покажи на(м) ла́скы твоєй вєличєство, жєбы смо покó́ры твоєй вєликꙋю позна́ти могли добротливо(ст) оубо(з)ства стопа(м) послѣдовати, житїа твоєго сто́бливо(ст) наслѣдовати (Проп.р.: 20); Ап(с)ли вправдѣ оучили, и проповѣдали єв(г)лїє, и людєй всѣ(х) до вѣрєнѧ слово(м) свои(м) потѧгноули, алє мовоу и наоукоу и(х) чудами хс̑ потвръди(л) (Ibid.: 257); нашъ оумислъ маєтъ наоукоу, росторопно(ст), оумѣєтно(ст), мудро(ст), и розꙋмѣнѧ (Ibid.: 175 зв.); ѡ(т) побожного ср(д)ца (Ibid.: 185 зв.); кто живꙋю вѣрꙋ досконалѡю надєжоу, и любовъ звыклꙋю мѣ(л) бы, досы(т) бы ємоу было (Ibid.: 215); тилко первѣй мл(с)ть и любовъ противко на(с) показа(л) бы и ѡсвѣдчилъ (Ibid.: 220); та(к) соу(т) подобныи сакраме(н)та бє(з) которы(х) любо(в) жаднаѧ постояти нє можє(т), бо до того жєби(с) сєбє показа(л), мѣти вѣрꙋ надєждꙋ, и любо(в), позвѣ(р)ховныи знаки потрєбоую(т)сѧ (Ibid.: 215 зв.); Господь… такъ на(с) са(м) милоуєтъ и любитъ жєбысмо єго взаємною любовїю могли любити (Ibid.: 219 зв.); якъ можєш сѧ розꙋмѣти жє досконалою надєжєю єстє(с) оумоцнєный, которы(и) на ты(х) зємны(х) рѣча(х) так ѡпочиваєшъ и сѣдишъ, жє горни(х) нѣкды памѧтати не здаєшсѧ? (Ibid.: 215 зв.); боу(д)тє ср(д)ца доброго ѡ моужныи воины (Ibid.: 260 зв.). в то(т) ча(с) оумѣєтно(ст) и бѣглос(ст) соу(т) добрыми кды з цнотою сѧ злоучаю(т) шо єсли так нє боудє(т), ѡ(т) дꙋрного и шалєного нє ро(з)ни(т)сѧ (Ibid.: 211 зв.). Для контрасту використано й назви антицінностей, як-от: грѣх єстъ то(т) прощєный, нє бє(з) пожиткꙋ бовѣ(м) пана збавитєлєва до ѡ(т)ца за ни(х) прозба была (Ibid.: 105); глоупство вєликоє (Проп.р.: 157); шалєнс(т)во вєликоє (Ibid.: 141), чоловѣ(к) бєзмозкїй и глꙋпый (Ibid.: 129), збойца бєзбожный (Ibid.: 40 зв.); разумъ бєзбожный (Ibid.: 141); ѡчистивши грѣхы нашѣ прє(з) покаѧнїє нб(с)ного щастѧ ра(ч) на(с) домѣстити, гдѣ ты съ агг҃лы вѣчнє триоумфꙋєшъ (Ibid.: 195); ѡ марнотравство нєщасноє! Бачишь ли до ѡкого оубо(з)ства привєло того то сн҃а блоу(д)ного, который бꙋдоучи з домоу зацного нєборакъ свинѣ пасти моусѣ(л) (Ibid.: 290 зв.) та ін.

Маркерами сакральності в аналізованих текстах іноді всуціль позначені фрагменти тексту, для прикладу: ѡ мєсїа хто҃(с) па́нє на́шъ правдивє

чоудóвны(и) и чоýдный жєбы(с) зáвшє ѡ(т) всѣ(х) слави(м) былъ, покажи на(м) лáскы твоєй вєличєство, жєбы смо покóры твоєй вєликꙋю познáти могли добротливо(ст) оубо(з)ства стопа(м) послѣдовати, житїа твоєго стб̃обливо(ст) наслѣдовати, жєбы твоѧ слáва и хвáла в᷾ нáши(х) ср(д)ца(х) зáвшє хвалєбнє тръвала (Проп.р.: 20); смєрть и животъ ѡтмѣнѧє(т)сѧ, райскоє дѣдиц(т)во ѡткрываєтсѧ (Ibid.: 197).

Особливої виразності й переконливості текстам надають багаті синонімні, здебільшого ампліфікаційні, ряди: иро(д) в᷾ єр̃(с)лимѣ сѧ смоýтитъ тр᷾вожи(т) дрижи(т) (Проп.р.: 16); тєпє(р) скрынѧ ѡнаѧ покóю або примирѧ, котóраѧ тáкъ длъго, в᷾ ѡбозѣ по(д) намєтами и шáтрами… мє(ш)кал(а) // в хижи мовлю и в стаєнцы и мєжи быдло(м) до цр̃кви… є(ст) ѡ(т)нєсєна (Ibid.: 60–60 зв.); гро(м) и стрáши(т) и крóпи(т). крóпи(т) ти прє(з) ѡболокы, а стрáши(т) и лѧкáєтъ прє(з) гóло(с) (Ibid.: 121); вѣдаєтє ѡ фѣлософовє жє розумъ нашъ пѧ(т) добродѣтєлєй маєтъ або нашъ оумислъ маєтъ наоукоу, росторопно(ст), оумѣєтно(ст), мудро(ст), и розꙋмѣнѧ (Ibid.: 175 зв.); а єго стаа̃ мл(с᷑)ть…// … змоýчє(н) зби(т) зрáнєнь ве(с) оу кръви (Ibid.: 9 зв.–10 зв.); бо є(с) ты достáто(ч)ныи а слáв᷾ныи и знакомитыи чл̃кь (Ibid.: 14) та ін.

Неабияке увиразнювальну функцію мають протиставлення, побудовані на використанні антонімних пар: Значило то дивноє слóва бжї̃а з᷾ чл̃чєнство(м) // з᷾єдночєнѧ, и єго вєликости, до нáшей мáлости поровнáнѧ: прє(з) котóроє на(с) ѡ(к) малю(ч)ки(х) ѡ(т)коупилъ (Проп.р.: 5–5 зв.), єсли бовѣ(м) и надóлѣ сѧ народило слóво; алє з высóкости бы(л) з᷾ ба̃ і ѡ(т᷑)ца (Ibid.: 105 зв.); южь нє разь слышаль ѡ(т) га̃ ижє мóвити рáчиль нє пришоль ѧмь длѧ здоровы(х), алє длѧ хворы(х) (Проп.: 2 зв.).

Вочевидь, надмірне використання прикметників у формі найвищого ступеня порівняння також спрямовувало свідомість реципієнта у потрібне для проповідника русло: тотъ гєтманъ си(л) нб̃сны(х)… за всѣ(х) аг̃ловъ… найпръшїй, найшлѩхєтнѣйшїй, найзацнѣшїй… з иншими досконалостѧми найфорємнѣшїй (Проп.р.: 287); на(д) всѣх знаменитший (Ibid.: 289 зв.); ѡ чоудо зо всѣ(х) дивовискъ найчоудовнѣйшєє! (Ibid.: 3 зв.); наяснѣйшєє ѡноє жродло (Ibid.:225); ца(р) ѡ(н) на(и)вы(ш)ший… намъ болшє(и) дорогъ показоує(т), жєбысмы тоую сєбѣ дорогоу, котораѧ здає(т)сѧ на(м) на(и)сна(д)нѣ(и)шаѧ ѡбрали на доптанѧ (Ibid.: 241).

Суттєво посилює персвазивність тексту проповіді у його скерованості на ініціювання почуття єдності, залученості всіх учасників комунікації використання особового займенника *ми* та присвійного *наш*: стыг̃є… на(м) нє могꙋ(т) ни в чи(м) помочи додати (Ibid.: 238); ѡчистивши грѣхы нашѣ прє(з) покаѧнїє нб(с)ного щастѧ ра(ч) на(с) домѣстити, гдѣ ты съ аг̃лы вѣчнє триоумфꙋєшъ (Проп.: 195); ца(р)… намъ болшє(и) дорогъ показоує(т), жєбысмы тоую сєбѣ дорогоу, котораѧ здає(т)сѧ на(м) на(и)

сна(д)нѣ(и)шаѧ ѡбрали на доптанѧ (Ibid.: 241) та ін., а також дієслівної форми 1 ос. множ.: а єсли жь боудємо по росказанїю єго сг҃омъ ходити дасть нам тоутъ на зємли длъголѣтный животъ а по смр҃ти ѡтрымаємо животъ вычный (Ibid.: 15); послоухаймо ѩкъ звитѧжства своєго пѣ(сн) вєликоую ликоуючи спѣвєтъ: ѩкъ голоснаѧ словъ горѧчи(х) мєлодїа або ви(м)ѳоніа (!) нб(с҃)ъ самыхъ высоко(ст) прєражаєтъ (30) та ін.

Використання дієслівної форми 2 ос. одн. наказового способу не лише стирає умовні відстані й межі між проповідником та його паствою, але й працює як безпосередній заклик до конкретних дій: оуважꙋ(и) прошꙋ и ѡба(ч), жє хвала є(ст) дѣдизною твоєю, ижє маєшь право на сѧ (Проп.р., 216); Мовлю жєбы и караню досы(т) оучинилъ и грѣ(х) згладилъ которого сѧ былъ допоустилъ (Ibid.: 176 зв.); якъ можєш сѧ розꙋмѣти жє досконалою надєжєю єстє(с) оумоцнєный, которы(и) на ты(х) зємны(х) рѣча(х) так ѡпочиваєшъ и сѣдишъ, жє горни(х) нѣкды памѧтати не здаєшсѧ? (Ibid.: 215 зв.); Справъ абы дꙋша… бєзводнаѧ до тєбє прибѣгла… ѡто брыдкїє и горкїє воды свѣта того потоплѧютъ ю (Ibid.: 187 зв.); Слоухай дх҃а сг҃го справы. Слоуха(и) ап(с)лского выхвалєнѧ… наслѣдоу(и) сты҃(х) людєй ставли, а нє давайсѧ марны(х) людєй слѣдо(м) ѡ(т) щироє а правоє дорогы ѡ(т)води́ти (141 зв.). Порівняно нечасто в текстах засвідчуємо форми дієслова у 2 ос. множ. наказового способу: ѡбачтє тꙋт штꙋкꙋ сто раз досконалшꙋю (Проп.р.: 273); всѣ жаждꙋщїи пріїдѣте до водъ (Ibid.: 187 зв.).

Одним із засобів вираження персвазивності у проповідях XVI–XVII ст. є модально-предикативні прислівники (*треба*, *потребно*), та низка модальних лексем (*мусити*, *мати*) [Граматика 2017]: крєстъ є(ст) прє(д) водитєлє(м),… хорогвою ѡздобною, по(д) которою вшисткы слоугы панскїє трєба жєбы з нєпрїатєлми своими спанѧлы(м) оумысло(м) и ср(д)цє(м) моцны(м) сѧ потыкали (Проп.р.: 292); трєба тєды было лѣкара абы єго навѣдиви х҃с всѣ стр(с)ти, всѣ хоро́бы всѣ ра́ны єго оулѣчиль (Ibid.: 46 зв.); ты боудучи докторомъ закона, и стопєнь и титоу(л) док(то)ръскїй маючи того нє знаєшъ // чого бы(с) ты мѣ(л) инши(х) наоучити (216–216 зв.) та ін.

Порівняння, виражені зворотами або переважно гіпотактичними конструкціями, належать до традиційних прийомів церковної проповіді [Добосевич 2013: 63]. Автори текстів проповідей активно використовують порівняння книжного і живомовного походження: Щасливыє то соу(т) ді҃шє(ч)ки, бл(с)вєн҃ныє тєлєса такъ молодє(н)кїє, кото́рїє на поча́ткꙋ живота, ѩкъ боурливы(х) вихровъ ро́жи родѧчїисѧ, избилъ и потлоу́милъ… иро(д) (Проп.р.: 52 зв.); ѡ прч(с)таѧ па́н҃но… //… жила(с) завшє ѩкъ салама́ндра мєжи поломєнми грѣхо́въ (Ibid.: 61 зв.); ѩко кро́пѣль на видокꙋ, такїй по́тъ сходилъ з нєго, капаючи на зємлю, высꙋша́ючи нєсмѣлости // чл҃чєй криницꙋ (Ibid.: 90-90 зв.); ба́рзо соу(т) нб҃са мо́цныє и ѩкбы з мѣди оулѧтыи (Ibid.:, 33 зв.); ѩко кро́пѣль на видокꙋ, такїй

по́тъ сходилъ з нєго, капаючи на зємлю, высѵша́ючи нєсмѣлости // чл҃чєй криницѵ (Ibid.: 90–90 зв.); А ѡни всѣ ѩко псы щєкати ста́ли (Ibid.: 98 зв.); ѡ таємници сѧ въскр(с)нїа довѣдали: а нєвѣ(р)ства ѩко саморо́(д)нои а нєѡ(т)мытои фа́рбы ср(д)цъ сво́и(х) нє знѧли (Ibid.: 105); всѣ цр҃ковныє сыны // были пожръты, и ѩкъ саранча на тоу́ю которая по(д) нб҃ѡ(м) єстъ зємлю прилѣта́ючи ѡвоцы єи поидаєтъ, та́къ заразлива́ѧ и шкодлива́ѧ та́ѧ наоука, ѡвоцы правдивой наоуки и набожєнства вытрачаєтъ и выгоубля́єтъ (Ibid.: 124 зв.–125); моусєй по правици, а илїа по лѣвици показа́лиса́ѧ. абы х(с)та кролєвскы(м) ѡбразо(м) свѣтѧчогоса́ѧ ѡстоупили ѩкъ дворѧнє (Ibid.: 136);

Навіювальну функцію у текстах аналізованих проповідей мають повтори – нагромадження елементів одного мовного рівня. Для сучасного читача система повторів у проповіді XVI–XVII ст. слугує ключем до пізнання філософської та мовної картини світу тогочасної духовної еліти. Зауважмо, що повтор як фігура мови може й не додавати фактичної інформації, однак, як експресивний стилістичний прийом, він допомагає адресатові сприймати глибинний пласт твору, змістовно-концептуальну інформацію. Цей художній засіб виконує в тексті підсилювально-видільну та композиційну функції. Повтор актуалізує інформацію, важливу для розуміння почутого під час проповіді, посилює образність текстів, увиразнює їхній зміст: а та́ковыи жа́лостливыи сло́ва го́ворѧчи. силно жа́лостно бо́лше того го́лосѡ(м) пла́кала (Проп. Д.: 10); дн҃ь дивный дн҃ь по́лный чѵдовиска, в котры(и) єдиноро(д)ный прє(д)вѣчнаго ѡ(т)҆ца сн҃ъ з҆ па́нны чистой чисто происходитъ (Проп.р.: 1 зв); Прч(с)таѧ па́н҆на кды з назарєтоу до вифлєѡма пло(д) живо́тный въ прч(с)той оутро́бѣ своє(и)… ма́ючи шла з вѣрны(м) сто́рожє(м) чистоты своєи іѡсифо(м) (Ibid.: 7); сло́во ѡ(т)҆чєє з сєбє жа́дного бо́лю, жа́дной моу́кы нє могло чоу́ти, жа́дной працы зно́сити (Ibid.: 9 зв.); ѡ мєсїа хто҆(с) па́нє на́шъ правдивє чоудо́вны(и) и чоу́дный жєбы(с) за́вшє ѡ(т) всѣ(х) слави(м) былъ, покажи на(м) ла́скы твоєй вєличєство, жєбысмо поко́ры твоєй вєликѵю позна́ти могли добротливо(ст) оубо(з)ства стопа(м) послѣдовати, житїа твоєго ст҆о́бливо(ст) наслѣдовати, жєбы твоѧ сла́ва и хва́ла в҆ на́ши(х) ср(д)ца(х) за́вшє хвалєбнє тръвала (Ibid.: 20); ста(л) іса́иа сєго днє оу збо́рѵ ты(х) кото́рїи ѡсвѣчєни соутъ; мо́вѧчи до ты(х) кото́рїи ѡ(т) дх҆а ро́дилиса́ѧ, коториє зна́гла ѡ(т)новилиса́ѧ, кото́рїє в҆ ѡкомгнєню навръноу́лиса́ѧ и пєрємѣнилиса́ѧ (Ibid.: 127 зв.); трєба тєды было лѣкара абы єго навѣдивши х҆с всѣ стр(с)ти, всѣ хоро́бы всѣ ра́ны єго оулѣчиль (Ibid.: 46); боу́дѵчоую та(м) дв҃ицѵ ма́ткоу и вноу́тръ пєрєлѧкнєноую и мєчємъ жа́лю скро(з) ср(д)цє промкнєнѵю (Ibid.: 105 зв.); А гро(м) и стра́ши(т) и кро́пи(т). кро́пи(т) ти прє(з) ѡболокы, а стра́ши(т) и лѧка́єтъ прє(з) го́ло(с). та́кжє и го́ло(с) іѡа́новъ то́є и сєє спра́воуєтъ. ѡкроплѧєтъ впра́вдѣ ѡ(н) цр҃ковъ,

а стра́ши(т) гєрєтицъкїє збо́риска (Ibid.: 121); А мы правои вѣры напоєнїи оуважа́ймо и пилнѣй розбира́ймо и ро(з)мышлѧ(и)мо (Ibid.: 133 зв.); ѡнъ всѣ повинѝности лю(д)ского прирожѣнѧ выполнѧєтъ и бо(з)скои можности достойно(ст) ѡхоронѧєтъ, и свѧщєнства … своєго выѡбражєнѧ тыми словами прєкладáєтъ (Ibid.: 139); Ѡ бо(з)скаѧ вєлмóжности, бо(з)скоє нáзвиско кролєвскаѧ достóйности, чистаѧ и нєпокалѧнаѧ хвáло. Ѡ мóци котóраѧ ѡгорнєна быти нє мóжєшь, котóраѧ рóвнє зѝ ѡ(т)цє(м) хвáлитсѧ, котóраѧ рóвнє зѝ сыномъ крóлюєтъ, котóраѧ справоуєтъ всѣ рєчи. котораѧ ро(з)дѣлѧєтъ бо(з)скїа дáры каждомоу (Ibid.: 140 зв.) та ін.; єдни за вóлосы рѝвѫ(т). а инїи кїими бїѫ(т). дроусїи жє на єго сто́є ѡбличїє плюѫ(т)… ємоу мѫкы зáдаоу(т). ижє ѡ(т) тѧжѝкы(х) мѫкь єго сто́є тѣло вѝсє крóвїѫ сплыло (Проп.Д.: 2) та ін.

Ефект позірної діалогічності під час комунікації створює риторичне звертання / запитання. Їх виявляємо доволі послідовно: ѧ тєпє(р) ѡ рожєствѣ єго мѵшѵ мóвити, и гóлосо(м) вєликы(м) заволáти, хто оувѣри(т) слѵхѵ нáшємоу? Рожєство єгѡ и чѵдовный єго прихо(д) на то(т) свѣ(т) хто гóднє выслави(т)? (Проп.р.: 2); що мислишъ прч(с)таѧ дво́, кды воли пáнско(и) доси(т) чинѧчи бє(з) прєкослóвїа жáдного съ ѡтроча́тко(м) идєшъ? (Ibid.: 46); якъ можєш сѧ розѵмѣти жє досконалою надєжєю єстє(с) оумоцнєный, которы(и) на ты(х) зємны(х) рѣча(х) так ѡпочиваєшъ и сѣдишъ, жє горни(х) нѣкды памѧтати не здаєшсѧ? (Ibid.: 215 зв.); такъ и тєбѣ ѡ дѵшє, скоро впадаєшъ в рѵцѣ бѣсовскіє зараз ѡчи заслѣплѧютсѧ (Ibid.); та́кжє мои наими(л)шїи хр(с)тїанє маємо смѣлóсть… ѡвнє вызнава́ти и хвáлити га́ нашєго (Проп.: 1) та ін.

Експресивність численних окличних речень створює загальну сугестивну спрямованість висловлювань: ѡ чоудо зо всѣ(х) дивовискъ найчоудовнѣйшєє! ѡ стрѵмєнь быстротєкѵчїй, а нѣкды нє стєка́ючїй! (Проп.р.: 3 зв.); ахъ смоу́тныє и нєѡплаканыє всѣ(х) ты(х) трєклѧты(х) глоу́пцо(в) нєбє(з)пєчєнѝства! (Ibid.: 5); алє жáдєнъ нбо́ нє видѣлъ ѡ(т) врътого ѡако стєфанъ. Ѡ дáръ знамєниты́! Ѡ цр(с́)каѧ // прєроґатива!… Ѡ ѡрлє высокозра́чный! Ѡ ѡчи ѡстровижа гóдныє! (Ibid.: 32–32 зв.); ѡ траєдїа сроґаѧ! (Ibid.: 39); Ѡ дѣтки нєвинныє! Ѡ рицєрє смѣлыє! Ѡ сапфири свѣтлыє, котóры(х) ѡ(н) тирáнъ прє(з) мѣ(ч) зѝ свѣта ѡакъ смѣтѧ выкинѵ(л) (Ibid.: 54); Ѡ вєликого глоу́пства! ѡ вєликого нєзно(с)ного шалєнства! ѡ рáзѵма бєзбóжного, и блюзнѣ(р)ства нєзмѣрного, и разѵ нєзлѣчóного (Ibid.: 141); ѡ новаѧ мовы мєтафора!… чи(м) болшъ з во(д) роскошїй свѣта того чє(р)паю, ты(м) барзѣй жажда ростє(т) ми (Ibid.: 271) та ін.

Автор тексту свідомо вдається до гіперболізації: дитѧ(т)ко бовѣ(м) тóє котóроє тєпє(р) сѧ ѵродивши в жлóбѣ лєжитъ, єщє лєдви ѡчи свои ѡ(т)ворившѝ… самóго платóна философа своєю моудростю потлѵми(л) бы… єдна(к) всєго свѣта махинѵ своими рáмєнами сѵстєнтѵєт або

дръжи(т), крꙋгы нб҃(с)ныє // наганѧєтъ. вѣтровъ сро́ѓость повстѧга́є(т) (Ibid.: 15–15 зв.). Метафоричність висловлювань не лише довершує проповідь у стилістичному плані, а й, поза сумнівом, творить імпульси для глибокого переживання й осмислення почутого: Трєба было пєрєплыти боу(р)ливоє тоє м(ч҃)ни(ч)ства мо́рє. жєбы моглы прихо́дити … до портꙋ оутѣшного нб҃а звѣздоно́сного (Ibid.: 29); тотъ гєтманъ си(л) нб҃сны(х)… за всѣ(х) аѓгловъ… найпръшїй, найшлѧхєтнѣйшїй, найзацнѣшїй… з иншими досконалостѧми найфорємнѣшїй (Ibid.: 287).

Отже, церковна проповідь була й донині залишається чи не найважливішим чинником у формуванні релігійної свідомості християн. Як і сьогодні, у кінці XVI – на початку XVII ст. мовлене на проповіді мало на меті вплинути на слухачів у такий спосіб, аби пробудити чи посилити бажання жити відповідно до Божих заповідей. Відтак слово, що долинало до найширших народних мас, ставало дієвим інструментом такого впливу. Цілком виправдано сучасні дослідники розглядають проповідь як «дію за допомогою слів» [Матушек 2010], адже проповідники свідомо намагалися «керувати вчинками своїх слухачів» [Чуба 2004: 75], «впливати на переконання та поведінку адресата» [Зелінська 2013: 121].

Джерела

Проп. р. – Різні проповіді. Без вказівки на місце написання. Поч. XVII ст. / ЦНБВ НАН України. Шифр 283 11/73.

Проп. Д. – Проповіді Данила (Смотрицького). Смотрич, II пол. XVI ст. / Державна публічна бібліотека ім. Салтикова-Щедріна, ф. Погодіна, №840; мікрофільм пам'ятки зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Проп. – Проповіді на неділі після Пасхи. Поч. XVII ст. / Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ф. 1, №192.

Література

Абрамова 2004 – Абрамова И.Ю. Структурно-семантическая и синтаксическая организация агиографических текстов стиля «плетение словес» (на материале житий XIV–XV вв.): автореф. дисс. … канд. филол. наук. Нижний Новгород, 2004. 26 с.

Багнюк 2016 – Багнюк Н. Дослідження писемних пам'яток у контексті зміни наукових парадигм. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. ст. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. С. 445–449.

Добосевич 2013 – Добосевич У. У пошуках пожитку для душі: порівняльні кон-

струкції в «Духовних бєсѣдах» 1627 року. *Мовні обрії*: *Збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів, 2013. С. 60–76.

Екшмідт 2015 – Екшмідт В.Р. Мовленнєва маніпуляція: персуазивність та сугестія. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 1. С. 275–281. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_1_31 (дата звернення: 01.10. 2019).

Голубовська 2019 – Голубовська І.О., Левко О.В., Поліщук А.С. Маніпулятивний дискурс як інституціональний: сучасність vs античність. *Мовознавство*. 2019. №1. С. 9–30.

Граматика 2017 – Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова; за ред. К.Г. Городенської. Київ, 2017. 752 с.

Зелінська 2013 – Зелінська О.Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки / відп. ред. М.Я. Плющ. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2013. 408 с.

Карасик 1999 – Карасик В.И. Религиозный дискурс. *Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики*. Волгоград, 1999. С. 5–19.

Карасик 2000 – Карасик В.И. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. Волгоград, 2000. С. 5–20.

Корзо 1999 – Корзо М. Образ человека в проповеди XVII в. Москва: Изд-во Института философии РАН, 1999. 189 с.

Кутуза 2017 – Кутуза Н.В. Сугестія і маніпуляція: спільні й відмінні ознаки різновидів комунікативного впливу. *Записки з українського мовознавства*. 2017. Вип. 24 (2). С. 178–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2017_24%282%29__24 (дата звернення: 01.10. 2019).

Матушек 2010 – Матушек Е. Языковая личность украинского проповедника XVII века. *Žmogus kalbos erdvėje. 6.* Матеріали наукової конференції «Людина в просторах мови»: зб. наук. праць Каунаського гуманітарного факультету Вільнюського університету. Kaunas, 2010. С. 298–306.

Матушек 2010 – Матушек О. Українська проповідь XVII століття як «дія за допомогою слів». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.* Серія: Літературознавство. Вип. 30. Тернопіль, 2010. С. 67–76.

Мечковская 1998 – Мечковская Н.Б. Язык и религия. Москва, 1998. 352 с.

Ніка 2012$_{а}$ – Ніка О.І. Казання першої половини XVII ст. у лінгвістичному висвітленні. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. пр. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. Вип. 21. Ч. 1. С. 249–254.

Ніка 2012$_{б}$ – Ніка О. Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови. *Studia linguistica*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2012. Вип. 6. Ч. 1. С. 165–170.

Ніка 2018 – Ніка О.І. Зміна модусу в українських казаннях кінця XVII ст. *Лінгвістичні дослідження*: Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 48. С. 288–293.

Олешко 2014$_{а}$ – Олешко Ю. Дейксис староукраїнської проповіді XVII століття. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 508–511. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_83 (дата звернення: 01.10. 2019).

Олешко 2014$_б$ – Олешко Ю. Рукописний збірник Казань XVII ст. у комунікативно-когнітивному аспекті. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. пр. Черкаси, 2014. Вип. 18. С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2014_18_25 (дата звернення: 01.10. 2019).

Олешко 2017 – Олешко Ю.Л. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі: автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2017. 18 с.

Пелешенко 1990 – Пелешенко Ю.В. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – поч. XVI ст. Київ: Наук. думка, 1990. 144 с.

Пелешенко 2004 – Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Київ, 2004. 423 с.

Різун 2005 – Різун В.В. Лінгвістика впливу. Київ, 2005. 148 с.

Стернин 2001 – Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. Воронеж, 2001.

Фаріон 2015 – Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів, 2015. 656 с.

Франко 1981 – Франко І. Іван Вишенський. *Франко І. Зібрання творів*: у 50 т. Київ, 1981. Т. 30. С. 7–211.

Чуба 2004 – Чуба Г. Зі студій над українськими Учительними Євангелія другої половини XVI–XVII ст. (Генеза та особливості стилістичної організації текстів проповідей). *До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. С. 59–79.

Чуба 2013 – Чуба Г. Руський проповідницький дискурс другої половини XVI – першої половини XVII століть. *Мовні обрії*: *Збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів, 2013. С. 189–203.

Яковенко 2002 – Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Dudek 2013 – Dudek G. Perswasja w ujęciu polskich i rosyjskich językoznawców. Przegląd stanowisk. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*. 2013. Nr. 6. S. 155–167.

Dudziak 2005 – Dudziak A. O funkcjonalnym dyskursie lingwistycznym na temat perswazji i manipulacji. *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*. 2014. №28. S. 169–183.

Kępka 2009 – Kępka I. Językowe środki perswazji w polskich kazaniach katolickich od oświecenia do czasów współczesnych: na wybranych przykładach. *Język – Szkoła – Religia.* 2009. №4. S. 152–161.

Zdunkiewicz-Jedynak 1996 – Zdunkiewicz-Jedynak D. Językowe środki perswazji w kazaniu. Kraków, Wydawnictwo «Poligrafia Salezjańska», 1996. 125 s.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Уляна Штанденко
Київ

Дієслівні деривати в Універсалі гетьмана Івана Мазепи в «Актах Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.»

Verbal derivatives in the Universal of Hetman Ivan Mazepa as recorded in the «Acts of the Poltava Regimental Court. 1668–1740»

Правління гетьмана Івана Мазепи (1687–1709 рр.) було важливим етапом у виборюванні державності України. Стабілізація життя в Гетьманщині, зміцнення її установ у цей період сприяли появі проектів щодо пошуку іншої долі українському народові. Тому вивчення усіх складових життя українського народу кінця XVII – початку XVIII століть є необхідною умовою глибшого пізнання тієї доби. Першочерговим у цьому плані є звернення до джерел, ретельне їх дослідження та вивчення [Павленко 2007: 5].

Саме тому документи періоду Гетьманщини – це цінне джерело дослідження не лише для мовознавців, а й для істориків, етнографів, юристів, літературознавців тощо. Одним із таких зразків канцелярської документації є книга «Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.» [АППС] (оригінал пам'ятки зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського – Ш. Ф І 55 256 (Лаз. 39_1)). У цьому збірникові вміщено акти протоколів засідань Полтавського полкового суду (загалом книга налічує 470 актових документів).

Здебільшого серед досліджуваних актів переважають справи про купівлю нерухомого майна (землі, сіножаті, млини) представниками

старшинської верхівки й духовенством та про розпродаж його козаками і простими міщанами. Окрім цього, уміщено копії заповітів, духівниць, скарг про завдані збитки в господарстві, розписки про позики та іншу ділову документацію. Однак найважливішими, на нашу думку, серед виявлених історичних документів у цій пам'ятці є гетьманські листи Івана Самойловича, Івана Мазепи та Івана Скоропадського. У статті зосередимо увагу на універсалах, які Іван Мазепа надіслав до полтавського міського управління.

Відомо чимало праць істориків і дослідників, які опрацьовували та публікували документи доби І. Мазепи. Зокрема І. Бутич 2002 року видав окремим томом 497 універсалів гетьмана [Бутич 2002], значний масив документальних матеріалів 1687–1709 рр. опрацював Т. Мацьків [Мацьків 1988], свого часу в різних виданнях були опубліковані копії листів Івана Мазепи. Проте велика кількість актів, універсалів, епістолярію цієї доби розпорошена в рідкісних важкодоступних навіть для дослідника виданнях. Деякі документи, незважаючи на їх публікацію в періодиці XIX–XXI ст., дотепер переважно не систематизовані, не описані, а тому їх не використовують у наукових дослідженнях [Павленко 2007: 6].

Наша публікація покликана почасти заповнити цю лакуну та ввести до історичного та мовознавчого наукового обігу знайдені в досліджуваних «Актах Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.» документи Івана Мазепи.

Виявлені серед актових документів декрет та універсали гетьмана Івана Мазепи ознайомлюють нас з економічно-політичним устроєм того часу, дають змогу відчути епоху, у якій домінували інтереси провідної верхівки Гетьманщини, а також висвітлюють різні питання повсякденного життя та спосіб ведення господарства населення міста Полтави та навколишніх сіл.

Згідно з адміністративним поділом Полтава належала до магістратських міст, що користувалася правом самоуправління. Для вирішення різних справ у ратуші засідали полковник, суддя, отаман городовий, війт, бурмистри та інші знані персони. Діловодством ратуші відав міський писар, який і записував актові справи, які розбирав міський суд. Саме завдяки кваліфікованим писарям до нашого часу дійшли зразки збереженої традиції української актової мови, зокрема офіційно-ділового стилю.

Розширення діловодства позначилося також на удосконаленні та появі нових типів документів із певним дипломатичним оформленням, що своєю чергою впливало на розвиток українського скоропису [Панашенко 1974: 66]. Зазначмо, що досліджувані тексти написані т. зв. староукраїнським козацьким скорописом, якому були притаманні виносні (надрядкові) літери, скорочення, титла, буквена нумерація, виносні лігатури тощо.

Щодо структури універсалів, то для них характерна насамперед наявність формуляра, під яким розуміємо набір мовних штампів, мовних формул –

речень і словосполучень, властивих конкретному різновидові документів. Зазвичай у структурі кожного документа офіційно-ділового стилю виділяють три частини: 1) початковий протокол документа, 2) основна частина, 3) закінчення – кінцевий протокол документа [Чепіга 1992: 5]. Універсали, як й інша ділова документація в досліджуваних Актах Полтавського полкового суду, озаглавлені. У заголовку в сконденсованому вигляді викладено його основний зміст, наприклад: *В(ъ) то(й) же справѣ и поважны(й) ре(й)ме(н) та(р)ски(й) выдани(й) унѣве(р)са(л) на знесе(н)є пре(ч) новы(х) млыно(в) ту(т) же уписа(н)* (339) або *Унѣве(р)салъ поважни(й) ре(й)мента(р)ски(й) ѡ зогнаню новопостроє(н)ни(х) нѣкоторими де(р)жавцами слободъ* (357 зв.). Далі йде вказівка на адресат і відомості про адресанта. Наприклад: *Єго ца(р)-ского пр(с)вѣтлого влч(с)тва Во(й)скъ Запорожски(х) гетманъ и кавале(р) Іѡанъ Мазепа* (357 зв.) або *По указу висоцепова(ж)номъ ясневе(л)можного єго мы(л). ѿпна Івана Мазепи, гетмана Во(й)скъ єго цр҃ско(г)[о] пресвѣтлого величества Запорозки(х)* (333 зв.). Потім, як правило, перераховували всіх виконавців, кому адресований цей документ: *Пану по(л)ковниковы по(л)тав-скому з(ъ) ста(р)шиною по(л)ковою, атаманови городовому з товари(ст)-вом и во(й)тови тамошнему з по(с)политими лю(д)ми* (357 зв.) або *Все(й) ста(р)шинѣ и че(р)нѣ Во(й)ска єго ца(р)ского пр(с)втло(г)[о] влч(с)тва Запо(р)жско(г)[о] и кождому, кому-ко(л)векъ о то(м) вѣдати належи(т), си(м) унѣве(р)сало(м) наши(мъ) озна(й)мує(м)* (339).

Розмір універсалів, зокрема їхньої основної частини, міг бути довільним – залежно від суті викладеної в ньому справи, зазвичай, якщо було взято до уваги розповіді свідків та записано їхні висловлювання, то текст документа міг сягати і більше як п'ять зворотів. Традиційно основна частина містила низку шаблонів або стильових трафаретів, наприклад: *такъ ся в собѣ мѣстъ, си(м) унѣве(р)сало(м) ѡзна(й)мує(м), по(д) присягою говорили, зна(ч)ни(й) товари(ш) во(й)скови(й), люде учтивиє и вѣри го(д)-ниє, та(к) є(ст) и записано, накрѣпко приказує(м)* або *симъ же нашимъ унѣверсаломъ приказує(м)*ъ тощо.

Закінчував основну частину документа штамп на зразок: *Да(н) в Батуринѣ ма(р)та ѳ҃і* [19] (у квадратних дужках – цифрове позначення – *У.Ш.*) *(д) року ҂аѱ҃г* [1703]. *Звиш менова(н)ни(й) гетманъ рукою вла(с)ною* (339 зв.).

У статті детально проаналізовано один із виявлених у досліджуваних «Актах Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.» універсалів гетьмана Івана Мазепи.

Для найкращого розуміння тодішнього стану мовної системи, зокрема офіційно-ділового стилю, лексичних, морфологічних та фонетичних особливостей мови та для відображення стилістики документів тієї епохи наводимо його метаграфований відповідник:

Унѣве(р)салъ поважни(й) ре(й)мента(р)ски(й) ѡ зогнаню новопостроє(н)ни(х) нѣкоторими де(р)жавцами слободъ та(к) ся в собѣ маєтъ

Єго ца(р)ского пр(с)вѣтлого влч(с)тва Во(й)скъ Запорожски(х) гетманъ и кавале(р) Іѡанъ Мазепа

Пану по(л)ковниковы по(л)тавскому з(ъ) ста(р)шиною по(л)ковою, атаманови городовому з товари(ст)вом и во(й)тови тамошнему з по(с)политими лю(д)ми си(м) унѣве(р)сало(м) наши(м) ѡзна(й)мує(м), и(ж) донеслося на(м) вѣдати, что превелебни(й) в(ъ) Бг̄у ѡ(т)цъ ігуме(н) по(л)тавски(й), нача(в)ши фундовати при дво(р)ци своє(м) м̄н(с)ти(р)скимъ це(р)ковъ, слободу без вѣдома нашего ѡголошає(т) и намѣриває(т) оную та(м) ѡсажовати, а и панъ Федо(р) Жуче(н)ко, зна(ч)ни(й) товари(ш) во(й)скови(й), одобравши наше ре(й)мента(р)ское позволен(ь)є на преселениє ниско(л)ко люде(й) з(ъ) маєтности своє(ѹ̄) Жуко(в) в слобо(д)цѣ Локоща(н)ско(й), в(ъ) милю ѡ(т) города ѡбрѣтаючо(й)ся, по(д) претеѯто(м) ти(х) люде(й) многихъ з(ъ)начни(х) во(й)скови(х) и посполити(х) по(л)тавски(х) до ѡной обнадеживан(ь)є(м) во(л)ностe(й) на житло з(ъ)бавляє(т), та(к) же и панъ Іскра, зна(ч)ни(й) товари(ш) во(й)скови(й), мимо волю и позволен(ь)є наше поблизу своєго дво(р)ца, прозиваємого Трибовского, неѡпода(л) города По(л)тави межи кгру(н)тами мѣскими слободу, во(л)ность на ко(л)ко лѣтъ оголосивши, ѡсади(л) и многи(х) з(ъ)начни(х) люде(й) з(ъ) Полтави, козако(в) и по(с)полити(х), туда перевади(л) и не ме(н)ши(й) тоє(й) слободи осажован(ь)є(м) в кгрунта(х) городи По(л)тавѣ чини(т) утискъ. Уважаючи прето то(т) и(х) мене(н)ни(х) ѡсобъ // (357 зв.) ѡсобъ та(к) превелебного ѡ(т)ца ігумена по(л)тавского, яко и пана Федора Жученка и пана Іскри, значни(х) товаришо(в) во(й)сковихъ, неслушни(й) праву посполитому и на(м), гетманови, проти(в)ни(й), неуважни(й), самово(л)ни(й) и никогда єще в(ъ) Малоросси(й)ско(й) нашо(й) ѡ(т)чизнѣ не бували(й) поступо(к), же черезъ тоє самово(л)ноє слобо(д) мимо волю и указъ нашъ без вѣдома и позволеня нашего (ж) для своѹ̄(х) прива(т)ни(х) пожитко(в) и прихоте(й) ѡсажован(ь)є не то(л)ко явни(й) и публични(й) наноси(т)ся городовѣ Полтавѣ в люде(х) уще(р)бокъ и в прихода(х) мѣски(х) убытокъ, лечъ и в похода(х) во(й)сковы(х) ѡкажется малолю(д)ствиє, когда товари(ст)во полтавскоє, ухиляючися о(д) службы во(й)сково(ѹ̄) для во(л)ностe(й) и свобо(д)ного на се(й) ча(с) помешканя, оставивши жилища своѹ̄ туда, на слободу, попереходили. А ба(р)зѣ(й) же посполитиє по(л)ку По(л)та(в)ского люде за уме(н)шенє(м) ся своѣ(х) тяжаро(в) мѣски(х) ѡ(т)бувати и во(й)ско охо(т)ницкоє консистенциѹ̄ у ни(х) мѣючоє мѣсячному ко(н)те(н)тоє дово(л)ствовати не здолаю(т) и ѡ(т)нюд не могу(т), дає(м) пану по(л)ковниковѣ полтавскому зупо(л)ную

моцъ и вла(д)зу и накрѣпко приказує(м), абы таковы(х) ле(г)коми(с)лни(х) люде(й), которий̄ убѣгаючи ѡ(т) пови(н)но(с)те(й), остави(в)ши свои̯ жилища для поле(г)ки на таковиє слободы уходя(т), не то(л)ко пере(й)ма(л), граби(л), забира(л), вязен(ь)є(м) мо(р)дова(л), кіами би(л), лечъ без пощадѣния вѣшати росказова(л). Ти(х) засъ та(к) козаковъ, яко и посполити(х) люде(й), которий̄ уже на мене(н)ний̄ слободи пере(й)шо(в)ши, поселилися, мѣє(т) и повине(н) буде(т) са(м) панъ по(л)ковни(к) з ста(р)шиною своєю, туда з(ъ)єха(в)ши, ѡ(т)то(л) зогнати, на пе(р)шоє и(х) мешкан(ь)я пове(р)нути и слободи тиє, не(с)лу(ш)не заведений̄, скасовати и впре(д) не допу(с)кати нико(му) та(м) селити(с), що все абы было непремѣнно испо(л)не(н)но пи(л)но упоминає(м) и приказує(м).

Да(н) в Батуринѣ ма(р)та ѳ̄і (д) року ✗а҂г.

Zвиш менова(н)ни(й) гетманъ рукою вла(с)ною. // (358)

Зміст документа засвідчує, що конфліктна ситуація розгорнулася навколо самовільного переселення козаків та людей «посполитих», які, утікаючи від військової служби, позалишали свої житла та без дозволу попереселялися у слобідські (вільні) землі. Відомо, що слобода – це новозаселений пункт, який мав пільги. За словами І. Огієнка, «з другої пол. XVII-го віку розпочалися сильні колонізаційні рухи в Україні. Життя під Польщею ставало нестерпним і українська людність знову стала розбігатися на всі сторони. На схід від Полтавщини, за московською границею лежало багато порожніх земель, і тепер московський уряд, щоб мати оборонну лінію проти татар, почав ці землі заселювати. І тут незабаром постало велике число слобід, цебто малих осель без церков, від чого й край цей був названий Слобожанщиною. Постала Слобожанщина головно в 1651-му році, куди повтікало українське козацтво й селянство» [Огієнко 1995: 114–115].

Як бачимо, місцеве управління Полтавщини, тобто полковники та сотники, лише формально визнавали владу гетьмана, а на місцях були повними володарями, через що порушувалася урядова дисципліна, виникали курйозні ситуації та непорозуміння. Тому гетьман Іван Мазепа вимушений був докладати максимум зусиль, щоб зберегти єрархію та підтримувати порядки в землях Лівобережної України.

У досліджуваних записах, окрім синтаксичних моделей, де опорними ланками є юридичні терміни та канцеляризми, відтворено також народнорозмовну мову населення краю. Тому для лінгвістів ці тексти цінні тим, що в них, окрім юридичної термінології, яка відображає витоки сучасного ділового стилю, засвідчено також повніше, ніж у будь-яких інших писемних пам'ятках, живомовну стихію того часу.

Особливого синтаксичного наповнення та конкретизації сказаного додають тексту універсалу постійні повторення, синонімні ряди, на-

приклад: *неслушни(й) праву посполитому и на(м), гетманови, проти(в)ни(й), неуважни(й), самово(л)ни(й) и никогда єще в(ъ) Малоросси(й)ско(й) нашо(й) ѡ(т)чизнѣ не бували(й) поступо(к)* або *и накрѣпко приказує(м), абы таковы(х) ле(г)коми(с)лни(х) люде(й) … не то(л)ко пере(й)ма(л), граби(л), забира(л), вязен(ь)є(м) мо(р)дова(л), кіами би(л), лечъ без пощадѣния вѣшати росказова(л).*

Репрезентовано також повноголосся в дієсловах *ѡголошає(т), переваді(л), переходили*.

Цінною для лінгвістів є також поширена в текстах досліджуваного періоду морфологічна варіантність. Частовживаним у досліджуваному тексті був дієслівний суфікс *-ова-* (*мо(р)довати, росказовати*), хоча використовувався і формант *-ствова-* (*дово(л)ствовати*). В українській мові процес переходу суфікса *-ова-* в *-ува-* закінчився у XVIII ст. – І половині XIX ст. І. Ковалик пояснює це явище морфологічним чинником, на якому позначилися фонетичні впливи [Ковалик 1949: 217].

Деякі деривати із суфіксом *-ова-* у староукраїнській мові утворювали синонімні ряди з дієсловами на *-и(ти)*, *-ствова(ти)*: *гетьмановати – гетьманити – гетьманьствовати, слоуговати – слоужити, пановати – паньствовати*. Відзначмо, що в сучасній українській мові давні дієслова, такі, як *господарювати* ‘бути господарем’, *панувати* ‘бути паном’, *слугувати* ‘бути слугою’, втратили первісну семантику на позначення спеціальності, професії чи роду занять і сьогодні вже сприймаються з іншим значеннєвим навантаженням, пор., наприклад: *господарювати* ‘вести господарство’, *панувати* ‘легко жити, нічого не робити’, *слугувати* ‘допомагати’.

Деякі з дієслів у досліджуваний період мали словотвірні синоніми, утворені за допомогою інших формантів, наприклад: *силовати – силити – насильствовати* тощо. У староукраїнській мові XIV–XVIII ст. широко відомі синонімні різноморфемні похідні, які іноді могли різнитися стилістичним забарвленням, однак у сучасній українській мові суфікс *-ува-*, що належить до афіксів із найвищою функційною активністю, витіснив ідентичні за семантичною функцією словотвірні форманти.

Розуміння системи словотвору ґрунтується на тому, що в межах кожної частини мови існує власна своєрідна система використання різних способів творення слів і різні словотворчі ресурси. До системи словотворчих ресурсів дієслова, поряд із кореневими, належать також префіксальні та суфіксальні морфеми, що приєднуються здебільшого до кореня і є носіями словотвірних (деривaційних) значень [Русанівський 1959: 19]. Словотвірна структура слова репрезентує семантичне відношення похідного та твірного, що виражається за допомогою словотворчих засобів і повторюється в інших парах слів. Наприклад, дієслово *гетьмануватu* є двочленною структурою з іменникової основи та афікса *-ува-*, що має

значення ‘перебувати протягом певного проміжку часу у стані, названому мотивуючим іменником, що лежить в основі дієслова’, пор. деривати: *панувати, зимувати, ночувати* тощо.

Однак зазначений формант *-ува-* часто фіксуємо не тільки в безпрефіксних відсубстантивних похідних, а й для творення префіксальних утворень від дієслівних основ із суфіксами *-и-*, *-а-*, *-і-*, причому більшість дериватів зазнавала семантичних змін, наприклад: *печатати* ‘друкувати’ – *запечатувати* ‘закриваючи що-небудь, скріплювати печаткою’, *грозити* ‘попереджувати про покарання’ – *загрожувати* ‘із погрозою говорити що-небудь, погрожувати’, *твердити* ‘робити що-небудь твердим’ – *підтверджувати* ‘доводити справедливість чого-небудь’, *казати* ‘говорити’ – *приказувати* ‘повторювати що-небудь, наказувати’ та ін. Дієслова з суфіксами *-и-*, *-і-* в результаті додавання префіксів також вступають у видові співвідношення з дієсловами на *-ова(ти)*. З огляду на це значна кількість зафіксованих у пам’ятці кінця XVII – початку XVIII ст. відсубстантивних дериватів із суфіксом *-ова-* часто є префіксально-суфіксальними похідними, що творять видову кореляцію.

Аналізуючи також мовні особливості універсалу гетьмана Івана Мазепи, виявлено значну кількість власне староукраїнської лексики другої половини XVII – початку XVIII ст., наприклад: іменники – *позволень* ‘дозвіл’, *тяжа(р)* ‘податок; повинність’ [Т II: 408–409], *моць* ‘сила, влада’ [Т I: 437], *миля* ‘міра відстані’ (*в(ъ) милю ѡ(т) города*), *пожитокъ* ‘користь, прибуток’ [Т II: 146]; дієслова – *вѣдати* ‘з давньоукр. *знати*’ [Т I: 163], *ѡсажовати* ‘заселяти’ [Т II: 51]; прикметник – *тамошни(й)* ‘місцевий’ [Т II: 384]; прислівники – *неѡпода(л)* ‘недалеко’ [Т I: 492], *непремѣнно* ‘обов’язково’; числівники – *много* ‘багато’, *ко(л)ко* ‘декілька’ [Т I: 371]; займенники – *сей* ‘цей’ [Т II: 316], *ѡной, то(т)*; прийменники та сполучники – *о(д)* ‘від’, *лечъ* ‘але’ [Т I, 402], *и(ж)* ‘що’ [Т I: 346], частку – *прето* ‘тому, таким чином’ [Т II: 215] та ін. Чимало зафіксованих у староукраїнських текстах лексем у сучасній українській літературній мові архаїзувалося або функціює у говірках української мови. Попри це, у досліджуваному універсалі, як і в будь-якому тексті офіційно-ділового стилю того часу, засвідчено також полонізми (*вла(д)за*, *ба(р)зо, панъ, ко(н)те(н)тний*, *фундовати)* та латинізми (*претекст, консистенция)* тощо.

У складі староукраїнської лексики досліджуваного періоду досить поширеною була варіантність форм. Окрім канцелярського стилю, досліджувані тексти відображали живомовну стихію тієї епохи, унаслідок чого навіть на прикладі одного документа спостерігаємо велику кількість паралельних слововживань, які демонструють наслідки взаємодії книжного та живого мовлення (пор.: *житло, мешкан(ь)я, помешканя, жилище, маєтнос(т)* або *уще(р)бокъ, убытокъ, тяжари, утыс(к)* тощо).

У кириличній графічній системі писарі часом послуговувалися латинською літерою *z,* наприклад *звиш*. Із давніх кириличних літер активно використовували *ѡ* – здебільшого як початкову літеру та інколи в середині слова, наприклад: *ѡ(т), ѡ(т)ць, ѡ(т)чизна, неѡпода(л)* тощо. У пам'ятці послідовно виявлено паралельне вживання графем *ѡ* та *о*. Зазначмо, що саме в антропонімах найдовше зберігалася тенденція до давнього традиційного написання *ѡ*, наприклад *Іѡанъ*.

Відзначмо також спробу відтворити на письмі вимову сучасної літери *ї*, якій у представленому документі відповідає *и* з надрядковими знаками – ѹ̈ (*своѹ̈(х)*, *которий̈*).

На прикладі наведеного тексту дедалі частіше фіксуємо поступовий занепад діакритичного знака титла, який використовували переважно у графічно усталених традиційних словах *Бг̄а*, *дн̄я*, а також у літерній нумерації на позначення цифр та дат.

Привертає увагу функціювання паралельних форм відмінкових закінчень, зокрема в Д.в. однини іменників: *гетманови, по(л)ковниковы*, *атаманови, войтови*, однак *городовѣ Полтавѣ*. Розмаїте та непослідовне використання графем *и, ы* та *ѣ* у староукраїнських текстах засвідчує нестабільність правописної системи. Можливо, писарі, незважаючи на давню сильну традицію письма, не розрізняли звуків [ы] та [и] у закінченнях. Цей факт відображає в писемних пам'ятках таку важливу ознаку фонетичної системи української мови, як злиття етимологічних [ы] та [и] в одному звукові передньо-середнього ряду, високо-середнього підняття [и]. У закінченнях іменників Р.в. здебільшого фіксуємо *-и* (*з(ъ) маєтности, дворци*), у М.в. – *-ѣ* (*в слобо(д)цѣ*).

Отже, розбіжності в морфологічній системі, а також велика кількість варіантних морфем свідчать про те, що мовна система досліджуваного періоду не була остаточно усталеною, а перебувала на стадії становлення. Мова ділових документів, поряд із численними штампами, стандартизованими виразами й канцелярською термінологією, виразно відображає і народно-розмовну стихію тієї епохи. Окрім цього, лінгвістичні характеристики описаного універсалу дають змогу простежити особливості наповнення різних лексичних груп, особливості морфемної будови слів, а також стилістики цього документа, що репрезентує витоки сучасного офіційно-ділового стилю.

Джерела і література

АППС – Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр. Київ: 2017. 518 с.

Бутич 2002 – Бутич І. Універсали Івана Мазепи 1687–1709. Київ; Львів, 2002. 799 с.

Ковалик 1949 – Ковалик І. І. Структурні типи многократних дієслів в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Вопросы славянского языкознания*. Львів, 1949. Кн. ІІ. С. 209–228.

Мацьків 1988 – Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. Мюнхен, 1988. 286 с.

Огієнко 1995 – Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 296 с.

Павленко 2007 – Павленко С. О. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1144 с.

Панашенко 1974 – Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.: На матеріалах Лівобережної України. Київ: Наук. думка, 1974. 111 с.

Русанівський 1959 – Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 99 с.

Т – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. Київ; Нью-Йорк, 2003. 512 с.

Чепіга 1992 – Чепіга І. П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. *Мовознавство*, 1992. № 6. С. 3–11.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Ольга Гайда
Львів

Специфіка семантики непохідних прийменників в українській мові XVI–XVII ст.

Specific features of the semantics of non-derivative prepositions in the Ukrainian language of the 16th and 17th centuries

Групу непохідних прийменників української мови XVI–XVII ст. формують одиниці зазвичай дуже давні та спільні для більшості слов'янських мов. Поділ прийменників на непохідні (первинні) та похідні (вторинні) досить умовний, «майже всі дослідники сходяться на думці, що первісні прийменники розвилися з прислівників чи прислівникових слів, насамперед слів із просторовим значенням» [Німчук 1978: 415]. Попри те, він дає змогу структурувати прийменникову систему та увиразнити специфіку одиниць кожної групи.

Такі ознаки, як односкладовість, одноморфемність, корелятивність із префіксами, багатозначність, більша відповідність у деяких позиціях значень прийменника й відмінка, свідчать про належність мовної одиниці до групи первинних прийменників [Вихованець 2004: 331]. Усі ці характеристики притаманні давньому прийменникові *до,* який входить до праслов'янського фонду [ЕСУМ II: 96; Горпинич 2004: 272; Boryś: 115].

Українські граматики вказують на сполучуваність прийменника *до* з род. в. [Левицький 1850: 151; Шашкевич 1865: 32; Смаль-Стоцький 1914: 147; Угрин-Безгрішний 1937: 51; Ковалів 1946: 72; Жовтобрюх 1965: 399; Грищенко 2002: 409; Плющ 2005: 261]. Ця традиція бере початок від Мелетія Смотрицького (*ѡт начатка нб҃съ исхо(д) єго и стрѣтєніє єго до конца нб҃съ; законъ до Іѡанна пророкоша*) [Смотрицький 1619] та Івана Ужевича (*идꙋ до пана*) [Ужевич 1643]. Зауважмо, що в Лаврентія Зизанія не виявлено з-поміж інших прийменника *до* [Зизаній 1596].

Прийменник *до* в писемних пам'ятках ділового стилю XIV–XV ст. виражав різні смислові відношення. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» фіксує сім таких відношень: просторові, часові, об'єктні, означальні, модальні, відношення мети та відношення, які виражають ступінь охоплення предмета дією. У всіх випадках прийменник *до* вживається лише з род. в. [СУМ[14-15] I: 303].

За спостереженнями істориків мови, досліджуваний прийменник *до* не зазнав значних змін і у XVI–XVII ст., як свідчать опрацьовані доступні пам'ятки. «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» також подає сім семантичних відношень, проте відношень, які виражають ступінь охоплення предмета дією, не виявлено, натомість засвідчено кількісні [СУМ[16-17] 8: 40].

Розгляньмо семантику досліджуваного прийменника *до* на основі документів ЛСБ – групи переважно ділових пам'яток української мови XVI – I половини XVII ст. Прийменник *до* – один із найчастотніших у цих пам'ятках (вибрано 601 мікроконтекст). Він поєднується тільки з **родовим відмінком**, проте база семантико-граматичних відношень широка.

Об'єктні відношення прийменник *до* реалізує найчастіше (310), вказуючи на:

а) особу, групу осіб, до яких спрямована дія (169): *были посланые братꙗ до Прокопа Ѳедоровича* (ЛСБ 1043, 3); *посылали ка(р)точкꙋ до П. Гаврылꙗ Їрошєвича* (ЛСБ 1043, 27); *внєсєна тє(ж) была про(з)ба бра(т)ства младє(н)скаго, до пнови брати(и)* (ЛСБ 1043, 38 зв.); *пани ꙗнѣꙗ сауловичовꙗ внєсла прозбу до панов брати(и)* (ЛСБ 1043, 73); *єи м(л) дꙋмно… дала ми листи до старости* (ЛСБ 418); *до кролꙗ єго м(с) з листє(м) свы(м) слꙋгъ посылаю* (ЛСБ 327); *прєдатєлꙗ чє(р)ньца ꙋнєвъского, которы(и)… до гєдєѡна зрадливє справы и привилє(и)ми манастыръскими ꙋтєклъ* (ЛСБ 276, 2); *всєгда до господа бга бгомо(л)ство чинити повинни бꙋдємъ* (там само);

б) особу, групу осіб або об'єкт, до яких що-небудь додається (73): *книги двѣ… до ска(р)бꙋ бра(ц)кого посылаю* (ЛСБ 493, 1); *па(н) а(н)дрє(и) шкарєвски(и)… далъ до бра(т)ско(и) скри(н)ки… 50* (ЛСБ 1049, 1 зв.); *повинєнь кожды бра(т) полгроша дати до скрынки* (ЛСБ 369); *пни пєлагыꙗ Сє(н)ковꙗ Красо(в)скаꙗ… была принꙗта до бра(т)ства* (ЛСБ 1043, 13 зв.); *П. Васили(и) Лєѡнови(ч), П. Васили(и) грыгоровичъ… были прынꙗты до союза любвє бголюбиваго бра(т)ства* (ЛСБ 1043, 48 зв.); *Їи(ц)ко кравє(ц) […] бы(л) принєты(и) до братє(р)ства* (ЛСБ 1043, 70);

в) спрямування дії до здійснення чого-небудь (68): *єго пото(м) призывали до рады* (ЛСБ 1043, 4); *заты(м)… до чинꙋ єлєкцыє(и) згоднє приствпили* (ЛСБ 1043, 29 зв.); *вє(р)таючисѧ до стары(х) порѧдко(в)…*

молодшыє братиѧ повиновєниє и послꙋшєньство... ста(р)шы(м) ѡ(т)давали (там само); *чы(н)шъ за цалы(и) рокъ… ѡному про(с)тили и даровали, хотѧчы єго и напотомъ прыѡхотити до далшы(х) послугъ* (ЛСБ 1043, 49); *заты(м) всѣ братіѧ повставши до мл̄твы заспѣвали* (ЛСБ 1043, 54 зв.).

Прийменник *до*, вказуючи на особу або предмет, до яких звернена дія, входив до складу сталих виразів ***вносити прозбу до*** *(кого)* ‘подавати прохання’ *(панъ ѧнъ афєндыкови(ч) вноси(л) прозбу до пановъ брати(й)* (ЛСБ 1043, 73); ***злечитися до / про*** *(кого)* ***о*** *(чім)* ‘*доповісти (кому про що)*’ *(жадаємо, абы на(м) допомоглъ доко(н)чєнѧ томꙋ дѣлꙋ початомꙋ ѡ чє(м) ширєй прє(з) ѡ(т)ца Василіѧ до в(ш) мл(с)тє(в) злєчилисми были ꙋстнє* (ЛСБ 448).

У текстах ЛСБ прийменник *до* є частиною аналітичних конструкцій ***отъ + род. в. … до + род. в.***: *былъ тє(ж) и ли(ст)* ѡ(д)… ѡ(т)ца Мєтрополита до… *парифиа(н)… ѡ нєпо(с)лушє(н)ство и спротивлєнѧста проти(в) бра(т)ства* (ЛСБ 1043, 48 зв.).

Сучасний прийменник *до* зберіг значення, виявлені в текстах документів ЛСБ [СУМ II: 315–316; СУП: 67; Плющ 2005: 261]. Зафіксовані також нові (порівняно з XVI–XVII ст.) значення: ‘уживається при означенні особи або предмета, якого торкається хто-, що-небудь’ (*підвелася мати, пригортаючи до грудей немовля*), ‘уживається в заголовках, указуючи на що-небудь’ (*до питання про правопис*), ‘уживається при означенні того, до чого хто-, що-небудь закликає’ (*музика кликала до перемоги*) [СУМ II: 315–316]. У діалектах, зокрема південно-західного наріччя, прийменник *до* із такою семантикою функціює без змін (*чоловік тогди іде до знахарки* [ГС: 291]) або зазнає певної модифікації; пор.: у закарпатських та гуцульських говірках (*д ріці* ‘до ріки’, *д бабы* ‘до баби’, *убернися дівко ид мене* ‘до мене’ [Лизан.: 267, 275]; *летінь прийшов ид дївці, стис ид собі и сказав д’неї: «Ластівко моя»; не йде д Петру, але д Дмитру* ‘про другу половину року’ [ГС: 363, 460].

Прийменникові конструкції зазнали часткової заміни на безприйменникові [Гумецька 1961: 40]. Ця тенденція очевидна в мові XIV–XV ст. і XVI–XVII ст. До прикладу, чимало сполук із прийменником *до* (із род. в.) замінено на безприйменникові (з дав. в. непрямого об’єкта); пор.: *ключъ склєпни(и) до сєбє взѧли* (ЛСБ 1043, 34) і сучасне *взяти (кому)*. Однак чимало конструкцій ***до + род. в.*** (після дієслів руху чи дієслів із префіксом *при-*) збереглося: *ꙋ(ч)стивыє люди идꙋть до вєликого кн̄зства* (ЛСБ 241, 1593); *ѧкоби таѧ робота то(г) ст̄го храмꙋ: чи(м) скории до своє(г) скꙋ(т) кꙋ могла прийти* (ЛСБ 370, 1).

Високу частоту вживання мають конструкції для вираження просторових відношень (92), у яких прийменник *до* вказує на*:*

а) місце спрямування дії (84): *Іѡа(н) Зѣнкови(ч)… ѡ(т)єха(л) до снѧтина* (ЛСБ 1043, 2 зв.); *му(ж) єи ходи(л) до ви(л)на* (ЛСБ 1043, 5 зв); *по(з)волили братиѧ пн̄ꙋ григорию романовичу шку(л)кꙋ до манастыра*

принє(с)ти (ЛСБ 1043, 38); *пєвнаꙗ вѣдомо(ст) наступила ѡ приє(з)дє єго кролє(в)ско(и) мило(с)ти до львова* (ЛСБ 1043, 39); *пироги на завтрѣє ро(ж)ства х(с)ва которыє приносꙗ(т) до цр҃квє* (ЛСБ 144); *ижєсмо послали до лъвова дꙗка нашє(г) Анъдрєꙗ* (ЛСБ 396, 1); *приходити до бг҃оспасаємого Мѣста Кієва* (ЛСБ 483, 1 зв.); *лу(к)ꙗ(нъ) васїлїєви(ч)... до воло(х) бы(л) вы(с)ла(нъ)* (ЛСБ 1051, 2);

б) місце, предмет, у межі чи в середину якого спрямована дія або який містить що-небудь (5): *славє(т)ны(м) паномъ мєщаномъ бра(т)ствꙋ лъво(в)сkomꙋ сє(и) листъ на(ш) до рꙋкъ вла(с)ны(х) має(т) бы(ти) да(н)* (ЛСБ 396, 1); *хотꙗчы томꙋ постановєню почато(к) ꙋчынити… до рꙋ(к) нашы(х) ѡ(д)дали* (ЛСБ 1054, 1); *впослѣ(д) пришо(л) ми до рꙋ(к) ли(ст)* (ЛСБ 299, 1 зв.); *гєдєѡ(н) болоба(н)… василиꙗ єврєꙗнина... до ꙗмы всадивши... голодо(м)... морилъ* (ЛСБ 260, 1 зв.);

в) просторову межу чого-небудь (3): *пришли прє(д) на(с), и прє(д) нашє право дх҃овноє граждане града Кома(р)на ѡ(т) вра(т) до вра(т) липꙗнє бꙋча(л)цы храма ст҃ы(х) всєхва(л)ны(х) и вє(р)ховны(х) ап(с)лъ пєтра и павла* (ЛСБ 399); *придає(м) имъ кꙋ праву сєлу парохѣю ѡ(т) врать до врать* (ЛСБ 399); *за скобль и рєтьєзь на(д) попо(м) ѡ(т) хорꙋ до дрꙋги(х) двєрє(и), и за кафлѣ всє(г) 1//121/3 [далємъ]* (ЛСБ 1052, 6 зв.).

У складі аналітичних утворень *зъ + род. в. … до + род. в.* та *отъ + род. в. … до + род. в.* прийменник *до* вживається для визначення відтинку простору або площі. Окрім поданих вище ілюстрацій, наведімо ще й такі: *папѣ(р) зносили зъ изъдєпъки до склєпꙋ* (ЛСБ 1054, 1636, 18); *и(з) ꙋ(с)тꙗ до ва(ш) мл(с)ти ѡ(т)прави(л)* (ЛСБ 353, 1600, 1); *придає(м) имъ кꙋ праву сєлу парохѣю ѡ(т) врать до врать* (ЛСБ 181). Виражаючи просторові відношення, прийменник *до* у парадигматиці утворює антонімічну пару з прийменниками *зъ* та *отъ*: *ꙗ и(з) ꙗ(с) за возо(м) бѣгъ. И (з)нову за вози мꙋшꙋ бѣчи до ꙗ(с)* (ЛСБ 418).

Л. Гумецька зазначає, що для української мови XIV–XV ст. характерна тенденція до «скорочення синонімічної паралельності прийменників», і вже тоді прийменник *до* почав витісняти синонімний прийменник *къ* [Гумецька 1960: 39]. Таку заміну фіксує і С. Бевзенко в українських грамотах XIV–XV ст. [Бевзенко 1960: 390]. На підставі документів ЛСБ можемо стверджувати: ця тенденція помітна і в мові XVI–XVII ст., оскільки виявлено понад 600 випадків вживання прийменника *до* та лише 70 – прийменника *к (къ, ко, ку, кꙋ)*.

У сучасній українській літературній мові прийменник *к* належить до рідковживаних [СУМ 4: 63]; він є частиною деяких застиглих фразеологічних виразів (*к лихій годині, к бісу* тощо) [Бевзенко 1960: 390], інколи вживається в художній літературі. У деяких говорах південно-західного та північного наріч прийменник *к* вживають досить часто в різних фоне-

тичних варіантах (*к, ік, ко, ку, ѣ, ѣу, ід, д* тощо); пор.: у поліських говірках: *к царю, ік дорозі*; закарпатських: *ід ньому, д собі, ко крякови, ку своєму отцови*; лемківських: *к тобі, ку нам, ѣу тобі* [Ibid.].

На користь прийменника *до* (із род. в.) свідчить зменшення частоти використання синонімного прийменника *по* (зі знах. в.) на позначення межі в просторі [Гумецька 1960: 39]. Прийменник *по*, виражаючи просторові відношення, «уживається при вказуванні на предмет, місце, простір, що є межею поширення певної дії або ознаки» [СУМ VI: 604].

Значення прийменника *до* для вираження просторових відношень зберегла й сучасна українська мова [СУМ II: 315; СУП: 67; Грищенко 2002: 413; Вихованець 2004: 333; Плющ 2005: 261; Мойсієнко 2013: 488].

У текстах ЛСБ він виражає означальні відношення (80) і вказує на:

а) об'єкт, що є призначенням іншого об'єкта (73): *ключи до собо(р)но(и) и(з)бы* (ЛСБ 1043, 43); *[выпроси(ли)] 2 фо(р)мѣ дла цєглы до цєго(л)нѣ* (ЛСБ 1051, 3); *до о(л)тара и цє(р)кви ѡ(з)добы* (ЛСБ 1043, 59 зв.); *ключи […] до сосѹдохранитє(л)ницѣ* (ЛСБ 1043, 63); *кѹплєно зъ топори(с)ко(м) до соки(р)* (ЛСБ 1051, 5 зв.); *стасєви слюсарѹ, ѡ пруто(в) тро(х) з га(ч)ками до ца(р)ски(х) вра(т)* (ЛСБ 1051, 5 а); *ѡбразъки до ры(з) злотистыє* (ЛСБ 1054, 1 зв.); *шыша(к) до ѡ(д)ливана лѣтє(р)* (ЛСБ 1054, 2 зв.); *жабо(к) до ѡко(н) цє(р)ковъны(х)* (ЛСБ 1054, 3 зв.); *ѣа(н)кры до кухнѣ школной* (ЛСБ 1052, 4); *двѣ шыны жєлѣза до звона вєликого* (ЛСБ 1054, 3); *рамы дрєвънанє до дрѹка(р)нѣ* (ЛСБ 1054, 17); *ѡ(д) роботы сє(р)ца до звона дѹ(д)ки fr. 20:15* (ЛСБ 1054, 18 зв.);

б) об'єкт, явище, суть яких конкретизовано цілим реченням (прийменник вживається при займенниковому слові на початку підрядної означальної частини) (7): *сє(с)ита… до котро(и) кгды ста братиа зошли по пана григориа романовича слали* (ЛСБ 1043, 43); *вѣдомо чинимъ каждому вѣадови... до которого ко(л)вєкъ вѣдомости справа таа притачатиса бѹдєтъ ижъ вєлєбны(и) гєдєѡ(н) болобанъ* (ЛСБ 276, 1); *маєт)ности Васи(л)єво(и) до котороє чєрє(з) своволє(н)ство жоны своє(и) ѹпо(р)нє прє(д)сєвзаты(и) зли(и) ѹмы(с)лъ Влаховъ пришо(л)* (ЛСБ 398); *маючи на памаати Гєр(с)лмскѹю сва(т)ницѹ, до котороє за ро(с)казо(м) бж̄и(м) всєа(д)скоє и Ізраи(л)скоє ца(рс)тво на каж(д)ы(и) го(д) набожє(н)ство ѡ(т)давати* (ЛСБ 483, 1 зв.); *маємы домы… до котры(х) и(з) Сакрамє(н)тамы ходити до хоры(х) ѹчтивє По христианъску мѹсимо* (ЛСБ 421, 1).

Сучасні лексикографічні джерела не фіксують означальних відношень прийменника *до* [СУМ II: 315–316; СУП: 67], проте деякі мовознавці все ж виділяють їх [Мойсієнко 2013: 491].

Прийменник *до*, виражаючи часові відношення (66), вказує на:

а) часову межу дії (64): *до пришло(и) нєдєли… ѡ(т)ц̄ъ иѡсифъ того злонравнаго кухара ставилъ* (ЛСБ 1043, 41); *ино ε(ж) разумѣε(м) ака*

за такови(м) спомаганїє(м) нє скоро би при(ш)ла до ко(н)ца своєго таа стаа цр҃ков (ЛСБ 320, 1); *Прокопъ мє(ч)никъ... ѡбєца(л) братꙋа(м) до пришлоє сха(ж)ки ꙗсправє(д)ливи(ты)* (ЛСБ 1043, 2); *даючи ча(с) братꙋа прокопови Ѳєдоровичꙋ до рожє(с)тва хв҃а* (ЛСБ 1043, 3 зв.); *видꙋачи мы ꙗпа(д)лꙋю в ꙗбо(з)твѣ дали смы єи зо(л) г҃ до часꙋ слꙋшиного* (ЛСБ 1043, 14); *Василию Кра(в)цєви по(з)волили(с)мо и(з)бꙋс ко(м)на(т)кою подлꙋ школы ты(л)ко до при(ш)лого вєликоднꙋ* (ЛСБ 1043, 24 зв.); *сє(с)сию зложыли до пришло(и) сєрєды* (ЛСБ 1043, 40); *єлєкцию тєды ѡ(т)ложыли до прыє(з)дꙋз доро(г) брати(и) нє бывшы(х)* (ЛСБ 1043, 50); *завєщаваємъ, дабы єси до назначоного тєрминꙋ... во всєм справитисꙗ станулъ конє(ч)нє* (ЛСБ 221, 2); *чєкати до львовского ꙋа(р)марку* (ЛСБ 1043, 74);

б) часовий проміжок, який є одиницею виміру дії (2): *позволили з брати(и) пєрсоны пєвныє... на то(т) єѯъпєнсъ до рокꙋ бє(з) жадного пожы(т)кꙋ позычити чимъ кто можєтъ* (ЛСБ 1043, 31 зв.); *тои тꙋажаръ старъшєства ты(л)ко… до єдиного рокꙋ... ѡхотнє бєз вымовы жа(д)ной алє спс҃єнїꙋа ради свого принꙋати по(д)ꙋалиса* (ЛСБ 1043, 54 зв.).

Часові відношення прийменник *до* виражає у складі аналітичних сполук *отъ + род. в. ... до + род. в.* та *з + род. в. ... до + род. в.*, які вказують на відрізок часу, упродовж якого відбувалася дія (8): *ꙋако до то(г) часꙋ є(с)тє стараніє чинили... а ѡ(т) того часу и бо(л)шєє стараніє абы є(ст)є чинили* (ЛСБ 345, 1); *жадає(м) и напоминає(м) вашу м҃ ꙋако до то(г) часу та(к)жє и ѡ(т) то(г) часу аби є(с)тє прилєжа(н) и пи(л)но(ст) чинили* (ЛСБ 341, 1); *єстєсми тои надєи и(ж) и ѡ(т) того часу такую(ж) пи(л)но(ст) приложиє(т) ꙋако и до сє(г) часу та(к)жє и ми мило(с)тїю и помощєю бжїєю будє(м) сє старати* (ЛСБ 335); *ѡ(д) ꙋарославъского ꙋа(р)ма(р)кꙋ ажъ до львовъского заробилоса зо(л) 192* (ЛСБ 1054, 1 зв.); *справа… котораꙋа пєрє(д) єго королє(в)скую мило(ст)ю припадє(т) и сꙋжона бꙋдєтъ ѡ(т) нынєшнєго днє до днꙋа и року пришлого дєвє(т)дєсꙋа(т) сємого дєкабра пє(р)вого днꙋа на ꙗгодꙋ ро(з)нꙋали* (ЛСБ 307, 1); *абы П. Мигалъ на ꙋа(н)ку в цє(р)кви на(д) при(т)воромъ з пора(н)ку а(ж) до вєчє(р)нѣ нє ѡ(д)ходꙋачи трвалъ* (ЛСБ 1043, 36 зв.) та ін.

Сучасні лексикографічні та мовознавчі праці теж фіксують часові відношення прийменника *до* [СУМ II: 315–316; СУП: 67; Грищенко 2002: 414; Плющ 2005: 261].

Прийменник *до* активно функціонує в текстах документів ЛСБ, вказуючи на мету дії (43): *ключѣ панꙋ Кгаврыєлю Ма(р)ковичꙋ дали(с)мо… до шафованꙗ в потрєбно(и) рєчи* (ЛСБ 1043, 23 зв.); *Панꙋ иванови Красовско(му) брацкиє пєчати [дали(с)мо] до ди(с)пованꙗ* (там само); *па(н) Кгабриє(л) Ла(н)кги(ш) з доброи волѣ своєи, и(з)бу во(л)нꙋю до схадзки в до(м)у свои(м) позвалꙋає(т)* (ЛСБ 1043, 32); *назначєно дво(х) брати(и) до прєслуханꙋа рахꙋ(н)ковъ* (ЛСБ 1043, 38 зв.); *послали… дꙋака нашє(г) Анъдрєꙋа длꙋа кꙋпова(н)ꙋа папѣрꙋ на писа(н)є книгъ такъ ты(ж) и*

длѣ дѣако(в) до писа(н)ѣа кни(г) (ЛСБ 396, 1); *далє(м)... до продан*ѣ *поло(т)на на(д)гнїлого... ло(кт) кротки(х) 72* (ЛСБ 1049, 3); *васили(и) wлєжєєви(ч) дрѹгобы(ц)ки(и) [бы(л) wбобраны(и)] до догл*ѣ*дован*ѧ *школы* (ЛСБ 1043, 7 зв.); *книги цє(р)ковныє розныє до ужыванє в цє(р)кви* (ЛСБ 1043, 69 зв.).

Історичні словники фіксують аналізований прийменник зі значенням мети [СУМ[14-15] I: 304; СУМ[16-17] VIII: 44]. Сучасні лексикографічні джерела не виокремлюють цих відношень [СУМ II: 315–316; СУП: 67], хоча типові мікроконтексти все ж виявляємо серед ілюстрацій до об'єктних відношень зі значенням 'уживається при означенні мети, спонукання до якої-небудь дії' (*рядки величезної книги, розкритої до читання; крила свої розправив до першого польоту*) [СУМ II: с. 316].

У текстах ЛСБ прийменник *до* виражає міру, ступінь вияву дії або стану (8): *тєды ѹсмотрили братиѣа абы завар*ѧ*(и) тво(р)цо с*т*ы(и), и далє(и) до ѹпа(д)ку рєчы нє приходили* (ЛСБ 1043, 43 зв.); *ѹспєнїѧ прєсвт*ы*ѧ вл(д)чца нашєѧ бц*ѣ *хра(м) wгнє(м) погорѣвши, дажє до wснованїѧ расыпасѧ* (Львів, 1593 ЛСБ 231);

Із тим же значенням прийменник *до* входив до складу прислівникових ідіом ***до конца*** 'до кінця; цілком, повністю' (*до ко(н)ца крєпитєсѧ то(мѹ) зломѹ чл*т*вку маючи помощь си(л)ную христа бога нашого при собє* – Супрасльський монастир, 1593 ЛСБ 208), ***до скончєнѧ свѣта*** 'постійно' (*до ско(н)чєнѧ свѣта цр*т*ковлю тѹрбовати бѹдѹ(т)* – ЛСБ 451, 1), а також до синонімного ряду поданих нижче ідіом: ***до издыханиѣа (своєго)*** 'до самої смерті; до кінця свого життя' (*панъ стєфанъ… обєцалъсѧ до издыханиѣа своєго при цєркви… и пры братсвѣ нєподвижимо и нєсѹмѣ(н)но стоѣати* – ЛСБ 1043, 78); ***до (моєго) послѣдн*ѧ*го часа*** 'тс.' (*wбѣщаваюсѧ... цѣлы(м) ѹмысло(м) моимъ быти в Братствѣ... до моєго послѣдн*ѧ*го часа* – ЛСБ 1043, 30 зв.); ***до конца жывота (своєго)*** 'тс.' *wбѣщанїє бг*т*ѹ и братии нє w(т)ступнє до ко(н)ца жывота своєго тр*т*вати* – ЛСБ 1043, 61 зв.).

Сучасний прийменник *до* виражає ті ж відношення міри і ступеня [СУМ II: 316; СУП: 67].

Виявлено дві ілюстрації прийменника на позначення кількісної межі чого-небудь: *єсли бы тоєжъ нє(д)ба(л)ство дх*т*вни(х) на(и)довало(с) а пи(л)ности wколо шко(л)ны(х) наѹкъ присто(и)нє показати нє мѣло в wвито(ст) всѣхъ тро(х) тисєчє(и) до шєсти тисєчє(и) золотыхъ в школы вровнє совиты(и) на ка(ж)ды(и) рокъ шє(ст)со(т) золоты(х) прыробокъ и в нєw(т)рочную wколо школы наѹкъ ѹчтивы(х) пи(л)ность по(д)падати маю(т)* (ЛСБ 486, 1 зв.); *заха(р)ка взѣалъ до ки(л)ку дн*т*и(и) на намы(с)лъ* (ЛСБ 1043, 48 зв.).

Сучасні лексикографічні джерела фіксують кількісні відношення [СУМ II: 315; СУП: 67], а також подають нове, порівняно з текстами XVI–XVII ст., кількісне значення – 'уживається у сполученні з деякими

іменниками при вказівці на повноту кількісного охоплення' (*виїли все до останку; посилав усе до копійки*) [СУМ II: 315].

Отож більшість значень давнього прийменника закріпилася в значеннєвій базі сучасного прийменника *до*. Найпомітніших змін зазнали об'єктні відношення (три нових значення), незначні зміни – у групі кількісних відношень [СУМ II: 315–316]. У говірках української мови функціонує низка варіантів прийменника ***до***, зокрема в буковинських зафіксовано паралельне вживання *т'хат'і* і *до хати*, *д'мин'і* і *до мене* [Герман: 196–197].

Джерела

Герман – Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: у 2 т. [Б. м.]: [б.в.], 1998. Т. 2: Словозміна. Службові слова. 215 с.

ГС – Гуцульські світи. Лексикон / укладачі: Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка». 668 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1985. Т. 2. 570 с.

Лизан. – Лизанець П. М. Словник місцевих діалектизмів. *Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області:* монографія. Ужгород: Карпати, 2008. С. 250–330.

ЛСБ – Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.). *Львівський державний історичний архів*. Ф. 129. Оп. 1.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

СУМ$^{14\text{-}15}$ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / за ред. Л. Л. Гумецької. Київ: Наук. думка, 1977–1978. Т. I–II.

СУМ$^{16\text{-}17}$ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. / гол. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17.

СУП – Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / уклад. А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 416 с.

Література

Бевзенко 1960 – Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Ужгород: Закарпатське обласне вид-во, 1960. 416 с.

Вихованець 2004 – Вихованець І. Р. Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

Горпинич 2004 – Горпинич В. О. Морфологія української мови: підруч. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

Грищенко 2002 – Сучасна українська літературна мова: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька, І. М. Уздиган ; за ред. А. П. Грищенка. 3-є вид., допов. Київ: Вища школа, 2002. 440 с.

Гумецька 1961 – Гумецька Л. Л. Вторинні прийменники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1961. Т. IV. С. 42–51.

Гумецька 1960 – Гумецька Л. Первинні прийменники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ, 1960. Т. III. – С. 37–51.

Жовтобрюх 1965 – Жовтобрюх М., Кулик Б. Курс сучасної української літературної мови. 3-є вид. Київ: Радянська школа, 1965. Ч. 1. 423 с.

Зизаній 1596 –Зизаній Л. Граматика словенська (1596) / Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. Київ: Наук. думка, 1980. 190 с.

Ковалів 1946 – Ковалів П. Граматика української мови. Мюнхен: [б. в.], 1946. 148 с.

Левицький 1850 – Грамматика ѩзыка рꙋсского въ Галиціѣ, розложенна на пытаня и отъповѣди / Выдалъ Іосифъ Лѣвицкій (Второє изданіє умноженноє съ мѣдною таблицею). Въ Пєрємышли: Въ Друкарни русскои Капітулы, 1850. 179 с.

Мойсієнко 2013 – Сучасна українська мова: Морфологія / редкол.: Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 524 с.

Німчук 1978 – Історія української мови: Морфологія / редкол.: С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова, В. В. Німчук та ін.; за ред. Німчука В. В. Київ: Наук. думка, 1978. 452 с.

Плющ 2005 – Плющ М. Я. Граматика української мови у 2 ч. Київ: Вища шк., 2005. Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. 286 с.

Смаль-Стоцький 1914 – Граматика руської мови / уложили С. Смаль-Стоцький, Ф. Ґартнер. 3-є вид. Відень: [б. в.], 1914. 202 с.

Смотрицький 1619 – Смотрицький М. Граматика / Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. Київ: Наук. думка, 1979. 215 с.

Угрин-Безгрішний 1937 – Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А. Коротка граматика української літературної мови. Рогатин – Львів: Накладом в-ва «Сині дзвіночки» в Рогатині, 1937. 112 с.

Ужевич 1643 – Граматика слов'янська І. Ужевича. (Паризький список) / Підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. Київ: Наук. думка, 1970. С. 1–72.

Шашкевич 1865 – Мала грамматика языка руского основана на подставѣ Читанокъ для III и IV отряду шкѡлъ головних / Соч. Г. Шашкевичемъ. Въ Вѣдни, 1865. 235 с.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Юрій Осінчук
Львів

Релігійна лексика в українських пам'ятках XVII–XVIII ст.
(на матеріалах «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка)

Religious lexis in 17th- and 18th-century Ukrainian monuments (as based on the «Historical Dictionary of the Ukrainian Language» edited by Ye. Tymchenko)

Українська історична лексикографія як окрема галузь українського мовознавства, на жаль, не завжди мала «всі можливості розвиватися, тому поки що завершеною є одна праця – «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» за редакцією Л. Гумецької» [Войтів, Кровицька 2013: 34]. Від 70-х рр. XX ст. не одне покоління мовознавців відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) працює над укладанням «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», опубліковано 17 випусків (**а – моавитѧнка**). Першим історичним словником в Україні став «Історичний словник українського язика» за редакцією Є. Тимченка, який надруковано тільки до слова *жялувати*. Зауважмо, що Картотека цього словника зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Лексикографи відзначають, що єдиним джерелом для створення реєстру історичного словника та ілюстративної частини є писемні пам'ятки [Войтів, Кровицька 2013: 35]. Окрім цього, «пам'ятки української мови – найнадійніший критерій аналізу мовних явищ» [Дидик-Меуш 2018: 14].

Різножанрові українські писемні пам'ятки XIV–XVII ст., що слугували джерельною базою історичних словників, зокрема «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» [СУМ[14–15]] та «Словника української

мови XVI – першої половини XVII ст.» [СУМ[16–17]], від середини XX ст. почали привертати увагу мовознавців, дослідження яких стосуються історії лексики різних ідеографічних сфер та окремих граматичних класів [детально див.: Гриценко 2018: 60–63; див. також: Висоцька 2011; Войтів 2018; Гайда 2015; Багнюк 2015; Заневич 2013; Кровицька 2015; Осінчук 2013; Осінчук 2016; Шпить 2016; Штефуца 2011 та ін.]. Незважаючи на те, що пам'ятки XVIII ст. не завжди були матеріалом дослідження лінгвістів [див., наприклад: Передрієнко 1979], останнім часом пожвавилося вивчення української мови саме на матеріалах текстів XVIII ст., деякі з яких входять до корпусу джерел «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка (далі – ІСУЯ) та «Матеріалів до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка [див.: Барань 2013; Дидик-Меуш 2018; Дмитрук 1999; Лесів 2016; Мозер 2008; Осінчук 2017; Слободзяник 2017 та ін.].

Мета статті – дослідити формування та функціювання релігійних назв на матеріалі «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка. Відзначмо, що до корпусу джерельної бази названого словника входять пам'ятки, які охоплюють період від XIV до XVIII ст. Окрім цього, цей лексикон спорадично фіксує лексичне багатство з рукописних джерел початку XIX ст., зокрема таких, як: «Заговоры и апокрифическія молитвы по карпаторусскимъ рукописямъ XVIII и нач. XIX-го в.»; «Дѣло о ученении выправы, какоє количество рыбы по разнымъ родамъ ловиться 1804 р.»; «Дѣло о умершемъ кіевском мѣщанинѣ Павлу Слѣсару, равно о дѣтяхъ его, и имѣнияхъ 1804 г.»; «Дѣло резницкого кієвского цеху 1800 р.»; «Опис дому и имѣния, оставшагося по смерти мѣщан. Василя Куропянченка. 1804 р.» тощо.

Об'єктом дослідження є релігійна лексика, зафіксована в різножанрових пам'ятках XVII–XVIII ст., що входять до джерел ІСУЯ, цінність яких насамперед у тому, що вони документують різні тематичні групи української народної лексики, зокрема релігійної. Зауважмо, що у статті до аналізу залучено релігійну лексику, яка входить до реєстру «Історичного словника українського язика», а також слова, засвідчені в ілюстративному матеріалі XVII–XVIII ст. словника, що дасть змогу не звужувати вивчення цієї лексики в межах літер А–Ж.

Українська релігійна лексика – «одна з найбільших (кількісно і якісно) підсистем української літературної мови» [Наконечна 2000: 79] – має понад тисячолітню історію становлення. Релігійні слова здебільшого перенесені на український мовний ґрунт із грецької мови через перекладені церковнослов'янською мовою церковно-богослужбові книги. В українській мові ці запозичення «передавалися засобами власної орфографії, рідше транслітерувались і калькувались» [Бібла 1997: 185–186].

Розвиток церковної лексики відбувався унаслідок послідовного збільшення кількості церковно-релігійних найменувань. Опрацьовані писемні джерела засвідчують, що в межах тематичної групи «релігійна лексика» репрезентовано неоднорідні з етимологічного погляду словоформи, що можна пояснити різними шляхами їх проникнення до української мови, а саме: 1) запозичення з грецької мови; 2) церковнослов'янізми; 3) лексеми латинського походження; 4) західнослов'янські (польські) запозичення тощо.

Із-поміж грецьких запозичень засвідчено такі, як:

– *агіазма (агіязма, агіѧзма)* < гр. ἁγιασμα 'свячена вода': Которыє… прагнутъ Таинъ Христовыхъ, жебы не агіязмою, але… тѣломъ и кровію… причащены были. 1631 *Ак.ЗР*[1] IV, 526 [ІСУЯ: 7]; Нелѣпаѧ церем(о)ніѧ о причащ(е)ніи Агіѧзмою; або стою вод(о)ю Бгоѧвленскою. XVII ст. *Тит.* 372 [Ibid.]; Именують же ю [воду] тамо агіазма, си єсть вода, освященная отъ преподобного Саввы. XVIII ст. *Гр.Барск.* I, 348 [Ibid.];
– *амбонъ* < гр. ἄμβων '(місце в церкві для проповідей) амвон, казальниця' [СУМ[16–17] I: 101]: А месце погребови… в соборной церкви пред враты царскими, межи амъбономъ и дверми. 1609 *Арх ЮЗР.* I, VI, 393 [ІСУЯ: 21]; Святый Романъ кондакъ пѣлъ на амбонѣ. XVIII ст. *Пелгр.Ип.Виш.* 18 [Ibid.];
– *архієпископъ* < гр. ἀρχιεπίσχοπος 'архієпископ' [СУМ[16–17] I: 131]: Архієпископъ Казанскій Иларіонъ… декградованы зъ архієпископіи. XVIII ст. *Сб.лѣт.* 63 (*Кр.Оц.Млр.* 1734) [ІСУЯ: 687];
– *дискосъ (діскосъ)* < гр. δίσκος '(церковний посуд, який використовують під час Літургії' [СУМ[16–17] VIII: 23]: Маєтъ… такъ слабыє очи, же неможетъ дозрѣти на дискосѣ частки стыхъ таинъ. XVII ст. *Шумл. Зерц.* 58 [ІСУЯ: 758]; Потиръ, діскосъ и звѣзда сребропозлащенніє архімандріты Вѣктора. XVIII ст. *РКПЛ,* 2 [Ibid.: 35];
– *проскомидія* < гр. προσκομιδή 'перша частина Літургії': Просфора выкладаєтся «приносъ», то єстъ хлѣб упеченый и до жртвенника проскомидіи принесеный. XVII ст. *Арх.ЮЗР.* I, VIII, 270 (*Кн. о Вѣрѣ*) [ІСУЯ: 401] тощо.

Церковнослов'янські релігійні назви – це здебільшого семантичні кальки грецьких відповідників, деякі з яких українська мова зберегла до сьогодні, наприклад.:

– *Богородица* < цсл. *богородица* 'Богородиця, Богомати', калька гр. Θεοτόκος [Бончев I: 56]: Пресвятая Богородица – заступница роду нашому. 1607 *Арх.ЮЗР.* I, XI, 319 [ІСУЯ: 32]; В кролевствѣ Британскомъ єденъ млоденецъ кождого днѧ млилсѧ Пречистой Двѣ

[2] Скорочення цитованих джерел див.: [ІСУЯ: IX–XXIII].

Бци. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 492 [Ibid.: 141]; И зараз поднѧла сѧ тма над мѵкою къ горѣ, и ѡбачила стаѧ Бца иж тѵт лежит множество мужей и жен. XVIII ст. *Пам.укр.м.* IV, 154 (*Біл.Рк.*) [Ibid.: 565];

– *вечерня (вечурня)* < цсл. *вечернѧ* 'вечірня', калька гр. ἑσπέρινός [Бончев I: 73]: Абы п. Михалъ на ганку в церкви надъ притворомъ зъ поранку до вечернѣ не отходячи трвалъ. 1611 *Арх.ЮЗР.* I, XI, 101 [ІСУЯ: 508]; На вечерню клеплють въ било великоє древяноє. XVIII ст. *Гр.Барск.* I, 252 [Ibid.: 89]; Абисте в суботу по вечурнѣ не робили. XIX ст. *Пам.Укр.м.* IV, 71. (*Бачв.Рк.*) [Ibid.: 228];
– *крещеніє* < цсл. *крєщєнїє* 'хрещення'; гр. βάπτισμα [Бончев I: 244]: На с҃том крещеніи… члкъ… розболокаєтся ветхих рубищъ грѣховных. XVII ст. *Єв. Реш.* 8-б [ІСУЯ: 226]; По стомъ Крещеніи людіє зᵴ оуломности своєй впадаютъ вᵴ иншыи грѣхи. XVIII ст. *Собр.Прип.* 97 [Ibid.: 318];
– *Творецъ* < цсл. *творець* 'Бог; Той, що створив світ'; гр. κτίστης [Бончев II: 222]: Нам тяжко и по доброй воли… послужити Творцу. XVII ст. *Єв.Реш.* 23 [ІСУЯ: 305]; Терніемъ укоронованій у слупа тяжко бычованій за ввесь міръ Творецъ скараній. XVIII ст. *Укр.-Р. Арх.* X, 267 [Ibid.: 166]; Молѣте за мя грѣшнаго Творца неба моєго, аби ми грѣха отпустил, вѣчного царства домѣстил. XVIII ст. *Укр.-Р. Арх.* X, 243 [Ibid.: 783] та ін.

Значний вплив на мовну ситуацію в Україні в XVI–XVII ст. мала латинська мова [Гриценко 2011: 192]. Період XVII ст. характеризується інтенсивністю мовних запозичень із Заходу, отже, і релігійних найменувань, особливо полонізмів і латинізмів через польське посередництво; наприклад:

– *абсолюція* < пол. *absolucja*, лат. *absolutio* '(відпущення гріхів) розгрішення' [СУМ[16–17] I: 68]: На патріарху блюзнилъ и заперечилъ, а папежскими абсолюціями, которіи єму не помогли, тѣшачися. XVII ст. *Копист.Пал.* 473 [ІСУЯ: 4];
– *анътепендионъ* < лат. *antependium* 'передня заслона вівтаря' [СУМ[16–17] I: 110]: Анътепендионъ темно-лазурового адамашку. 1637 *Арх.ЮЗР.* I, X, 175 [ІСУЯ: 24];
– *арка* < ст.пол. *arka*, *archa*, лат. *arca* '(скриня, в якій зберігалися скрижалі) кіот' [СУМ[16–17] I: 126]: Уважте, що ся стало з аркою Божією, котрую были взяли Філістины. XVII ст. *Рук.Хрон.* 225 [ІСУЯ: 32]; Арка старого Закону в такой повазѣ была, же негодне тылко на ню взирающихъ пятдесятъ тысящъ оумерло. XVIII ст. *Собр.Прип.* 23 [Ibid.];
– *бермовати* (*бѣрмовати*) < ст.пол. *bierzmować* 'миропомазувати' [СУМ[16–17] II: 76]: Стефана, сына Гезина, бермовалъ, а другимъ

законъ Христовъ проповѣдалъ. XVII ст. *Копист.Пал.* 996 [ІСУЯ: 85]; Оурядъ Діакона єсть… в небытности Іерея крестити, але не бѣрмовати. XVIII ст. *Собр.Прип.* 53 [Ibid.: 172];
– *кардиналъ ч.* < ст.пол. *kardynal*, лат. *cardinalis* ‘(високий духовний сан у католиків після Папи римського) кардинал’ [СУМ[16–17] IV: 52]: Шереметъ въ розмовѣ своєй зъ… кардиналомъ взмѣнковалъ нѣякогось болшого персону. XVIII ст. *Літ.Вел.* III, 502 [ІСУЯ: 237];
– *патеръ* < лат. *pater* ‘(римо-католицький священик, отець) патер’ [МУЦІС: 90]: Сему и порабощаємы изъ фодрами ваши мужіє, жены и псы, попы, патри безглавніи. Наша глава не патріярхове, но самъ єдинъ Христосъ. XVIII ст. *Ієр.Мих.* 287 [ІСУЯ: 68] та ін.

Як засвідчують досліджувані писемні джерела, у межах тематичної групи релігійної лексики виокремлено 15 лексико-семантичних груп, а саме:

● **назви Божих осіб, ангелів, святих**:
– *архангелъ* (*архаггелъ*) (< цсл. *архаггелъ*; < гр. ἀρχάγγελος) ‘архангел’ [СУМ[16–17] I: 130]: Видок І. Архангелъ Михаилъ. Слишѣте, лежащии во гробной яскинѣ. XVII ст. *Суд Бож.* 293 [ІСУЯ: 246]; Архаггли воспѣва́ютъ чстую панну… о которой здавна пророци гадали. XVIII ст. *Рук.К.У.* № 21, к. 1-б [Ibid.: 499];
– *богопріємецъ* (< цсл. *богоприимьць*; гр. θεοδόχος) [Бончев I: 55] ‘(про Симеона, який перший узяв на руки Ісуса Христа на сороковий день після його народження) богоприємець’ [СУМ[16–17] II: 145]: Слово и пророцтво Семиона старушка Богопріємца. XVIII ст. *Пам. укр.м.* II, 135 [ІСУЯ: 112];
– *Дѣвица* ‘Богородиця, Богоматір’, що відповідають гр. παρθένος ‘діва, дівиця; молода жінка’ [ГРС: 955]: Пречистая Дѣвица Паламара… з вязеня и злóи слáвы дивне ви́бавила. XVII ст. *Рук.* № 0.4°86, 54-б [ІСУЯ: 850]; Чста дви́це, кра́сна голуби́це: мли́сѧ за всѣхъ, Нбсна Цри́це. XVIII ст. *Клим.Вірші* 190 [Ibid.: 556];
– *Господь* (*Господъ*) (< цсл. *господь*) ‘(одне з імен Бога, введене у новий Заповіт Ісусом Христом) Господь’ [СУМ[16–17] VII: 54]: Єсли сила и моць Христова в немощи ся выполняєтъ: заправды не завстыдитъ Господь смиреннаго. XVII ст. *Лѣств.* 28 [ІСУЯ: 432]; А за ваше здоровя Господа благаємо. XVIII ст. *Вірші Різдв.* 130 [Ibid.: 95];
– *первомученыкъ* (< цсл. *прьвомжчьникъ*; відповідає гр. πρωτομάρτυς, утвореному від πρωτος ‘перший (за місцем, часом, гідністю); головний, важливий, знатний’ та μάρτυς ‘свідок’, також ‘мученик’) [Бончев I: 287; Мирончук 2014: 96]: До престоловъ же с҃тго Первомчнка Стефана і Іоана Бгослова антипеды верхній и боковій без мохровъ. XVIII ст. *РКПЛ* 17 [ІСУЯ: 117];

– *пророкъ* < цсл. *пророкъ* 'пророк', калька гр. προφήτης [ЕСУМ IV: 600–601]: Манасіа… великого пророка Исаію дерева҃ною пилою вдолжъ роспиловати казалъ. 1637 *Єв.Калл.* 848 [ІСУЯ: 199]; Пророки вшит꙳ки выгубила, тылко с҃а зостал пророк Ілїа҃, але и того гла҃дала… и хотѣла погубити. XVIII ст. *Пам.укр.м.* I, 297 (*Рк.Тесл.*) [Ibid.: 532];
– *Спаситель* (< цсл. *съпаситєль*, що відповідає гр. σωτήρ) [Бончев II: 192] '(той, хто приносить рятунок від вічних мук) спаситель': Спасител… росказав своим учеником привести двоє быдляток барзо працовитых. XVII ст. *Єв.Реш.* 38 [Ibid.: 161]; Вигаптовано златомъ изображеніе спасителя. XVIII ст. *Ризн.Соф.кн.* 32 [Ibid.: 381];

● **назви, пов'язані з релігійними вченнями та віросповіданнями:**

– *артикулъ* (< ст.пол. *artykul*, лат. *articulus*) '(основні постулати релігійного вчення) догма, догмат, положення' [СУМ[16–17] I: 129]: Тотъ артикулъ… гды взмѣнкуєтъ о крщеніи стомъ, подаєтъ намъ способъ до оуваженя таинъ. XVII ст. *Гол.П.М.* II, 408 (*Кор.Н.* 1645) [ІСУЯ: 237]; Тіи євангелисти засвѣдчили артикулъ вѣры наше҃а. XVIII ст. *Науки парох.* 119 [Ibid.: 34];
– *євангеликъ* '(послідовник одного з реформатських вчень) євангеліст, протестант' [СУМ[16–17] IX: 52]: Євангели́ки мо́ва҃ть, же не тре́ба за оуме́рлыхъ моли́тиса҃. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 27 [ІСУЯ: 877];
– *католикъ* (< лат. *catholicus*, гр. καυολικός) 'католик' [СУМ[16–17] XIV: 62]: Католики… знакъ креста на собѣ въспакъ кладуть. XVII ст. *Наука о прот.ун.* 28 [ІСУЯ: 337]; Суть католици, то есть унѣяти, церкви Римской послушни, якоже въ Польши Басиліяни. XVIII ст. *Гр.Барск.* II, 48 [Ibid.: 60];
– *православіє* (< цсл. *православїє*, що відповідає гр. ορθοδοξειν) 'православ'я' [Бончев II: 54]: Горливимъ моимъ къ православію сердцемъ соболѣзную. XVIII ст. *Літ.Вел.* III, 567 [ІСУЯ: 570];
– *унѣятъ* (< пол. *uniat*) 'уніат' [Фасмер IV: 163]: Суть католици, то есть унѣяти, церкви Римской послушни, якоже въ Польши Басиліяни. XVIII ст. *Гр.Барск.* II, 48 [ІСУЯ: 60];
– *христіанство* (*христіянство*) (< цсл. *хрїстїанство*, що відповідає гр. χριστιανισμός) 'християнство' [Бончев II: 277]: Або не она [церковъ] есть маткою всего христіанства, або не Іерусалимъ естъ головою, по Господѣ Бозѣ, всего свѣта. XVII ст. *Крон.Боб.* (др.) 322 [ІСУЯ: 3]; Писалемъ до него Семена Палѣя… аби такого дѣла… всему христіянству шкодливого чинити не важился. XVIII ст. *Літ. Вел.* III, 221 [Ibid.: 178];

● **назви церковних чинів та посад:**

– *діаконъ* (< гр. διάκονος) 'диякон' [ЕСУМ II: 81]: Священники нѣжинскіє с протопопою своимъ Максимомъ и ігуменомъ и діаконами

двома. XVII ст. *Літ.Сам.* 42 [ІСУЯ: 723]; Єдинъ тамо отъ діяконовъ младь помѣташе церковь. XVIII ст. *Гр.Барск.* I, 231 [Ibid.: 724];

– *клирикъ* (цсл. *клирїкъ*, лат. *clericus*) ‘(духовна особа нижчого чину) клірик, причетник’ [СУМ[16–17] XIV: 121]: Стыи отцы… заборонили, абы з того поминального обѣду и бесѣды ничого стравного до домовъ своихъ з собою клирицы не брали. XVII ст. *Тит.* 151 (*Копист.* 1625) [ІСУЯ: 88];
– *ксендзъ* (*ксензъ*) (< пол. *ksiądz*) ‘священик’ [ЕСУМ III: 117]: Информацыю, котрая была межи клеросом Львовским а межи Ісаиєю Балабаном о выбитя их от святого Юра и о поиманя намѣстника, тую отискати в канъцелярыи ксендза Щирбича пильно. 1609 *Львів. Ставр.* 37 [ІСУЯ: 370]; Ксензы просили Вронского вчинити межи собою едность. XVIII ст. *Зап.Черн.Губ.Ст.Ком.* I, 254 [Ibid.: 888];
– *митрополитъ* (< гр. μητροπολίτης) ‘митрополит’ [ЕСУМ III: 468): Мы митрополитъ з велебными епископами православными, при боку нашомъ будучыми… усудилисмо. XVII ст. *Гол.П.М.* II, 19 (*П.Мог.* 1633) [ІСУЯ: 118];
– *паламаръ* (< гр. παραμονάριος ‘наглядач церкви’ [ЕСУМ IV: 259]: Пречистая Дѣвица Паламара за радою бѣсовскою з лицем пійманого и до вязеня даного з вязеня и злой славы дивне вибавила. XVII ст. *Рук.* № 0. 4°86, 54 [ІСУЯ: 850];
– *парохъ* (< лат. parochus) ‘парафіяльний священик’ [ЕСУМ IV: 298]: Повиненъ Єпспа загодѣти той парохъ, который наступаєтъ на Парохію вакýючую. XVIII ст. *Собр.Прип.* 58 [ІСУЯ: 180];

● **назви богослужбових предметів**:

– *антимисъ* (*антімисъ*) (< гр. ἀντιμήσιον) ‘(полотно зі вшитими в нього частинками мощей, яке розгортають на престолі для здійснення Літургії) антимінс’ [СЦОТ: 23]: Развій антімисъ на стомъ Прстлѣ. XVII ст. *Тр.П.М.* 262 [ІСУЯ: 25]; Антимисъ… раздраній, дѣрáвій, пропáленій. XVIII ст. *Поуч. о сакр.* 20 [Ibid.: 861];
– *блюдо* (< **bljudo*) ‘(богослужбова посудина) блюдо’; див. також: *антідорнє блюдо* ‘(богослужбова посудина) блюдо, на яке під час проскомидії кладуть антидор’ [СЦОТ: 28]: Да измыєт водою добрѣ над антідорным блюдом. XVII ст. *Тр.П.М.* 247 [ІСУЯ: 25]; Что ли сут покровци на стомъ блюдѣ? XVIII ст. *Пам.укр.м.* IV, 21 (*Яр.Рк.*) [Ibid.: 105];
– *воздухъ* (цсл. *въздоухъ*) ‘(покров для чаші з причастям) воздух’ [СУМ[16–17] IV: 175]: Воздухъ гатласовый вишневый з лиштвами гафтоваными. 1627 *Пам.КК.* I, 117 [ІСУЯ: 513]; Отдалисмо… воздуха гаптованого на плащеницу. 1722 *Сб.Мат.Лѣвоб.Укр.* 6 [Ibid.: 508];

– *губа* (< цсл. *гѣба*, що відповідає гр. σπόγγος) 'губка; муса' [Бончев I: 136]; пор.: *антимисная (антімисная) губа* 'губка, яку зберігають разом з антимінсом і використовують для згортання частинок із дискоса до потира' [СЦОТ: 43]: Вземъ антімисную губу, да отретъ длань добрѣ. XVII ст. *Тр.П.М.* 249 [ІСУЯ: 25]; Антимисною губою добрѣ да отреши. XVIII ст. *Поуч. о сакр.* 21 [Ibid.];
– *кадилница* (< гр. θυμιτήριον) 'кадильниця' [Бончев I: 228]: Три покровци… литонов два безинъныхъ, кадилница спижовая. 1673 *Акт. Полт.Гор.Ур.* III, 21 [ІСУЯ: 71]; Кадилницъ пара… под денцями цукликовъ шесть. XVIII ст. *Реєстръ Ризн. Соф.* 13 б [Ibid.: 693];
– *потиръ* (< гр. ποτήριον) 'євхаристійна чаша' [Бончев II: 49]: Потиръ, діскосъ и звѣзда сребропозлащенніе архімандріты Вѣктора. XVIII ст. *РКПЛ*, 2 [ІСУЯ: 35];

● **назви, пов'язані з Таїнством Євхаристії:**

– *агнец* (< цсл. *агньць*) '(частина проскури, яка виймається для жертвоприношення під час Літургії) агнець' [СУМ[16–17] I: 72]: Проскура з котрои агнец выймается, утробу Прчстои Бцы значит. XVII ст. *Рук. Црк.* 8 [ІСУЯ: 398]; див. також: *агнецъ дорочный* 'Святі Дари, які освячують на Літургії для причащання хворих упродовж року': Аще же сщенникъ заложивши агнецъ доро́чный, не имѣлъ бы Лутургіи… тажко согрѣши. XVII ст. *Шумл.Зерц.* 45 [ІСУЯ: 794];
– *дара* (< гр. δώρα) '(залишки агничної просфори, після вирізування Агнця, які після богослужіння роздають людям) антидор' [СЦОТ: 48]: Где юже скончивши божественную службу… Діонисій, хотячи іти давати дару… отчинивши двери, обачить. XVII ст. *Літ.Сам.* 43 [ІСУЯ: 665]; Тиснутся якъ до дары в церквѣ. XVIII ст. *Клим.Прип.* 247 [Ibid.];
– *честныи* (*святыи*) *дары* (< гр. τά ἅγια δώρα) '(причастя) святі дари' [Ср. I: 632]: Єстꙋ двоакій воходꙋ от жертовника до олтара, первый съ євгліємъ… вꙋторый съ чстными дары. XVII ст. *Шумл.Зерц.* 59 [ІСУЯ: 317];
– *причастіє* (< цсл. *причастїє*, що відповідає гр. μετοχή) 'Святі Дари' [Бончев II: 93]: Сповід чынылы блыско к велыкодню, причастіє бралы, тіло, кров Господню. XVIII ст. *Укр.-Р.Арх.* X, 353 [ІСУЯ: 135];
– *просфора* (< гр. πρσφορά) 'просфора' [Бончев II: 104]: Просфора выкладаєтся «приносъ», то єстъ хлѣб упеченый и до жрътвенника проскомидіи принесеный. XVII ст. *Арх.ЮЗР.* I, VIII, 270 [ІСУЯ: 401];

● **назви одягу духівництва:**

– *габѣтъ* (*габит*) (< ст.пол. *habit*, лат. *habitus*) '(чернечий одяг) сутана, га́біт' [СУМ[16–17] VI: 178]: Антоний росказалъ єго [Ѳеодосия]

Никонови в габит иноческий обволочи. XVII ст. *Жив.Св.* 163-б [ІСУЯ: 498]; Черницѣ… покинувши габѣтъ стій мантію отлучиша ся от монастира с҃т своего. XVIII ст. *Пам.укр.м.* IV, 139 (*Яр.Рк.*) [Ibid.];

– *єпитрахиль* (< гр. επιτραχήλιον) ‘єпітрахиль’ [СУМ[16–17] IX: 98]: Сщеникъ єпитрахиля заживаєтъ до кождои церемонїи. XVII ст. *Рук.Црк.* 6 [ІСУЯ: 892]; Єпитрахиль гредитурный желтый. XVIII ст. *Кн.ризн.* 55 б [Ibid.: 604];
– *мантія* (< гр. μανδύη) ‘(чернечий одяг) мантія’ [Бончев I: 268]: Черницѣ… покинувши габѣтъ стій мантію отлучиша ся от монастира с҃т своего. XVIII ст. *Пам.укр.м.* IV, 139 (*Яр.Рк.*) [Ibid.];
– *митра* (< гр. μίτρα) ‘митра’ [Бончев I: 275]: Повиненъ буду… митру… вернути братству… з крестиком на окрушок галлоцѣ до верху митры належачом. XVII ст. *Льв.Ставр.* 120 [ІСУЯ: 504]; Сия митра на пасахъ… полу перлинами осажена простыми, между которыми малая часть и добрыхъ перлинъ имѣется. XVIII ст. *Кн.Ризн.* 15 [Ibid.: 741];
– *орарь* (*орар*) (< гр. ωράριον) ‘(елемент богослужбового одягу диякона та іподиякона) орар’ [Фасмер III: 148; СЦОТ: 88]: Орар гавтованый злотоглавовый. 1656 *Арх.ЮЗР.* I, XI, 186 [ІСУЯ: 499]; Орарь злотоглавній… при немъ ꙋзичокъ сребній. XVIII ст. *Реєстръ Ризн. Соф.* 9 [Ibid.: 652];

● **назви богослужбових книг:**

– *псалтыра* (< гр. ψαλτήριον) ‘псалтир’ [Бончев II: 352]: Псалтира друкованая на десту Заблудовскаго друку. XVII ст. *Гол.П.М.* I, 168 (*Р.Л.Бр.* 1600) [ІСУЯ: 703]; Не противтеся, панове, що я попод окна вашѣ хожу, бо я у писмѣ по колѣна брожу: знаю я, що то за книга торколой, знаю, що псалтира и всѣх книг много я знаю. XVIII ст. *Укр.-Р.Арх.* IX, 47 [Ibid.: 142];
– *служебникъ* (< цсл. *слꙋжєбникъ*, що відповідає гр. λειτουργιάριον) ‘служебник’ [Бончев II: 166]: Лvтургїа́рїон, або Служебникꙑ назва́ную, е҆ѯ҆заминова́ти, попрововáти и корыгова́ти. XVII ст. *Тит.* 216 (*Служ.П.М.* 1639) [ІСУЯ: 869];
– *требникъ* (< цсл. *трєбникъ*, що відповідає гр. εὐχολόγιον) ‘требник’ [Бончев II: 229]: Ныдал книгу названую Требник од Синоду Кієвского и от с. Патріархи Константінополского апробованую. XVII ст. *Гал.М.Пр.* 321 [ІСУЯ: 28];
– *часловець* (< цсл. *часословєцъ*, що відповідає гр. ωρολόγιον) ‘часослов’ [Бончев II: 330]: П. Ялинскій… въ Новгородку выдруковалъ тры тысячы книжечок, то єсть кграматички часловцѣ. 1689 *Черн. Тип.* 576 [ІСУЯ: 646];

● **назви богослужінь**:
– *жаломъша* (< ст.пол. *żałomsza*) ‘(заупокійне богослужіння) парастас’ [СУМ[16–17] IX: 122]: Нерозсудныи Латинникові на што ѡ(т)-правуєте жаломъши по оумерлыхѕ. XVII ст. *О обр.* 128 [ІСУЯ: 903];
– *литургія* (< гр. λειτουργία) ‘літургія’ [Бончев I: 256]: Литургія ся не доконаєт, аж выклятыє выйдут. XVII ст. *Жит.Св.* 374 [ІСУЯ: 765]; На первой годинѣ на день зачалася литургія. XVIII ст. *Пелгр. Ип.Виш.* 99 [Ibid.: 694];
– *полунощница* (< цсл. *полѹ́нощница*, що відповідає гр. μεσονυκτικόν) ‘(опівнічна церковна служба) полуночниця’ [Бончев II: 38]: Не лѣнуймосѧ вѕночи вставати и ходити до цр̄кви на всенощноє на полунощницу, на оутрню. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 233 [ІСУЯ: 333];
– *утреня* (< цсл. *оутрєнѧ*, що відповідає гр. ὄρθρος) ‘утреня’ [Бончев II: 266]: Гды шолъ дзвони́ть на у́треню, указа́лся єму бѣс. XVII ст. *Рук.* № 0.4°. 86, 55 [ІСУЯ: 708];
● **назви обрядів, священнодій, їх різновидів та частин:**
– *бермованя* (*бирмованє*) (< ст.пол. *bierzmowanie*) ‘миропомазання’ [СУМ[16–17] II: 77]: Нѣмъ бермованя доступятъ, смерть упережаєтъ. XVII ст. *Копист.Пал.* 782 [ІСУЯ: 85]; [Мvропомазаніе] откладаєтъ на бирмованє до лѣтъ досконалых. XVII ст. *Львв.Пал.* 24 [Ibid.: 90];
– *входъ* (< цсл. *входъ*) [Бончев I: 120] ‘(обрядова дія в складі богослужінь, під час якої священослужителі, вийшовши з вівтаря дияконськими дверима, входять до нього крізь царські ворота) вхід’ [СЦОТ: 41]: Єстѕ двоѧкій воходѕ от жертовника до олтарѧ, первый съ євгліємъ… вѕторый съ чстными дары. XVII ст. *Шумл.Зерц.* 59 [ІСУЯ: 317];
– *каженя* (< цсл. *каждєнїє*, що відповідає гр. θυμίαμα) ‘(куріння ладаном, фіміаном) кадіння’ [Бончев I: 228; СУМ[16–17] XIV: 5]: Возми… речий вонних до каженя, балсаму, мирри XVII ст. *Крон.Боб.* 48-б [ІСУЯ: 54];
– *рукоположеніє* (< цсл. *рѹ́коположєнїє*) ‘хиротонія; висвячення’ [Бончев II: 135; СЦОТ: 114]: Рукоположеніе, алболи въскладаніе рукъ архіерейскихъ въ посвященію священника. XVII ст. *Гол.П.М.* II, 225 (*Мvст*. 1642) [ІСУЯ: 335];
● **назви, пов'язані з молитвами, виголосами та піснеспівами:**
– *антифонъ* (гр. ἀντιφωνος) ‘вірші із псалмів, які виконуються хором при богослужінні попеременно на обох крилосах’ [СУМ[16–17] I: 111]: Антифоны называются пѣсни отповѣдаючіи. XVII ст. *Рук.Црк.* 12 [ІСУЯ: 25];
– *кондакъ* (< гр. κοντάκιον) ‘(коротка пісня, яка передає зміст свята) кондак’ [Бончев I: 238]: Святый Романъ кондакъ пѣлъ на амбонѣ. XVIII ст. *Пелгр.Ип.Виш.* 18 [ІСУЯ: 21];

– *молба* (< цсл. *мольба*, що відповідає гр. δέησις) ‘молитва’ [Бончев I: 283]: Мóлбы до всемогучого и милосердого Бга приности, áбы души ихъ… ласкаве навѣдúлъ и потѣшилъ. XVII ст. *Єв.Калл.* 927 [ІСУЯ: 4]; Чернецъ… начнет за блготворцевъ к Бгу молбы вношат. XVIII ст. *Клим.Вірші* 32 [Ibid.: 97];
– *отпустъ* (< цсл. *отпѹ́стъ*) ‘коротка молитва священнослужителя наприкінці кожного богослужіння’ [ПЦС: 396; СЦОТ: 36]: Вѣ́стно, же яко от сеа недѣли начинáєм честú… по отпустѣ литіи вᵻ̀ притворѣ. XVII ст. *Тр.постн.* 15 [ІСУЯ: 490];

● **назви, пов’язані з богослужбовими жестами:**

– *жеґнати* (< ст.пол. *żegnać*) ‘(рухом правої руки зображувати знак хреста над ким-, чим-небудь) благословляти, хрестити’: И мы тѣла свои… жеґнаючи кр̄стом стымᵻ̀ крѣпѣмо. XVII ст. *Гал. Кл.Раз.* 337 [ІСУЯ: 913]; Василий… жегнаючи єго [слугу] крестом ст̄ым. XVII ст. *Єв.Реш.* 296 [Ibid.];
– *жекгнатисѧ* (< ст.пол. *żegnać się*) ‘(покладати знак хреста на себе) хреститися’ [СУМ[16–17] IX: 138]: З давныхъ часѡвъ Христїане знаменiємъ кр̄стнымъ жекгналисѧ тоєстъ знаменалисѧ. XVII ст. *О обр.* 75 [ІСУЯ: 913];
– *метаніє* (< цсл. *мѣтанїє*, що відповідає гр. μετάνοια) ‘(літургійний жест) метанія, поклін’ [ПЦС: 303; СУМ[16–17] XVII: 132]: Айно, ци тотъ чоловѣкъ смиряєтъ ся передъ Богомъ, который лише словомъ смиреннымъ и одежею, и умомъ простымъ изъ метанiємъ многымъ указуєтъ смиреніе. XVIII ст. *Поуч.Няг.* 5 [ІСУЯ: 13];
– *поклонъ* (< цсл. *поклонъ*) ‘поклін’ [ПЦС: 446]: Бгу… нехай будетъ от насъ честь, хвала и поклонъ нынѣ, зáвжды и въ безконéчныи вѣки. XVII ст. *Єв.Вил.* II, 24 [ІСУЯ: 71]; Нѣмоє и безрозумноє створѣня честь и поклон своєму створителю и Бгу отдавало. XVIII ст. *Пам. укр.м.* II, 155 (*Сок.Рк.*) [Ibid.: 78];

● **назви храму та його частин:**

– *божница* (< цсл. *божница*) ‘храм, церква’ [ПЦС: 55]: Всѣми бовѣмъ тими новотними божницами, якъ злосливими згромаженями, брижуся. XVII ст. *Копист.Пал.* 606 [ІСУЯ: 140];
– *вырочница* (< пол. *wyroczniса*) ‘найсвятіше місце в Божому храмі’ [СУМ[16–17] VI: 428]: В книгах исход читаємо оучиниши по обох сторонахъ вырочницу херувимовъ єдинъ буде на єдномъ боку а другій на другом. XVII ст. *Збірн.* 1693 р., к. 190 [ІСУЯ: 444];
– *костелъ* (< ст.чес. *kostel*, ст.пол. *kościoł*, д.нім. *Kastel*, лат. *castellum*) ‘церква, храм’ [СУМ[16–17] XV: 49–50]: Видѣхомъ при томьже костелѣ изрядну превисоку вежу. XVIII ст. *Гр.Барск.* I, 33 [ІСУЯ: 203];

– *притворъ* (< цсл. *притворъ*, що відповідає < гр. περίσυλον, πρόναος) 'притвор' [ПЦС: 503]: абы п. Михалъ на ганку в церкви надъ притворомъ зъ поранку до вечернѣ, не отходячи, трвалъ, потомъ, абы всю братию препросилъ и три безмѣни воску абы до церкви отдалъ. 1611 *Арх.ЮЗР.* I, XI, 101 [ІСУЯ: 508];

● **назви церковних свят:**

– *воведеніє* (< цсл. *ввєдєнїє*, що відповідає гр. ἐισαγωή) '(назва церковного свята) Введення' [Бончев I: 67]; див. також: *воведеніє Пресвѧтой Богородици*: На ден празника воведенія Прстои Бци. XVII ст. 1687 *Прот.Полт.С.* I, 40 [ІСУЯ: 279]; Воведеніе Престои Бци. XVIII ст. *Пам.укр.м.* II, 71 [Ibid.];

– *воскресеніє* (< цсл. *въскрьсєниє*, що відповідає гр. ἀνάστασις) '(назва церковного свята) Великдень' [Бончев I: 101]: Предъ Воскресеніємъ [жолнѣре]… челядника Петра на штуки розсѣкли. XVII ст. *Літ.Льв.* 240 [ІСУЯ: 314]; Явніи злодѣи і в стій день яко то на рождество и воскресеніє гпдне могут быт на муку данніє. XVIII ст. *Стат.* 190 б [Ibid.: 655];

– *покрова* (< цсл. *покровъ*, що відповідає гр. κάλυμμα) '(назва церковного свята) Покрова Пресвятої Богородиці' [ПЦС: 447]: Аж до праздника Покрова жадного датку… не будут давати [карабутовци]. XVIII ст. *Кн.Нос.* 50 [ІСУЯ: 897–898];

– *пѧтьдесѧтница* (< цсл. *пѧтдєсѧтница*) '(назва церковного свята) П'ятдесятниця' [ПЦС: 531]: Тре́теє свѧто Пѧтьдесѧтꙑ́ницы, на памѧтку принѧта за́кону и весть вꙑ́ зе́млю обѣца́ную. XVII ст. *Єв.Калл.* 320–321 [ІСУЯ: 225];

● **назви постів, загальниць та особливих днів:**

– *вилія* (*велѣя*) (< ст.пол. *wilia*, лат. *vigilia*) '(день перед яким-небудь святом) переддень' [СУМ[16–17] IV: 57]: Земля ся трясла на вилію Панни Маріі Громницѣ изь суботы на недѣлю о годинѣ девятой. XVII ст. *Літ.Льв*. 255 [ІСУЯ: 250]; На велѣю Св. Николы отая битва предъ Польскими святы была. XVII ст. *Літ.Льв.* 257 [Ibid.: 213];

– *говѣти* (< цсл. *говѣти*) '(набожно постити) говіти' [СУМ[16–17] VI: 239]: Говѣю я щороку, пятюнку шаную. XVIII ст. *Пер.Мат.* III, I, 410 [ІСУЯ: 540];

– *постъ* (< цсл. *постъ*, що відповідає гр. νηστεία) 'піст' [Бончев II: 48]: Єсли хо́чемо жебы́ постъ нашъ былъ важный, постѣмо доброволне. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 529 [ІСУЯ: 179]; див. також: *постъ апостолскій* 'піст Апостольський': третій постъ Апслскій, который ся починаєт назавтріє по Ндли всѣхъ стых. 1645 *П.М.* II, 404 [Ibid.: 27]; *постъ великій* 'Піст Великий': Нестатечной зими, бездороже тогди

учинившой, мусѣвъ перестояти въ Черкасехъ чрезъ постъ великій. XVIII ст. *Літ.Вел.* IV, 8 [Ibid.: 69]; *Филиповъ постъ* ‘піст Різдвяний’*:* В прошлый Филиповъ постъ. 1766 *Хоз.Гетм.* II, 194 [Ibid.: 363];

– *четиредесятница* (< цсл. *чєтырєдєсѧтница*, що відповідає гр. τεσσρακοστή) ‘(Великий Піст) Чотиридесятниця’ [ПЦС: 821]: Здарилося намъ всему войску низовому виншовати велможность вашу постомъ святымъ четыродесятницею. 1688 *Эварн.Источн.* I, 103 [ІСУЯ: 255]; Видѣхъ дивное твореніе [єже по вся годи бываєтъ] въ баханаліи, си єстъ въ мясопусти, пред четиредесятницею. XVIII ст. *Гр.Барск.* I, 164 [Ibid.: 62];

● **назви, пов’язані з церковними таїнствами:**

– *єлеопомазаніє* (< цсл. *єлєопомазанїє*) ‘Таїнство Єлеопомазання’ [ПЦС: 172; СЦОТ: 52]: Много разы можется брати кождый сакраментъ? Евхаристіа, Покута, Єлеопомазаніє и Малженство могутся многажды брати, крещеніє зась Мyропомазаніє и Чинъ Ієрейства разъ токмо въ все житіє братися мают. XVIII ст. *Собр. Прип.* 2 [ІСУЯ: 136];

– *єпитемїя* (< гр. ἐπιτιμία) ‘покута, епітимія’ [СУМ[16–17] IX: 97]: Стыи… єпитемїю великую грѣшникомъ каючимсѧ назначали. XVII ст. *Гал.Гр.Розм.* 3 [ІСУЯ: 892];

– *сакраментъ* (< лат. *sacramentum*) ‘святе таїнство’ [ЕСУМ V: 166]: Покаѧніє же илѝ покýта… єстъ сакрáментъ ажъ четвéртый. XVIII ст. *Сѣмя Сл.Б.* 18 [ІСУЯ: 10]; див. також: *Сакраментъ Евхарістіи* ‘Таїнство Євхаристії’: Вúдѣлъ Ха в Сакраме́нтѣ Евхарістіи яко дитѧтко малóє. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 107 [Ibid.: 721]; *Сакраментъ малженства* ‘Таїнство Подружжя’: То даръ єст Бжій, которого родичи безъ особнои ласки Бжеи мѣти не могутъ, тылко з моци того Сакраменту малженства стго, єсли бачен᷑е и розумъ правовѣрный христіянскій мѣти будуть. XVII ст. *Тр.П.М.* 928 [Ibid.: 62]; *Сакраментъ крещенія* ‘Таїнство Хрещення’: Маєт᷑ волю взяти Сакраментъ крещенія въскорѣ, былебы найпервѣє моглъ доступити. XVIII ст. *Собр.Прип.* 7 [Ibid.: 336]; *Сакраментъ покуты* ‘Таїнство Покути’: Сакраментъ покуты тылко отпущаєтъ самую вѣну, тоєстъ грѣхъ, але караня за грѣхъ не отпущаєтъ. XVIII ст. *Собр.Прип.* 35 [Ibid.: 485];

– *священство* (< цсл. *свѧщєнство*) ‘Таїнство Священства’ [ПЦС: 587]: Матéрїа сщенства єстъ, вкладáн᷑є рýкъ єпископскихъ на гóлову того, котóрый сщенство пріймýєтъ. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 109 [ІСУЯ: 259].

У межах кожної із лексико-семантичних груп за диференційними ознаками виокремлено менші структурні одиниці – лексико-семантичні мікрогрупи. Наприклад, у складі лексико-семантичної групи «назви церковних чинів та посад» виділено такі мікрогрупи:

1) «загальні назви виконавців та учасників богослужіння»: *клеросъ* (цсл. *клиросъ*, гр. κλῆρος) ‘(сукупність церковнослужителів) клір’ [СУМ[16–17] XIV: 122]: Информацыю, котрая была межи клеросом Львовским а межи Ісаиєю Балабаном о выбитя их от святого Юра и о поиманя намѣстника, тую отискати в канъцелярыи ксендза Щирбича пильно. 1609 *ЛьвʼСтавр.* 37 [ІСУЯ: 370]; *духовенство* (< *духовний* < **дихъ*) [ЕСУМ II: 149] ‘(служителі релігійного культу) духовенство’ [СУМ[16–17] VIII: 229]: Зьѣхалося было до Корсуня духовенство Рускоє. XVIII ст. *Літ.Вел.* II, 78 [ІСУЯ: 843]; *мирянини* (< **міръ* ‘світ, народ, мирний народ’) ‘людина, що живе в миру, не має духовного звання’ [ЕСУМ III: 463]: От званія духовничого билъ отставленъ за соблазнъ мирянъ. XVIII ст. *Листи Конт.* 21 [ІСУЯ: 843];

2) «назви церковнослужителів»: *витрикушъ* (< ст.пол. *wytrykusz*) ‘доглядач церковних речей’ [СУМ[16–17] VI: 83]: Тая скарбниця загорѣлася з неосторожности витрикуша, же тамъ свѣчки клавъ на полицѣ. XVII ст. *Літ.Сам.* 43 [ІСУЯ: 257]; *акколитъ* (< гр. ακολουθος) ‘церковний прислужник’ [СУМ[16–17] I: 85]: Якъ маютъ акколитовъ на посвященіе до насъ епископа присылати. 1687 *Ак.ЗР.* V, 198 [ІСУЯ: 13];

3) «назви священнослужителів»: *архидіяконъ* (< гр. αρχιδιάκονος) ‘архідиякон, старший диякон’ [СУМ[16–17] I: 131]: Епспъ тримаєтъ на своимъ хлѣбѣ барзо щупломъ, Е҆ѯамѣна́тора, Архидїакона, Писаря, Музыка и прочїихъ. XVIII ст. *Собр.Прип.* 59 [ІСУЯ: 869]; *ієрей* (< гр. ιερεύς) ‘ієрей; священик’ [СУМ[16–17] XIII: 25]: Ієрей… кропит… олтар и жертовник. XVII ст. *Єв.Реш.* 421-б) [ІСУЯ: 920]; Ієреи… без правила своєго исходять от олтаря не дослуживши по истиннѣ. XVIII ст. *Пам. укр.м.* IV, 137 (*Ярем.-Біл.*) [Ibid.: 799];

4) «назви ченців»: *брат* (< **bratrъ, bratъ*) ‘(член монастирської общини) монах, чернець’ [ЕСУМ I: 246; СУМ[16–17] III: 66]: За часу святого Игумена Никона был єден брат именем Никита: он хотѣл быти славным у людый. XVII ст. *Пер. исл. и мат.* 94 [ІСУЯ: 138]; *інокъ* (*инокъ*) (< цсл. *инокъ*, що відповідає гр. μοναχός) ‘монах, чернець’ [Бончев I: 213]: Монастыри и іноковъ барзо любилъ и давалъ имъ всякоє доволство. XVII ст. *Крон.Сов.* 181 [ІСУЯ: 749]; Аще где инокъ іеромонахъ или діаконъ при мірской Црквѣ вѣкарійствуєтъ и служит… о сих всѣхъ намъ извѣщати. XVIII ст. *Поуч. о сакр.* 30 [Ibid.: 482]; *ієромонахъ* (< гр. ιερομοναχός) ‘ієромонах’ [СУМ[16–17] XIII: 238]: На высокій степень великія священическія презвитерскія чести іеромонаха рукоположило и въ потребу церкви Божоє. XVII ст. *Гол.П.М.* I, 291 (*Бор.* 1627) [ІСУЯ: 364]; Принято от ієромонаха Антонія браковыхъ денегъ рублей четиринадцят. 1753 *Кн.пр.* 18 [Ibid.: 132] тощо.

Деякі багатозначні слова можуть належати до різних лексико-семантичних груп, наприклад: **апостолъ** (< гр. ἀπόστολος) 1. ‘(учень

Христа) апостол' [ІСУЯ: 27]: Петръ межи апостолами анѣ достоинствомъ анѣ владзою не продкуєтъ. XVII ст. *Копист.Пал.* 358 [Ibid.: 23]; Чомъ были церкви и царства, де проповѣдали святыи апостолы… и преподобныи отци… теперъ бируютъ языкъ поганныи. XVIII ст. *Поуч. Няг.* 13 [Ibid.: 90]; 2. 'уривок з із книги «Апостол», що прочитується під час богослужіння': Служба Божая скоро по оутрени с читанем Апостола и Євангеліи… была. XVII ст. *Стат.Полоцк.Бр.* 9 [Ibid.: 878]; **владыка** (< цсл. *владыка*) 1. '(про Бога; про Ісуса Христа) володар, владика' [СУМ$^{16–17}$ IV: 91]: Царіе зъ востока… дары принесоша: злато, ливанъ и смирну купно милость безмѣрну владыцѣ. XVIII ст. *Укр.-Р.Арх.* X, 323 [ІСУЯ: 73]; 2. '(титул духовних осіб високого чину) владика' [СУМ$^{16–17}$ IV: 91]: А было при посвящєню владикъ 4: 1. Авраамій владика Смоленьскій. XVII ст. *Літ.Льв.* 247 [ІСУЯ: 266] та ін.

У різножанрових українських текстах XVII–XVIII ст. засвідчено лексеми, які зазнали семантичних змін, зокрема розширення семантики: слово *госпожа* (< ст.сл. *госпожда* 'пані; господиня' [ССЯ I: 427]) в обрядовому значенні функціює в досліджуваних пам'ятках як багатозначне: 1. '(*про Богородицю*) владичиця, повелителька' [СУМ$^{16–17}$ VII: 55]: Госпожа Бца. XVIII ст. *Пам.укр.м.* II, 224 (*Рк.Тесл.*) [ІСУЯ: 589]; 2. '(титул ігумені) госпожа': Ставши пред нами госпожа Паисия, монастирца нашего полътавского. 1688 *Прот.Полт.С.* II, 210-б [Ibid.]; 3. '(дружина духовної особи) госпожа': Я лука Семенович протопопа Полтавский… теж и гспжа моя и потомки мои. 1675 *Ак.Полт.Гор.Ур.* III, 46 [Ibid.].

Розширення семантичного обсягу слова відбувалося і завдяки виникненню переносного чи образного значення; наприклад: слово *лѣкарь* (< **lěkъ* 'ліки, лікування', lěčiti 'лікувати' [ЕСУМ III: 260]) у перифрастичному словосполученні *Посполитий Лѣкаръ* реалізувало значення '(про Ісуса Христа) Спаситель' [СУМ$^{16–17}$ XVI: 129]: Посполитого лѣкара и збавителѧ Іса Ха проводника предѣ себе беручи ку выналѣзку правды и абы простою мовою мова выпростоватисѧ могла. XVII ст. *О обр.* 191 [ІСУЯ: 436]. Спільнослов'янську лексему *дерево* (< *dervo 'сосна; смола' [ЕСУМ II: 37]) у словосполученні *крестноє дерево* засвідчено зі значенням 'хрест': Оустрашило мя крстноє дерево, на котором Хс распят, не могу собою бировати. XVIII ст. *Пам.укр.м.* II, 324 (*Рк.Тесл.*) [ІСУЯ: 90].

Пам'ятки XVII–XVIII ст. нерідко репрезентують народні релігійні слова, поширені в сучасних говорах української мови, наприклад: **волочебноє** (пол. *włóczebne*) '(подарунок у вигляді паски і кількох крашанок, що дарують у великодній понеділок і вівторок) волочильне; подарунок за великодню проповідь' [ЕСУМ I: 422]: За волочебноє любовъ вашу слухачу православный. XVII ст. *Рад.Ог.* 23 [ІСУЯ: 301]; А ваша

милость абисте других свят дочекали, а нам волочебноє красноє давали. XVIII ст. *Укр.-Р.Арх.* IX, 79 [Ibid.: 301] – укр. діал. *волочебне* (*волочебно, волчебне*) 'подарунок хресних хрещеникам на другий день Великодня' [СЗГ I: 71]; **громницѣ** *мн.* '(назва свята) Стрітення': [Дозорцам] часъ ѡ(т) Ржства хрстова на днь третїй назначеного фриштѵ длѧ споръженьѧ ажь до громни́цъ назначаємо. XVII ст. *Стат.Полоцк.Бр.* 12-б [ІСУЯ: 614] – укр. діал. *громніці* [Горбач 2004: 115]; **закристія** 'ризниця' [СЦОТ: 113]: Той привилей маютъ… дахи црквей, двери, окна, закристія, звонница, бабинецъ. XVIII ст. *Собр.Прип.* 106 [ІСУЯ: 45] – укр. діал. *закрестія*, *захристія* [Горбач 2004: 111]; **петровка** 'піст Апостольський' [СЦОТ: 97]: Розбойникъ Петро… доброволне визналъ: я всю петровку сего лѣта ходилъ с прибишами. 1689 *Прот.Полт.С.* I, 70-б [ІСУЯ: 395] – укр. *петрівка* [Горбач 2004: 118; СУМ VI: 345] тощо.

Зауважмо, що релігійна лексика в досліджуваних текстах різних стилів і жанрів відображає чимало живомовних фонетичних, морфологічних і словотвірних рис української мови XVII–XVIII ст., зокрема:

– сплутування на письмі давніх етимологічних *ы* та *и*: *и* на місці *ы* (у префіксі *вы-*; у коренях слів; у закінченнях): *висповѣдати* '(про сповідь) висповідати': Стал просити єпископа… же бы єго висповѣдал. 1693 *Збірн.* 80 [ІСУЯ: 453]; *висповѣдатися* 'висповідатися': Тепер, не висповѣдавшися гдѣ у скітку, не пустятъ в Сінай гору. XVIII ст. *Пелгр.Ип.Виш.* 51 [Ibid.]; *богомислность* 'побожність, пам'ять про Бога' [СУМ[16–17] II: 143]: Іоанъ… на бгомислности час бавилъ. XVII ст. *Єв.Реш.* 233 [ІСУЯ: 112]; *девятини* мн. '(поминки, вшанування пам'яті покійного на 9-й день по його смерті) дев'ятини' [СУМ[16–17] VII: 217]: Обѣдъ поминалный девятини грошей розийшлося золотих пять. 1722 *Дѣло Бих.* 1-б [Ibid.: 686]; *запусти* мн. '(останні дні перед великим постом) запуст, запусти' [СУМ[16–17] X: 171]: По томъ сейму, на мясныи запусти дуга великая вказалася на заходѣ сонця. XVII ст. *Літ.Льв.* 250 [ІСУЯ: 209]; *ы* на місці *и*: *архимандрыя* '(монастир, очолюваний архімандритом) архімандритство' [СУМ[16–17] I: 135]: Петръ Могила… на архимандрыю Печерскую въступилъ року 1628. XVII ст. *Крон.Полск.* 400 [ІСУЯ:]; *велыкодень* '(назва церковного свята) Великдень': Сповід чынылы блыско к велыкодню, причастіє бралы, тіло, кров Господню. XVIII ст. *Укр.-Р.Арх.* X, 353 [ІСУЯ: 135];

– вживання *и* замість *ѣ*, що свідчить про його вимову як [і]: *вирити* '(дотримуватися релігійних поглядів, бути релігійним) вірити' [СУМ[16–17] VI: 150]: Ты розум маючи вирит в него [бга] не хочеш. XVII ст. *Жит.Св.* 281 [ІСУЯ: 255]; *грих* 'гріх': Великий грихь не долженъ бить отпущенъ развѣ убожество препятствоватимет. XVIII ст. *Стат.* 162 [Ibid.: 608]; *гришити* 'грішити': Я хочу жити як

бы не гришити. XVII ст. *ЦАМ.* № 475, 27 [Ibid.]; *гришникъ* ‘грішник’: Рачылесъ зослати въ так(о)й особѣ для насъ гришниковъ… тѣло твоє святоє. XVIII ст. *Укр.-Р.Арх.* X, 462 [Ibid.];

– написання *е* на місці ѣ у ненаголошеній позиції: *грехъ* ‘гріх’: Покутою грехов збываємо. XVII ст. *Каз.* № 32, 1-б [ІСУЯ: 605]; *Девиця* ‘Богородиця, Богоматір’: Макарий… вшолъ до церкви пречтои девици. XVII ст. *Жив.Св.* 121-б [Ibid.: 685];
– відтворення м’якого [ц]: *дзвонниця* ‘дзвінниця’: Вшолъ на дзвонницю звонил. XVII ст. *Рук.* № 0.4°. 86, 54 [ІСУЯ: 708]; *божниця* ‘нехристиянська святиня; дім молитви, синагога’: Турци… побудуют божницю свого Махомета. XVIII ст. *Пам.укр.м.* IV, 330 (*Тухл.Рк.*) [Ibid.: 116];
– твердий [р]: *олтаръ* ‘вівтар’: Анна… у олтара въ оныхъ аппаратах Аароновых офѣры офѣровалъ. XVII ст. *Крон.Боб*. 191 [ІСУЯ: 27]; *монастиръ* ‘монастир’: Идутъ албо до монастыра, албо на пущу жити. XVII ст. *Гал.Каз.* 72 [ІСУЯ: 20]; [Грѣхъ] апостасія от закону, то єстъ коли кто з монастыра до свѣта оудастся. XVIII ст. *Собр. Прип.* 45 [Ibid.: 26];
– наявність протетичного [в]: *волтаръ* ‘олтар’: Стѣны въ волтаръ входячиє съ царскими дверми. 1626 *Наука о прот. ун.* 13 [ІСУЯ: 302]; див. також: *вохтоикъ* ‘(церковно-богослужбова книга) октоїх’: Стихеры у вохтаику и въ минеи поють не водле типика, а по своєму обычаю. XVI ст. *Арх.ЮЗР.* I, VII, 9 [Ibid.: 317];
– спрощення у групах приголосних: *празникъ* ‘празник, свято’: З сегоднешняго… празника… утѣшайтеся… побожныи воздержникове. XVII ст. *Єв.Реш.* 48 [ІСУЯ: 287];
– втрата початкових голосних *а, є, и*: *гназма* ‘агіазма; свячена вода’: Жебы не гназмою, але самымъ тѣлом и кровию христовою причащены были. XVII ст. *Літ.Густ.м.* 44 [ІСУЯ: 533]; *петрахил* ‘єпитрахиль’: Петрахил алтайбасовый белое дно. 1621 *Арх.ЮЗР.* I, VI, 502 [ІСУЯ: 19]; *гумения* ‘ігуменя’: Сколко пчолъ в зѣму оставленихъ найдуєтся… в гумении старой. 1722 *Мат.Полт.Полк.* II, 31 [ІСУЯ: 628];
– зближення ненаголошених [е] та [и]: *метрополитъ* ‘митрополит’: Архиєпѣскопове, метрополѣтове, патріархове будутъ оповѣдати Бгу за сщенников. XVII ст. *Гал.Гр.Розм.* 19–19 б [ІСУЯ: 35]; *метрополѣта* ‘митрополит’, *метрополѣтанский* ‘митрополичий’: Метрополѣта можетъ повелѣти Єпспови, абы тоє заховалъ в своєй дієцезыи, что заховуєтся въ архидієцезыи метрополѣтанской. XVIII ст. *Собр.Прип.* 67 [Ibid.];
– зміна [о] в [а]: *манастирский* ‘монастирський’: [Презвитера] гостынник манастырский перед всѣми залѣцал *Жит.Св.* 360 б

[ІСУЯ: 590]; *манастир* 'монастир': Майстра... постараємся... прислати в манастир до побиваня бань церковных. 1686 *Лист Самойл.* 79 [Ibid.: 56];

– зближення ненаголошеного [о] з [у]: *двуженецъ* '(про священиків) (одружений удруге) двоєженець' [СУМ[16–17] VII: 202]: Осщаємыи неповиненъ двуженецъ быти. XVIII ст. *Собр.Прип.* 61 [ІСУЯ: 684]; *убрусы* мн. 'покривали, якими накривають престол та жертовник' [СЦОТ: 87]: Убрусы и иліонъ на прстолѣ… сущія всяко чсты и цѣлы да будутъ. XVII ст. *Тр.П.М.* 232 [ІСУЯ: 349];
– назви осіб у Д.в. одн. мають флексії *-ови, -еви*: *апостолъ* '(учень Христа) апостол': Якій иный достойности и выношованя можетъ быти достойный титулъ и поважность апостолства, якъ Павлови апостолови. XVII ст. *Копист.Пал.* 475 [ІСУЯ: 424]; *єпископъ* 'єпископ': Метрополѣта можетъ повелѣти Єпспови, абы тоє заховалъ в своєй дієцезыи, что заховується въ архидієцезыи метрополѣтанской. XVIII ст. *Собр.Прип.* 67 [Ibid.: 35]; *ієрей* 'священик': [Епспъ] поступуєтъ до огляданя Презенты и Инвестытуры данной Іереєви на тую Црковъ, которую Спаситель посѣщаєт и визытуєтъ. XVIII ст. *Собр.Прип.* 62 [Ibid.: 249];
– активне вживання Кл.в. одн.: Дивуємося тобѣ наивышший архиєрею пане а бгомолцо ншъ. XVII ст. *Крон.Боб.* 214 [ІСУЯ: 112]; Цару всетворче, который ангелы… твои посилаєш. XVII ст. *Жив. Св.* 173-б [Ibid.: 334]; тоєй присяги моєй… бже поможи… Амѣнь. XVIII ст. *Вел.Сказ.* 217 [Ibid.: 21]; Царю Христе, Пане милый, тыс баранку незлобивый. XVIII ст. *Укр.-Р. Арх. Х* 470 [Ibid.: 57];
– функціювання прикметників у Р.в. одн. з народно-розмовним закінченням *-ого*: *святий* 'святий'; *апостольський* 'апостольський': Мы архієрей и ексарха святого Апостолского ѳрону. 1696 *Літ.Вел.* III, 407 [ІСУЯ: 870]; *иноческий* 'чернечий, монаший': Абы в той кели, через мене у пущи… збудованой, нихто жонатый и ни теж жадная замужняя не мешкали, толко иноческого стану, то єст чернецъ албо черница. 1617 *Сборн.Стат.* 2, 91 [Ibid.: 82]; *архимандричий* 'архимандритів': Архимандрыта… заживаєтъ въ службѣ Бжієй мутры, полѣцы и архимандричого жезла. XVIII ст. *Собр.Прип.* 70 [Ibid.: 36];
– стягнені форми прикметників: *адовъ* '(який стосується пекла) пекельний': В том мору (в цім світі) жеглованѧ бе́звѣстноє, часъ смртный въ глубиноу а́дову; кора́бль состарѣлый грѣхъ, сты́рникъ дѣмонъ. XVII ст. *Транкв.Зерц.* 29 [ІСУЯ: 68]; *всеможний* '(про Діву Марію, її силу, ласку) всеможна': Маріє Мати всеможна не презри насъ. XVIII ст. *Богл.* 102 [Ibid.: 333]; *євангелский* '(який стосується євангелія як книги) євангельський': И євангелски бляхи робятъ

[золотарі]. XVIII ст. *Клим.Вірші* 37 [Ibid.: 106]; *церковний* ‘(який належить церкві) церковний’: Быблѣотека церковна доволна. XVIII ст. *Гр.Барск.* III, 180 [Ibid.: 160];

– в іменниках с.р. Н.в. одн. флексію *-ієє* передано переважно через *-я* (рідко *-є*) із подвоєнням попередніх приголосних чи без подвоєння: *Богоявлѣня* ‘(назва церковного свята)’ Богоявлення; *Благовѣщення* ‘(назва церковного свята) Благовіщення’: Рождество Хво, Богоявлѣня… также Бговѣщення и вербная недѣля. XVII ст. *Интерм.* 83 [ІСУЯ: 95]; *Стрѣтѣня* ‘(назва церковного свята) Стрітення’: [Свято] Василия Великого и Стрѣтѣня… сятого Амъброся и батька Николи. XVIII ст. *Интерм.* 83 [Ibid.: 61]; *казання* (*казаня, казанє*) 1. ‘(релігійно-повчальна промова під час богослужіння) казання, проповідь’: Казнодѣи скончивши казанє на катедрѣ албо на амбонѣ звыкли… на казаньє людей запрошати. XVII ст. *Гал.Кл.Раз.* 518 [Ibid.: 21]; Кириллъ… будучи учоным и вымовнымъ… казання и науку горячую до людей чинилъ. XVII ст. *Жит.Св.* 205 [Ibid.: 417]; 2. ‘(дидактично-релігійне повчання як конфесійний жанр) проповідь’: Казаня на неделѣ Дорочніи. XVIII ст. *РКПЛ.* 68 [Ibid.: 794];

– слова зі зменшено-пестливими суфіксами: *ангеликъ* ‘ангеля, ангелик’: На рипидахъ… по обоихъ сторонамъ по два ангелики. 1741 *Ризн.Соф.кн.* 79 [ІСУЯ: 22]; *богонько* ‘Бог’: Вашъ [католицький] то, а не нашъ богонько слабій єстъ, бо часто погрѣбаєте папежа, а нашъ толко єдинъ кратъ бѣ погребень. XVIII ст. *Ієр.Мих.* 280 [Ibid.: 112]; *воздушокъ* ‘невеликий воздух для накривання потира та дискоса’: Гафарѣ… до церквей зроблятъ воздушки. XVIII ст. *Клим. Вірші* 122 [Ibid.: 288]; *євангелийце* ‘мале Євангеліє’: Мѣлъ завжди малоє євглийце подъ пахою. XVII ст. *Жит.Св.* 394 [Ibid.: 895]; *паникадилце* ‘невелике панікадило’: Паникадилце пред Архієреємъ в горѣ сребраноє. XVIII ст. *РКПЛ.* 14 [Ibid.: 564]; *стихарикъ* ‘малий стихар’: Стихариков пара баказіи кгрышпановои масти. 1619 *Арх. ЮЗР.* I, XII, 17 [Ibid.: 651] тощо.

Українські писемні пам’ятки XVII–XVIII ст. містять низку двочленних (рідше тричленних) стійких словосполучень зі спеціальною церковно-обрядовою семантикою, стрижневими компонентами яких є не тільки релігійні назви, а й загальновживана лексика, наприклад: *анаѳемѣ предати* ‘відлучати від церкви’ [СУМ$^{16–17}$ I: 103]: Але таких [геретиковъ] оцеве стыи синодалне анаѳемѣ предали. XVII ст. *Рад.Ог.* 164 [ІСУЯ: 22]; *врата царскиє* ‘(центральні двері іконостаса) царські врата’ [СУМ$^{16–17}$ V: 12]: Ставши на царскихъ вратахъ священниковъ… крикнетъ на народъ: «про Богъ церковъ горитъ». XVII ст. *Літ.Сам.* 43 [Ibid.: 581]; *въскладаніе*

рукъ 'рукопокладення, хиротонія, висвячення': Рукоположеніе, алболи въскладаніе рукъ архіерейскихъ въ посвященію священника. XVII ст. *Гол.П.М.* II, 225 (*Мусm.* 1642) [Ibid.: 335]; *въ грѣхъ впасти* 'допуститися гріха, согрішити' [СУМ$^{16–17}$ VII: 106]: Безъ жадного встиду въ грѣхъ всегда впадаєш. XVII ст. *Суд Боож.* 30 [Ibid.: 318]; *молитву дѣяти* 'молитися': Идутъ въ церковь и молитву дѣють. XVIII ст. *Гр.Барск.* I, 99 [Ibid.: 864]; *крест воздвизалный* 'хрест, який піднімають у свято Воздвиження Чесного Хреста' [СУМ$^{16–17}$ XV: 100]: Крест воздвизалный… под крестом галка долговато-гранистая зъ кгузиками гранистыми. 1637 *Арх.ЮЗР.* I, X, 147 [Ibid.: 652]; *недѣля всѣхъ святыхъ* 'християнське свято, яке святкують в першу неділю після П'ятидесятниці': По Св. Дýху въ пятницю въ недѣлю всѣхъ святы́хъ… вшиткихъ побúто. XVII ст. *Літ.Льв.* 243 [Ibid.: 844]; *горноє сѣдалище* 'підвищення у східній частині вівтаря, на якому установлюють трон' [СЦОТ: 75]: Мѣрочникамъ, що каменя на олтара на горноє сѣдалище обробляли полъ сема золотого. 1687 *Літ.Мг.м.* 20 [Ibid.: 574] та ін.

Досліджувані тексти репрезентують також релігійну лексику, яка в сучасній церковній практиці вийшла з ужитку; наприклад: *вытрикушъ* 'доглядач церковних речей' [СУМ$^{16–17}$ VI: 83]: На схадцѣ головнои брацкои маєтъ быти… обобранє… двохъ строителей церковныхъ, то єсть пономаровъ албо вытрикушовъ. 1620 *Гол.П.М.* I, 240 [ІСУЯ: 466]; *папежъ* (*папѣжъ*) (< ст.пол. *papież*, *papieski* [SJP IV: 47]) 'глава католицької церкви': Не опустѣло небо безъ сатана, ани церковъ опустѣла без Каіяфа и безъ папежа. 1600–1605 *Ак.ЗР.* IV, 226 [ІСУЯ: 22]; Бувши в Римѣ, да папѣжа не видати. XVIII ст. *Клим.Прип.* 202 [Ibid.: 244]; *папѣста* 'прихильник католицизму, папізму' [ЕСУМ IV: 281]: И такъ опасуюсь, дабы папѣсти не подголили, ибо где монаха попадут, то голят на чотирѣ страны, а посля отсилаютъ у Радомисля у свою катедру. XVIII ст. *Листи Конт.* 19 [ІСУЯ: 547]; *городничий* 'чернець, що доглядав господарства в монастирських маєтках': Нижайший послушникъ, ярославскій, городничий, монахъ Мисаилъ. 1759 *Арх.Вид.м.* [ІСУЯ: 575].

Отже, українські писемні пам'ятки XVII–XVIII ст. – важлива частина джерельної бази «Історичного словника українського язика» за редакцією Є. Тимченка, які репрезентують найбільш повний корпус релігійних назв. Основою досліджуваної тематичної групи є запозичення, зокрема грецизми, церковнослов'янізми, латинізми, полонізми тощо, які у процесі адаптації до системи української мови поступово набули народно-розмовних (фонетичних, морфологічних, словотвірних) рис. Релігійна лексика, засвідчена в текстах різних стилів та жанрів, відображає християнську віру, звичаї, обряди та церковну практику українців XVII–XVIII ст.

Джерела

Бончев – Бончев А. Речник на църковнославянски език / науч. ред. Боряна Христова. София: Нар. библ. Св.Св. Кирил и Методий, 2002. Т. I; 2012. Т. II.

ГРС – Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. Москва, 1991. 1370 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. Мельничука. Київ, 1982–2012. Т. I–VI.

ІСУЯ – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ, 1930–1932. Т. I. Вип. 1–2.

МУЦІС – Дещиця М. Малий український церковно-історичний словник. Львів, 1994. 153 с.

ПЦС – Полный церковнославянский словарь / за ред. протоієрея Т. Дьяченка. Москва: Отчий дом, 2001. 1120 с.

СЗГ – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк, 2000.

Ср. – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб., 1893–1912. Т. I–III.

ССЯ – Словарь старославянского языка. Репринтное издание, 2006, Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург, Т. I–IV.

СУМ[14–15] – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / відп. ред. Л.Л. Гумецька. Київ, 1977–1978.

СУМ[16–17] – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершене).

СЦОТ – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / відп. ред. В.В. Німчук. Львів: Свічадо, 2001. 156 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Трубачева. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. I–IV.

SJP – Słownik języka polskiego / pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedzwiedskiego. Warszawa, 1898–1919. T. I–VIII.

Література

Барань 2013 – Барань Є. Лексика угорського походження та її тлумачення в історичних словниках української мови. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 29–40.

Багнюк 2015 – Багнюк Н. Українська рукописна пам'ятка «Страсті Христові»: з історії дослідження. *Писемні пам'ятки: текст і контекст* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015 (Серія «Історія мови»). С. 22–29.

Бібла 1997 – Бібла С.В. Склад, структура й шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад): дис. … канд.

філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАНУ. Київ, 1997. 215 с.

Висоцька 2011 – Висоцька Т. Сполучники **чи**, **чили**, **ци** в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011 (Серія «Історія мови»). С. 91–100.

Войтів, Кровицька 2013 – Войтів Г., Кровицька О. Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику. *Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полюги* / відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 34–48.

Войтів 2018 – Мовна репрезентація поняття «Богородиця» у Картотеці Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. *У координатах мови: Збірник наукових праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук*. Львів: ПАІС, 2016. С. 146–158.

Гайда 2015 – Гайда О. Граматика та семантика прийменника в українській мові XVI–XVII ст. (на матеріалі документів Львівського ставропігійського братства): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2015. 20 с.

Горбач 2004 – Горбач О. Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика. *Олекса Горбач. Термінографічна серія* / за ред. Б. Рицар, Р. Микульчук. Львів, 2004. С. 79–131.

Гриценко 2011 – Гриценко С.П. Лексичні латинізми в українських текстах кінця XVI–XVII століття: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 367 с.

Гриценко 2018 – Гриценко С.П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст.: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Київ, 2018. 1151 с.

Дидик-Меуш 2018 – Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2018. 688 с.

Дмитрук 1999 – Дмитрук М.В. Ветеринарна лексика в господарських порадниках XVIII ст. *Культура народов Причерноморья.* 1999. № 9. С. 129–132.

Заневич 2013 – Перехідні дієслова із загальним значенням 'здійснювати конкретний вид діяльності' в українській мові XVI – І половини XVII ст. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Історія мови»). С. 234–241.

Кровицька 2015 – Кровицька О. Пам'ятки художнього стилю як джерело історичного словника. *Писемні пам'ятки: текст і контекст* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015 (Серія «Історія мови»). С. 13–21.

Лесів 2016 – Лесів М. Українська літературна мова XVII–XVIII століть. Зібрані праці / підгот. до друку В. Пилипович. Перемишль, 2016. 537 с.

Мирончук 2014 – Мирончук О.Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2014. 250 с.

Мозер 2008 – Мозер М. Мова східноукраїнських грамот і ділових паперів у XVIII ст. *Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків: ХІФТ, 2008. С. 280–302.

Наконечна 2000 – Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи. *Християнство й українська мова: Матер. наук. конф.* Львів, 2000. С. 79–92.

Осінчук 2013 – Спостереження над лексикою церковно-богослужбових пам'яток (на матеріалах картотеки «Історичного словника української мови XVI – першої половини XII ст.»). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей*. Вип. 22. Ч. ІІ. Київ, 2013. С. 191–197.

Осінчук 2016 – Осінчук Ю. Церковнослов'янізми в українській поезії XVI–XVII ст. (на матеріалах «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»). *Słowo u Słowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiygo. Studia leksykalne* / red. Anna Budziak, Wiktoria Hojsak. Kraków: Skriptum, 2016. С. 315–328.

Осінчук 2017 – Осінчук Ю. Лексика на позначення виконавців та учасників богослужіння в «Історичному словнику українського язика» за ред. Є. Тимченка. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. праць* / О.М. Титова (відп. ред.), Біляєва С.О., Виногродська Л.І. [та ін.]. Вип. 26. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 455–465.

Передрієнко 1979 – Передрієнко В.А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі: монографія / відп. ред. І.К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1979. 144 с.

Слободзяник 2017 – Формування географічної лексики в українській мові XVI–XVIII століть: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 19 с.

Шпить 2016 – Шпить О. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI–XVII століть: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. 20 с.

Штефуца 2011 – Штефуца В. Угорські запозичення в українській мові XIV–XV століть *Писемні пам'ятки: сучасне прочитання* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011 (Серія «Історія мови»). С. 179–184.

Виктория Штефуца
Ниредьгаза

Венгерские заимствования на материалах украинско-молдавских грамот XIV–XV веков

Hungarian borrowed words in Ukrainian-Moldavian charters of the 14th and 15th centuries

Исторический обзор

Юго-западные русские земли в XIV–XVI в., которые заселяла украинская народность, стали объектом активных внешнеполитических интересов феодальных государств – Польши, Венгрии, Московского царства, Турции и Крымского ханства, которые пытались присвоить себе как можно больше украинских территорий [Font, Varga 2006]. После Люблинской унии в 1569 г. большинство украинских земель оказались в составе Польши. Это были Восточная Галичина, Волынь, Подолье, Киевщина, часть Левобережной Украины (будущая Полтавщина). За пределами Польши остались территории Закарпатья – в составе Венгрии; Северная Буковина и Северная Бессарабия (территория нынешней Черновицкой области) входили в состав Молдавского княжества, а Черниговщина – в состав Русского государства. На этих землях проживали в те времена не только украинцы, но и венгерское, польское и валашское население. Также хочется отметить, что большинство венгерских поселений располагалось вдоль реки Серет: «поселение чангов следовали друг за другом вдоль реки Серет. С конца 14 века, особенно в начале следующего века, об этом свидетельствуют множество документов»[1] [Ferenczy 1999: 15–16]. Здесь наблюдалась «широка участь руської за походженням знаті в управлінні державою, а також руська мова офіційного діловодства і літописання» [Однороженко 2008: 6–7].

Функции княжеских канцелярий

В период возникновения Литовско-русского государства (вторая половина XIV – первая половина XVI века) большое значение имели княжеские канцелярии. Они тесно были связаны с событиями политической жизни, которая – в данный период времени – была очень нестабильной: «У цьому контексті постає питання про місце перебування канцелярій та про характер їх спадкоємності від князя-посередника до князя-наступника, а також про зберігання у них архіву давньої й поточної документації. Відомо, що тогочасні князі могли правити протягом дуже короткого часу у декількох різних місцях, місцеперебування їх постійно змінювалось. Канцелярія, принаймні частина її працівників, майже завжди були при князю» [Купчинський 1996: 50].

Мы соглашаемся с мнением О. Купчинского, что «именно канцелярия, как административно исполнительный орган, была призвана осуществлять волю князя и других сановников двора. Правительственные чиновники – члены канцелярии, в отличие от остальных чиновников двора – должны были иметь не только хорошие навыки в чтении, писании и составлении документов (то есть в создании концепций (диктатов) редактировании, переписывании, свертывании и опечатании документов)» [Ibid.]. Также разделяем мнение Т. Топаловой, которая под канцелярией понимает «установу (державну, церковну, приватну), що має внутрішній субординаційно-ієрархічний поділ управлінської чи виконавчої праці, власну організаційно-функціональну структуру, основною історичною функцією якої є посередництво або участь у здійсненні державою, церквою, приватною особою розпорядчо-виконавчої діяльности» [Топалова 1988: 28–29].

Основная функция канцелярий заключалась в том, что князья давали распоряжения, создавали правовые формы контактов, раздавали привилегии, даровали или отбирали земли через посредничество канцелярий. Без такого управления и точной документации была бы невозможна жизнь в различных сферах (административной, духовной, судебной, культурной) княжества. От начала XIII до конца XV века «князівські канцелярії в один час репрезентували об'єднане Галицько-Волинське князівство, в інший період окремо Галицьке та Волинське (а деколи й Володимирсько-Берестейське і Луцьке). У різні часи також канцелярії князів діяли у різних містах дрібних уділів – Белзького, Холмського та ін., тобто установи князівств-васалетів, щодо двору і канцелярії, сюзерна. Короткий час канцелярія у Галичині могла функціонувати на зразок західноєвропейської, зокрема королівської канцелярії (канцелярії Коломана (Кальмана) і Андрія (Ендре) III у Галичині» [Купчинський 1996: 66].

Язык исследуемых грамот

Кроме нескольких грамот, написаных латинским шрифтом, вся переписка велась языком т.н. «**руська мова**». «За традицією інституцій і давньоруського права у діловодстві вживано староукраїнську мову. Це, мабуть, зумовлювалось нестійким становищем польської влади на захоплених землях, що, з одного боку, було викликане живою пам'яттю про державність Галичини і потенційною опозиційністю численної високоосвіченої місцевої еліти і боярства, з другого – політичною ситуацією, ускладненою претензіями на цю землю волинського князя Дмитра-Любарта та угорського короля Людовика, як спадкоємців. Король Казимир III спочатку, правдоподібно, не наважувався заводити польські порядки на захоплених землях, принаймні не ліквідував давнього руського устрою, не міняв структури і установ», а продовжував «зберігати на Русі-Україні "обряди, права, звичаї"» [Купчинський 1996: 89–90]. Такой же порядок хранения «древности» применялся и в Великом княжестве Литовском. Замечены не только сохранение старых форм, но и не введение новых. Князья в некоторых грамотах отмечают: «Ми старовини не рухаємо, а новини не вводимо..., але у Великому князівстві Литовському 9/10 білоруської та української людности, тому природно, що державною мовою стала наступниця книжно-писемної давньоукраїнської – руська мова» [Фаріон 2010: 57].

О многоязычности украинских земель свидетельствуют документы, которые дошли до нашего времени. В украинской литературе XVI–XVII вв. рядом с кириллицей, в некоторых случаях употребляли и латиницу, которая равноценно использовалась на территории Великого княжества Литовского. Латиницей были написаны одиночные украинские грамоты XIV–XV вв., в 1619 г. напечатаны интермедии Якуба Гаватовича, записана песня о Стефане Воеводе в чешской грамматике Яна Благослава (издана в 1857 г.), и это первая запись всеми известной украинской песни «Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?». Однако, применение латиницы в украинской письменности в исследуемый период было эпизодическим явлением.

Венгерское население с древних времен проживало в непосредственных длительных контактах со славянами, особенно с украинцами, что не могло не отразиться на лексике языков (в частности, диалектов) двух соседних народов. В настоящий момент об этом свидетельствуют украинские заимствования в венгерском языке, например: *csereda* 'табун', *haluska* 'галушка', *kutacs* 'железная кочережка' и тому подобное [Лизанець 2000], также о славянских заимствованиях в венгерском языке свидетельствует двухтомный труд Иштвана Книежа [Kniezsa 1974].

Заимствования в исследуемых грамотах

Период нашего исследования важен как для украинцев, так и для венгров, а источником такого анализа стал Словарь староукраинского языка XIV–XV веков, который вышел в Киеве в 1977 году. Авторы Словаря [СУМ[14–15]] ограничивают его хронологически – периодом с 1300 г. до 1500 г. (т.к. первая грамота датирована 1322 годом).

Словарь фиксирует лексику, которая использовалась в официальных документах, разных грамотах (разграничительных, дарственных, вкладных и тому подобное) и в памятках светского характера (описания замков, надписи на стенах храмов, на печатях правителей, надписи на надгробных камнях).

К словарному составу привлечены общие и собственные названия, которые составляют лишь часть речи XIV–XV века. Все реестровые слова мы подали с сохранением орфографии оригинала и во всех заимствованиях указано их значение. Много венгерских слов попали в украинский язык с помощью языка-посредника, а именно из молдавского языка.

Нашу исследовательскую работу мы начали с венгерских заимствований, точнее с личных названий и наименований чиновников, которые указываются в грамотах XIV–XV веков. Первый этап нашей работы заключался в выборе всех заимствований, которые происходят с венгерского языка или попали в украинский язык с помощью языка-посредника – молдавского. Наиболее численными были заимствования в сфере социально-административной лексики. Это наименования чиновников и личные имена, которые указаны в следующей таблице.

Наименования чиновников и личные имена	Частота употребления	Первое место фиксации	Первая дата фиксации
имбрикъ – magy. Emerik	1	Сучава	1470
ищфан – magy. István	1	Сучава	1470
киш – magy. Kis	1	Гирлов	1499
ласловъ – magy. László	5	Гирлов	1499
миклоуш – magy. Miklós	16	Сучава	1411
мътїаш – magy. Mátyás	17	Сучава	1481
тамаш – magy.Tamás	6	Сучава	1400
тиба– magy. Tibor	1	Сучава	1488
фаркаш – magy. Farkas	6	Сучава	1490
ханиш – magy. Hanis	1	Дорохой	1437
ханосъ – magy. Hanis	1	Васлуй	1437

Венгерские заимствования

Работая над документами, мы провели анализ 11 личных имен. Принимали во внимание (и в таблице указаны) только формы именительного падежа, но если учитывать и формы косвенных падежей, то их количество увеличивается до 26 имен. Следующая таблица указывает косвенные падежи и их частоту употребление в грамотах. Чаще всего употребляемые венгерские личные имена, это: **стєфанъ**, **стєфанъ**, **стєфан**, **стєфан**, **стєфа(н)**, **стєфанъ**, **стєфанъ**, **стєфан(ъ)**, <**стє**>**фанъ** – им.п. ед.ч. (892 раза); **щєфанъ**, **щєфанъ**, **щєфан**, **штєфа(н)**, <**щє**>**фан**, **штєфанъ**, **штєфа(н)** им.п. ед.ч. (40 раз); **матєи**, **мътєи** им.п. ед.ч. (36 раз); **мътїаш** , **мътїа(ш)**, **мътїаш**, **мътїа<ш>**, **мътїа(ш)**, **мътї<аш>**, **мътїяшь**, **мътїяш**, **мътїя(ш)**, им.п. ед.ч. (17 раз); **миклоушъ**, **миклъоушъ**, **миклоушъ**, **миклъоуш**, **миклоу(ш)**, **миклъоушь**, **мыклъоушь**, **Mikłovsz** им.п. ед.ч. (16 раз) и.т.д.

Во многих случаях при анализе грамот мы исследовали путание в падежах личных имен. Возможно, это влияние среднеболгарского языка, как на это указывают и авторы Словаря: «виступає сплутування відмінків і поява типової для болгарської морфології «загальної форми» (casus generalis), за походженням форми називного – знахідного однини, що виступала у функції інших відмінків» [СУМ[14–15]: 16]. Путание падежей, возможно, вносили переписчики, отражавшие этим языковую среду данного периода, и в своих исследованиях мы зафиксировали 5 таких случаев: вместо им.п. – род.п. **вышєписанныє стєфана**, **мы стєфана ввоє(да)**); вместо род.п. дат.п. **вѣра стєфаноу воєводы**; вместо род.п. им.п. **дом щєфань**; вместо род.п. им.п. **сына киш**; вместо дат.п. им.п. **продала слоугам нашим миклъоуш и братоу єго янкоу**.

Проанализировав формы венгерских личных имен, вместе с путанием падежей мы обнаружили и двойные формы окончания дательного падежа – *-у/-ю, -ови/-єви*. Следующая таблица указывает формы дательного падежа и грамоты, в которых употребляются личные имена с исследуемыми падежными окончаниями, а в скобках указана частота употребления.

-у/-ю	**-ови/-єви**
фъркашоу (2) Підтвердна грамота воєводи Стефана на розмежування сіл Хоржещі, Нанещі, Пенчещі, Голешещі між боярином Ісаєм та дітьми Стани і Данчула. 1490 р., 15 березня, Сучава, BD 403–404. Дарча грамота воєводи Стефана Мариці, дочці Симина і її племінникам на село Нанещі. 1495 р., 17 січня, Васлуй, BD II, 52–53.	

миклъоушоу (1) Підтвердна грамота воєводи Стефана Міклущу і його братові Янку на володіння селом Урджичани, купленим ним у Мари, дочки Негина, за 52 золотих татарських. 1491 р., 16 січня, Сучава, BD I 448–450.	**миклоушєви** (1) Підтвердна грамота молдавського воєводи Олександра бояринові Купчину дворнику на володіння селом у Молдавському князівстві. 1431 р., 15 червня, Сучава, Cost I, 317–318. **Miklvshovy** (1) Розмежувальна грамота намісника старости Міклоша Олександровича між землянами сіл Пускавці та Блудники. 1413 р., Галич, GL 48.
щєфаноу (1) Дарча грамота воєводи Олександра ключнику Щефану на село Драгосинещі і на Добротворі також Драгосинеші.1426 р., 22 травня, б. м. н., BAM 21–22.	
стєфану, **стефаноу**, **стєфаноу** (12) Договірна грамота польського короля Ягайла з молдавським воєводою Стефаном. 1433 р., 13 грудня, Ланчиця, P 124–125. Присяжна грамота молдавського воєводи Іллі та його брата Стефана на вірність польському королеві Владиславу. 1435 р., 1 вересня, Cost II, 682–682. Напис на могилі молдавського воєводи Стефана.1480 р., б. м. н., DC 10. Посольство молдавського воєводи Стефана до польського короля Казимира. 1481 р., б. м. н., BD II, 364–365. Посольство до великого князя литовського Олександра воєводи Стефана, волоського воєводи, через Джуржа і Юри Щербичів (копія XVI ст.). 1493 р., 8 лютого, Вільна, ПОСВВ 151 зв.–152. Воєвода Стефан з сином Богданом та усіма митрополитами і єпископами обіцяє польському королеві Яну Ольбрахту, литовському князю Олександру та угорським князям. 1499 р., 12 липня, Гирлов, BD II, 417–426.	**стєфанови** (2) Договірна грамота польського короля Ягайла з молдавським воєводою Стефаном. 1433 р., 13 грудня, Ланчиця, P 124–125.

матєю (3) Підтвердна грамота воєводи Стефана слугам Тоадеру, Іон Пую, Захарію і їх сестрі Тодорі на володіння селищем Дранкалещі. 1479 р., 29 квітня, Сучава, BD I, 223–224. Підтвердна грамота воєводи Стефана братам Луці, Оані і Тудорану на володіння селом Ончещі, купленим ним за 400 золотих татарських. 1487 р., 9 жовтня, Сучава, BD I, 306–307.	**матєєви** (2) Статут Казимира Великого. XV ст., ВС 23, 31.
матѣю (1) Акт про продаж землі з угіддям у Волковийській волості Яном Корійвою Ядуговичем церкві св. Станіслава і віленському біскупу. 1451 р., 30 квітня, Вільна, АКЮЗР II, 106.	—
—	**ханишєви** (1) Підтвердна грамота молдавського воєводи Іллі брашівським купцям на привілеї, надані їм Олександром Добрим. 1437 р., 29 квітня, DIR № 8.
—	**тамашєви** (1) Дарча грамота воєводи Олександра боярині Плотуну на село Плотунещі. 1411 р., 28 червня, б. м. н., Cost I 84–85.

Имена существительные мужского рода, которые в украинском языке относятся ко второму склонению, в дательном падеже имели окончание *-у/-ю* (с основой на *-ŏ-/ jŏ*), *-ови/-еви* (с основой на *-й-*). В современном украинском языке у имен существительных мужского рода всех основ распространена флексия *-ови/-еви*: *братові, зятеві, синові*. В то же время параллельно существует и форма *-у/-ю: брату, зятю, сину*, хотя значительно реже. Поскольку в других восточный славянских языках функционирует общеупотребительная форма *-у/-ю*, то украинское окончание *-ови/-еви* является самобытным.

Если сделать выводы об употреблении дательного падежа, то видим, что окончание *-ови/-еви* фиксируется раньше, еще в грамоте с латиноязычным написанием *Mikłvshovy* 1413 года («Розмежувальна грамота намісника старости Міклоша Олександрович між землянами сіл Пускавці та Блудники», 1413 р., Галич, GL 48), чем окончание *-у/-ю* в форме **стєфанꙋ**, **стєфаноу**, **стєфаноꙋ** 1433 года («Договірна грамота польського короля Ягайла з молдавським воєводою Стефаном. 1433 р.» 13 грудня,

Ланчиця, Р 124–125). Эта грамота интересна и тем, что обе формы окончания дательного падежа укладчик грамоты использует в одной и той же грамоте одного и того же времени, то есть возможно, что он употреблял параллельные окончания, например:

и́же даємъı и дали є̏смъı листъ нашь нашему милому прита́телю [стефанови] воє̏водѣ зємлѣ молдавскоѝ. на потверженье нашихъ первъıхъ листовъ. какъ бъıли є̏смо дали петру роману [стефану] и̑ алеѯандру. воєводамъ зємлѣ молдавскоѝ.

дали єсмъı притателю нашому милому [стефанови] воє̏водѣ зємлѣ молдавскоѝ нашѣ листъı.

нашому милому прита́телю [стефану] воє̏водѣ прерє҃ному.

Пример взят из «Договірної грамоти польського короля Ягайла з молдавським воєводою Стефаном» (1433 р., 13 грудня, Ланчиця, Р 124–125).

В то же время если посмотреть на частоту употребления окончания *-ови/-еви* в форме **стефану**, **стефаноу**, **стефаноу**, то она употребляется всего 12 раз, а с окончанием *-у/-ю* в форме **стефанови** – всего лишь 2 раза. Следовательно, окончание *-ови/-еви*, изначально присущее только небольшой группе имен существительных с основой на *-й-*, распространилось на все имена существительные мужского рода, которые могут выбирать и параллельное окончание на *-у/-ю*, унаследованное от основ *-ŏ-/-jŏ-*.

Заключение

Подводя итоги, следует отметить, что украинско-молдавские грамоты были написаны не только в Молдавском княжестве, а и на соседних территориях. Канцелярии были административно-исполнительными органами, в которых осуществляли волю князя и других чиновников. Документальное оформление разных распоряжений князя и чиновников, создание правовых форм контактов, раздача привилегий, дарование или отбирание земли – все это происходило через посредничество канцелярий. Грамоты писались за латинским образцом, но на староукраинском языке («руська мова»). В этих официальных документах осталось много заимствований с других языков. Наша работа была сконцентрована на венгерских заимствованиях, проведен анализ падежей окончаний дательного падежа личных имен.

Все это свидетельствует о том, что личные имена правительственных лиц, как и другие заимствования, являются носителями огромной исторической информации. В канцеляриях молдавских воевод укладчики грамот писали «мешаными (своеобразными) языками», то есть вносили разные заимствования и употребляли их рядом с украинскими соответствиями.

Источники

ПОСВВ – Посольство до великого князя литовського Олександра від Стефана, волоського воєводи, через Джуржа і Юрія Щербичів, 1493 р. Москва. *ЦДАДА СРСР*. Ф. 389 (Литовська Метрика). Оп. 1. Кн. 5. Арк. 151 зв. – 152.

Р – Розов В. Українські грамоти. Київ, 1928. Т. І: XIV в. і перша половина XV в.

СУМ[14–15] – Словник староукраїнської мови XIV–XV: у 2 т. Київ, 1977.

BD – Documentele lui Ştefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. Bucureşti, 1913. Vol. I–II.

ВС – Статут Казимира Великого, XV ст. Москва. *Державний історичний музей*. Збірка гр. Уварова. № 702.

GL – Dodatek tygodniowy przy «Gazecie Lwowskiej» z roku 1853. № 12. S. 48; z roku 1854. № 44. S. 176; z roku 1857. № 40. S. 166.

DIR – Dokumente privind Istoria Romîniniei. Introducere. Vol. II. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. 1956. № 8. 10a, 10b. Fig. 35.

Литература

Купчинський 1996 – Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів, 1996. Т. CCXXXI. С. 50–66.

Лизанець 2000 – Лизанець П. М. Українсько-угорські мовні контакти. *Українська мова. Енциклопедія*. URL: http.://litopys.org.ua/ukrmova/um 133.hm

Однороженко 2008 – Однороженко О. Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV–XV ст. Харків: Просвіта, 2008. 155 с.

Топалова 1988 – Топалова Т. Задачи изучения канцелярии Великого княжества Литовского на Материалах Литовской Метрики. *Литовская Метрика*: тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г). Вильнюс, 1988. С. 28–29.

Фаріон 2010 – Фаріон І. Мова – краса і сила. Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. Львів, 2010. 211 с.

Ferenczy 1999 – Ferency G. A moldvai ősibb csángók. Székelyudvarhely, 1999.

Font, Varga 2006 – Font M., Varga B. Ukrajna története. Szeged, 2006.

Kniezsa 1974 – Kniezsa I. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1974. I–II k. P. 582–1043.

Тетяна Гуцуляк
Чернівці

Лексикографічні пам'ятки як джерело дослідження деривaційного потенціалу слова

Lexicographical monuments as a source of studying the derivational potential of the word

Деривaційні процеси мають важливе значення для розвитку лексико-семантичної системи української мови. «У новітній історичній дериватології визначальним є системний підхід, який послідовно враховує причиново-наслідкові закономірності співіснування явищ мови й тенденції їхнього розвою, обґрунтовані фактичним матеріалом» [Костич 2016]. Для дослідників у цьому аспекті визначальною стає джерельна база фіксування певних мовних явищ, яка відображає появу чи функціювання і твірних, і похідних одиниць. Сучасні наукові розвідки, пов'язані із проблемами історичного словотвору чи новітніх деривaційних процесів, дедалі частіше залучають для аналізу (попри вагомі різностильові та різножанрові писемні тексти) лексикографічні праці – як результат ґрунтовного добору та закріплення мовних одиниць різних періодів розвитку й становлення української мови. На думку П. Білоусенка, публікація словників, що репрезентують багатство української мови попередніх епох (етимологічні словники, кілька томів праслов'янського словника та ін.), перевидання низки лексикографічних праць 20–30-х рр. XX ст., які раніше були недоступними для дослідника, – усе це допомагає значно удокладнити наукові пошуки [Білоусенко 2014].

У цьому аспекті прискіпливої уваги дериватологів потребує визначна словникарська робота початку XX ст., яку В. Чапленко назвав видатним досягненням української лексикографії. Укладена найкращими на той час знавцями української мови, вона могла б стати міцною основою для дальшого нормального розвитку лексичного складу української літературної

мови, якби її не заборонили [Чапленко 1970: 420]. Ідеться, зокрема, про академічний «Російсько-український словник» (далі – РУС) за редакцією А. Кримського та С. Єфремова. Як дізнаємося зі вступного слова до словника, у підготовці його І тому під керівництвом А. Кримського брали участь В. Ганцов, Г. Голоскевич і М. Грінченкова; від квітня 1924 р., щоб пришвидшити видання, до роботи було запрошено другого головного редактора – акад. С. Єфремова, який відповідав за остаточне редагування ІІІ і ІV томів (І том побачив світ 1924 р.; ІІ – у трьох випусках – у 1929–1933 рр.; ІІІ – у двох випусках – у 1927–1928 рр.; а «матеріали 4-го (Р-Я) тому втрачені» [РУС]).

Однак вагомість і наукову цінність цієї лексикографічної праці українські мовознавці оцінили значно пізніше. Як зазначив Ю. Шевельов, унаслідок зміни політичного курсу уряду УРСР було знищено четвертий том академічного словника й заборонено раніше видані томи. Із приїздом в Україну П. Постишева (січень 1933 р.) і фактичним переходом комісаріату освіти в руки Андрія Хвилі попередню словникарську діяльність Академії наук було проголошено «шкідницькою», співробітників академічних лексикографічних інституцій було усунено від праці і здебільшого «виарештувано», а словники вилучено з ужитку [Шевельов 2008: 281].

Саме Ю. Шевельов (а згодом і В. Чапленко) був одним із перших «об'єктивних» дослідників із діаспори, який описав історію цього словника, дав оцінку принципів його укладання та наголосив на важливості засвідченого лексико-фразеологічного матеріалу. 1951 року науковець назвав РУС однією із двох монументальних праць, які мають значення авторитету й закону для української літературної мови; для фонетики і граматики – «Норми української літературної мови» Олекси Синявського (Харків, 1931 р.); для лексики – РУС. «Правда, під Совєтами ці книжки заборонені, бо вони не відповідають русифікаційній політиці влади, одначе для вільного українського слова вони й далі лишаються найвищим авторитетом у справі норм української літературної мови» [Шевельов 2012: 36].

Високу оцінку ця лексикографічна праця отримала й від попередніх, і від сучасних дослідників з огляду на представлену в ній реєстрову частину українських відповідників до російських слів; це лексико-фразеологічні одиниці, що відображають особливості живої української мови. Укладачі словника намагалися якнайповніше представити в ньому «багаті і мало ще досліджені лексичні скарби української мови», тому, як ідеться у вступному слові, «жаден ще словник, чи то українсько-російський, чи то російсько-український не мав такого контингенту слів українських» [РУС]. Чимало матеріалу дали записи нових слів із народних уст (понад 12 тисяч карток), із сучасної преси, художньої літератури та із живого мовлення української інтелігенції. Отже, РУС в українських перекладах

«живовидячки відбивав той великий поступ, що зробила українська літературна мова протягом останніх десятиліттів, а надто останніх років, коли вона сталася органом широкого культурного і державного вжитку» [Ibid.].

Такий підхід до роботи над словником А. Кримського, С. Єфремова й інших упорядників відображає усталені на той час засади, що сформувалися в лексикографічній практиці, передусім у тогочасній роботі над термінологічними словниками. Ю. Шевельов у зв'язку з цим виділяє впливову й найчисленнішу етнографічну течію в мовознавстві, представники якої (Є. Тимченко, А. Кримський, С. Смеречинський, О. Курило, І. Огієнко) «шукали чистоти української мови в народній пісні й оповіді старих записів, а тим самим у своїх практичних висновках (ця течія) була виразно архаїзаторською» [Шевельов 2002: 13]. Загалом мовознавець виділяє дві школи – київську (пуристичну), представники якої орієнтувалися на народне розмовне мовлення, шукаючи питомих мовних засобів для формування терміносистем, і поміркованішу харківську школу, мовознавці якої не відкидали потреби іншомовних запозичень, обстоюючи поєднання народних компонентів з асимільованими європейськими [подано за: Масенко 2004: 23]. А. Кримський, за словами В. Чапленка, був найвиразнішим прихильником максимального використання засобів народної мови; підтримував його і С. Єфремов, який ставився до реалізації такого завдання більш поміркована [Чапленко 1970: 420]. Тонке чуття глибинної народної основи української мови, добре знання її діалектних особливостей слугували базою наукових принципів, якими керувався А. Кримський в усіх сферах своєї наукової діяльності: і в питаннях нормування українського правопису, й у словникарській справі. У вступному слові до «Української граматики» (1907 р.) учений зазначає, що під час укладання постановив «користуватися самісінькою простонародною мовою, себто мовою селян. Тямущі люди знають, що народна селянська вкраїнська мова аж напрочуд багата: всякі тонкі одтінки, всякі абстрактні поняття зовсім легко передаються щирими народними словами або зворотами – треба тільки тії слова та звороти одшукати та знати» [Кримський 1907: 26].

Укладання РУСу в контексті таких підходів до унормування української літературної мови потребувало, за словами Ю. Шевельова, пошуку компромісу між народницьким напрямом з його орієнтацією на мову села і новою течією, яка бере до уваги також мову інтелігенції і допомагає її формувати [Шевельов 1998: 85]. До того ж на словникові позначилася, як вказує В. Чапленко, оборонна супроти російської мови тенденція – обминати запозичення із цієї мови [Чапленко 1970: 420]. Підготовлений і виданий за такими принципами словник на початку 30-х років XX ст. більшовицька влада визнала шкідливим і націоналістичним, як і загалом роботу Інституту української наукової мови (ІУНМ; після 1930 року – Ін-

ститут мовознавства при Академії наук). У спеціально підготовленій статті А. Хвилі йдеться, зокрема, про те, що: «на мовному фронті націоналістичні елементи роблять усе, щоб між українською радянською культурою та російською радянською культурою поставити бар'єр і повернути розвиток української мови на шляхи буржуазно-націоналістичні. Це робилося для того, щоб, користаючись українською мовою, виховувати маси в куркульсько-петлюрівському дусі […] любови до козацької романтики, гетьманщини тощо» [Хвиля 2005: 115]. «Групу Єфремова–Кримського» засудили як контрреволюційну й буржуазну [подано за: Кочубей 1997: 147], а С. Єфремова визнано українським буржуазним націоналістом. У статті А. Хвилі висловлено звинувачення в тому, що його настанова «вносити націоналістичну течію в творення української мови» була втілена у практиці ІУНМ, термінам надавали переважно український вигляд, замінюючи загальновживані спеціально вигаданими [Хвиля 2005: 116]. У т.зв. справі Союзу визволення України (СВУ), окрім С. Єфремова, були заарештовані й інші упорядники словника – В. Ганцов, Г. Голоскевич, А. Ніковський. А. Кримського ув'язнення тоді оминуло, проте після процесу у справі СВУ його було звільнено з усіх посад та усунено від викладацької діяльності, і хоча вчений залишався академіком, але «ніякої участі в академічному житті не брав, адже були ліквідовані всі сходознавчі установи ВУАН» [див.: Кочубей 1997; Пріцак 2014]. Незважаючи на складні життєві умови, 1940 року він погодився увійти до спеціальної Редакційної комісії для редагування російсько-українського словника, проте не зміг поступитися своїми науковими принципами, коли зрозумів, що ця робота пов'язана з русифікацією української мови. У листі від 4 травня 1941 року А. Кримський заявив про вихід зі складу комісії через незгоду з Інститутом мовознавства в підходах до створення словника: «Словник складено не попросту в обрусительному дусі (це було б ще півбіди): складено його зі свідомим напрямком систематично покалічити нашу мову, спотворити і перекрутити її структуру. [...] рішуче усуваюся од участі в словникові, де безшабашно гарцюють усякі мовокалічники та мовозасмітники. [...] Я рішуче бажаю бути непричетним до цього словника, а тим самим не відповідати морально за будь-які його лексичні і, надто, морфологічні факти» [цит. за: Кочубей 1997: 151; Корогодський 1990: 5]. Цього разу, порівняно з подіями більш як десятилітньої давності, наукова позиція вченого призвела до негативних трагічних наслідків.

Отже, РУС завдяки непохитній національній позиції та власне науковому підходові його упорядників та редакторів до методологічних принципів побудови перекладного словника й досі є неперевершеною лексикографічною працею, яка закріпила лексико-семантичні, фразеологічні, синонімічні прикмети української мови, виявлені передусім у

народному мовленні та почасти й в інших сферах її функціонування. Усі наступні російсько-українські та українсько-російські словники було укладено на засадах повного асимілювання української мови до російської. За спостереженнями Ю. Поздрань, «РУС не був включений до списку лексикографічних джерел цих словників» [Поздрань 2016: 285].

У сучасному українському мовознавстві активну увагу дослідників до матеріалів РУСу простежуємо після появи електронного видання цієї праці 2007 року, яке підготував О. Телемко завдяки частковій підтримці Наукового товариства ім. Шевченка в Америці та Фонду ім. Івана Романюка. У наш час РУС слугує вагомою джерельною базою питомої української лексики, яку сучасні мовознавці лише почали використовувати у словникарській роботі, зокрема для укладання академічного «Російсько-українського словника» (2011–2014 рр.), який підготували науковці Інституту української мови НАН України (керівник авторського проекту – І. Гнатюк) [Гнатюк 2014; Поздрань 2016], а також для аналізу важливих науково-практичних питань, пов'язаних із проблемами перекладознавства. За спостереженнями Л. Ткач, «Укладачі «Російсько-українського словника» 1924–1933 рр. були добре обізнані з усіма найбільш важливими джерелами української мови, зокрема – і з галицько-буковинськими, й виявили тонку інтуїцію щодо можливої запотребованості й застосування типово західних слів і зворотів для практики перекладного словництва й загалом практики перекладу» [Ткач 2007: 424]. Окрім цього, матеріали словника виявляють важливе значення словотвірних процесів (на базі питомих і запозичених основ) у розвитку й збагаченні словникового складу української мови. Це передусім відображено в намаганні укладачів у межах однієї чи різних словникових статей представити якнайбільше спільнокореневих похідних одиниць. Тому, на думку Є. Карпіловської, РУС є «не лише найґрунтовнішим натепер російсько-українським словником, а й джерелом [...] взірцевих словотворчих моделей, мовних конструкцій та усталених висловів, зразків запозичування іншомовних слів та їх адаптування до системи української мови» [Карпіловська 2008: 115].

Однією з помітних рис словника є використання похідних лексичних одиниць, які своєю морфолого-семантичною структурою відображають особливості асоціативно-образного сприйняття елемента дійсності, підкріпленого впливом національних та культурно-історичних чинників. У процесі таких словотвірно-номінативних процесів з'являється вторинний чуттєво-зоровий образ позначуваного, двоплановий характер якого формується на основі мисленнєвих механізмів аналогії, встановлення подібності чи суміжності, що ґрунтуються на метафоричних та метонімічних моделях. Як наслідок – виникають похідні слова з образним значенням, або образна похідна лексика, яка має певний ступінь емотивності. Аналіз

образних дериватів української мови ще не отримав всеохопного вивчення особливостей їхньої морфологічної будови та семантичної структури і спорадично представлений теоретичними положеннями у працях В. Горпинича, О. Селіванової, Т. Лагути, О. Тилик та у статтях М. Глуховської, В. Калька, О. Олексенко, Л. Тарновецької й О. Юркевич-Рєпіної [детально див.: Гуцуляк 2017]. Появу й функціювання образних дериватів пов'язуємо передусім з народнорозмовним мовленням, яке часто залежно від комунікативних настанов мовців наділене певним емоційно-експресивним забарвленням. У цьому аспекті матеріали РУСу є вагомою і надійною джерельною базою для закріплення таких мовних одиниць.

Об'єктом аналізу є відсубстантивні образні деривати, а саме похідні прикметники, дієслова, прислівники та іменники. Однією з притаманних ознак РУСу є закріплення в українській перекладній частині прикметникових утворень із суфіксами *-увat-*, рідко *-ист-*, *-аст-*, *-ач-*, *-ов-*, *-ськ-*, які передають значення подібності. У сучасній українській мові семантично спеціалізовані якісні ад'єктиви з формантом *-увat-* (подекуди з ускладненим варіантом *-кувat-*) формують основу конституентів поля подібності (див.: праці О. Безпояско, К. Городенської, А. Грищенка, М. Тимченко та ін.). Значна частина таких прикметникових дериватів (понад 200 лексичних одиниць, за нашими попередніми підрахунками на підставі низки базових лексикографічних праць) належить до образно-характеризувальних назв, морфолого-семантична структура яких фіксує образно-метафоричне сприйняття й позначення ознак, властивих певним елементам дійсності [Гуцуляк 2017]. Образні уявлення, закріплені такими номінаціями, часто відображають специфічне, притаманне конкретній культурно-мовній спільноті світосприйняття. Мабуть, саме ця особливість прикметників із суфіксом *-увat-* поряд з іншими причинами ідеологічного характеру вплинула на те, що в кінці 20-х – на початку 30-х років XX ст. використання таких слів у лексикографічній практиці як відповідників російських прикметників із кінцевими основами *-подобный*, *-образный*, *-видный* визнали «націоналістичним шкідництвом у питаннях словотвору української мови», культивуванням «свого одмітного» і було прийнято ліквідувати надмірне поширення суфікса *-увat-*: «Слова з складником *-подібний* обминалися в словниках, очевидно, не без певної націоналістичної тенденції відмежуватися від схожості з російською мовою [...] Відділ ухвалив не обминати в українській мові слів із складником *-подібний*, [...] ліквідувати надмірне поширення суфікса *-уватий*, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса *-оватый*» (Хроніка НДІМ (Науково-дослідчого інституту мовознавства) 1933–1934 рр.) [цит. за: Масенко 2006: 156]. Окрім залучення дериватів із формантом *-увat-* до термінологічної сфери, у якій дослідники простежують високий рівень варіативності про-

стих суфіксальних і композитних утворень із компонентами *-подібний*, *-видний* [Южакова 2014], вони є важливою частиною загальновживаного словника або ж відображають особливості розмовного, діалектного мовлення й лише деякі з них є застарілими чи рідковживаними лексемами.

Поява двопланового образного змісту у відсубстантивних прикметникових дериватах відбувається внаслідок асоціативно-образного зближення двох концептуальних сфер, одна з яких пов'язана з обраною для називання ознакою певного елемента дійсності й співвідносна з мотивованим словом, а інша – обрана відповідно до творчого пошуку аналогії, подібності та суміжності, а також комунікативних намірів мовця, вказує на найбільш відповідну ментальну структуру знань, співвідносну з мотиватором. Найпродуктивнішою моделлю формування образних уявлень є артефактна метафоризація, репрезентована в мові творенням образних ад'єктивів на основі мотивувальних слів, що належать до різних груп назв предметів, створених людиною.

У пропонованій розвідці для аналізу обрано відсубстантивні прикметники, для яких твірною базою послужили назви побутових предметів, господарських інструментів, знарядь праці. Здебільшого це похідні із суфіксом *-уват-*, рідше *-ат-*, *-аст-*, *-ист-*, що є відповідниками до російських слів з компонентами *-видный*, *-образный*, а саме: *бочкуватий* – рос. *бочкообразный* [РУС: 55]; *веретенуватий* – рос. *веретенообразный* [Ibid.: 87]; *гакуватий*, *гачкуватий* (про письмо) – рос. *крюковатый*, *крючковатый*, *крюковидный* [Ibid.: 868]; *гвинтуватий* – рос. *винтообразный* [Ibid.: 107]; *гвіздкуватий* (*цвяхуватий*) – рос. *гвоздеобразный* [Ibid.: 220]; *коритуватий* (про лісову дорогу) – рос. *корытообразный* [Ibid.: 814]; *коробкуватий* (*коробуватий*) – рос. *коробоватый* [Ibid.: 806]; *коромислуватий* – рос. *коромыслообразный*, *коромысчатый* [Ibid.: 808]; *кошикуватий* (*кошуватий*) – рос. *корзинообразный* [Ibid.: 800]; *лійкуватий* – рос. *воронкообразный* [Ibid.: 142]; *ложкуватий* – рос. *ложковатый*, *-видный*, *-образный*, *ложчатый* [Ibid.: 963]; *мітлуватий* (*мітелкуватий*) – рос. *метловатый* и *метловидный* [Ibid.: 1064]; *мішкуватий* (*міхуватий*, *лантухуватий*) – рос. *мешковатый*, *мешковидный* [Ibid.: 1068]; *окадькуватий* (про товсту жінку) – рос. *коренастый* [Ibid.: 800]; *пляшкуватий* – рос. *бутылковидный* [РУС: 68]; *торбинкуватий* – рос. *мешковидный* [Ibid.: 1068].

Використання інших афіксів для закріплення в морфолого-семантичній структурі значення подібності простежуємо в ад'єктивах *драбинчастий* (про судини) – рос. *лестничный* [РУС: 928]; *коліщатий* – рос. *кругообразный* [Ibid.: 928]; *мітластий*, *мітлистий* (про овес, бороду) – рос. *метловатый* и *метловидный* [Ibid.: 1064]; *кужелястий* – рос. *конусообразный* [Ibid.: 790].

Для багатьох лексем РУС, на жаль, не подає стилістичного маркування та контекстів їх вживання, що ускладнює встановлення синтагматичних зв'язків та ознак, за якими відбулося уподібнення. Проте, беручи до уваги аналіз інших дериватів, для яких такі зв'язки відомі, можемо припустити, що часто це подібність за формою, розміром і за зовнішнім виглядом. Не всі зафіксовані в РУСі образні похідні одиниці зі значенням подібності закріпилися в пізніше виданих словниках [пор.: СУМ; ВТССУМ; СУМ-20], які, зокрема, не подають таких суфіксальних утворень, як *веретенуватий*, *гвинтуватий*, *гвіздкуватий* (*цвяхуватий*), *кошикуватий*, *коліщатий*, *коритуватий*, *коробкуватий* (*коробоватий*), *коромислуватий*, *ложкуватий*, *мітлуватий* (*мітелкуватий*), *кужелястий*, *пляшкуватий* та ін.

Деякі з наведених лексем (або ж їхні фонетичні чи словотвірні варіанти) були в раніше виданих словниках [Жел.; СУМЯ; СГ] (див.: табл. 1).

Можна припустити, що похідні одиниці із суфіксом *-уват-* (*гвинтуватий*, *гвіздкуватий* (*цвяхуватий*), *кошикуватий*, *коробкуватий*, *коромислуватий*, *ложкуватий*, *пляшкуватий*), що не увійшли до інших лексикографічних праць, упорядники та редактори РУСу утворили відповідно до моделі творення слів «основа іменника + ***-уват-***» у межах продуктивного для української мови словотвірного типу з деривaційним значенням подібності.

Таблиця 1

веретенуватий – рос. *веретенообразный* [РУС: 87]	–	**веретенистий** [Жел. I: 63; пор.: ЕСУМ I: 354]; **веретенуватий** [ЕСУМ I: 354]
коліщатий – рос. *кругообразный* [РУС: 928]	**колісчастий** – 1) Круглий. ***Сонце*** *круглобоке як кавун, а не як корж*; *бо коли б воно було тільки* ***колісчасте***, *а не опукле*, *то ми б побачили завжди повний круг* [СГ II: 269–270]	**колїсчастий, колїсчатий** «колісний; виготовлений, намальований з кільцями» [Жел. I: 358; пор.: ЕСУМ II: 514]
коритуватий (про лісову дорогу) – рос. *коритообразный* [РУС: 814]	**коричуватий** – коритообразный, усеянный рытвинами. *Дорога в Лісі* ***коричувата*** [СГ II: 284]	**коричуватий** «имѣющій подобіе корыта» [СУМЯ: 379; пор.: ЕСУМ III: 21]
коробкуватий (**коробуватий**) – рос. *коробоватый* [РУС: 806]	–	**коробчатий** «имѣющій сходство съ коробкой» [СУМЯ: 380; пор.: ЕСУМ III: 33]

кужелястий – рос. *конусообразный* [РУС: 790]	–	**кужіловатий** «конусоподібний, конічний» [Жел. І: 387; пор.: ЕСУМ ІІІ: 125]
мітлуватий (**мітелкуватий**) – рос. *метловатый* и *метловидный* [РУС: 1064]	**мітластий** – похожій на метлу, широкій (о бороде). *Із-за борід*, *мов кущ лози*, ***мітластих*** [СГ ІІ: 433]	**мітластий, мітлатий** «схожий на мітлу; з великими мітелками» [Жел. І: 444; пор.: ЕСУМ ІІІ: 446]

Формування асоціативно-образних зв'язків на базі культурно-практичного досвіду, пов'язаного з повсякденним веденням господарської, хатньої роботи, різних промислів, стало підставою творення відіменникових дієслівних дериватів, твірними одиницями для яких послужили традиційні, подекуди й мало вживані в наш час назви предметів побуту та знарядь праці, наприклад: ***веретено*** (*веретенитися*, *зверетенитися*, *заверетенити*) [РУС: 89, 398, 453], ***коцюба*** (*коцюбити* (**-***ся*), *закоцюбіти*, *накоцюбитися*, *скоцюбити*, *покоцюбити*) [Ibid.: 414, 812, 1212, 1293], ***козуб*** (*козубіти*) [Ibid.: 975], ***кужіль*** (*кужелити* (**-***ся*), *накужелитися*) [Ibid.: 736, 875], ***макітра*** (*макітритися*, *замакітритися*) [Ibid.: 435; 862], ***макогін*** (*обмакогонити*) [Ibid.: 1744, 1831], ***плуг*** ((до-, при-, про-) *плуганитися*) [Ibid.: 59, 270, 330, 362, 2496], ***решето*** (*решетувати*, *по*(*з*)*решетувати*) [Ibid.: 652], ***теліга*** (*теліжитися*) [Ibid.: 362, 2020], ***шило*** (*шилити*, *зшилити*, *зашилити*) [Ibid.: 196, 261, 498] та ін.

Образне значення дієслів виникає внаслідок переосмислення лексичного значення іменника – об'єкта порівняння – і репрезентує метафоричний спосіб відображення дійсності. Семантична й морфологічна структура образних дериватів тісно пов'язана зі словотвірною мотивацією, яка ґрунтується на асоціативній співвіднесеності дії з предметом – традиційним еталоном порівняння, із предметом – типовим знаряддям дії, чи рядом предметів, які належать до контексту дії в широкому значенні. Часто формування образно-мотиваційних відношень відбувається через встановлення подібності до зовнішніх ознак предметів (їхнього вигляду, форми, розміру та ін.); наприклад: *коцюбити* (*скоцюбити*), *покоцюбити*; *коцюбитися* (*скоцюбитися*), *покоцюбитися* «*фаміл*. корчити (**-**ся), скорчити (**-**ся); (*о многом*) покорчити (**-**ся); рос. *корчить* (**-***ся*), *скорчить* (**-***ся*)» [РУС: 812–813]. Значення наведених дієслів відображає зв'язок 'надавати чи набувати кривого, зігнутого, скорченого вигляду, схожого до *коцюби* 'знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплескаким і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу' [СУМ ІV: 314]. Актуалізацію ознаки, пов'язаної з загнутою, кривою формою цього предмета, простежуємо під час творення

прикметника *коцюбатий* «скорченный на подобіе «коцюби», т.е. кочерги» [СУМЯ: 387; ЕСУМ ІІІ: 64], а також у процесах семантичної деривації: *коцюба* «названіе вола съ выступающими впередъ и расходящимися въ стороны рогами, концы которыхъ загнуты наружу» [СГ ІІ: 295].

Ознака загнутої форми коцюби разом з уявленнями про закляклий, застиглий, зігнутий у такому вигляді предмет слугували базою для творення дієслів *кацубнути*, *закацюбнути* (*закацубнути*), *закацюбіти* зі значенням 'застигати, холонути, дубіти, задубіти, заклякати (від холоду, страху та ін.)', рос. *застывать*, *застыть*, *задеревянеть* [РУС: 414, 503]; пор.: *коцюбнути* «те саме, що клякнути 1; дубіти» [СУМ ІV: 314]; *закоцюбнути*, *закоцюбти* «*розм*. те саме, що заклякнути. ***Ноги** Леонідові в поганих чоботях **закоцюбли**, як в ополонці* (О. Гончар)» [СУМ ІІІ: 162].

Появу значення 'комизитися, норовитися, опинатися, пручатися та ін.' для дієслів *коцюбитися*, *накоцюбитися* (рос. *кочевряжиться*, *ломаться*, *накобениться*, *наламывать* и *наламливать*, *наломать*) [РУС: 829, 966–967, 1276, 1282, 1293], що пов'язане з виявом характеру, поведінки, пояснити значно важче, оскільки воно не безпосередньо стосується зорового образу предмета, як у попередніх випадках, а потребує залучення відомостей про культурно-історичне тло твірної лексеми. На думку О. Рахіліної, предметні імена можуть мати такі важливі, глибинні характеристики, які часто не «вміщаються» в рамки традиційної семантики і закріплюються тільки на когнітивному рівні [Рахіліна 2008: 6]. Отже, можна припустити, що вияв вище названих ознак лише асоціативно пов'язаний із дією «згинати, вигинати, вигинатися» і тому таке зіставлення понять стало можливим. З іншого боку, підґрунтям появи семантики 'комизитися, норовитися, опинатися, пручатися та ін.' могла слугувати давня базова метафора, яка фіксує зв'язок «предмети кривої форми (у т. ч. *коцюба*, *клюка*, *ковінька* та ін.) – хитрощі (чаклунські, ворожбитські дії)» і яка із часом розвинулася в метафоричну модель «надавати кривої форми – говорити, чинити, діяти хитро, підступно». Цю модель в українській мові реалізують низка іменникових, дієслівних метафор та фразеологічні вислови; наприклад: *закручувати* – говорити хитромудро; *кривити* – чинити несправедливо; *викручуватися* – говорити неправду; *крутити голову*, *крутити словами* та ін. [детально див.: Кіс 2000].

Загалом засвідчені в РУС образні деривати, утворені на базі лексеми *коцюба* та асоціативно-образних зв'язків, пов'язаних із цим предметом, отримали подальше лексикографічне опрацювання й закріплені в нормативних словниках української мови. Проте матеріали РУСу дають змогу доповнити образну словотвірну парадигму твірного слова *коцюба* префіксальними утвореннями, які не засвідчені в інших працях, як-от: *покоцюбитися* (скорчитися, покорчитися) [РУС: 813] і *накоцюбитися*

(накомизитися, наопинатися) [Ibid: 1470]. Намагання упорядників РУСу подати якнайбільшу кількість похідних утворень до слів різних частин мови є притаманною ознакою цього словника, зокрема щодо багатства похідної дієслівної лексики, варіантних прикметникових утворень, віддієслівних іменників та ін. [пор.: Карпіловська 2008].

Формування образно-мотиваційних відношень через встановлення подібності до зовнішніх ознак предметів (їх вигляд, форма та ін.) виявляємо й для відсубстантивних дієслів *обмакогонювати*, (*обмакогонити*), *обмакотирювати* (*обмакотирити*), *обмакот*(*р*)*ижитися* – «обстригати (-ся), пообстригати дуже низько: *Оце обмакотирили* (*обмакогонили*) *хлопця*, *що й тіло світиться* (Харк.); рос. *остригать*, *остричь*, *остричься*, *оболванивать*, *оболванить*» [РУС: 1744, 1831]. В основі асоціативно-образних зв'язків закріпилася подібність дуже коротко підстриженої (підголеної) голови до макогона – дерев'яного стрижня із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо [СУМ IV: 603]. В українській мові відомими є стійкі народні порівняння *лисий як* ***макогін***; *облисів як* ***макогін*** [ССНП: 86].

Фіксує РУС також дієслова *обмакотирювати* (*обмакотирити*), *обмакот*(*р*)*ижитися*, утворені від *макотира* 'макогін' [Жел. I: 424], попри це, не можна відкидати і зв'язку цих лексем із фонетично видозміненими варіантами слова *макітра – макотер*, *макотерть*; як зазначають укладачі ЕСУМу, поява таких численних фонетичних варіантів зумовлена деетимологізацією складного слова [ЕСУМ III: 366].

Про давню традицію українців «підголювати чуприну на голові досить високо з усіх боків, залишаючи волосся на тімені» йдеться у праці Хв. Вовка «Студії з української етнографії та антропології» [Вовк 1995: 158]. Творення дієслів *обмакогонити*, *обмакотирити*, *обмакот(р)ижитися* первинно було пов'язане зі звичаєм стригти волосся «під макітру», «цебто в кружок, коли волосся підстригають рівно навколо цілої голови (без воріт). Щоб таким способом обстригти волосся якомога рівніше, пацієнтові на голову насаджують макітру та підстригають всі кінці, що їх видно з-під країв макітри» [Вовк 1995: 158]. Окрім цього, була ще зачіска *під ворота* чи *у скобки* з вирізом на лобі вище очей [Ibid.: 158], або, як подають укладачі РУСу, можна було стригти *під каганця* (переклад до рос. *подстригать в скобку*), *під ринку* [РУС: 1831].

У сучасній українській мові образні деривати *обмакогонити*, *обмакотирити* вживають на позначення дії 'дуже коротко підстригати волосся, залишаючи голою потилицю', наприклад: … *подамся додому*, *вечоринку згуляю*; *під ранок батько обмакогонить ручною машинкою*, *два роки все згоять* (Є. Пашковський) [КУМ]. Ці лексичні одиниці відсутні в СУМі; представлені вони у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка

[СГ III: 17], в ЕСУМі та ВТССУМі із маркуванням «жартівливе, діалектне» [ЕСУМ III: 367; ВТССУМ: 810].

Приклади образних дієслівних похідних утворень, пов'язаних з твірною базою – іменником *шило*, мав би містити IV том словника, який, на жаль, було знищено. РУС фіксує суфіксальні й конфіксальні деривати: *шилити* (*зшилити*) *губи* 'випинати, випнути, віддувати'; рос. *выпячивать губы*, *сжав в одну точку* [РУС: 196–197]; *зшилити губи* 'стиснути, зашити губи'; рос. *сжать губы* [Ibid.: 261]. Мотивувальною ознакою могла слугувати подібність стиснутих, випнутих губ до шила, що звужується до кінця; пор.: *шило* 'інструмент у вигляді загостреного металевого або кістяного стержня з ручкою, який використовується перев. для проколювання дірок' [СУМ XI: 452].

Творення дієслова *зашилити* (руку в що, під що) 'засунути, шурхнути рукою' – *зашилив у кишеню руку*; рос. *засовывать*, *засовать и засунуть* (*что во что*, *под что*); *зашилений* (*у що*, *підсунений під що*); рос. *засунутый* [РУС: 498–499] – ґрунтується на дещо інших асоціативно-образних уявленнях, а саме на особливостях використання *шила* у професійній сфері.

У сучасних лексикографічних працях (СУМ, ВТССУМ і СУМ-20) такі образні деривати відсутні, мабуть, з огляду на часові та стилістичні особливості їх вживання; пор.: *зшилити* 'вип'ятити губи, стиснувши в одну точку' [ЕСУМ VI: 421]; *Та ще й губи зшилить*, *кепкувать би то*, *бридкий*, *з старої людини* [СГ II: 190].

Закріплення названих відсубстантивних дієслів у матеріалах РУСу, як і значної кількості інших образних засобів, зокрема й морфологічних дериватів української мови, дає змогу доповнити словотвірні парадигми образних похідних одиниць та уточнити, розширити реєстр мотивувальних ознак, пов'язаних із тією ж твірною основою. Саме такі особливості простежуємо для іменника *шило* як твірної бази образних дериватів, для яких виокремлюємо ад'єктивну, дієслівну, субстантивну й адвербіальну зони у складі парадигми. Без матеріалів РУСу ця парадигма була б неповною.

Ад'єктивну зону становлять похідні одиниці *шилуватий* 'який має форму шила, схожий на шило' [СУМ XI: 452]; *шилуватий* «о палке, древесномъ стволе: съуживающійся къ одному концу, подобно шилу: *Шилувата ліска на обруч не здатна*» [СГ IV: 494]; *шильцьоватий* 'такий, що має форму шила', *шильчастий* 'подібний до шила' [ЕСУМ VI: 421].

Дієслівну зону формують, як було зазначено вище, деривати *шилити* (*зшилити*) *губи*, *зашилити* [РУС: 196–197, 261, 498] та дієслово *шилитися* (*під кого*) «заискивать у кого. *А він так шилиться під пана*, *така думка – дасть землю*» [СГ IV: 494].

Конструктивно зв'язане значення дієслова *шилитися* передбачає зв'язок із прийменниковою конструкцією *під + З.в.* В українській мові

такі граматичні зв'язки (чи наявність префікса *під-* у морфологічній будові слова) непоодинокі щодо формування значення 'підлещуватися', 'догоджати заради власної вигоди', що своєю чергою передбачає наявність семантичних компонентів 'хитрувати', 'намагатися здобути довіру', 'підкорити собі', 'схилити на свій бік'. Зокрема такими структурно-семантичними особливостями наділені сталі вислови та дієслівні форми, пор.: *стелитися під ноги* 'догоджати кому-небудь, принижуючись та втрачаючи людську гідність' [ФСУМ II: 861]; *підвернути під спід* (кого) 'підкорити кого-небудь чиїйсь волі' [ФСУМ II: 631]; *підшитий* (*підбитий*) *вітром* (*лисом*) 'дуже хитрий' [ФСУМ II: 641]. Упорядники РУСу наводять низку синонімних дієслівних відповідників з префіксом *під-* до російських слів: «заискивать, заискать – *підлещуватися*, *підлестити ся до кого*, *підлизуватися*, *підлизатися до кого*, *піддобрюватися* (*піддобрятися*), *піддобритися до кого*; *підстилатися*, *підмощуватися під кого*»; заискивать (у женщин) – *підсипатися*, *підлабузнюватися* (*підлабузнитися*) *до жінок*» [РУС: 423]; «замасливать, замаслить – (*склонять на свою сторону словами*) *підмогоричувати* (*підмогоричити*) кого; (*подарками*, *взятками*) *підмаслювати*, *підмаслити комусь лапу*, *підмазувати*, *підмазати* кого» [РУС: 448]; пор.: *підмощуватися*, *підсипатися*, *підмогоричувати* '*до кого*, *рідко під кого*, *перен*., *фам*. входити у чиє-небудь довір'я, задобрювати, підкуповувати і т. ін. когось' [СУМ VI: 459–460]; '*перен*., *фам*. догоджати, лестити кому-небудь, прагнучи домогтися чогось, залицяючись' [СУМ VI: 499]; '*розм*. підкуповувати могоричем' [СУМ VI: 458]. До того ж, у матеріалах РУСу фіксуємо образні дієслова, утворені від основи слова *хліб*: *хлібити* (кому), *підхліблять* (*підхлібити*) (кого) 'лестити, підлещувати кому', 'загоджувати, улещати кого' [РУС: 448, 984]. Структурно-семантичні особливості похідних одиниць з твірною основою *-хліб-* як таких, що були активно вживаними в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., детально описала Л. Ткач. Дослідниця також вбачає одним із чинників, пов'язаних із деривaційними процесами, контамінацію семантики і структури фразеологічних зворотів (*підійти під ласку* 'приобретать, приобрести чью-либо любов, благосклонность' [СГ III: 387]; *бути на ласкавому хлібі* 'жити з милості інших, бути під чиєю-небудь опікою') та моделі творення слів *під-добрюватися*, *під-лещуватися* як словотвірну базу для дієслова *під-хліблять* [Ткач 2007: 475].

Усі наведені міркування дають підстави вважати, що на становлення семантичних та структурних особливостей дієслова *шилитися* вплинуло кілька чинників: формування уявлень про процесуальну ознаку 'підлещуватися, піддобрюватися' відображає асоціативно-образні зв'язки з особливостями використання певних типів *шила* в роботі, зокрема й такого, яким потрібно просилити нитку (чи інший матеріал) попід щось. Напри-

клад, *підлепне шило* використовують для обшивання підошов та устілок [ВТССУМ: 957]; пор.: *підлипати* 'прилипати знизу', *підлипайло* 'підлабузник', *підлепливий* 'підлесливий' [ЕСУМ ІІІ: 239]. Морфолого-семантичні особливості дієслова *шилитися* залежать від контекстуально-граматичних зв'язків цієї лексичної одиниці, що відображають типові для української мови формальні та граматичні засоби вираження певного типу семантики.

Образні деривати *шилити*, *зшилити*, *зашилити* не тільки доповнюють парадигму дієслівних утворень від іменника *шило*, а й дають підстави розглядати цю твірну базу як таку, що зумовила формування різнотипних асоціативно-образних зв'язків, реалізованих у деривaційних процесах різними мотивувальними ознаками.

До субстантивної зони дериватів, утворених від іменника *шило*, зараховуємо лексему *шильник*[1] 'багаторічна трав'яниста болотяна рослина, що має бульбоподібне стебло з пучком шпичастих листків на верхівці' [СУМ XI: 452]. Як припускають етимологи, назва цієї рослини (молодильник; частуха) є похідною одиницею від *шило* і мотивована загостреною шилоподібною формою листя [ЕСУМ VI: 415]. У ВТССУМі зафіксовано ще одне значення слова, появу якого також пов'язуємо зі словотвірними процесами, *шильник* 'молодий самець козулі чи оленя, роги якого мають форму шила' [ВТССУМ: 1620].

Засвідчено також назви птахів, утворені за подібністю хвоста й дзьоба до шила, а саме: *шилохвість* «*рос*., *зоол*. острохвостка» [РУС: 1833], *шилохвіст*, *шилохвість* 'птах родини качиних, що має видовжений тулуб з голчастим хвостом' [СУМ XI: 452], *шиловайка* «кривоклювка (Recurvirostra avocetta)» [Жел. II: 1089], '*орн*. шилоклювка, чоботар' [ЕСУМ VI: 415], *шилодзьобка* 'птах родини сивкових з довгим тонким дзьобом, загнутим догори' [СУМ XI: 452].

Асоціативно-образні зв'язки із шилом, які реалізують подібність за зовнішніми особливостями предмета (витягнута форма), виявлено під час творення морфолого-синтаксичного деривата – прислівника *шилом*: *шилом їхати* «їхать, запрягши лошадей гуськомъ» [СГ IV: 494]. У СГ фіксуємо й іншу адвербіальну лексему, утворену за схожим принципом, *ціпом їхати* «ехать двумя дошадьми, вместе впряженными, изъ которыхъ одна маленькая, другая большая» [СГ IV: 433].

В іншому контексті – *Я побачив жіночу постать перед собою*, *люту та страшну. Ніс гострою швайкою схилився униз*, *а* ***підборіддя кривим шилом*** *піднялося вгору* (Панас Мирний) [СУМ XI: 452] – образні зв'язки пов'язані ще й з особливою загнутою формою шила на кінці. Вживання іменника в синтаксичній позиції атрибутивного прислівника способу дії (рідко іншого типу) призводить до появи в його семантичній структурі компаративного деривaційного значення (образного порівняння), фор-

мальним виразником якого є суфікси *-ом-* (*-ем-*); *-ою-* (*-ею-*). Вважаємо, що образний розмовний прислівник *шилом* перебуває на синтаксичному ступені адвербіалізації, який ще не передбачає виокремлення лексеми із прислівниковим значенням у словниках.

Важливим і цікавим є той факт, що укладачі РУСу добирали до російського прислівника *гуськом* притаманні українській мові відповідники і, попри нейтральне слово *низкою*, запропонували також образні одиниці *ключем*, *у колосок*: *Коні запрягли в колосок*, *бо дорогу геть снігом замело* [РУС: 265]; пор. також: *дим кужелем* – рос. *дым клубами* [РУС: 350]; аналогійні асоціативно-образні зв'язки, а відповідно – і стійкість певних уявлень передають і дієслівні утворення: рос. *клубиться – дим клубочеться*, *кублиться*, *кужелить*(*ся*): *Дивлюсь*, *коли з-за садка дим кужелить* (Лубенщ.); *Чад і дим з нори кужелиться* (Полтавщ.) [РУС: 736–737]. Російський прислівник *кругом* (*идти кругом*, о телах небесных) перекладено *іти колом*, *колесом*: *Колесом сонечко*, *колесом вгору йде* (Пісня) [РУС: 859]. Наведені образні прислівникові деривати, закріплені в матеріалах РУСу, засвідчують, що упорядники та редактори словника послідовно намагалися відобразити в ньому питому рису української мови – здатність передавати непроцесуальну ознаку, що схожа (аналогійна) до ознаки іншого денотата, за допомогою адвербіальних лексем з порівняльно-уподібнювальною семантикою, утворених на основі безприйменникових форм орудного відмінка.

Висновки

1. Закріплення в матеріалах РУСу живої народної мови дає змогу підтвердити, що творення образних дериватів (зокрема на базі іменникових основ) було притаманною питомою ознакою розвитку лексико-семантичної системи української мови.
2. Аналіз засвідчених цією лексикографічною працею похідних одиниць з образним змістом суттєво збагачує реєстр твірних основ, залучених у деривaційні процеси описаного типу, підтверджує типовість словотвірних моделей, що послужили основою творення прикметникових, дієслівних, прислівникових дериватів. До того ж похідні утворення, представлені в РУСі, доповнюють образні словотвірні парадигми, які попередньо вдалося сформувати на базі лексичного матеріалу, закріпленого в різних лексикографічних джерелах.
3. Специфіка РУСу як перекладного словника дає змогу простежити відмінні та спільні особливості у формуванні образних мотиваційних відношень в обох мовах та засвідчує намагання укладачів словника відтворити притаманні ознаки світосприйняття українців, що виявляються у процесах номінації через вибір твірної бази та формування образно-мотиваційних зв'язків.

4. Перспективи подальшої роботи над лексичним складом РУСу пов'язуємо не тільки із дослідженням народнорозмовного мовлення, широко представленого в цій праці, а й з особливостями використання української мови в інших галузях, зокрема в мовленні інтелігенції.

Джерела

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3: Кора–М / укл.: Р. В. Болдирєв [та ін.]. 552 с.

Жел. – Желеховский Є., Неділький С. Малоруско-нїмецкий словар: у 2 т. Львів, 1886.

КУМ – Корпус української мови. Лінгвістичний портал. Mova. info. URL: http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209 (дата звернення: 29. 08. 2017).

РУС – Російсько-український словник / ред. А. Кримський та С. Єфремов. Київ: Держ. вид-во України–УАН, 1924–1933. Т. 1–3. Київ: К.І.С., 2007. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Krymskyi_Ahatanhel/Ros-ukr_akademichnyi_slovnyk.pdf (дата звернення: 20. 01. 2018)

СГ – Словарь української мови: у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Київ: Наук. думка, 1996–1997.

ССНП – Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

СУМЯ – Яворницький Д. І. Словник української мови. Т. І (А–К). Катеринослав: Слово, 1920. 412 с.

СУМ-20 – Тлумачний словник української мови: в 20 т. (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). URL: http://test.ulif.org.ua (дата звернення: 29. 08. 2017).

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1999. 984 с.

Література

Білоусенко 2014 – Білоусенко П. І. Підсумки і перспективи дослідження динаміки афіксальної деривації українського іменника. *Українська мова*. 2014. № 4. С. 145–154.

Вовк 1995 – Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.

Гнатюк 2014 – Російсько-український словник: у 4 т. / упоряд.: І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін. Київ: Знання, 2011–2014.

Гуцуляк 2017 – Гуцуляк Т. Є. Образно мотивовані прикметники української мови (на матеріалі відсубстантивних дериватів із суфіксом -уват- (-юват-)). *Virtus: Scientific journal* / гол. ред. М. А. Журба. 2017. № 13. С. 159–165.

Карпіловська 2008 – Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Українська наукова мова в академічному «Російсько-українському словникові» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2008, № 620. С. 110–116.

Кіс 2000 – Кіс Т. Є. Формування метафоричної парадигми у процесі еволюції базової метафори. *Мовознавство*. 2000. № 4–5. С. 52–60.

Корогодський 1990 – Корогодський Р. Документи з фонду обмеженого користування. «Запротоколюйте мою заяву…». *Літературна Україна*. 1990, 11 січня. С. 5.

Костич 2016 – Історія української мови. Словотвір. Ч. ІІ. Прикметник (проспект) / упоряд. Л. М. Костич, Р. О. Коца, В. В. Німчук. Київ, 2016. 130 с.

Кочубей 1997 – Кочубей Ю. Присутній «відсутній» А. Кримський. Наукова діяльність А. Ю. Кримського в 30-ті роки. *Східний світ*. 1997. № 1–2. С. 146–152.

Кримський 1907 – Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва, 1907. Т. 1. Вып. 1. 545 с.

Масенко 2004 – Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. Київ: Вид. дім «КМ Академія», Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2004. 163 с.

Масенко 2006 – Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / упоряд.: Л. Масенко та ін. 2-ге вид., доповнене. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 399 с.

Поздрань 2016 – Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова як джерело перекладних словників ХХ – ХХІ ст.: офіційний статус та лексикографічна критика. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць. Хмельницький, 2016. Вип. 10. Т. 2. С. 281–287.

Пріцак 2014 – Пріцак О. В. Кримський Агатангел Юхимович. *Енциклопедія сучасної України*: у 30-ти т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2014. Т. 15: Кот – Куз. С. 441–442.

Рахіліна 2008 – Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. Москва: Русские словари, 2008. 416 с.

Ткач 2007 – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. 704 с.

Хвиля 2005 – Хвиля А. Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали* / упоряд.: Л. Масенко та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 113–132.

Чапленко 1970 – Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII – 1933 р.). Нью-Йорк, 1970. 448 с.

Шевельов 1998 – Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.

Шевельов 2002 – Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2002. 132 с.

Шевельов 2008 – Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізношеній. *Шевельов Ю. Вибрані праці:* у 2 кн. Кн. І. Мовознавство / упоряд. Л. Масенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 280–334.

Шевельов 2012 – Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). Київ: Темпора, 2012. 664 с.

Южакова 2014 – Южакова О. І. До питання перекладу українською мовою російських ад'єктивів з компонентами *-подобный*, *-видный*, *-образный*. *Вісник Національного університету* «*Львівська політехніка*». *Проблеми української термінології*. 2014. № 791. С. 36–42.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Галина Сікора
Київ

Галицькі граматики як джерело дослідження львівського койне

Halychyna's grammar books as a source for studying Lviv koine

Для дослідника сучасного міського мовлення важливим є розуміння необхідності аналізу його структури не лише на підставі синхронних даних – найбільш типових фактів усного мовлення міських мешканців усіх соціальних груп. Доцільним є також застосування вертикального, діахронного аспекту, що передбачає залучення свідчень писемних пам'яток попередніх історичних зрізів, серед яких цінними є давні граматики – унікальні пам'ятки історії мови.

Граматика як репрезентант розуміння мови на конкретному етапі її розвитку відкриває для лінгвіста широкі горизонти, оскільки може слугувати матеріалом для *прескриптивних* теоретичних висновків [див., наприклад: Мацюк 2001] і водночас бути джерелом *дескриптивних* досліджень. За тривалий період граматики набувають ознак історизму, що дає підстави зарахувати цей різновид кодифікаційної праці, поряд з іншими, до пам'яток мови як писемні тексти, що можна використовувати для вивчення історії мови (у тому числі її говорів) та дослідження історії української літературної мови [див.: Німчук 2007: 473]. Роль граматик на синхронному до моменту їхнього створення зрізі та зараз є неоднаковою: первісно вони узаконювали мовну норму, а на сучасному етапі стали важливими історичними пам'ятками мови.

На початку XIX ст. у Галичині посилюється увага до рідної української мови, виявом чого, зокрема, стало вивчення її граматичної будови. Це ілюструє низка галицьких граматик XIX – початку XX ст.: І. Могильницького, М. Лучкая, І. Вагилевича, Й. Лозинського, Й. Левицького, Я. Голо-

вацького, М. Осадци, О. Партицького, О. Огоновського, В. Коцовського й І. Огоновського, С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера, В. Сімовича. До аналізу галицьких граматик зверталося чимало лінгвістів, серед них найбільш вагомими є дослідження М. Возняка «Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст.» (1911), Г. Мацюк «Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.)» (2001), М. Лесюка «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині» (2014).

Як стверджують мовознавці, доцільно розмежовувати граматики I та II половини XIX ст., що зумовлено передусім особливостями теорії та практики нормування української мови [Мацюк 2001: 316]. Якщо особливістю нормативно-оцінного підходу галицьких граматик I половини XIX ст. було їхнє спрямування на діахронію (хоч і з увагою до звичаю мовлення) [Ibid.: 312], то галицькі граматики II половини XIX ст. були позначені величезним впливом живої мови та зафіксували особливості тогочасного усного літературного мовлення, що складає цінність їх дослідження. Звідси специфіка дескриптивної значущості галицьких граматик як різновиду пам'яток мови полягає в тому, що вони віддзеркалюють особливості усного літературного мовлення своєї доби й уможливлюють його лінгвістичний аналіз. Труднощі історико-лінгвістичної інтерпретації граматик пов'язані з виявленням їхнього зв'язку з тогочасною мовною ситуацією, оскільки, крім синхронних, граматики можуть зберігати тенденції, що не відображають живої вимови: а) діахронні (консервативні), деякою мірою штучні, які, проте, дають змогу простежити тяглість уживання тих чи тих мовних рис; б) інші тенденції, наприклад, спроектовані на зближення зі спорідненими чи неспорідненими мовами.

У науковій літературі чимало уваги зосереджено на питанні орієнтирів галицьких кодифікаторів у доборі норм, серед них визначальним є спрямування на народну мову, яке не було домінантним для граматик I половини XIX ст. За словами М. Возняка, в авторів галицьких граматик зазначеного періоду, які намагалися досягнути так званої «образованої мови», було три причини недопускання живої мови: 1) тиск церковнослов'янщини, яку згодом заміняли «великорущиною»; 2) сильний вплив «Граматики слов'янської» М. Смотрицького (1619), яка впродовж двохсот років після свого виходу була шкільним підручником в Україні (а також у Білорусі та Московщині); 3) «своєрідний аристократизм», тобто бажання відрізнитися від простолюддя, коли орієнтувалися на російську чи польську мови [Возняк 2011: 3].

Хоч уявлення про норму української літературної мови в авторів граматик і не було усталеним, однак вони мали змогу орієнтуватися, крім регіональної літературної традиції, на галицьку літературну мовну практику. Лінгвісти, яким доводилося аналізувати галицькі граматики, наголошували на ролі узусу в граматиках, послуговуючись загальними по-

няттями («жива мова», «народна мова», «загальнонародна мова», «мовний звичай», «мовленнєва практика», «усномовна практика», «діалектне мовлення», «діалекти регіону», «діалектна субстанція», «мовний вжиток» та ін.) чи нечітко окреслюючи їхню локалізацію («говірки південно-західного наріччя», «ареал південно-західного наріччя» тощо). Отже, про роль літературного мовлення львів'ян у створенні галицьких граматик XIX – поч. XX ст. у мовознавчій літературі досі не сказано.

За припущенням Ю. Шевельова, саме в період створення галицьких граматик у Львові формувалося міське койне на основі наддністрянського діалекту: «Спілкування між освіченими людьми, що розмовляли західноукраїнськими говірками, найжвавіше відбувалося у Львові. Можна припустити, що на 1900 р. у місті витворювалося галицьке чи галицько-буковинське койне, в основі якого лежав наддністрянський діалект, але це питання потребує докладнішого вивчення, а джерельні відомості про розмовну мову освіченої верстви дуже скупі» [Шевельов 1998: 27]. Ю. Шевельов, а згодом і О. Горбач акцентували на тому, що норми львівського койне були поширені не тільки у Львові та його довкіллі, а й поширювалися як зразкові на всю Галичину, про що свідчить і ототожнення термінів «львівське койне» й «галицьке койне» у цих та інших дослідників. Це підтверджує Л. Масенко, яка, даючи дефініцію поняттю «койне», зазначає, що міські койне внаслідок впливу міст на економічне й мовно-культурне життя прилеглих територій перетворювалися в *обласні койне* [Масенко 2007: 269].

До уваги треба також взяти і те, що діалектною основою львівського койне є наддністрянський діалект, на значущість якого в західному ареалі вказують дослідники. Зокрема, за словами І. Матвіяса, наддністрянський діалект був найвпливовішою різновидністю в західноукраїнському варіанті літературної мови, що містила елементи інших говорів південно-західного наріччя [Матвіяс 1998: 93]. Головним, центральним масивом південно-західного діалекту української мови окреслював наддністрянський говір і М. Лесів [Лесів 1997: 223]. П. Гриценко називає наддністрянський говір архаїчним говором галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, також зауважуючи, що він є основою південно-західного (галицького) варіанта літературної мови [Гриценко 2007: 405–406].

Доречним буде вказати на тісний зв'язок авторів граматик зі Львовом. Вони народилися або більшу частину свого життя жили та здобували освіту у Львові, викладали у львівських навчальних закладах, були співробітниками й дописувачами львівської періодики. Отже, маємо всі підстави стверджувати, що галицькі кодифікатори були зорієнтовані на узус українського Львова своєї доби, зокрема на українське мовлення львівської інтелігенції.

Отож оскільки галицькі граматики спиралися на міцну, розвинуту базу львівського койне, то їх слушно можна назвати маніфестантами українського мовлення львівської інтелігенції згаданого історичного періоду, фіксаторами особливостей тогочасного львівського українського літературного мовлення, які були засвідчені і в літературній регіональній традиції, адже саме в цей період відбувалося становлення західноукраїнського варіанта літературної мови. Орієнтир галицьких кодифікаторів на усну літературну форму мовлення львівської інтелігенції не випадковий і теоретично обґрунтований, оскільки традиційно завданням нормалізаторів було культивувати й надавати статус наддіалектності тому діалекту, який має найбільшу територію поширення, кількість носіїв, значущість. Німецький лінгвіст Я. Грімм вважав, що «піднесення» одного діалекту над іншим можливе лише за умови культурної, політичної, економічної переваги його носіїв. На думку дослідника, велика роль писемної форми для закріплення у статусі панівного конкретного діалекту, а провідний діалект вбирає із підпорядкованих йому діалектів деякі риси; що ж до інших діалектів, то вони нівелюють свої ознаки. Піднявшись до рівня літературної мови, панівний діалект, на його думку, ставав єдиним в обслуговуванні діяльності всіх сфер культурного життя [Grimm 1999: XII–XIII]. Водночас, будучи підручниками для всієї Галичини, галицькі граматики популяризували й утверджували норми львівського койне XIX–XX ст. на всю Галичину.

Зауважимо, що наше твердження доповнює усталені мовознавчі погляди на історіографію львівського мовлення, адже в науковій літературі побутує думка, що студіювання львівського мовлення як урбаністичного лінгвофеномена ви́кликала у кін. XIX ст. лексика соціолектів, а саме арготична лексика польськомовного Львова. Справді, львівське мовлення потрапило в коло лінгвістичних зацікавлень унаслідок збирання арготичної лексики, яка була зафіксована в низці польськомовних лексикографічних праць авторства Г. Фельштинського, А. Курки, Й. Яворського та ін. У тогочасному Львові соціолект так званих львівських батярів, який окреслювали термінами «мова батярів», «батярський жаргон», «кіндерський балак», «львівська ґвара», «балак» чи «львівський балак»[1] [див.: Сікора 2015[1]], був важливим компонентом, однак для галицьких кодифікаторів релевантним було усне літературне мовлення української львівської інтелігенції, що виробила своє салонне мовлення, мовлення вищих суспільних прошарків, колоритного забарвлення якому надавали регіональні риси. У міському соціумі загалом, а в соціумі Львова зокрема інтелігенція (здебільшого старшого покоління) є важливим соціальним прошарком з погляду збереження локальних мовних рис, адже, з одного

[1] Ці терміни мають також і польські відповідники.

боку (як освічена частина населення), найбільше зорієнтована на стандарти літературної мови; а з іншого (як представник старшої вікової групи) зберігає локальні мовні особливості. Побутування ж територіально маркованих діалектних рис у мовленні міської інтелігенції, за словами В. Беликова та Л. Крисина, створює умови для переходу цих одиниць до складу нормативних [Беликов, Крысин 2001: 54].

Продемонструвавши самоусвідомлення місцевими кодифікаторами регіональних особливостей тогочасного усного літературного мовлення з його функційним різноманіттям, галицькі граматики пропагували тодішню норму – діалектні диференційні риси всіх мовних рівнів, властиві мовленню львівської інтелігенції; сьогодні цю норму можна означити як стару львівську норму. Відзначимо, що в подальшому як авторитетні кодифікаторські праці галицькі граматики сприяли закріпленню пропагованих ними рис в узусі львів'ян. Важливими чинниками збереження цих рис на тлі взаємодії з українським літературним стандартом та російською мовою в соціально-комунікативному просторі сучасного Львова стали: 1) постійний доплив із львівського довкілля сільського населення, мовленню яких була притаманне яскраве діалектне забарвлення, у місто; 2) мовний консерватизм львів'ян похилого віку – носіїв старої львівської норми, мовленнєві навички яких формувалися в довоєнний період; 3) зорієнтованість на локальну мовну культуру, активізація діалектного мовлення у Львові на тлі розширення сфери буття діалектної мови в українському просторі сьогодення як один із проявів процесу демократизації в мові [див.: Сікора 2015[2]].

Матеріалом для дескриптивного осмислення в галицьких граматиках слугують: а) норми, які становили діалектні диференційні риси, притаманні львівському койне; б) спорадичні історичні коментарі до пропагованих норм; в) мова граматик, яка маніфестує тодішню регіональну літературну практику і вищий ступінь зближення орфоепічної норми з орфографічною нормою. Норми, засвідчені в галицьких граматиках та властиві сучасному львівському койне, поділяємо на: 1) кодифіковані – такі, що прописані в граматиках як нормативні; 2) некодифіковані – на наявність форм в усному мовленні львів'ян вказує те, що автори граматики наводять такі форми поряд із правильними як ненормативні; 3) некодифіковані, але використовувані в мові текстів граматик (рідко – уживані як ілюстративний матеріал).

Літературна норма, яка була узаконена галицькими граматиками, не нівелювалася, на відміну, наприклад, від старої московської, виробленої наприкінці XIX – на початку XX ст., про занепад якої писав ще в 1936 році Л. Щерба, зауважуючи, що стара московська вимова остаточно занепала в мовній практиці москвичів, оскільки зберігається лише на сторінках

орфоепічних підручників та частково в мовленні театральних акторів [Щерба 1936]. Для соціуму Львова сьогодні характерне співжиття діалектних диференційних рис, які були властиві старій львівській нормі, та літературних, нормативних. Сучасні відхилення від літературної норми зумовлені здебільшого впливом російської мови та часто мають загальноукраїнський характер. Отже, стара львівська норма, яка еволюціювала в сучасну львівську норму, збереглася в сучасному львівському узусі, змінивши свої функційні параметри (ідеться про центральне чи периферійне положення тих чи тих діалектних явищ у мовленні львів'ян різних поколінь та соціальних прошарків, різне представлення цих явищ у комунікативних сферах). Основна відмінність їхнього функціювання в соціумі Львова порівняно з функціюванням у мовленні представників центральних та східних областей полягає в ширшій сфері вживання, що більше чи менше виявлено в різних вікових та соціальних групах, а також охопленні ширшого сегменту мовної практики мовця.

Щодо мовних відмінностей між віковими групами львів'ян, основою яких є відносні відмінності в мовній свідомості трьох поколінь, то можемо однозначно стверджувати, що норми, пропаговані галицькими граматиками та збережені в сучасному львівському койне, найяскравіше представлені в мовленні львів'ян старшого покоління, адже найкраще діалектні риси зберігаються в консервативному мовленні людей похилого віку. Якщо говорити про сучасне львівське мовлення – основу західноукраїнського (галицького) варіанта української мови, то інтелігенція старшої вікової групи є носієм цінної лінгвальної інформації також з огляду на те, що її мовне формування припадає на 20–40 рр. XX ст., – період, коли мовна ситуація в місті була багатокомпонентною. Однак ми дотримуємося загальноприйнятої в сучасній соціолінгвістиці думки про те, що диференціація мови у зв'язку із соціальним розшаруванням соціуму, а радше кореляція між мовними рисами та їхньою віднесеністю до соціальної групи не може бути однозначною та прямолійною, оскільки насправді така кореляція є надзвичайно складною та неоднорідною [Беликов, Крысин 2001: 64], що підтвердили і наші спостереженнями над сучасним львівським мовленням. Хоч у мовців молодшого та середнього віку діалектні особливості змінюються під впливом інших різновидів мови (літературний стандарт, жаргон, сленг, просторіччя), серед яких зазвичай найбільший вплив чинить літературний стандарт, проте з віком унаслідок так званої мовної регресії відбувається активізація рідних діалектних особливостей мовлення, що забезпечує в подальшому їхнє збереження [див.: Вахтин, Головко 2004: 130]. Доречно буде також процитувати А. Єдлічку, який вважав, що «вирішальне центральне положення займає мовна свідомість середнього покоління, у представників старшого

покоління треба враховувати існування пережиткових елементів більш старої норми і, як наслідок, відмінну оцінку більш нових елементів мови чи інновацій…» [Едличка 1988: 39].

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Норми галицьких граматик віддзеркалюють особливості львівського койне періоду створення граматик і є фіксаторами старої львівської норми. Зіставлення кодифікаційних канонів галицьких граматик із сучасним станом львівського мовлення, функціюванням у ньому діалектних диференційних рис, підтверджує припущення про те, що в доборі нормативних приписів автори-граматисти орієнтувалися на тогочасний львівський літературний узус.

2. У галицьких граматиках відбулася трансформація мовних рис із узусної, розмовної форми в кодифіковану, літературну форму побутування львівського койне. Отож галицькі граматики узаконили розшарування койне за соціальною базою його носіїв.

3. Пропаговані галицькими кодифікаторами мовні норми на сучасному синхронному зрізі становлять діалектні диференційні риси львівського койне, відмінні від сучасного літературного стандарту.

4. Унаслідок порівняльного аналізу пропагованих у галицьких граматиках норм у зіставленні з матеріалами проведеного спостереження за сучасним соціумом Львова виявлено функційну характеристику діалектних диференційних рис галицьких граматик, які притаманні сучасному львівському мовленню: а) перехід із нормативного сегмента в діалектний; б) звуження сфер використання внаслідок соціального та вікового обмеження кола їхніх носіїв; в) часткове обмеження сфери використання сімейними та побутовими ситуаціями.

5. Галицькі граматики сприяли посиленню значущості української мови в умовах домінування польської мови, мови із статусом державності; розширили функції львівського койне як унормованої, наддіалектної форми української мови, надали нормативного статусу регіональним рисам, водночас утверджуючи статус львівського койне, якому були властиві ці риси, та відсіюючи знижені елементи львівського койне як периферійні, притаманні нижчому типові мовлення порівняно з літературним.

Як бачимо, є підстави вважати галицькі граматики XIX – початку XX ст. важливими писемними пам'ятками тогочасного львівського койне, особливим типом джерела дослідження сучасного львівського койне, який до деякої міри уможливлює осмислення структури львівського мовлення в живій динаміці крізь призму її історичного руху за понадстолітній період, враховуючи зміни в його системі, нормі та функціюванні. Для дослідника львівського мовлення галицькі граматики – потенційно сильні джерела, оскільки саме вони ілюструють спрямування кодифікаторів на

українське літературне мовлення львівської інтелігенції. На синхронному рівні утвердивши зв'язок писемної форми із живим мовленням львівської інтелігенції, галицькі граматики сприяли збереженню в сучасному львівському мовленні ознак старої львівської норми. Той факт, що риси усного літературного мовлення львівської інтелігенції стали кодифікованими, засвідчені також у регіональній літературній традиції та зарегламентовані суспільством, – це свідчення розвиненості, зрілості тогочасного львівського койне як наддіалектного типу української мови та високої чутливості галицьких кодифікаторів до мовної норми як показника своєї культури й колективного інтелекту. Галицькі граматики засвідчують особливу роль львівського мовлення доби XIX – початку XX ст. в історії української мови, а зокрема в історії української літературної мови, що дає підстави виокремити такі ознаки тогочасного львівського койне, як наддіалектність, розвиненість, престижність, зразковість.

Література

Беликов, Крысин 2001 – Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика: учебник для вузов. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 439 с.

Вахтин, Головко 2004 – Вахтин Н.Б., Головко Е.В. Социолингвистика и социология языка. Учебное пособие. СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2004. 336 с.

Возняк 1911 – Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1911. 340 с.

Гриценко 2007 – Гриценко П.Ю. Наддністрянський говір. *Українська мова: енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. С. 405–406.

Едличка 1988 – Едличка А. Литературный язык в современной коммуникации. *Новое в зарубежной лингвистике*. *Вып. XX. Теория литературного языка в работах ученых ЧССР* / под ред. Н.А. Кондрашова. Москва: Прогресс, 1988. С. 38–135.

Лесів 1997 – Лесів М. Українські говірки в Польщі. Варшава: Вид-во «Український Архів», 1997. 495 с.

Лесюк 2014 – Лесюк М. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.

Масенко 2007 – Масенко Л.Т. Койне. *Українська мова: енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. С. 269–270.

Матвіяс 1998 – Матвіяс І.Г. Варіанти української літературної мови. Київ: Національна академія наук України, Інститут української мови, 1998. 162 с.

Мацюк 2001 – Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 373 с.

Німчук 2007 – Німчук В.В. Пам'ятка української мови. *Українська мова: енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. С. 473–475.

Сікора 2015[1] – Сікора Г. Львівське мовлення у термінах та визначеннях. *Термінологічний вісник. Зб. наук. пр.*: у 2 ч. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2015. Вип. 3 (2). С. 62–80.

Сікора 2015[2] – Сікора Г. Про одну із тенденцій розвитку сучасної української мови. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht».* Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2014 Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier Verlag Otto Sagner. München–Berlin, 2015. S. 177–188.

Шевельов 1998 – Шевельов Ю. Українська мова в першій половині XX ст. (1900–1941). Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 212 с.

Щерба – Щерба Л.В. О нормах образцового русского произношения. URL: http://www.ruthenia.ru/apr/textes/sherba/sherba6.htm

Grimm 1999 – Grimm J. Vorrede. Grimm J. Deutshe Grammatik I (2-nd edition). Foundations of indo-european comparative Philology, 1800–1850 / ed. by Pox Harris. London; New York, 1999. Vol. 4. P. V–XX.

Матеріали

●

Materials

Наталія Хібеба
Львів

Матеріали до словника говірки села Росохи Старосамбірського району Львівської області (Є–Я)

Materials for the dictionary of the microdialect of the village of Rosokhy, Staryi Sambir District, Lviv Region (YE–YA)

Представлений у статті фрагмент словника (літери Є–Я) продовжує лексикографічну працю однієї говірки – села Росохи Старосамбірського району Львівської області[1]. Словник сформовано на підставі записів авторки суцільних текстів різної тематики від діалектоносіїв у липні 2010 року під час колективної експедиції «Тексти: мовнокультурний аспект», яку організував відділ української мови Інституту українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича та НТШ у Львові (керівник проекту – Наталя Хобзей). Діалектне мовлення села Росохи ще не було об'єктом спеціального лексикографічного опрацювання, що мотивує цю працю – представити автентичне мовлення росохівців.

Реєстр словника – слова, сталі словосполучення, фразеологічні звороти, прислів'я та приказки. Це лексика, відома літературній мові (позначена локальними особливостями у вимові (діал. *ло́вка* – літ. *лавка*, *скі́ра* – літ. *шкіра*, *слава́к* – літ. *словак*), наголошуванні (*ліщина́* – літ. *ліщи́на*, *ру́м'яний* – літ. *румʼя́ний*, *сміятися* – літ. *смія́тися*), граматиці (*маргари́на* – літ. *маргарин*, *ме́біль* – літ. *меблі*) або ж має відмінне від

[1] Хібеба Н. Матеріали до словника говірки села Росохи Старосамбірського району Львівської області. *Лінгвістика: зб. наук. пр.*; за заг. ред. проф. К.Д. Глуховцевої. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. № 2(41). С. 83–103.

літературного значення (*війна́ обр*. ‘весільна свита (оточення) нареченого)’, *відбива́ти* ‘відмовляти від одруження’ та ін.) і вузьколокальна (*заверéчи* ‘закинути’, *кома́шні* ‘гуртове шаткування капусти та гостина із цього приводу’, *бу́ля* ‘картопля’ та ін.). Цінними для лексикографічної праці такого типу, безперечно, є рідкісні, оригінальні слова та вислови, які вдалося зафіксувати (*пожва́кати* ‘договоритися за придане’, *там хроба́к йе* ‘уявна тварина, якою лякають дітей’ та ін.).

Засвідчено чималу кількість полонізмів (*бальо́н* ‘м’яч’, *форе́нга* ‘корогва’, *офірува́ти* ‘жертвувати’ та ін.), а також виявлено інтерферентний вплив російської мови (*боліти* ‘хворіти’, *ви́лка* ‘виделка’, *грузи́ти* ‘вантажити’, *спра́вка* ‘довідка’).

Застосовано спрощене транскрибування текстів та надрядковий наголос, щоб удоступнити словник для якнайширшого кола зацікавлених читачів.

Структура словникової статті та її оформлення вже адаптовані в словниках серії «Діалектологічна скриня»[2]: реєстрове слово, яке передано літературною графікою (за абеткою), граматичний коментар (для іменників зазначено число; збірні іменники позначені скороченням *зб.*; для дієслів – вид), ремарки подано курсивом (вказують на стилістичне чи емоційно-експресивне забарвлення), тлумачення, ілюстративний матеріал.

Значення реєстрових одиниць викладено літературним відповідником (*акафі́ст* ‘ака́фіст’ (за потреби зазначено нормативний наголос)), описово (*за Австрії* ‘за часів Австро-Угорської імперії’), за допомогою синонімів (*ба́йка* ‘дурниця, вигадка’) чи за допомогою вокабул, які виділено курсивом, наприклад: **вінéць** (*мн*. ві́ньці) *обр*. 2. вінкоподібний купований головний убір нареченої, який чіпають на *коро́ну 1*.

Фонетичні та граматичні варіанти подано як окремі гасла і мають відсилач (→) до інваріанта (найбільш належний до літературного відповідника або ж – у разі його відсутності – за абеткою): **ни́ньки → ни́нька**; **зи́чити → жи́чити**. Фонетичні варіанти подано в дужках: **дру́жка** (**дру́шка**).

Синоніми зафіксовано після значка ||; синоніми наведено після першого слова за абеткою: **перéд** давніш || **перéчи**, **пéрші**, **рáньче** та ін. Омоніми подано в окремих словникових статтях:

заби́ти[1] забути

за́бити[2] убити.

Словосполучення, фразеологізми та описові конструкції наведено під ключовим словом після значка ●, наприклад:

[2] Книжкова серія, заснована 2003 року у відділі української мови Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України (Львів).

лі́тний літній

● **лі́тна ку́хня → ку́хня**

принімáти брати до рук; приймати

● **принімáти дітúну → дітúна**

Цитати-ілюстрації можуть бути різного обсягу – від одного речення до мінітексту, що залежить від потреби пояснити деталі семантики.

Урізноманітнюють словник фрагменти зв'язного мовлення – народні сентенції про морально-етичні правила поведінки мешканців села Росохи, реалізовані у мовленнєвих формулах:

– подяки: *Дя́кую ти, Го́споди, шо мені́ дав день перебу́ти, дай мені́ ніч переночува́ти в ще́стю, здоро́в'ю*;

– прохання (*Бо́же боро́ни, Дай Бо́же небо, най Бог дару́є*);

– заборони (*Не дава́ти ді́вку пред ді́вков* – не можна видавати заміж молодшу доньку швидше за старшу);

– оберегу (*Хто шо ро́бе, то на не́го неха́й па́дає* – вислів, яким застерігають себе від людей, які, намовляючи, накликають біду) та ін.

Прокльони, погрози чи лайки подано після значка 💣: *А бода́й їх всіх ло́маний*;

після ◙ – паремії: *Хло́пець сі же́не солом'я́ний, а ді́вка не мо́же сі віддати́ золота́; Як ся посте́лиш, так буде́ш спов*;

після ▲ – образні вислови, які виголошують під час виконання тієї чи іншої обрядодії або які мають стосунок до обрядодій: *Бу́деш ро́дила, то ті не зруба́ю, а як не бу́деш ро́дила, то ті зруба́ю* – вислів, яким «лякають» яблуню, щоб рясно родила; *Мо́ї ключі́ в вівсі, ході́т дівча́та за мнов всі* – так промовляє наречена, ідучи до шлюбу, щоб інші дівчата швидко повиходили заміж);

після ♫ – ілюстрації з пісень.

Спеціальні позначки маркують галузь використання; багатий різнотематичний мовний матеріал представлено лексикою кулінарною (*бульбе́ник, запра́вка, пече́ні*), медичною (*гри́па, струп, склірóз*), будівельною (*ґóнцьо, поцінькóваний*), ботанічною (*буда́к, барві́нок, квас*), орнітологічною (*бу́ська*), музичною (*бу́бен, гармóнія*), церковною (*Веде́ниє, парастáс, Пе́рша Ма́тка Бі́жа*), а також дитячою (*хóйці*). Реєстр словника містить обрядові слова, які репрезентують весільний, родильний обряди, чин похорону (*бзóрини, сва́шка, кри́жма, пращáня, нóші*), відображаючи не тільки особливості говірки, а й духовну культуру, світогляд її носіїв.

Стилістично марковані слова позначено ремарками: ремарки *згруб.* – згрубіле (*банячи́ско, найдуши́ско*), *здріб.* – здрібніле (*кріпе́ць, стаєнка*), *знев.* – зневажливе (*маскáль, освободи́тель*), *пестл.* – пестливе (*дівча́, стари́йкий*), *вульг.* – вульгарне (*ку́рва, шльóндра*).

Стрілкою ↔ позначено слова з ідентичною семантикою: **буля́ник ↔ бульбе́ник**.

Якщо значення слова не вдається точно з'ясувати або ж воно є сумнівним, недостатньо зрозумілим з ілюстрації, використано знак запитання '?', наприклад, **дзі́нькало** '?': *Такі пати́кє, дзі́нькало і юш.*

Євангє́лиє *церк.* Євангеліє

єдє́н (їдє́н) один, **єдна́ (їдна́)** одна, **єдно́ (їдне́, їдно́)** один, *мн.* **єдні́ (їдні́)** одні: *Корова́й див єдє́н, йшли до сьлюбу*; *Їдну́ дівку без дру́гу не даю́т*

● **єдно́ пе́ред дру́гого** наввипередки: *Типе́р ти́ми часа́ми ду́же єдно́ пе́ред дру́гого ро́блят па́м'ятники*

єдина́чка єдина дочка в батьків; одиначка: *Я була́ но єдна́ в ма́ми, ше два брати́, я та́як єдина́чка*

єдна́ → єдє́н

єдна́че інакше: *То в ко́ждім селі́ єдна́че*

єдна́чий інакший, інший: *То би́ли єдна́чі хати́, то така́ будо́ва би́ла, як ше в го́рах* ‖ **єна́кший**, **є́нчий**

єдні́ → єдє́н

єдно́ → єдє́н

є́йце (*мн.* **є́йця**) яйце: *Звари́ла тако́го борщу́ з ква́су, да́ла є́йця чоти́ри-пйє́ть*

єна́кший ↔ єдна́чий: *Ка́жда сто́нчка єна́кша*

є́нчий ↔ єдна́чий: *А типе́рка хто шо вміє, тепе́р є́нчий закон*

жало́ба скорбота за померлим; жалоба: *Рас спита́ли свяще́ника, чи обов'язко́во трима́ти жало́бу, а він ка́же, як се ва́ша во́ля*

жа́рити сильно гріти; палити (про сонце): *Шпихлі́р така́ стодо́ла бу́ла, там ся нагору́ ви́лізе, і там не жа́ре*

же що: *Так бу́ло, же не зна́ла, до не́ї прийшли́ в сва́ти*

жеби́ аби; щоб: *Дай мені́ п'ятна́йціть копійок, жеби́ я собі́ взяла́ во́ди та́мка*

желі́ско праска: *І надворі́ може би́ло суши́ти, а́ле тре́ба погла́дити желі́ском*

желу́док шлунок

жена́тий одружений; жонатий: *То молодьо́ж, жена́ті не йшли*

жени́ти одружувати (хлопця); женити: *Як ві́тром кру́тит, то ка́жут, шо то ся ді́тко же́нит*

● **жени́ти до ха́ти** після одруження мешкати разом із батьками: *Чи я бе́ру невісту до ха́ти, чи я си́на до ха́ти же́ню*

живі́т живіт

● **з живото́м весі́ля → весі́ля́**

● **ма́ти <пе́ред собо́в> живі́т** бути вагітною: *Я ходи́ла на кальва́рію с сво́їм чоловіко́м, вже_м тро́хи живі́т ма́ла, вже шти́ри мі́сяці* ‖ **<бу́ти> на при́знаці**

жид єврей

жите́ життя: *Яке́ то жите́ бу́де*?

жи́ти жити

● **жи́ти на ві́ру** жити без офіційної реєстрації подружжя: *Шо на ві́ру жи́ют*

жи́тний житній: *Жи́тний хліб, чо́рний таки́й, як я ма́ю ту ку́сник*

житю́ха *фам*. спосіб існування, житуха: *От така́ би́ла житю́ха*

жи́чити (**зи́чити**) бажати; зичити

▲ **зійди́ з ме́не на то́го, хто мені́ зла зи́чит**

жичли́вий зичливий: *Є такі́ шо нежичли́ві, а є до́брі, жичли́ві*

жі́нка жінка

● **нечи́ста жі́нка ↔ нечи́ста**

за А́встрії за часів Австро-Угорської імперії: *Ше за А́встрії там би́ла ко́рчма ко́ло це́ркви жидівська*

заба́вка (*мн*. **забавкє́**) іграшка; забавка: *Типе́р пів мішка́ забаво́к*

заби́ти[1] забути: *Я й тро́хи заби́ла*

за́бити[2] убити: *Ми йдем, йой, та́та тво́го за́били*

заве́дено прийнято за правило; заведено: *То такє́ заве́дено бу́ло, таки́й звича́й*

завере́чи закинути: *Бра́ли ве́льон замі́чували на молодо́го, а дружби́ пильнува́ли то́го і не дали́ завере́чи*

заверну́ти повернути назад; завернути: *Ка́жут, я вже так дале́ко бу́ла, такі́ кві́ти, така́ широ́ка доро́га, а ви мене́ заверну́ли с то́ї доро́ги*

зави́тисі (**зави́тися**) 1. завагітніти: *Вона́ гру́ба, вона́ зави́ласі*

2. *знев.* народити нешлюбну дитину

зави́тися → зави́тисі

зави́тка ↔ ба́ба 3

зав'я́зувати робити вузол; зав'язувати

● **зав'я́зувати ху́щя** *обр*. надягати нареченій головний убір заміжньої жінки: *По весілю́ навоста́тку зав'я́зували ху́щя молоді́*

● **зав'я́зувати черво́не** пов'язувати на руку червону нитку, стрічку та ін. як оберіг від *вроків*: *Каза́ли, шо зав'я́зували черво́не шось на ру́ку, ни́тку або́ сто́нчку*

загне́ний який має дугоподібну форму; зігнутий: *То такі́ висо́кі загне́ні паличкі́, загне́на, а́ле висо́ка*

загорну́тисі одягнути верхній одяг: *Загорну́тисі не би́ло в шо, то́рби не би́ло, кни́жки не би́ло*

загороди́ти створити перешкоду; загородити

● **загороди́ти гости́нець** *обр*. створити перешкоду на шляху весільним гостям нареченого ‖ **роби́ти церемо́нію**, **ста́вити сто́лик**

загороджéний загороджений: *Ше_смо тодí бу́ли загороджéні колю́чим дро́том, нич_смо не ви́діли і не зна́ли*

заготíвщик заготівельник: *Мій чоловíк бив заготíвщиком*

загребти́ закопати: *Загреблú без тру́но, без всьо́го, так покла́ли*

загри́зтисі зажуритися: *Так сі загри́зла, шо ї перевелú на п'я́тий курс*

загри́мати загрюкати; загримати: *Бу́ли такí шо не ховáли, а пóтім душá прийшлá і загри́мала до свящéника до хáти*

з да́вна-давéн давно: *То ше з дáвна-давéн ше стáрші за мéне казáли, шо там пляц погáний*

задивля́тисі захоплено дивитися; задивлятися: *Вагíтна не мож задивля́тисі на кíно, хібá гáрне, то ше мош*

заду́мати запланувати; задумати: *Заду́мав та й постáвив хрест*

заїда́ти замучувати докорами; заїдати: *Як дóбрий чоловíк, не трéба заїдáти, трéба фáйно кóло нéго ходи́ти*

зайти́ проникнути, поширитися; зайти: *Я не знáю вíтки то до нас зайшлó*

за́кім поки: *За́кім ше не ви́везли на Сúбір*

закінче́ний закíнчений: *А мій син рóбит лíсним, ше будóва не закінчéна*

закладáти починати будувати; закладати: *Ци музéй закладáли, хтíли тóго бамбéтля?*

закома́ндувати вирішити, розпорядитися: *Як хто си закомáндував*

зако́н норма поведінки, звичай; закон

зало́жено прийнято: *То в однíм селí бу́ло зало́жено шо в дру́гий день, а ту в нас тóго дня самóго*

залюби́ти покохати: *Та він ше в шкóлі залюби́в*

замаєти → маєти

замаїти → маєти

заметáти → замíчувати

замикне́ний (**за́мкнений**) зачинений: *Хáта не замикнéна бúла*; *За́мкнені двéрі*

замíжні́ший заможніший: *Як бив замíжні́ший, робúв весілʼя якéсь такєвó*

замíтувати, *док*. **заметáти** закидати; засипати: *Заметáли мерлóго, повідáли ми, шо йдут жінкє́ ту глúну бéрут*

за́мкнений → замикне́ний

замока́ти ставати мокрим; замокати: *Йой сíно, йой замокáє*

замудре́ний гордовитий, пихатий, зверхній: *Бу́ли такí трóха замудрéні дівкє́*

за́мужна ↔ віддáна: *То ше залéже дівчáта, чи ви за́мужні*

занеха́ти довести до занепаду; занехаяти: *Занехáли то всьо*

запе́рти зачинити; заперти: *Ма́ксимчику, запери́ две́рі*
запеча́тати:
● **запеча́тати гріб → гріб**
запи́танє запитання: *Я вам даю́ запи́танє таке́*
запізни́ти запізнитися: *І запізни́ла на пе́ршу*
за́повіди (*перев. мн.*) *церк.* оголошення про майбутній шлюб: *За́повіди йшли в їдну́ неді́лю, в дру́гу, тре́ту* ‖ **о́повіди** (**во́повіди**)
● **голоси́ти за́повіди** *церк.* оголошувати в церкві про майбутній шлюб ‖ **голоси́ти о́повіди**, **чита́ти о́повіди**
● **не́сти на за́повіди** іти до священника домовлятися про вінчання, приносячи дарунок (переважно продукти власного виробництва, птицю) ‖ **не́сти на во́повіди**
запомина́ти, *док.* **запомня́тати** запам'ятовувати: *То є раз в житю́ і то не тре́ба запомина́ти*; *Не запомня́тати то всьо, то літа́ пройшли́*
запомня́тати → запомина́ти
запра́вка *кул.* підсмажене борошно на маслі з додаванням часнику для заправлення страв; засмажка: *Дали́ запра́вку, муку́ піджа́рили на часнику́ чи на ма́слі*
зап'я́ти устромити: *Там яку́сь кві́тку зап'ялú*
засіда́ти сідати де-небудь; засідати: *Тоди́ ре́шту засіда́ли го́сьці*
заслó́нювати завішувати; заслоняти: *Я зна́ю, шо заслó́нювали п'єц пла́хтов, бо мо́же молода́ повісти*: *яка́ в п'є́цу я́ма, бо до ро́ку вмре та́то й ма́ма*
заста́ва кордон: *Мені́ дали́ діля́нку бураку́ там, де заста́ва тепе́р*
заста́вити змусити: *Ну то шо він го заста́вит*?
заступле́ний затулений, загороджений
зато́пувати покривати водою; затоплювати: *Торі́к зато́пувало, то́го ро́ку ше гі́рше*
захо́вуватися приховувати щось перед іншими; заховуватися: *Та вона́ ся захо́вувала, як ходи́ла до спо́віди*
заходи́ти статися, трапитися: *Всі яблунькé нє, мо́же ті, шо тро́ха ро́дит, тро́ха нє, чи яка́ хворо́ба заходи́ла*
зача́ти → зачина́ти
зачепи́ти (**зачіпи́ти**) 1. зачепити: *Зачепи́ли за ру́ку, старо́ста перевів без сті́л, же́би дівча́та віддава́ли*
2. почати, розпочати: *Десь таке́ бу́ло, шо голова́ зачі́плит боліти*
зачина́ти, *док.* **зача́ти** (**зачє́ти**, **зачи́ти**) починати; зачинати: ♫ *Прийди́, Бо́жейко, і благослови́, і ти, Бо́жая Ма́ти, весіля́ зачина́ти*; *Я зачи́в вози́ти проду́кта під фронт*
зачє́ти → зачина́ти
зачи́ти → зачина́ти

зачіпи́ти → зачепи́ти

зашко́дити завадити; зашкодити: *Би ни́хто там не ходи́в, би не зашко́дило*

зби́тки витівки, жарти; збитки: *Та не йдіт ско́рше, та не йдіт ско́рше, а вона́ його́ щі́пне, то зби́тки!*

збиткува́ти глумитися, знущатися: *Впере́д ро́дичі збиткува́ли, шо вони́ з дітьми́*

зве́рху поверх чогось; зверху: *Зве́рху посу́плят цу́кром, помастя́т яйко́м*

зві́дтам (звіта́м) → ві́дтам

звіта́м → зві́дтам

звича́й звичай: *Та то був звича́й з ді́да-пра́ді́да*

звізда́ *обр*. різдвяний атрибут у вигляді зірки: *Зі звізді́в ходи́ли, пали́ли свічку під вікно́м*

● **роби́ти звізду́** *обр*. виготовляти *звізду*: *Та звізда́ була́ робле́на таки́й папі́р коли́сь був вуськи́й, приноси́ли олію, шоб воно́ сі зблища́ло, свічку і тоди́ ту свічку запа́лювали і то крути́в і воно́ так в рі́зних кольора́х під вікно́м. Тепе́р не ро́блят звізд, тоди́ роби́ли*

зго́ри згори: *Яки́йсь клец плив згóри*

зди́бати зустріти: *І якбу́ його́ зди́бали, були́ би за́били*

здойма́ти, *док*. **здойми́ти** скидати, знімати

● **здойма́ти вельо́н → ве́льо́н**

● **здойма́ти коро́ну → коро́на**

здойми́ти → здойма́ти

здоро́вий який має міцне здоров'я; здоровий

▲ **хай здоро́ве бу́де, хай здоро́ве росте́!** побажання новонародженому

зеле́ний зелений

● **Зеле́на субо́та** *обр*. субота напередодні свята Трійці, коли поминають померлих та прикрашають оселю зеленню: *Пе́ред Зеле́ними свя́тами в Зеле́ну субо́ту поміна́ли поме́рших*

● **Зеле́ні свя́та** *церк*. Зіслання Святого Духа

зе́рно зерно́: *Чи сестра́, чи хтось за́раз сію́т зе́рно, так сію́т зе́рно довко́ла*

зийти́ → зійти́ 1

зи́чити → жи́чити

зійти́ (зийти́) 1. піднятися над обрієм; зійти: *Вече́ряти юш, коли́ пе́рша зі́рка зи́йде*

2. обійти; зійти: *Ціле́ мі́сто зійшли́*

зіставáтися продовжувати перебувати; зоставатися: *Лю́ди дава́ли гро́ші, щоб зіставáлися ко́ло на́шої це́ркви*

зладѝти приготувати; зладити: *Не бѝло такóї модѝ, би дівка не мáла перѝни, а котрá бѝла, зладѝла перѝну наперéд*

зле погано; зле: *То є такí ворожѝлі, шо вонѝ тóї вóди пильнýют, бо хóчут тóї вóди шось комýсь зробѝти зле*

змíтувати метати, кидати: *Змíтували на вýгля, во рахувáли вýгля з-пíд кýхні, рахувáли, вмѝли тим дітѝну, тов водóв, – і всьо*

знáти знати

- **знáти дочѝста** дуже добре розумітися на чомусь: *Всьо знáю дочѝста*

знáтисі мати інтимні стосунки: *То був такѝй закóн, же дівчина мýсіла дотрѝмати вінéць, моглá з тим хлóпцем знáтисі, як шлюб взялá*

значáла ↔ вперéд: *Значáла бив червóний кінь, не бíлий, не чóрний, бо то не мóжна*

знáчінє значення: *А, то там мáє знáчінє*

знéстися зібрати докупи: *Хíбá бѝла дýже бíдна дівка, то воná давáла снідáня пáрене молокó с хлíбом, то шо ся бабѝ знéсли*

знимáти:

- **хліб знимáти** збирати сільськогосподарські культури; знімати: *Де пóле сі гранѝчит, кінчáє, то той хліб знимáют*

знѝмка фотографія: *Люди богáто повиїжджáли в Амéрику, Фрáнцію, знимкѝ висилали в вельóнах такúх дóвгих*

знов знову, знов

зóвтра завтра: *Комáшню робѝли, капýсту самѝ шіткувáли, нѝська бѝло в мéне, зóвтра в вас*

зрáна зранку

зýпа суп: *Перéд зýпи сі варѝло баняк такѝй велѝкий*

инáкше (**иннáкше**) по-іншому: *Перéд бѝло инáкше, перéд бíдно сі жѝло*

иннáкше → инáкше

Івáна *церк*. свято Івана Купали: *Тóго Івáна перéд на Купáли назывáли, то припадýє Івáна пéред Петрівков*

Ілí *церк*. свято пророка Іллі: *Ілí то бýде другóго сéрпні*

ітѝ (**йти**) рухатися; іти

- **йти в рядóк** іти один за одним: *Люди йшли в рядóк*
- **ітѝ в придáне → придáне**
- **ітѝ в свáти → свáти**
- **<ітѝ> на вѝвід → вѝвід**
- **ітѝ на родѝни → родѝни**
- **йти биз стіл** *обр*. іти через стіл (про наречених): *І тодѝ йшли биз стіл, молодѝй і молодá йшли биз стіл, ссýнули там і перевéли, взєв друžба чи старóста за рýку перевíв однé, друге*

● **йти з вохо́ти → вохо́та**
● **йти на дру́гі ді́ти** одружуватися із жінкою, яка має дітей
● **там не йди, там не стань** про неможливість догодити комусь

їдá їжа, страва ‖ **ї́дженя**
● **пе́рша їдá** найуживаніша їжа: *Жи́тний хліб накла́ли, чесно́к, о́то би́ла пе́рша їдá*
ї́дженя ↔ їдá: *Хлі́ба спекла́, і то вже бу́ло ї́дженя, снідáня би́ло*
їдéн → єдéн
їднá → єдéн
їднáкий однаковий: *А ксьонзи́ є тиж: і като́лики, і правосла́вні, а́ле не всі їднáкі*
їднáко ↔ все їднó: *Не всі зна́ли їднáко*
▲ **не всі їднáко сі мо́лят, не всі їднáко ві́рят**
їднí → єдéн
їднó → єдéн
ї́мость (**ї́мосць**) дружина священника: *Ї́мость каже, напекла́ ці́лу то́рбу було́к і віднéсла дí тям*
ї́мосць → ї́мость

йма́ти ловити: *Шо ше ра́ньше не дава́ли, по́під ві́кна йма́ли, втіка́ли*
йой ой; йой: *Йой сі́но, йой гра́бати*
Йорда́н (**Йорда́нь**) *церк*. Богоявлення Господнє; Йордан: *То є Йорда́нь, лю́ди си во́ду сві́тят і си во́зьмут додо́му і та во́да помічна́* ‖ **Йорданéц**
● **по Йордани́** після *Йордану*
Йорданéц *здріб*. *до* **Йорда́н**: *То ся нази́ват Щедри́й ве́чір, Йорданéц*
Йорда́нь → Йорда́н
йти → іти́

кавалє́р (**кава́лір**) хлопець шлюбного віку; парубок: *Ше кавалє́ром, то вже ся вжени́в і ше ганя́в*
кава́лір → кавалє́р
ка́ждий (**ко́ждий**), **ка́жда**, **ка́жде** кожний: *Ка́жда молода́ бе́ре сво́ю скри́ню*
кази́тисі скаженіти; казитися: *Цар І́род, як дові́дав, то сі кази́в*
калго́сп колгосп: *Поробу́ли калго́спи*
канто́вий який має чотири канти; квадратний; гострокутний: *Кру́глі мо́жуть би́ти, канто́ві моти́кі*
канто́ра контора
капа́рский (**капа́рський**) злиденний: *То би́ло капа́рське житє́*

капа́рство злидні; капарство: *Я капа́рства свій вік пережи́ла, а тепе́р я хо́чу жи́ти*

капа́рський → капа́рский

капіта́льний небачений, надзвичайний: *Не посади́в бу́льби, не би́ло шо їсти, голоді́вка капіта́льна*

ка́пці *мн*. хатнє взуття: *Ту ка́пці каза́ли, ши́ли з чого-небу́ть, з матері́ї та натя́гне на но́ги, би не бо́сий*

Ка́ська *фам*. Катерина: *Ка́ська – від Катери́на*

катафа́лька катафалк: *Дивіцці, положи́ли на катафа́льку* ‖ **катафа́льок**

катафа́льок ↔ катафа́лька: *Йдут пращ́ати, забира́ют с ха́ти люди́ну, цілю́ют а́бо на катафа́льці забира́ют труну́*

катє́ха *церк*. релігійна книга, катехізис: *Свящє́ник вчив їх катє́хи*

квас *бот*. щавель: *За рік, мо́же за два, звари́ла тако́го борщу́ з ква́су* ‖ **квасо́к**

квасо́к ↔ квас: *Нарва́ла си кваску́ і той квасо́к їм*

квітни́й квітастий: *Патичо́к обмо́тали яки́м папе́ром квітни́м*

ке́лішок (**келю́шок**) чарка; келишок: *Ке́лішком їдни́м всіх горівкє поділи́ли*

келю́шок → ке́лішок

кі́лько́ скільки: *Кі́лько так би́ло, шо не взяв*; *Ми їсти носи́ли, кілько́ но я пирогі́в нануси́ла*

кі́но кінофільм: *Вагі́тна не мош задивля́тисі на кі́но, хіба́ га́рне, то ше мош*

кістє́ *зб*. кістки: *Би кістє́ не поламáло*

кі́чка *обр*. оздоба на кораваю

кі́шитисі радіти; тішитися: *Ді́ти помага́ли, сі кі́шили*

кі́шка кишка: *Коро́ву зарі́зали чи теля́, то ті кішки́ ви́мили, поцюка́ли на ку́снички*

кланя́тисі (**кланя́тися**) *обр*. етап весільного обряду, коли наречені вклонялися батькам на знак подяки за дар життя, за виховання: *По́тім як при́йдут, молода́ ся з молоди́м кланя́є*; *Кланя́лисі, посіда́ли, благослови́ли, ішли́ до сьлю́бу*

кланя́тися → кланя́тисі

кла́сти класти

● **ба́йки кла́сти → ба́йки**

кли́кати кликати

● *обр*. **кли́кати вороа́й** (**вородаю́**) **→ вороа́й**

● *обр*. **кли́кати Га́лю ↔ кли́кати вороа́й**: *По полу́дню ходи́ли_смо кли́кати Га́лю. Пішли́ на луку́ і співа́ли, Га́лю, Га́лю, а чому́ ти Га́лю не таньцю́єш? А кавале́ри за ни́ми*: *а чому́ ти, Га́лю, не таньцю́єш? А як я ма́ю таньцюва́ти, не ма́ю шо сі вбра́ти. А кавале́р – а чого́ ж ти потребу́єш? Га́лю, Гальо́? А вона́ ка́же,*

поцілу́ємся там майто́чки, сі смія́ли, чи спі́дниці, сміялисі. Ку́плю я ти ше майто́чки, Га́лю, Гальо́

кленé́ба ‘?’: *О ма́ю во́ду, там недале́ко кленé́ба, на пи́й*

клец колода: *Яки́йсь клец плив згóри*

кля́мка клямка: *Но́ги ми́ют в тій водí і кля́мку в две́ріх*

кля́са рік навчання у школі; клас: *То я ше за По́льші ходи́ла, пото́му за ні́мців шти́ри кля́си, бо тоди́ бíльше не бу́ло в Росóхах кля́сів*

● **пе́рша кля́са** дуже добре, найкраще: *А тепе́р любóв пе́рша кля́са*

кмин тмин: *У нас бу́дут ше кмин сьвіти́ли на сьвіто́го Яна*

ко́втати стукати: *Поко́втати де́рево соки́ров, не руба́ти, но поко́втати, ка́жут*

ко́ждий → ка́ждий

кола́чик *обр*. печиво, яке печуть на свято Андрія: *Дівча́та пекли́ на Андрíя такí кола́чики с тíста*

колéґа товариш, приятель: *Хтось колéґі ма́є, роди́ну ма́ї*

колідни́к (*мн*. **колідникé**) колядник: *У нас прихóдят колідникé сами́ свóї з роди́ни на вечéрю, то є пісни́й день, прихóдят, колідýют, погóстíт*

колідува́ти співати колядки, колядувати: *З гармóнійов ходи́ли, і зо бýбнами, і зо скри́пками, приходи́ли пóпід вíкна колідува́ти*

колоті́вця колотівка

колхóз колгосп: *А маши́ни вози́ли бабíв на колхóз*

кома́шні гуртове шаткування капусти та гостина із цього приводу: *Ввéчор би́ла кома́шні, то капýсту сíкли*

комірни́к *обр*. учасник весілля, який відповідає за продукти та спиртні напої: *Не піяк, вíрний, таки́й, шо мнóго ше не ви́нісе, то комірни́к*

кооперати́ва кооператив

ко́пати (**ко́пле**) брикати (про тварин): *Вонá ся пéршим теля́м отели́ла, вонá ко́пле*; *Однá бáба ка́же, як я́лівка ся те́ле шо ко́пле, то тим шнýрком но́ги зв’я́зуют*

копа́ти копати: *Рискáль, шо сі ко́пле зе́млю*

коро́на 1. *обр*. головний убір нареченої – корона (діадема) із камінців чи перлин, до якої приєднано фату: *Коро́ни то такí шляхтичí бра́ли коро́ни*; *Старосьціна ма́ла таку́ коро́ну. Та коро́на бу́ла, всі ві́ньчики, ві́ньці, ві́ньці, я ше се яки́й вінéць купи́ла, вонá ше той нови́й вінéць положи́ла так на ту коро́ну* ‖ **кору́нка**

● **здойма́ти коро́ну** *обр*. частина весільного обряду, коли нареченій знімають *коро́ну*: *Вже як за столо́м молодá в молодо́го, то старосьціна здойма́є ту коро́ну*

2. *церк*. корона, яку використовують під час обряду вінчання (кладуть чи тримають над головами наречених): *Ксьондз дає́ ше коро́ну*

кору́нка ↔ коро́на 1: *Ма́ла кору́нку таку́, стончки́, ше ма́ла ве́льон*
корова́й *обр*. головний весільний хліб: *Я сі віддава́ла, ні́яких короваїв не би́ло ше, бо на́віть хлі́ба не би́ло*
коц грубе вовняне покривало: *А хто пода́рок дає́ там чи ко́вдру, чи там коц га́рний*
кочя́ник качан капусти: *Кочя́ники зби́ли, ли́стя чорні́ше ми́ли*
крамни́ця крамниця; магазин: *Жиди́ всьо, і крамни́ці ма́ют*
кра́яти різати на шматки; краяти: *У нас кла́ли на тру́но хліб, веду́т до ха́ти той хліб кра́яти*
кре́вний родич; кревний: *Та кре́вні то роди́на*; *Мої́ кре́вні повстава́ли, би ся подиви́ли, то не́бо і земля́*
кри́жма *обр*. біле полотно, яке хрещені батьки дарують дитині в день хрестин; крижмо: *Кум с кумо́в му́сіли кри́жму купи́ти, ту кри́жмов накрива́ли діти́ну, ксти́ли*
кри́тисі ховатися; критися: *Апо́столи му́сіли сі кри́ти*
кріпець *здріб*. кріп: *Дала́ тро́ха часнику́, тро́ха кріпцю*
крок крок
● **в кро́ці** дуже близько до чогось: *В те́бе дити́на ма́йже в кро́ці юш*
кропи́ти *обр*. весільний обряд, коли перед шлюбом наречених скроплюють освяченою водою: *Ка́жут, шо то недо́бре, би вдови́ця йшла кропи́ти*
круглі́к *зб*. лісовий матеріал; кругляк: *Тут його́ ха́та тувó поста́влена з тих кру́глих круглікі́ў*
кру́гом рухаючись по колу; кругом: *Жінке́ с хло́пами довко́ла так, кру́гом*
крути́ти: кру́тить *безос.* ламає (про відчуття болю в суглобах перев. на зміну погоди): *Чи то така́ пого́да, чи магні́тні бу́рі, шо люде́й но́ги кру́тіт, ла́мат* ‖ **лама́ти**
ксти́ни 1. *церк., обр*. церковний обряд хрещення
2. *обр*. святкування з нагоди хрещення дитини: *Погости́лисі і всьо, по ксти́нах* ‖ **роди́ни**
ксти́ти 1. *церк., обр*. здійснювати церковний обряд хрещення; хрестити ‖ **хрести́ти 1**
2. зображувати знак хреста над ким-, чим-небудь; хрестити: *Мо́же він знов шо промавля́ти, ксти́ти ті хма́ри* ‖ **хрести́ти 2**
ксєнз (ксьондз) *церк*. священник: *Ксьонз закри́в кни́жку, пішо́в си до ха́ти*
ксьонз → ксєнз
куде́ля кужіль; куделя: *Ходи́ли пря́сти ве́чір, дівча́та бра́ли куделі́*
кульо́к маленький мішечок; кульок: *Не́сла молода́ соро́чку, не́се кульо́к*
культу́рно охайно, гарно: *Прихо́дит оди́н так культу́рно вбра́ний*
ку́льчик сережка

ку́ля частина патрона; куля: *Там би́ли ку́лі, с ку́лі, так ви́товкли і то би́ла обру́чка*

ку́мити *обр*. бути хрещеним батьком чи хрещеною матір'ю стосовно дитини та батьків дитини: *Багáто ку́мила, пішлá віднéсла, помоглá*

ку́па велика кількість чого-небудь; купа: *Ку́па робóти*

купáти, *док*. **скупáти** купати

- **купáти дíда → дíд**
- **купáти молоду́ → молодá**

ку́пчений куплений: *То ку́пчені, то сі купува́ли ті ві́ньці* ‖ **ку́пчий**

ку́пчий ↔ ку́пчений: *Воні́ не пле́ли, но ку́пчий, бíлі квíткі*

ку́рва *вульг*. розпусна жінка; повія

ку́сничок *здріб*. шмат; кусень

ку́тя *обр*., *кул*. одна із дванадцяти страв, яку готують напередодні Різдва чи Водохреща; кутя: *На вечéрю готýют дванáйцíть страв*: *ку́тю, го́лупці, пирогú, грибú, гурóх, капýсту, гро́ші до пирогíв заліпля́ють*

ку́хня приміщення для готування їжі; кухня

- **лíтна ку́хня** приміщення, у якому готують їжу влітку: *Ту мáємо лíтну ку́хню*

ку́ча хлів для свиней

кушéрка акушерка

ла́ґєрь місце, де перебувають полонені; табір: *Ру́ські бра́ли ше в таки́й ла́тєрь*

ла́дний гарний; ладний

лама́ти (**ла́мле, ла́мат**) 1. розділяти; ламати: *Госпóдар бéре хліб, дíлит, ла́мле, по ку́сню худóбі всій*

2. ↔ **крути́ти**

ламлéний відламаний: *Ко́ло сто́ла ламлéний даєт́, а пізні́ще мо́же кра́яти но́жиком*

ланц ланцюг: *Ланцьóм прив'яза́ла*

ла́тканє (**ла́тканя**) *обр*. спів весільних пісень: *То ла́тканє такéт́*; *Нема́ ла́тканя, то би́ло давно́*

ла́тканя → ла́тканє

ла́ткати *обр*. співати весільні пісені: *Баби́ ла́ткали за столо́м, би́ли пісьні такí спеціяльні*

ла́хє одяг: *Ла́хє свóї трéба брáти* ‖ **ла́шя**

ла́шя ↔ ла́хє: *Ла́шя складáйте, старé ла́шя наметáла, стели́ло на ку́пку*

лен льон: *Льон то всі люди сіяли лен*

лéти лити: *Лéют до ко́жної стра́ви*

лéтрика електричне світло: *То є стовп на лéтрику*

ли́стє *зб*. ли́стя: *Я ше назбира́ла ли́стє з чорни́ці*

ли́це обличчя; лице: *Цілюва́лися в ли́ці, всюди*
лиша́тисі, *док*. **лиши́тисі** 1. позбуватися чого-небудь; лишатися: *Я так не лиша́ласі то́го навчанн́є*
2. зоставатися незаміжньою (про дівчину)
● **лиши́тисі дівков до сме́рти → дівка**
лиш́сти → лиши́ти
лиши́ти (**лиш’є́сти**) покинути вагітну дівчину: *Дівка зави́ла, шо лиш́ев ї кава́лір*; *Бу́ли такі́, шо люби́лисі, а бу́ли такі́, шо дити́ну постара́в і лиши́в*
лиши́тися → лиша́тисі
ли́шка ложка: *А ли́шка не па́дає, таки́й густи́й*
ли́шній зайвий: *Ли́шню ло́шку дава́ли, ли́шню ви́лку на столі́*
лі́сний лісник: *Там є А́ня лі́сного, вона́ вчи́телька бу́ла*
літа́ *мн*. роки; літа: *Та я літа́ ма́ю*
ли́тний літній
● **ли́тна ку́хня → ку́хня**
ли́ца (*мн*. **ли́ци**) поводи, віжки: *Прут, ли́ци то шоб керува́в, та́_як коньо́ви*
лічи́ти лікувати: *Нема́ с чого́, бо лічи́в жі́нку*
лі́читися лікуватися: *Люди ка́жут, шо я хору́ю, ка́жут лі́читися*
ліщина́ ліщи́на: *Ку́сник ліщини́*
ло́вка лавка: *Сі́но кла́ли під ло́вку, під вбру́сок*
лупи́нє *зб*. лушпиння, лушпайки: *То хіба́ лупи́нє з цибу́лі*
лю́цький людський

маєток *обр*. придане у вигляді особистих речей нареченої: *Скри́ню бра́ли, її́ маєтки в скри́ню*
маєти (**маїти**), *док*. **замаєти** (**замаїти**) 1. докладати до страви пахучі приправи: *Дала́ тро́хи часнику́, тро́хи кріпцю, тро́ха то́го, тро́ха то́го, замаєла*
2. *обр*. прикрашати оселю гіллям дерев на *Зеле́ні свя́та*: *Ше в неді́лю маєт, на Зеле́ні свя́та довко́ла подві́р’я*
3. *обр*. готувати шлюбне вбрання нареченої, пришпилюючи гілочки мирту чи аспарагусу: *Пе́ред тим ве́чір, дру́жка приходи́ла замаїти сукєнку, пришива́ла мірт, шпара́гус і то по сукєнці*
маїти → маєти
майоне́с *кул*. майонез: *Тоди́ пекла́ з майоне́сом*
мале́йкий маленький: *Мале́йкі ті хло́пці, дівча́та мале́йкі*
мандрува́ти іти, їхати: *Я ніде́ так не мандрува́ла*
ма́нка манна крупа: *Я їй дава́ла ма́нку*
манти́ти виманювати, впрошувати: *Циган́и манти́т люде́й рі́жно, ду́рит*
маргари́на *кул*. маргарин

маска́ль *знев.* росіянин: *Ма́ли де́рево в Хи́рові, маскалі́ забра́ли*
мате́рія тканина; матерія: *Там ма́тері дава́ли яку́сь мате́рії ку́сник чи соро́чку*
ма́ти мати
- **<ма́ти> на со́бі → мі́сячне**
- **ма́ти мі́сячне → мі́сячне**
- **ма́ти <пе́ред собо́в> живі́т ↔ живі́т**

мача́ти (**мачи́ти**) мочати: *Не́сли в потічок і мача́ли сніп в во́ду*
ма́чєнка *кул.* соус, зварений на молоці з муки та яєць: *Набу́ли яє́ць, підбу́ли муко́в, молока́, то ма́чєнка мачи́ти*
мачи́ти → мача́ти
ме́біль меблі: *Там яку́сь ме́біль дава́ли, шо хто мов*
ме́жи поміж, між: *А тепе́р лю́ди сами́ порозне́сут ме́жи собо́в*
мрець покійник: *Та то во́да з мерця́* ‖ **мерли́й**
- **во́да з мерця́** вода, якою обмили померлого (виливають туди, де ніхто не ходить)

мерли́й → мрець
- **мерли́й барві́нок → барві́нок**

мета́ти кидати: *Ко́ло це́ркви мета́ли ді́тям цуке́рки*
ме́тир одиниця виміру довжини; метр: *Ме́тир дров*
ме́трика свідоцтво про народження; метрика: *Пішо́в хло́пець по ме́трику*
ме́шти туфлі: *Я тобі́ приве́зу ве́льон, і суке́нку до́вгу, ме́шти бі́лі*
ми́дниці велика металева миска для гігієнічних чи господарських потреб: *То па́ску пекли́ вели́ку, як ми́дниці*
ми́кати виривати; микати: *Я би́ла сім раз гарешто́вана, мині́ воло́ся з голови́ ми́кали*
мід мед: *Я так во мачє́ла в мід, молоко́, тро́шка то́го дурачка́ з ме́дом*
мізи́нок наймолодша дитина в сім'ї: *Мізи́нок, котре́ в ха́ті на́ймолодше*
мі́сіць проміжок часу; місяць
мі́сьце місце: *Та йшли че́рез сті́л, бо не би́ло мі́сьці ви́йти*
мі́сячне *мед.* менструація: *Ви йде́те до дити́ни, ше діти́на нехреще́на, ма́єте мі́сячне, то та діти́на бу́де в стру́пах*
- **ма́ти мі́сячне** мати менструацію ‖ **ма́ти на со́бі**
- **<ма́ти> на со́бі** *евф.* мати менструацію: *На со́бі каза́ли*
- ▲ **я така́ сама́, як мо́я ма́ма** *евф.* вислів, який промовляє під час шлюбу наречена, яка має менструацію

мі́ти уміти: *Хто мів воро́жити, то шось клов, а хто не вмів, нале́в во́ди, скупо́в*
мі́шаний який складається з чогось різнорідного; мішаний: *Таке́ во сло́во яке́сь по́льське чи яке́сь, мо́же, уго́рське, таке́ бу́ло мі́шане*

міша́ти заваджати, перешкоджати: *Я не хо́чу міша́ти ни си́нови в житю́, ни ді́вці я міша́ти не хо́чу*

міща́ *здріб. до* міх, мішок: *Ви́йшла від ро́списки, ма́є цукє́ркі в міща́ті і надворі́ сі́є, лю́ди збира́юцця*

мно́го багато: *Діте́й би́ло мно́го, мо́я ма́ма ма́ла штирна́йціть*

мня́со м'ясо: *Дрібне́нько мня́са надрібота́ли – і в баня́к*

мо́ва мова ‖ **язи́к**

● **діста́ти мо́ву** вивчити мову: *Та він пото́му да́лі, да́лі, діста́в мо́ву говори́ти*

мо́да звичка, манера поведінки; мода: *Не би́ло то́ї мо́ди, шоб два дни весіля́ би́ло*

мож можна: *То тре спита́ти, чи мож, чи не мож*

молода́ *обр*. наречена: *А типе́рка молода́ йде з друшка́ми* ‖ **неві́ста 2, па́ні молода́**

● **купа́ти молоду́** *обр*. один із етапів весільного обряду, коли наречених (чи тільки наречену) вели або везли на ріку вмиватися

молоде́йкий молоденький: *То нич не вартує́, то молоде́йкє*

молоди́й *обр*. наречений

молоді́ *обр*. молоде подружжя; молодята: *Спеція́льна гря́дка би́ло для молоди́х і вита́к пле́ли ві́нки на го́лову* ‖ **молоді́ята**

мо́лодість *зб*. молодь: *Мо́лодість ви́їхала, мо́лодість не хо́че бу́ти* ‖ **молодьо́ж**

молодьо́ж ↔ мо́лодість: *То молодьо́ж, жена́ті не йшли*

молоді́ята ↔ молоді́: *Молоді́ята ве́зли ми́тися, ра́зом сади́ли*

морг міра землі (0,56 га); морґ: *За́раз гекта́ри ка́жут, а коли́сь мо́рг*

Мости́ска Мостиська: *Він їхав в Мости́ска*

моти́ка сапа; мотика: *В нас кру́глі моти́кі*

муги́кати мукати (про корів): *Всьо муги́че, де є сі́но*?

мура́вка *здріб. до* мурава: *Під по́душку свіче́ну во́ду, тро́хє землі́, мура́вку, то ота́ та земля́ зеле́на, гли́на с тов трав о́в*

му́сіти мусити: *І му́сіла Катру́ся і худо́бі дати́ ї́сти, і коро́ві дати́ ї́сти*

мусо́во обов'язково, неодмінно: *Га́ню, хіба́ я тобі ка́жу то мусо́во, би ти сі віддава́ла*?

набра́ти взяти; набрати: *Набра́ли си на по́ли ї́сти*; *Набра́ла_м се тро́шки рома́шки, назбира́ла звіробо́ю*

наве́рха зверху

навоста́тку (**наоста́тку**) укінці; наостанку: *Корова́й різа́ли наоста́тку, весіля́ сі кінча́ло, в перепо́їни*

навохре́ст (**нао́хрест**) хрестоподібно: *І вилива́ют ту во́ду навохре́ст*; *Так нао́хрест бив па́лицев дру́жба, йшов і хрести́в поріг па́лицев*

напе́ред заздалегідь; наперед
надобри́день *обр*. весільна мелодія, якою розпочинали святкування весілля: ♫ *Надобри́день, надобри́день, але́ не каждо́му* ‖ **на дзінь до́брий**
надоли́ну вниз
надрібота́ти порізати дрібно, надрібнити: *Дрібне́нько мня́са надрібота́ли – і в баня́к*
най хай, нехай: *Най ксєнз прийде́ запеча́тати гріб*
найду́х позашлюбна дитина; байстрюк: *Но дити́ну назива́ли найду́х, нема́ ріжни́ці – чи син, чи ді́вка. То би́ло ду́же стро́го за По́льші* ‖ **найдуши́ско**
найдуши́ско *згруб., знев. до* **найду́х**: *Каза́ли найдуши́ско пішла́*
нале́ти налляти: *Хто мів воро́жити, то шось клов, а хто не вмів, нале́в во́ди, скупо́в*
намо́вини заклинання: *Дружби́ пильнува́ли то́го, бо хтось роби́в намо́вини*
нана́шка *обр*. хрещена матір ‖ **хре́сна**
нана́шко *обр*. хрещений батько
наніма́ти брати на роботу; наймати: *Люди нанима́ли комусь худо́бу па́сти*
наоста́тку → навоста́тку
нао́хрест → навохре́ст
напри́мір наприклад: *Напри́мір хлоп був*
напівмерли́й який втратив силу від переживань; напівмертвий: *Ва́шому чоловікові хрест пока́зує, я вже звідтам йшла як напівмерла́*
напро́сто рівно: *Під спо́добом му́сіла ма́ти біле́ньку хусти́нку, росчеса́тися ту напро́сто*
наріджє́на *обр*. місце, де лежить покійник: *Пере́чи в нас так ста́вили сті́льці, то наріджє́на*
нарі́чи навмисно
на́руби навиворіт
наря́джувати *обр*. обмивати та одягати покійника: *Одну́ пове́зли хова́ти, дру́гу наря́джувати*
насе́линє люди, які проживають в одному місці; населення: *Му́сити зна́ти, шо типе́р насе́линє мале́, в ха́ті одна́-дві ді́ти́ни*
насі́нє *зб*. насіння
настоя́щий справжній: *Їде́н пия́к настоя́щий*
начерво́но <бути> бути червоним: *О, то бу́де пого́да, коли́ не́бо начерво́но*
нач и́нє посуд; начиння: *Тепе́р мо́же і нач и́нє мета́ти*
на́ші-ва́ші не зрозуміло хто: *То бу́ли ру́скі і на́ші хло́пи, шо назива́ли банде́ри, не зна́ти кого́ бу́ло боя́ти, чи тих, чи тих, на́ші-ва́ші прийшли́, говори́ли по-ру́скі, а то знав, чи то ру́скі, чи то украї́ньці?*

Ру́ській прийшо́в говори́в по-украї́ньськи, взєв тако́го хло́па яко́го зна́їте на́шого і ві́рте шо

нашо́ навіщо: *Нашо́ ми то́го*

небі́шка покійниця, небіжка: *Небі́шка, вона́ вже поме́рла*

небі́щик покійник, небіжчик: *Та небі́щик поме́р*

невідда́на незаміжня жінка: *Ше ка́жут невідда́ні*

неви́**льно** не можна; невільно: *Ни́ся не їш хлі́ба бага́то, бо вмреш, нев*и́*льно так їсти*

неві́**ста** 1. ↔ **відда́на**: *То поч*і́*пчують, то нев*і́*ста, ви́йшла за́між, нев*і́*ста ся зроби́ла*

2. ↔ **молода́**: *То вве́чері, як є перепо́їни, як перепива́ют, невіста дає́ ба́льці роди́ні*

3. невістка, заміжня жінка стосовно рідних її чоловіка: *Мо́я нев*і́*ста роби́ла в магази́ні*

негі́дний нікчемний; негідний: *Яки́сь таки́й негі́дний викладач той, шість дівча́т загна́в, шо в могилу пішли́*

него́ден, него́дна неспроможний, безсилий: *Вона́ лежи́т, вона́ юж не го́дна*

неді́ля тиждень: *Мо́же за дві неді́лі, мо́же за три неді́лі ви́їхала з тим ма́ком*

недоста́ча відсутність чого-небудь у достатній кількості; нестача: *Шо Украї́на за два́йціть ро́ків зароби́ла? Шо вона́ ма́є? Недоста́чу, як то сі нази́ват?*

нездали́й, нездали́ ні до чого; поганий: *Весі́ля мо́є би́ло ду́же нездали́*; *Як шось такєво́ нездали́, то плюю́т три ра́зи*

нела́дни не так, як треба; неладно: *Та то нела́дни бу́ло, до тако́го сі не допуска́ло*

нелю́дський, нелю́дська немилосердний, деспотичний; нелюдський: *Яка́сь така́ нелюдська би́ла*

нена́видитисі ненавидіти один одного: *Люди нена́видитисі бу́дут*

непослу́шний неслухняний: *Бач, яки́й ти непослу́шний, встида́йсі люде́й хоч*

непроше́ні *обр*. не запрошені на весілля люди: *Такі́ хло́пці молоді́ зібра́лися, котрі́ непро́шені бу́ли на весілю*

не́ска (**не́ська**) сьогодні: *Не́ська неді́лі* ‖ **несь**, **ни́нька**, **ни́ська**, **ни́ся**

не́сти:

- **не́сти на во́пові**д**и → о́повіди**
- **не́сти на за́повіди → за́повіди**

несь (**нись**) ↔ **не́ска**: *Несь і так ніхто́ не ро́бит*

не́ська → не́ска

нечи́ста породілля, яка не отримала церковного обряду очищення (зазвичай на 40-й день після народження дитини): *Вона́ ше не чи́ста, свіжа* ‖ **сві́жа**

● **нечи́ста жі́нка ↔ нечи́ста**: *Жі́нка не чи́ста, як мо́жна за кумý бра́ти*?

нє ні

ни́ґде ніколи: *Та де то давно́, ни́ґде сі не вчи́ли* ‖ **ни́коли**

ни́ко ніколи: *Зо мнов ходи́ли дівча́та, вони́ нич, вони́ не чита́ли ни́ко*

ни́кого нікого: *Шо мов дава́ти їсти на дрýгий день? Ни́кого не би́ло*

ни́коли ↔ ни́ґде: *Я тим ся ни́коли не ціка́вила*

никото́рий жоден; нікотрий: *А тебе́ хло́пец никото́рий не во́зьме*

ни́нька (ни́ньки) ↔ не́ска: *Ни́нька єдно́ ма́ют, дво́є, а штирна́йціть!*

ни́ньки → ни́нька

ни́сь → несь

ни́ська (ни́ськи) ↔ не́ска: *Ни́ська весіля́, і не би́ло тої мо́ди биз ніч*; *То ни́ськи не дівóцька колідá, ма́єте щадрівку, а хло́пці ма́ют на Но́вий рік і колідý*

ни́ськи → ни́ська

ни́ся ↔ не́ска

ни́хто ніхто: *Молоді́й в ста́рісьць дава́ли гро́ші, мені́ ни́хто гро́ші не дав*о́*в*; *Хто то звертóв ува́гу? Ни́хто*

нич (ни́чо) нічого: *Ни́чо не мов до́ма і то всьо пропи́в, пропива́ли по́ли* ‖ **ніц**

ни́чо → нич

ни́який жодний; ніякий: *Прийшóв додóму і ка́же, я ни́яким ксьонза́м не ві́рю*

ни́яко ніяк: *Ни́яко не назива́ют*

ні́ґде ніде: *Всі лю́ди чýдилися, молода́ ні́ґде не спі́ват*

ні́мец німець: *Ні́мец чи слава́к прийшóв, заклúкав і ка́же, ти пи́шешся так і так*

німе́цкий німецький: *То би́ла німе́цка дисципліна*

● **німе́цка дисципліна → дисципліна**

ніц ↔ нич: *Шо бýду каза́ла, як я ніц не діста́ла*

но тільки: *Но гро́шей не би́ло*

но́ші *обр*. носилки, на які кладуть покійника: *У нас ка́жут но́ші, кладýт на ті но́ші, а так би кла́ли ті́ко на зе́млю*

ну́мер номер: *Три нуме́ри – три ха́ти*

обернýтисі покрутитися; обернутися: *Оберну́всі па́ру рас, бе́ре дрýгого*. *Дрýгому ба́лець дают*

обзира́тисі оглядатися: *Тут сі обзи́рат, чи ніхто́ не йде*

обкропи́ти *обр*. скропити наречених посвяченою водою: *Поставáли на вбóрі, а мáма брáла вóду свічéну, а як не бýло мáми, то якáсь цьóця, чи бáба, чи сусíда добра, обкропи́ли, обкропи́ли – і всьо*

обли́ваний политий; облитий

● **обли́ваний понедíлок → понедíлок**

обмóтати обвити; обмотати: *Патичóк обмóтали яки́м папéром квітни́м*

обрíзувати обрізати

● **обрíзувати дити́ну** *обр*. виконувати обряд обрізання (у євреїв): *За шість днів принéсли обрíзувати дити́ну, то по-жидíвськи*

обробúти упорядкувати; обробити:

● **обробúти в хáті** попорати, виконати домашню роботу: *Жінкé зрáна мýсіли сі обробúти в хáті*

обручи́ти *обр*. заручити, оголосити нареченим і нареченою

обрýчка шлюбний перстень

обсíчи просапати; обсікти

обстáти захистити; обстати: *А за мнов не бúло кóму обстáти*

обхóдити цікавити, турбувати, стосуватися: *А шо менé то обхóдит*

огóнь вогонь

одинáйціть одинадцять: *Вéчір до одинáйцятої і по весілю́*

однолíтец ровесник; одноліток: *Мóї однолíтки по дéсіть років ни́якого гóлосу нимáє*

оздоров'я́ти оздоровлювати: *Так сáмо оздоров'я́в Петрó*

óко (*мн*. **вóчи**) очі: *Зав'я́зували вóчи*

● **впнýти óчі** не відводячи очей, подивитися: *Я мáю внýка, мій як óчі впне, я кáжу: всліпнеш, бýдеш сліпúй, я буду тебé ше на шнуркý водúти*

óповіди (**вóповіди**) ↔ **зáповіди**

● **голосúти óповіди ↔ голосúти зáповіди**: *Священúк óповіди голосúв, пізнíше шлюб брáли*

● **нéсти на вóповіди ↔ нéсти на зáповіди**: *Нéсли на вóповіди до свіщéника, ксьонз в цéркві вичúтувов*

● **читáти óповіди ↔ голосúти зáповіді**: *І три óповіди читáє, єднý недíлю, дрýгу, трéту*

освободúтель *знев*. представник радянської влади: *А ту прийшлú освободúтелі, нас освободúли – і всьо*

осíнний осінній: *Парубóцька крáса, як осíнна рóса*

отакийвó отакий: *Отакá во корóна бýла висóка*

óто ото; уживається для підведення підсумку: *Жúтний хліб, чеснóк, óто бúла пéрша їдá*

офірувáти жертвувати; офірувати: *І воні́ той хрест зробúли дерев'я́ний там нагорí, посвятúли, офірувáли*

па́вхнути вистрілити: *Поста́вили їх на на́шу луку́, па́вхнули, вби́ли – і всьо*

пала́зни́к (**полазни́к**) (*мн*. **полазникє́**, **палазникє́**) той, хто перший приходить до помешкання на Введення, Різдво та на старий Новий рік: *Там вже полазникє́ бу́ли, то юж мо́жна йти. Палазникє́ то ті хло́пці, о палазникє́ йдут*

паланй́ця *кул*. паляниця

па́личка *здріб*. палиця

● **загне́на па́личка** *обр*. палиця як весільний атрибут дружби: *То такі висо́кі загне́ні паличкú, загне́на, а́ле висо́ка*

памє́нтати пам'ятати

па́мніть пам'ять: *Я вже па́мніти не ма́ю*

па́м'ятник надгробок; пам'ятник: *Типе́р ти́ми часа́ми ду́же є́дно́ пе́ред дру́гого ро́блят па́м'ятники*

пан:

● **Пан Біг** Господь Бог: *Бу́ду жи́ла, по́ки Пан Біг мені́ не призначи́в*

па́ні пані

● **па́ні молода́ ↔ молода́**: *Старо́ста виголо́шує, па́ні молода́ йде танцюва́ти з дівча́тами*

папіро́с цигарка: *Люди йшли там купува́ти папіро́си*

пара́да парад

● **на пара́ду** для показу, для зовнішнього ефекту: *А ре́шта би́ло юш на пара́ду, би ся горівки напи́ло*

парастáс *церк*. заупокійна відправа: *По́гріб нази́ва́ют так як ве́чір йти ко́ло ті́ла, пра́вицця парастáс ве́чір, свящéник пра́вит за є́дéн ве́чір, за дру́гий ве́чір, хто коли́ помре́, то ка́жут на по́гріб*

партíйний член комуністичної партії за Радянського Союзу: *Бу́ли і партíйні, шо не визнава́ли ксьонзів тих*

па́ру кілька: *То па́ру чоловíк прийшло́ до холу́пи, догово́рювалися про весíля*

па́серб нерідний син; пасерб: *Як вжéниц є хлоп з жíнков, чоловíк їй вмер, чи шось ся ста́ло, а вона́ ма́є си́на, то вже він на не́го то мій па́серб, не мій син, а мій па́серб, а як дівчину ма́є, то па́сербиц є*

па́сербиц є нерідна дочка; пасербиця

паску́да гидота, мерзенність: *Тóї паску́ди такóї не бу́ло, но дивíться на ті телевíзори. Гíршої паску́ди і ба́нди нема́, як то по тих телевíзорах пока́зуют*

паску́нно погано; паскудно: *Нази́ва́ли ї паску́нно, ку́рва*

па́стир *обр*. учасник вертепу, пастух: *Пе́рше вхо́дíт пастирí, пото́м жид, Хáйка*

пасува́ти відповідати усталеним правилам; пасувати: *Та то не хваля́т, ка́жут лíпше би віддава́ласі ста́рша, не пасу́є так*

пате́льня сковорода: *Пироги́ пече́ні в п'є́цу, як на пате́льні то ме́нші, а в п'є́цу то бі́льші*

па́цір молитва: *Па́цір мо́влят*

пе́нсия пенсія: *А типе́р я ма́ю пе́нсию*

перебі́рані (**пере́брані**) *обр*. учасники різдвяного вертепу: *То перебі́рані називалисі, три пастухе́, три царі́, і́род, а́нгел, жид, воїн*; *То пере́брані хо́дят*

перебі́ти 1. змінити: *А той чех ка́же не йди, бо там ру́скі перебі́ли грани́цю, юш ка́жут ті забе́рут*

2. перебути, прожити: *Дя́кую ти, Го́споди, що мені́ дав день перебі́ти, дай мені́ ніч переночува́ти в ще́стю, здоро́в'ю*

пере́брані → перебі́рані

перево́дчик перекладач: *А яки́сь перево́дчик був і каза́в так*

пере́д давніш: *О, пере́д присі́лували, не так во* ‖ **пере́чи**, **пе́рші**, **ра́ньче**

перейти́ змінити; перейти: *А тепе́р здає́цьця, що перейшли́ на неді́лю*

перекла́дувати *кул*. змащувати випечені коржі: *Пля́цки рі́жні випіка́ют, перекладáют*

перела́з *обр*. перепона на шляху весільним гостям нареченого, яку влаштовувало оточення нареченої, щоб отримати за неї символічну матеріальну винагороду: *Таки́й перела́з роби́ли, загороди́ли, не пуска́ют, по́ки молоди́й не дасть горі́вки* ‖ **шлаба́нт**, **шля́бан**

пере́ляк стан, викликаний почуттям страху; переляк

Перемі́шель Перемишль: *Я є з Перемі́шлі, я тобі́ приве́зу ве́льон, і суке́нку до́вгу, ме́шти бі́лі*

перепива́ти, *док*. **перепи́ти** *обр*. дарувати подарунки нареченим (про весільних гостей): *Пото́м перепива́ти йшли*

- **перепи́ти гро́ші** *обр*. подарувати гроші нареченим (про весільних гостей): *Запроси́ли ше рас чи два за сті́л, перепі́й, перепи́ли гро́ші, хто кі́лько мов дов* ‖ **поздоро́вити**
- **ку́ри перепива́ти** дарувати кури нареченим (про *дружбів*): *Ку́ри перепива́ли, той ку́рку приніс під пахо́в, перепи́в. То го́сьці не роби́ли, то роби́ли юш хіба́ дру́жби, такі́ збі́тки рі́жні, на сьміх на такєво́*

перепи́ти → перепива́ти

перепі́й *обр*. весільний обряд, коли гості дарували подарунки нареченим, а наречені на знак вдячності частували їх горілкою: *Молода́ з молоди́м за столо́м, ма́ли горі́вки, потро́шкє ля́ли, перепі́й, ка́ждий шо мов, то заплати́в* ‖ **перепо́їни**

перепо́їни ↔ перепі́й: *Весіля́ сі кінча́ло, в перепо́їни*; *Молоди́й з молодо́в сидє́т за столо́м, а лю́ди ро́блат перепо́їни*

перерва́ти припинити; перервати

● **перерва́ти смерть → смерть**

перероб'я́ти переробляти: *Так перероб'я́ли, бо хті́ли по-сво́му*

пере́тяг хвороба, викликана протягом: *Пере́тяг то во́лово ма́є ви́ляти такі́ ді́ри, а як при́стрі́т діста́ла, ви́ллє го́лови лю́цькі*

пере́чи ↔ пере́д: *Ну а пере́чи так бу́ло, ті́лько там ді́вку бра́ли, де по́ли*

пере́чити суперечити: *Вони́ шось ка́жут, він пере́чит, шо то так ма́є бу́ти*

Пе́рша Ма́тка Бі́жа *церк*. свято Успіння Пресвятої Богородиці: *Пе́рша Ма́тка Бі́жа ка́жут так давно́*

пе́рше ↔ впере́д: *Як полюби́в моло́дшу – не дали́ йому́. Му́сіли пе́рше ста́ршу віддати́*

пе́рші ↔ пере́чи

пети́ція характеристика: *Свяще́ник написо́в таку́ пети́цію рі́зну на не́го*

Пе́тра *церк*. свято на честь апостолів Петра й Павла: *По Іва́на йде Пе́тра*

Петрі́вка *церк*. Петрівка: *Типе́р Петрі́вка, співа́ти гріх*

пече́ні *кул*. кондитерський виріб із борошна; печиво: *Фля́шка вина́, пече́ні, цукє́рків,*

печи́ пекти: *А пере́д знов пля́цок печи́?*

п'ятдесє́ть п'ятдесят: *Я тоді́ ма́ла п'ятдесє́ть два ро́ки, як вона́ мені́ поме́рла*

п'є́ть п'ять: *За рік, мо́же за два, зварі́ла тако́го борщу́ з ква́су, да́ла є́йця чоти́ри-п'єть*

п'єц піч: *На ла́вощі ко́ло п'є́ца посиді́ли*

пи́тати запитувати: *Та́то сі пи́тат*

пивни́ця погріб, підвал: *Вона́ ви́йшла в пивни́цю, набра́ла си бу́льбу, зварі́ла се*

пила́ інструмент для розпилювання; пила: *Там сі́но кладе́мо, які́сь дро́ва, там пила́, отаке́ рі́жне*

пильнува́ти оберігати; пильнувати: *Молоду́ пильнува́ли в це́ркві, би ве́льон не заміча́вали*

писа́тися мати прізвище: *Свяще́ник написо́в таку́ пети́цію рі́зну на не́го, а не́мец чи слава́к прийшо́в, закли́кав і ка́же, ти пи́шешся так і так*

пів мі́ха пів мішка: *Ше пів мі́ха бу́льби не́су*

підби́ти *кул*. заправити страву

● **підби́ти борщ** *кул*. додати до борщу заправку зі сметани, води та муки

підбільши́ти збільшити: *Шо пе́нсію підбільши́в*

підзелюва́ти прибивати підметку: *Там був швець, йа там чо́боти підзелюва́ла*

підкури́ти обвіяти; обкурити: *А по́тім ба́ба підку́рит тим зі́ллям і то перехо́дит*

підходя́щий відповідний, який підходить: *Вона́ не вибу́рат, але́ нема́ підходя́щого, піяка́ не хо́чу*

пізні́ще пізніше: *При сва́тах говори́ли, і пізні́ще дава́в по́лі*

пі́рє (**пі́ря**) *обр*. фарбоване різноколірне пір'я, яким оздоблюють *корону* нареченої: *То такє́ пі́рє бу́ло намальо́ване ше, ві́ньці, а ше пі́рє дорогє́, такє́ намальо́ване рі́жне*

- **де́рти пі́ря** заготовляти пух: *Пі́ря де́рли ввє́чор на пери́ну, шо гу́си ску́бли, то де́рли пере́д*

пі́ря → пі́рє

пі́ти́ залишити, покинути; відійти

- **дити́на пішла́→ дити́на**
- **пі́ти́ в моги́лу** померти: *Яки́сь таки́й негі́дний викладач той, шість дівча́т в моги́лу загна́в* ‖ **пі́ти́ в сиру́ зе́млю, пі́ти́ с сві́та**
- **жи́лка пішла́ в мо́зок** *мед*. дістати інсульт: *Каза́ли, шо їй жи́лка ло́пла пішла́ в мо́зок*
- **пі́ти́ в сиру́ зе́млю ↔ пі́ти́ в моги́лу**: ♫ *Не на сухо́ти я хору́ю, не на сухо́ти я умру́, че́рез любо́в, чере́з кохáння у сиру́ зе́млю я піду́*
- **пі́ти́ не свою́ сме́ртю** померти не своєю смертю
- **пі́ти́ с сві́та ↔ пі́ти́ в моги́лу**: *Я ма́ла з дру́гим бі́ду, шо я ду́же верта́ла, то я ду́мала, шо вже с сві́та пі́ду*

пішко́м пішки: *Я пішко́м не пі́ду на заста́ву*

пія́к п'яниця

пла́хта покривало; плахта

плахти́нка *здріб*. *до* **пла́хта**: *Шо ро́бит той госпо́дар*: *бе́ре то теля́ в плахти́нку*

пльо́тка (*перев*. *мн*. **пльо́тки**) поговір; плітка: *Та то пльо́тки, то непро́вда*

пляц земельний наділ, площа, місце, на якому стоїть приватний будинок: *Андрі́їв пляц ту нагорі́, там бу́ла криївка*

пля́цок *кул*. кондитерський виріб із тіста з кремом, фруктами тощо: *Тепе́р ку́па пля́цків, ку́па м'я́са, ку́па горі́вкє тепе́р, а тоді́ би́ло бі́дні́шче*

поверє́сло джгут зі скрученої соломи для перев'язування снопів; перевесло: *Скрути́ли такі́ скру́ти, скрути́ли-скрути́ли, поверє́сло такє́ називáли* ‖ **скрут**

повипира́ти змити бруд; випрати: *Ба́ба спі́дницю широ́ку пороздира́ла – пеленкє́! Як сі валя́ло, повипира́ла*

повиту́ха ↔ ба́ба 2: *Та то бу́ла така́ жі́нка, повиту́ха каза́ли*

повіда́ти, *док*. **повісти** розповідати: *Йди ше їім повіш*

повісти → повіда́ти

по́вно багато; повно: *А тепе́р єго́ви, баптисти, посіпа́ки, йой, та по́вно ходи́ло*

погла́дити випрасувати: *І надворі мож би́ло суши́ти, а́ле тре́ба погла́дити желі́ском*

пограни́чник прикордонник: *За ним захо́дит ціла́ заста́ва чи то пограни́чникі би́ли чи шо*

по́гріб *обр*. вечір, коли рідні та сусіди сходяться на молитву до покійного, а священник відправляє *парастас*: *По́хорон, то вже як хова́ют, хоро́нєт, то йдем на по́хорон, а на по́гріб, то ше лежи́т в ха́ті, так помоли́тисі*

● **на по́гріб <іти>** на молитву до покійника

пода́рок (*мн*. **пода́ркі**) ↔ **бале́ць 1**: *То старо́ста голоси́в*: *ході́т та́ту, ма́мо ході́т, невістка вам даєґ пода́рок*

подзінько́ваня *обр*. прощання рідних із покійником: *У нас ка́жут «подзінько́ваня»*

подо́бати подобатися: *Як вам мій го́лос? Подо́бав*?

подоро́жник подорожній: *Шо прийшо́в яки́сь подоро́жник чи як тото́ нази́ва́ют*

подуси́ти ↔ ви́мняти

пожалі́вка жалість, співчуття: *Я ту пожалі́вки не ма́ла, шо хтось пожалі́в мене́, а́би до́вше поспа́ла, а́би їґла*

пожва́кати домовитися: *Там пожва́кали, кі́лько обіця́в, коро́ву шо дадуґт, скри́ню*

позбави́ти забрати

● **позбави́ти жи́тя** убити: *Позбави́ло житя́ за ні́мців*

позвалєґти дозволяти: *Горі́лку ма́ло хто, лю́ди си не позвалєґли*

поздоро́вити 1. привітати; поздорови́ти

2. ↔ **перепи́ти гро́ші**

пози́чка (*перев*. *мн*. **пози́чкі**) *бот*. порічка

поκі́й кімната: *Пішов си до ха́ти, до дру́гого поκо́ю*

поκі́йний ↔ вмерли́й

▲ **як хлоп пере́йде поκі́йного, то хлоп вмре, як жі́нка, то жі́нка** про заборону випереджати похоронну процесію

поκло́ни *(тільки мн.) обр.* частина весільного обряду, коли наречені кланялися батькам, дякуючи за дар народження та за виховання: *Як йшли до сьлю́бу, поκло́ни бу́ли, три ра́зи покланя́лися в ха́ті*

поκона́ти померти: *Маскалі́ не пали́ли, то на́ші хло́пи такеґ роби́ли, записа́всі в па́ртію чи там комуґна, їх нема́є, поκона́ли*

покорми́ти погодувати; покормити: *По́ки оброби́ла всьо, звари́ла всьо, ді́ти покорми́ла*

по́крацьки крадькома; покрадьки: *Він йшов лиса́ми по́крацьки*

покра́яти порізати: *Я взяла́ ті дві бу́льби, покра́яла, варю́ зу́пу*
Покро́ви *церк*. свято Покрову Пресвятої Богородиці: *Як Пресвята́я Богоро́диця накрива́ла лю́дей, рі́жні чу́да бу́ли на Покро́ви*
полазни́к → палазни́к
поло́ги пологи: *В поло́гах мно́го жіно́к вмира́ло*
поло́жено належить: *То, шо поло́жено, – суке́нка, ве́льон*
полу́дне середина дня; полудень: *До полу́дня я ро́блю*
польо́вані полювання: *Там приїжда́ли, найма́ли польо́вані*
по́лька (*перев. мн*. **по́льки**) швидкий парний танець: *По́льки назива́ли, а тепе́р взад-впере́д*
Польща́ По́льща: *Польща́ ся вітка́зує, бо него́дна дава́ти ті гро́ші на ті кри́зи*
поме́рший ↔ вмерли́й: *Вітпра́ва за поме́ршими*
поме́шкані житлове приміщення; помешкання: *Там їм да́ли робо́ту, поме́шкані*
по́міч допомога; поміч: *Чи проси́в у те́бе по́мочі*
помічни́й який допомагає; помічний: *То помічни́й чесно́к зі Світо́го ве́чора*; *Чи йому́ то помічне́?*
поміша́тисі перемішатися, перестати розрізнятися: *Типе́р лю́ди поміша́лися, будува́ли ве́жу*
помога́ти помагати: *Та хто там помого́в, а типе́р помога́ют*?
пом'яну́ти помолитися за упокій померлого: *Хтось на моги́лі з рі́дних ка́же, дя́кую, шо ви помогли́ мені похорони́ти ма́му, чи та́та, чи бра́та, а тепе́р я вас запро́шую пом'яну́ти до ха́ти і всьо*
понапина́ти позапихати
понеді́лок понеділок
- **обли́ваний понеді́лок** *обр*. понеділок після Великодня; Світлий понеділок, у який хлопці обливали дівчат водою: *За́раз понеді́лок обли́ваний, то сі облива́ли водо́в, типе́рка ла́дно сі облива́ют, чи́стов водо́в*

по́нчик *кул*. пампух із дріжджового тіста (переважно з начинкою): *То всьо пісне́, по́нчики на воді́ росчиня́ют*
пописа́тися записатися: *Всі на «ські» бу́ли, і вони́ ся пописа́ли до поля́ків, то би́ло в три́дцять сьо́мім ро́ці пе́ред війно́в по́льськов, на по́льске перейшли́*
попола́дню пополудні: *Весіля́ ся почина́ло в деся́тій годи́ні, не попола́дню, а ра́но*
по-по́льску по-польськи: *Я не переставала по-по́льську писа́ти*
попра́вини *обр*. повесільне частування на другий чи третій день: *Попра́вини то кли́кали єдні дру́гих на гости́ну, сватѝ сватів кли́кали на гости́ну* ‖ **снідáнє 2**

попра́витися відремонтуватися; поправитися: *Маши́на сі хо́че попра́вити, шось сі зіпсу́ла, нема́ гро́ші, пішли́ дівке́ вчи́ти*

порозно́сити поширити: *А тепе́р лю́ди самі́ порозне́сут ме́жи собо́в*

по́рох пил; порох: *Та то вже літа́, то вже тото́ порохо́ми припа́ло*

поса́г (**поса́х**) *обр*. придане; посаг: *Говори́ли, шо прийшли́ в сва́ти, хо́чуть бра́ти до́чку, го́дилисі, кі́лько посагу́; По́ли то поса́г*; *А поса́г то дава́ли по́ли, чи ге́ктар, чи два гекта́ри*; *Та йшов молоди́й до молодо́ї в сва́ти, шо даю́т, яки́й поса́х, то коро́ва, мо́же хто ма́є гро́ші, по́ле ку́сник, а то ся не рахува́ло в посазі́, то рахува́лося, шо ді́вка бе́ре собі́ би сі вкри́ти, а в посазі́ ся рахува́ло ку́сник по́ля, хто мов бога́тший, коро́ва, то до посагу́ би́ло*

поса́х → поса́г

посва́тати *обр*. домовится про майбутнє весілля; висватати дівчину: *Говори́ли, шо прийшли́ в сва́ти, хо́чуть бра́ти до́чку, го́дилисі, кі́лько посагу́, як шо дає́ – і всьо, і посва́тали*

посіпа́ка учасник яких-небудь ганебних дій; поплічник: *А тепе́р єго́ви, бапти́сти, посіпа́ки, йой, та по́вно ходи́ло*

поспре́тувати поприбирати: *Пе́рше поспре́тували соло́му, рі́жне*

поста́вити збудувати: *Лю́ди хати́ поста́вили*

постанови́ти запровадити; постановити: *То не буде́ шко́дити, я так постанови́ла, ти му́сиш*

постара́тисі постаратися

● **постара́тисі <на>дити́ну → дити́на**

постели́тися послати постіль до спання; постелитися

◙ **як ся посте́лиш, так буде́ш спов** своїми вчинками зумовлювати результат

потаньцьова́ти потанцювати: *По обі́ді потаньцьова́ли*

по-тепері́шньому по-тепе́рішньому: *Та то по-тепері́шньому, за ру́ки ся бра́ли, всі в стро́ях му́сіли бу́ти дівча́та, ко́жна ви́шила се*

по́тік потік: *По́тік яки́сь, би ни́хто там не ходи́в, би не зашко́дило*; *Ми ма́єм ту пото́чок і до води́*

пото́чок *здріб*. *до* **по́тік**

пото́м (**пото́му**) потім: *А пото́му був обі́д*

пото́му → пото́м

поторгува́ти *обр*. виторгувати символічний викуп за наречену: *Там ся поторгува́ли за молоду́, гро́ші каза́ли дава́ти, плати́ти за молоду́, посьмія́лисі – і всьо*

потро́ха потрохи: *Пото́м то вже зачали́ пля́цки печи́ потро́ха* ‖ **потро́шкє**

по́хорон *обр*. 1. поховання тіла померлого; похорон: *По́хорон, то вже, як хова́ют, хоро́нєт, то йдем на по́хорон, а на по́гріб, то ше лежи́т в ха́ті, так помоли́тисі*

2. учасники поховального обряду: *Як свяще́ник привів по́хорон, ше там ма́ют відпра́ву пе́ред це́рквою*

потро́шкє ↔ потро́ха: *Молода́ з молоди́м за столо́м, ма́ли горі́вки, потро́шкє ля́ли*

поцінько́ваний *буд*. поштукатурений; потинькований: *А мій син ро́бит лісним, ше будо́ва не закінче́на, не поцінько́вана нічо́*

поцюка́ти порізати: *Кішки́ ви́мили, поцюка́ли на ку́снички, зра́зу сніда́ня*

поча́тками ↔ вперє́д: *Початка́ми любо́в, а́ле житя́ ма́є ни́ву, ни́ву і непереходя́щу*

почіпче́на *обр*. наречена, якій одягли головний убір заміжньої жінки – очіпок: *Дава́ли чупе́ць пере́д, таки́й ши́ли, то моя́ ма́ма носи́ла, то почіпче́на, не бу́ло ві́льно ху́стку ни́який знима́ти*

почіпчи́ти → почі́пчувати

почі́пчувати, *док*. **почі́пчити** *обр*. одягати нареченій головний убір заміжньої жінки: *То почі́пчують, то невіста*

пра́витисє *церк*. відправлятися (про богослужіння): *То сє там пра́вит*

правлі́ні сільська рада: *То даю́т заяву на правлі́ні*

пра́ти 1. сварити: *Ми вста́ли і кажемо*: *«Сла́ва Ісу́су Христу́». А бу́ла вчи́телька зі схо́ду, східня́чка, як зача́ла пра́ти*

2. падати (про дощ): *Як зачало пра́ти над ра́но, такі ві́кна позби́вані, каза́ли, шо то ка́ра Бо́жа бу́ла*

праща́**ня** *обр*. прощання з покійником перед тим, як виносили труну з хати: *Пращ*а́*ня то забира́ют с ха́ти люди́ну*; *Йдут пращ*а́*ти, забира́ют с ха́ти люди́ну, цілю́ют, а́бо на катафа́льці забира́ют труну́*

пред перед

Преобра́**женя** *церк*. Преображення Господнє: *Як Ісу́с Христо́с преобрази́в на горі́ – свя́то Преобра́женя* ‖ **Спа́са**

при́голоски плітки, розмови: *І на дру́гий день рі́жні при́голоски про них, які́ п'я́ні би́ли, та то ше ді́ти, та шану́йтесі*

приготовля́ти підготовляти, підготовлювати

● **приготовля́ти до шлю́бу → шлюб**

прида́не *обр*. 1. гості нареченої, які вслід за нареченою везуть придане до нареченого: *Прида́не йшли роди́на її, ве́зут кожушки́, шо ї ся нале́жит, там вбра́ні*

● **іти́ в прида́не** іти за нареченою на гостину до нареченого (про весільних гостей нареченої): *Йшли в прида́не за нев*

2. сватачі: *Придáне й ту називáли, то як здалéка є він áбо вонá, йшли до нéго з придáнами, брáли так свóїх блúщих, ішлú до молодóго, то десь пéред весільóм. То пáру чоловік прийшлó до холýпи, договóрювалися про весíля*

прúзнак ознака; те, що свідчить про щось: *Пізнавáйте світ по прúзнакам*

● **<бýти> на прúзнаці ↔ мáти <пéред собóв> живíт**: *Тепéр мóжут брáти і в такíм стáні, шо на прúзнаці*

прийтú прийти

● **прийтú в свáти** *обр*. прийти свататися: *Прийшлú в свáти, вúсватали корóву, робúли весілá*

прикáз вказівка, наказ: *Колú менí Госпóдь Бог дасть прикáз*

приклúкувати запрошувати кудись; закликувати: *Прикликáв старóста, я такíй, я такíй по родúні, пітходúли до столá і ті бáльці давáли*

примусóво вимушено, силоміць: *Священúк кáже, ти з охóти йдеш, чи примусóво*?

принімáти брати до рук; приймати

● **принімáти дітúну → дітúна**

присúлувати змушувати: *О, перéд присúлували, не так во*

присігáти присягати: *Вонá на святíм Євангéлії присігáє вірність, любóв аж до смéрти*

пристиля́ти розстеляти: *Пристиляємо тóго дідухá в кут*

прúстріт хвороба, викликана чиїмсь злим поглядом; пристріт: *Та бáба розтопляла вóлово, виливáла. Там показáлосі шо мáє, перéляк чи прúстріт*

приступúти підійти: *Ксьóндза вéзут, я приступúла до фíри, не питáла, шо бúло НКГБ*

притворя́тисі удавати: *Йй шось слáбо стáло, там ї вхолодúли, а він кáже, вонá сі притворяє*

причмелúти оглушити, приголомшити: *Грúмнув тýю ялúцю і йогó причмелúло, і закопáли шось йогó на годúну чи дві і відійшлó йомý то*

пришпелéний причеплений; пришпилений

прищіпля́ти прикріплювати; причіплювати

● **прищіпля́ти барвíнок → барвíнок**

провáдити відбути, прожити: *Би Бог дав провáдити щаслúво день*

прóвда правда: *А чи прóвда, я не знáю*

Провідна́ недíля *церк*. перший тиждень після Великодня

прогнáти вигнати; прогнати: *Пéрше сі бúли нímці з полякáми, прогнáли єднí дрýгих*

продýкта (*перев. мн*.) харчі, продовольство: *Вéзли продýкта на фíрі, вéзли бýльбу, вéзли мáку*

про́світа клуб, читальня, сільська бібліотека й клуб одночасно: *Гуртува́лися, поста́влят си невели́чку чита́льню, то про́світа називали, кооперва́тиву при тій чита́льни* ‖ **чита́льні**

проси́ти запрошувати, кликати

▲ *обр*. **про́сит вас та́то і ма́ма на весі́лі, і ми вас про́симо, би ви прийшли́ то́го-то́го числа́ на таку́-таку́ году́ну на весіл́е**

▲ *обр*. **про́симо до сто́лу молоди́х поздоро́вити**

про́скурка *церк., здріб*. проскура: *Ше свящéник дає́ такі́ про́скурки в цéркві пéред вечéрею дає́*

проце́сія *церк*. хід із хоругвами: *То коли́сь ходи́ли по по́лю з проце́сіями ходи́ли*

прошéний *обр*. учасник весілля: *Та го́сьці ї, та́то й ма́ма, всі го́сьці прошéні на весі́лі*

про́шлий минулий: *Про́шлого ро́ку нам ви́здихали ку́ри, яка́сь хоро́би зайшли́ і ви́здихали ку́рі*

прощáні *обр*. прощальне слово священника біля домовини під час похорону

пря́дно прядиво: *С куделі́в ни́кали то пря́дно*

пугáний поганий: *Я не гово́рю, шо си́льно пугáний бив, але́ і недо́брий*

пу́пок пуповина: *Ба́ба би́ла, по хата́х ходи́ла, відбира́ла ді́ти, пу́пок відрі́зала* ‖ **шну́рок**

пусті́ти ставати малолюдним, порожніти; пустіти: *Село́ пусті́є на́ше*

ра́дня суддя: *Як за ві́йтом, так за со́лтисом бу́ло дванáйціть ра́дні, і ті ра́дні ра́дили*

ра́но у ранішній час; рано: *Весіля́ сі почина́ло ра́но с пйáтої годи́ни, а ввéчер в деся́тій юш ся кінча́ло*

ра́ньче ↔ пере́д: *Ра́ньче каза́ли, шо на́віть заграни́ці приїжджа́ли, поля́ки*

рахува́тися уважатися, визнаватися: *То вже раху́єцця, шо мóє*

рєшо́тка решітка: *Мій син взьов рєшóтку від хлі́ба*

риж рис: *Хто був бога́тший, зварúв до росо́лу ри́жу*

риска́ль лопата: *Риска́ль – шо сі ко́пле зéмлю*

ріг тринога, на якій просушують сіно: *Такé висóке, то ріг назúвацці*

ріжни́ця різниця: *То ріжни́ці ни́хто не ро́бит*

рі́жний різний: *А, лю́ди є рі́жні* ‖ **рі́жний-прері́жний**

рі́жний-прері́жний ↔ рі́жний: *І бурáкú, і льон, і бу́льба – всьо трéба би́ло, сі́яла всьо, рі́жне-прері́жне*

роби́ти діяти, робити

- **роби́ти звіздý → звіздá**
- **роби́ти сва́ти → сва́ти**
- **роби́ти сьміх → сьміх**

▲ **хто шо ро́бе, то на не́го неха́й па́дає** вислів, яким оберігають себе від людей, які, намовляючи, накликають біду

ро́вер велосипед: *Ота́м такєво́, рове́ри*

роди́ни ↔ кстѝни: *Не́сут на роди́ни*

● **іти́ на роди́ни** іти на святкування з нагоди хрещення: *То йшли на роди́ни, шось там взьов, положи́в ко́ло дити́ни в коли́ску*

ро́дити 1. давати життя дитині під час пологів; народжувати: *Типе́рка ве́зут в лікáрню і в лікáрни ро́дит*

2. давати плоди, приносити урожай; родити:

▲ **бу́деш ро́дила, то ті не зруба́ю, а як не бу́деш ро́дила, то ті зруба́ю** вислів, яким «лякають» яблуню, щоб рясно родила

рожо́вий рожéвий: *Бу́кєт бив, бíлий чи рожо́вий*

розбира́ти 1. з'ясовувати істину, виносити певне рішення: *З ни́ми най сі Бог розби́рат – з єго́вами, балти́стами*

2. ↔ **здойми́ти вельо́н**: *Хто бив старо́стою, його́ жíнка старосьцíна, розбира́ла, зв'я́зувала*

розве́дений розлучений: *Баби́ ка́жут, же такí бу́ли розве́дені*

розжива́тисі багатіти: *Бо нíмці ду́мали ту жи́ти і розжива́тисі*

розімкну́ти відімкнути: *Я ше не розімкну́ла капли́ці*

розмаї́тий різноманітний; розмаїтий: *Бо чоловíкі є розмаї́ті*

розноси́ти розстеляти: *Соло́му кла́ли під стíл і тоди́ по ха́ті сі розноси́ло*

ро́зписка реєстрація цивільного шлюбу: *Пізнíше то сíяли цуко́рки, пото́му як бра́ли ро́зписку, кида́ли цуко́рки дíтям*

● **бра́ти ро́зписку** реєструвати цивільний шлюб, одружуватися

росíл бульйон, юшка: *Дава́ли ка́ждому росíл, фасо́ли а́бо з тим ри́жом вари́ли*

роспа́дувати розпадатися: *А то всьо ся роспаду́є, то недо́бре так легкова́жити*

росходи́тися розсіюватися, зникати

рубе́ль карбованець: *Брат ї ме́нший вимага́їся гро́ші, і молоди́й не рас дово́в рубе́ль*

ру́м'яний покритий рум'янцем; рум'я́ний: *Я така́ молоде́нька, така́ все бу́ла ру́м'яна, ка́же ти ше ру́м'яна квíтка*

ру́ска держа́ва колишній СРСР: *Ру́ска держа́ва кíлько жи́ла*?

ру́ский 1. російський: *А ті вчителí бу́ли ру́скі*

2. (*мн*. **ру́скі**) росіянин

ручни́к рушник: *Бра́ли за ручни́к ве́ли*

сала́ш тимчасова споруда для святкування весілля: *Гуля́ли по хата́х, пізнíще юш зача́ли роби́ти салашí*

Са́мбір Нови́й Самбір: *А тре́та до́чка пішла́ сі вчи́ти на медсестру́ в Са́мбір Нови́й*

сва́дьба ↔ весі́ля́ 1: *А тоді́ вари́ли пирогі́в, го́лупців наварили́ і варе́ників наваря́ли – і сва́дьба*

сват (*перев. мн.* **сва́ти**) *обр.* сватач: *При сва́тах говори́ли і пізні́ще дава́в по́лі*

сва́ти (*тільки мн.*) *обр.* 1. сватання: *То сва́ти, як би́ла ма́ма, ма́ма сама́ йшла*

● **роби́ти сва́ти** свататися: *Сва́ти ро́бліт, бра́ли тоді́ ву́йка, брав ше йі́дно́го сусі́да*

2. заручини: *То зару́чини в нас каза́ли «сва́ти»*

сва́ха матір одного з подружжя щодо батьків іншого; сваха: *Я вам таке́ саме́ повім, як мій ся син жени́в, сва́ха мене́ пи́тат*

сва́шка *обр.* учасниця весілля з боку нареченого: *Свашке́ молодо́го ве́дут до шлю́бу по́під ру́ки, надві́р вивóдят с ха́ти, свашке́ ве́дут молодо́го, друшби́ ве́дут молоду́*

све́дер светр: *Све́дер ме купи́ла*

сві́док ↔ дру́жба: *Ну ше бу́ли два сві́тки, ву́йко мо́го чоловіка і мій сусі́д*

сві́жа ↔ нечи́ста

свічене́ний освячений

своє́тисє родичатися, ріднитися: *А́ле шо ду́же сє своє́ли, ку́ма то би́ло то ду́же, як роди́на, кум с ку́мом ду́же сі люби́ли*

семе́ро се́меро: *Семе́ро діте́й*

се́мий сьомий

сестри́ниця донька сестри, племінниця

Си́бір Сибір: *За́кім ше не ви́везли на Си́бір*

си́льно надзвичайно; сильно: *Я не гово́рю, шо си́льно пуга́ний бив, а́ле і недо́брий*

си́ний синій: *І си́на, черво́на, і рі́жна-прері́жна, то га́рни бу́ло так*

си́пати кидати, жбурляти; сипати

● **си́пати пшени́цю** *обр.* обсипати наречених пшеницею (про матір нареченого чи нареченої)

сипі́ти шипіти: *Мо́ї однолі́тки по де́сіть ро́ків ни́якого го́лосу ни ма́є, ни нич, так поти́ху сипи́ть*

си́рота сирота́: *Вона́ вже є си́рота*

сіка́ч ручне знаряддя, яким січуть, рубають щось; сікач

сі́кти подрібнювати; сікти: *Три хло́пи йшли довко́ла і сі́кли ти́ми сікача́ми*

сі́но сіно

● **<бути> в сі́ні** заготовляти сіно: *Та тепе́р мо́же в сі́ні, нема́ шо ходи́ти*

сі́чка́рня січкарня: *На сами́й Йордáн вино́сят с ха́ти ді́да і до стодо́ли в сі́чка́рню врі́зати худо́бі*

сказ огріх, вада: *Дити́на мо́же ма́ти сказ*
скака́ти танцювати: *Пото́м ше в ха́ті таньцюва́ли тро́ха, пото́му, а хто мав підло́гу, а хто не мав підло́ги, та́кож скака́ли по гли́ні*
скарпе́тка шкарпетка: *Хто скарпе́тки дає́*
скінчи́тисі закінчитися: *Як ся начина́є весіля́, по́ки сі не скінчи́ло*
ски́ра шкіра: *Типе́рка ла́дно сі облива́ют, чи́стов водо́в, коли́сь на́віть гноївков сі облива́ли, хто комусь за ски́ру залі́з*
скли́кувати запрошувати, скликати: *Скли́кували так, як типе́р яку́сь се́сію ро́блят*
склірó́з *мед*. склероз
ско́рше швидше: *Як вони́ здале́ка, то приїжжа́ют на ти́ждень ско́рше*
скра́йчику на кінці чогось; скраю: *Ше одна́ шо́па то є скра́йчику*
скрап’я́ти, *док*. **скрапи́ти** *обр*. кропити наречених освяченою водою: *Прихо́дили на вбо́ру, ма́ти бра́ла кожу́х на́руби, тим бара́нком наве́рха, дру́га йшла ба́ба за нев скрап’я́ла*
скребта́ти чистити (картоплю): *Ми ка́жемо чисти́ти бу́льбу, ра́ньше каза́ли «скребта́ти»* ‖ **чи́стити**
скри́тий прихований; скритий: *То би́ло всьо скри́те*
скрут ↔ повере́сло: *Скрути́ли такі́ скру́ти, скрути́ли-скрути́ли, повере́сло таке́ нази́вали*
скрути́ти перекосити, викривити; скрутити: *Шось скрути́ло їй туйво́*
ску́то без можливості вільно діяти: *То всьо ску́то би́ло*
слаби́й хворий; слабий: *То слаби́й дя́дько, і пове́зли його́ до лікарів*
сла́бо погано почуватися: *Їй шось сла́бо ста́ло, пога́но в тім інститу́ті в Дрого́бичі*
славáк словак: *А нíмец чи славáк прийшóв*
слюб → шлюб
смеро́дина *бот*. смородина
смерть смерть: *Ка́жут, шо не мо́жна го́лосно пла́кати, бо як зроби́ли ду́же крик, перерва́ли ту смерть. О, ка́жут, я вже так дале́ко бу́ла, такі́ кві́ти, така́ широ́ка доро́га, а ви мене́ завернýли с мóї доро́ги. Ше мо́же му́читисі і ти́ждень, і дві неді́ли*
сміятися сміятися: *Шо ви ся сміє́те*?
сніда́нє (**сніда́ня**) 1. сніданок: *А на сніда́нє би́ло шо*?
2. ↔ **попра́вини**: *То би́ло сніда́ня, молоди́й до молодо́ї йшов*
сокéра сокира: *І сокéру по́за поріг. Две́рі закри́ли, як йшли до Вечéрі, сві́тло сі сві́ти́ло. І соки́ру, би ни́хто там не йшов, чи як? Чи ся відбива́ти соки́ров? Надворі́ в ха́ті, ті, де Вечéря*
солом’я́ний солом’яний
● **солом’я́ний хло́пець → хло́пець**

со́лтис сільський староста, урядник: *Со́лтис був за ні́мців, пе́ред само́в війно́в в По́льщі, ві́йта знялú, а со́лтис був*
со́ска соска для немовлят: *І нич но пла́кала за со́скою*
со́тка грошовий знак; сотня
спане́ спання: *А я спане́ не ма́ла, но ся гри́зла*
Спа́са ↔ Преобра́женя
спе́ртисі прихилитися; спертися: *Там тро́хи сі спер*
спеція́льний спеціальний: *Спеція́льну найма́ют чи як там*
спі́ванка (*мн.* **співанке́**) пісня: *І ве́чір ду́же ла́ткали, я вже забу́ла співанке́*; *Співа́ли рі́жні співанке́ друшке́, ше стросьці́на*
спла́катися пролити багато сліз; сплакатися: *А ти спла́каласи*
спомина́ти згадувати; споминати: *Та то всьо спомина́ти*
спочатку́ ↔ впере́д
спра́вка довідка: *І він вам дасть спра́вку, шо ви прине́сли теля́*
справля́ти придбавати що-небудь; справляти
● **справля́ти вино́к → ві́но́к**
справля́тисі бути спроможним виконувати щось; справлятися: *Вона́ до́бре сі справля́ла, вмі́ла*
ссо́хнути висохнути; зісохнути: *Бу́льба вся ссо́хла*
ста́вити ставити
● **ста́вити столи́к ↔ загороди́ти гости́нець**
стае́нка *здріб.* до **ста́йня**: *Па́сли худо́бу, там ма́ли таку́ стае́нку*
ста́йня (*мн.* **стайні́**) стайня: *Стайні́ поста́вили вели́кі*
Стари́й Самбі́р Стари́й Са́мбір: *В Стари́й Самбі́р аж ве́зли*
стари́йкий *пестл.* який прожив багато років; старий, літній: *Ду́же стари́йкий – то вже ді́ду́сь*
стари́ця давнина ‖ **ста́рісьць**
● **в стари́це** у давнину: *В стари́це каза́ли «банде́ри»*
ста́рісьць ↔ стари́ця: *Молоді́й в ста́рісьць дава́ли гро́ші*
старо́ста *обр.* одружений чоловік – один із головних розпорядників на весіллі: *То старо́ста голоси́в*: *«Ході́т та́ту, ма́мо ході́т, невістка вам дае́ пода́рок»*
старосьці́на *обр.* 1. дружина весільного старости: *Хто бив старо́стою, його́ жі́нка старосьці́на*
2. заміжня жінка – одна з головних розпорядниць на весіллі: *Прийшла́ старосьці́на, почіпчи́ли, зав'яза́ла той чупе́ць, а пізні́ше ху́стку таку́ бі́лу*
ста́ти зупинитися; стати: *Му́сіло весіля́ ста́ти, де піде́ загороджене́ний*
стать:
● **ве́рхня стать** крайня плоть: *З ве́рхньої статі́ хло́пської обтина́ли кі́нчик*

стіга́ти збирати, складати кошти для певної мети: *Би́ло бі́дне, не би́ло с чого́ стіга́ти*
стодо́ла будівля для зберігання сіна; стодола
сто́нчка стрічка: *То называ́ли пере́д сто́нчка, а пізні́ше ле́нта*
стопи́ти залити; затопити
Стра́сний четве́р *церк*. четвер Страсного тижня: *Сьві́тят свічку шо є на Стра́сний четве́р пе́ред велико́дними свя́тами*
страшни́ дуже, надзвичайно: *Лю́ди страшни́ заяви даю́т, і пляцу́ ма́ют, а заяви даю́т*
стрик брат батька: *Є в ха́ті бага́то че́ляди, та́мка стри́ка фамі́лія*
стрі́лити влучити (про блискавку): *Ходи́, бо мене́ грім стрі́лив, зако́пували но́ги в зе́млю тоті*
стрі́тися зустрітися: *Я тебе́ ду́же лю́блю, хо́чу ся с тобо́в стрі́ти*
Стрі́тіня *церк*. свято Стрітення Господнє: *Як на Стрі́тні не́сли дити́ну в храм*
струп *мед*. кірка, яка вкриває поверхню або краї рани, що загоюється; струп: *Чия́ діти́на ма́є стру́пи, то помо́же, іна́кше то не помо́же нич*
стру́цень *кул*. плетена булка видовженої форми: *На Різдво́ ко́жен пече́ такі́ стру́цьні, такі́ гускє́ плету́т, розчиня́є ті́сто, там яї́чка, маргари́ну чи ма́сла*
студине́ць *кул*. холодець
сукє́нка сукня: *Приготовля́ли до шлю́бу, і сукєнкє́, і вино́к*
суслда сусід; сусідка: *А як не було ма́ми, то яка́сь цьо́ця, чи ба́ба, чи сусі́да до́бра*
сусі́к скриня для зберігання зерна: *Там такі́ сусі́ки, зе́рно, такі́ скри́ні з до́щок поробле́ні*
сухо́ти *мн*., *мед*. туберкульоз: *А хто любо́в не розумі́є, ка́жут, сухо́ти взя́лися*
сухи́й суховій: *Бу́дут сухи́ї, бу́дут вітри́*
су́шка *кул*. узвар, компот зі сушених фруктів: *Вари́ли з грушо́к су́шкє, з грушо́к, я́блук* ‖ **ю́шка**
сходи́тисі (**сходи́тися**) збиратися; сходитися: *Сходи́лися дівча́та, приготовля́ли молоді́*
сьвіти́й святий
● **Сьвіти́й ве́чір ↔ Вече́ря**
сьлюб → шлюб
сьмія́тися сміятися: *Вони́ ся сьмію́т з ме́не не рас, а пото́му ка́жут, як кулака́ми ї б'є*
сьтя́тий зрубаний; стятий: *Не сіда́ти на пинька́, такийво пеньо́к є сьтя́тий є, бо діти́на вели́ку го́лову ма́є*

сьміх сміх

● **робúти сьміх** посміхатися: *Повíли, шо завúласі, то сьміх робúли з такúх бабíв*

тавó → тойвó

тайкóм потай, крадькома; тайком: *Пізнíще він вчув, шо вонá зачалá в утрóбі, хтів ї тайкóм покúнути*

такєвó→ такíйвó

такíйвó, такавó, такєвó, *мн*. **таківó** ось такий: *Як бив заміжнíший, робúв весíля якéсь такєвó*

тáкой так само; також: *Та грáли, ше в хáті таньцювáли, не мáли підлóги, тáкой скакáли по глúні*

тáмка там: *Нись то сусíдів то гостúли_смо тáмка*

тамтóй, тамтá, тамтó, *мн*. **тамтí** минулий: *Шо ми мáли гризóти за той бамбéтиль тамтóго рóку*; *Все робúли перéд вівтóрок, читвéр тамтúми рокáми, потóму перейшлú за рýских на субóту*

тамтá → тамтóй

тамтí → тамтóй

тамтó → тамтóй

тáнець танець

● **спíваний тáнець** танець, під час якого співають: *Перéд рíжне витваряли, гуляли і такє́, і такє́, і тáнець бив спíваний, і рíжний. Ну, гуляли, і кáждий співáв свóю спíванку*

тарабáнити *обр*. вигравати попід вікнами весільну мелодію *надобридень*: *То весíля починáло під вікнóм, пóки то не віттарабáнили годúну, пóти весíля не почалó*

тарéль (**тарíль**) тарілка: *Колúсь там хліб хібá, там хліб зов'язáв в хýстку, такúй тарéль*; *Грóші клáли на тарíль, шо пéред них*

тарíль → тарéль

тáяк так як: *Прихóдят, тáяк типéр, шо прúйдут такí непрошéні*

телíшка *здріб*. теліга, віз на дрова: *То називáли телíжка перéд, візóк був, шо на тім вéзли*

тепéр (**типéр**, **типє́рь**) тепер ‖ **тепéрка**

тепéрка (**типéрка**, **типéрки**) ↔ **тепéр**

тéсть батько дружини; тесть

тиж також; теж: *Мій син тиж в правлíні депутáтом*

типéр → тепéр

типерíшнє нинішнє; теперішнє: *Типерíшнє, шо в цéркві співáют?*

типéрка → тепéрка

типéрки → тепéрка

типє́рь → тепéр

типі́ру щойно
ти́хий тихий
тихо́нький *здріб. до* **ти́хий**: *На́ша тихо́нька, то я не хвалю́, не їзде по забáвах, в сéмому клáсі*
тични́й який росте по тичці – жердині для підтримування витких рослин: *Хто бив біднíщий зварúв фасóлі тичнóї*
тíвна тільна (про корову): *Корóва тíвна, трéба бúло то теля́ годувáти, а як не годýєш, зарíзати йогó не бúло вíльно*
тігáтися *знев.* волочитися, мати дошлюбні інтимні стосунки (про дівчину)
тíкнути втекти: *Де пíде? Тíкне чи шо*?
тíко тільки
тíлько 1. стільки: *На зáповіди нéсли, ксьонз голосúв, шо пáрубок такúй-то, тíлько лíт мáє*
2. лише; тільки: *Тíлько печýт дві паланúці, ше не вúхолодили в п'єцу*
тíшитися радіти; тішитися: *І то мене тíшит, то менé трúмат*
тлýстий товстий, гладкий (про людину): *Він ся велúкий дýже врóдив, тлýстий був*
тогдú (**тодú**) тоді: *А номéр тодú Стáлін*; *Горíвку пúли, і тогдú подáркі давáли*
тодú → тогдú
тойвó, тавó, товó ось той: *Люба тавó, шо по весíлю готýє*
тонкúй тонкий
тонóнький *здріб. до* **тонкúй**: *Він взьов собí жíнку такý тонóньку*
тóрба сумка; торба: *З-за столá вúлізут, весíля ся скінчúло, вúсипали в тóрбу*
торíк минулого року: *Торíк такí черéшні бýли*
тот, тотá, тотó, тотí той: *Ходú, бо менé грім стрíлив, закóпували нóги в зéмлю тотí*; *Та то вже літá, то вже тотó порохáми припáло*
трáфіка тютюновий магазин: *То трáфіка називáлосі, ну, шо лю́ди йшли там купувáти папірóси*
тре треба: *То тре спитáти, чи мош, чи не мош*
трéтий третій
трúмати бути опорою; оберігати: *Він вúтігнув з-за пáзухи хрест, поблагуслувúв минé, і той хрéст менé тримáв цілý вíйну*
● **тримáти до хрестý → хрест**
тримáтися бути цнотливою: *Шо вонá ся тримáла, з нúким не тігáла*
● **тримáтися шлюбу → шлюб**
трóха (**трóхє**) трохи, небагато: *А типéр шо? Пожúв трóха* ‖ **трóшка**
трóхє → трóха
трóшка ↔ трóха: *Кáжу до свóї мáми, мáмо, я не йду до слю́бу, менí потеклó трóшка*

тру́бити сигналити: *А маши́на тру́бит*
тру́дно важко; трудно: *Та то би́ло тру́дно*
тру́мно труна: *То в тру́мно даю́т пі́д по́душку* ‖ **тру́но**
тру́но ↔ тру́мно: *Загребли́ без тру́но, без всьо́го, так покла́ли*
тре́сти дрижати; труситися: *А вона́ з жалю́ тре́сла*
ту ось тут: *Чи ве́зти го до Льво́ва, чи ту вро́дит*?
ту́ча хмара: *Від гро́му ті свічке́ помога́ют, як ду́же грими́т, вели́ка ту́ча наступа́є*
тьма велика кількість; тьма: *Люде́й тьма би́ла*

уважа́ти визнавати; вважати
укло́н *обр*. етап весільного обряду, коли перед шлюбом наречені вклонялися батькам на знак подяки за дар життя, за виховання: *І старо́ста благослови́т, та́то і ма́ма, ді́ти йдут до укло́ну, поклони́тися вам*
устано́ва звичай, правило; установа: *Тепе́рка така́ устано́ва, же не хо́че ни́хто ни́кому відбива́ти*

фа́йний 1. гарний, вродливий
2. смачний: *Таке́ молоде́, а таки́й фа́йний борщ звари́ла*
фа́йно гарно, добре
фамі́лія родина, члени родини; рід: *Та ви фамі́лія і ше ся сварите́*?
фасо́ля квасоля: *Звари́ли се чо́рної фасо́лі*
фе́рмер винаймач чи власник ферми: *Всьо закупи́ли я́кісь фе́рмери*
фі́ра віз, підвода; фіра
фі́ртка хвіртка: *Відопе́рти ти фі́ртку?*
флі́рти *мн*. любовні записки, якими обмінювалися хлопець із дівчиною: *То за ні́мців ду́же ті флі́рти, то такі́ карточки́, там рі́зне писа́ло, там нуме́ра бу́ли, я тебе́ ду́же лю́блю, хо́чу ся с тобо́в стрі́ти*
фля́шка пляшка
форе́нгва *церк*. прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) із зображенням Ісуса Христа або інших святих; корогва: *Ти бери́ бога́чку, бі́дне не бери́, бі́дне ни́хто не хтів, до це́ркви прийшло́, форе́нгву не дали́ бі́дному*
фо́са рів; фоса: *І там лежи́т у фо́сі, шо тото́ є?*

халу́па (**холу́па**) хата: *Тоді́ сіда́ют в халу́пі* ‖ **ха́та 1**
хапну́ти схопити; хапнути
● **ха́пнути вро́ки → вро́ки**
ха́та 1. ↔ **халу́па**
2. кімната: *Хтось мав одну́ ха́ту, хтось дві кімна́ти*

хворо́ба (**хоро́ба**) хвороба: *Всі яблунькє́ нє, мо́же ті, шо тро́ха ро́дит, тро́ха нє, чи яка́ хворо́ба заходи́ла*

● **чо́рна хворо́ба** *мед*. епілепсія: *А лю́ди ка́жут, вона́ ма́є чо́рну хворо́бу, а вона́ так сі трясе́*

Хирі́в Хи́рів: *Несі́т його́ в Хирі́в і там здайте*

хлоп 1. мужчина, чоловік: *Жінкє́ с хло́пами довко́ла так, кру́гом*

2. селянин

хло́пець хлопець: *Як не ма́ла бра́та, яки́сь брата́нич. То сестри́ хло́пець або́ бра́та хло́пець*

● **солом'я́ний хло́пець** непривабний, негарний хлопець: *Хло́пець ся же́не солом'я́ний, а ді́вка не мо́же сі віддати́ золота́*

хлопськи́й чоловічий: *А я й не бу́ду хлопськи́м вихо́дком*

хлоп'я́нка селянка: *То каза́ли хлоп'я́нки, а то каза́ли шляхтя́нки*

хова́ти здійснювати обряд похорону; хоронити ‖ **хорони́ти**

ходи́ти доглядати за кимось

● **ходи́ти по весі́льох → весі́ля́**

хо́йці *дит*. ходи, підійди

холу́па → халу́па

хо́рий хворий: *Приході́т до меї, шось хо́ра*

хоро́ба → хворо́ба

хорони́ти ↔ хова́ти

хорува́ти хворіти: *Як зачє́ла хорува́ти*

хоть хоч

● **хоть би шо** байдуже; хоч би що: *Коро́ву вби́ло, а ді́тям хоть би шо*

хре́сна ↔ нана́шка: *То мо́я хре́сна, я ї пам'ята́ю, я сі мо́лю за нє́ї*

хре́сні *обр*. хрещені батьки

хро́ма кульгава: *Мо́же бу́ти і хро́ма, і рі́жне, кали́ка, він ма́є ї́ бра́ти, бо вона́ бога́та*

хрест хрест

● **не́сти до хресту́** *обр*. нести дитину до церковного обряду хрещення: *Як не́сли до хресту́, то дава́ли цу́кор і ку́сничок хліба*

● **трима́ти до хресту́** *обр*. тримати дитину під час обряду хрещення: *А ї ма́ма мене́ до хресту́ трима́ла*

хрести́ти (**христи́ти**) 1. ↔ **кścíти 1**: *Як дити́ну не́сли христи́ти, ма́ма не йшла, ті́лько йшли куми́ і всьо, і то ксьонз каз́о́в ма́мі ви́йти, як христи́ли, не дозволь́о́в*

2. ↔ **кścíти 2**: *То не рас хрестимо́*: *Ім'я Отця́, Си́на, шоб яка́ хма́ра роступи́ла*

христи́ти → хрести́ти

хроба́к черв'як; хробак: *Вона́ там шось принє́се*: *жа́бу, ше які́сь хроба́к, на́віть гадю́ку*

▲ **там хробáк є** *дит*. вислів, яким лякають неслухняних дітей

хті́ти хотіти: *В цéркві прийшлú, вонú не хті́ли ставáти там, де ті, в дрýгий бік би вни ставáли*

хýщатко *здріб*. хустина: *Хýщатко такéʹ прóсте, червóне в квіточкéʹ, квіточкéʹ такí малéнькі* мáла ‖ **хýща**

хýща ↔ хýщатко

цáрство царство

● **цáрство небéсне** рай: *Дай Бóже цáрство небéсне*

цвíклі *кул*. страва з хрону та зварених буряків, потертих на дрібній тертці і приправлених: *І цвíклі з бураків*

черемóнія урочистість

● **робúти черемóнію ↔ загородúти гостúнець**: *Тíлько стоя́ти, такý черемóнію робúти*

циган́ьство шахрайство, обман; циганство: *Циган́ьство є на свíті*

цúкати докоряти: *Трóхи ми цúкала, шо ти пóлі не принéсла*

цúцька грудь: *Я давáла цúцьку, то, мóже, два тúжні не брáла*

цíлий цілий: *Цíлий рукáв вúшитий*

цілювáтися цілуватися: *Цілювáлися в лúці, всю́ди* ‖ **цьóматисі**

цукéрок цукерка: *Лю́ди йшли на родúни на трéтий, четвéртий день, хто є́йця приніс, хто цукéрків, йшли бабú, сусíди, хтось по фамíлії*

цьóматисі ↔ цілювáтися: *І вже там на подвíр'ю цілю́ючці, молодúй сі цьóмат, хто скóрше поцілýє*

цьóтка тітка: *Мáми не бýло, хібá цьóтка бýла, грýбша, як мóя Лю́ба* ‖ **цьóця 1**

цьóця 1. ↔ **цьóтка**: *Сходúлисі цьóця, вýйко, зробúли гостúну, такéʹ весíля́ бúло*

2. жінка взагалі: *Типéр кáжут цьóця, а колúсь нанáшка, нанáшко*

чарóванє чари; чарування: *Чарóванє на весíлю бúло*

чáстка частина; частка: *То бýла чáстка, пáру тих чоловíк в Тéрлі*

чéлідь (**чéлядь**) члени однієї родини; челядь: *В хáті не спáли, то бýла чéлідь*

чéлядь → чéлідь

чеснóк часник: *Жúтний хліб, чеснóк, óто бúла пéрша їдá*

четвéр (**читвéр**) четверг

● **дев'éтий четвéр** *церк*. свято Пресвятої Євхаристії (дев'ятого четверга після Паски): *А колú то сúп'ют квíти в нас, то на дев'éтий четвéр, а йа дýмала то на святóго Я́на*

четвéро четверо: *Четвéро вмéрло бóрши*

чєрувáти чаклувати; чарувати: *Абú не чєрувáла шо, абú-то, та рíжні*

чисти́ти ↔ скребта́ти: *Ми ка́жемо чисти́ти бу́льбу, ра́ньше каза́ли скребта́ти*

чита́льні ↔ про́світа

чита́ти читати

● **чита́ти о́пові ди → о́повіди**

читве́р → четве́р

чо́рний чорний

● **чо́рна хворо́ба → хворо́ба**

чо́рно надзвичайно, неймовірно: *Си́ла ше би́ла, але́ голодна́ чо́рно, йой, так би си во́ди напи́ла*

чу́бок верх, верхівка: *Патичо́к обмо́тали яки́м папе́ром квітни́м, і там на чу́бок я́бків накла́ли і то в корова́й позапиха́ли*

чу́дитися дивуватися: *Всі лю́ди чу́дилися, молода́ ні́где не спі́ват*

чу́тка вістка; чутка: *І бу́дете чу́ли рі́жні чу́тки недо́брі*

чупе́ць очіпок: *Дава́ли чупе́ць пере́д, таки́й ши́ли, то моя́ ма́ма носи́ла*

шва́гєр брат дружини або чоловіка: *Шва́гєр ка́же, пішла́ вдоли́ну до со́лтиса*

шелино́вий виготовлениій з тонкої тканини з квітковим орнаментом: *То каза́ли шелино́ві, дорогі́ спідниці́, вишньо́ві, ма́ли квіткє́, широ́кі ши́ли*

шіткува́ти шаткувати: *Капу́сти шіткува́ли дві бо́чки*

шкарлити́на *мед*. скарлатина: *Як могли́ ді́ти вмира́ти? Та бу́ла шкарлити́на, і четве́ро ді́те́й хво́рих в селі́, лю́ди ги́нули*

шлаба́нт ↔ переля́з: *Шлаба́нти молоді́ ста́вили, не пуща́ли молодо́го, бо хті́ли горі́вки*

шльо́ндра *вульг*. жінка легкої поведінки, повія

шлюб (**слюб**, **сьлюб**) *церк*. шлюб: *Як йшли молоді́ до сьлю́бу, то та́тові і ма́мі кланя́лисі*

● **бра́ти сьлюб** (**слюб**), *док*. **взє́ти шлюб** *обр*. вінчатися: *Ка́же, як бу́де бра́ла сьлюб, най ка́же*; *В со́рок тре́тім я слюб бра́ла*; *Пере́д лю́ди взє́ли шлюб, жи́ли, не всім так соло́дко бу́ло*

● **приготовля́ти до шлю́бу** *обр*. підготовляти вбрання та головний убір нареченої до шлюбу (у передвесільний вечір): *Приготовля́ли до шлю́бу і сукєнкє́, і вінок*

● **трима́тися шлю́бу** жити подружнім життям: *Діте́й ма́ли бога́то, ну жи́ли яко́сь, трима́лися то́го шлю́бу*

шля́бан ↔ переля́з: *Шля́бан ро́блят, то шля́бан таки́й, а які́ піяки́ чи жінкє́ з ни́ми*; *То шля́бан таки́й, ста́вят стів, кві́ти на стів, горі́вкє пів літри́ ви́ніс*

шля́хтич чоловік, який належить до шляхти: *Коро́ни то такі́ шляхти́чі бра́ли*

шляхтя́нка жінка, яка належить до шляхти: *То каза́ли хлоп'я́нки, а то шляхтя́нки, така́ ріжни́ця*

шма́тє (**шма́ті**, **шма́тя**) білизна, одяг; шмаття: *Скри́ню ве́зли з молодо́ю, шма́тє в скри́ни*; *Пери́ну дава́ли, скри́ню, ша́фів не би́ло, би ма́ла де шма́ті положи́ти*

шма́ті → **шма́тє**

шма́тя → **шма́тє**

шну́рок 1. шнуро́к: *Без шну́рок не мож переступа́ти, бо дити́на ся в живоці́ оберне́*

2. ↔ **пу́пок**: *Вагі́тна по шну́рках не мож ходи́ти, бо діти́на не ро́дицьця, но сі шну́рками вмо́тує*

шо що: *Шо́_сте їли?*

шо-бу́дь що-небудь: *А тепе́р ка́жут, ше пе́ред весі́лє вони́ не́сли ше соро́чку молодо́му, а він їй шось купу́йе теш, я забу́ла шо, та шо-бу́дь мо́же купи́ти*

шо́па приміщення, будівля з накриттям на опорах для зберігання сіна чи сільськогосподарського реманенту: *Там сі́но кладе́мо, якісь дро́ва, там пила́, отаке́ ріжне*; *бо́йще, то називаю́т стодо́ла, шо сі́но гру́зимо, кладе́мо на ста́йню, а да́лі ше одна́ шо́па є, ота́м такєво́ є, рове́ри*

шпи́лька (**шпі́лька**) невелика металева голка з круглою голівкою на тупому кінці; шпилька: *Та тогди́ лю́ди зашпиля́ли шпільки́ якось*

шпита́ль лікарня: *Тепе́р вже бе́рут до шпита́лю*

шпихлі́р відгороджене місце для зберігання зерна: *Шпихлі́р така́ стодо́ла бу́ла, там ся нагору́ ви́лізе, і там не жа́ре*

шпі́лька → **шпи́лька**

шти́ри чотири: *Кум с кумо́в му́сіли кри́жму купи́ти, ту кри́жмов накрива́ли діти́ну, ксти́ли, хто бі́дний взьов метр, а хто бив бога́тший взьов шти́ри*

штирна́йціть чотирнадцять: *Діте́й би́ло мно́го, мо́я ма́ма ма́ла штирна́йціть*

шту́ка річ: *На Па́ску ко́жен прода́в яку́сь шту́ку і купи́в яку́сь сукє́нку, хло́пцеві вбра́ньку*

шу́фля лопата із загнутими краями: *Така́ шу́фля загне́на доку́пи, шо сі бе́ре пісо́к чи шо там*

щадрі́вка *обр*. величальна пісня, яку виконують напередодні старого Нового року або *Ще́дрого ве́чора*: *То ни́ськи не дівоцька колідá, ма́єте щадрі́вку, а хло́пці ма́ют на Но́вий рік і Колідý*. *Дівоцька би́ла ті́льки щадрі́вка*

ще́стє (**ще́стя**) щастя: *До́бре, шо ти таке́ ма́єш ще́стє*
щедри́й ще́дрий
● **Щедри́й вечі́р → ве́чір**
ще́стя → ще́стє

юж досить: *Я юж пережи́ла*
ю́шка ↔ су́шка: *Су́шкє, з грушо́к, я́блук, наварили́ ці́лий банячи́ско то́го, ли́йте, то ю́шка каза́ли*

я́года (*перев. мн.*) полуниця
я́зда їзда: *Тако́ї я́зди, як за́раз*
язи́к ↔ мо́ва: *То не каза́ли украї́ньська, то каза́ли ру́ский язи́к, ру́ска мова*
яї́чко яйце ‖ **я́йко**
я́йко ↔ яї́чко: *Зве́рху посу́плят цу́кром, помастя́т яйко́м*
яли́ця *бот.* вічнозелене дерево родини соснових; ялиця: *Він сів під яли́цю, і в ту яли́цю вда́рило*
Я́нка Іванка
я́пко яблуко: *Запиха́ли я́пка на патичка́х*
я́сний світлий; світлого кольору; ясний: *Чо́рне вбра́нє, соро́чка бі́ла, типе́р бе́рут я́сне*
ярова́нє весняні польові роботи: *Хто ско́ро вече́ряє, той ся ско́ро навесні́ справля́є з яро́ванєм.*

Оксана Сімович
Львів

Словник вербальних символів: *кінь*

Dictionary of verbal symbols: Horse

Пропонований матеріал – чергові із циклу опублікованих у попередніх випусках «Діалектологічних студій» сторінки Словника вербальних символів.

Шлях трансформації, що проходить слово-несимвол чи символ-реалія до слова-символу, тривалий та складний. Тому до уваги беремо позамовний контекст (виділено меншим шрифтом). Оскільки йдеться саме про вербальний символ, для формування та реалізації семантики якого найважливішим залишається текст (у широкому сенсі) та культурний контекст, у словнику передбачено багатий цитатний матеріал, що «працює» у двох напрямах: з одного боку, низка текстів засвідчує, підтверджує сформовану семантику; з іншого – вербальний символ реалізується «дистанційно». У другому випадкові найкраще виявляється його суть: і йдеться тут не тільки про актуалізацію в одному контексті відразу кількох значень, а й про те, що на відміну від слова-несимволу, семантику якого ми можемо «відчитати», вона реалізується в реченні, у тексті, зрештою, вона зберігається в нашій свідомості як мовний досвід, символ цього типу не можна «розкодувати» звичайною «підміною» значення замість слова. Слово-символ з'являється в тексті з уже сформованим значенням та відтак його семантика-«історія» слугує натяком на те, що є дуже важливим у тексті. Цитований текст не існує осібно, він не лише безпосередньо пов'язаний з іншими процитованими текстами, у яких функціює аналізований символ, а й з усіма іншими символами, що з'являються в інших текстах та з якими він зберігає інтертекстуальні зв'язки.

У словнику вербальні символи виділено жирним ***напівкурсивом***, символи-поняття / символи-речі – *курсивом*, а в цитатах символи, із якими пов'язаний ключовий символ, – виділено р о з р я д к о ю.

КІНЬ, КОНИК, КОНИЧЕНЬКО

Кінь – благородна, вища тварина. Образ *коня* вплітається в міфи та казкові сюжети та посідає вагоме місце в епосі різних народів, у релігійних віруваннях та священних ритуалах різних народів [СС 1994: 256–257; SSS: 178]. ***Кінь***, вважає І. Вагилевич, очолює звірину символіку, «оскільки піднесений над світом тварин (nad warstwą) і зрівняний з людиною як невіддільний товариш» [Wagiłewicz: 125; пор.: Костомаров 1994: 327]. У давніх колядках стверджують, що походження *коня* – від Бога: *Буг му* [господареві коня] *дав*. Кінь (коні) – один із дарів Бога, прибуток господарям [Гойсак 2010: 199].

Як «найбільш міфологізовану тварину» [СД І: 590], коня вважають утіленням зв'язку зі світом надприродного, із «тим» світом. У міфо-ритуальному контексті він виступає посередником, медіатором різних світів. Ця семантика властива практично всім культурам світу [SSS: 178]. Щоби душа могла досягнути світу мертвих, з'єднатися з іншими душами, людина мала пройти ініціацію ще за життя [див., напр.: Снігирьова 2015: 741].

Гуцули вірять, що *коня* створив чорт: *Коня сотворив чорт і для того, «як їдут на Велигдень из сьвєкістю* (*свяченим*)*, то кінь летит дуже, бо єго сьвєкість пече*» [Онищук 1909: 18–19]; *Кінь аби який бідний, то летит* [*з освяченими пасками додому*] *як може, май борше! бо єго сьвикіскь пече* (коня сотворив чорт, для того його пече святість. – *прим. А.О.*) [Онищук 1912: 39].

Не цілком підтверджено думку про солярну символіку коня, хоча деякі дослідники світогляду давніх слов'ян [Рибаков 1994: 287; ССКУ: 114; SSS: 178; Wagiłewicz: 125; Копалинский 2002: 96, 97 та ін.] вважають *коня* символом *сонця*, зокрема пов'язуючи його з народженням та вмиранням небесного світила. «Кінь – символ сонця і водночас потойбічного світу; циклічного розвитку світу; нестримних пристрастей та інстинктів; чоловічого начала; інтуїтивного пізнання; у слов'ян-язичників – символ смерті й воскресіння сонячного божества; багатства, могутності; степу, швидкості; волі; символ вірності, відданості» [ССКУ: 114]; пор.: визначення *коня* як емблеми сонця [Жайворонок 2006: 287] та архетипну солярну символіку [SSS: 178–179]. Однак в опрацьованих фольклорних текстах не вдалося виявити матеріалів, які б це підтвердили. Із високим ступенем вірогідності можна говорити, що така символіка

в цих контекстах утрачена. Незаперечним, проте, залишається сакральність тварини. Тому не дивно, що «загиблих у битві бойових коней князі хоронили на спеціальних помостах і насипали над ними кургани, наче над воїнами» [Войтович 2002: 561], відомо також, що коней ховали разом із воїнами-богатирями, «бо вірно жили» [Дашкевич 1991: 537]. До того ж на «божественність» коня вказують епітети й домінанти *золотого* та *срібного* кольорів: *білий, золотий, золотосяйний, срібний, червоний; зі срібними копитами, золотосяйною гривою, вогненною гривою* [Войтович 2002: 561], *буланий, сірий, сивий* [Замовляння: 193, 96, 65, 227]

● *арх*. зв'язок між світом богів, людей і світом мертвих [пор.: Балушок 1998: 89; Костомаров 1994: 21–22]:

кінь вороний;

кінь біжить / летить; коник / кінь вороненький ходить-блудить; коник б'є копитом;

кониченько в головах; коник <стоїть, схилився> над *кимось*:

Ой *кôнь бѣжить*, трава шумить, Ой тамъ Козакъ убитъ лежить: Надъ нимъ *коникъ* задумався. По колѣна въ землю впхався. Не стôй, *коню*, надо мною! Я вже виджу щирôсть твою; Иди, коню, дубровою, Битымъ шляхомъ, дорогою, Та не дайся въ руки взяти, Якъ тя будуть Турки ймати, Тупни, *коню*, копытами Въ неньки передъ воротами, Выйде къ тобѣ стара жена, Ай то ненька сама моя. Буде в'на тя ся пытати, Де ты мого сына подѣвъ? Цы ты мого сына втопывъ, Цы ты мого сына згубывъ? – Ни я твого сына втопивъ, Ни я твого сына згубивъ: Твôй сынъ вже бай оженивъ, А съ зеленовъ муравоньковъ, А съ молодовъ паньеночковъ. Возьми, неню, пѣску въ жменю, Посѣй собѣ по каменю: На коли той пѣсокъ зôйде, Тогды твой сынъ къ тобѣ прійде [Головацький 1863–1878 II: 592]; Козак від'їжджає, а дівчина плаче: – Де ж ти від'їжджаєш, молодий козаче? – А я від'їжджаю цесарю служити, Прошу тя, дівчино, за мнов не тужити! Не тужи, дівчино, не заходи в тугу, Бо я від'їжджаю та й си найду другу! – Ни хвались, козаче, то всьо Божя воля, Зломиш головоньку з *вороного коня*! А під головою сина кабатина, Ходит, ручки ломит молода дівчина! Треба до матінки поліфонувати [зателефонувати], Щоби приїхала сина поховати! Приїхала мати, почала плакати: – А де ж мій синочок, що 'го не видати? – Тихо, стара мати, не плач, не журися, Три доби минуло, як твій син забився! Три доби минуло, як 'го поховали, Штири пари *коней* до гробу спускали. Штири пари *коней* до гробу спускали, А єго камбрати [товариші] на «Віват!» стріляли [ЕАУФ]; Ой *кôнь летить,* трава шумить, Ой там Козакъ забить лежить, На травонцѣ головою, Накрывъ личко китайкою, Заслугою Козацькою, Та й ставъ надъ нимъ *коникъ* єго, *Бьє копытомъ*,

жалує го. «Не стôй, коню, надо мною, Вже я виджу щирôсть твою! Бѣжи, коню, дорогою, Чорнымъ лѣсомъ стеженькою! Выйде къ тобѣ моя мати, Буде за мене пытати: «А де, коню, сынъ мôй дѣвся? Ци въ Дунаю не втопився?» – «Ой взявъ собѣ паняночку, Въ середъ поля земляночку, А на личку румяная, На нêй сукня зеленая!» [Головацький 1863–1878 I: 100]; На чужині вітер віє, В нашім краю сонце гріє. Сонце гріє, а трава шумить, А в тій траві жовняр лежить. Головою на купину, Накрий очка моравою. А *кінь* єго *над ним стоїть*, А *кінь* єго *над ним стоїть*. *Не стій, коню, наді мною*, Бо я виджу щирість твою. Іди, *коню*, дорогою, Вдар в врота головою. Вийде отець – утішиться, Вийде мати – засмутиться: – Ой *коню* ж мій *вороненький*, А де ж мій син молоденький? Чи ти єго в лісі згубив, Чи ти єго в мор'ю втупив? – Мене турки переймили, Твого сина з мене знєли [Звенигородщина: 210]

Ой *ворон коник*, та *вороненький*, Та молод улан, молоденький, Та повалив ся до сїделця, А кров заграла право з серця, По улану молодому, По *коніку вороному*. Шпурив палаш, шпурив піку На шовкові трави: Тілько долїї, тілько віку, Тілько твоєї слави! [Федькович 1914: 103]

Кінь може переміщуватися між «тим» і «цим» світами, напр.: у казці «Іван Іванович – руський царевич та морське чудовисько»:

«Поїдь у такий-то ліс, – каже стара баба Івану Івановичу, – знайдеш могилу, а на могилі дуба. Під тим дубом дванадцять каменів, під каменями дванадцять дверей, а за тими дверима на дванадцяти цепах стоїть богатирський *кінь* – дим п'є, а огонь їсть» [Казки: 109]; пор. також: *дим* як вербальний символ світового дерева

> За дослідженням В. Проппа, «якщо мрець дарує коня, то тут є історична основа – уявлення про предків, які сильні через те, що перебувають в іншому світі, звідки йдуть усі з початку. Живий уже не намагається проникнути туди, як це відбувається в обряді ініціації. Чарівного помічника дає мрець» [Пропп 2000: 123].

Як посередник з іншим світом ***кінь*** може в потрібний час, відповідну годину збудити козака:

Ой у полі жито Колосом підбито. Край дороги широкої Козаченька вбито. Вбито єго, вбито, Затягнено в жито, Червоною китайочков Оченька накриті. Прийшла йа милая, Китайочку знєла, Та й піднесла китайочку, Та й назад накрила. Прийшла йа другая, Тая не такая: – Устань, устань, мій миленький, Я твоя милая. Устань, устань, мій миленький, Я твоя милая, *Ходить-блудить* по вулици Твій *кінь вороненький*. Та нехай він *ходить*, Та нехай він *блудить*, Прийде тая годинонька, Що він його збудить [Звенигородщина: 211]; Ой у поли жито гôрчицею вкрыто, А тамъ въ лѣсѣ край дороги Козаченька вбито, Вбито жъ єго, вбито, затягни въ жито, Китайкою головоньку вкрито … «Ой, устань, Козаче, ой встань молоденькі! *Ходить,*

блудить по Болоню твôй *кôнь вороненькій*.» – «Ой най же вôнъ *блудить*, най нôчку ночує, Та чей же вôнъ до родины дороженьку вчує. Ой най же вôнъ блудит, та най же бѣгає, Ой най моєй матусенцѣ вѣсточку подає!» [Головацький 1863–1878 I: 102]; Oj pryjichaw Iwaseńko iz Podiłeńka, taj zapukaw, taj zastykaw w nowi w o r o t a: wyjdy, wyjdy Nastuseńko, ty żinko moja! Oj ne wyjszła Nastuseńka, wyjszła jeji swist' (!), oj powiła Iwasewy nedobruju wist'. Oj ne jihaw Iwaseńko wże na swij dwir, no pojichaw Iwaseńko na Nastusyn hrib; oj postawyw taj w *hołowach* swoho *konycheńka*, a sam prypaw Nastuseńci do serdeńka... [Wacław 1833: 399]

□ смерть:

Вважають, що в основі вірувань про *коня* як про вісника смерті – міфологічні уявлення про *коня* як про тварину, здатну бачити духів, смерть [Іларіон 1994: 187, 220; Булашев 1992: 322–323; Клингер 1909: 110–117; СД II: 590–594 та ін.]. Кінь, як писав Фішер, супроводжує людину аж до могили. Дослідник наводить відомості, що свідчать про культ *коня* в північно-західних слов'ян, який часто «провадить людину в засвіти» [Fisher 1921: 17]; пор. також прикмети, поширені у віруваннях різних народів, пов'язані з *конем*: *кінь* спотикається в дорозі, гребе копитом землю – до нещастя, невдачі, смерті [див.: Лепкий 1890, № 10: 151; Fisher 1921: 18 та ін.]; галицькі лемки вірили, що *кінь* може сповістити про смерть: якщо кінь, яким приїхав священик, вигрібає копитами землю, то хворий помре; якщо ж «стреплеся» – житиме [див.: Гузій 2007: 199]

+ **криваві ріки, кров**:

Ступай, *коню*, пôдо мною, черезъ к р в а в ŭ р ѣ к и, Будь здорова, матêнонько, – вже 'мь пропавъ на вѣки: Ступай, коню, пôдо мною та розбивай груду, Будь здорова, родинонько, – вже я ту не буду! [Саламонъ: 804]; Ой прощався раз стрілець січовий: – Будь здорова! – Будь, милий, здоровий! Сів на *коня*, поїхав в долину, А дівчину на Бога покинув. А дівчина плаче і ридає: – Не вертає, стрілець не вертає. Раз, як сонце сіло за хатами, *Кінь* прилетів без стрільця до брами. Дівча вишло в слезах на дорогу, Питається *коня вороного*: – Чом ти, коню, вже без пана свого? – Сиротою я тепер лишився, Мій пан загинув, як у бою бився. Вже не верне твій стрілець із бою – піді Львовом поліг головою [Звенигородщина: 230]

□ тривога, біда:

Ой кінь бѣжитъ, трава шумитъ, Бѣдный козакъ убитъ лежитъ [Wagiłewicz: 125]; ***кінь ірже*** 'тривога' [Гойсак 2010: 202]

Як і в казках, у піснях *кінь*, спотикаючись, сповіщає про нещастя [див., напр.: Жайворонок 2006: 287; Гойсак 2010: 202; пор.: Wagiłewicz: 125]

Аж із'їздить Нечай-козак з гори на долину, *Споткнувся сі кінь вороний* на хміль на тичину; *Спотикнувся сі кінь вороний* на хміль на тернину, Спіймав його пан Каньовський ззаду за чуприну [Історичні пісні 1961: 207]; Ой *спіткнувся* Нечаїв *кінь* на малу кориню, Піймав ёго Калиновський з коня за чуприну [Исторические песни 1874–1875 I: 93]

Кінь – істота, яка, пов'язана з потойбічним світом, може передбачити лихо чи смерть свого господаря, бути віщим, а також бути провідником на «той» світ. Отже, кінь – амбівалентний образ посередника між «тим» та «цим» світами [Поріцька 2005: 50; Войтович 2002: 524], що, на мою думку, у фольклорних текстах може розвиватися до рівня символу.

Окрім цього, *кінь* у слов'ян є безпосереднім учасником ініціації головного героя і, як уважає В. Балушок, «ритуальним перевізником ініційованого при його потраплянні в міфічний простір лісового табору» [Балушок 1998: 128]: напр., *Коник-Горбоконик, Сивка-Бурка*. Це також пов'язано зі своєрідною смертю – смертю старої людина та народженням нової

□ ворожа сила:

Образ *буланого* чи *вороного* коня у свідомості українця не відокремлений від моторошної темряви, нечистих сил, тому ніч, як уособлення всього «темного», сидить на *буланому* коні [Снігирьова: 254]. Вважають, що саме ніч, вечір – час діяльності всякої звірини, чиїм покровителем є радше *місяць*, аніж *сонце* – покровитель людей. Вечір пов'язаний у цьому контексті з небезпекою. Подекуди виявляється зближення символів ***кінь – грім***: пор.: *громак* 'баский кінь' [Гринченко I: 330], що пов'язане з татарським *аргамак* 'скаковий кінь' [ЕСУМ I: 600–601]

Ніч темна, ніч тишна, сидиш ти на *коні* буланому, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці і хлівці, церкви й монастирі і київські престоли: замкни моїм ворогам губи і губища, щоки й пращоки, очі й праочі, щоб вони на мене, нарожденну, хрещену і молитвяну рабу Божу Марію, зубів і очей не витріщали, гніва в серці не мали, щоб усе поважали і в добрих мислях мали [Замовляння: 193]

витоптати кіньми:

А у Лузі при палонці та зацвіли цвіти, – *Витоптала* орда *кіньми* маленькії діти [Історичні пісні 1961: 128]; Зажурилася Україна, що не ся де діти*, Витоптала* орда *кіньми* мали діти, Малиї витоптала, а стариї порубала, А середні забрала, в полон погнала [Доленга-Ходаковський: 685]

● зв'язок двох світів – світу парубка та його родини:

А він лежит та думає, Нагадує своїх, прощаєть-ся з батьком, з ненев, З братїком, сестрою, Ще й з дївчинов Катеринов, Тим щирим коханням,

І з тов зброєв золотою, І з *коником* в стайни, Що го носив на гуляння, Як з названим другом! [Ibid.: 314]

● зв'язок двох світів – світу парубка та дівчини:

Ой *конику вороненькій*, дамъ тобі оброку: Переси Анниченьку зї Волоського боку! [Головацький 1863–1878 II: 286]; Одинъ *коник* якъ голубъ сивенькій, Другий *коникъ* якъ воронъ чорненькій… На тѣмъ сивимъ до моря доѣду, На тѣмъ чорнимъ море переѣду [Wagiłewicz: 126 зліва]; Чи ты *коню*, осѣдланый, чи ты коню, *сивый*? Ой а де жъ ты одъѣзжаєшь а мôй чорнобрôвый? [Головацький 1863–1878 II: 325]; А на новому двору стоят *коні* осідлани, Бояри поубірани, Межи ними Івасуненько в ручках шапочку держит, Слезоньку утирає: – Бідная моя головонька без тебе, мій батенько, Нікому порадити, до дівоньки вирядити [Доленга-Ходаковський: 219]; А в неділю рано, ще сонце не сходить, А молодий козак по казармі ходить. По казармі ходить, в руках шапку носить, В пана капітана додому ся просить: – Пане капітане, пустіт м'я додому, Пише лист дівчина: породила сина. – Козаче, козаче, добрий розум маєш, Ніхто тя не знає, сам ся признаваєш. – Пане капітане, як ся не признати, Бо ж моя дівчина, буде Бог карати. – Впущу я тя, впущу, але не самого, А скажу ти дати *коня вороного. Коня вороного* ще й шабельку збоку, Тоді їдь, козаче, в країну глибоку [Звенигородщина: 226]; Шумить, гуде дібровонька, Плаче, тужить дівчинонька. Плаче, тужить і ридає, На битий шлях споглядає. Битим шляхом козаки йдуть, *Вороного коня* ведуть. А я сиджу та й думаю, Перебіжу та й спитаю: – *Коню* ж ти мій *вороненький*, Де ж подівся мій миленький? *Коню* ж ти мій *сивогривий*, Скажи, скажи, де мій мілий? – А твій милий в війську служе, За тобою плаче. Туже. Плаче, туже і ридає, На шлях битий споглядає. А твій милий в ранах лежить, холодної води проси. До кирниці нахилився, За серденько ухопився [Ibid.: 213]; Гей шумъ по дунаю, а я пю не гадаю, Вгнѣвалася мила, ше вчера зъ вечера, говорити не гадае. Пôйди, пôйди малый хлопче, введи *коня вороного*, Чей-же заговоритъ хоть слова промовы, тай до мене молодого. Ничо-жъ тобѣ мôй небоже, *воронъ коникъ* непоможе, Якимъ не любила, любити не буду, говорити не гадаю. Пôйди, пôйди малый хлопче, унеси ми сѣдельце, Чей же заговоритъ хоть, слово промовить, тай до мене щире сердце. Нѣчо-жъ тобѣ мôй небоже, тай сѣдельце не поможе, Якимъ не любила, любити не буду, говорити не гадаю [Руснак 1908: 7–8]; Ведутъ кони зъ Тернополя, *кôнь* дорогу чуе, Кобы я ся довѣдала, где милый ночуе. Где ночуе мôй миленькій, въ глубокôй долинѣ, А самъ понесъ подарунки молодôй дъвчинѣ [Ibid.: 8–9]; Посіяли дівки льон, Що за диво, дівки, льон! Посіяли, спололи, Що за диво, дівки, льон! А споловши вирвали, Що за диво, дівки, льон! В Дунай-річку кидали, Що за диво, дівки, льон! Дунай-річка невеличка Перевозець неболшой! Ішли дівки дорогою, Що за диво дорогою! Дорогою біжить *конь*, Що за диво

біжить *конь*! На *конику* удалець, Що за диво удалець! Що за диво удалець, Наш Іван молодець [цит. за: Балушок 1998: 88–89]

прив'язати коня до калини; припняти коня коло калиночки:

□ зустріч закоханих:

Та teper niczka ta temneńkaja, ta dorożeńka ta dałekaja. Oj *prypnu konia koło kałynoczki*, a sam łeżu spaty na kraj mohyłoczki. De tam diwczyna mołoda sie wziała, udaryła kozaka, taj tak promawlała: Oj wstań kozacze, oj wstań, hodi spaty! nastupaje horda, schocze konia wziaty. Ta konia wożmut, ta kiń druhyj bude; tebe porubajut... na świti ne bude [Wacław 1833: 386]

бути / сидіти на коні; **конем грати**:

□ залицятися; домагатися кохання в дівчини [пор.: Аничков 1905: 245–246]; освідчуватися:

Під зеленим дубом стоїть *кінь* кований, Сидить на нім, сидить хлопець малюваний [БК 1987: 349]; Ой у полі дуб зелений, під тим дубом вишня; Аж там козак *конем грає*, щоб дівчина вийшла [УПК: 19]; За річкою за Дунаєм Козаченько *конем грає*, Козаченько *конем грає*, Дівчиноньку підмовляє [УНП 1964: 493]; За туманом не видно нічого, Тільки видно дуба зеленого. Під тим дубом криниця стояла, Там дівчина воду набирала. Ах, втопила золоте відерце – Заболіло в дівчиноньки серце. «А хто ж моє відерце дістане, Той зо мною на рушничок стане». Обізвався козак молоденький, (Під козаком – *коник вороненький*): «А я твоє відерце достану І з тобою на рушничок стану» [ПК: 307]

розпутати коня вороного; коня поїти / напувати; дати коневі сіна:

□ прийняти залицяння парубка (про дівчину); кохати, залицятися (про парубка):

Ой перид нами на мурави Шовком коники попутани. Шовком *коники* попутани, Злотом гривойки поплутани. «Ой ти, дівчино молодая, *Розпутай коня вороного*. *Розпутай коня вороного*, Люби козака молодого». «Ой і рада б я розпутати: Ни можу злота роздлубати» [Полісся 2007: 70–71]; Стир-вода тихо стоїть, Там козак *коня поїть*. Став мине зачіпати, З ручки перстинь знімати. Козаче-чумаче, Ни зачіпай ти мене. Бо в мине чужа мати – Буде бити, нарікати [Ibid.: 72]; Ой летѣу соколенько черезъ три лѣса, А на четвертѣмъ ставъ на попасъ, Стау на попасъ въ галеньки на гнѣздѣ. А ему галенька, дуже радненька Ягідки збирае, соколенька пріймае. Ой ѣхау – такій то – черезъ три села А на четвертѣмъ стау на попасѣ, Стау на попасѣ, Стау на попасѣ в тестенька на дворѣ: Ему – такая то – дуже радненька, *Дала коневи* зеленого *сѣна*, А ему молодому меду и вина [Wagiłewicz: 104]; Козакъ *коня напаває*, Дѣвча воду набераєː «Дѣвче, дѣвче! Подь же съ нами, Съ молодыма Козаками!» Дѣвча дурнее послухало, Съ Козаками поѣхало… [Тронський: 722]; пор.: *кінь, що не п'є води та не їсть трави* символізує смуток юнака [Wagiłewicz: 125]; Козакъ *коня напаває*, Дѣвча

воду неберає: «Дѣвче, дѣвче! подь же съ нами, Съ молодыма Козаками!» Дѣвча дурне послухало, Съ Козаками поѣхало. Ишли ночку и другую, А на третью стали стати, Казалъ Козакъ лôжка слати: «Не мати мня выдавала, Жебы я ти лôжка слала; Выдавала мня воля моя, Несчастная доля моя!» А зъ суботы на недѣлю Вышло дѣвча на могилу, Попатрило на долину: На долинѣ фіялочки, Сбераютъ ихъ паняночки На недѣлю на вѣночки. Дѣвча стало, заплакало, До матере отказало: «Няй ся мати не фрасує, Няй мѣ вѣно не готує, Бо ся ужь свѣновала, Съ Козачками поѣхала!» [Головацький 1863–1878 II: 719–720]; Ой по пôдъ лѣсокъ шовкова травиця, Середъ лѣсочка студена к и р н и ц я, Тамъ староста *коника напоює*, Тамъ свашечка водицû присыпає, Єê староста съ собовъ пôдмовляє: «Колись такій панъ, Прійми мене пôдъ жупанъ!» – «А я жупана не маю, Пôдъ гуглю пріймаю.» «Ступай, свашечко, На бѣвъ б ѣ л е н ь к і й к а м е н ь, Изъ каменя бѣленького У золотый стремень, Изъ стременя золотого На *коня вороного*. За мене молодого!» [Ibid. III: 352–353]; Ta dumasz myła dumasz, szo myłeńkoho nymasz; pojichaw myłyj z a l i s, czornyji oczy zanis, taj i ślidoczki zabraw, a serciu tuhu zadaw. Oj skażitże m'ni lude, kolu mij myłyj bude? Za nediłeńku, za dwi, a za tretiuju ładwi. Ta dywitże sia lude, baczu mij myłyj jide, cztyry *konyki wede*, a na piatym sam *jide*. Pryjichaw do d y n a j u, do szerokoho kraju, staw *koni napowaty*, a sam staw potopaty. Ta ratyjże mia myła, 'słyś mia wirne lubyła! Ta ratyjteż ho lude, jak utone – ne bude! Wziały ho ratowaty, oj wzieła omhliwaty. Oj jak hirko rybońci, w kałamutnoj' wodońci; tak meni syrotońci, w czużoji storonońci [Wacław 1833: 326]; Kozak *końia napawaw*, dziuba wodu brała, kozak sobi zaśpiwaw, dziuba zapłakała. Ne płacz dziuba, moja luba, teper ja z toboju, jak pojidu na Ukrainu, zapłaczesz za mnoju. Chmura ide, doszczok bude, chodimo do chaty, a tam budem' dziubo lubo sobi rozmawlaty. A szczoż komu do toho, szo ja dziubu lublu, a ja dziubi swojej' lubi czerewyczki kuplu [Ibid.: 390]; пор.: ***води набирати / брати***; біл.: ***прийняти коня вороного*** 'тс.': Циразъ гай зилёненьки, Бяжиць конь конь вороненьки, А за имъ ў погоню гониць Иванька молодзеньки. А дзѣвочка воду брала, На коника поглидала. – А дзѣвочка ягодочка! *Пирайми* мойого *коня вороного*, Мяне, князя молодого. «Иваничка, душа моя! А ци я ў бору росла? А ци я ў мяжѣ цвила? Да я росла ў татулички, Кохалася ў мамулички. Я ў мамулички кохалася, А табѣ, Иваничка, досталася» [Шейн 1874: 179]; рос.: Среди поля, поля чистаго, У колодчика было у глубокаго, Что у камешка было горючаго, Не донской-етъ-ли казакъ воду черпаетъ, Воду черпаетъ, онъ *коня поитъ*; Не коня казакъ поитъ – мужъ жену губитъ...і под. [Соболевский 1895: 156]

+ могила:

□ зневажливе, зведення дівчини:

Край Дунаю могилонька, Край могилы долинонька, Тамъ водиця криниченька, Тамъ водиця студененька, Козак *коня ноповає,* Дѣвча воды

приливає. «Ходи, дѣвча, ходи зъ нами, На Вкраїну съ Козаками! А въ насъ краи не такіи, Мы Козаки молодіи, У насъ воды медовіи, А травоньки шовковіи, У насъ вербы і грушки родять, У насъ дѣвки въ злотѣ ходять!» – А дѣвчина послухала, Та съ Козаком поѣхала. ѣде гору, ѣде другу, А на трету выѣзжає, Козакъ коня попасає. Стало дѣвча, заплакало, Козака ся запытало: «Де въ васъ горы золотіи? Де въ васъ воды медовіи? Де въ васъ травы шовковіи?» – Вôнъ û каже: «А хто умняй, А хто умняй и розумный, Нехъ ся не дасть на пôдмову Козакови молодому!» – Дѣвча собѣ нагадало: «Що ми мати не казала, Бы ’мъ съ Козаком вандрувала, Ах, а я жъ єй не слухала!»… [Головацький 1863–1878 I: 116−117]

● парубок – суб’єкт ініціації [пор.: Балушок 1998: 89; Данилюк 2010: 25]:

кінь, коник; вороний / найвороніший кінь / коник; сивий кінь; коник-удалець:

Сивый коню, сивый коню, сива твоя грива, Скажи менѣ, *сивый коню*, де дѣвчина мила? [Головацький 1863–1878 II: 291]; Коло мостонька нова корчмонька. Гой, дай, Боже! А коло неи *коники* въ ненѣ, Одинъ ми *коникъ найворонѣйшій*, До него хлопець найприборнѣйшій, Бересь ѣхати въ горы по дѣвку, Она жъ до него переказала: «Коня не томи, людей не труди, Бо я жъ до тебе сама прилену, По надъ селенько чорновъ хмароньковъ, На подвôренько дрôбнымъ дождикомъ, Ой, а до сѣней чомъ ластовою, Ой, а до хаты чомъ невѣстою. Ой нене, нене, навчи жъ ты мене, Золото сновати, а срêбро ткати». А за симъ словомъ бувай намъ здорова, Бувай здорова, кгречная панно, Вûнчуємо ти щастьємъ, здоровьємъ, Щастьємъ, здоровьємъ, доленьковъ добровъ Вѣночкомъ яснымъ, дѣвчатемъ краснымъ [Ibid.: 611]; Ой дѣвчино, дѣвчинонько, не боишься Бога: Заморила ’сь мого *коня* у твого порога; *Коня* ’сь мого заморила, а мене ’сь завела, Все врываєшь серця мого твоими очима [Ibid.: 288]; [дівчина] поле, поле, в снопи зберат, на *коника* все позерат, на *коника вороного*, на Янічка молодого [Гойсак 2010: 151]; Та віют вітри ще й буйнесенькі, Накрапає дощик громовесенький, Накрапає дощик громовесенький, Та на той садочок зеленесенький, А у тім саду живе й удова, А у тії вдови дочка молода. А у тії вдови дочка молода, Вона виходила за новії ворота. Вона виходила за новії ворота, Вона виводила *вороного коня*. Вона виводила *вороного коня*, Вона й напувала з повного відра. – Ой коню мій, коню, Чом води не п’єш? Та все копитами сиру землю б’єш. Та все копитами сиру землю б’єш, Мене молодую до вінця ведеш [Яворницький 1990: 141]; пор.: «кінь – це атрибут героя» [Гойсак 2010: 202]; [по приїзді до хати молодої] Будь, братчику, ласкавъ! Лишаємъ ти заставъ, *Коника вороного*, Иваня молодого [Головацький 1863–1878 II: 665]

Для українців *кінь* був оберегом, незмінним атрибутом [Гойсак 2010: 199], вірним другом, який попереджав свого господаря про

небезпеку. У суті своїй кінь, який супроводжує парубка (козака, жовніра, улана тощо), часто ідентифікується із ним, виступає єдиним цілим, його другим «я»

Ой не твій то *коникъ*, не твôй, Але твого брата, Ой не мôй то любко, не мôй, Тôлько моя втрата [Головацький 1863–1878 II: 413; пор.: Гойсак 2010: 202]

По смерті парубка *кінь* або також гине, або ж стає посередником між загиблим, другом та його близькими, найчастіше дівчиною.

Зв'язок *парубок – кінь* відомий східним слов'янам. Тим паче не дивно, що цей зв'язок «має на Дону свою специфіку» [Власкина 2002: 152]. Зокрема в донському міфологічному трактуванні *коня* тварина виступає як кінь-предок, кінь-провідник душі померлого, кінь – жертовна тварина та ін. Водночас, як свідчить Т. Власкіна, *кінь* у традиційній культурі донського козацтва – передусім товариш вояка, його двійник, «замісник» [Ibid.: 152]. Як і в українських фольклорних текстах, *кінь* та парубок часто ототожнені. Учена наводить приклади такого «заступництва» в донських билинах про Іллю Муромця; в обрядах проводів у похід та під час зустрічей звертання до коня у суті речі дублює звертання до його господаря, парубка, козака. У снах відсутність воїна-козака заступає *кінь* – «персоніфікація долі хазяїна» [Ibid.]. У разі загибелі козака *коня* повертали рідним. Водночас відомо, що у фольклорних текстах *кінь* має здатність самотужки повертатися додому, виступаючи таким чином віщуном смерті господаря та виразником волі загиблого

□ ініціація – перехід від молодості до зрілості / від зрілості до старості:

Стоятъ *кони* запряженû Въ шоры золотыи: Поѣдемъ мы доганяти Лѣта молодыи. Погонили мои лѣта На золотôмъ мостѣ: Вернѣтеся, мои лѣта. Ще до мене въ гостѣ! [Головацький 1863–1878 II: 575]; Ой маюжъ я три *коники*, всѣ три воронû, Гей, гей, всѣ три воронû. Ой сяду-жъ я та здогоню, лѣта молодû Гей, гей, лѣта молодû. Надогонивъ лѣта свои, на кедровôмъ мостѣ, Гей, гей, на кедровôмъ мостѣ. Ой вернѣтся лѣта-жъ мои, хоть до мене въ гостѣ, Гей, гей, хоть до мене въ гостѣ. Хиба-жъ бы мы дурнû були, розуму не мали, Гей, гей, розуму не мали. Щобы мы ся молоденьки, до старыхъ вертали, Гей, гей, до старыхъ вертали [Руснак 1908: 18]

□ юнацька доля [пор.: Wagiłewicz: 125]:

Н. Хібеба, записуючи весільний обряд на Бойківщині, зафіксувала словосполучення *робити коня* 'під час весілля імітувати коня (про чоловіків чи хлопців) для жартів': *Конє робили колись такого: станут два хлопці возьмут ворину, накриют веретоў, один спереду, другий ззаду, а третий сідає на ту ворину і до хати ўходят та такі сміхи що то ну!* [ЗНХ]; *І то ўже придане, там кладут два коні,*

приходіт два чоловіки, ковдру, колись плахти давали, то то два коні [ЗНХ]; *Взяти чоловіка за коня* ‘обрати «коня» – чоловіка, який допомагає нести придане до нареченого’: *Ше йшоў пропій, напхали дві подушки, якусь ше плахту, то ніс кінь, коня ўзяли такого, шоби ніс чоловіка за коня. Мати дала їй дві подушки – посах такий, заўязали ў плахту і пішоў той кінь. То називалося, шо йде кінь з молодою, той кінь тягнуў придане на першу ніч, шо треба: платя, сукєнку, він був йак охоронець для неї. Дві друшки, молода і тої кінь* [ЗНХ]

● витривалість, степова воля; швидкість [Кононенко 1996: 237; Потебня 1860; Денисюк 2003: 18; пор.: Сліпушко 2001: 30–33; Снігирьова: 251]

порівняймо, «відповідно до загальної символіки… символізує нестримні прагнення та інстинкти» [цит. за: СС 1994: 256]; «в українській міфології носієм архетипної ідеї волі виступає кінь» [Сліпушко 2001: 30]

● відданість, вірність:

«Із цим нерозлучним побратимом долав колишній лицар чи козак безмежні степові простори. У піснях кінь наділений лицарською вдачею. Він рятує свого вершника у боях, радіє його успіхами й сумує невдачами, навіть карає свого пана у випадку неморальності, а коли той загинув, копитами копає могилу й біжить до батьків сповістити про смерть сина. Це майже сакральна тварина» [Денисюк 2003: 18]. Серед надзвичайних якостей *коня* – готовність знищити ворога, уміння розмовляти, передбачати-віщувати майбутнє [пор. рос.: Власкина 2003: 152; Черницын 1997: 62], спроможність сповістити батьків / кохану дівчину про смерть козака. Коневі приписують людські властивості та якості: силу, працьовитість, вірність, розум.

Водночас у семантичній структурі символу розвинулася й опозиційна семантика. В уявленнях українців *кінь* – також небезпечна істота, що, цілком певно, нав’язує його з потойбіччям. Здебільшого в таких випадках кінь асоціюється з ворогами та ворожими нападами

Символічно значущі атрибути: *вороний* (вірний товариш юнака), *буланий, сивий* (товариш далеких подорожей), *сірий, білий* («уособлення божественного світу предків») [Войтович 2002: 525]; *рудий, червоний* («уособлює вогонь і переносить душі небіжчиків у вирій») [Ibid.][1]

Асоціативно пов’язані символи та поняття: *ніч*, ***ліс***, ***поле***, ***криниця***, *козак, воля, необмежений простір,* ***дорога***

Фразеологія та ідіоматика: *Бути на коні* ‘досягнути успіху’ [ФС Житомирщина: 83]; *Бути на коні і під конем* ‘мати великий життєвий

[1] У цьому зв’язку варто згадати слова І. Вагилевича, який указував, що «вогняний» [бог] з’являється у вигляді коня [Wagiłewicz: 51 зв.]

досвід'; *Бути під конем* 'невдача'; *Кінь гарцьований* 'працьовита людина'; *Кінь після зимівлі* 'тс.'; *Судженого конем не об'їдеш* 'неминучість' [Ibid.: 83–84] та под.

Література та джерела

Аничков 1905 – Аничковъ Е.В. Весенняя обрядовая пѣсня на западѣ и у славянъ. Ч. II: Отъ пѣсни къ поэзіи. Спб., 1905.

Балушок 1998 – Балушок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. Львів; Нью-Йорк, 1998. 216 с.

БК 1987 – Балади: Кохання та дошлюбні взаємини. Київ, 1987.

Булашев 1992 – Булашев Г.О. Укранський народ в своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ, 1992. 414 с.

Власкина 2000 – Власкина Т. Репродуктивная лексика и культурный контекст. *Problemy języka i kultury*. 12. Lublin, 2000. S. 139–154.

Войтович 2002 – Войтович В. Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань. Київ, 2002.

Гойсак 2010 – Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини. Горлиці, 2010. 286 с.

Головацький 1863–1878 – Головацкий Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1863–1878. Т. 1–4.

Грінченко – Словарь української мови / за ред. Б.Грінченка: у 4 т. Київ, 1907.

Гузій 2007 – Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів, 2007. 352 с.

Данилюк 2010 – Данилюк Н.О. Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспект): автореф. … докт. філол. наук / НАН України; Інститут української мови. Київ, 2010. 36 с.

Дашкевич 1991 – Дашкевич В.Я. До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ, 1991. С. 527–539.

Денисюк 2003 – Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 31. Львів, 2003. С. 3–22.

Доленга-Ходаковський – Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. Київ, 1974.

ЕАУФ – Електронний архів українського фольклору. URL: https://folklore-archive.org.ua/work/1964 (дата звернення: 01.10.2019)

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ, 1982.

Жайворонок 2006 – Жайворонок В.В. Знаки етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006. 706 с.

Замовляння – Українські замовляння / упор. М.Н. Москаленко. Київ, 1993. 309 с.

Звенигородщина – Народна пісенність під львівської Звенигородщини. Збірник / записала та впорядкувала О. Харчишин. Нотні транскрипції В. Коваля. Львів, 2005. 352 с.

ЗНХ – Експедиційні записи Н. Хібеби (архів Н. Хібеби).
Іларіон 1994 – Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Київ, 1994. 424 с.
Історичні пісні 1961 – Історичні пісні: збірник / упор. І. Березовський та ін. Київ, 1961. 1067 с.
Исторические песни 1874–1875 – Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова: сборник: у 2 т. Т. 1. Київ, 1874–1875.
Казки – Українські народні казки / упор.: Л.Ф.Дунаєвська. Київ: Веселка, 1992. 365 с.
Клингер 1909 – Клингер В. Животное в античном и современном суеверии. *Университетские известия*. 1909. № 11. С. 83–141.
Кононенко 1996 – Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ, 1996.
Копалинский 2002 – Копалинский С. Словарь символов. Калининград, 2002.
Костомаров 1994 – Костомаров Н.И. Славянская міфологія: Исторические монографии и исследования. Москва, 1994. 688 с.
Крук 1989 – Крук И.И. Восточнославянские сказки о животных. Образы, композиция. Минск, 1989.
Лепкий 1890 – Лепкий Д. Про небіжчиків. *Зоря*. Львів, 1890. Ч. 10. С. 150–152; Ч. 11. С. 167–169.
Онищук 1909 – Онищук А. Матеріали до гуцульської демонольогії. *Матеріяли до української етнольогії*. Львів, 1909. Т. XI.
Онищук 1912 – Онищук А. Народний калєндар. Звичаї й віруваня привязані до поодиноких днїв у роцї, записав у 1907–10 р. в Зеленици, Надвірнянського повіту Антін Онищук, народ. учитель. *Матеріяли до української етнольогії*. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1912. Т. XV. С. 1–61.
ПК – Пісні кохання. Київ, 1986. 368 с.
Полісся 2007 – Калиновий квіт Полісся. Пісенні скарби краю. Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / зібрала, розшифрувала тексти й мелодії та впорядкувала О.П. Кондратович. Луцьк, 2007.
Поріцька 2005 – Поріцька О. Образ коня в традиційних уявленнях українців: загальнослов'янський контекст. *Етнокультурна спадщина Полісся*. Вип. V. Луцьк, 2005. С. 49–55
Потебня 1860 – Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поезии. Х., 1860. 155 с.
Пропп 2000 – Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Москва, 2000. 330 с.
Рибаков 1994 – Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. Москва, 1994.
Руснак 1908 – Буковински русско-народніи пѣсни. Собравъ зъ устъ народа въ заставнецкомъ повѣтѣ Партеній Руснакъ. Коломыя, 1908. 72 с.
Саламон – Коломыйки и шумки, собранныя найболѣе въ Подгорьѣ Счастнымъ Саламономъ и изданныя вь Львовѣ 1864 года. *Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси.* Москва, 1863–1878. Т. 1. С. 739–841.
СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь / под ред. Н.И. Толстого. Т. 2. Д–К (Крошки). Москва, 1999.

Сліпушко 2001 – Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ, 2001. 144 с.

Снігирьова – Снігирьова Л. Зооморфний символ коня в українських історичних піснях. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: наукове видання. Вип. 38: Присвячений дослідженню творчої спадщини Л.Ф. Дунаєвської. С. 249–257.

Снігирьова 2015 – Снігирьова Л. Філософські поняття життя і смерті в українських народних історичних піснях. *Народознавчі зошити*. № 3 (123). 2015. С. 740–744.

Соболевский 1895 – Великорусскія народныя пѣсни. Изданы профессоромъ А.И. Соболевскимъ. Т. 1. Спб., 1895.

СС 1994 – Керлот Х.Э. Словарь символов. Москва, 1994. 608 с.

ССКУ – Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ, 2002. 260 с.

Торонський – Пѣсьни русиновъ-лемковъ въ Галиціи, собранныя Алексѣемъ Ивановичемъ Торонскимъ. *Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси*. Москва, 1863–1878. Т. II. С. 718–738.

УНП 1964 – Українські народні пісні: Родинно-побутова лірика. Київ, 1964. Ч. 1.

УПК – Українські пісні про кохання. Київ, 1971. 279 с.

Федькович 1914 – Твори Йосифа Юрія Федьковича. Т. 1. Львів, 1914. 512 с.

ФС Житомирщина – Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир, 2010.

ФСССГ – Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / 5-е вид., перероб. й доп. Луганськ, 2005. 348 с.

Черницын 1997 – Черницын С. Обычаи и обряды донских казаков, связанные с воинской службой. *Памяти А.М. Листопадова*: сб. статей. Ростов-на-Дону, 1997.

Шейн 1874 – Шейн П.В. Белорусские народные песни, с относящимися к ним обрядами, обычаями и суевериями, с приложением объяснительного словаря и грамматических примечаний. Санкт-Петербург, 1874. 568 с.

Яворницький 1990 – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упор., вступ. ст., комент. М.М. Олійник-Шубравська. Київ, 1990. 454 с.

Янулайтис 1906 – Янулайтис А. Литовские суеверья и приметы, собранные в Шавельском уезде Ковенской губернии. *Живая старина*. Спб., 1906. Вып. 4. Отд. 2. С. 189–201.

Fisher 1921 – Fischer A. Koń. *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*. Lwów, 1921. S. 17–19.

SSS – Nozedar A. The Element Encyclopedia of Secret Signs and Symbols. The Ultimate A–Z Guide from Alchemy to Zodiac. London: Harper element, 2008. 683 s.

Wacław 1833 – Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskigo. Zebrał i wydał Wacław z Oleska. Lwów, 1833.

Wagiłewicz – Wagiłewicz D.I. Wagiłewicz. Symbolika słowiańska. *Львівська національна наукова бібліотекаУкраїни ім. В. Стефаника*. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. П. 7. Спр. 34. Арк. 1–205.

Віра Котович
Дрогобич

Астіоніми України, мотивовані відапелятивними антропонімами: матеріали до лінгвокультурологічного словника

Ukrainian astionyms motivated by appellation-based anthroponyms: Materials for a linguocultural dictionary

На перші десятиріччя XXI ст. припадає активізація в ономастиці лінгвокультурологічних пошуків, коли дедалі більшої актуальності набувають дослідження онімів як експлікаторів лінгвокультурного коду. Явище закодування у власній назві поселення власного імені особи називаємо антропонімним кодом ойконіма.

Об'єктом нашого розгляду стали астіоніми – назви сучасних українських міст, мотивовані слов'янськими автохтонними відапелятивними власними особовими іменами. Одна з перших праць, у якій здійснено аналіз давніх імен відапелятивного походження, – робота Лукії Гумецької «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.». До відапелятивних іменувань авторка зарахувала колишні загальні назви на позначення об'єктів тваринного й рослинного світу та предметів побуту, утворені семантичним способом деривації. Надавані початково людині на підставі якогось зв'язку, вони виконували первісно функцію прізвиська, епітета і тільки згодом, утрачаючи своє атрибутивне значення, ставали особовими назвами, які пізніше переходили в прізвища [Гумецька: 25–26].

Слов'янський автохтонний іменник – це передусім імена-композити, відкомпозитні та відапелятивні деривати. Критерії розмежування давніх слов'янських відапелятивних та відкомпозитних власних особових назв, а також відапелятивних імен та вуличних прізвиськ досі залишаються не цілком з'ясованими. Така, на перший погляд, суто антропонімна пробле-

ма стає проблемою ойконімною, позаяк декодування відантропонімного ойконіма, мотивованого слов'янською автохтонною відапелятивною власною особовою назвою, часто породжує в народній уяві низку легенд та припущень, базованих на зовнішній подібності лексем.

Народні етимології можна не брати до уваги (що нерідко й роблять ономасти), але вони є. Вони творять певний культурний пласт, зазвичай фольклорний, літературний, уснорозмовний тощо. Тому лінгвокультурологічний портрет астіоніма в частині *лінгво-* ґрунтується на результатах ономастичних досліджень, а в частині *-культурологічний* доповнюється тією екстралінгвальною інформацією, яка формується переважно на рівні когнітивному із проєкцією на імпліцитні та експліцитні підходи до вивчення мовнокультурних явищ.

Із-поміж усіх сьогоднішніх астіонімів ми виокремили понад сорок, етимонами для яких, на нашу думку, стали відапелятивні антропоніми. Створюючи їхній лінгвокультурологічний портрет, виділяємо чотири (подекуди три) зони: ядерну, зону ближньої периферії, зону дальньої периферії, інтерпретаційну.

Ядерна зона (**ЯЗ)** – сучасна назва поселення, його локалізація.

Зона ближньої периферії (**БП**) – ономастичний аналіз астіоніма як назви поселення, мотивованої відапелятивним антропонімом.

Зона дальньої периферії (**ДП**) містить дату першого відомого засвідчення назви поселення в історичних джерелах; інші версії постання астіоніма, за яких, імовірно, назву поселення мотивовано не антропонімом, а мікротопонімом, гідронімом, апелятивом тощо; народноетимологічні легенди, перекази, припущення щодо ґенези астіоніма.

Інтерпретаційна зона (**ІЗ**) – дескрипції, конотоніми, історичні терміни, підґрунтям для яких став аналізований астіонім, трансонімізаційні процеси тощо.

ЯЗ: ***Баранівка*** (Житомирська обл.)

БП: *Баран* + *-івка* → *Баранівка.* Назву поселення мотивовано відапелятивним власним особовим іменем (прізвиськом) *Баранъ* [Морошкин: 8; Тупиков: 39], уживаним практично на теренах усієї Славії. Є писемні свідчення про функціювання такої власної назви в українців та білорусів у XV–XVI ст., у поляків – XIII ст. [Чучка 2011: 44–45]. Щодо походження самого антропоніма, то початково це могло бути утворення від апелятива *баран* 'самець вівці' [Грінченко І: 28], уживаного зі значенням 'про нерозумну, слабодуху людину' [СУМ І: 103] або 'про вперту людину'. За спостереженнями В. Жайворонка, у давнину *баран* – символ чоловічого першопочатку, творчої енергії, родючості, оновлення, багатства; *баранячі роги* – емблема земної рослинності, її

пробудження і розквіту навесні; *баран з великими рогами* часто є персонажем замовлянь; водночас тварина виступає уособленням глупоти й упертості; у народі – символ невинності, особливо порівняно з вовком; також символ завзятості [Жайворонок: 26].

Словник І. Срезневського з покликанням на ст.сл. *бараниѥ* ‘боріння, борня, боротьба’ («Златоструй», XII ст.) [Срезневський І: 41] спрямовує пошуки семантики антропоніма зовсім в інше русло.

ДП: Поселення *Баранівка* (первісно, можливо, *Баранівці*) відоме зі XVI ст. (від 1565–1566 рр. [ГЕУ І: 70]). Французький підприємець М. Мезер 1802 року, виявивши на березі р. Случі спеціальний сорт глин (каолін), заснував тут порцеляновий завод. Припущення, що назва населеного пункту могла походити від *баранців*, якими прикрашали глиняний посуд, не збігається з реальною датою заснування поселення майже на три століття.

Фантастичною залишається й розповідь про чорного *барона*, вершника без голови – шляхтича Замойського, який воював на околицях поселення, названого спочатку **Баронівка*, а вже пізніше *Баранівка*.

Як і будь-яку іншу *Баранівку* (їх в Україні аж дев’ять), назву поселення нерідко виводять від імовірного первісного заняття тутешніх мешканців – розведення овець.

ІЗ: *Баранівська фабрика* із виробництва порцелянового посуду, яка діяла тут від 1802 р. до 2010 р. зумовила появу дескрипцій: *місто фарфору*, *місто порцеляни*.

ЯЗ: ***Батурин*** (Чернігівська обл.)

БП: *Батура* + *-ин* → *Батурин.* В основі антропоніма **Батура*, яким мотивовано назву поселення, – імовірно, діал. апелятив *батура* ‘великий кнут, кнутище, батіг’ [Грінченко І: 33] або ж тюрк. *батур* ‘герой; хоробрий’ [Радлов IV/2: 1515; Лучик: 35].

Літописи не фіксують назви староукраїнського городища, яке, за свідченням археологів, було на місці теперішнього *Батурина*. В. Каховський, автори літопису Самовидця та «Історії Русів», укладачі праці «Городские поселения в Российской империи», Ф. Гумилевський, упорядники видання «Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», Е. Руликовський та ін. назву укріплення *Батурин* пов’язували з постаттю польського короля Стефана *Баторія.* Із такою думкою арґументовано не погоджувався український історик О. Лазаревський, наголошуючи, що назва гетьманської столиці пов’язана з антропонімом *Батура*, а не з іменем Стефана *Баторія* [див.: Мицик: 202–217].

Цікавим та таким, що легко пояснюється на слов’янському мовному ґрунті, є антропонім **Батюра* < **Батя* < ст.укр. *батѧ* ‘батько’ («Іпатіївський літопис», XV ст.) [Срезневський І: 45], який міг стати мотиватором для по-

стання імовірного первісного ойконіма **Батюрин*. Утративши зв'язок із базовим антропонімом, уже від середини XVI ст. і дотепер назва поселення могла бути зафіксована в документах та в усному мовленні як *Батурин*.

ДП: Різні джерела наводять дві дати першої відомої писемної згадки про *Батурин*: 1576 р. або 1625 р. [Лучик: 35]. Перекази пов'язують назву поселення з апелятивом *батура* 'каланча, вишка, вежа, фортеця, містечко' [Даль I: 62].

ІЗ: Дескрипція *гетьманська столиця* як колишня резиденція гетьманів Лівобережної України Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Кирила Розумовського надійно зберігає пам'ять про історичне минуле міста. Окрім цього, *Батурин* – символ великої трагедії в історії України: 2 листопада 1708 року московські війська за наказом царя Петра I та його головоріза Олександра Меншикова захопили та знищили столицю гетьмана Івана Мазепи, убили та закатували всіх мешканців міста, незалежно від віку й статі (загинуло від 11 до 15 тисяч батуринців).

ЯЗ: ***Бахмач*** (Чернігівська обл.)

БП: *Ба(о)хматъ + -*jь → Ба(о)хмач.* Назву поселення мотивовано антропонімом **Ба(о)хматъ*. В основі такої власної особової назви – апелятив *бахматъ* 'кінь' [Срезневський I: 46]; пор.: тат. *paxn at* 'низькорослий кінь' від перс. *pehn* 'широкий, великий' і тюрк. *at* 'кінь', первинно 'татарський кінь' [ЕСЛГНПР: 24].

ДП: Літописне місто, згадане в писемних джерелах 1147 року, засвідчене як *Бохмачь* [ПСРЛ II: 358; ЕСЛГНПР: 24] (асиміляція голосного [о] перед первісно наголошеним [а́] [Лучик: 35]).

Варіант гідроніма *Бахмачка* [ЕСЛГНПР: 24] дає підстави припустити ймовірність його секундарності щодо ойконіма *Бахмач*. Однак паралельне функціювання назви ріки *Бахмач* [СГУ: 35] та назви поселення *Бахмач* допускає подвійну інтерпретацію ґенези ойконіма: відантропонімну та відгідронімну.

Є також не підтверджені лексикографічними джерелами народно-етимологічні версії про походження назви поселення від тюрк. *бахмач* 'болото'; 'баштан'.

ІЗ: Місто *Бахмач* виникло як робітниче пристанційне селище в 60–70-х рр. XIX ст. поблизу старовинного села *Бахмач*. Тому сучасний астіонім утворено шляхом трансонімізації – перенесення назви села на назву міста. Сьогодні на Чернігівщині на відстані приблизно 2 км. одне від одного є і село, і місто Бахмач.

У пам'ять про бій армії УНР із більшовиками, що розгорнувся 25–27 січня 1918 року на станції Бахмач і на чотири дні затримав наступ більшовиків на Київ (за підрахунками істориків у нерівному бою загинули

123 українці), утверджено гасло «Бахмач, Крути – герої не забуті!» та на державному рівні ініційовано перейменування офіційної дати «День пам'яті героїв Крут» на «День пам'яті героїв Бахмача і Крут».

ЯЗ: ***Бердичів*** (Житомирська обл.)

БП: *Бердич + -ів → Бердичів.* Антропонім **Бердич* – відапелятивна власна особова назва, пор.: *Бердечевъ*, *Бердышъ* [Тупиков: 47]. Щодо його ґенези, дослідники наводять кілька версій. В. Лучик [Лучик: 38] вважає ймовірною мотивацію власної особової назви історичним апелятивом *бердич* 'алебарда', 'старовинна зброя – сокирка у вигляді півмісяця, насаджена на довгий держак із списом на кінці' [СУМ І: 33] (*бердич* зображено сьогодні на гербі *Бердичева* серед основних атрибутів, хоча, як бачимо, не астіонім, а базовий антропонім було утворено від такого апелятива). Далі вчений допускає можливість мотивації назви поселення прізвиськом *Берда*, що походить від *бердо / берда* 'обрив, горб, скеля', діал. *бердя* 'велике каміння' (< **bьrdo* 'вістря, гребінь') [ЕСУМ І: 169], чи особовою назвою *Бєрди* (перс. *xuda*, тюрк. *berdi* 'богом даний': *и Турдучакъ Бєрди Давыдъ*, 1392–1393 рр.) [ССМ І: 92].

ДП: Поселення вперше згадано в історичних джерелах 1320 року [ЕУ І: 112]. Є припущення про зв'язок назви міста з кочовими племенами *берендеїв*, *берендичів* [Никонов: 51]; про утворення назви населеного пункту безпосередньо від апелятива *бердо* 'провалля' [Грінченко І: 50]; про походження ойконіма від іменування людей *бердичі* зі значенням 'ті, що оселилися біля *берд*' або 'ті, що виготовляли *берда*', де *бердо* 'ткацький верстат: вид гребеня в рамці, через зубці якого проходять нитки основи' [Грінченко І: 50].

ІЗ: Дескрипція *Волинський Єрусалим* була відома та почасти й зараз функціює з огляду на заселення *Бердичова* євреями (у XIX ст. – близько 80%).

ЯЗ: ***Борщів*** (Тернопільська обл.)

БП: *Борщ + -ів → Борщів.* Давня відапелятивна власна особова назва *Борщъ* [Демчук: 131] мотивувала постання ойконіма *Борщів* [див. також: Бучко: 54; Лучик: 64]. Антропонім міг утворитися від апелятива *борщ* 'рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додатком картоплі та різних приправ' [СУМ І: 222] (імен та імен-прізвиськ, утворених від назв страв та продуктів харчування, немало знаходимо у прадавніх документах: *Кисе(ѣ)ль, Бубликъ, Коржъ, Масло, Борщикъ, Каша, Галушка, Пирогъ, Ковбаса, Сало, Кишка, Сметана* та ін. [Демчук: 131–132]). Однак назва міста могла зазнати фонетичної деформації за аналогією до відомого апелятива, як це сталося з первісним ойконімом

Боршів (*Borszow* [AGZ II: 127]), а теперішнім *Борщів*, що на Львівщині [Котович: 56]. У такому випадку йдеться про базову не відапелятивну, а відкомпозитну власну особову назву *Борш* (*Боршъ* < *Боръ* < *Боривой, Боригнѣвъ, Бориславъ* тощо [Морошкин: 22]).

ДП: Сьогодні не відома назва староукраїнського городища, яке передувало теперішньому містечкові, а вже в писемних джерелах середини XV ст. *Борщів* мав назву, як і тепер: *Borszczow* opp., 1453 р. [AGZ XII: 230]. Співзвучність астіоніма з відомим апелятивом закономірно породила народноетимологічні версії, за яких назву міста пов'язано то зі стравою *борщ*, то з рослиною *борщівник, борщ* ('рослина Chaerophyllum aromatum; Heracleum sibiricum; Anthriscus sylvestris Hoffm' [Грінченко I: 89]; 'назва лікарської трави, ведмежий корінь, ведмежий кріп' [Никонов: 61]), то з легендою про загибель ворога-татарина в казані з *борщем*.

ІЗ: Український *борщ* став якщо не символом, то принаймні візитівкою *Борщева*, головно на час проведення тематичного фестивалю «*Борщ'їв*».

Назва міста фігурує у відомому орнаменті, вишитому чорними нитками, – *Борщівській* сорочці. За легендою, техніка вишивання ниткою, спряденою (отриманою) із шерсті чорних ягнят, веде свій початок від XVII ст., відколи місцеві жінки на знак трауру по вбитих татарами чоловіках заприсяглися впродовж семи поколінь носити сорочки, вишиті тільки чорним орнаментом.

ЯЗ: ***Бровари*** (Київська обл.)

БП: *Бровар* → *Бровари*(*і*) (родина *Бровара*) → *Бровари* (поселення). Мотиватором для іменування населеного пункту стала групова назва людей (сім'ї, родини, роду), утворена за власною особовою назвою (очевидно, прізвиськом) *Бровар* [Редько: 101]. Антропонім *Бровар* міг походити від апелятива *бровар* зі значенням 'робітник пивоварні' [ЕСУМ I: 261], 'власник пивоварні', а також 'людина з великими (густими) бровами', пор.: *бровань, броватий* 'який має великі *брови*' [Грінченко I: 100].

ДП: Перше документальне свідчення про *Бровари* відоме від 1628 року [ГЕУ I: 128]. Поселення, яке, очевидно, було засноване ще раніше, тільки на початку XVII ст. потрапило до писемних джерел як маєтність Остерського староства. Ґенезу астіоніма часто пов'язують з іменуванням осіб за родом заняття: *броварі* 'робітники пивоварні' або безпосередньо із плюралізацією апелятива *броварь* 'пивоварня' [Грінченко I: 100], **броваръ* 'торгівля пивом' [ССМ I: 124]. Поширена також народна легенда про те, що первісно тут мешкали *браві вори* (сміливі розбійники).

ІЗ: Дескрипції *пристоличне місто*; *взуттєва столиця України* функціюють – перша з огляду на те, що населений пункт практично межує з Києвом; друга – у зв'язку із заснуванням у місті багатьох взуттєвих

підприємств (щодо цього відомий навіть місцевий жарт-пропозиція перейменувати *Бровари* на Шевці).

ЯЗ: ***Гайсин*** (Вінницька обл.)

БП: *Гайса* + *-ин* → *Гайсин*. Постання назви мотивовано антропонімом *Гайса*. Подібні власні особові назви увійшли за посередництвом німецької мови в польську: *Gajsa* [Rymut I: 213], у чеську: *Hajs* (< нім. *heis* ‘суворий’) [див. також: Лучик: 146]. На час творення ойконіма іншомовний вплив засвідчено на рівні антропоніма-етимона, сама ж назва поселення постала за типовою слов’янською ойконімотвірною моделлю на *-ин*. Якщо взяти до уваги припущення, що первісна назва населеного пункту, розташованого над річкою Соб, була не *Гайсин*, а *Уйсин* (1545 р.: *Уйсин на Собе* [Гайсын]), то слід шукати інший базовий антропонім або розглядати власні особові назви *Уйса / Гайса* як паралельні варіанти.

ДП: У писемних джерелах 1600 року *Гайсин* – приватновласницьке поселення із двома слободами [ГЕУ І: 237], а вже 1605 року – *mesteczko Haysyn* [РМ: 529; Дика: 35]. Народні легенди пов’язують постання назви міста з тугою батька за зниклим безвісти сином, що вилилася в заклики «*Гей, син!*»; із гіпотетичним апелятивом *гейсин* / *гейшин* ‘лісництво’, ‘лісова сторожа’, ‘житло лісника’; із відродженим поселенням на місці давнього, утвореного від імені бога вирію і потойбічного світу *Гайтосира* тощо.

ЯЗ: ***Глобине*** (Полтавська обл.)

БП: *Глоба* + *-ин-е* → *Глобине*. Названо поселення за власним особовим іменем *Глоба*, що могло походити від діал. апелятива *глоба* ‘зігнуте від природи дерево; залізний клин; клопіт, турбота’ [ЕСУМ І: 527]; ст.укр. ‘штраф’, рос. ‘скупа людина’ [Анинкин: 309].

ДП: На початку XVIII ст. [ГЕУ І: 275] біля старого Ромоданівського шляху 1725 року був *Глобинський* хутір, який у документах 1732 року іменували вже як село *Глобино*. Реальний час заснування містечка *Глобине* ще давніший, тому що на шведських картах 1708 року воно позначене вже як велике поселення.

Народні версії пов’язують виникнення назви теперішнього міста з іменем останнього писаря Запорізької Січі Івана *Глоби*; з імовірною первісною назвою поселення *Глибино*; з апелятивом *глоба* ‘стежка’ [Анинкин: 309] тощо.

ІЗ: Немає безпосередніх свідчень про те, що козак Іван *Глоба* дійсно був засновником поселення, однак на згадку про відому історичну постать 2012 року в місті споруджено йому пам’ятник.

ЯЗ: ***Глухів*** (Сумська обл.)

БП: *Глух* + *-ів* → *Глухів.* Постання ойконіма мотивовано слов'янською автохтонною власною особовою назвою *Глух* (*Глоухъ*). Дослідники виводять такий антропонім від псл. **glухъ* 'глухий' [Нерознак: 59], пор.: давнє козацьке прізвисько Ярема *Глух*, 1649 рік [Реєстр: 176; Іваненко: 73]. М. Худаш припускає, що *Глух* могла бути не відапелятивною, а відкомпозитною власною особовою назвою, яка первісно звучала як *Голухъ* і була похідним утворенням від імен-композитів на зразок *Голиславъ, Голомужъ* [Морошкин: 61; Худаш 2004: 72, 67].

ДП: Літописний *Глухів* веде відлік найдавнішої фіксації у джерелах від 1152 року: *оу Глухова* [ПСРЛ I: 338; ЕСЛГНПР: 42]. За народною етимологією, ґенезу астіоніма виводять від глухого, важкодоступного місця: якщо довкола був дрімучий ліс і непрохідні болота, якщо поселення було дуже добре – «наглухо» – укріпленим або якщо воно було віддаленим від місць здійснення основних державних подій.

ІЗ: *Глухів* 1708 року став столицею гетьманської та Лівобережної України, резиденцією гетьманів Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського, що мотивувало постання дескрипції *гетьманська столиця*. Астіонім дав назву відомому історичному терміну – *Глухівський період в історії Гетьманщини.*

ЯЗ: ***Дергачі*** (Харківська обл.)

БП: *Деркач* → *Деркачі* (родина *Деркача*) → *Дерк(г)ачі* (поселення). Козацька слобода іменована за особовою назвою засновника родини на прізвисько *Деркач*. Антропонім *Деркач* був відомим ще в українців XIV–XVIII ст. (Семен *Деркач*, *Деркачъ* Сава [Демчук: 133]) і походить від апелятива *деркач* 'тс., що дергач, дерчак' [ЕСУМ II: 40], ужитого в одному зі значень: 'птах; віник без листя, голик; назва вола, тонкого і високого, з підтягнутим животом; тріскачка вітрова або ручна для відлякування птахів у городах або садах' [Грінченко I: 371], або є похідним утворенням від *деркавий* 'заїка, заїкуватий' [ЕСУМ II: 40].

ДП: Поселення, засноване 1660 року [ГЕУ I: 312], до 1943 року називалося *Деркачі*. Народні перекази пов'язують назву міста або з іменем козацького отамана *Деркача*, або з назвою місцевості, де селилися *деркачі* (*деркач* 'коростель (птах)' [Грінченко I: 371]).

ІЗ: На спогад про ймовірного засновника міста 2015 року тут споруджено пам'ятник козакові *Деркачу*.

ЯЗ: ***Здолбунів*** (Рівненська обл.)

БП: *Здолбун* + *-ів* → *Здолбунів.* Поселення в історичних джерелах фіксували як *Долбунів* або як *Здолбунів*. Назву міста мотивовано антро-

понімом **Здолбун* або **Долбун*. Базовим для такої власної особової назви стало дієслово з коренем *долб-* (< псл. **dъlb-ati* ‘довбати’) [Лучик: 222].

ДП: Відоме найдавніше писемне свідчення 1478 року: *do Dolbunowa* [Archiwum I: 113; Пура: 45], подальші писемні фіксації: *Здолбановъ* [Теодорович III: 410; Пура: 45], сучасне – *Здолбунів*. Народні перекази пов’язують ґенезу астіоніма з кар’єрами білої глини, яку *довбали* для господарських потреб, або з етнонімом *дуліби* (*долоби*) [Пура: 45].

ІЗ: Назву міста на гербі *Здолбунева* символізує *кайло* ‘вигнутий і загострений з одного або обох кінців металевий молоток на довгому дерев’яному держакові, який використовують для відбивання гірської породи, розбивання каміння тощо’ [СУМ IV: 73].

ЯЗ: ***Зміїв*** (Харківська обл.)

БП: *Змій* + *-ів* → *Зміїв*. Назву поселення мотивовано відапелятивною власною особовою назвою *Змѣй*. Ю. Абдула пов’язує твірний антропонім із прізвиськом козацького старшини, який володів частиною слободи у складі городища, – *Зміїв* (*Змѣевъ* [Демчук: 127; див. також: Абдула: 63; Лучик: 224–225].

ДП: Про *Змиево городище*, споруджене, очевидно, у давні часи, свідчать писемні джерела 1627 року [Абдула: 63]. Народні версії (від цілком фантастичної про зв’язок назви поселення з багатоголовим *Змієм* Тугарином до припущень про постання ойконіма від мікротопоніма, іменованого за змієподібною формою, чи безпосередньо за назвою місцевості, де водяться змії) доповнюються історичним фактом існування *Змієвих валів*. *Змієві вали* – те саме, що і Троянові вали – земляні споруди, створювані від другої половини II ст. до н.е. до VI ст. н. е., відновлені в VII ст. антським союзом східнослов’янських племен для захисту від могутніх тоді аварів. Вали були не лише оборонними спорудами, а й умовною межею земель, що відділяла їх від завойовників, та уособлювали страшного *Змія*. Тому назва *Змієві вали* – метафорична, фольклорного походження, яка ґрунтується на міфологічних уявленнях наших предків [Торч.–Торч.: 204]. Згодом вона могла позначитися й на назві поселення *Змієво*, заснованого на місці *Змієвих валів*.

ІЗ: Упереджене ставлення до плазуна *змій* (те саме, що *змія* ‘плазун з видовженим тілом, укритим лускою’ [СУМ III: 629]) стало, очевидно, причиною того, що упродовж 1976–1990 рр. поселення було перейменовано на *Готвальд* (на честь чехословацького комуніста К. Ґотвальда), однак із поверненням первісної назви у 90-х рр. минулого століття місто повернуло собі й герб, щоправда, із зображенням не козака *Змія*, а *золотого змія* з міською короною на голові.

ЯЗ: ***Золочів*** (Львівська обл.)

БП: *Золоч* + *-ів* → *Золочів*. Назву поселення мотивовано антропонімом **Золоч*. Значення базового антропоніма залишається не цілком зрозумілим. Варіант ойконіма *Золочовъ*, 1430 р. [ССМ І: 407], дає підстави говорити про його утворення від антропоніма, похідного від пасивного дієприкметника *золочений*, прикметника *золотий* чи іменника *золото* [Абдула: 64; Лучик: 227; Худаш 1995: 258–259], а варіант *Szloczow*, 1442 рік [AGZ VII: 83] – про зв'язок назви поселення з антропонімом **Злоч*, похідним від прикметика *ziy* 'злий' [Rospond: 455; Лучик: 227], пор.: **Злочинъ* – від *зло* + *чинити* [Худаш 1995: 258].

ДП: *Золочів*, назву якого засвідчено в історичних джерелах 1423 року, а далі 1437 року – *Zolczow* [AGZ XI: 177], у документах 1442 року – *Szloczow* [Ibid.], краєзнавці часто ідентифікують з д.укр. *Радече* (1180 р.). Щодо походження назви сучасного міста, пропонують народні версії про місце з'єднання (*злучення*) двох торговельних шляхів; про *золоті* пшеничні лани довкола міста; про річку *Золочівку*, назва якої могла вплинути на творення назви поселення (лінгвісти вважають, що, навпаки, гідронім походить від ойконіма).

ІЗ: *Золочів* та *Золочівський замок* входить до популярного туристичного маршруту «Золота підкова Львівщини» – подорожі найбільш відомими замками Львівської обл.: Олеським, Підгорецьким та *Золочівським*.

ЯЗ: ***Київ*** (столиця України)

БП: *Кий* + *-ів* → *Київ*. Слов'янська автохтонна відапелятивна власна особова назва *Кий* – ім'я «старійшини»-князя, перевізника чи звіролова [ЕСЛГНПР: 78] – давно вже «обросла» легендами, а на апелятивному рівні має надійне підґрунтя у всій Славії: укр. *кий* 'палиця, ціпок; дубина, палиця, на кінці якої кулеподібне потовщення від залишеної частини кореня', бол. *кий* 'палиця', срб., хорв. *kij* 'молот', слн. *koj* 'велика дерев'яна колотівка', чес. *kyj* 'палиця, дубина', слвц. *kyj* 'товста палиця, дубинка', ст.пол. *kij* 'палиця, дубина', рос. діал. *кий* 'палиця' та ін., в основі яких псл. **kyjь* 'палиця, дубина' [ЭССЯ XIII: 257–258; Лучик: 259].

ДП: Літописний запис «*кто в києвѣ нача первѣє кнѧжит*», на переконання О. Стрижака, стосується подій першої половини І ст. н.е. [ЕСЛГНПР: 77], однак точних чітких дат життя *Кия* та його походження досі не встановлено.

Так звана «куявська» концепція ґрунтується на мотивації ойконіма діалектним географічним терміном *куйава* 'вершина гори', 'непрохідні хащі на горі', 'бугор' тощо [Ibid.: 79; Лучик: 260].

ІЗ: Дескрипції *мати міст руських, новий Єрусалим; місто, де все починається* – різні за часом виникнення та за семантико-смисловим

навантаженням. Перша (882 р.) – перифраз із «Повісті минулих літ»: «… і мовив Олег: “Хай буде се мати городам руським”» [ЛР: 13]; друга – історіософська ідея осмислення *Києва* як Небесного Єрусалима, перенесення з Єрусалима до *Києва* духовного центру християнського світу (відображено передусім у творах Йова Борецького, Петра Могили, Феофана Прокоповича); третя – сучасний слоган або рекламне гасло *Києва*. Окрім цього, відомі метафоричні дескрипції: *місто каштанів; золотоверхий; серце України* тощо.

ЯЗ: ***Ківерці*** (Волинська обл.)

БП: *Кі(и)верець* → *Кі(и)верці* (родина *Кі(и)верця*) → *Кі(и)верці* (поселення). Назву поселення *Ківерці* мотивовано назвою родини *Кі(и)верці*. Власна особова назва **Кі(и)верець* – варіант на *-ець* антропоніма *Киверъ*, базовим для якого став апелятив *кивєръ, кивєрь* ‘шапка’, пол. *kiwior* ‘вид високої чи широкої шапки, ковпак’, чес. *kyvíř* ‘тюрбан, вид головного убору’ [Шульгач: 62].

ДП: У документах XVI ст. поселення зафіксовано: *въ Кивѣрцохъ*, 1532 р.; *до Киверц*, 1571 р. [Ibid.]. О. Стрижак убачав у назві етнонім *тіверці* [див.: Лучик: 262; Шульгач: 62]. Саме назва давнього племені найчастіше згадана в народних легендах щодо ґенези астіоніма і сьогодні.

ІЗ: Місто виникло у другій половині XIX ст. як залізнична станція і перебрало історичну назву сусіднього села *Ківерці*. Сучасний астіонім утворено шляхом трансонімізації – перенесення назви села, яке тепер іменується *Прилуцьке* (Вл.), на назву міста.

ЯЗ: ***Кіцмань*** (Чернівецька обл.)

БП: **Коцманъ* + *-*jь* → *Ко(і)цмань*. Утворено назву поселення за допомогою архаїчної ойконімотвірної моделі на *-*jь* від антропоніма **Коцманъ*. Ю. Карпенко [Карпенко: 33], детально аналізуючи ґенезу астіоніма, не розглядає походження базового антропоніма, а М. Худаш уважає його неясним. Учений припускає, що це може бути дериват від апелятива *космак* [Грінченко II: 290] < *косматий* (тобто *коцман* – імовірний синонім до *космак*) або похідне суфіксальне утворення на *-(а)нъ* від церковно-християнського імені *Косма* (*Кузьма*) [Худаш 2006: 289].

ДП: Поселення вперше згадане у грамоті від 1413 року: *Коцманул маре* [Cost. I: 101; Doc. I: 31; Карпенко: 33]; 1503 р.: *Великыи Коцман и съ усими своими приселкы, що къ Коцману прислухают* [Bogdan: 225; Карпенко: 33]. Архаїчна топонімотвірна модель та унікальність базового антропоніма викликали версії походження ойконіма, жодна з яких не має реальної підстави (легендарна *Кіца*, яка згубила татарина; діал. *коц* ‘килим’, ‘місто килимарства’; *кошман* ‘майстер кошиків’ тощо).

ІЗ: Сьогодні *Кіцмань* нерідко називають *місто Івасюка* у зв'язку з тим, що 4 березня 1949 року тут народився український поет і композитор-виконавець, Герой України Володимир Івасюк. 1999 року в місті було споруджено пам'ятник великому композиторові.

ЯЗ: ***Ковель*** (Волинська обл.)

БП: *Ковелъ* + *-*jь* → *Ковель*. Етимоном прадавнього ойконіма *Ковель* стала відапелятивна власна особова назва *Ковелъ* (на думку В. Лучика, *Ковель* або *Ковела*) [Лучик: 269]. В. Никонов уважав імовірним мотиватором твірного антропоніма давнє *ковъ* 'зрада, засада' (за [Шульгач: 64]). В. Шульгач наводить декілька апелятивів: **kovelь* / **kovela* (бол. *ковелъ* 'ковиль', рос. діал. *ковель* 'кульгава людина', укр. діал. *кавела* 'в'яла слабка людина', блр. діал. *кавель* 'протез для ноги') або **kavьlь* / **kavъlь* (срб., хрв. діал. (похідне) *kavelica* 'кістка', слвн. *kбvelj, -vlja* 'гачок, паросток', діал. *kavelj* 'орало') тощо [Ibid.].

ДП: Попри те, що історики називають тільки 1310 р. часом першої писемної згадки про *Ковель* (коли там перебував майбутній польський король Казимир Великий [ІМС Вл.: 314]), його іменування відбулося, очевидно, ще в києво-руський період, оскільки навіть в XI–XII ст. суфікс *-*jь* був уже малопродуктивним [Шульгач: 64]. Народний переказ розповідає про «переможний меч», викуваний майстром для Данила Галицького. Легендарний *коваль* відмовився від дарів короля, тож останній у нагороду наказав перейменувати село *Ковлем*. Така версія не має не тільки лінгвістичного, а й історичного підґрунтя, позаяк не відомий факт перейменування поселення.

ІЗ: Доки вчені визначають значення антропоніма, яким мотивовано назву поселення, мешканці схильні бачити етимоном астіоніма апелятив *коваль*. Тож і на гербі міста зображена підкова (викуваний *ковалем* символ щастя), і пам'ятники славній землячці Лесі Українці та один із найбільших в Україні – Тарасові Шевченку – виконані в техніці, яка нагадує ковані витвори мистецтва.

ЯЗ: ***Коростишів*** (Житомирська обл.)

БП: *Коростиш* + *-ів* → *Коростишів*. Поселення назване *Коростишевом*, завдячуючи антропоніму, очевидно, прізвиську *Коростиш* < *Короста*. Така власна особова назва походить від апелятива *короста* 'заразна шкірна хвороба людини й тварин, що виникає внаслідок проникнення в шкіру коростяних кліщів' [СУМ IV: 298]; 'короста' [Грінченко II: 287].

ДП: Цілком імовірно, що *Коростишів* – давнє українське поселення, засвідчене у відомих документах набагато пізніше – на кінець XV ст. [ГЕУ II: 199]. Відомо кілька народних версій виникнення назви міста:

від гіпотетичного *корост* ‘гріб’; від *корост* ‘корчі, пеньки, коріння’, ‘випалене місце на землі після вогнища’, ‘камінь’, ‘хмиз, чагарник’; від поклоніння богу сонця – *Хорсу* тощо.

ІЗ: Дескрипція *гранітне місто* або *місто граніту* відома з огляду на розташоване поблизу міста знаного в усій Україні *Коростишівського родовища граніту*.

ЯЗ: ***Косів*** (Івано-Франківська обл.)

БП: *Кос* + *-ів* → *Косів.* Теперішню назву мотивовано власною особовою назвою *Косъ* [Морошкин: 103; Тупиков: 256], *Kos* [SSNO III: 93]. В основі антропоніма, як уважає більшість дослідників, – діал. апелятив *ко(і)съ* ‘чорний дрізд’ [Грінченко II: 245; ЕСУМ III: 47]. М. Худаш, припускає, що такий антропонім первісно міг бути й відкомпозитним утворенням від двоосновного імені типу *Косислав* [Пач.: 30; Худаш 2004: 166].

ДП: Згадане в документах 1424 року *Косово* [ССМ: 502; Розов: 99] – це відновлене поселення на місці «присолевого» містечка *Риків*, 1318 рік [Сіреджук: 41; Яцій: 157]; *Rykow*, 1564 рік [ЖУР I: 29]. Легенди пов’язують назву *Косів* із переказами про значну популяцію *косів* (дроздів) у цій місцевості або з іменем боярина *Косича*, який за наказом Данила Галицького звів тут фортецю для захисту кордонів Галицької землі.

ІЗ: Існує прямий зв’язок між поселеннями *Косів – Риків – Старий Косів – Косів.* Автохтонною назвою є ойконім *Старий Косів* (ІФ), а сучасний астіонім *Косів* – назва трансонімізаційна.

Попри те, що *Косів* розташований у південній частині українського Передкарпаття і географічно це вже не є Гуцульщина, за ним здавна закріпилася дескрипція *столиця гуцульських сувенірів*.

ЯЗ: ***Красилів*** (Хмельницька обл.)

БП: *Красило* + *-ів* → *Красилів.* Утворено назву поселення від власної особової назви *Красило*, пор.: срб. *Красило* [Грк.: 113], бол. *Красил*, *Красила* [Заимов: 128; Яцій: 160]. Такий антропонім міг бути відапелятивним утворенням (< *красило* ‘червона фарба’ [Грінченко II: 300]) або й суфіксальним дериватом на *-ило* відкомпозитного імені *Красъ* [Морошкин: 105] < *Красимиръ, Красиславъ* [Ibid.], *Красомил, Красомисл* [Пач.: 51].

ДП: У писемних джерелах XIV ст. назву поселення зафіксовано як *Красне*: *Krasne*, 1386 р., а від XV ст. і до сьогодні – *Красилів*: *Krasilow na Sluczy*, 1444 р. Народні гіпотези пов’язують постання астіоніма з легендою про *красну* від крови ріку; з апелятивами *краса* і *сила*; із *красиловим двором* як місцем фарбування; з апелятивом *красило* ‘гарне, варте уваги місце’ [Онишкевич I: 385; див. також: Торч.–Торч.: 248].

ЯЗ: ***Ладижин*** (Вінницька обл.)

БП: *Ладига* + *-ин* → *Ладижин.* Теперішній варіант назви поселення *Ладижин*: *Ładyżyn,* 1580 рік [РМ: 305; Дика: 87] утворено від прізвиська *Ладига*. Витоки такої власної особової назви дослідники шукають в укр. діал. *ладига* ‘велика скибка (хліба)’ [ЕСУМ ІІІ: 181]; рос. діал. *ладыга* ‘ледар; брехун’ [Лучик: 298].

ДП: Ототожнюючи теперішнє місто з колишнім *Лодяжиним* та ведучи відлік від 1362 року [ГЕУ ІІ: 255], народна етимологія співвідносить назву поселення з міфологічною *Ладою* або з імовірним топонімом *Колодяжин*.

ІЗ: На околиці *Ладижина*, над Південним Бугом, є урочище, яке за свою красу й особливу привабливість носить назву *Ладижинська Швейцарія* (конотонім).

ЯЗ: ***Лебедин*** (Сумська обл.)

БП: *Лебеда* + *-ин* → *Лебедин.* Назву поселення мотивовано антропонімом **Лебеда*, варіантом відапелятивного власного особового імені *Лебедь* [Демчук: 125], що походить від назви птаха *лебідь*.

ДП: Зважаючи, очевидно, на фіксацію 1652 року: *г. Лебединъ населенъ близъ озера Лебедина на р. Ольшаной и Буравкѣ* [Щелков: 20], О. Іваненко говорить про ойконім як про похідне утворення від назви озера (ставу) [Іваненко: 147]. Існує також припущення про іменування колишньої слободи (*слобода Лѣбєдинъ*, 1651 р. [Грабянка: 204; Іваненко: 147]) завдяки перенесенню назви малої батьківщини вихідцями із Правобережної України [ІМС См.: 354–355].

ІЗ: *Білий лебідь* на гербі та прапорі міста вказує на «ойконімофаунний» зв’язок попри те, що *Лебідь* міг стосуватися або антропоніма *Лебеда*, або імовірного лімноніма **Лебединъ*, а не безпосередньо ойконіма.

ЯЗ: ***Люботин*** (Харківська обл.)

БП: *Любота* + *-ин* → *Люботин.* Назву мотивовано антропонімом *Любота*, документально відомим з XI ст. [Шульгач: 81]. Власне особове ім’я *Любота* походить від апелятива *любота* ‘насолода, задоволення’ [Грінченко ІІ: 387] або є суфіксальним дериватом від антропоніма *Любъ* [Морошкин: 115], утвореним від якогось з імен-композитів типу *Любгостъ*, *Любивой*, *Любимиръ*, *Любодрагъ*, *Любомиръ*, *Люборадъ*, *Любославъ* [Ibid.: 114, 115].

ДП: Слобода *Люботин* заснована на споконвічно українських землях у середині XVII ст. [ГЕУ ІІ: 302]. Із-поміж народних гіпотез найпоширенішими є перекази про *Люботин колодець*, засвідчений у документах 1571 року [Історія]; про ‘любу тінь’, яка брала під свій захист подорожніх; версія про мотивацію ойконіма гідронімом *Люботинка*.

ЯЗ: ***Львів*** (обл. центр)

БП: *Лев* + *-ів* → *Львів.* Назву поселення утворено від особової власної назви *Лев*. *Лев* – калька із гр. особового власного імені λέων, яке походить від апелятива λέον, або з лат. *leo(n)* ‘лев’ [ЕСУМ ІІІ: 206; Чучка: 216].

ДП: Літописний *Львів*: *съ львова*, 1259 р. [ПСРЛ ІІ: 841; ЕСЛГНПР: 84], заснований королем Данилом Галицьким у середині XIII ст. та іменований на честь сина *Лева* Даниловича – *Львовъ градъ* – *Львів*. Місто майже вісім століть не змінювало своєї назви. Це чи не єдиний астіонім України, за інтерпретації ґенези якого практично збігаються зони ближньої і дальньої периферії.

ІЗ: Львів наділений чи не найбільшою кількістю дескрипцій: *місто Лева* (назване на честь короля Русі Лева І Даниловича); *місто левів; місто сплячих левів* (тут понад чотири тисячі скульптур, барельєфів, зображень, фігур левів); *королівське місто* (у минулому носило статус Вільного королівського міста); *перлина корони Європи* (одне з найкрасивіших міст Європи); *культурна столиця, місто-музей* (центр мистецтва, літератури, музики, музейництва, сам Львів можна вважати музеєм просто неба); *столиця Галичини* (за часів Королівства Галичини і Людомерії, пізніше – Галицької автономії *Львів* був їх столицею, зараз – це неформальна столиця Галичини); *маленький Відень* (схожість архітектурних ансамблів українського та австрійського міст); *український П’ємонт* (порівняння ґрунтується на тому, що з П’ємонту розпочався визвольний рух італійського народу проти чужинців); *Бандерштадт* (визнання історичної ролі міста як національно-патріотичного центру, який очолив Степан Бандера) та ін.

ЯЗ: ***Малин*** (Житомирська обл.)

БП: *Мала* + *-ин* → *Малин.* Відантропонімний ойконім, утворений від власного особового імені *Мала* (пор.: пол. *Mała* [SSNO III: 375]) або *Малъ* [Демчук: 23]. Дослідники вважають, що ім’я *Мала* (*Малуша*) могло належати княгині, дочці древлянського князя на ім’я *Малъ* [Пура: 191], або й сам князь *Малъ* міг бути засновником давнього *града*. М. Худаш, який часто піддавав сумнівам відапелятивність давніх антропонімів, по-перше, стверджував, що ім’я *Малъ* виступає в усіх випадках як жіноче, а не як чоловіче [Худаш 1995: 137]. По-друге, учений вважав, що *Малъ*, 945 р. [Тупиков: 242], чес. *Mal* [Sv.: 280], хорв. *Mal* [Leks.: 386] тощо формально у слов’ян могло асоціюватися з нечленним прикметником *малъ* (< *малый*), однак генетично *Малъ* – відантропонімне відкомпозитне утворення, яке виникло шляхом усічення слов’янських автохтонних особових власних імен-композитів із препозитивним компонентом *Мал[о]-* типу *Маловѣкъ, Малозимъ* [Морошкин: 117, 118], *Малогост, Маловид* [Пач.: 60] тощо [Худаш 1995: 134].

ДП: Відомості про історичну місцевість уперше засвідчено у джерелах 1415 року: *зъ Малиньской земли* [Лучик: 318], однак початок міста, очевидно, дало укріплене слов'янське городище ще VIII–IX ст., яке в IX–X ст. набуло структури ранньоміського утворення. Історія постання *Малина* пов'язана з історичним антропонімом, тому немає підстав для народного етимологізування щодо заснування міста біля заростей *малини*.

ЯЗ: ***Моршин*** (Івано-Франківська обл.)

БП: *Морша* + *-ин* → *Моршин*. Антропонім *Морша* мотивував виникнення назви поселення *Моршин*. Власне особове ім'я *Морша* зафіксовано в ономастиконі С. Веселовського: *Морша Жерлицын*, 1565 рік [Веселовський: 113]. У його основі, як уважає В. Лучик, – утрачений сучасною українською мовою апелятив **морша* 'зморшка, складка', що належить до псл. **mъrsčiti* (<**mrs-*) 'морщити' [ЕСУМ III: 518, див. також: Лучик: 337]. ЕСУМ подає низку діалектних слів: укр. діал. *мóрща* 'складка, зморшка', *мóршіна, мóршінє* (зб.) 'зморшка на сорочці біля шиї і на рукавах', *мóршінка* 'сорочка, зібрана в зморшки коло шиї; вид різьбярського орнаменту', *мóршень* 'черевик із суцільного шматка шкіри' [ЕСУМ III: 518] та ін.

ДП: Поселення відоме з 1482 року [ГЕУ II: 391]. За структурою – типовий посесив на *-ин*, за семантикою етимона – назва унікальна. Відповідно, унікальними є й народні етимології: постання назви від гіпотетичного апелятива **мурса* зі значеннями 'вода з медом'; 'красиве болото' тощо.

ІЗ: Уже у XV ст. жителі *Моршина* використовували соляні джерела з *ропою* (*рора* 'соляний розчин високої концентрації; насичена солями вода солоних озер' [СУМ VIII: 880]), однак тільки від 1878 року поселення стало відоме як курорт, і сьогодні *Моршин* іменують *місто-курорт*. Завдяки *Моршину* та його лікувальній воді виник відомий бренд «*Моршинська*».

ЯЗ: ***Мукачево*** (Закарпатська обл.)

БП: *Мукач* + *-ев-о* → *Мукачево*. Мотивовано назву поселення антропонімом *Мукач*. Ґенеза власної особової назви неоднозначна. В. Лучик наводить міркування польського вченого Казимира Римута про відапелятивне творення антропоніма з дієслівною основою *мукати* 'мугикати' (*Mukacz*, 1430 р. [Rymut II: 124]) та роздуми закарпатського ономаста К. Галаса про імовірність мотивації базової власної особової назви сербським апелятивом *мукач* 'жаба-джерелянка', а угорський варіант астіоніма *Munkács* – антропонімом, що походить від ст.сл. *mujka* 'мука' (< псл. **mǫka*) [див.: Лучик: 338].

ДП: *Мукачево* відоме з 896 року [ГЕУ II: 393]. Зрозуміло, що за такий тривалий час назва зазнавала змін, принаймні фонетичних, а її ґенеза

«обростала» багатьма версіями народної етимології. Гіпотези пов'язують постання назви поселення або із млином на березі Латориці, який молов *мукý*, або з *мýкою*, якої зазнавали від злого князя будівничі рукотворної гори, замку, фортеці [Мукачево].

ІЗ: Дві дескрипції на позначення *Мукачева* є, можливо, не надто популярними серед місцевого населення, але досить відомими серед екскурсоводів, тому гості міста знають *Мукачево* як *найздоровіше місто України* (першочергово, очевидно, завдяки географічному розташуванню та природним умовам) та як *суперника столиці Закарпаття* (місто постійно змагається з Ужгородом за право бути найкращим містом краю та найдостойнішим обласним центром Закарпаття).

Зі всіх варіантів назви, які виявляємо на сторінках угорських, австрійських, чеських, словацьких, російських, українських документів (*Мукачів, Мункач, Мункачів, Munkács, Мукачеве, Мукачево*), місто 2016 року обрало для себе останній – *Мукачево* – не найкращий з із погляду норм сучасної української мови.

ЯЗ: ***Носівка*** (Чернігівська обл.)

БП: *Нос* + *-івка* → *Носівка.* Ґенезу ойконіма пов'язують із власною особовою назвою *Носъ* [Морошкин: 139; Тупиков: 282]. Це міг бути відапелятивний антропонім, мотивований апелятивом *носъ* 'ніс' [ЕСЛГНПР: 92] або заст. *носъ* 'те, що носять', *носа* 'ноша' [Лучик: 356]. Однак цілком імовірним є й відкомпозитне походження антропоніма від двоосновного імені із препозитивним компонентом *Нос[и]-* типу *Носимиръ, Носиславъ* [Морошкин: 106].

ДП: Літописний *Носів на Руді*: *оу Носова на Рудѣ*, 1148 р. [ПСРЛ І: 319; ЕСЛГНПР: 92], дослідники ідентифікують із теперішнім містечком *Носівкою.* Щоправда, є й інші версії, за яких *Носівка* набагато молодша, а її іменування пов'язане з постаттю Сави *Носа*, родича Богдана Хмельницького [Носівка]. Народні перекази поодиноко пов'язують *Носівку* з розташуванням поселення на початку місцевості (*на носі*) або ж приписують первісному населеному пунктові ознаку за відповідною формою.

ЯЗ: ***Обухів*** (Київська обл.)

БП: *Обух* + *-ів* → *Обухів.* Теперішню назву поселення *Обухів* мотивовано власним особовим відапелятивним іменем, очевидно, козацьким прізвиськом *Обухъ* [Демчук: 132]. Антропонім утворено від апелятива *обух* 'тупа, важча частина гострого знаряддя (переважно сокири) або зброї, що міститься з протилежної частини від гострої; різновид примітивного знаряддя, зброї у вигляді насадженого на держак металевого бруска; молот' [СУМ V: 598].

ДП: Приблизно від другої половини XVI ст. одноосібно мешкав на хуторі козак («мужик») *Обух*, постать напівісторична, напівлегендарна. Відомі документальні фіксації початку XVII ст.: *зъ Обухова*, 1624 р. [Желєзняк]. Попередніми ж назвами поселення були *Лукавиця* (іменування за назвою річки *Lukowica*, 1596 р.) [Клепатский: 361] та *Кухмістівщина* [Янко: 254]. Народна етимологія, окрім постаті козака *Обуха*, нерідко виводить ґенезу назви безпосередньо від *обуха* як знаряддя праці.

ІЗ: Козак-характерник *Обух*, легендарний засновник *Обухова*, став головним персонажем повісті в жанрі «козацького фентезі» Леоніда Кононовича «Чигиринський сотник».

ЯЗ: ***Перещепине*** (Дніпропетровська обл.)

БП: *Перещепа* + *-ин-е* → *Перещепине.* Постання назви мотивовано власним особовим іменем, очевидно, прізвиськом *Перещепа*, похідним від дієслова *перещепити, перещеплювати*.

ДП: Козацьке поселення 1764 року було однією з головних слобід Орільської паланки. Народна етимологія пов'язує постання назви теперішнього міста з назвою колишнього урочища, яке нібито *перщеплювало*, тобто відокремлювало, Гетьманщину від Запоріжжя. За іншим переказом, ойконім утворено від того, що тут *перечіпляли* (*перехоплювали*) утікачів.

ЯЗ: ***Почаїв*** (Тернопільська обл.)

БП: *Почай* + *-ів* → *Почаїв.* Назву поселення утворено від давнього слов'янського власного особового імені *Почай* [Морошкин: 155], мотивованого дієсловом *чаяти* 'чекати, сподіватися' [ЕСУМ VI: 286], хоча висувають припущення і про відкомпозитне походження від якогось з іменкомпозитів типу **По[зна]чай, *По[чѧ]чай* тощо [Худ.–Дем.: 182–183].

ДП: *Почаїв* відомий із XV ст. [ГЕУ III: 74]; *Poczeiew*, 1533 р. [Źr. dź. XIX: 138]. Народні перекази пов'язують назву поселення з напівлегендарним гідронімом *Почайна*, із перенесенням назви зруйнованого монастиря з берегів київської ріки на новозасновану обитель; із появою на горі, де тепер розташована лавра, Пречистої Діви або *Почa-Діви* тощо.

ІЗ: *Почаїв* найбільш відомий у зв'язку із заснованим 1597 року православним чоловічим Успенським монастирем, сьогодні це *Почаївська Свято-Успенська лавра* та *Почаївський Свято-Духівський монастир*.

ЯЗ: ***Решетилівка*** (Полтавська обл.)

БП: *Решетило* + **-***івк-а* → *Решетилівка.* Козацьке поселення отримало назву від прізвиська засновника *Решетило*, мотивованого дієсловом *решетити* в одному зі значень '*розм*. пробивати дірки в багатьох місцях' [СУМ VII: 524]; 'перед покриттям даху соломою прокладати на

латах очеретом або тонким хмизом, щоб солома мала на чому триматися' [Грінченко IV: 14].

ДП: Поселення відоме з кінця XVI – першої половини XVII ст. [ГЕУ III: 124]. За народними переказами, хутір заснував козак-пластун *Решетило*. Ще одна версія виводить назву населеного пункту від вислову *решетити тканину*, тобто з'єднувати два шматки матерії мережками (техніка вишивання, яка передувала знаменитому решетилівському візерункові білим по білому).

ІЗ: Від астіоніма походить історичний термін *Решетилівські статті* – царський указ, який посилював залежність гетьманського управління на Лівобережжі від царського уряду.

Відомі два малюнки Тараса Шевченка «У *Решетилівці*», виконані тут у липні 1845 року.

ЯЗ: ***Сарни*** (Рівненська обл.)

БП: *Сарна* → *Сарни* (назва роду, родини) → *Сарни* (поселення). Населений пункт було поіменоване за назвою роду / родини, засновником якої була особа на прізвисько *Сарна* [Тупиков: 350]. Власну особову назву *Сарна* мотивовано апелятивом *сарна* (*серна* 'серна, козуля, косуля' [Грінченко IV: 116]).

ДП: Місто (колишнє пристанційне поселення) отримало назву від однойменного села, засвідченого писемними джерелами 1545 року: *Sarny* [Stecki: 198; Пура: 121]. Народні легенди розповідають про сльози диких *сарн*, пролитих за татарськими полонянками, або й просто про *сарн-косуль*, які водилися у навколишніх лісах.

ЯЗ: ***Сватове*** (Луганська обл.)

БП: *Сват* + *-ов-е* → *Сватове.* Колишня назва українського козацького поселення – *Сватова Пристань*, пізніше – *Сватова Лучка.* Атрибутивний компонент первісної назви, а далі й сучасний астіонім мотивовано антропонімом *Сват*, похідним від апелятива *сват* 'батько зятя або невістки; сватами називаються насамперед родичі чоловіка стосовно родичів дружини, і навпаки, а також і найближчі родичі подружжя' [Грінченко IV: 104].

ДП: Козацьке поселення засноване в 60-х рр. XVII ст. [ГЕУ III: 164]. Народні гіпотези переважно пов'язують постання назви не з антропонімом *Сват*, а безпосередньо з однойменним апелятивом. Відома версія і про мотивацію ойконіма гідронімом *Сваха*, хоча дослідники більш схильні визнати образний вплив назви поселення на появу назви суміжної ріки [Лучик: 417].

ЯЗ: ***Тлумач*** (Івано-Франківська обл.)

БП: *Толмакъ* + *-*jь* → *Толмач* → *Тлумач.* Сучасний ойконім – сполонізований варіант утвореної ще в давній період назви *Толмач.* Етимоном ойконіма, на думку Д. Бучка, міг бути писемно не зафіксований антропонім **Толмак* < **Тольмак* < **Толимак*, утворений від якогось композитного імені типу *Толимиръ, Толигнѣвъ* [Бучко: 115], або відапелятивний антропонім **Тъл(ъ)мачь* < *тъл(ъ)мачь* ‘перекладач’ [див.: Лучик: 473].

ДП: Назву поселення засвідчено в літописних джерелах XIII ст.: *противоу Толмачю*, 1213 р. [ПСРЛ II: 734; ЕСЛГНПР: 161]. Легенда щодо постання астіоніма розповідає про *товмачів* (перекладачів), які тут жили, супроводжували Ярослава Осмомисла в переговорах, несли митну службу, вели закордонні торговельні зв’язки тощо.

Дослідники схильні вбачати в назві поселення безпосередньо апелятив *тлумач* [Габорак: 167] або й гідронім *Тлумач* [Яцій: 313].

ІЗ: *Толмач* (*тлумач, перекладач*) зображений на гербі та прапорі *Тлумача*. У центрі міста одному з *толмачів* споруджено пам’ятник.

ЯЗ: ***Тячів*** (Закарпатська обл.)

БП: *Тяч* + *-ів* → *Тячів*. Назву утворено від антропоніма *Тяч*. Подібне власне особове ім’я зафіксовано в польських ономастиконах: *Tacz*, де воно могло утворитися від апелятива *taczać* ‘турляти, перевертати(ся); іти важким кроком’ або від двоосновного імені *Tatumir* [Rymut II: 592–592; Лучик: 482].

ДП: Поселення відоме від XIII ст. [ГЕУ III: 317]. Народна етимологія пов’язує назву з гіпотетичним угорським апелятивом **тячів*; із легендою про служницю, яка захистила королеву від стріли своїм тілом, і в пам’ять про неї було насипано гору та побудовано місто тощо.

ІЗ: Дескрипція, що виникла у зв’язку з використанням у місті велосипедів як традиційно поширених транспортних засобів, – *велосипедне царство.*

ЯЗ: ***Угнів*** (Львівська обл.)

БП: *Уго(е)нь* + *-ів* → *Угнів.* Назва поселення походить від антропоніма **Уго(е)нь / Ого(е)нь*, мотивованого апелятивом *огонь* ‘вогонь’ [Лучик: 482–483].

ДП: Поселення відоме від 1360 року [ГЕУ III: 318] і в народній інтерпретації пов’язане з р. Західний Буг (**Бугнів*) та з місцем, де палав вогонь (*Угнів / *Огнів / *Вугнів*).

ІЗ: Дескрипція *найменше місто України* віддавна і, очевидно, надовго збереглася за містом *Угнів* (1970 р. – 500 мешк.; 2001 р. – 1007 мешк.; 2017 р. – 985 мешк.).

ЯЗ: ***Узин*** (Київська обл.)

БП: *Уза* + *-ин* → *Узин.* Назву поселення мотивовано антропонімом **Уза*, похідним від апелятива *уза*, *узи* ‘окови’ (< *оуза*) або діал. *уза* ‘жирний наліт на воді; вощина’ [ЕСУМ VI: 24; Лучик: 484].

ДП: Поселення відоме від 1650 року [ГЕУ III: 320]. Згадка про те, що 1590 року ойконім зафіксовано як *Узениця*, а також розташування містечка вздовж р. Гудзинь дає підстави говорити про імовірність гідронімно-ойконімних паралелей. Також народні перекази пов’язують назву міста з етнонімом *узи*.

Щоправда, однойменне поселення на Івано-Франківщині вчені виводять від апелятива **узин*, порівнюючи його з *узьмінь* ‘найглибше місце в ріці зі швидкою течією, що не замерзає взимку’ [Грінченко IV: 325]; *узина* ‘вузька смуга землі в черезсмужжі вдовж гір, боліт, ліса’; *узинка* ‘вузький рукав ріки’ [Мурзаєв: 673]; тюрк. *озен* ‘невелика річка, потік, протока, русло, долина, ущелина, яр’, похідні *узен, узень*. Слово *узень* ‘рукав ріки’, ‘річка’ відоме рос. говіркам Південного Поволжя [Мурзаєв: 407; Бучко: 118].

ЯЗ: ***Фастів*** (Київська обл.)

БП: *Фаст* + *-ів* → *Фастів.* Назву поселення мотивовано антропонімом *Фаст / Хваст*, в основі якого, як припускає В. Лучик, – апелятив *хваст* ‘хвастун’ [ЕСУМ VI: 163; Лучик: 489].

ДП: Поселення зафіксовано в документах 1390 року [ГЕУ III: 336], хоча є логічне припущення про давніший (принаймні на два століття) період його заснування. Народні легенди пов’язують назву з місцевістю, де відбувалася битва русичів із кочівниками, після якої залишилися військові відзнаки – так звані *хвости*; або ж з густою мережею невеликих водойм, названих *фосами*.

ЯЗ: ***Хирів*** (Львівська обл.)

БП: *Хир* + *-ів* → *Хирів.* Ойконім мотивовано антропонімом *Хир*, пов’язаним із дієсловом *хиріти* ‘бути кволим, лежати, спати’ [Лучик: 492]; пол. *Chyr, Chyra* < *chyra* ‘хвороба’ [Rymut II: 91]; рос. *хирь* ‘хворь, болезнь, недуг’ [Даль IV: 548].

ДП: Згадка про поселення 1347 року [ІМС Лв.: 787] підтверджує припущення про ще давніший період його заснування. Народні перекази пов’язують іменування містечка з легендарним київським князем *Хорив* або з гіпотетичним апелятивом *хыр* ‘сосна’.

ІЗ: Назва міста стала іменуванням групи УГА («*Хирів*») під час проведення Вовчухівської операції (бій між українськими та польськими окупаційними військами).

ЯЗ: ***Хоростків*** (Тернопільська обл.)

БП: *Хоростко* + *-ів* → *Хоростків.* Утворено назву поселення від антропоніма *Хоростко*, пор.: *Хороско* [Тупиков: 416] – власної особової назви (можливо, прізвища-демінутива), мотивованої діал. *хоростати* ‘чистити, обдирати зерно від лушпиння’ [ЕСУМ VI: 203]; староукр. *форост* ‘хворост; виноградна та інша лоза’ < псл. **xvorostъ* ‘чагарник, ліс’ [ЕСУМ VI: 169; див. також: Лучик: 495]. М. Худаш висуває припущення про імовірність функціювання в минулому відкомпозитного антропоніма **Хоростъ* < **Хоронистанъ* [Худаш 1995: 263–267].

ДП: Найдавніша відома фіксація назви поселення у джерелах XIV ст.: *Chorostkow*, 1391 р. [КН VIII: 645; Буч.–Кот.: 281]. За народними переказами, назва поселення пов’язана з *хворостом*, який давав притулок утікачам від татарських набігів, або з *хворістю* – хворобою, якої зазнавали тутешні мешканці.

ЯЗ: ***Хотин*** (Чернівецька обл.)

БП: *Хота* + *-ин* → *Хотин.* Сучасний астіонім – посесивне утворення від власної особової назви *Хота* [Демчук: 84] із дієслівною основою *хотіти* або із суфіксальною гіпокористикою на *-а* від імені-композита типу *Хотеборъ, Хотемиръ, Хотеславъ, Хотимиръ* [Морошкин: 201]. Найдавніші варіанти назви поселення 1408 р.: *у хотине* [Cost. II: 632; ССМ II: 514]; 1436 р.: *Хотѣнь* [Карпенко: 56]; 1448 р.: *у хотѣне* [Cost. II: 738; ССМ II: 514]; 1487 р.: *Хотин* [Cost. II: 7; ССМ II: 514] тощо свідчать про імовірність первісної мотивації ойконіма антропонімом *Хотінь / Хотень* (*Хотѣнь* + *-*jь* → *Хотѣнь*).

ДП: Заснування поселення дослідники датують до VIII ст. [ГЕУ III: 379], а перші відомості про місто-фортецю пов’язують із 1002 р. Народні легенди допускають можливість постання назви населеного пункту від власної назви вождя даків *Казитона*, а також безпосередньо від дієслова *хотіти* [Карпенко: 56–57].

ІЗ: *Хотинська фортеця* оповита багатовіковою звитягою та боротьбою за визволення. Найвідоміші історичні події: *Хотинська війна* 1621 р. (бій польської армії Яна Кароля Ходкевича та козацького війська Петра Конашевича-Сагайдачного проти турецько-татарської армії султана Османа II); *Хотинська битва* 1673 р. (розгром польсько-литовсько-козацьким військом турецької армії); *Хотинське повстання* 1919 р. (виступ населення Хотинського, Бєльцького та Сороцького повітів проти румунської окупації).

ЯЗ: ***Чортків*** (Тернопільська обл.)

БП: *Чортко* + ***-ів*** → *Чортків.* Утворено назву поселення від антропоніма *Чортко*, демінутивного варіанта давнього слов’янського відапеля-

тивного власного особового імені *Чорт*, пор.: *Чертъ* [Морошкин: 206], пол. *Czartko* [Rymut I: 110; див. також: Лучик: 515; Худаш 2004: 384–385].

ДП: Фіксації у джерелах: *Czartkowskie* (антропонім), 1391 р. [KH VIII: 645; Буч.–Кот.: 289]; *Czarthkow*, 1458 р. [AGZ XII: 259] – дають змогу вважати не XIV ст., а більш давній час періодом заснування та іменування поселення *Чортків*. Небажання пов'язувати назву ні з апелятивом *чорт / чортко*, ні з однойменним антропонімом породило багато народних переказів про *черет* (*черт*) як особливий вид очерету, що ріс на місці майбутнього поселення; про мотивацію прізвища шляхтича *Чортківського* гіпотетичним апелятивом *чарті* 'папір' або 'грамота'; про першого поселенця Кирила *Чорного*; про міфічного *Чорнобога*, а також про *чорта*, який утопився в Сереті; про *Чортову* долину тощо.

ІЗ: Дескрипція *місто з двома ратушами* утворилася з огляду на унікальність збереження двох міських ратуш в одному місті.

Активно функціює конотонім *подільський Пентангон* зі проєкцією на *Чортківський замок* (обидві споруди п'ятикутні в основі).

Чортківська офензива – історична назва наступальної військової операції УГА, яка відбулася 7–28 червня 1919 року.

ЯЗ: ***Чугуїв*** (Харківська обл.)

БП: *Чугуй* + *-ів* → *Чугуїв*. Назву поселення, прадавнього *Чугуєва городища*, мотивовано власною особовою назвою *Чугуй*. Антропонім, який засвідчений у словниках сучасних прізвищ [Кравченко: 157; СПЧ: 387] і походить, на думку багатьох дослідників, від апелятива *чуга* 'верхній одяг у лемків: вид сукняної шинелі, прикрашеної мотузками, з пелериною, рукави зашиті і використовуються замість сумок, *чуга* носиться тільки як накидка'; 'верхній одяг у галицьких верховинців – вид свитки без рукавів і коміра з косматого зверху сукна' [Грінченко IV: 475]; *чуга* 'тс., що *чугай*' ('довгий кафтан' [Даль IV: 1368]). В. Лучик припускає, що *Чугуй* могло бути прізвиськом одного з половецьких або калмицьких козаків [Лучик: 516]. Попри те, вважаємо семантику антропоніма *Чугуй* сьогодні затемненою.

ДП: *Чугуївське городище* Лівобережної України стало місцем осідку козаків гетьмана Якова Остряниці і від 1638 року зафіксовано уже як містечко *Чугуїв* [ГЕУ III: 437].

ІЗ: *Чугуїв* як військове поселення, територія царської тиранії та солдатської муштри, увійшов в історію відомою подією – *Чугуївським повстанням*. Це був відчайдушний бунт 1819 року, жорстоко придушений за царським наказом.

ЯЗ: ***Чуднів*** (Житомирська обл.)

БП: *Чудно* + *-ів* → *Чуднів*. Назву давнього міста-фортеці мотивовано антропонімом *Чудний* або *Чудно*, пор.: ст.пол. *Czudny, Czudno* [Rymut I: 102; Лучик: 516], *Чудай* [Чучка 2005: 612]. Базовим для такої власної особової назви став апелятив *чудо* ‘чудо, диво’ [Грінченко IV: 475].

ДП: Астіонім уперше зафіксовано в історичних джерелах 1471 року [ГЕУ ІІІ: 437]. Народні перекази пов’язують назву поселення з боярином *Чудином*, а також із *чудовим* виглядом навколишньої місцевості або із *чудом*, яке допомогло мешканцям міста відбити багатотисячну татарську орду.

ІЗ: Історична подія – *Чуднівська битва* (27 вересня – 2 листопада 1660 року) та підписання *Чуднівського договору* (Слободищенського / *Чуднівського трактату*), за якого скасовували невигідні для України Переяславські статті 1659 року.

Отже, сучасний український ономастичний простір нараховує 469 астіонімів. Оскільки поселення засновували в різні історичні періоди – від праісторичних часів до новітніх, то й назви утворювали за різними ойконімотвірними моделями, закодовуючи в кожну інформацію, яка була вагомою саме в той час і на тому етапі розвитку суспільства. Аналіз антропонімного коду в астіонімах – це експлікація антропонімів (імен-композитів, відкомпозитних та відапелятивних дериватів, церковно-християнських імен, прізвищ), які стали етимонами для низки назв поселень. Ми проаналізували 45 астіонімів, мотивованих слов’янськими автохтонними відапелятивними власними особовими назвами. Постання таких назв поселень різняться темпоральними та локативними характеристиками, засобами та способами деривації, прозорістю чи затемненістю етимонів, однак вони переконливо демонструють своєрідність та багатство відапелятивного антропонімікону (іноді із проєкцією на діалектну лексику), збереженого в назвах сучасних міст України.

Джерела

Анинкин – Аникин А.Е. Русский этимологический словарь. Вып. 10. Москва: Ин-т рус. яз. им. В. Виноградова РАН; Новосибирск: Ин-т филологии Сибирского отделения РАН; Санкт-Петербург: «Нестор-История», 2016. 368 с.

Бучко – Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990. 143 с.

Буч.–Кот. – Бучко Д., Котович В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич: Посвіт, 2017. 315 с.

Веселовський – Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Москва: Наука, 1974. 384 с.
Габорак – Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля). Івано-Франківськ: ОПІПО; Снятин: ПрутПринт, 2007. 200 с.
ГЕУ – Географічна енциклопедія України: у 3 т. / відп. ред. О. Маринович. Київ: УРЕ ім. М. Бажана, 1989–1993.
Грабянка – «Гисторія о началѣ проименованія козаковъ…» Г. Грабянки та «Лѣтописъ краткый…» / підгот. до друку В. Мойсієнко та ін. Житомир, 2001.
Грк. – Грковић М. Речник имена Баньског, Дечанског и Призренског властелинства у XIV веку. Белград: Народна књига, 1986. 235 с.
Грінченко – Словарь української мови: у 4 т. / збір. ред. ж. «Кіевская старина»; упоряд. із дод. власного матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1958. Т. I–IV.
Гумецька – Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ: В-во АН УРСР, 1958. 298 с.
Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Москва: Русский язык, 1981–1982.
Демчук – Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 172 с.
ЖУР – Жерела до історії України-Руси: у 7 т. Львів, 1885–1903.
Заимов – Заимов Й. Български именник. София: Изд-во БАН, 1988. 310 с.
ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відпов. ред. О.С. Стрижак. Київ: Наукова думка, 1985. 254 с.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1982–2012.
ЕУ – Енциклопедія українознавства: у 10 т. Львів, 1993–2000.
ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под. ред. О.Н. Трубачева; А.Ф. Журавлева. Москва: Наука, 1974–2010. Вып. 1–36.
Іваненко – Іваненко О.В. Назви поселень Сумщини. Київ: КММ, 2017. 336 с.
ІМС Вл. – Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1970.
ІМС Лв. – Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1968.
ІМС См. – Історія міст і сіл Української РСР. Сумська область. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1973.
Карпенко – Карпенко Ю.О. Топонімія центральних районів Чернівецької області. Чернівці: Чернівецький державний університет, 1965. 76 с.
Клепатский – Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Одесса, 1912. Т. 1 (Литовский период).
Котович – Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля. Дрогобич: Відродження, 2000. 154 с.
Кравченко – Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. Київ: Факт, 2004. 198 с.
ЛР – Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.
Лучик – Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

Морошкин – Морошкин М.Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имлн в алфавитном порядке. Санктпетербургъ, 1867. 213 с.
Мурзаєв – Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Москва: Мысль, 1984. 653 с.
Нерознак – Нерознак В.П. Названия древнерусских городов. Москва: Наука, 1983. 208 с.
Никонов – Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. Москва: Мысль, 1966. 509 с.
Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
Пач. – Пачичъ И. Именословъ или речникъ личны имена разны народа славенски. Будим: Миловукъ, 1828.
ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. Москва: Изд-во вост. лит., 1962. Т. 1. Ипатиевская летопись. Т. 2. Лаврентиевская летопись.
Пура – Пура Я.О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. Львів: Світ, 1990. 143 с.
Радлов – Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий: в 4 т. Санктпетербургъ: ИАН, 1893–1911. Т. 1–4.
РМ – Руська (Волинська) Метрика. Актові джерела. Регістри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / ред. і упор. Г. Боряк та ін. Київ, 2002. 983 с.
Редько – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2 т. Львів, 2007.
Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О.В. Тодійчук та ін. Київ, 1995.
СГУ – Словник гідронімів України / ред. кол. А.П. Непокупний та ін. Київ: Наукова думка, 1979. 780 с.
СПЧ – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / гол. ред. К.М. Лук'янюк. Чернівці: Букрек, 2002. 424 с.
ССМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
СУМ – Словник української мови: в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
Срезневський – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санктпетербургъ: Типографія ИАН, 1893–1903. Т. 1–3.
Теодорович – Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. III: Уезды Кременецкий, Изяславский. Почаев, 1893. 687 с.
Тупиков – Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён. *Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества*. Санктпетербургъ, 1903. Т. 6. 857 с.
Торч.–Торч. – Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
Худ.–Дем. 1991 – Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). Київ: Наукова думка, 1991. 268 с.

Худаш 1995 – Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'яських автохтонних відкомпозитних скорочених особових власних імен). Київ: Наукова думка, 1995. 362 с.
Худаш 2004 – Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапелятивних антропонімів). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2004. 536 с.
Худаш 2006 – Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. 451 с.
Чучка 2005 – Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Львів: Світ, 2005. 707 + XLVIII с.
Чучка 2011 – Чучка П. Слов'янські особові імена українців. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.
Шульгач – Шульгач В.П. Ойконімія Волині. Київ: Кий, 2001. 189 с.
Щелков – Щелков К.П. Исторические хронологии Харьковской губернии / репр. изд.1882 г. Харків, 2010.
Янко – Янко М.Т. Топонімічний словник України. Київ: Знання, 1998. 430 с.
Яцій – Яцій В.О. Ойконімія Івано-Франківської області. Київ: Наукова думка, 2015. 387 с.
AGZ – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868–1935. T. 1–25.
Archiwum – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucle. Lwów, 1887. T. 1.
Bogdan – Bogdan I. Cronicile slavo-romîne din sec. XV–XVI. Бухарест, 1959.
Cost. – Costachescu M. Documente Moldovenesti dela Stefan cel Mare. T. I–II. Ясси, 1931–1932.
Doc. – Documente privind istoria Romîniei. Veacul XIV, XV. A. Moldova. T. I. (1384–1475). Бухарест, 1954.
KH – Kwartalnik historyczny. R. VIII. Lwów, 1891.
Leks. – Leksik prezimena Socjalističke Republike Hrwatske. Zagreb, 1976. 772 s.
Rymut – Rymut K. Nazwiska polaków: w 2 t. Kraków: DWN, 1999–2001.
Rospond – Rospond S. Słownik nazwisk Śląskich. Cz. I. Wrocław etc., 1967. 265 s.
SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc.: PAN, 1965–1985. T. 1–6.
Stecki – Stecki T.J. Z boru i stepu. Obrazy pamiętniki. Kraków, 1888.
Sv. – Svoboda J. Staročeská osobni jména a naše prijmeni. Praha: ČSAN, 1964. 319 s.
ŹDź. – Źródła dźiejowe. Warszawa, 1877–1902. T. XIX.

Література

Абдула – Абдула Ю.А. Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини): дис. … канд. філол. наук. Т. II: Додатки. Кіровоград, 2008. 164 с.
Гайсын – Гайсын: фотографи Украина. URL: https://myshtetl.io.ua/album601096
Дика – Дика Л.Л. Ойконімія Східного Поділля: дис. … канд. філол. наук. Тернопіль, 2009. 197 с.

Жайворонок – Жайворонок В.Н. Українська етнолінгвістика: Нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.

Желєзняк – Желєзняк І. Назви населених пунктів Київщини (Історичний погляд). URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine51-12.pdf

Люботин – Історія міста Люботин. URL: http://www.ukrainica.org.ua/ukr/content/372

Мицик – Мицик Ю., Тарасенко І. Опис Батурина в класичній праці О.О. Лазаревського. *Сіверянський літопис*. 2015. № 6. С. 202–217.

Мукачево – Мукачево – місто легенд. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/article/445_mukachevo-gorod-legend.htm

Носівка – Баклан О. У назві Носівка – відгомін Рюриковичів і Хмельницьких. URL: http://arhizhkgnosadm.at.ua/blog/2009-05-18-122

Розов – Розов В. Українські грамоти XIV і першої половини XV ст. Київ, 1928.

Сіреджук – Сіреджук П. Першовитоки Прикарпаття. *Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів*. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2003. С. 41–55.

Діалектологічні студії. 12 *Львів, 2019*

Галина Наєнко
Київ

Праця Теодосія Софоновича «Выкла(д) ѡ цр҃кви с(т), и ѡ цр҃ковныхъ речахъ. о службѣ Бж҃ой, и ѡ Вечерни» 1667 року

Teodosiy Sofonovych's «Vyklad o tserkvi sviatoi, i o tserkovnykh rechakh. O sluzhbi Bozhoi, i o vecherni» (1667)

Праця Теодосія Софоновича «Выкла(д) ѡ цр҃кви с(т), и ѡ цр҃ковныхъ речахъ. о службѣ Бж҃ой, и ѡ Вечерни» (1667 р.) належить до мало вивчених текстів богословського змісту II половини XVII ст.

2002 року археографічну адаптацію тексту опублікував о. Юрій Мицик, додавши до неї передмову із біографією о. Феодосія (Софоновича), детальною історією видання книги, її рецепції в тогочасному теологічному дискурсі та перебігу полеміки щодо тлумачення окремих таїнств, унаслідок якої книгу засуджено на Московському соборі 1690 року. Одночасна публікація перекладу сучасною українською мовою та стислий коментар до теологічної термінології – неоціненний внесок о. Юрія Мицика до історико-культурологічного освоєння інтелектуального поля України XVII ст.[1]

Деякі аспекти аналізу мови тексту були предметом нашого дослідження.

[1] Виклад о Церкві святій [Текст] / Феодосій (Софонович) (ієромонах); упоряд. Ю. Мицик; Благовіщ. храм Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату при Нац. ун-ті «Києво-Могилян. акад.», Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2002. 111 с. (Пам'ятки української православної богословської думки XVII ст.)

Популярний характер викладу (відсутня вказівка на авторство, катехитична форма, паралельна демонстрація церковнослов'янських цитат – та перекладів простою мовою, діалог з колективним адресатом тощо) дають підстави характеризувати його в полі інформаційно-популярного дискурсу[2].

Мета публікації – удоступнити цю пам'ятку (за примірником Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського[3]) для широких кіл філологів.

1 н

ВЫКЛА(Д) Ѡ ЦР҃КВИ С(Т):
И Ѡ ЦР҃КОВНЫХЪ РЄЧАХЪ.
Ѡ слу(ж)бѣ Бж҃ой, и ѡ Вечерни.
З(Ъ) С҃Тогѡ СІМЄѠНА
Архіеп҃(с)кпа Солунскогѡ, и из(ъ) иныхъ
Учителей Цр҃кѡвныхъ выбраный,
ІЄ(Й)РЄ(Й)ѠМЪ, ДІ(Й)АКОНОМЪ,
и всѣмъ Православнымъ до читан(ъ)ѧ
пожитечный.
З(ъ) ґрецкого и Латинского на Рускій
языкъ переведеный.
Ново въ С(т): Великой Чудотво(р):
ЛАѴРѢ ПЄЧЄРОКІЄВСКОЙ
Выданый.
Року ѡ(т) Рождества Хв҃а ≠ах҃з҃,
м(с)ца Іюлѧ, и҃і днѧ.

[1н. зв.]

ЧИТЄЛЬНИКУ ЛАСКАВЫЙ,

Не безъ Таемници и причины, Православнаѧ
Цр҃кѡвъ Мат(ъ)ка н҃ша, Ц҃ркѡвныи Церемонїи,
рѡзныи Гімны, и Чтеніѧ спорѧдивши дѡбре, намъ

[2] Наєнко Г.М. «Виклад о церкви» Теодосія Софоновича у становленні науково-популярного дискурсу ІІ половини XVII ст. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: зб. наук. праць. Київ: Освіта України, 2013. Вип. 21. С. 77–86; див. також: Наєнко Г. Фонетико-фонологічна й графіко-правописна системи української мови ІІ половини XVII століття (на матеріалі «Викладу о церкви Теодосія Софоновича»). *Rozprawy komisiji językowej.* T. LXVI. Łodź. 2018. S. 333–350.

[3] [Теодосій Софонович]. Выкла(д) ѡ цр҃кви с(т҃), и ѡ цр҃ковныхъ речахъ. о службѣ Бж҃ой, и ѡ Вечерни. Київ: Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1667. [1]. 28 арк. – примірник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, КПЛ, XI 6/26

Сн̄ωмъ свои(м) предала; але на Пожито(к) наш(ъ) Дх̄овны(й),
и на Воспоминанїе Б̄жіи(х) Добродѣйствъ; которыи
розмышлѧючи, абысмо дх̄овне сѧ веселили, и По-
дѧкованн(ь)е Г̄у Б̄у чинили: сами теж(ъ) ωхотнѣ(й)шим(и),
и теплѣйшими до М̄лтв(ъ) сѧ ставали; а на мл̄итва(х)
не ω земныхъ речахъ, але ω той Таемници, ко-
тораѧсѧ в(ъ) Ц̄рквѣ С(т): ω(т)правует(ъ), розмышлѧли. А иж(ъ)
не всѣ(м) Тае(м)ници Набоженства Ц̄рковно(го) су(т) свѣдомы:
прето Выкла(д) ω Службѣ Б̄жой [где найбол(ь)шіи сут(ь)
Таемницы] и ω Вечерии Тѵпом(ъ) н̄шим(ъ) выдати по-
старалисмосѧ; и тебѣ Чителнику Ласкавый на По-
жито(к) Д̄ховный предлагаемъ. Ты за(с) ласкаве ωный
принѧвши, насъ в(ъ) м̄лтвах(ъ) свои(х), не препоминай.

Тыхъ С̄тыхъ Учт̄лей Ц̄рковныхъ Имена, з(ъ) которыхъ
Сей Выкладъ выбрано.
С̄ты(й) Сѵмїω(н) Мѵтропо(л) Солу(н): с(т): Іω(н): Златоу(ст)
С̄ты(й) Герма(н), Патрїарх(ъ) Цригоро(д): с(т): Іω(н): Дамаски(н).
С̄тый Нилъ Кавасилъ; С̄тый Амвросїй.

а̄ [1]

О Ц̄РКВѢ С̄ТОЙ,
Що ЗНАЧИТЪ Ц̄РКОВЪ?

Ц̄рковъ єстъ До(м) Б̄жій, Мѣсто с̄тое, Домъ[4]
М̄лтвы, Згромажен(ь)е Народу, Н̄бо земное,
Мешкан(ь)е Б̄жіе; котораѧ любо з матеріѧлны(х)
речій є(ст) зложена: єднакъ Ласки Б̄жеи и Таемницъ
полна. ω(т) Архїереѧ албовѣм(ъ) м̄лтвами посщ̄аетсѧ ,
єлеωм(ъ) с̄тым(ъ) помазуетсѧ. єдны Части свои мает(ъ)
тылко Іереωм(ъ) входимыи. И другїе за(с) и просты(м) Люде(м).
Дѣлитсѧ Ц̄рковъ С(т): на двое: на внутрный Вход(ъ),
то єстъ Олта(р), и зевнутрны(й), то єстъ самую Ц̄рко(в),
где Людъ простый ставаетъ; Ведугъ тогω теды
своегω двоѧкогω роздѣленьѧ, Ц̄рковъ значитъ.
Первое Прч(с)той Тр(о)ци Таемницу; же єстъ непо-
стижима, и недовѣдома, то значитъ Олтаръ
за //

[4] На полі справа: ге(р): Па(т)р Ко(н)ста(н)

[1 зв.]
закритый, же теж(ъ) таѧ жъ с҃таѧ Тр(о)ца, ѡ насъ по-
знаваема бываетъ. пре(з) свою Ѡпатрность, и презъ
створен(ь)е. То сама значи(т) Ц҃рко(в) всѣ(м) незакрытаѧ,
мови(т) бо вѣ(м) Ап(с)лъ: Невидимаѧ бо єгѡ ѡ(т) созданїѧ
міра, творен(ь)ми помышлѧема, видима суть[5].
Повторе, Олтаръ закрытый значитъ Х҃ву Натуру
недовѣдомую Б҃зкую, а Ц҃рковъ, видімую ч҃лчскую:
бо тежъ єстъ Мешканіемъ Хр(с)товымъ.
Потрете, значи(т) Ц҃рковъ на двое роздѣлѧючаѧсѧ,
Ч҃лвѣка з двохъ частей, з(ъ) д҃шѣ и з(ъ) тѣла зложе-
ногѡ: ґды жъ и Ч҃лвѣкъ Ц҃рковїю называетсѧ:
Вы єсте Ц҃ркви Б҃га жива[6].
Почетверто, значитъ Ц҃рковъ весъ Свѣтъ.
Олтаръ значитъ Н҃бо, а всѧ Ц҃рковъ значитъ
землю, и Наземныи речи.
Дѣлитсѧ иначей Ц҃рковъ на три части: на Притво(р),
на самую Ц҃рковъ, и на Олтаръ: которими трема
Част(ь)ми, значи(т) На(д)н҃бсныи, Н҃б(с)ныи, и Земныи Речи.
Притворъ, Земныи речи значитъ; Широко(ст) Ц҃ркви,
значитъ Н҃бѡ; а Олтаръ значитъ Надънб(с)ныи
речи: то єстъ самый Пр(с)тѡлъ Б҃жій.

Зна //

в҃ [2]
Значитъ те(ж) тое трояѧкое роздѣлен(ь)е Ц҃ркви, три
(ведугъ роздѣленѧ с҃тгѡ Діѡнисіѧ) Чины,
Нб(с)ныхъ силъ: якъ бовѣмъ в(ъ) Н҃бѣ трояѧкіи Чины
Хваляѧтъ Б҃га; такъ в(ъ) земном(ъ) Н҃бѣ, трояѧкіи Люде
Того ж(ъ) выславляѧю(т), в(ъ) Ц҃ркви мовлю с҃той, в(ъ) Олтари
Сщ҃еници, и Діакѡны, в(ъ) Ц҃ркви Люде Вѣрныи
совершенъныи. в(ъ) Притворѣ покутуючїи, ко-
торихъ єстъ Чинъ найнижшїй. то Наука с҃тогѡ
Сѵмеѡна солунскагѡ.

Що значитъ завѣса у Олтарѧ?
Присѣнокъ, альбо Прибытокъ Нб(с)ный значитъ:
где сутъ А҃гли, и с҃тыи Б҃жіи ѡпочиваютъ.

Чему Ц҃рскїи двери называютсѧ?

[5] На полі зліва: Ри(м), а҃
[6] На полі зліва: Ко(р): s҃

Же ими Ц҃ръ славы Хс̄, и Іерей єгѡ Персону
маючій толко входитъ.
Що значи(т), же Цр(с)кїи двери надвое ѡ(т)чинѧютсѧ?
Значитъ роздѣлен(ь)е, и розность Невидимыхъ
речїй, ѡ(т) Видимыхъ: якъ в(ъ) Н҃бѣ. такъ в(ъ) Олтари
Невидимыи суть речи; и якъ зась в(ъ) по(д)нб(с)ной, такъ
и в(ъ) Ц҃ркви Видимыи сут(ь).
Чему //

[2 зв.]
Чему на Цр(с)ки(х) врата(х) чотыро(х) єѵ(г)листо(в) малюю(т)
Бо през(ъ) чотыро(х), С(т): Єѵ(г)листов(ъ), Науку оуфундована
єстъ Ц҃рковъ, и весъ свѣтъ ихъ Наука, в(ъ) єдину
Ц҃рковъ собрала; длѧ тогѡ снать на Цр(с)кихъ Врата(х)
на(д) Єѵ(г)листами и Бл̄говѣщенїе малюютъ: же, що
Агг̄лъ з(ъ) Н҃ба ѡ нашем(ъ) с̄псенїи бл̄говѣстилъ, тое
с(т): Єѵ(г)листове бл̄говѣстїе, свѣту всему ѡбѧвили.
Чему Пр(с)тол(ъ) Каменный?
Бо якѡ єстъ Маестатом(ъ) Х҃вым(ъ), такъ тежъ пре-
значаетъ Хр(с)та, который называетсѧ Каменем(ъ),
Фундаментом(ъ) Ц҃ркви, Каменем(ъ) краеуголнымъ.
Иже Ха̄ оный Камень фѣгуровалъ старозако(н)ный,
который прагнучому Іӣлю в(ъ) пустыни выпустил(ъ) воды
з(ъ) себе, и напоил(ъ) єгѡ: так(ъ) теперъ насъ сей Каме(н)
Нового Іӣлѧ, не водою, але потокомъ Живота
Вѣчнаго, Кровїю мовлю Слова Б҃жго, напаѧет(ъ).
Чему мощи с̄ты(х) в(ъ) Пр(с)толъ в(ъ)кладаю(т)?
Же их(ъ) Д҃хи М̄ческіи Х҃рсту М̄чнику Первому
и Великому завше суть притомныи, иже они су(т)
фундамента Ц҃ркви: а Ц҃рков(ъ), С(т): которо̾ первей
Х(с)вою, пото(м) их(ъ) М̄чническою Кровїю оуґрунтована є(ст).
Чему //

г̄ [3]
Чему мѵромъ Пр(с)толъ напускаютъ?
Длѧ полности скутечной, выливаючейсѧ Ласки Д҃ха
Сг̄го и Живого Мѵра, которое на Пр(с)тлѣ. по̄щае(т)сѧ.
Чему хустами покрываетсѧ Пр(с)толъ?
Ижъ которыи на немъ Таемници справуютсѧ, не
всѣмъ суть ѡ(т)криты, и до познанѧ розумови
лю(д)скому трудны барзо: длѧ тогѡ прикры(т) Пр(с)толъ.
Чему высокъ и ѡздобленъ Пр(с)толъ?

Бо єстъ Маестатомъ Цр҃ѧ Нб(с)нагѡ, а Цр(с)кїй
Маестатъ завше єстъ вынеслый.

Чему в(ъ) посродку Олтарѧ Пр(с)толъ?

Бо на немъ Х҃с єстъ в(ъ) Преч(с)тыхъ Тайнахъ, и на нє(м)
Тѣло, и Кровь Х҃ва по҃щаетсѧ; которій ве(д)лугъ
ѱалмисты: содѣла сп(с)нїе посредѣ землѧ. и тое[7]
посредѣ Олтарѧ, Пр(с)тол(ъ) стоѧчи значитъ.

Чему четвероуголный Пр(с)толъ?

Тыи чтыри Оуглы, албо чтыри Грани, знача(т) чтыры
Части Свѣта: за которыи всѣ. Х҃с на Пр(с)тлѣ
будучи, оумерлъ.

Що значи(т) По(д)небен(ъ)е, албо Покрыт(ъ)е, на(д) Пр(с)толо(м)?

Поневажъ Пр(с)толъ значитъ середину земли,

на //

[3 зв.]

на которой Х҃с содѣла сп(с)ніе: то надъ Пр(с)толомъ
Покрыт(ь)е значитъ Н҃бо, и малюютъ тежъ на томъ
Покрыт(ь)ѣ Н҃бо, а в том(ъ) Покры(т)ю Голубъ, в(ъ) котором(ъ)
Преч(с)тыи Тайны ховаютъ; що все значит(ъ), ижъ Х҃с
которїй на земли (що на Пр(с)толѣ выражаетсѧ)
за сп(с)нїе свѣта оумерлъ: той же єстъ на Н҃бѣ,
якѡ Цр҃ъ славы.

Що значитъ Горнее сѣдалище?

Значитъ Слова Б҃жго Воплотившагосѧ по Правици
Б҃га Ѡц҃а сѣдѣніе, Архїереѵ албо Іереѵ на немъ
сидѧчїй Хр(с)та презначаетъ; що ижъ такъ єстъ:
з(ъ) овыхъ слов(ъ) знати. которїе Іереѵ на Горнее сѣ-
далище идучи, мовитъ: Блг(с)венъ єси на Пр(с)тлѣ
славы Цр(с)твїѧ твоего, сѣдѧй на Херувімехъ.

Що знача(т) стопнѣ оу Горнего сѣдалища?

Значатъ Чины С҃тыхъ, и Чины Нб(с)ныхъ Силъ,
и восхожденїѧ ихъ, на которыхъ Х҃с почиваетъ,
якъ мовит(ъ) писмѡ: С(т): сѣдѧй на Херувімехъ[8].

Що значи(т) Олива которую ѡфѣруем(ъ) в(ъ) лѧмпа(х)?

Выражает(ъ) Мл(с)рдїе к(ъ) на(м) Б҃зкое, которое в(ъ) Таемница(х)
свои(х) ѡказуе(т), ѡ которое мы те(ж) пре(з) тую Офѣру проси(м).

Що //

[7] На полі справа: ѱа(л): оґ҃
[8] На полі зліва: ѱа(л): о҃ѳ

д҃ [4]

Що значи(т) воскъ которы(й) приноси(м)?
Якω той Воскъ з розныхъ пахнучихъ сїолокъ
оуробленъ. такъ мы презъ працовитое житїе з(ъ)
ро(з)ными пахнучими цнωтами, абысмω приносили
себе Жертву живу с҃ту б҃лгоугодну, Б҃ви. по Ап(с)лу[9].
Що значитъ Ладанъ;
Презначаетъ Б҃зкую любовъ, и вонность Д҃ха с҃тго
на всѣхъ походѧчую. якω з(ъ) м҃литвы кадилнои
знати даетсѧ: Кадило ти приносимъ Х҃є въ воню
бл҃гоуханіѧ Д҃ховнаго, єже пріе(м) въ пренб(с)ны(й), тво(й) жер-
товни(к), во(з)ни(з)спосли на(м) блг(д)ть Прес҃тго твоего Д҃ха.
Чому Людей Кадитъ?
Абы таѧ блг(д)ть с҃тго Д҃ха през(ъ) кадило выраже(н)наѧ,
и людемъ даваласѧ, и ихъ ωчистила, и запахомъ
свои(м) и б҃лговонїемъ с҃тго Д҃ха, духωвъ смро(д)ливых(ъ)
пекелны(х) нечистыхъ ω(т) перешкоже(н)ѧ люде(м) прогнала.
Чому ω(т) Олтарѧ починаетъ кадити?
Бо тамъ єстъ на Олтарѣ самъ Х҃с, ω(т) которого
Д҃ха С(т): ласка пре(з) кадило значачаѧсѧ [sic!] всѣм(ъ) дае(т)сѧ.
Що значатъ Свѣчи горѧщїи оу Олтарѧ?
Значатъ свѣтлость неугасаючую с҃тыхъ Б҃жіихъ
ω которы(х) //

[4 зв.]

ω котωрыхъ самъ Х҃с мовитъ: Вы єсте свѣтъ[10]
міру; которїи весъ свѣтъ свѣтлостїю науки Х҃вы,
и цнωтъ своихъ ωсвѣтили, и теперъ ωсвѣчаютъ.
Що значитъ Амбωнъ?
Значитъ Камен(ь) ω(т)валеный ω(т) Гроба Х҃ва, а Діаконъ
на немъ Єv(г)ліе читаючїй, презначает(ъ) А҃ггла оного,
которій сидѧчи на камени гробномъ бл҃говѣсти(л):
Олтаръ Хр(с)ту мертвому єстъ Гроб(ъ), пре(д) которим(ъ)
Амбонъ якъ Камень ω(т) Гроба ω(т)вале(н)ный лежитъ.
Що значить Кругъ Свѣчъ посредѣ Ц҃ркви,
Понникадило?
Поневажъ Ц҃рковъ Н҃бомъ называетсѧ, той кругъ
свѣчъ значитъ твердъ, албо ωкругъ Нб(с)ный той,

[9] На полі справа: Ри(м): вї҃
[10] На полі зліва: ма(т): ѳ҃і за(ч) о҃з

на которомъ звѣзды свѣтѧтсѧ, албо значитъ
с҃тыхъ свѣтлость; и длѧ того бываетъ в(ъ) том(ъ)
крузѣ свѣчъ дванадцат(ь), презначаючїи двана(д)цатъ
Ап(с)толѡвъ, которїи первѣй свѣтъ, б҃зкою свѣт-
лостїю ѡсвѣтили, кр(с)тѧще их(ъ) в(ъ) Имѧ О҃ца и С҃на[11]
и с҃тгѡ Д҃ха.

Що значитъ Украшенїе Ц҃ркви?
Значи(т) всегѡ створен(ь)ѧ ѡ(т) Б҃га створенного пiе(н)кно(ст).

Що //

є҃ [5]

Що знача(т) завѣсы в(ъ) Притвора(х) по монастыра(х)?
Завѣсы тое значат(ъ), иж(ъ) ґды Завѣсою Ц҃рковъ за-
сунена, а мы в(ъ) Притвори м҃лим(ъ)сѧ. значит(ъ) якѡ бы
мы выгна(н)цы з(ъ) Нб(с)ныхъ Роскошей, покутуючи (бо
Притворъ мѣстце є(ст) покутуючихъ) просимсѧ до
Н҃ба, а ґды завѣсу ѡ(т)творивши входим(ъ) в(ъ) Ц҃рковъ,
значитъ ижъ Х҃с до насъ выгнанцѡвъ пришедши
средостѣнiе ведлуг(ъ) Ап(с)тла межи нами и Б҃гом(ъ)[12]
разоривъ, а намъ входъ волный до Н҃ба учинил(ъ).
(Ц҃рковъ бо вѣмъ сама значитъ Н҃бѡ).

Чему Де(и)сусъ, Х҃а мовлю з(ъ) дванадцатми
Ап(с)толами пре(д) Ѡлтаремъ малюютъ?

Ижъ Олтаръ єстъ Маестатъ Х҃въ, длѧ того Х҃а
на Маестатѣ якъ Судiю малюютъ, а при немъ
дванадцать Ап(с)толѡвъ, бо имъ такъ самъ Х҃с
ѡбѣцалъ: яко вы шедшiи по мнѣ в(ъ) паки бытiе[13].
єгда сѧдетъ С҃нъ Члч(с)кiй на Пр(с)толѣ славы своеѧ,
сѧдете и вы на дванадцати престолахъ судѧще. и
длѧ тогѡ зась якъ судiю Х҃а сѣдѧщагѡ малюютъ
на(д) Олтаре(м), абы мы на страшногѡ судiю взираючи,
себе разсуждали, и съ страхомъ приступовали, до

Б҃зскихъ //

[5 зв.]

Б҃зскихъ Таемницъ, памѧтаючи на слѡва Ап(с)тла
мовѧчогѡ: Иже аще ѧсть Хлѣбъ сей, или пiетъ[14]
Чашу сiю недостойнѣ , судъ себѣ ѧ(ст) и пiетъ , не-

[11] На полі зліва: ма(ѳ): к҃и за(ч) р҃е҃i
[12] На полі справа: ефє(с): в҃ за(ч) ск҃а
[13] На полі справа: ма(т): є҃ за(ч) аї҃
[14] На полі зліва: а ко(р) а҃i за(ч) рм҃ѳ

раз(ъ)суждаѧ Тѣла и Крови Х҃вы. и знову: аще быхо(м)
себе ра(з)суждали, не быхомъ ѡсуждени были[15].

Ѡ ОДЕЖДѢ СЩ҃ЕНИЧЕСКОЙ И ДІАКОНСКОЙ.

Що значи(т) Стіха(р) Сщ҃еничекїй и Дїаконскі(й)?
Значитъ свѣтлую ѡдежду А҃гглскую, и С҃щенникъ[16]
бовѣмъ в(ъ) писмѣ А҃гглмъ называет(ъ)сѧ. в(ъ) бѣлыхъ
ѡсобливе ѡдеждахъ А҃гглы являютсѧ, якъ и на
Гробѣ Хр(с)товом(ъ). бѣлый Стихаръ и длѧ тогѡ абы
бѣлыми, то є(ст), ч(с)тыми ѡ(т) вшелѧкои змазы Іере(й)v,
и Діаконы были. ѡ(т)то(л) и шатою сп(с)нїа называет(ь)сѧ,
и радост(ь) имъ справуетъ, якѡ вкладаючи Стихаръ
мовит(ъ): Во(з)радуетсѧ д҃ша моѧ ѡ Г(с)дѣ ѡблече бо мѧ[17]
в(ъ) Ризу сп(с)нїѧ, и про(ч):

Що значитъ Ѡраръ?
Значитъ крила А҃гглскїи, и длѧ тогѡ на Орарах(ъ)
вышиванѡ овыи слова три: С҃тъ, С҃тъ, С҃тъ.

якѡ //

s҃ [6]

яко бы Діаконы як(ъ) оныи А҃гглы крилами спѣвали
у Исаїи, С҃тъ, С҃тъ, С҃тъ, и якѡ Херувіми тамъ[18],
єдными крилам(и) закрывали лица, немогучи взы-
рати славу Бж҃ію, та(к) Діако(н) ґды приступает(ъ) до
Причастїѧ, на кшталтъ кри(л) Ораръ чини(т), з(ъ)переду
и з(ъ)заду ѡпоѧсуючисѧ на шест(ь) ѡпоѧсанїй, выражае(т)
кшталтъ Херувіма шестокрилатогѡ.

Що значи(т) епітрахиль Сщ҃еннической?
Значитъ з(ъ) Н҃ба зступуючую по҃сщеніѧ Ласку (на
Іереѧ) Д҃ха с҃тгѡ. що и самъ С҃титель албо Іерей
выражаетъ; ґды вкладаючи на себе Єпитрахиль,
мовитъ: Бл(с)венъ Б҃ъ изливаѧ(й) блг(д)ть свою на Іереѧ
своѧ. ѡ(т)толь с҃щеникъ Єпитрахилѧ заживаетъ до
кождои Церемоніи ѡ(т)правованѧ.

Що значи(т) Поѧсъ С҃щеннической?
Знак(ъ) єстъ оу слуги [sic!] Х҃вои, которую на се(м) свѣтѣ длѧ
н҃шегѡ сп(с)нїѧ поднѧлъ (бо люде ѡпоѧсуютсѧ длѧ

[15] На полі зліва: там(ъ) же
[16] На полі зліва: Гла(в) д҃ за(ч) с҃і
[17] На полі зліва: Иса(и) ꙁ҃а
[18] На полі справа: Гла(в) s҃

тогѡ, абы до роботы имъ сукнѣ не заважали, и
способнѣйшїи были) и в(ъ) пришло(м) вѣцѣ послужити
ѡбецуетъ, мовѧчи: Препоѧшетсѧ, и посадитъ[19]
ихъ, и минувъ послужитъ имъ. До тогѡ поѧсъ
єстъ знакъ силы єгѡ. якъ Іерей ѡпоѧсуючисѧ
выражаетъ //

[6 зв.]

выражаетъ: бл(с)венъ Б҃гъ препоѧсаѧй мѧ силою
свышше: и прочаѧ:
Що знача(т) Нараквицѣ Сщ҃енническїе?
Знаком(ъ) суть чиннен(ъ)ѧ Б҃жого все справуючогѡ, иж(ъ)
Х҃с своими руками ѡфѣру Тѣла и Крови своеи
Самъ принеслъ; нѣкотрыи тежъ хочуть презъ на-
раквици значити, вѧза(н)е и оковы Х҃вы, которым(и)[20]
звѧзавше єгѡ, ведоша, и предаша;
Що значит(ъ) Риза?
Значитъ высокую з высокости дарованную Іереви
силу Д҃ха С҃того. иНачей [sic!]: значит(ъ) мѣхъ оный,
албѡ хламиду, которою насмѣваючисѧ жиды Х҃а
одѣвали: длѧ того и на кшталт(ъ) мѣха риза єстъ
рукавовъ немаючаѧ, и Кресты маетъ на себѣ, и
єстъ знакомъ стр҃стей, и Кр(с)та Х҃ва, которыми всю
справедливость Б҃зскую на знесен(ь)е грѣха перворо(д)-
ногѡ выконалъ, а мордерцу нашого дїавола ѡ(т)-
гнавши правдивую волность даровалъ, и радость
справилъ: що выражаютъ слова на вкладаню єи
мовленыи: Іерей твои ѡблекутсѧ въ правду, и про(ч):
Пра(в)диве на(м) пра(в)да пре(з) Кр(с)тъ выконана(я) радо(ст) справила.
Що //

з҃ [7]

Що значи(т) мvтра С҃тителскаѧ?
Значитъ терновый вѣнецъ Х҃въ; альбѡ тежъ суда(р)
которий былъ на Главѣ Хр(с)товой. здыймаютъ єи
С҃тители при ѡ(т)правованю Таемни(ц) Х҃вых(ъ), шануючи[21]
Хр(с)та, которогѡ Головою А(с)плъ называетъ.
Що значи(т) С҃тителскій Омофоръ?
Тымъ С҃титель з(ъ)переду и з(ъ)заду по раменахъ

[19] На полі справа: лу(к): вї за(ч) ꙁ҃з
[20] На полі зліва: ма(р): єї за(ч) ꙁ҃s
[21] На полі справа: а҃Ко(р) аї за(ч) рмз҃

пустивши одѣваетсѧ, значачи въплощенїе Слова
Б҃жіѧ: же нш҃ею натурою приѡдѣл(ъ)сѧ, длѧ насъ Х҃с,
и насъ якъ заблуж(д)шее овча на Рамо взѧвши, къ[22]
Ѡ(т)цу принесъ; и самъ Х҃с Агнцемъ закланнымъ
называетсѧ: тое все выражаютъ и Слѡва при вкла-
даню мовленыи; заблуждшее овча на рамо въспріе(м),[23]
къ Ѡ(т)цу принесе, и про(ч):

Що значи(т) Еп(с)кѡпскаѧ Полица?

Значитъ Х҃во звитѧзтство надъ смертїю, и моцъ
на злосливогѡ діѧвола, которого внѣвечъ моцъ
ѡбернулъ: и єстъ подобнаѧ тарчи, а привѧзует(ъ) єи
С҃титель до бедръ, где є(ст) найбольшаѧ сила члвч(с)каа:
що выражаетъ, ґды єи припоѧсуючи, мовит(ъ): Пре-[24]
поѧши оружїе твое по бедрѣ твоемъ силне.

Що //

[7 зв.]

Що знача(т) Истѡчники у ма(н)тіи С҃тителскои?

Ласку ученіѧ з(ъ) устъ ихъ текучую презначаютъ:
ѡ которой сам(ъ) Сп҃ситель мовитъ: Вѣруѧй в(ъ) мѧ,
рѣки ѡ(т) чрева єгѡ истекутъ Воды живыѧ. абѡ-[25]
вѣмъ Єп(с)копу ѡсобливе належитъ, и сщ҃енниковъ
и людей учити: и Ап(с)тлъ мови(т); Подобает(ъ) Єп(с)копу[26]
учителъну быти: а тыи слова ученїѧ текущїй,
источники мантїи значатъ, длѧ тогѡ и на персех(ъ)
оу мантіи на верху з ѡбоихъ сторонъ двѣ чаши,
належитъ С҃тителю гаѳовати: з(ъ) которыхъ бы тыи
источники ити здавалисѧ: а тыи двѣ чаши знача(т),
два Тестаменты, старый и Новый, з(ъ) которыхъ
ѡбоих(ъ) С҃тите(л) истѡчники ученїѧ почерпати
повиненъ.

Ѡ ПРОСКОМИДІИ.

Що значитъ проскомидіѧ?

Єстъ предложеніе Хлѣба, и ѡ(т)лученїе ѡ(т) простого
покарму, а приготован(ь)е през(ъ) м҃литву до по С҃щен(ъ)ѧ,
где не по сщ҃аютсѧ дары в(ъ) Тайны Х҃вы: але толко

[22] На полі справа: Іезе(к) л҃д Иса(и): н҃є
[23] На полі справа: Лу(к): є҃і
[24] На полі справа: ѱа(л): м҃д
[25] На полі зліва: Ґѡ: з҃, зач к҃з
[26] На полі зліва: а҃ Ти(м): ґ҃ за(ч) сп҃ґ

Гисторїѧ Х҃выхъ ст(с)тей, и см҃рти выражаетсѧ,
и памѧ- //

и҃ [8]

и памѧтка: якъ мовитъ: Въспоминанїе Г(с)да
нш҃егѡ І҃с Хр(с)та.
Що Іерєѵ на поча(т)ку вы(й)мован(ь)ѧ Просфоры значи(т)?
На проскомидїи ґды выймает(ъ) Агнецъ Іерєѵ: самы(й)
Агнецъ значит(ъ) Х҃а; Просфора, з(ъ) которои Агнецъ
выймаетсѧ Оутробу Прч(с)тои Б҃ци, самъ Сщенникъ
Д҃ха С҃тго, который на Дв҃у нашедши, з(ъ) Крови єи
Ч(с)тои, справил(ъ) Тѣлѡ Х҃во: а Діако(н) Аг҃гла, которы(й)
реклъ, Прч(с)той Д҃вѣ М҃ріи Радуйся: презначаютъ.
Чему С҃щенни(к) на Проскомидїи як(ъ) бы ѡфѣруетъ Х҃а
ґды мови(т), Жретсѧ Агнецъ Бж҃ій: а таѧ Ча(ст) вынѧтаѧ не є(ст)
Тѣло(м) Х҃вы(м), а нѣ вино, которое вливаетсѧ, є(ст) Кровію?
Же Х҃с, Тѣло себѣ пре(з) Д҃ха с҃тго в(ъ) оутробѣ Прч(с)тои
Д҃вы справленное, которое потомъ мѣлъ на Кр(с)тѣ
ѡфѣровати: заразъ уродившисѧ Б҃у Ѡ(т)цу, якъ да(р)
ѡфѣровалъ перворо(д)ный, ведлугъ закону: та(к) Іере(й)ѵ
Агнца вы(й)маючи, зара(з) вымовлѧет(ъ) Стр(с)те(й) Гісторїю,
выражаючи: же самъ Х҃с [в(ъ) которогѡ Тѣлѡ тотъ
Хлѣб(ъ) ѡбернутисѧ маетъ, а вино выллѧное в(ъ) Кровъ]
тое справова(л) длѧ сп҃сенїѧ н҃шегѡ: такъ Бгу Ѡ(т)цу
н҃ше тѣло принѧвши за на(с) ѡфѣру принесл(ъ) в(ъ) котором(ъ)
хлѣбѣ выразивш(и) Живо(т) Х҃въ, и справы, и пре(д)ложи(в)ши,
якъ //

[8 зв.]

якъ ѡ(т) простыхъ покармо(в) ѡ(т)лучены(й), през(ъ) выважен(ь)е
тыхъ спра(в), тогды по М҃литвах(ъ) многи(х), в(ъ) Тѣло Х҃во
по с҃щаетъ.
Чему коли мови(т), Жретсѧ Агнецъ Б҃жій, то пере-
вернувши к(ъ) горѣ Хлѣбъ рѣжетъ?
Же таѧ Част(ъ)ка Хлѣба, Х҃а значи(т), которы(й) ведлугъ
Исаїи, якъ Агнецъ єстъ закланый: тое выражает(ъ)[27]
на Хлѣбѣ Іере(й): я(к) Бара(н)ка коли хочу(т) заколоти, к(ъ) горѣ
перевертаю(т), тое Іерєѵ в(ъ) хлѣбѣ к(ъ) горѣ переверненомъ
чинит(ъ); до того испо(д) Хлѣба, внутрности значит(ъ),
бѡ зевнутръ Хлѣба цѣлого вырѣза(н): и та(к) з(ъ) исподу
рѣже(т), якѡбы самыи внутрности Бара(н)ка на ѡфѣру

[27] На полі зліва: Иса(й): н҃є

порѣзуючи: потом(ъ) знову лице(м) обернувши к(ъ) горѣ,
где сут(ь) слова вырисованы, прободает(ъ) якобы з(ъ)верху
Хр(с)та, такъ якъ на Кр(с)тѣ былъ прибиты(й). а Дїакон(ъ)
в(ъ) правой руцѣ Вино держачи, а в(ъ) лѣвой воду разом(ъ)
в(ъ)ливаетъ в(ъ) Келихъ выражаючи тое, же по пробит(ь)ю
Копїемъ Хр(с)та, разомъ Кровъ и Вода вытекла
з(ъ) пробитогѡ Боку єгѡ.

Чему мовѧчи Жретсѧ Агнецъ Б҃жій и про(ч): рѣжетъ
на Кр(с)тъ Копіем(ъ)?

Не толко длѧ того жебы ла(т)вѣй руками раз(д)раблѧти
моглъ //

ѳ҃ [9]

моглъ, але и Таемницу выражаючи, же Х҃с за
насъ на Кр(с)тѣ пожренъ былъ.

Чему Пр(с)тои Б҃цы Частка треугластаѧ при Агнци
на правой сторонѣ кладетсѧ?

Три углы знача(т), ижъ пре(д) вѣки въ Тр(о)ци Б҃гъ єди(ный),
єдину тую себѣ улюби(л), и ѡбрал(ъ); Б҃ъ О҃ць, за Дще(р):
Б҃гъ С҃нъ, за М҃тку: Б҃гъ Д҃хъ с(т): за Облюбеницу,
до Таемнци ѡ(т) купіенѧ рѡда члч(с)кагѡ.
Повторе: иж(ь) она сама тыи на(й)вышшїи тры цноты,
Вѣру, Надежду, и Любо(в), на(й)досконалѣ(й) выполнила.
По правой зась сторонѣ, длѧ тогѡ; ижъ Пре҃таѧ
Б҃ца, є(ст) Ц҃рца, Нб҃у, и земли, а выймуючи тую ча(ст)ку
С҃щенникъ, мовитъ, овыи слова: Пре(д)ста Ц҃рца[28]
одесную тебе и про(ч): абысѧ правдиве ѡныи слова
Пр(о)роческіи выполнили[29]

Чему то выймую(т) девѧ(т) часто(к) Хлѣба, албо ѳ҃ Чинѡ(в)?

Тыи девѧть частокъ обокъ Агн(ь)ца, значат(ъ) двор(ъ)
Х҃въ, албо слугъ єгѡ в(ъ) славѣ Нб(с)ной: выражаючи
девѧт(ь) Чинѡвъ нб(с)ны(х). якъ бо вѣмъ на Н҃бѣ ѡбокъ
Маестату Б҃жго, девѧть Чинѡвъ служачи славѧтъ
Б҃га: та(к) тутъ, обокъ Х҃а Асисте(н)ціѧ[30] в(ъ) девѧти
часткахъ //

[28] На полі справа: ѱа(л): м҃д
[29] На полі справа дописано: для того кладе(т)сѧ Ча(ст)ка Пре҃стой Б҃ци на право(й) сторонѣ.
[30] На полі справа: слу(г) мно(з)ство ѡбокъ стоѧчи(х)

[9 зв.]

часткахъ в(ъ) имѧ с҃тыхъ вынѧтыхъ, девѧть Чинѡ(в)
с҃тыхъ выражают(ъ), которыи Єму соединілисѧ в(ъ) Єдино[31]
Тѣло Ц҃ркви: Бо прилѣплѧѧйсѧ Г(с)ви, Єдин(ъ) Д҃хъ є(ст)
з(ъ) Г(с)дем(ъ), и славу Єгѡ Майстату, як(ъ) слуги ѡзна-
чаютъ. и як(ъ) на н҃бѣ А҃гли, Архаг҃ли, Начала
Власти, и про(ч): та(к) тутъ Пр(о)рки, Ап(с)тлы, М҃чники,
Патрїархи, и про(ч): ѡбо(к) Х҃а в(ъ) частка(х) сутъ выраженыи
в(ъ) славѣ єгѡ: ґды жъ онъ якъ Ц҃ръ славы є(ст). ѡ тыхъ
часткахъ с҃тий Діѡнисі(й) ѡ ц҃рковномъ началствѣ[32],
мовит(ъ): ижъ пре(з) выличан(ь)е с҃ты(х), приположен(ь)ю Агн(ь)ца
значитсѧ злуче(н)е, и єдно(ст) с҃таа с҃ты(х), з(ъ) Хр(с)то(м) Г҃дем(ъ).

Длѧ чого частки за живы(х) и умерлы(х) выймаютсѧ?

Тамъ самымъ чинитъ участникомъ тоеи жъ
ѡфѣры, и тогѡ которого имѧ припоминаетъ, из(ъ)-
єдночаетъ з(ъ) Хр(с)томъ, которїй за всѣхъ вѣрныхъ
умерлъ, абы всѣхъ себѣ соединилъ: якобы тежъ
мовилъ Ієрєѵ, поневажъ и за тогѡ которого при-
припоминаючи Х҃с умерлъ єсь, и єго жъ пом҃луй прїй-
муючи Жертву, а з(ъ) твоими с҃тыми зедночи.

На которой сторонѣ Агн(ь)ца ча(ст)ки с҃ты(х) класти?

На правой; бо то с҃ты(х) є(ст) власнаѧ праваѧ сторона,
ведлугъ //

і҃ [10]

ведлуг(ъ) овы(х) сло(в) Єѵ(г)лски(х): и постави(т) одесную себе[33].

По вынѧт(ь)ю Часто(к), нащо разъ Кадило?

Длѧ взыван(ь)ѧ прист(ь)ѧ с҃тго Д҃ха, къ дѣйствован(ь)ю
в(ъ) пре(д)ложенных(ъ) дара(х), яко и м҃ва каді(л)наа указує(т).

На що Звѣзду поставлѧютъ на Діскосѣ?

Ижъ Діскосъ, часо(м) Гробъ Х҃въ, часомъ ясли выѡ-
бражаетъ, длѧ тогѡ мовивши ѡ Стр(с)техъ надъ
Хлѣбомъ на Діскосѣ, знову поставлѧетъ звѣзду,
якъбы на(д) лежачи(м) въ яслехъ; єще до тогѡ звѣзда
вынайдена, абы частки ѡ(т) покры(т)ѧ не мѣшалисѧ.

Що значатъ воздушки?

Первый Плащеницу, которою Тѣло Х҃во ѡбвито
было, другїй значи(т) суда(р), которїй былъ на главѣ,

[31] На полі зліва: Ко(р): s҃ за(ч) рл҃є
[32] На полі зліва: Гла(в) г҃
[33] На полі справа: ма(ѳ) к҃е за(ч) р҃s

третій найболшїй которїй Аеръ называетсѧ, пре-
значаетъ камень, котори(м) Гробъ Хв҃ъ бы(л) приваленъ
и запечатлѣнъ.

Що значитъ, же прикрывши ст҃аѧ кадитъ?

Кадило тутъ значитъ Mvро, которое Хр(с)ту при
Погребѣ принесено: до того Кадилница значитъ
Чл҃вечество Хв҃о, Огнь Бж҃тво, Куренїе дыма и
Бл҃гоуханїе, Дх҃а Ст҃агѡ.

Ѡ СЛУЖ //

[10 зв.]

Ѡ СЛУЖБѢ БЖ҃ОЙ.

Єсли сѧ годи(т) на єдно(м) Пр(с)толѣ, єдного
днѧ, двѣ Службѣ Бж҃іи ѡ(т)правовати?

Жадною мѣрою не годитьсѧ: але єдна тылко на
єдном(ъ) Пр(с)толѣ, абысѧ єдного днѧ ѡфѣра ѡ(т)пра-
вила. Причина тогѡ таѧ; же Хс҃ разъ єдну ѡ-
фѣру за насъ принеслъ на Кр(с)тѣ, разъ по-
страдалъ, разъ єдинъ оумерлъ.

Що значитъ ґды Іерev ѡ(т) Жертовника приходитъ
предъ Пр(с)толъ?

Поневажъ Служба Бж҃аѧ Таемници Х(с)ва прист(ь)ѧ
натотъ свѣтъ, мешкан(ь)ѧ, Стр(с)тей, и иншїи
выражаетъ, тое ѡ(т) Жертовника до Олтара прист(ь)е
сщ҃енника, выражаетъ Хв҃о на сей свѣтъ Прист(ь)е:
длѧ тогѡ заразъ Сщ҃енникъ и пред(ъ) Пр(с)толом(ъ) тую пѣснь
Агг҃лскую читаетъ: Слава въ вышнихъ Бг҃у, и
на земли миръ; которую Агг҃ли спѣвали, ґды Хс҃
на тотъ свѣтъ пришолъ; тоежъ и Ст҃итель пре-
значает(ъ). ґды з(ъ) Цр(с)кихъ вратъ выходитъ на Амбо(н)
оубиратисѧ, пре(д) зачатїем(ъ) Службы Бж҃ей.

Чему //

а҃і [11]

Чему пре(д) зачатїем(ъ) Службы Бж҃ей Сщ҃енни(к) Ev(г)лїе цѣлует(ъ),
а Дїаконъ Пр(с)толіе?

Бо Сщ҃енникъ Ха҃ выражает(ъ), и цѣлует(ъ) теж Єv(г)лїе;
Ґды жъ и тое Ха҃ намъ выражаетъ: а Діаконъ якѡ
Меншїй, цѣлуетъ Пр(с)толъ.

Що то же Дїако(н) до Сщ҃енника мови(т): времѧ єже со(т)воріт(и)?
Ѡ(т)повѣдае(т) ча(с) сотворити овое що Хс҃ росказа(л): Сіе[34]

[34] На полі справа: лу(к): кs҃

сотворите в(ъ) мое воспоминанїе оуказует(ъ) теды
часъ сотворити. Тѣло и Кровь Хв҃у през(ъ) Службу
Бж҃ію, и якъ Хс҃ хотѧчи жертву себе за насъ Бг҃ви
Принести, мовилъ: Єже твориши, сотвори скоро;
тое и Діаконъ мовит(ъ), якобы, жебы добре не якъ[35]
Іюда, скоро с пилностїю, до приношенѧ Жертвы
приступовалъ Сщ҃енник(ъ), и тое творилъ, що и Хс҃
самъ сотворилъ.

Чему Сщ҃енни(к) при початку инши(х) Церемонїй, мовитъ:
Бл(с)венъ Бг҃ъ нш҃ъ; а на початку Службы Бж҃ей всѣ тры
Персѡны Бз҃скїи выражает(ь); мовѧчи Бл҃гословенно Цр(с)тво
Ѡ(т)ц҃а, и Сн҃а, и Ст҃агѡ Дх҃а?
Же напервѣй люде пре(з) Хр(с)тово Воплощенїе познали
Оц҃а, и Сн҃а, и ст҃го Дх҃а, ижъ єсть Бг҃ъ єдинъ,
тыи три Персоны: иже бл(с)венїем(ъ) Тр(о)ци ст҃ои Таем-
ница //

[11 зв.]

ница сп(с)нїѧ нш҃егѡ справлена єсть, которую Таем-
ницу, Служба Бж҃аѧ выражаетъ.

Що знача(т) Антифоны на поча(т)ку Службы Бж҃іи?
Антифѡны называютъ пѣсни ѡ(т)повѣдаючїи: же
що єдинъ Хоръ спѣваетъ, тоежъ и другїй, и яко
бы єдинъ другому ѡ(т)повѣдаетъ: Антіфѡны бываю(т)
Пр(о)рцтва, ѡ Празника(х) Таемныци, які(й) Праз(д)ни(к) того
днѧ ѡ(т)правуетсѧ, а бываютъ з(ъ) ѱалмѡвъ.

Кто тыи Антифѡны вынашолъ?
Фотїй повѣдае(т), и иншыи, ижъ Бг҃оносец(ъ) Игнатїй
вынашолъ Антіфѡны: же такъ оныи троѧкїи
Чины Нб(с)ных(ъ) силъ, Бж҃ію славу ѡпѣвали, слышал(ъ):
длѧ тогѡ и трои Антіфѡны, в(ъ) которы(х) суть стихи
з(ъ) ѱалмовъ ѡповѣдаючїи Воплощенїе Сн҃а Бж҃іѧ: и
длѧ тогѡ первѣй вспоминаемъ, тую котораѧ на(м)
Сп҃ителѧ породила, мовѧчи: Мл҃твами Бц҃а, Сп҃се
сп҃си насъ. Потом(ъ) сп(с)нїѧ нш҃его справцу Хр҃а хвали(м);
сп҃си насъ Сн҃е Бж҃ій и про(ч):

Чему Дїаконъ килка разы повторѧет(ъ) тую Ектенїю,
Паки и паки миром Г(с)ду помл҃имсѧ?
Не длѧ того абысмо з(ъ) другими людми миръ мѣли[36],

[35] На полі справа: Іѡ: г҃ї за(ч) м҃е
[36] На полі зліва дописано: толко

але //

ві [12]

але, жебысмо и мысли свои в(ъ) себѣ оуспокоили: и так(ъ)
з(ъ) миро(м), з(ъ) таким(ъ) мовлю покоем(ъ) своїм(ъ) мл҃им(ъ)сѧ.
бо мысли потурбованыи, абы з(ъ) Б҃гом(ъ) згодилися,
то речъ не подобнаѧ: тогды зась оуспокоишъ свои
мысли, ґды ни ѡ якой земной речи не будеш(ъ) мы-
слити, але то(л)ко оуважат(и) ѡ(т)правуючїисѧ Таемниц(и).

Чемусѧ третаѧ и s҃, Пѣ(с) на Бл҃женна(х) читаетъ?
Бо межи третею, и шестою годиною, Служба Бж҃аѧ
быти повинна.

Що значи(т) вхо(д) з(ъ) с(т): Eѵ(г)лїем(ъ), меншій называючїйсѧ?
Ведлугъ с҃тго Сімеѡна Мітрополита Солунского;
Значитъ Хв҃о Воскр(с)нїе, и славное єгѡ Вознесенїе
на нб҃о, єсли Архїереѵ служит(ъ), то он Персону Хв҃у
выражает(ъ), а иныи Сщ҃енници и Діакѡны Ап(с)толовъ
выражаю(т), которїи притомныи, Х҃а Возносѧчогосѧ
провадили. длѧ того жъ ґды С҃титель входитъ
в(ъ) Олтаръ зачинѧни Цр(с)кїи Врата бываютъ, и
знову єму ѡ(т)чинѧю(т), оное выражаючи, що Агг҃лы
Х҃у чинили ґды сѧ во(з)носи(л). ѡ(т)чинѧли Нб(с)ныи врата,
мовѧчи: Возмѣте врата кнѧзи ваша.

Що значитъ, же Дїако(н) мови(т): Прем(д)ро(ст) прости?
Ведлугъ с҃тгѡ Ніла Кавасила, оупоминаетъ насъ,

абы //

[12 зв.]

абы начинаючи Таемници Бз(с)кїи, албо справовати,
албо слухати, не ліниво, але з пилностю, не дрѣ-
маючи, ани иншое що мыслѧчи; але просто стоѧчи, и
просто мысл(ь) до оуваженѧ и слуханѧ м(д)рости, в(ъ) Та-
емницах(ъ) замыкаючейсѧ, держали.

Чему С҃титель заразъ по входѣ кадитъ?
Презъ Кадило значитъ по Вознесенїи Хв҃омъ Д҃ха
с҃тго к(ъ) намъ пришествїе, которїй презъ Кадило
выражаетсѧ: якъ сѧ вышей ѡ Кадилѣ рекло[37].

Чему с҃тите(л) двома свѣчами в(ъ) то(й) ча(с) с(т):

Eѵ(г)лїе Кр(с)ти(т)?

Презначаетъ тымъ ѡ(т) Х҃а в(ъ) двохъ Натурахъ буду-
чого, походѧчую свѣтло(ст), которою и Нб҃о, и землю,

[37] На полі зліва: ли(ст): д҃

и ѡбоих(ъ); такъ Нб(с)ных(ъ), якъ и земны(х), ѡсвѣтилъ.
Чему тогды Тр(с)тое спѣваютъ?
Пѣснь то Агг҃лскаѧ ѡказуючаѧ Таемницу Тр(о)ци
ст҃ои, иже єдин(ъ) ѡ(т) Тр(о)ци Хс҃ Бг҃ъ воплотилъсѧ,
аже насъ своимъ Воплощенїем(ъ), и посаженїем(ъ) нш҃еи
Натуры ѡдесную Ѻц҃а з(ъ) Агг҃лами зедночи(л): з ним(и)
заедно хвалѧчи Бг҃а, поем(ъ) ихъ пѣснь Тр(с)тую: длѧ
тогѡ и въ Олтари Їерєѵ и Клирици тоежъ поют
же обое, в(ъ) єдно зедночени суть.
Чему //

г҃і [13]

Чему по входѣ Ст҃итель, албо Сщ҃енникъ, идетъ
на Горніе Сѣдалище?
Длѧ тогѡ, и(ж) я(к) реклисмо вхо(д) значи(т) Хв҃о во(з)несенїе,
а Іерєѵ самого Ха҃. иде(т) теды до Горнего сѣдалища,
абы якъ Хс҃ Вознесшисѧ сѣлъ одесную Ѻц҃а. бѡ
горнее сѣдалище значит(ъ) Хв҃ъ Маестатъ ѡдесную
Ѡ(т)ц҃а, и длѧ того на горнее сѣдалище взираючи,
мовитъ; Блг(с)ве(н) єси на Пр(с)толѣ Цр(с)твїѧ: же тѡ Хв҃ъ
Маестатъ сѣдалище выражает(ъ); и зараз(ъ) ґды Ап(с)лъ
читают(ъ), сѣди(т) Іерєѵ на горнем(ъ) сѣдалищи, якъ Хс҃
ѡдесную Ѻц҃а.
Чему Ст҃итель на Горне(м) сѣдалищи трема свѣчами
знову кр(с)титъ, и миръ всѣмъ мовитъ?
Значит(ъ) ижъ Хс҃ сѣдши ѡдесную Ѻц҃а, Тр(о)йческим(ъ)
свѣтом(ъ) всю вселенную ѡсвѣтилъ, и миръ справи(л).
з(ъ) Бг҃м(ъ) Оцем(ъ) поеднавши, длѧ тогѡ мови(т) Ми(р) всѣ(м):
показуючи, же згода, и єдно(ст) всѣм(ъ) нам(ъ) є(ст) дана.
Що єстъ Прокименъ?
Єстъ пред(ъ)ложенїе Пророцства з(ъ) ѱалмѡв(ъ), ѡ тыхъ
реча(х), которїи ѡ Хр҃ѣ в(ъ) с(т): Єѵ(г)лїи написаны суть: и
якъ вѡины пред(ъ) Цр҃емъ идутъ; такъ Прр(о)цтва пред(ъ)
написанными ѡ Хр҃ѣ в(ъ) с(т): Єѵ(г)лїи речами про(д)куютъ.
Презна- //

[13 зв]

Що значитъ читан(ь)е Ап(с)ла?
Презначаетъ и приводит(ъ) намъ на памѧть по Во(з)-
несенїи Хв҃ом(ъ), розослан(ь)е ст҃ыхъ Ап(с)тлѡвъ на весъ
свѣт(ъ), длѧ проповѣдан(ь)ѧ ст҃ого Єѵ(г)лїѧ.
Чему Спѣваютъ пре(д) с(т): Єѵ(г)лімъ аллилуіа?
Хвалимо Бг҃а за дарованную намъ ѡ(т) негѡ ласку,

котораѧ в(ъ) с҃то(м) Єv(г)лїи замыкаетсѧ, и на(м) з(ъ) чтенїѧ
с҃тго Єv(г)лїѧ проповѣдана бываетъ.
Чему кадитъ пред(ъ) с(т): Єv(г)лїемъ?
Абы Ласка Д҃ха с҃тго походѧчаѧ намъ з(ъ) с҃тогѡ
Єv(г)лїѧ тымъ сѧ ѡзначала.
Що значитъ читан(ь)е с҃тго Єv(г)лїѧ?
Тое, же по Вознесенїи Хв҃омъ, ведлугъ росказан(ь)ѧ
Хв҃ого. проповѣдано є(ст) Єv(г)лїе все(й) твари, пре(з) Ап(с)ло(в)[38].
Чему впередъ Ап(с)тлъ потомъ с(т): Єv(г)лїе читаютъ?
Бо первѣй по Хв҃омъ Вознесенїи оутвержены суть
Д҃хом с҃тымъ Ап(с)тлы, потом(ъ) розышлисѧ про-
повѣдати с҃тое Єv(г)лїе.

Чему С҃тте(л) по(д) ча(с) чита(н)ѧ с(т): Єv(г)лїѧ зды(й)мае(т) омофо(р)
Служенїе свое и покору къ Г҃ду І҃с Хр(с)ту ѡказуючи:
поневаж(ъ) //
д҃і [14]
поневажъ бовѣмъ самъ Х҃с презъ с҃тое Єv(г)лїе
мовитъ, яко бы притомный; тогды С҃титель
знаку єгѡ Воплощенїа, омофора мовлю, несмѣє(т)
носити на себѣ: але з(ъ) раменъ складает(ъ), и Діакону
ѡ(т)даетъ, себе слугою воплощшагосѧ Г҃а ѡказуючи.
Чему С҃ттель по с҃томъ Єv(г)лїи, ґды за Ц҃рѧ и за станъ
С҃тителскїй просѧтъ Б҃га, Тр(о)цею людей крести(т)?
Оуказуетъ тымъ, же пре(з) с҃тое Єv(г)лїе, побожныи
Цр(с)тва, и сщ҃енство утверженно єсть. и жебы пре(з)
Ласку Тр(о)ци с҃той (которую тройцею свѣчъ выра-
жаетъ) долгоденственно тривало, ты(м) знаменїем(ъ)
зычитъ, и проситъ.
Чему оглашенны(м) Діаконъ вели(т) з(ъ) Ц҃ркви выходити?
Ижъ наступаетъ часъ самаго совершенїѧ Таинъ
Хв҃ыхъ. Презначаетъ той часъ, ѡ которомъ Х҃с[39]
оу Матѳеѧ мовитъ: И проповѣстсѧ сіе Єv(г)лїе
Цр(с)твїѧ по всей вселеннѣй, въ свѣдителство всѣм(ъ)[40]
языкомъ и знову, на другом(ъ) мѣстцу: Изыйдут(ъ)
Агг҃лы, и ѡ(т)лучать sлыѧ ѡ(т) среды Праведныхъ.
Чему С҃титель руки пре(д) Переносомъ оумываетъ;

[38] На полі зліва: ма(т): к҃и
[39] На полі справа: гла(в) к҃д за(ч). ч҃з
[40] На полі справа: ма(т): ґ҃і за(ч), н҃г

Оказуючи тым(ъ). же ч(с)то и непокалѧне до справо-
ванѧ //

[14 зв]

ванѧ непокалѧнныхъ Таемницъ Бз(с)кихъ присту-
пуетъ, и ижъ потреба до ихъ приступовати якъ
можетъ найчистѣй чл҃вкъ. тое жъ значитъ и Іерεv
ґды руки оумываетъ пре(д) зачатїемъ Проскомидїи.
Що значитъ Переносъ, Ґды ст҃ыи Дары перенѡсѧтсѧ?
Значи(т) Второе Хв҃о славное Пришествїе, длѧ того
и омофѡ(р) Ст҃ителскїй несут(ъ), на которо(м) Кр(с)ты сут(ь),
оное выражаючи, же при Прист҃ю Хв҃омъ Второмъ,
яви(т)сѧ знаменїе Хв҃о, Кр(с)тъ ст҃ый. Рипіды тежъ
несут(ъ), которїи ст҃ый Діѡнисїй крилами называе(т),
що значит(ъ) Серафимѡ(в) около Б҃га стоѧчи(х): и просѧ(т)
в(ъ) той ча(с) всѣ сщ҃ени ци та(к) Ц҃ру, якѡ и Архїерею, и всѣ(м)[41]
не що иншого, то(л)ко Цр(с)тва Бж҃го, мовѧчи: Да по-
мѧнет(ъ) Г҃ъ Бъ҃ въ Цр(с)твїи своем(ъ), а не просѧ(т) здравїѧ
албо иншого чого, же сей входъ значитъ Второе
Пришествїе, в(ъ) которо(м) иншого не будет(ъ) дѣдицтва
Вѣрнымъ, толко Цр(с)тво Нб҃ное, ведлугъ слѡвъ
Сп҃сителѧ: Приїйдѣте Бл҃гословеныи Оц҃а моего[42],
наслѣдуйте оуготованное вамъ Цр(с)тво, и про(ч):
Повторе, значитсѧ тутъ втомъ входѣ и Хр(с)товѡ
прист(ъ)е въ Іер(с)ли(м), на Стр(с)ть волную, ижъ той Хс҃,
которїй на стр(с)ть прише(д)ши, Раны, и см҃рть, длѧ на(с)
по(д)нѧ(л) //

д҃і [14] *[15]*

поднѧлы: изнову прійдетъ такъ же на судъ
з(ъ) Ранами, ѡказуючи ихъ невѣрны(м), на завстыжен(ь)е
ихъ вѣчное.
Слушнаѧ ли ре(ч) є(ст) по(д) часъ Переносу, падати на колѣна?
Слушнаѧ то єсть речъ, падати на колѣна, и кла-
нѧтисѧ; част(ь)ю длѧ мл҃твъ Сщ҃енически(х), якобы
просѧчи, абы и и(х) при той ѡфѣри, которую оуже ѡфѣ-
ровати хочет(ъ), та(м) же вспомѧну(л): абы и и(х) помѧнул(ъ)
Г҃ъ Бъ҃ въ Цр(с)твїи свое(м). Част(ь)ю длѧ пошанова(н)ѧ Даро(в),
которїи переносѧ(т)сѧ; хотѧ(й) бовѣ(м) єще несу(т) досконале

[41] На полі зліва: Иса(й) s҃
[42] На полі зліва: ма(т): кѣ҃ за(ч), p҃s

посвѧчены: єдна(к) же су(т) Бу҃ ѡ(т)лучены, и мл҃твою на
Жертовници роспорѧжены, абы сталися Тѣлом(ъ), и
Кровїю Хр(с)товою, длѧ которого посвѧщенѧ тепє(р)
переносѧ(т)сѧ, и суть Антитvпа, то ест(ъ) визерунко(м),
ведлуг с҃тго Василїѧ, Тѣла, и Крови Хв҃ы, єсли
теды, шануем(ъ) образы Хв҃ы, и с҃тыхъ, и имъ кла-
нѧемсѧ. любо не суть самыи живыи ѡсобы, але су(т)
ихъ визерункомъ, якожъ барзѣй Даромъ кланѧ-
тисѧ маемъ, которїи суть Визерункомъ Тѣла, и
Крови Хв҃ы: и длѧ тогѡ переносѧтьсѧ, абы тое
досконалое сталосѧ в(ъ) ни(х) посщ҃ен(ь)е, Тѣла и Крови
Хв҃ы; якъ наприклад: ґды кто маетъ привилей
на //

[15 зв]
на Єп(с)копство, и єстъ на тое избранъ, любо єще не
єстъ по сщ҃енъ на Єп(с)копїю: єднакъ же, оуже певне о(н)
а не хто иншїй мае(т) быти, оуже якъ самому Єп(с)копу
єму ѡ(т)даемъ пошановaн(ь)е, и поклонъ: такъ же, и
цр҃у ѡбраному, любо єще не будетъ коронованъ, а
якъ цр҃у че(ст) выражаемъ: тое жъ розумѣй, и ѡ Дарах(ъ),
в(ъ) томъ Переносѣ на посщ҃ен(ь)е переносѧчихсѧ; же им(ъ)
честь поклоном выражаемъ: якъ тымъ которїи
ѡбраны и мл҃твою роспорѧжены, на Тѣло и Кровь Хв҃у.

Чему по Переносѣ, Дары аеромъ албо воздухом(ъ), Іерей покрываетъ?
Ижъ Хс҃, любо воплотилсѧ, не всѣ(м) єдна(к) на поча(т)ку
былъ познаваемый, то с҃тый Сімеѡнъ. с҃тый
зась Германъ, даетъ тую причину: ижъ покрываю(т)сѧ
Дары по Переносѣ Аеромъ, которимъ ѡзначаетсѧ
ночъ онаѧ. и темный воздухъ, в(ъ) которомъ Хс҃
преданый єстъ на муки, длѧ того тое покривало
и Воздухомъ называетсѧ; длѧ воздуха тогды
темност(ь)ю ѡкрытогѡ.

Чему по Переносѣ Цр(с)кїи врата затворѧютъ?
Ижъ Таемници Бз(с)кїи не всѣ(м) видѣти приналежи(т),
толко самымъ Сщ҃енникѡмъ: бо ґдыбы всѣ
видѣли //

і҃ *[16]*
видѣли не были бы Таемници. до того якъ на н҃бѣ
межи Агг҃лами єсть порѧдокъ; Вышшїи албовѣм(ъ)
Чины, без(ъ) жадного сродку свѣтлости Бз҃скои
оуживаютъ: Другїи през(ъ) першихъ, ѡстатнїи презъ

середних(ъ). якω оучи(т) с҃тый Діωнисїй. такъ в(ъ) Ц҃ркви
Бж҃ой дѣетъсѧ: С҃титель албовѣмъ безъ жа(д)ного
сродку до Таемни(ц) Бж҃іи(х) приступаетъ, Сщ҃енници
пре(з) С҃тителѧ, а Люде пре(з) Сщ҃енникω(в) до уча(ст)ницства [sic!]
тых же Таемни(ц) приступуютъ.

Чему С҃тителю многа лѣта спѣваютъ?

Абы въ сщ҃еннодѣйствїи щасливе, и дол(ь)голѣтне
поступовалъ.

Чого то дїако(н) потребует(ъ), ґды мови(т) двери, двери, и про(ч)?
В(ъ) той м(д)рости Б҃зско(и) вы(з)нанѧ, всѣ двери ωдтворити
росказуетъ, уста мовлю, и оуши нш҃и, якобы тежъ
реклъ: в(ъ) той М(д)рости ω(т)творѣти пилно двери; любо
слухаете, любо мовите, безъ вшелѧкогω недба(л)ства
абысте тое чинили, внима(й)те, то є(ст), ува(ж)не слухайте;
з(ъ) уваже(н)ем(ъ) зрозумѣва(й)те. то с҃: Ніла Кавасіл(а). наука;

Чему цѣлованїе бываетъ по вызнан(ь)ю вѣры?

Жебысмо ωказали Любовъ, и зедночен(ъ)е з(ъ) собою

Презъ //

[16 зв]

пре(з) щирое вызнан(ъ)е Вѣры, котωрое намъ ω(т) с(т): Тр(о)ца
Воплотивыйсѧ справи(л). и ижъ, я(к) Хс҃ презъ Любовъ
себе на ωфѣру прине(с) та(к) и нам(ъ) в(ъ) Любви до уча(ст)ни(ц)ства
ихъ приступовати, потреба.

Чему воз(ъ)духъ на(д) с(т): Дарами, под(ъ) ча(с) вызнанѧ вѣры держа(т),
а по вызна(н)ю вѣры з(ъ) с(т): Дарω(в) воз(ъ)ду(х) здыймуютъ?

Презъ тωе дает(ъ)сѧ знати, ижъ первѣй ω Хр(с)тѣ все
щире вызнавати потреба: а потомъ яснω и без(ъ)
покривала на негω взирати.

Чему Сщ҃енникъ Ґды до Агл҃скои Пѣсни насъ взывает(ъ),
вымовивши побѣдную Пѣснь, чтыри овыи слωва мовит(ъ);

Поюще, вопїюще, возывающе, и Ґл҃юще.
Презъ тыи чтыри слова, выражают(ъ)сѧ Агг҃лω(в) Пѣснь
тую с҃тъ, с҃тъ, с҃тъ спѣвающихъ, четыри Лица,
видѣнныи ω(т) Іезекїилѧ: презъ тое слово, Поюще:[43]
выражает(ъ)сѧ лице орла, спѣваючого. през(ъ) вопїюще:
значи(т)сѧ лице Вола, въпїющагω. пре(з) възывающе.
значи(т)сѧ лице Лва, възывающа. пре(з) Гл҃юще: значи(т)сѧ
лице Чл҃ка, мовѧчого. Чтыри теж(ъ) Пѣсни Агг҃лскїи
при службѣ Бж҃ой су(т): Перваа, Слава въ вышни(х) Бу҃,

[43] На полі зліва: гла(в): а҃

котораѧ є(ст) на поча(т)ку Лѵтургїи. другаѧ, Трис҃тое.

Третѧѧ, Херувим(ъ)скаѧ. Четвертаѧ сѧѧ. С҃тъ с҃(т):
с҃тъ //

і҃й [18] *[17]*
с҃тъ, котрую спѣваем(ъ) Х҃у, уже хотѧщему ѡфѣрою
статисѧ, Пѣснь звитѧжства, якъ и ґды в(ъ) Іер(с)лим(ъ)
в(ъ)ѣздил(ъ) на Стр(с)ть, спѣвано єму Ѡсанна: значит(ъ)
за(с) тоеи Пѣсни ѡ(т) на(с) спѣван(ъ)е Агг҃лское, иж(ъ) в(ъ) пришло(м)
Вѣцѣ, зедночены з(ъ) Агг҃лам(и), ровную з(ъ) ними Пѣснь
Бг҃у спѣвати, будемѡ.
Нащѡ, в(ъ) той часъ Рипидами Дїаконы, махаютъ?
Част(ь)ю длѧ ѡганѧнѧ мушокъ, а мы Дх҃овне тѡе
оуважаючи, ѡганѧймо на тотъ часъ ѡколо себе
мысли злыи, и непотре(б)нїи: частю Рипиды пре(з)начаю(т)
Серафімо(в) ѡ(т) Исаїи видѣнны(х) С҃тъ С(т): С(т): спѣваючи(х):[44]
вед(ъ)лугъ зась с҃тгѡ Германа: значат(ъ)сѧ Агг҃лы,
которіи въ ночи Стр(с)тей єгѡ: [кѡтораѧ ночъ въ-
по сщ҃енїи Тѣла и Крови выражает(ъ)сѧ:] Частью
взирали на мученого Хр(с)та, Частью здумѣлыи,
и страшливыи, ѡ(т) єгѡ терпѣнїѧ в(ъ) поношеню мукъ,
и оуруганѧ, лица закрывали.
Которими словами по Сщ҃аю(т)сѧ с(т) Дары, и стае(т)сѧ хлѣбъ
Тѣлѡмъ Хв҃ымъ, а винѡ Кровїю?
Ведлугъ згодного С҃ты(х) Уч҃телей зданѧ, ѡвыми[45]
Хр(с)товыми словами: Прїймѣте, ядѣте, се єсть
Тѣло //

[17 зв]
Тѣло мое, и Пійте ѡ(т) неѧ всѣ, сі(а) єст(ъ) Кровъ моѧ.
по вымовеню ты(х) Сло(в), оуже не є(ст) Хлѣбъ, але Тѣло[46]
Хв҃о, под(ъ) ѡсобою Хлѣба: и Вино не єсть, але єстъ
по(д) видомъ Вина, Кровъ Хв҃а. аже тыми словами
Хр(с)товыми, Дары преистночаютсѧ; то Наука єстъ
Самогѡ Ха҃, который мовилъ: Сіе творите в(ъ) мое[47]
воспоминанїе: та(к) оучи(т) с҃тый Златоустъ в(ъ) словѣ

[44] На полі справа: іса(й), s̄
[45] На полі справа: ма(т) к̄s за(ч): м̄д
[46] На полі зліва: ма(т): к̄s̄ за(ч), р̄и
[47] На полі зліва: лу(к), к̄в

ѡ предателствѣ Іюдиномъ. мовѧчи в(ъ) тыи слова:[48]
Се єст(ъ) Тѣло мое: тыми словами предложенныи
Дары ѡсщ̄аютсѧ. Тоежъ ясно оучи(т) и с(т): Дамаскинъ
в(ъ) Книгахъ своихъ ѡ Вѣрѣ Православно(й), доводомъ
такимъ: яко мовитъ разъ Бг̄ъ мовилъ земли:
Да прорастит(ъ) землѧ всѧку траву селную, и всѧко[49]
древо творѧщее плодъ: и ѡ(т) того часу хоть нѣхто
на земли травы не сѣетъ, само Слово тое Бз̄кое,
разъ вырєченое, що року справуетъ тое; же землѧ
родит(ъ) траву, и дерево: такъ Хр(с)товы Слова ѡвыи
Пріймѣте, и Пійте, разъреченныи, такую моцъ
маютъ, же скоро вымовлены ѡ(т) Іерѧ надъ Дарами
бываютъ; справуютъ тое: ижъ Хлѣ(б) Тѣло(м), а Вино
Кровію стаетсѧ: такъ якъ ґды и Хс̄ мовилъ.
Тоежъ и Ст̄ый Амвросіи оучитъ: ижъ тыми
слова- //

ѳ̄i [19] *[18]*
словами посщ̄аютсѧ ст̄ыи Дары. бо ґды Їерєѵ
мовитъ тыи слова Хв̄ы: Прїймѣте, ядѣте, се єст(ъ)
Тѣло мое: и знову, Пійте ѡ(т) неѧ вси, сіѧ єст(ъ)
Кровъ моѧ: и про(ч): мы мовимъ, Аминь:
то єсть Правда, що оуста мовѧтъ, нехай мысль
внутрнѧѧ вызналаетъ, ижъ такъ єстъ не иначей;
же оуже то, не єстъ Хлѣбъ; але Тѣло Хв̄о: такъ же
и Вино; не є(ст) Вино; але Кровъ Хв̄а. албовѣ(м) Аминь,
тое словко, значи(т), ижъ, такъ єсть: правда.

Чему тогды Дїаконъ трома палцами держачи Ѡра(р),
показуетъ на Дары?

Тогды Дїаконъ беретъ на себе Особу Ст̄го Іѡа(н)на
Пр(д)течи, который Ха̄ палцем(ъ) показуючи мови(л):
Се єстъ Агнецъ Бж̄ій: тое и Дїаконъ оуказуетъ,[50]
же то єсть оуже не хлѣбъ, але Хс̄ са(м), якъ Агнецъ
на Ѡфѣру положенъ.

А нащо жъ потомъ Іерєѵ по вымовеню словъ Хр(с)товы(х)
Пріймѣте, Пійте, проситъ: И сотвори оубѡ Хлѣбъ сей
Ч(с)тное Зѣло: а єже в(ъ) Чаши сей Ч(с)тную Кровь, преложнѧ
Дх̄о(м) твои(м) Ст̄ы(м). То не пре(з) Хв̄ы слова, але пре(з) сіи стае(т)сѧ

[48] На полі зліва: в(ъ) ве(л) че(т)
[49] На полі зліва: Бы(т): а᷄
[50] На полі справа: Іѡ: а᷄ за(ч) ґ᷄

Преложенїе Хлѣба, в(ъ) Тѣло Хв҃о, и Вино в(ъ) Кровь Хв҃у?
То всѣхъ Оучителей наука є(ст), же през(ъ) Хв҃ы слова:
а тутъ Сщ҃енникъ проситъ Дх҃а Ст҃агѡ. жебы
прело- //

[18 зв]
преложил(ъ) Дары. длѧ тогѡ, иж(ъ) до посщ҃енѧ Тѣла,
и Крови Хв҃ы, двое сходѧтсѧ, Бъ҃ и Чл҃къ, то єсть
Іерeѵ. ведлугъ Ба҃ теды ѡными Бз҃кими Хр(с)товым(и)
словам(и), с(т): Дары прелагаю(т)сѧ в(ъ) Тѣло, и Кро(в) Хв҃у,
а сщ҃енни(к) любо и вѣрует(ъ), же тыи слова Хв҃ы, ѡ(т) єго
вымовленыи, тое Преложенїе справуютъ; єднакъ
себѣ до посвѧщенїѧ негодность приписуючи, и
Всест҃гѡ Дх҃а справѣ, а не себѣ причитаючи, просит(ъ)
з(ъ) покоры, абы Дх҃у ст҃ому Сщ҃еническоѧ него(д)но(ст),
не перешкажала: до Преложенїѧ с(т): Дарѡв(ъ).
Другаа причина, длѧ которои по вырече(н)ю слѡ(в) Хв҃ы(х),
проси(т) тутъ Іерeѵ; И сотвори оубо, и про(ч): ижъ любо
вѣри(т) Сщ҃ени(к), же тыи с(т): Дары, словами Хв҃ыми су(т)
преложены, в(ъ) Тѣло, и Кро(в) Хв҃у; єдна(к) же знает(ъ), иж(ъ)
ведлу(г) Ап(с)ла, тыи с(т): Дары стаю(т)сѧ ѡсу(ж)денїе(м), ты(м), которїи него(д)не и(х) прїмую(т). А и(ж) те(ж) з на(с), жаде(н) годности
себѣ до поживаньѧ ты(х) с(т): Даро(в) приписати неможе(т),
сщ҃енник(ъ) проси(т), абы Дхъ ст҃ый, которїй словами
Хв҃ыми преложилъ Дары в(ъ) Тѣло с(т): ту(т) єще просит(ъ),
абы то(й)же тыи с(т): Дары, которїи на(м) я(к) негоднымъ
маютъ быти на ѡсудженїе, справилъ: абы были
преложены намъ, не на ѡсужденїе, але на ѡ(т)-
пуще- //

к҃ [20] *[19]*
пущенїе грѣховъ. якъ заразъ самъ докладаетъ
Сщ҃енникъ, мовивши бовѣмъ Преложи ѧ Дх҃ом(ъ)
твоимъ ст҃ымъ, заразъ оуказуетъ причину нащо
преложити, ґды мови(т): якѡ быти причащающи(м)сѧ
въ трезвенїе дш҃а, въ ѡставленїе грѣхѡвъ, и далей
тамъ. ѡ(т)толь теды знать, же не ведлугъ с(т): Даро(в),
абы были в(ъ) Тѣло, и Кровь Хв҃у преложены, просит(ъ)
Іерeѵ, але просит(ъ) ведлугъ на(с), абы оуже преложеныи
слѡвами Хв҃ыми с(т): Дары; на(м) єще преложены были,
из(ъ) ѡсужденїѧ, въ ѡставленїе грѣхѡвъ: якъ таѧ

мл҃тва показуетъ. якѡ быти причащающимъсѧ
и про(ч): албо вѣмъ, ґды бысмо толко словка хватали:
где Іерєv призываетъ ст҃гѡ Дх҃а, а длѧ си(х) словъ
що мовитъ Іере(й), И сотвори: вѣрили, же ажъ теперъ
Дх҃ъ ст҃ый сходи(т) на с(т): Дары, то бы тежъ ровнымъ
способо(м), ґды и по сихъ оуже слѡва(х), и по Изрѧ(д)но(м),
проситъ Іерєv, такъ: да не моихъ ради грѣхѡвъ
возбраниши блг(д)ти ст҃гѡ Твоего дх҃а, прїйти на пре(д)-
лежащїѧ Дары: и тутъ розумѣти бы, же єще Дх҃ъ
ст҃ый не пришолъ, на ст҃ыѧ Дары; якъ тутъ теды
вѣримъ, же оуже Дх҃ъ ст҃ый изышо(л), и преложилъ;
такъ и тамъ розумѣти, не слѡвъ хватаючисѧ,
речъ //

[19 зв]
але речъ самую треба оуважити, и науки ст҃ыхъ дер-
жатися. якъ ѡ тыхъ призыван(ъ)ѧхъ Дх҃а ст҃гѡ и
ѡ Церемѡнїѧхъ, такъ предъ словами Хв҃ыми,
якѡ и по вымовен(ь)ю слѡвъ, мовит(ъ) ст҃ый Василїй
Великїй, в(ъ) словѣ ѡ ст҃омъ Д҃сѣ: Ани бо вѣмъ
контентуемсѧ тыми словами, що намъ Ап(с)тлъ, и[51]
с(т): Єv(г)лїе вспоминает(ъ): ле(ч) и иншїи и пре(д) ты(м), и потом(ъ)
мовимъ, якѡ мнѡгѡ важныи до ты(х) Таемницъ.
Нащо Сщ҃енникъ при Изрѧдномъ ст҃ыхъ в(ъ)спо-
минаетъ, мовѧчи: ѡ ст҃ыхъ Патрїарсе(х),
и про(ч) чи то за тыхъ моли(т)сѧ ст҃ыхъ?
Не молитсѧ за ст҃ыхъ, але хотѧчи молитися за
оумерлыхъ людей, и за живыхъ, впередъ ст҃ыхъ
прекладаетъ, якѡ Причинцѡвъ за нами, бѡ ихъ
выличивши, мовитъ заразъ: их(ъ)же мл҃твами по-
сѣти насъ Бж҃е. а потомъ проситъ за мертвыхъ и
за живих(ъ), абы за мл҃твами ст҃ых(ъ), на(д) нами зми-
ловалсѧ Гѣ Бъ҃. Другаѧ реч(ъ); мови(т) ту(т) сщ҃енник(ъ),
ижъ ѡфѣруем(ъ) тебѣ ѡфѣру за ст҃ых(ъ), не длѧ тогѡ,
абы ст҃ымъ таѧ ѡфѣра была якъ лѣкарствѡ, абѡ
абы имъ помагала в(ъ) недосконалости якой. Ґды жъ
они //

[51] На полі зліва: гла(в): к҃з

к̄ [20]
они досконале суть с̄тыи, але абы длѧ ихъ,
в(ъ) которыхъ) чест(ъ), тут(ъ) же частки вынѧтыи лежатъ,
офѣра сама таѧ Бз(с)каѧ на болшую славу Бз(с)кую
ишла, и принѧта была. и имъ те(ж) при той офѣрѣ
ґды ихъ вспоминаютъ, болшаѧ че(ст) стает(ъ)сѧ.
Чему то проситъ Iерev, не подоби насъ
вл(д)кѡ со дерзновенїемъ и про(ч)?
Абы да(л) знати, ижъ пре(з) тогѡ С̄на очаго Єдино-
роднагѡ, которїй себе офѣру за насъ принесъ,
сталисмосѧ и мы пре(з) Ласку с̄нами; а проси(м) абысмо[52]
годне єгѡ О̄цемъ называли: и такъ якъ с̃ны
прозбу нашу смѣло до єгѡ вносили, надто значи(т)
и то, ижъ в пришло(м) вѣцѣ, єдно буде(м) всѣ оу О̄ца
Нб(с)ного, и єгѡ ласки вѣчне оуживати.
Чему знову до причастїа беретъ С̄титель омофѡръ?
Ѡказовалъ себе знѧвши омофѡръ, же єстъ
слуга Хр(с)товъ в(ъ) справованю єгѡ Таемницъ. а ґды
оуже вси справу Таемниц(ъ) Х̄выхъ ѡ(т)правилъ, а мае(т)
с̄тый Хлѣбъ подносити и ламати; знову знакъ
С̄тителства своего берет(ъ) на себе, которїй ѡсобливе
єстъ омофѡръ: тамъ слугою Х̄вымъ ѡказова(л)сѧ,
даючи знати, же са(м) Х(с) Таемницы свои справує(т),
а стите(л) //

[20 зв]
а С̄титель толко якъ слуга: а тутъ знову Х̄ву
Персону самую починаетъ выражати; ґды якъ Х̄съ
маетъ Хлѣбъ ламати, и давати.
Нащо по(д)носи(т) с̄ты(й) Хлѣбъ, Ґды мови(т): С̄таѧ с̄ты(м)?
Значитъ ты(м) на Кр(с)тѣ за н̄ше сп(с)нїе По(д)несшагосѧ,
и Распѧтагѡ Х̄а̄: длѧ тогѡ, и Хлѣбъ с̄тый роз-
дробивши, зараз(ъ) на крестъ кладетъ, Частки.
Нащо мовитъ Сщ̄енникъ, С̄таѧ С̄тымъ?
До поживанья̑ѧ тогѡ Животворѧщаго Хлѣба, и
Крови с̄тои: с̄тыхъ тежъ Людей взывает(ъ): бо с̄тым(ъ)
толко годно тогѡ Покарму поживати, а грѣшный
су(д) себѣ ѧ(ст), и пiетъ: длѧ тогѡ треба себе ра(з)суждати.
ведлугъ с(т): Ап(с)ла[53].

[52] На полі справа: Iѡ:̑а
[53] На полі зліва:̑а ко(р): аї

Нащо мы спѣваемъ единъ С҃тъ?
Тое вызнаваем(ъ) оустами, що с҃тый Павелъ мовит(ъ):
О Имени І҃совѣ, всѧко Колѣно поклонитсѧ, и [54]
всѧкъ языкъ исповѣст(ь), якω Г҃дь І҃с Х҃с въ славу
Б҃гу О҃цу. А ижъ сщенникъ до пожива҃нѧ с҃тогω
тогω Покарму, с҃тыхъ Людей взыва(л), мы не чуючисѧ
в(ъ) с҃тости годно(й); признаваемъ ижъ самъ толкω
онъ с҃тъ, якъ Б҃ъ ω(т) себе самаго. а Люде ω(т) него хиба,
якъ ω(т) Б҃га прїймуютъ с҃тость, якобы мовѧчи:
кто жъ //

к҃а [21]

кто ж(ъ) з насъ с҃тъ? мы грѣшныи, толко єди(н) с҃тый,
сам(ъ) Г҃дь І҃с Х҃с, которіи и на(с) ωс҃тит(ъ) оуживан(ъ)ем(ъ).
с҃тыхъ єгω Таемницъ.
Чему на чтыри части ламае(т) С҃щенни(к), Хлѣ(б) с҃тый?
Ижъ Х҃с за всѣ чтыри части свѣта, ωфѣровал(ъ) себе
на Кр(с)тѣ. Ламаетъ зась с҃тый Хлѣбъ: бω и Х҃с
ламалъ, и давалъ.
Кладучи часть єдну в(ъ) Келихъ, нащо мовитъ,
Исполненїе С҃тгω Д҃ха?
През(ъ) тыи слова, тое ωбѧвлѧетсѧ, ижъ Х҃с якω
Д҃хомъ с҃тымъ въ Оутробѣ П҃рч(с)тои Д҃вы почалсѧ.
и за справою того ж(ъ) Д҃ха с҃тго с҃мрти за насъ пре-
далсѧ, и в(ъ) тыхъ Таемницахъ будучи, такъ свѣтъ
ωживи(л). и Д҃хо(м) с҃тым(ъ) Ц҃рко(в) свою дарова(л), и напо(л)ни(л).
Чему воду теплую, до Келиха приливаютъ?
Ѡказуючи, же и по с҃мрти Х҃вой, з м҃ртвогω єгω
Тѣла, Кровъ Животворѧщаа, справою Д҃ха с҃тгω
выте(к)ла, аже таѧ Кро(в) Животворѧщаа, и тепла(а) была,
пре(д) причастїем(ъ), Теплоты приливаютъ, абы Прича-
щаючїисѧ, чуючи теплость, вѣрили такъ: якω бы
те(ж) тепе(р) вытеклую з(ъ) боку Х҃вого Кро(в) Животворѧщую
єще //

[21 зв]

єще теплую пили: аже мы тое такъ вѣруемъ,
иже сѧ то справою Д҃ха с҃тгω стало; длѧ тогω тую
теплоту вливаючи, мовитъ С҃щенникъ: теплота
Вѣры, исполнена с҃тгω Д҃ха.
Чему Дїаконъ до Причастїа, Ораремъ ωполсуетсѧ?

[54] На полі зліва: філи(п): в҃ за(ч): с҃м

Реклосѧ ѡ томъ тамъ, где ѡ Ѡрари Дїаконскомъ[55]
мовилисмѡ: ижъ длѧ тогѡ: выражаетъ ѡсобу
Аг҃гловъ, Серафімѡ(в), которыи на Лице Б҃жее зрѣти
не могучи, крилами лица свои закрываютъ: Ѡраръ
на кшталтъ крилъ: и Дїаконъ тоежъ ѡказуетъ,
негодны(м) себе ѡказуючи взирати на С҃тыѧ Тайны
в(ъ) которыхъ самъ єстъ Х҃с Б҃гъ, и якобы Серафимъ
крилами Ѡраремъ закрываетсѧ.

По Причастїи чему цѣлуются?

Иж(ъ) и в(ъ) пришломъ Вѣцѣ тымъ Хр(с)томъ, которогѡ
въ Преч(с)тыхъ Тайнахъ принѧли, в(ъ) звѧзку Любви
соединены буду(т), я(к) и тепе(р) єдного причастившисѧ:
длѧ того и цѣлуючися, Х҃а, я(к) Посредстве(н)ника тоеи
єдност(и) вспоминаю(т), мовѧч(и): Х(с) посредѣ на(с), и є(ст), и буде(т).

Чему С҃тителѧ Іерev , а Іереа Дїаконы, цѣлую(т) в(ъ) лице?

Частю, же ѡ(т)тол(ь) походѧ(т) слова которыми м҃лилсѧ
надъ //

к҃в [22]

на(д) Дарами С҃тите(л), частю же Х҃а в(ъ) Лице оударенѡ,
а Х҃с покорне знеслъ, абы теды С҃тите(л) прїймуючи
в(ъ) тваръ поцѣлован(ь)е ѡ(т) меншихъ Іереѡвъ: смиренїѧ
Х҃ва образъ припоминалъ, а з(ъ) своеи С҃тителства
годности, не возносилсѧ: такъ же и Іерev҃.

Чему Іере(й)v в(ъ) замкненю Ѡлтарѧ причащаю(т)сѧ, а людей
явне двери ѡ(т)чинивши причащаютъ?

Тое чинѧт(ъ) презначаючи, же и Хр(с)тосъ самъ толко
в(ъ) замкненью на Горници Оуч҃нико(м) дава(л) по(д) ѡсобою
Хлѣба Тѣло свое, а по(д) ѡсобою вина, Кро(в) свою с҃тую:
а потомъ на завтрее, явно всѣмъ народѡ(м) на Кр(с)тѣ
подалъ, ѡказавши Тѣло свое, як(ъ) ѡфѣру Б҃у Ѡ(т)цу.

Чему С҃щенници в(ъ) ѡлтари ѡсобливе Тѣло Х҃во в(ъ) Руки,
а ѡсобливе Кро(в) Х҃ву з(ъ) Келиха прїймаю(т); Люде(м) за(с) посполу
Тѣло з(ъ) Кровїю Х҃вою з(ъ) Ложыци подаютъ?

Бо и Хр(с)тосъ такъ чинилъ, и научилъ: ґды первѣй
Оуч҃никѡмъ на Горници ѡсобливе Тѣло свое подъ
видомъ Хлѣба, а ѡсобливе Кровь, по(д) видом(ъ) Вина
подалъ; потом(ъ) зась Тѣло и Кровь свою, посполу
з(ъ) Тѣла проливаючуюсѧ на Кр(с)тѣ, Людем(ъ) ѡказалъ.

Чему с҃щенникъ людемъ Ложыцею Тѣло и Кро(в) Х҃ву

[55] На полі зліва: выжей, ли(ст): є҃

подаетъ, що то значитъ?
С̄щеникъ якъ и вышше реклисмо, в(ъ) Писмѣ с̄томъ
называ- //

[22 зв]

называетсѧ А̄ггломъ, оу Пр(о)рока засъ Исаїи.
єстъ, же єдинъ А̄ггль пустилсѧ ѡ(т) Ѡлтарѧ Г(с)днѧ,[56]
взѧвши клещами Угль горѧщїй, ѡ(т) того(ж) Олтара,
и доткнулсѧ оустъ Исаїи, и реклъ: Се прикоснусѧ
оустнамъ твоимъ, и ѡ(т)иметъ бе(з)закѡнїѧ твоѧ:
которїи то оугль горѧщїй, ведлу(г) згодного Оуч̄теле(й)
зданѧ, презнача(л) Х̄а, Оугль в(ъ) не(м) значи(л) Чл̄овечество,
а огнь значилъ Б̄зство. Тутъ теды, же в(ъ) Пре(ч)сты(х)
Тайнахъ, самъ Х̄съ єстъ провидѣнный Ісаїєю.
Iepev, єстъ якъ А̄ггль: Ложица значитъ Клещѣ
ѡныи А̄ггловы, Оугль Хр(с)та, которою Ложицею якъ
клещами взѧвши з(ъ) Олтарѧ, Оугль Х̄а, Iepev̓ якъ
А̄ггль, подаетъ Вѣрны(м), мовѧчи тое ж(ъ), що и А̄ггль
до Исаїи: Се прикоснусѧ оустнам(ъ) твои(м), и про(ч).:
Кгды покадивши с̄т: Дары, знову з(ъ) П(р)стла на Жертовни(к)
несетъ: що то значитъ?
Презначаетъ славное єгѡ вознесенїе, ижъ знову
ѡ(т)ходитъ тамъ, ѡ(т)коль пришо(л), и славою землю на-
полнѧет(ъ), и на(с) которыи причащае(м)сѧ с̄(т): Таинъ єго:
тои жъ славы оуча(ст)никами в(ъ) пришло(м) Вѣцѣ, оучини(т).
Що то, же Діаконъ мови(т) Просто пріемши?
То є(ст) мы которыи принѧлисмо с̄тыи Дары, з(ъ) до(б)рым(и)
оучинка- //

к̄г [23]

оучинками: просто ставши, пилно, не ленивѡ,
годное Г(с)ду Б̄гу Подѧкован(ь)е, чинѣмо.
Що то, же мовитъ, съ миромъ изыйдѣмъ?
Ижъ не годитъсѧ з(ъ) Ц̄ркви выходити, под(ъ) часъ ѡ(т)-
правованьѧ Таемницъ Б̄зских(ъ): тутъ оуже ѡ(т)пра-
вивши оныи, даетсѧ волно(ст) выхоженѧ з(ъ) Ц̄ркви,
и єстъ то прикладъ Х̄въ; которїй совершивши[57]
Тайную Вечеру, и заспѣвавши вышо(л): И воспѣвше
изыйдѡша. ґды мови(л): Востанѣте, идемъ ѡ(т)сюду[58]. [там(ъ) же]

[56] На полі зліва: гла(в): s̄
[57] На полі справа: ма(р)к, s̄ за(ч), р̄и
[58] На полі справа: там(ъ) же

Тое(ж) и Іерev ѡ(т)правивши, мови(т): Съ миро(м) изыйдѣ(м).
Що єстъ мл҃тва заамбоннаѧ?
Таѧ єстъ, всѣхъ мл҃твъ, и прозбъ служебныхъ,
короткое зобранье всебѣ замыкаючаѧ; и длѧ
тогѡ Сщ҃еник(ъ), не в(ъ) Олтарѣ, але в(ъ) Цр҃кви, в(ъ) голосъ
Людемъ оную читаетъ: поневажъ Люде не знали
о що С҃щенни(к) просилъ Б҃га, тихо мл҃твы при слу(ж)бѣ
Бж҃ой читаючи; тутъ в(ъ) мл҃твѣ сей, все тое зобрал(ъ):
абы весъ Людъ зналъ, же онъ ѡ тыи речи Б҃а проси(л).
которїи в(ъ) мл҃твѣ сей вспоминаетъ.
Нащо с҃щенникъ роздаетъ Дѡру, и що она єстъ?
Єстъ то роздробленый Хлѣбъ той, з(ъ) которого
Агнец(ъ) //

[23 зв]

Агнецъ выймовалсѧ, и єстъ ст҃имъ длѧ слѡвъ
С҃щенническихъ на(д) нимъ мовленыхъ, и м҃лтвъ. и
длѧ тогѡ, же з(ъ) него як(ъ)бы з(ъ) Оутробы Преч(с)тои Бц҃и
Агнецъ вынѧтый єстъ на офѣру ведлугъ ст҃огѡ
Германа. даетсѧ зась той Хлѣбъ Людемъ которїи
при офѣри служебной были, ижъ немогутъ всѣ що-
день готовыми быти, до причастїѧ самыхъ Таин(ъ)
Х҃выхъ; а єднакъ абы знакъ былъ того, и(ж) они суть
Вѣрныи. и за ни(х) Х(с) офѣру себе принесъ, и они єй
суть оуча(ст)никами: той ст҃ый Хлѣбъ называючїйсѧ
Дара, имъ даетсѧ: и любъ не самагѡ Агнца, того (ж)
єднак(ъ) Хлѣба ст҃го з(ъ) которого Агнецъ выймова(л)сѧ
оучастниками стаю(т)сѧ; а Люде беручи з(ъ) пошанова(н)ем(ъ)
цѣлуютъ Сщ҃еникову руку, ижъ рука таѧ держа(в)ши
недавно Тѣло Х҃во, ст҃ость ѡ(т) негѡ принѧла, абы
теды и люде, тои ж(ъ) свѧтости оучастниками быти
могли. руку цѣлуютъ.
Чему Дїаконъ а не С҃щенникъ ѡстатокъ Прч(с)тых(ъ)
Таинъ потреблѧетъ?
Ижъ по скончанью свѣта, досконале сѧ будутъ
тѣшити, не тылко Великїи Ст҃ыи Б҃жїи. и люде
бывшїи на сем(ъ) свѣтѣ значныи, и великого стану,
але //

кs҃ [26] *[24]*

але и малыи, подлогѡ рѡду, и нищїи Дх҃омъ, буду(т)
славы єгѡ заживати, безпечне; ѡбфите, и до-

сытости, ведлугъ ѱалмисты: Насыщусѧ внегда[59]
ѧвитъ ми сѧ слава твоѧ.

Що значитъ по ѡ(т)пустѣ замкнен(ь)е Цр(с)кихъ вратъ?
Значитъ, ижъ по скончен(ь)ю Свѣта сегѡ, оуже
замкнутъсѧ двери Ласки Бж҃еи грѣшнымъ: оуже
жаднаѧ оублаганаѧ офѣра, ани с҃таѧ Литvргїѧ,
ани иншаѧ якаѧ помоч(ъ), не будетъ д҃шам(ъ) грѣшны(м),
толко кождый ѡ(т) дѣлъ своихъ, или прославитсѧ,
или ѡсуди(т)сѧ. Изыйду(т) бо (рече) сотворшїи бл҃гаа[60],
въ Воскр(с)нїе Живота, а сотворшїи slаѧ,
въ Воскресенїе суда.

Ѡ ВЄЧЄРНИ ВСЄНОЩНОИ,

Чему пре(д) початко(м) С҃щенни(к) ц҃рко(в) кади(т)?
Значитъ ѡный часъ предъ сотворен(ь)емъ Свѣта: бо
Кадило значи(т) Бл҃гдть с҃тго Дх҃а, якосѧ выше(й) рекло:[61]

Дх҃ъ зась Б҃жій пре(д) сотворенїем(ъ) свѣта, ношашесѧ[62]
верху бездны.

Чему //

[24 зв]

Чему С҃щенни(к) починаетъ ѡ(т) Слава С҃тѣй?
Презначаетъ ижъ прежде вѣкъ Б҃гъ былъ єдинъ.
въ С҃той Тр(о)ци: и ѡ(т) неѧ все бысть, єже быстъ. якѡ
ѱалмиста мови(т): Слово(м) Г(с)дни(м) Нб҃са, оутвердишасѧ[63],
и Д҃хомъ Устъ єгѡ всѧ сила и(х). и на друго(м) мѣстцу:
Якѡ той рече и быша[64].

Що значитъ ѱаломъ?
Значи(т) Б҃лг(д)ренїе Г҃у Б҃у, за створе(н)е свѣта, и всѣ речи
Видимыи. и невидимыи; и(ж) ѡ(т) небытїѧ в(ъ) бытїе все
му(д)ре сотвори(л), яко сѧ дае(т) з(ъ) ѱалма знати: Бл(г)ви д҃ше
моѧ Г҃а, Г҃и Б҃є мо(й); и дале(й). всѧ прм(д)рстію сотвори(л) єси[65].

Чему Цр(с)кїи врата заразъ коли почнутъ
ѱаломъ читати, зачинѧютъ?

[59] На полі справа: ѱа(л). s҃i
[60] На полі справа: Іс҃а: є҃за(ч), s҃i
[61] На полі справа: ли(ст): є҃
[62] На полі справа: бы(т): л҃
[63] На полі зліва: ѱа(л). л҃в
[64] На полі зліва: ѱа(л) р҃ми
[65] На полі зліва: ѱа(л): р҃г

Значитъ, ижъ на самом(ъ) Початку свѣта, Рай за-
творилсѧ. Адамовымъ преступленїемъ.
Що значи(т) ектенїа; же не въ Ѡлтару але в(ъ) Цр҃кви?
Значи(т), Аг҃глское на землю частокротное Навѣжен(ь)е

Людей: бо Олта(р) значитъ Н҃бо (якосѧ выше(й) рекло)[66]
и Цр҃ков(ъ), землю. и любо затворил(ъ) Бг҃ъ Рай: єдна(к)
не переставалъ навѣжати Роду члч(с)кого пре(з) Аг҃гловъ:
бо Діаконъ Аг҃гла (якосѧ вышей рекло) значи(т)[67].
Що значитъ Каѳисма?
Завѣтъ даный пре(з) Movceа, и Дв(д)во ѡ Х҃ѣ Пр(о)рчество.
Що //

к҃з [27] *[25]*
Що значи(т) Г҃и возва(х)? Прозбу в(ъ) бѣда(х) людскую.
Чему на два Крилосы спѣваютъ?
Значитъ ижъ сѧ старый Завѣтъ, з(ъ) Новы(м) згажае(т),
ведлу(г) сло(в) Х҃вы(х): Не прїйдо(х) разорити, но исполнити[68].
Що знача(т) сти(х)ры на десѧ(т)? Десѧтеро Б҃жіе Приказа(н)е.
Що знача(т) запѣлы пред(ъ) Стихирами?
Знача(т), ижъ всѣ Тайны Новаго Завѣта, Пр(о)рочество
старогѡ Завѣта, оупередило; якъ Денница Сл҃нце.
Що значитъ Каженіе по(д) часъ стіхиръ?
Значитъ иж завше Дх҃ъ стый присѣщалъ в(ъ) Цр҃кви,
и теперъ присѣщае(т) по(д) ча(с) Мл҃твъ, а найбарзѣ(й) ѡбщи(х).
Албо, иж(ъ) Аг҃глы м҃лѧчи(х)сѧ людей в(ъ) Ц҃ркvѣ, М҃лтвы
ѡ(т)носѧтъ Б҃гу: А҃гглъ прійде и ста предъ Ѡлтаремъ[69]
имѣѧ(й) Каділницу slату, и дана быша єму каженїа
мнѡга, да дасть ѡ(т) М҃лтвъ с҃ты(х) всѣ(х) на Олтаръ.
Що значитъ входъ?
Тайну Воплощенїѧ Х҃ва, в(ъ) мі(р) Пришествїа, съ чл҃ки
пожитїѧ; що з(ъ) Мл҃твы ѡнои знати: которую
С҃щенни(к) на то(й) ча(с) на Входѣ читает(ъ): Яко пришествїе
твое и вшествїе Х҃є, и пожитїе съ чл҃ки, бл(с)венно є(ст).
Чему Хѡры албѡ тыи що спѣваютъ, злучаютсѧ?
Значитъ, ижъ Пришествїемъ Хр(с)товымъ, Нб(с)ныи
з(ъ) зем- //

[66] На полі зліва: Ли(ст): л҃
[67] На полі зліва: Ли(ст): є҃
[68] На полі справа: маѳ: є҃
[69] На полі справа: апо(к): и҃

[25 зв]
з(ъ) земными, то єстъ Аг̑глы съ чл̑ки злучилисѧ.
Що значитъ Догматъ?
Предвѣчное з(ъ) W̑ца безъ Мт̑ри, и по(д) лѣты з(ъ) Мт̑ри
бе(з) ѡ̑ца Рж(с)тво Хв̑о: яко сѧ видѣти з(ъ) Догмата дае(т).
Чему на той часъ Цр(с)кїи врата ѡ(т)верзаютъ?
Значи(т) иж(ъ) пре(з) долгїй ча(с) Рай преступленїем(ъ) Адамовы(м)
былъ затворенъ: а Пришествїемъ Хв̑ымъ, не тылко
Рай, але и Нб̑о єстъ ѡ(т)верзто. Иначей ѡ входѣ.
Значитъ щасливый трїумфуючїй Вхо(д) с̑тыхъ Б̑жіихъ
в(ъ) Цр(с)тво Нб(с)ное: который будетъ в(ъ) Вечеръ; то єстъ,
при доконченю свѣта, коли д̑нь скончится сегѡ
свѣта, будет(ъ) Вечеръ: бо и Цр(с)тво Нб(с)ное Х̑с, Вечери[70]
ровнаетъ: тогды с̑тыи з(ъ) Хр(с)том(ъ) в(ъ)нійдут(ъ) въ Цр(с)тво
Нб(с)ное. длѧ тогѡ и С̑щенникъ входѧчи мовитъ:
Бл(с)венъ входъ с̑тыхъ твоихъ Г(с)ди: же то с̑тыхъ вход(ъ)
до Цр(с)тва презначаетсѧ, и спѣвают(ъ), Свѣте тихїй,
же з(ъ) Свѣтомъ тихимъ Хр(с)томъ, тогды Прв(д)ници
просвѣтѧтсѧ якѡ сл̑нце, в(ъ) Цр̑ствїи W(т)ца ихъ[71].
Що значитъ Прем(д)рость прости?
Значитъ ижъ Аг̑глы Пастушкомъ Рж(д)ство Хр(с)тово[72]
ѡповѣдали: албо Пр(д)течу, который Х̑а проповѣда(л);
Се Агнецъ Б̑жій, вземлѧй грѣхи міру[73].
Що //

к̑д [24] *[26]*
Що значитъ Пришедшу сл̑нцу на западъ?
Значитъ, ижъ Х̑с Сл̑нце правдивое, пришол(ъ) в(ъ) Вече(р);
то є(ст) в(ъ) послѣдныи часы, ведлугъ Ап(с)ла: Єгда прійде[74]
кончина лѣту, посла Б̑ъ С̑на своего єдинородного.
Западъ зась, темное єстество наше значитъ.
Що значитъ, же С̑щенни(к) з(ъ) Дїаконѡ(м) на горнее сѣдалище
идучи, такъ предъ Пр(с)тѡломъ якъ и за Пр(с)тѡломъ
Кр(с)та ѡбразнѡ минаютсѧ?
Предъ Пр(с)тѡломъ значит(ъ), же Х(с) Стр(с)ти, и волную
см̑рть свою, оуперед Ап(с)лѡм(ъ) ѡзнаймовалъ: за

[70] На полі зліва: лу(к): д̑і за(ч) о̑s
[71] На полі зліва: маѳ: г̑і
[72] На полі зліва: лу(к): в̑
[73] На полі зліва: Іѡ̑: а̑
[74] На полі справа: Гала(т): д̑

Пр(с)тωлом(ъ) засъ значит(ъ), Кр(с)тъ, Распѧтїе Хв̃о.
Що значитъ Горнее сѣдалище?
Голгωθу Гору. Иначей: Горнее сѣдалище значи(т)
сѣдѣнїе Х̄во одесную О̄ца, где и всѣ с̄тыи з(ъ) Хр(с)то(м)
будутъ Дѣдицство мѣти, якъ самъ Х̄с мовитъ
в(ъ) Єv(г)лїи: Препоѧшет(ъ)сѧ и посадитъ ихъ; тогды из(ъ)[75]
ψалма спѣваютъ(ъ): Г(с)дь воцарисѧ в(ъ) лѣпоту сѧ ωблече:[76]
ижъ Цр(с)тво в(ъ) Входѣ презначаетсѧ; длѧ тогω той
Входъ тылкω бываетъ в(ъ) суботу на Вечерни. же там(ъ)
д̄нь починаетсѧ Воскр(с)нїѧ Х̄ва, а Х̄с с̄тымъ той
Входъ до Свѣтлости вѣчнои Воскр(с)нїемъ своимъ
справилъ. Въ иншїи дни Входъ не бываетъ, тылкω
хиба //

[26 зв]

хиба в(ъ) Празники Х̄вы, же з нимъ Входъ с̄тыхъ въ
Цр(с)тво будет(ъ), и пре(з) негω; Албо в(ъ) Празники с̄ты(х),
же ихъ тежъ то Входъ, в(ъ) Цр(с)тво презначаетсѧ: а то
бываетъ толко в(ъ) Празники Болшихъ с̄тыхъ; длѧ
ихъ бо(л)шеи почести: иже при ихъ всѣ Справедливыи,
внійдутъ въ Цр(с)твω Нб(с)ное.
Що значитъ Литіѧ?
Снѧтїе с(ъ) Кр(с)та Тѣла Г(с)нѧ, и несен(ь)е з(ъ) спѣван(ь)ем(ъ) до
Гробу: бо Притворъ мѣстце єстъ, где погрѣбаютъ
мертвыхъ; а ижъ и Х̄с з(ъ) мертвыми позволилъ
в(ъ) Гробѣ до третѧго днѧ положенъ быти: и до аду
сні(й)ти, що и Діако(н) три разы читаючи Єктенїю ω ро(з)ны(х)
потребахъ, а на ωпослѣ, и ω мертвых(ъ) вспоминает(ъ):
тогω просѧчи, которїй в(ъ) Гробѣ изволил(ъ) положен(ъ)
быти: абы и Грωбнымъ Животъ даровал(ъ).
Чему г̄ды С̄щенникъ миръ всѣмъ мовитъ.
до Людей сѧ ωборочаетъ?
Презначаетъ Х̄во въ адъ сошествїе. ведлугъ Пр(о)рка:
Г̄ди Б̄же силъ ωбрати ны, и яви Лице твое и сп(с)ны[77]
будемъ. Албо, ωный часъ: коли пришолъ Х̄с
по средѣ Оӯчникъ, и реклъ: Миръ вам(ъ)[78].
Що значатъ Стіхωвнѣ?

[75] На полі справа: лу(к): вг̑за(ч) ⷪs
[76] На полі справа: ψа(л) чв̑
[77] На полі зліва: ψа(л) об̑ѳ
[78] На полі зліва: лу(к): к̑д

Значатъ, ижъ Х̄с, адъ збуривши, Адама и всѣхъ
стыхъ //

к̄ѳ [29] *[27]*

С̄тыхъ з(ъ) собою вывелъ, ведлугъ Пр(о)рка: Ты кровїю[79]
Завѣта твоегѡ изведе Оужники Твоѧ, из(ъ) глубины.
На той ча(с) С̄щенни(к) по серединѣ всѣхъ стои(т); якобы
Х̄с посредѣ Учнико(в) свои(х), посылаючи и(х) на Проповѣ(д)[80].
Чему при доконченю Вечерни на Всеночномъ, бл̄гословлѧет(ъ)
С̄щени(к), албо Архїерев̓, Хлѣбъ, Пшеницу, Винѡ, и Елей?
Абысѧ згажалъ Конецъ з(ъ) Початкомъ; поневажъ
бовѣмъ в ѱалмѣ початковымъ хвалимъ, же то
єстъ речъ пожитечнаа, ѡ(т) Б̄га чл̄вѣку сотвореннаѧ,
Хлѣбъ, Винѡ, и єлей; ґды мовит(ъ): Винѡ веселитъ[81]
ср(д)це чл̄вку, Хлѣбъ оукрѣпитъ. И знову: ѡ(т) плѡда[82]
пшеница вина и єлеѧ своегѡ оумножишасѧ. Теды
при Концу бл̄гословлѧемъ тыи всѣ речи. и просимъ
Б̄га, абы ихъ якѡ пожитечныхъ нам(ъ) примножа(л).
Иначей: Хлѣбъ, и Винѡ, длѧ тогѡ: ижъ подъ
ѡсобою Хлѣба. Х̄с Тайну Тѣла своего, а по(д) особою
Вина, Кровь свою, Вѣрнымъ предалъ.

Чему пѧть Хлѣбѡвъ?

Ижъ пѧ(т)ма Хлѣбы пѧ(т) тисѧчей Х̄с Нарѡду накорми(л).[83]
Пшеницу? Ижъ в(ъ) пшеници Х̄с образъ своегѡ
Воскр(с)нїѧ показалъ: якѡ мови(т) С(т): Іѡан(ъ) Єv(н)листа:
Аще зерно пшеничнѡ па(д) на землю не умретъ, то[84]
єдино //

[27 зв]

єдино пребываетъ: аще ли оумретъ, мнѡгъ плѡдъ
сотворит(ъ); длѧ того жъ, и в(ъ) Памѧте(х) преставл(ь)ши(х)сѧ
пшеницу поставлѧю(т), абысмо мѣли надѣю Воскр(с)нїѧ.
Такъ же и при Тайнѣ Маслѡ с̄вѧтсѧ, Пшеницу
ставлѧют(ъ); абы оумираючїй, мѣлъ надѣю Воскр(с)нїѧ.
Єлей, значитъ Пришествїе Д̄ха с̄тгѡ. Тое жъ пре-
значалѡ: же и с̄тыи Ап(с)лы, мазаху єлеѡ(м) мнѡгїѧ

[79] На полі справа: заха(р) ѳ̄
[80] На полі справа: ма(ѳ): к̄з
[81] На полі справа: ѱа(л): р̄г
[82] На полі справа: ѱа(л): д̄
[83] На полі справа: ма(т): д̄і
[84] На полі справа: Іѡ: в̄і

недужныѧ, и исцѣлеваху.
Що значитъ Бл҃гвлю Г҃а на всѧкѡ времѧ?
Подѧковане, иже смо завше повинны Г҃ду Б҃гу
за всѣ єгѡ добродѣйства, дѧковати.
Що значитъ Бл҃гословенїе?
Вознесенїе Хв҃о: ижъ Х҃с скончивши Тайну ѡ(т) вѣка
сокровенную, и совершивши Дѣло ѡ(т) Б҃га О҃ца єму
врученное; вознес(ъ)сѧ на Нб҃са, якѡ Єv(г)листъ мови(т):
и воздвигъ Руцѣ свои, бл҃г(с)ви ихъ. И бысть єгда[85]
блг(с)вѧше ихъ, ѡ(т)ступи ѡ(т) ни(х), и во(з)ношашесѧ на Нб҃о.
И тыи поклонишасѧ єму. Тому подобае(т), и ѡ(т) на(с),
Честь, и поклонъ: посполу з(ъ) О҃цемъ, и с҃тымъ
Д҃хомъ: н҃нѣ и пр(с)нѡ и въ вѣки вѣкѡмъ,
Аминь.

[85] На полі зліва: лу(к): к҃д за(ч), р҃д

Огляди і рецензії

●

Reviews and Overviews

Наталія Хібеба

Мовні скарби Гуцульщини: говірка села Тюдів

Голянич М. Мовний портрет села Тюдів: Словник у двох томах. Т. 1: А–М. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. 1000 с.

На́ша бе́сіда така́, шо вна плиє́,
та́к ік би на мале́ньких габа́х се колиса́ла

Особливість праці діалектолога – це передусім належний говірковий фактаж для різноаспектного вивчення мовних одиниць говору, тому поява діалектного словника – непересічна подія в науковому світі. Кожен дослідник-діалектолог намагається поповнити свою поличку діалектних словників новим виданням, мати його «під рукою», адже не раз шукаємо по всіх доступних лексиконах потрібне нам слово, намагаючись витлумачити його значення, реконструювати ту чи іншу словоформу тощо. Радіємо, коли маємо таку змогу. Українській діалектології все ще бракує словників та словничків говірки, позаяк потреба їх є нагальною з огляду на те, що наші говори нівелюються, губляться неповторні слова-перлини, забувається самобутня говіркова лексика з відходом у за́світи старшого покоління: *Го́споди, єк то всьо бо́рзо мина́йі* (с. 991), як мовлять у Тюдові.

Тому вітаємо працю професора Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Марії Голянич «Мовний портрет села Тюдів» – першу частину лексикону (літери А–М), який на тисячі сторінках репрезентує мовосвіт однієї з гуцульських говірок. Щоразу, гортаючи сторінки видання такого штибу, подивований багатому мовотворенню українців, а гуцульському – і поготів, тим морально-етичним канонам поведінки Людини, її віковому життєвому досвіду, відбитих у Слові.

Гуцульська говірка села Тюдів, що вперше стала об'єктом дослідження, за словами автора передмови Павла Гриценка, «не потрапила до мереж відомих лінгвістичних атласів, не була відтворена в жодному з діалектних словників чи докладних монографічних описах… це перша спроба ввести в науку ще одну просторову координату мовного розмаїття Гуцульщини, спроба значно удосконалити вже відомі свідчення про гуцульський діалект» (с. 6).

«Мовний портрет села Тюдів» – результат нелегкого, кропіткого дослідження по-справжньому залюбленої в рідне слово його авторки, яка, очевидно, не один рік виношувала цю ідею – закарбувати на сторінках словника мовлення свої батьків, рідних, односельців. Справді, тримаючи в руках це видання, усвідомлюєш подвижницьку працю укладача, попри зайнятість на викладацькій роботі, домашні клопоти, щоденно по слову

наповнювати словник – міркувати над формулюванням значення, доступністю його подання (а подеколи – і не один день). Не маючи змоги особисто знати М. Голянич, зазирнула на офіційну сторінку Прикарпатського національного університету. Виявилося, що пані професор серед галузей мовознавчих зацікавлень – деривато логія, внутрішня валентність слова; семантика слова і тексту, внутрішня форма слова, лінгвістичний аналіз, художній текст, етнолінгвістика – скромно навіть не зазначила діалектології.

Як указує М. Голянич, широкому загалові запропоновано словник говірки села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області, яка виявляє не лише самобутні риси гуцульського говору, а й вплив суміжних – буковинських та покутських (с. 11).

Реєстр словника складають лексеми (*ви́тки*, *дику́нок*) та стійкі словосполучення та звороти (*ви́йти с капари́*; *зари́бна робо́та*; *зба́вити жите́*; *здоро́вий зноси́ та ші кра́шим поновы́*; *їк о́чі ни ви́дют*, *то й душя́ ни боли́т*; *ви́діти тто*, *шо дру́гі ни ви́дют*, *і чю́ти тто*, *що дру́гі ни чю́ют*).

У лексиконі засвідчено слова, які відомі літературній мові (*дни́на* ‘день’, *доли́на* ‘низовина’, *корті́ти* ‘хотіти, прагнути чогось’ та ін.), які відрізняються від літературних на акцентуаційному рівні (*ку́ріти* – літ. курі́ти, *ласті́вка* – літ. ла́стівка, *личько́* – літ. ли́чко, *людина́* – літ. люди́на та ін.), фонетичному (*дрит* – літ. дріт, *ка́шіль* – літ. ка́шель, *крутиш* – літ. крути́ж, *ко́штур* – літ. ко́стур та ін.), словотвірному (*веселиця* – літ. весе́лка, *ви́вмерати* – літ. повмирати, *кру́пчік* – літ. крупинка, *молодіж* – літ. мо́лодь та ін.), граматичному (*літра* – літ. літр, *маках* – літ. маку́ха, *биндзи́на* – літ. бензин, *бутля* – літ. бу́тель та ін.) або ж мають відмінне від літературного значення (*дно* ‘*крав.*, деталь нижньої жіночої і чоловічої білизни’, *лови́ти* ‘давати відчути себе (про мороз)’, *ку́ля* ‘ялинкова прикраса будь-якої форми, зокрема й кулястої’ та ін.).

Чисельну локальну гуцульську лексику репрезентують: *коркоду́ші* ‘алича’, *кра́тка* ‘кольоровий олівець’, *кушмели́ні* ‘висохле лушпиння плодів рослин, зокрема городніх культур’, *лото́чіна* ‘*здеб. мн.* шкварки, отримані із внутрішнього жиру’, *лу́тавка* ‘про вперту («лутаву») особу жіночої статі’, *льо́нцбера* ‘сорт яблук’, *лю́брик* ‘помада’, *Маня́к* ‘прізвисько жителя села’, *ґудзума́рик* ‘товстунець (про дитину)’ та ін.

У говірці села Тюдів засвідчено чималу кількість запозичень (*андуля́ція*, *креде́нц*, *кремпува́тисе*, *льорне́т*, *лю́кер*, *гармі́дер*, *ге́ндель* та ін.).

Будова словникової статті є традиційною для видань такого типу: реєстрове слово (за абеткою), його значення, ілюстрація функціювання. Фонетичні та словотвірні варіанти подано в одній словниковій статті (у дужках): *курішíль* (*куришíль*) ‘дерев’яний предмет видовженої (на кінці округлої) форми, яким мішають кулешу при її приготуванні’ (с. 820); *легíник* (*летíньчік*, *летíничьок*) ‘*зменш.-пестл.* від *лéтінь*’ (с. 834). Синоніми

наведено через відсилач «Див.»: *ку́річій дошь* ‘дрібний короткочасний дощ у сонячний, яскравий день’… Див.: *сліпи́й дошь*, *циган́це ве́ремні* (с. 819); абсолютні синоніми (слова чи усталені словосполучення з ідентичною семантикою) – через відсилач «те саме, що»: *лу́пати очи́ма* ‘те саме, що *диви́тисе бі́лим*’ (с. 871); різні семантичні та стилістичні відтінки відтінки у значеннях, деривати мають вказівки: «похідне від», «зменш. від…», «зменш.-пестл. від» та ін.: *куфа́їчька* ‘*зменш.-пестл*. від *куфа́йка* (с. 823).

Омоніми репрезентовано окремими вокабулами:
ки́тиця[1] 1) ‘суцвіття рослини’; 2) ‘прикраса з кольорових квіток на одязі’
ки́тиця[2] ‘частина весільного обряду, який відбувається в перший день святкового дійства’ (с. 744).

Граматичні ремарки стосуються частиномовної належності слів (*ім., займ., прикм., присл., виг., прийм.*), граматичних категорій числа (*одн., мн*.), роду (при збірних – ремарка *зб*.), закінчення Р.в. іменників; при дієсловах зазначено вид та час. Видові дієслова мають відповідний відсилач до форми недоконаного виду: *засти́ти* ‘*докон. в. до застива́ти*’ (с. 551) чи навпаки – доконаного: *випа́хкувати* ‘*недок. в*. до *ви́пахкати*’ (с. 194).

Словникову статтю доповнюють фрагменти живого мовлення гуцулів – від коротких прикладів до мікротекстів – наративів зі збереженням синтаксичних особливостей говірки, які розкривають контекст функціювання мовної одиниці, особливості реалізації її семантики, зокрема це емоційні оповіді про тюдівські прізвища (*імнє́* (с. 660)), про вибір майбутньої невістки (*і ни поди́в’юсе* (с. 663)), ностальгія за молодечими роками (*мой, шо то бу́ло коли́с* (с. 953)) та ін.

«Мовний портрет села Тюдів» оформлено традиційною українською графікою, нескладові звуки [у] та [і] позначено як [ў], [ї], африкати [дж], [дз] – залігованими буквосполученнями [дж], [дз]. Подовжену вимову приголосних звуків позначено двокрапкою [*л′:*, *н′:*, *ч:*]. Відповідними знаками праворуч угорі біля літер передано м’якість приголосних (′) та пом’якшення (’). Наголос надрядковий. Паузи в мовленні подано за допомогою скісної риски (/). Збережено ? – знак запитання; ! – знак оклику, а також велику літеру.

Значення реєстрових одиниць викладено літературним відповідником (*бу́дзик* ‘годинник’ (с. 101), *лу́шко* ‘ліжко’ (873) (за потреби зазначено нормативний наголос)), описово (*валю́х* ‘про того, хто лінивий, безвідповідальний, кому не довіряють’ (с. 118), *ву́рдитисе* ‘скисати, перетворюватися в грудки при кипіння (про молоко)’ (с. 269)), за допомогою синонімів (*бола́* ‘хвороба, слабість’ (с. 83), *го́рші* ‘чашка, кухоль’ (с. 319)), за допомогою діалектних слів, значення яких розкрито у словнику (*льонтра́чь* той, хто «хо́ди льо́нтра» (с. 874), *макивни́к* ‘завиваний пиріг із маком («рога́льок»)’ (с. 889), *манта́чька* ‘те, чим «мантачют» косу; вузький плоский брусок, яким її гострять’ (с. 894)).

Більшість засвідчених на сторінках аналізованої лексикографічної праці фразем за семантикою і структурою близька до літературних (*ли́кті куса́ти* ‘бути в розпачу, шукаючи виходу зі складної ситуації’ (с. 845), *аш за чє́рево бра́тисе* ‘дуже сміятися’ (с. 39)), частина є локальними (*лиши́тисе їк на ціди́лі ‘згруб., знев*., зазнати невдачі; залишитися ні з чим; залишитися сам на сам із труднощами’ (с. 851), *ломи́ти капелю́х* ‘просити вибачення’ (с. 867), *люба́ ги́рше най ни ка́жу вит чьо́го* ‘про складність переживання кимось почуття любові’ (с. 875), *ма́ти ву́рію* ‘перебувати з кимось у гнівах, сварках’ (с. 902)); деякі може збагнути лише *до́бре тюдивски́й* – хто знає і говірку, і «неписані» закони, за якими живе Тюдів (*лю́тий, ік Мі́ликив пес* ‘*знев., згруб*., дуже сердитий’ (с. 881), *завали́лосе Соки́лске*? ‘те саме, що *завали́вся (завали́ще) світ*?’ (с. 483), *зроби́ти хараманá* ‘те саме, що *зроби́ти а́мбу*; *вульг*., налякати когось погрозою, набити чи вбити’ (с. 631) та ін.).

Фактаж словника ілюструє фонетичні, граматичні, лексичні риси, які є маркувальними для гуцульських говірок, зокрема на місці [а] після м’яких і шиплячих виступає [е] (*лежє́к*), твердість кінцевого [ц] (*каменéц*), збереження давньої м’якості звука [р] у кінці слова (*гу́зарь, калама́рь*), збереження м’якості шиплячих звуків (*калюха́чь, ко́личьок*), у Кл.в. власним іменам властива редукція і зникнення ненаголошених складів (*Васи́, Ива́*), усічені форми питального займенника (*ч’о, ч’ос*), усічений прийменник *до* (*дма́мі, дми́ні, тха́мі*), частка *май* для творення форм вищого ступеня порівняння прикметників та прислівників та ін.

Цікаво простежити мовотворення тюдівців на прикладі дериватів: *гудзи́ця* ‘зад (задня частина тіла людини)’ → *гудзица́чька*, *гудзичє́на*, *гудзи́чіти*, *гудзи́чька*, *гудзица́тий*, *гудзица́чь*; *гудзи́ця, їк дрив’ітня*.

У словнику представлено різні тематичні групи лексики, зокрема: кулінарну (*бараб’у́лінник*, *малинни́к*, *бо́вганка*), медичну (*бі́ганка*, *бо́льфа*, *ка́прі*), ботанічну (*мала́й*, *лі́ска*, *мадриґа́н*), зоологічну (*біли́ця*, *кашéвок*, *кизли́ця*), міфологічну (*анти́пко*, *лісна́*, *літа́виця*, *мара́*), назви одягу та взуття (*байбара́к*, *балахо́н*, *би́та спинни́ця*, *бо́ти*, *ка́пец*), назви погоди та явищ природи (*крутíж*, *ля́павка*, *грим*, *вели́ка слота́*), назви ігор (*є́мка до є́мки*, *гу́си*), назви речей домашнього вжитку та майна (побутова лексика) (*ба́лія*, *бомбéтля*, *ко́фелька*, *ко́шіль*) та ін. Представлена релігійна лексика (*Андре́я*, *громове́ свє́то*), обрядова (*вибива́тисе писанка́ми*, *кри́жма*, *купува́ти* (*скупо́вувати*) *молоду́*, *гріти ді́да*), дитяча (*о́ко*, *бі́жя*, *бобу́х*, *ко́ко*).

Стилістичні та семантичні відтінки мовних одиниць, емоційно-забарвлена та емоційно-оцінна лексика мають відповідні позначки: емоційно-забарвлене (*всє́кий-всіке́нний*, *горівчє́на*), згрубіле (*бе́хнутисе*, *лаба́тий*, *лаба́чь*), здрібніле (*верíтка*), зменшене (*бо́втичька*, *бу́бочька*,

бу́дзик), зневажливе (*лупаки́*, *бе́вка*, *бре́ха*), пестливе (*бліха́рик*, *ко́ска*, *кицю́ня*), співчутливе (*біда́чі*, *каліцу́н*), жартівливе (*вгадачі́*, *вспа́ти*, *дідо́рня*), іронічне (*го́нир ма́ти*, *гріти́се*, *їк ко́ло козу́*), вульгарне (*да́ти в ха́вку*, *да́ти в гук*), лайливе (*ка́львін*, *же́рва*, *ле́стий*, *ва́ріят*).

Про архаїзацію говіркового мовлення тюдівців свідчать застарілі слова (*а́всвайс* ‘*заст*., паспорт’ (с. 28), *ма́нка ‘заст.,* солодкувата роса на листках деяких дерев, кущів’ (с. 894), *вари́ти ба́биці* ‘*заст*., з нар. мед., виготовляти ліки, заварюючи певні складники, у випадку проблем у хворого зі шлунком, з кишківником’ (с. 119)); рідковживані (*а́нцук* ‘*рідк*., чоловічий костюм’ (с. 36), *бга́ти* ‘*рідк*., нахиляти, нагинати’ (с. 50), *бо́вдур* ‘*рідк*., скеля, великий камінь’ (с. 77), *ви́вмикати* ‘*рідк*., посмикати’ (с. 157)).

На сторінках словника авторці вдалося відобразити особливий гуцульський світ у низці форм мовленнєвого етикету, зокрема звертання (*коту́ська*, *лю́де до́брі*, *жи́нко Бо́жя*), привітання (*єк вам се ро́би*, *єк се ма́їш*), прощання (*гостíт здоро́ві*, *дай Бо́же здоро́в’ї*), вибачення (*вибачє́й за сло́во*), похвали (*молодє́ц*), побажання (*абе́с на́рик дождя́в*), прохання про Божу опіку, заступництво (*аби́ Бох дав*, *би Бох бороня́в*), незгоди (*агá йо*, *а́йє́*), привертання уваги (*ачю́й*), завершення розмови (*ве́йси вус*) та ін.

Живе мовлення говірконосіїв реалізують перифрази (*без одно́го волоска́* ‘про лисого’ (с. 52), *би́ти в го́лу* ‘спричинити сп’яніння’ (с. 61), *бíлий по́трюх* ‘легені’ (с. 69)) та евфемізми (*бíда* ‘нечиста сила, гадюка, статевий орган’ (с. 64), *бíла па́ня* ‘смерть’), а також низка прокльонів (*куда́ йдеш, абе́с ни скориста́в, абе́с ни верну́все, абе́с скази́все*; *дни би твої пропа́ли*).

Засвідчено мовні одиниці, формування яких пов’язано з місцевими віруваннями (*видга́шена вода́* (с. 162), *видибра́ти молоко́* (с. 167), *дíвка з зако́рсаними п’є́тами* (с. 397), *кит перейшо́в доро́гу* (с. 745)), із правилами поведінки (*в чюжу́ ха́ту не йде́цце с сво́їми ра́дами* (с. 273), *да́ти бíдному, аби́ тобí ни подава́ли* (с. 353), *за блу́ства їзи́к витпа́де* (с. 480)) та ін.

Вартими уваги є додатки – світлини мальовничих місцевих краєвидів із коментарями говірконосія, який переконаний, що його село – найкраще, а пейзажів – «*кра́ш:их крайиви́диў / йік у Ту́дев’і / нима́ / тики́ нима́*» (с. 969); із цитат-описів виринає цілий ономастичний світ Тюдева: *Соки́лска скала́*, *Си́кавка*, *Че́ремош*, *Та́рночька*, *Малúй Рожéнь*, *Гри́джін*, *Пи́сок*, *За́їзд* та ін. Проілюстровано місцеві хати (с. 979), убрання наречених (с. 995), дружбів та дружок (с. 996), весільних музикантів (с. 998) та ін., а з мовного супроводу «відчуваємо» емоційний стан оповідача – гордість за рідне село: матеріальні та духовні підвалини укладу односельчан, ціннісні орієнтири, їх звичаї і традиції, зокрема вбрання, наприклад, *к’інтар'і*, *шо кра́ш:их не бува́йі* (с. 986), такі, що *кому́ хоч’ ме пасува́ти* (с. 987), *шо ч’ýйіс:е ґа́здоў* (с. 994).

Зачитуючись словником, звертаєш увагу й на тонке чуття гумору гуцулів-тюдівців – у словниковій статті *ква́ндрас* ‘чверть години’ засвідчено таку жартівливу відповідь на запитання «Котра година»: *А тоб’і їкóйі трéба? / за ква́ндрас шéстойі чи ква́ндрас по сéмиї? / їкóйі трéба / тотá бýде* (с. 733); а також захоплюєшся словесними моделями, мовною грою чи каламбурами мовців: *а́льбо дошь, а́льбо сніх, а́льбо бýде, а́льбо ні* (с. 33), *говори́ла, їхала, наді́бала Міхала* (с. 301), *дивува́тисе ді́вом дивéним* (с. 388) та ін.

Високий науковий рівень репрезентації матеріалу говірки гуцульського села Тюдів не лише моделює «мовний портрет» його носіїв, а й забезпечує цінність аналізованого словника для майбутніх різноаспектних студій, «порушує численні нові загальні й часткові питання, відповісти на які можна лише шляхом залучення нового матеріалу, здійснення нових записів діалектного мовлення» (с. 5).

Галина Тимошик

Ad fontes: скарби українських закарпатських говірок у працях Миколи Грицака

Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.

Лексикографічну площину українських діалектологічних студій поповнив перший том «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області» Миколи Грицака.

Це видання побачило світ через майже 40 років по смерти дослідника завдяки скрупульозній праці знаних мовознавців, а зосібна дослідників у царині діалектології, які долучилися до роботи над впорядкуванням, редагуванням, уточненням та підготуванням до друку першого тому лексикографічної праці Миколи Грицака (1908 – †1979). Працюючи над виданням, учені не порушили авторської монолітности праці, однак доповнили та вдосконалили її, надавши наукової стрункости та довершености.

«Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області» зорієнтовані на широку авдиторію реципієнтів – від науковців-діалектологів до спільноти поціновувачів рідного слова. Рецензована лексикографічна праця є унікальним виданням, оскільки, з одного боку, репрезентує крос-темпоральний міжпоколіннєвий зв’язок дослідників,

поєднавши в собі напрацювання укладача, які доповнили й уточнили сучасні вчені згідно із сьогочасними досягненнями української діалектології, а з іншого – містить розлогу інформацію біобібліографічного типу про Миколу Грицака. З огляду на це розуміємо, що завданням упорядників було не лише підготувати до друку лексикографічні матеріали, а й репрезентувати цього дослідника для українського та ширше європейського гуманітарного загалу.

За своїм змістом видання є меморативним та пошанним, адже, окрім власне «лексикографічної» частини, що буде необхідною та цікавою для спеціалістів чи людей, зацікавлених гуманітарною сферою, презентовано життєпис дослідника та означено місце його праць серед діалектологічних студій українських говірок Закарпаття.

У ґрунтовній розвідці «Українські говірки Закарпаття в дослідженнях М. Грицака» (с. 7–14), що вміщена після «Передмови», подано короткий життєпис та розкрито важливі етапи творчої біографії ученого-практика.

Як свідчать матеріали життєпису, Микола Грицак – автохтон, який вивчав (як слушно зазначено у «Передмові») «материнський мовний код» (с. 5), збираючи та впорядковуючи впродовж усього життя лексико-фразеологічний пласт українських говірок Закарпаття.

У рубриці «Список друкованих праць М. Грицака» (с. 19) зафіксовано 21 працю, вісімнадцять з яких опубліковані за життя ученого, три інші – «Латинсько-український словник номенклатури грибів говорів Закарпаття на загальноукраїнському тлі» (передмова та редакція Й. Дзендзелівського) – 1997–1999 рр., «Назви метеорології українських говорів Закарпаття, зібраних М. Грицаком» (упорядник, автор передмови В. Статєєва) – 1999 р., «Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)» (відповідальні редактори Н. Хобзей, Т. Ястремська) – 2008 р. – по смерти Миколи Грицака.

Лексикографічну працю супроводжує стаття «Про видання Матеріалів до Словника українських говірок Закарпатської області М. Грицака» (с. 20–25), яка ідентифікує дві її неоднакові частини. Зокрема йдеться про «Матеріали до словника» (А – К), які дослідник «первісно опрацював», «цю частину праці упорядники доповнили інформацією з картотеки, яка ще не була опрацьована й використана автором» та «вихідні діалектні матеріали (літери Л – Я), яких автор не опрацював у форматі словникових статей» (с. 20).

У передсловниковій частині укладачі охарактеризували графіку, реєстр слів та побудову словникової статті «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області» (с. 20–21), що дало змогу розкрити методологію опрацювання зібраного фактажу дослідником та окреслити обсяг роботи у процесі підготовки матеріалів до видання.

Матеріали, які готував дослідник до друку, містять нерівномірно зафіксований матеріал. Попри задекларовану структуру, статті вирізняються обсягом та повнотою зафіксованого матеріалу, оскільки картки, які підготував Микола Грицак, містять різну за обсягом та повнотою інформацію. Зокрема вони можуть фіксувати: «а) слова з поясненням значення та ілюстрацією чи кількома контекстами слововживання; б) слова з ілюстрацією, зрідка – з кількома контекстами, але без вказівки на його семантику; в) слово з описом значення, але без ілюстрацій вживання в мовленні; г) лише слово без пояснення його значення і без контексту слововживання» (с. 11). Така неоднорідність, безсумнівно, свідчить про завчасно перервану та незавершену працю, яка потребувала б подальших уточнень та доповнень укладача.

Варто зауважити, що низку позначок та нотаток упорядника важко відчитати сучасним дослідникам, оскільки вони мали смислове наповнення у координатах творчої лабораторії упорядника та були зрозумілими тільки йому.

Рубрики «М. Грицак. Сторінки машинопису 1938–1939 рр.» та «Із картотеки М. Грицака» містять 8 світлин із рукописів дослідника (с. 15–18), щоб читачі могли збагнути неоднаковість зафіксованого матеріалу.

Неоднорідність рукописної спадщини Миколи Грицака потребуватиме модерування сформованих та напрацювання нових підходів для її подальшого опрацювання при укладанні нових томів, зокрема йдеться про неопрацьовані діалектні матеріали (Л – Я). Це вимагатиме тривалої та самовідданої праці численних дослідників, які взоруватимуться на життєвий приклад проникливого, принципового та наполегливого дослідника.

Ірина Романина

Поліськими стежками: діалектні тексти із Житомирщини

Єдність у різноманітності. Поліщуки. Навчально-методичний посібник / упоряд.: Мойсієнко В.М., Гримашевич Г.І. Житомир, 2018. 144 с.

Корпус українських діалектних текстів (ДТ) поповнило нове видання – навчально-методичний посібник, основну частину якого формують записи діалектного мовлення. 2018 року Галина Гримашевич та Віктор Мойсієнко із Житомирського державного університету імені Івана Франка упорядкували вибрані студентські діалектні записи, зібрані під час прак-

тики упродовж 1988–2002 років, затранскрибувавши їх для посібника. У виданні на 104 сторінках вміщено тексти із середньополіських та суміжних говірок Овруцького, Олевського, Коростенського, Народницького, Лугинського, Ємільчинського, Малинського, Новоград-Волинського, Радомишльського та Хорошівського районів Житомирської області.

Працю створено в рамках проекту «Єдність у різноманітності. Поліщуки», що, як зазначають упорядники, «мав на меті показати молодим представникам українства […] неповторність Поліського краю. Його мови, фольклору, вірувань і звичаїв, особливостей побуту, місцевої кухні в системі загальноукраїнської культури та національної мови» (с. 3).

Сучасний розвиток мовознавчої науки, спрямованість на міждисциплінарність, розширення її меж потребує формування корпусу діалектних текстів, який відображав би мовлення, систему мови та водночас народні уявлення. «Цеглинкою» до такого корпусу і стало рецензоване видання.

Матеріал записано від мовців старшого віку – 1911–1939 років народження. Тексти паспортизовано: вказано прізвище, ім'я і по батькові респондента та рік народження. Однак, на нашу думку, варто було б подати також прізвища студентів, які записали діалектне мовлення. Діалектні тексти подано фонетичною транскрипцією, щоб якнайточніше відтворити, увиразнити мовний образ ще не достатньо дослідженого Середнього Полісся. Тексти переважно монологічні, великі за обсягом, що особливо важливо для дослідження тексту як складного структурного утворення та вивчення різних мовних рівнів. Важливо, що ДТ не відредаговано, а подано, як живе мовлення: є незакінчені та обірвані фрази, самовиправлення, повтори.

Діалектні тексти як об'єкт дослідження текстології тісно пов'язані з діалектною лексикографією, етнолінгвістичними та фольклорними студіями, які вивчають мовні одиниці, їх семантику та культурний простір. Ґрунтовне вивчення будь-якого рівня говірки неможливе без залучення діалектних текстів, у яких функціюють лінгвістичні одиниці, адже ДТ є «цілісною усно мовленнєвою наративною говірковою одиницею з відносно стабільною, відкритою текстовою структурою» [Литвинова 2010: 6]. У запропонованих діалектних текстах відображено реальні процеси діалектного мовлення, які дають змогу сприймати «текст за модель досліджуваної говірки, покласти його в основу моделювання говірки як системи» [Гриценко 2004: 7]. Саме діалектні тексти, що відтворюють спонтанне мовлення, містять достатню кількість «контекстів, що дають змогу усвідомити, що саме означають розглядувані слова та як саме їх вживають» [Лендау 2012: 200]. Часто лише в тексті можна зафіксувати сполуки і лексеми, які залишилися поза увагою лексикографів чи лінгвогеографів. Наприклад, в аналізованих записах виявляємо такі унікальні

діалектні утворення, як: *|**серце випа|дайе*** ‘хтось сумує за кимось’: *йак йіх не|майе о|дин |м’ес'ац то мо|йе |серце випа|дайе за |йіми* (с. 44); ***з йо|го ру|к’і*** ‘з його сторони’: *пр'і|йêхали^{і} до нас на ве|с'êл':е // лу|деї ба|гато з йо|го ру|к’і пр'і|йêхало* (с. 84); ***ўзу|ван':а*** ‘взуття’, ***ўде|ван':а*** ‘одяг’: *но м’і йак в’ірос|тал'і / у нас ўзу|ван':а не бу|ло / н'і ўде|ван':а* (с. 88) тощо.

Діалектні матеріали віддзеркалюють світобачення інформанта – носія говірки. Однак ДТ передає не лише спосіб мислення індивіда, що належить до конкретного етносу, а й відображає дух мови, спосіб національного мислення. Діалектний текст залучає до наукового аналізу комплекс відомостей, які називають національною картиною світу, порушує фундаментальну проблему взаємозв’язку мови і культури. Крізь призму ДТ доцільно вивчати й мовні елементи, і культурно-семіотичний простір.

Діалектні тексти аналізованого посібника містять інформацію про:

- традиційну матеріальну культуру поліщуків: *там ткат к|росна йа|к’ійе / да нам спод|н'іци^{і} |ти^{і}йе тч’і полот|н'ан'и^{і}йе // с|тал'і м’і хо|д'іт по |ти^{і}йе |йагоди^{і} / тоўк|л'і |ти^{і}йе |йагоди^{і} / кра|с'іл'і те полот|но / |ш’іл'і спод|н'іци^{і} полот|н'ани^{і}йе* (с. 67);
- духовну культуру, зокрема звичаї: *у |чистиї чет|вер іш|ли по о|гон' // ну наб|рали |ц'ого ог|н'а* (с. 17); *от в’ес|на / в’ес|на йде / то м’і не |може’м дож|дац:а / ко|л'і ц'е ўже та ко|л'і ц'е ўже |буде благо|в’êшчан':е / бо ўже |пос'л'е^{а} благо|в’êшчан':а / то ўже спо|вайут' надво|р'ê* (с. 82); *с'о|годн'і* (на Андрія) *гу|кайут' |дол'у // |в’ійди^{і} над|вôр і гук|ни^{і} //|дол'у / мо|йа |дол'у / де ти^{і} йе* (с. 85); а також:
- повір’я: *у нас та|к’і |об’ічаї / у йа|к’і ден' ро|ди^{і}ўса / у та|к’і ден' не |м’ійуца … і голо|в’і |даже не |м’ійут* (с. 95);
- приказки: *а то го|ворат / л'у|ди^{і}на |гор'е п’ер'еж’і|ве / а |розкош’і н'і|кол'і не |може п’ер'е|ж’іти^{і}* (с. 94); *бо |д'еўчина так йак пла|ток |бйели / хто |небуд' воз'|ме да |руки обот|ре / то ї ўже і |видно |буде* (с. 38).

Тематика аналізованих текстів різноманітна – побут селян, господарювання, народні промисли, розповіді про особисте життя інформантів, долі їх близьких, філософські роздуми-спостереження про швидкоплинність життя, а також про зміни у природі. Цікавими є ДТ про нечисту силу, відьом, які вміли відбирати молоко в корів (с. 26–28), а також про кари за гріх (наприклад, про чоловіка, який переслідував жінок, не давав їм ходити до церкви, а за це згодом, на думку респондентів, Господь покарав його хворобами (с. 17)). У праці також є фольклорні тексти, здебільшого це пісні, які супроводжують різні етапи весільного обряду (с. 10–12, 86–87), родинно-побутові пісні (с. 21, 59, 78, 89, 91). Уважаємо, що ці тексти можуть цікавити не лише діалектологів, а й етнологів, фольклористів, проте роботу із записами дещо ускладнює відсутність тематичного покажчика.

Варто також було б додати словничок діалектної лексики, ужитої в розповідях, адже посібник призначений і для нефахівців: учнів, студентів.

Досліджуючи діалектне мовлення за допомогою тексту, можна, з одного боку, вивчати всі мовні рівні говору, виявляти діалектні явища, а з іншого – фіксувати для нащадків унікальне мовлення наших прабатьків. Евристичність діалектних текстів незаперечна, оскільки вони відображають позалінгвальну дійсність. Передусім вони цінні як тексти усної історії, які устами очевидців нагадують про такі події XX ст., як прихід радянської влади (*ко|лис' по |вос'меро / по |дес'ат' д'е|теї бу|ло // а ў |бат'ка то |четверо / то з |бат'ка сме|йалис / о / та|к'і бага|тир / та |тол'ко |четверо д'е|теї / йак ти сво|йе доб|ро по|д'êлиш // аж с|тало / це ўже ц'а со|в'ецка ўласт' / да с|тали розку|лачуват' / да с|тали роз|гонит' / да стали роз|грабл'ат' / да ми ос|талиса та|кими ўже ни|йакими* (с. 45)); Голодомор (*т|р'іцат |трейт'і / |тр'іцат чет|верти| // ц'ійê ўс'ê го|да буў |дуже |с'іл'но в'е|л'ік'і / у цеї |голод про|пало // у нас із недос|татку у|м'ер брат од|нен'к'і і сест|ра // по|м'ер наш і |бат'ко* (с. 94)); усі трагічні події Другої світової війни (примусові роботи, німецький та радянський фронти), повоєнну дійсність (*да|ваї |к'ін'ми о|рат' / ж'ін|ки |мали ко|рови // ну і запр'а|гайут' ц'і ко|рови / а|ле ж пома|лен'ку ми о|рали / а во|ни ско|родили ц'і ж'ін|ки* (с. 63)).

Посібник надзвичайно важливий і з огляду на те, що аварія на Чорнобильській АЕС, евакуація та розселення місцевого населення призвели «до глибоких демографічних змін у межах середньополіського діалекту, який як діалектна цілість перестав існувати» (с. 6).

До видання додано фотографії сільських хат, церкви, жителів краю в народному вбранні, що візуалізує звуковий компонент текстів. Друга частина посібника містить есеї учасників проекту після перебування на Житомирщині (с. 117–141).

Записи текстів живого говіркового мовлення поліщуків, безперечно, є цінним набутком української діалектології, адже вона поповнила діалектологічну емпіричну базу, що сприятиме розвиткові подальших наукових досліджень.

Література

Гриценко 2004 – Український діалектний фонофонд / упоряд.: П.Ю. Гриценко; Ін-т укр. мови, Уман. пед. ун-т ім. П. Тичини. Київ, 2004. 168 с.

Лендау 2012 – Лендау С.І. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / пер. з англ. Київ: К.І.С., 2012. 480 с.

Литвинова 2010 – Литвинова Н. Структурно-семантичні параметри висловлення в діалектній оповіді: автореф. дис. … канд. філол. наук. Луганськ, 2010. 19 с.

Ірина Черевко

Фразеологічний доробок Анатолія Свидницького

Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / укл.: Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.

Зацікавленість мовознавців образними висловами як джерелом розкриття національної культури в художніх творах письменників не викликає здивування, оскільки саме завдяки фразеології надовго зберігаються найкращі зразки індивідуально-авторської майстерності. Прикладом цього можуть слугувати наукові розвідки Л. Авксентьєва, Н. Бабич, Л. Скрипник, В. Ужченка, В. Чабаненка, Ю. Прадіда, ґрунтовні дослідження фразеології художніх творів О. Вишні, О. Довженка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха та ін. Однак в українському мовознавстві бракує саме лексикографічних праць мови письменників, у яких було б сконденсовано стійкі виражальні засоби, характерні саме для конкретного майстра слова.

2019 року мовознавці з Кам'янця-Подільського Борис та Наталія Коваленки видали унікальну працю – «Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник», поставивши собі за мету описати значення стійких сполук у мовознавчій парадигмі А. Свидницького на матеріалі його художніх та фольклорно-етнографічних творів, порівняти їх з одиницями фразеологічного словника української літературної мови, зіставити з рукописами автора й з академічним виданням творів. Те, що автори обрали творчу спадщину саме А. Свидницького, не є випадковим, адже письменник – їхній земляк, подолянин, який, незважаючи на своє коротке життя (37 років), заявив про себе в літературному колі 50–60-х рр. XIX ст., дебютував у різних жанрах (пісні, оповідання, фольклорно-етнографічні нариси), а також записав велику кількість народних пісень, легенд, народних обрядів, цікавився демонологією. Саме словник Коваленків дає змогу зафіксувати різні за структурою фразеологічні одиниці (ФО), якими послуговувався письменник, демонструючи багатство народного мовлення подолян. Це і стійкі словосполучення (*розв'язати губу* (с. 81), *носом запороти* (с. 193)), і речення (*душа на мірі стала* (с. 111), *попалася мишка в котячі пазурі* (с. 177)), і прислів'я та приказки (*бачили очі, що купували* (с. 206), *хай тому тяжко, кому весело* (с. 324)). Понад пів тисячі фразеовживань укладачі розташували за абеткою стрижневих компонентів, водночас за стрижневим принципом вирази введено й витлумачено за першим іменником у складі ФО, а за його відсутності – на слова інших частин мови

в такому порядку: дієслово (присудкове слово), прикметник, займенник, числівник, прислівник. Структура реєстрової статті містить: 1) заголовне слово; 2) реєстровий фразеологізм та його варіанти (♦); 3) тлумачення семантики фразеологізму у творах; 4) фразеологізм-відповідник, який фіксує академічний «Фразеологічний словник української мови» (ФСУМ); 5) тлумачення; 6) ілюстративний матеріал; 7) паспортизацію фразеологізму (із вказівкою назви твору та сторінки (за академічним виданням творів А. Свидницького)); 8) ілюстративний матеріал, узятий із рукописів письменника. Приклади з літературної мови наведено через відсилач *пор*. Варіанти й факультативні компоненти ФО наведено у круглих дужках. До прикладу, на с. 309:

СОН

♦ **Сон не бере (не взяв)** *кого* – Не спиться; пор.: **сон не бере́ / не взяв** *кого і без додатка.* Кому-небудь не спиться. **Не бере́ться сон** [ФСУМ 2: 843].

І Антосьо вийшов, – і ***сон його не бере****, – став на порозі, взявся в боки. Любoрацькі, с. 145.*

(Рукопис) И Антосё выйшовъ, – и ***сонъ ёго не бере****, – став на порози, взявся въ бокы.*

Само собою, коли починається думати, то ***сон уже не возьме.*** *Любoрацькі, с. 204.*

(Рукопис) Само собою, колы почынаетця думаты, то ***сонъ уже не возьме.***

Іноді бувало кажуть, що вони на моїм місці давно спали б як побиті, а мене то й ***сон не бере.*** *Відьми…, с. 413.*

(Рукопис) Иноді бувало, кажуть, шо вони на моїмъ місці давно спали бъ якъ побиті, а мене й ***сонъ не бере.***

Щодо інверсійних варіантів, то їх укладачі не подали, хоча їх можна віднайти у творах А. Свидницького. Зокрема на с. 132 під реєстровим словом **ЗЛІСТЬ** до ФО **злість зігнати** *на кому* у значенні ‘мститися не тому, хто викликав невдоволення, гнів, а кому-небудь іншому’ подано ілюстративний матеріал, у якому зафіксовано інверсійний варіант **зігнати злість**, але його не виокремлено у вокабулу.

Відсилач *див.* у лексикографічній праці скеровує читача до відповідної реєстрової статті, де подано значення ФО, наприклад:

КУЦА

♦ **Дасть Бог, що й куца вивезе** ***див.*** **БОГ** (с. 163).

РЕМІНЬ

♦ **Наче теля ремінь жвакає** ***див.*** **ТЕЛЯ** (с. 248).

Якщо відповідної стійкої сполуки немає у «Фразеологічному словникові української мови» (це не поодинокі випадки), Б. та Н. Коваленки

подають власні тлумачення. Наприклад, на с. 259 під реєстровим словом **РОТ** зафіксовано три ФО, дві із яких не зафіксовано у ФСУМ: **аж рот роззявити** ‘дуже уважно слухати; з цікавістю, з великим захопленням’; **рот як у голого вороняти** ‘дуже великий’.

Віднайдемо у Словнику також пояснення й А. Свидницького, і укладачів незрозумілих читачеві слів, що входять до структури ФО, наприклад.:

- ♦ **Коли хочеш алілуї, то руку вгобзи** (тут: вгобзи, вгобзити – позолоти, позолотити) – Плата за які-небудь послуги або винагорода за щось; хабар. (Пояснення А. Свидницького: Переверняна прыповистка: вгобзы, то дасть тоби аллылую) (с. 9).
- ♦ **Вп’ятися в барки** *кому* – Хапати за бороду (груди) під час сварки, бійки… (Пояснення А. Свидницького: Баркы – видъ бороды. Передня часть, що пидъ шыею, всякои одежыни, похибна въ бійци, якъ хочешъ збороты. Отъ и зветця вона баркы) (с. 11).

Цікавими у праці є зафіксовані стійкі ендемічні сполуки, які вживають лише в певному регіоні й особливо потребують пояснення, наприклад: *ловити жупчики* – ‘бути неуважним; спати на заняттях’ (с. 170), *щоб губа не вакувала* – ‘говорити, розмовляти, спілкуватися, щоб швидше збіг час’ (с. 84).

Значне місце у словникові відведено численним компаративізмам, адже за їх допомогою можна точно схарактеризувати якесь явище, ознаку чи дію: *як у гармати* (с. 51), *як курчата від шуляка* (с. 162), *мов (наче) з рукава* (с. 239). При таких сполуках можемо побачити позначку *зі сл.* (ідеться про супровідні слова, у сполученні з якими стійка сполука може реалізувати своє значення), а саме: ♦ **Наче бісером сипати** – *зі сл.* говорити, казати, балакати *і т.ін.* Гарно говорити (с. 15).

Завдяки зіставному та порівняльно-історичному методам, які застосували Б. та Н. Коваленки при укладанні словника, нам вдалося не лише віднайти загальномовні та індивідуально-авторські ФО, а і простежити, як стійкі сполуки, передаючись від покоління до покоління можуть зазнати не лише змін у структурі, а й також:

1) зберігати ідентичне значення впродовж кількох століть; пор.: ФО **зуби з’їсти** *на чому* фіксує одне і теж значення в сучасній українській мові та в А. Свидницького – ‘мати великий досвід, знання у чому-небудь’ (с. 134); ФО **світити в очі** *кому* – ‘підлещуватися до кого-небудь’ (с. 204) та ін.;

2) ставати багатозначними: ♦ **Взяти верх** – Перемогти; пор.: **брати** (рідко **одержувати**) / **взяти** (рідко **одержати) верх (гору)** *над ким - чим.* 1. Виявлятися сильнішим від кого-, чого-небудь; переважати когось. 2. Перемагати, переборювати, долати кого-, що-небудь. 3. Підкоряти своїй волі, розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; верховодити. 4. Пере-

вершувати кого-небудь чимсь, мати перевагу перед ким-небудь у чомусь [ФСУМ 1: 55] (див. с. 27);

3) змінювати семантику: ♦ **Зуб на зуб стинати** – Сваритися, зчиняти лайку; пор.: **зуб на зуб не попадає.** Хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку [ФСУМ 1: 347] (див. с. 135);

4) набувати антонімійного значення: ♦ **Тільки помий не ллють** *на кого* – Не звинувачувати когось у чомусь; пор.: **виливáти (лити) / вилити помиї** *на кого, грубо.* Ганьбити, заплямовувати кого-небудь, звинувачуючи в чомусь осудливому [ФСУМ 1: 93] (с. 236) та ін.

Отже, рецензований словник «Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького» Бориса та Наталії Коваленків можна назвати фундаментальним виданням, яке посяде належне місце в українській фразеографії і дасть поштовх до укладання повного словника мови А. Свидницького.

Ірина Черевко

Образні вислови з Поділля

Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

Природа фразеологізмів найповніше розкривається в усному діалектному мовленні, тому важливо укладати фразеологічні словники, які б представляли фразеологічний матеріал із трьох наріч української мови. На сьогодні відомо понад 10 таких лексикографічних праць, авторами яких є Г. Аркушин, З. Мацюк, Г. Доброльожа, В. Чабаненко, В. та Д. Ужченки, Н. Кірілкова, Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк та ін. Заслуговують на увагу праці фразеолога з Кам'янця-Подільського Наталії Коваленко, яка не один десяток років присвятила збиранню та дослідженню фразеологічних одиниць (ФО) із Поділля. Спочатку це була кандидатська дисертація на тему «Фраземіка говірок Західного Поділля» (2001), у якій описано фразеологізми названої території, звернено увагу на їх моделювання, а отже, і на численні варіанти місцевих висловів. Згодом, 2011 року, зацікавлення п. Наталії діалектними пареміями з рідної території, котрі вказують на вміння мовця по-особливому сприймати довкілля, зреалізувалося в книжку «Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини». Будучи фразеологом-діалектологом, фразеографом, дослідниця поставила собі за мету зібрати та зафіксувати

максимальну кількість ФО подільських та суміжних із ними говірок з усіма наявними варіантами, синонімними рядами, полісемією, які «мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими рисами, … виявляють … розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами» (с. 6). Цю мету вдалося втілити Наталії Коваленко, і 2019 року в Кам'янці-Подільському було видано «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок», який фіксує аж 7 500 ФО із варіантами. Ця книжка – результат багаторічної праці, адже довелося впродовж 1995–2018 рр. зі спеціально укладеною програмою об'їхати 516 населених пунктів Поділля (східні райони Тернопільщини, південні райони Хмельницької області та Вінниччини) і суміжжя (Чернівецька область, західні райони Тернопільської області, північні – Хмельницької). Цінним є те, що авторка залучила до праці фразеологізми з Поділля, узяті із джерел середини XIX – початку XX ст., а саме: із записів Б. Грінченка, М. Левченка, М. Номиса, А. Свидницького, І. Франка, К. Шейковського. Це дало змогу максимально охопити фразеологічний матеріал досліджуваної території, який «яскраво відбиває мовний колорит подільського говору» (с. 11).

Розуміючи, що «словники фразеологізмів говорів мають особливі параметри опису одиниць, відбір матеріалу, декодування фразеологічного значення, інтерпретацію емоційно-експресивних значень» (с. 4), Н. Коваленко будує реєстрову статтю наступним чином: 1) реєстровий фразеологізм; 2) запис фразеологізму фонетичною транскрипцією (сучасні записи); 3) тлумачення семантики; 4) у круглих дужках скорочена назва населеного пункту, де було зафіксовано стійку сполуку; 5) засвідчені варіанти фразеологізму (фонетичні, морфологічні), які подано через виділену скісну лінію. ФО розташовано за абеткою стрижневих компонентів й одночасно за стрижневим принципом вирази уведено й витлумачено за першим іменником у структурі ФО, а за його відсутності – за словами інших частин мови в такому порядку: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. Така фіксація дасть змогу зіставити різноструктурні стійкі сполуки з однаковим опорним компонентом. Якщо є фонетичні чи граматичні варіанти, то першу ФО у словникових статтях подано повністю, а в інших – повторюваний компонент заміняє тильда (~). Наведено і граматичні зв'язки фразеологізму. Для зручності користуванням словником запроваджено відсилач *див.*, до прикладу:

НЕРВИ

грати на нервах ***кому*** [*г'рати на 'нервах*] 'дошкуляти' / ~ **нєрвах** [*г'рати на 'н'ервах*] / ~ **нерви** [*г'рати на 'нерви*] (с. 218).

СІЛЬ

Сипати сіл в рану *див.* СІЛЬ (с. 289).

Також ми зауважили, що через скісну лінію у словникові подано не лише фонетичні та граматичні, а й інверсійні варіанти ФО, наприклад: **ноги тягнути** / **тягти ноги** ‘повільно йти, не поспішати’ (с. 229); **язиком ляпати** / **ляпати язиком** ‘базікати, дуже багато говорити’ (с. 401).

Іноді лексикограф не дотримується наведених правил фіксації варіантів ФО у словниковій статті, зокрема окремо, не через скісну лінію подано фразеологізми: **дати на Боже** та **подати на Боже** у значенні ‘змилосердитися’ (с. 41); ФО **збитися з сил** та **збитися з сили** у значенні ‘втомитися’ (с. 323) та ін. Також варто було б у словникові виділити факультативні компоненти ФО, які ми не раз спостерігаємо, наприклад, під вокабулою **КАМІНЬ** у значенні ‘заспокоїтися’ зафіксовано два фразеологізми: **як камінь з душі** та **як камінь з душі впав** (с. 151). На нашу думку, через те, що компонент *впав* є факультативним, ці дві сполуки варто було б не розділяти, а об’єднати в одну словникову статтю. Це ж стосується фразеологізмів **йти, як возом сунути** та **сунути возом** у значенні ‘йти, не оминаючи нікого й нічого’ (с. 54) та ін.

Детальний огляд лексикографічного матеріалу дав нам змогу помітити, що ФО властива полісемія, наприклад: **задерти ноги** 1. ‘лежати’. 2. ‘впасти’. 3. ‘померти’ (с. 226); **кліпати очима** 1. ‘дивитися’. 2. ‘здивуватися’. 3. ‘розгубитися’. 4. ‘не розуміти’. 5. ‘не знати чогось’ (с. 240). Оскільки появу нових значень зумовлено словесним оточенням, то варто було б подати у словнику ілюстративний матеріал. Зафіксовано також незначну кількість фразеологічних омонімів, оскільки фразеологічна омонімія менш поширена, ніж полісемія, наприклад: **скреготати зубами** ‘сердитися’ – **скриготіти зубами** ‘дуже змерзнути’ (с. 144); **прийти до розуму** ‘дорости’ – **прийти до розуму** ‘порозумнішати’ (с. 297). Зіставити можна і фразеологічні синоніми та антоніми. Перші – близькі за семантикою, але різняться образною структурою, компонентним складом, емоційно-експресивним забарвленням (**купатися в багацтві**, **попасти в багацтво** ‘заможно жити’ (с. 28); **одоліла старість** *кого*, **прийшла старість** *до кого*, **увійти в старість** ‘постаріти’ (с. 346)), другі – мають протилежні значення за наявності загального семантичного компонента (**прибавити вагу** ‘поправитися’ – **слинути у вазі** ‘схуднути’ (с. 48); **з’явитися на світ Божий** ‘народитися’ – **забратись на той світ** ‘померти’ (с. 312)).

Зі словника можна помітити, що в усному мовленні подоляни вживають чимало стійких порівнянь, влучних та образних висловів, які свідчать про спостережливість мовців, відображають особливості їхнього життя й побуту, наприклад: **холодний, як крига** (с. 177), **як муха в Спасівку** (с. 213), **любить, як пес цибулю** (с. 381). Це ж стосується прислів’їв та приказок, у яких акумульовано народну мудрість і які надають мовленню емоційності, як-от: **дурень думкою багатіє** (с. 114), **їж пиріг з грибами,**

держи язик за зубами (с. 141), **обіцянка цяцянка, а дурневі радість** (с. 234).

Цінним у праці є «Словник діалектних і малозрозумілих слів», у якому витлумачено, уточнено однозначні й багатозначні лексеми, омоніми; наведено їх також можливі варіанти, запозичення з інших мов, подано й стилістичні ремарки, зокрема:

БАРИЛО (БАРІЛА) – невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками, стягнутими обручами (с. 404).

ГОЙ – *зневажл.* у мові євреїв – неєврей (с. 405).

ОБРІК[1] – *розм.* дрібно посічена солома з вівсом, дертю і т. ін. для годівлі коней (с. 406).

ОБРІК[2] – *заст.* урочиста обіцянка, клятва; моральне зобов'язання (Там само).

ПИСОК – *розм.* 1) те саме, що **обличчя** // *вульг.* потворне, бридке обличчя; 2) те саме, що **морда**; 3) *діал.* рот (с. 407).

ЩЕРБАКИ – зуби (с. 409).

Рецензований словник Наталії Коваленко – результат тривалої та копіткої праці, яка ілюструє багатство і своєрідність образних засобів у мові подолян. Він, безперечно, є значним внеском у діалектну фразеографію, важливою лексикографічною працею, що стане в нагоді не лише мовознавцям, а й усім поціновувачам української мови.

Володимир Галайчук

«Аж ніт чоловік за стіл не сідат, аж у неділю не є борща…»

Скарби українських говорів: тексти про борщ / відп. ред. Н. Хібеба, В. Лєснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 320 с. (серія «Діалектологічна скриня»).

Борщ червоний, зелений, білий, чорний, борщ весняний і літній, гарячий і холодний, святковий і буденний, скоромний («порзний») і пісний, навіть «нізчи́мний» (узагалі без заправки), борщ зі щавлем, кропивою чи лободою, із «вушками», «крепликами», галушками, рибою чи грибами, – це далеко не повний перелік основних лише характеристик страви, якій присвячено збірник текстів за редакцією Наталії Хібеби та Валентини Лєснової.

Ідея збірника текстів про борщ, як зазначають редактори (а водночас автори змістовної передмови), належить світлої пам'яті Наталі Хобзей. Дослідниця прагнула об'єднати цією темою всі терени України, адже, попри розмаїття рецептів, борщ українці варять скрізь. І варто зазначити, що ідея спрацювала якнайкраще: окрім представлення більш ніж півтори сотні текстів, що репрезентують автентичне мовлення українського діалектного континууму, збірник також залучив сімдесят експлораторів із різних наукових і науково-педагогічних установ України.

У багатьох сім'ях борщ, дійсно, належить до найулюбленіших страв. Показовим можна вважати твердження однієї з респонденток, мовляв, «*ў мо́йуї с'ім'йі́ борщч бы і ка́жджыї дин' вари́ти мош / бо муї́ чулув'ік ду́же стра́шно л'у́бит' тот борщч // но обовйазко́во у нид'і́л'у ото́ ма́йе бы́ти борщ / бо аш н'іт чулув'ік за стул не с'і́дат / аш у нид'і́л'у нийе́ борщча́*» (с. 36).

Здебільшого наведені у збірнику тексти стосуються рецептури приготування борщу. До того ж, на відміну від багатьох «давніх рецептів», якими наповнені теперішні кулінарні книги, респонденти часто пропонують традиційні варіанти: наприклад, для закислення борщу додавати не оцет, а журавлину, сушені сливи, вишні, груші тощо. Відтак книга має непересічне значення й для етнологів, адже традиційне харчування (нарівні з житлом та одягом) є одним з етноідентифікаторів.

Привертають увагу часом лише згадані, а іноді й детально описані у збірникові випадки обрядового приготування борщу на хрестини, весілля, поминки, Святвечір. Зокрема на Іршавщині вказували, що «*че"рво́ныї борщч йі́ли не" лише́ / йак про́сту стра́ву / аї на Руздво́ / сва́д'бу / христи́ны / по́хорон*» (с. 25). На Хустщині «*каза́ли у даўнину́ / шчо шче роби́ли борщ на по́хорон чи на хре"сти́ны // но то ўже маї переїшло́ / тепе́р ро́бл'ат / но не" ўс'і*» (с. 50). На жаль, у текстах відсутня детальна інформація про приготування борщу на хрестини, натомість інші теми висвітлено досить повно.

Промовистим свідченням того, що на бойківському весіллі гостям традиційно подавали борщ, є присвячена цій страві весільна «латканка» з Турківщини:

фа́йниї бо́ршчик / фа́йниї /
гу́с'а с'а вари́ло /
то ми бо́ршчик висерба́ли /
а гу́с'а ходи́ло (с. 82).

У весільному ритуалі Хустщини засвідчене випробування молодого переперченим і пересоленим борщем: «*йе шче / мо́же / ї см'ішны́ї ото́ ў нас обр'а́д / коли́ хло́п'іц' ідé сва́тати д'і́ўку та мы варимé сис' борщч // кладимé ў н'о́го ду́же мно́го попру́ о́строго / со́ли / ду́же си́л'ныї такы́ї бы быў / го́стрыї си́л'но / да́ле дайемé тому́ лиг'ін'о́ви / фат'о́вови / йі́сти*

то́го боршча́ // аш ун го із'і́ст / ус'ы́ї́ борщ / туды́ мош за н'о́го дава́ти д'і́ўку / туды́ ун го́дныї́ л'із'і́н'» (с. 36–37). Страва в цьому випадку нагадує відомий із літературних джерел так званий «мудрий борщ», яким товариство начебто випробовувало молодих козаків.

Неодмінним складником весільного ритуалу українців було оцінювання невістки як майбутньої господині: чи вміє підмастити піч, замести в хаті тощо. Як свідчать опубліковані у збірникові записи, схоже, відданицю могли випробовувати ще на передвесільному етапі. Чи бути весіллю – залежало від її вміння зварити борщ: «*куї́ йа шче бы́ла мала́ та ми^{i}н'і́ мо́йа ба́бка роска́зовала / шчо куї́ с'а хло́п'іц' хо́т'іў жини́ти та куї́ ішо́ў знако́мити сво́йу молодиц'у́ із бат'ка́ми та то^{y}ту́ молоди́цу застаўл'а́ли роби́ти борщ // аш она́ не зна́ла роби́ти го та не дозвол'а́ли сы́нови жи^{e}ни́тис'а на туї́ д'і́ўц'і // каза́ли / шчо она́ не^{u}тр'і́бна не^{u}в'і́ска бу́де*» (с. 37). Очевидно, про дещо трансформований звичай такого випробування на «світа́нках», під час яких відбувалося знайомство між сватами, ідеться і в іншій розповіді, хоча, як можна зрозуміти з опису, страву готувала не сама відданиця, а її мати: «*она́ пока́зуйе / шчо борщ у не́йі са́миї до́бриї і йіїі́ д'іти́на зна́йе роби́ти таки́ї са́миї*» (с. 50).

Про ритуальну значущість борщу на поминках найповнішою є розповідь із Хустщини: «*йе ў нас обр'а́д / его́ чил'а́дник йак умре́ та на сорока́выї дин' мы му́симе зварі́ти борщ // борщ ото́ с'а варі́т у помина́л'ныї об'і́д // варі́т'с'а бес кры́шкы / па́ра ма́йе із то́го горниц'а́ іти́ гур'і́ йак ота́ па́ра т'і́че гур'і́ / ото́ та́к ўта душа́ утхо́дит уд нас*» (с. 36). Те, що «*с па́роў уд боршчу́ в'ідл'іта́йе до ра́йу душа́ ме́ртвого*», засвідчують і інші наративи із Закарпаття (сс. 24, 29, 36, 59); у збірникові згадано про звичай варити борщ «на похорон» і на Поділлі (с. 130).

У низці текстів ідеться про звичай варити борщ на Святвечір перед Різдвом: готували буряковий борщ (сс. 92, 95), борщ із «вушками» (с. 28), із грибами (сс. 37, 96), із «кількою» (с. 243–244). Очевидно, на Святвечір страва виконувала ту ж функцію, що й часто на поминки: пара від борщу призначалася душам померлих.

На Хустщині на Святвечір пригощали борщем колядників. Частували всіх: «*за старо́ў тради́ц'ійоў / йаку́ шче коли́с' даўни́м-даўно́ роска́зувала мен'і́ мо́йа ма́ма / а ма́м'і ййі́ ма́ма / шчо ўс'іх кол'адніку́ тре́ба поче^{u}стова́ти тар'і́лкоў боршча́*». І хоч траплялося, що дехто відмовлявся, обов'язково борщу мали поїсти ті, що приходили першими: «*пе́рш'і обовйаско́во ходи́ли хло́пчикы / но та пе́ршиї маў то́чно с'і́сти та зайі́сти борщ / обы́ маї мно́го кол'адніку́ бы́ло таї обы́ Руздво́ фа́їно пруїшло́*» (с. 49).

Звичай прикметний тим, що перші колядники у суті своїй прирівнювалися до так званих «полазників», від яких, як вірять, залежить добробут

господарства впродовж року. На користь цього твердження свідчить те, що першими мали прийти саме хлопчики, адже вважали, що вони приносять удачу. Частування ж для «полазника» обирали невипадкове: пожива водночас призначалася для пошанування душ померлих, щоб забезпечити їхнє сприяння. Відтак і борщ у цьому випадку потрібно трактувати як ритуально марковану страву.

Важливе значення борщу в календарному контексті засвідчено ще в кількох випадках: на Закарпатті борщ із молодим щавлем їли на другий день Великодня (с. 31); на Степовій Україні борщ варили у «житнєвий понеділок» (очевидно, у «жилавий» – перший понеділок Великого посту) (с. 262); борщу не варили на Главосіки (с. 66), адже буряк та капуста за формою нагадують голову, а різати їх у цей день заборонено; капусту для борщу разом з огірками заквашували до Покрови, звідки приказка: «*до Покро́ви д'і́жка ква́су дожна́ бут' здоро́ва*» (с. 223).

Матеріали книги є цікавими й з огляду на інші моменти. Скажімо, апелюючи до опонента, що завдає немотивованої, на думку людини, кривди, казали: «*ци йа то^{у}б'і́ мижу́ прооро́ў / ци йа то^{у}б'і́ ў боршч напл'у́ваў*» (с. 37). Цей вислів засвідчує неабияку значущість борщу, адже спаплюження страви згадане нарівні з одним із найважчих у традиційних звичаєво-правових стосунках злочинів.

Борщ (як страву, що не потребує проціджування) солили освяченою сіллю, примовляючи при цьому: «*с'і́л':у / с'і́л':у посипа́йу / поко́ї с'емйі́ возўрашча́йу*» (сс. 71–72), – відтак він набував значення оберега.

Життєвим гумором пронизані наведені у збірникові розповіді про те, як свекруха намагалася зганьбити невістку, досоливши борщ, який вона зварила; як на прохання жінки додати до борщу приправи чоловік укинув туди дріжджів (с. 37). Народний гумор виявляється в застереженні давати до борщу багато сметани: «*с'м'ійу́ц':а на́ш'і стар'і христ'а́ни / шчо мно́го сме^{и}та́ны у боршч не^{и} кладу́ / бо у но́гы з:абе́ш / бо сме^{и}та́ни мно́го не^{и} бы́ло*» (с. 62). Зауважуючи, що борщ із м'ясом смачніший, аніж пісний, жартома казали, мовляв, «*не м'іша́ло би / шобу́ там йака́с' нога́ зал'і́зла*!» (с. 86).

Звісно, книга не охоплює всього масиву пов'язаних із борщем відомостей. Скажімо, у наведених наративах не згадано про борщ в обрядах викликання чи припинення дощу, про «розхідний борщ» на весіллі тощо. Але, власне, такого завдання упорядники перед собою й не ставили.

На завершення варто додати, що згідно з легендою з Тячівщини, перший у світі борщ став результатом колективної творчості: люди потроху докидали до не відомої ще страви, хто що мав, доки «*таке́ фа́йне шчос' зварі́ло*» (сс. 62–63). Ці слова, поза сумнівом, стосуються і самих «Текстів про борщ», унікальним інгредієнтом яких став кожен запис. А оскільки

«*фа́йниї до́бриї борщ не*^{и} *може зроби́ти бис натхне́н':а*» (с. 23), то варто констатувати, що натхнення ні експлораторам, ні упорядникам збірника було не займати, адже книга вийшла напрочуд «смачна». Застосування ж спрощеної та максимально уніфікованої фонетичної транскрипції робить «Тексти про борщ» цікавими не лише для науковців різного профілю, а й для широкого кола поціновувачів традиційної української культури.

Ірина Романина

Гуцульщина в рецепції українських прозаїків кінця XIX – початку XX століття

Салій Олександра. «Сей край невичерпаної красоти»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця XIX – початку XX століття: монографія. Київ: Наукова думка, 2018 (Проект «Наукова книга» (Молоді вчені)). 325 с.

На початку минулого століття світ Гуцульщини відкрили етнографи (В. Шухевич, В. Гнатюк, А. Онищук та ін.), а оспівали письменники. Пропонована праця заповнює лакуну в українському літературознавстві, що стосується досліджень локального тексту та підходу до аналізу текстів різних авторів.

Олександра Салій відчинила «вікно» в Гуцульщину за допомогою прозового доробку письменників початку XX ст. Це оповідання І. Франка «Терен у нозі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош», «Гуцульський король»; збірки М. Черемшини «Карби», «Село вигибає. Новели з гуцульського життя», «Верховина», цикл «Парасочка»; повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»; новели О. Кобилянської «Час», «Битва», «Природа», «Некультурна», «Лісова мати»; повість Г. Хоткевича «Камінна душа», роман «Довбуш» та збірки «Гірські акварелі» й «Гуцульські образки»; оповідання Д. Харов'юка «Палагна», «Послідне верем'є», «Ліцитація», «Баби», «Смерть Сороканюкового Юри»; роман П. Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік».

Основні завдання студії – сформувати комплексне уявлення про гуцульський текст, виявити основну проблематику, поетикальні особливості, окреслити передумови та основні причини утворення цього локального тексту, розкрити спорідненість художніх ідей досліджуваних авторів, виділити основні коди гуцульського тексту, показати їх видозміну відповідно до суб'єктивної авторської рецепції (с. 15).

У першому розділі «*Засновки до вивчення гуцульського тексту*» авторка аналізує доцьогочасні дослідження регіональної літератури в Україні та за кордоном, зокрема в Польщі. Зазначає, що локальний текст – «це парадигма, вертикаль текстів, вибудувана довкола певної тематичної осі, це корпус текстів про певне місце» (с. 24). Відтак описує, як Гуцульщина стала важливим локусом письменницької уваги, вивчає літературну та етнографічну діяльність митців. Для художників слова семіотичним ресурсом стали саме фольклорно-етнографічні матеріали, тому автентичність гуцульського тексту верифікується відповідністю до гуцульського фольклору, правдивістю зображення (с. 34). *Гуцульський текст* визначено як складне текстове «утворення, до якого належить корпус семантично пов'язаних між собою художніх творів, смисловим ядром і просторовим об'єктом яких виступає топос Гуцульщини» (с. 37). Важливою частиною дослідження став підрозділ «Гуцульщина як locus amoenus», у якому О. Салій простежила, як письменники «входили» в гуцульський текст, душею вростаючи в цей світ.

У другому розділі «*Дихотомія добра і зла у гуцульському тексті*» проаналізовано, як у творах реалізується сплетення язичництва та християнства. Дослідниця насамперед окреслює філософські підходи до пояснень природи зла. У текстах вона виділяє теми природного зла – первісного хаосу – невіддільної складової природи та «хтонічне демонічне зло». Однак зазначає, що «демонічна сила оприявнюється лише в межах земного (лісового) простору і має короткочасну владу над людиною, тимчасом як вища, неземна сила безпосередньо впливає на людську долю і є мірилом справедливості» (с. 95). Концептуальним є підрозділ, у якому владу розглянуто як утілення зла та виділено проблеми влади зовнішніх чинників над людиною та проблему влади як особистої потреби внутрішнього самоствердження (с. 126). Такі рецепції є у творах Г. Хоткевича, І. Франка та П. Шекерика-Доникова. Для письменників влада є суспільним явищем, у текстах вони зосереджуються передусім на історичних постатях Юріштана та Гердлічки. Ще один простір, у якому нівелювалися моральність та духовність, – воєнний. Об'єктивне зло війни, її жорстока сутність відтворені в суб'єктивних драмах простих гуцулів в антимілітарних текстах М. Черемшини.

У франкознавчій студії – підрозділі «*Теософія Франкового тексту. Проблема катарсису*», – детально відстежено, як концепти добра і зла у творах І. Франка «зв'язують космічний і людський світ в одне ціле» (с. 152). Ці категорії виявлено у двох значеннях – етичному та онтологічному, вони мають земний, конкретно-чуттєвий та надприродний, метафізичний виміри. Ці сили «персоніфіковано в наснажених і релігійною, і міфологічною семантикою образах» (с. 161). Дослідниця відзначає, що

І. Франко добру надає вищості над злом, але наголошує, що ці категорії не можна до кінця пізнати.

Основоположні феномени буття людини стали предметом аналізу третього розділу «*Ерос і танатос у парадигмі гуцульського тексту*». О. Салій трактує ці поняття не у психоаналітичній парадигмі, а ширше – як відповідники «любові і смерті, що дають змогу охарактеризувати … міфологічні, релігійні, етичні, естетичні й соціальні рівні гуцульського тексту» (с. 164) та звертається до античної філософії для їх тлумачення. Опозицію природи й цивілізації як боротьбу еросу і танатосу авторка репрезентує у контексті творів О. Кобилянської та Г. Хоткевича. У текстах цих письменників відображено «два стани буття – колонізаційний та органічно-іманентний» (с. 172), і дуже часто танатос перемагає, ще більше підкреслюючи тим сакральність, непорочність гірського простору. Натомість ерос, як зауважує О. Салій, багатоликий: це непостійна любов тіла і безсмертна любов душі (с. 181). Перший вияв найбільше характерний для творів Г. Хоткевича, що продиктовано «міфологічною світоглядно-ціннісною парадигмою, яка передбачає апеляцію не до моралі, а до природного» (с. 182). Наприклад, у повісті «Камінна душа» ерос постає як гра, як сміх («дика первобутня сила» (с. 188)). Тему еротики як основну висвітлено й у прозі О. Кобилянської. Однак авторка монографії виділяє жіночий та чоловічий вияви еротизму – «ерос у жіночому дискурсі розпросторюється на ієрархічно вищий ступінь – духовний» (с. 190), а чоловіче проживання еротичного «здебільшого обмежене тілесною естетикою жінки» (с. 193). О. Салій детально аналізує й новели М. Черемшини, у яких ерос невіддільний від танатоса та виявляється в деструктивних формах. Однак авторка наголошує, що взаємозв'язок любові і смерті притаманний світовідчуттю гуцулів, зокрема він реалізується в художньому просторі текстів М. Коцюбинського та П. Шекерика-Доникова (ігри на похоронах, частування на свіжій могилі тощо). Цікавими є спостереження про природу смерті: навіть якщо «танатична тематика може кодувати весь сюжет, у жодному разі не акцентовано на марності земного існування» (с. 254).

У четвертому розділі «*Дискурс містичного: від зовнішньопросторових виявів до психологічного осягнення*» авторка звертається до суті поняття містичного та визначає його як «феномен ірраціонального пізнання дійсності, як таємницю, в яку автор посвячує вибраного персонажа і читача» (с. 257). Вона розрізняє містичне й ірреальне, фантастичне, перше актуалізує надприродні, сакральні знання про світ. Щоб окреслити містичний дискурс, дослідниця апелює до категорії простору, у якому перебуває персонаж. У новелі О. Кобилянської «Некультурна» чортівський млин, ліс та скелі детермінують містику тексту. «Містична часопросторовість твору, – зазначає авторка, – охоплює дві реальності:

одна з них зосереджена у зовнішньому, об'єктивному світі, друга – у внутрішньому, індивідуальному» (с. 267). У «Тінях забутих предків» М. Коцюбинського містичну символіку реалізують і просторові опозиції *перед – зад*, *верх – низ*, а «обрядову» містику визначає час. О. Салій детально аналізує саме містичний час та обрядодії: Святвечір, Маланки, Юрія, а також похоронний обряд «грушки». Натомість І. Франко в новелі «Терен у нозі» локалізує містичне в річці «коло Ясенова», однак основний «пласт містичного розгортається у морально-духовному просторі» (с. 281). Дослідниця наголошує на амбівалентності образу, який посилюється, перекодовуючись зі сфери демонічного у сферу сакрального. У творі «Як Юра Шикманюк брів Черемош» серед основних ознак містичного виділено: часову символіку, кольористичні контрасти, звукові протиставлення. Проте аналіз зосереджено на тому, що містичне в І. Франка має насамперед психологічну основу. Звернено увагу й на те, що, «попри виразну релігійну спрямованість, ці образи (демона й ангела. – *І.Р.*) все ж таки акумулюють міфологічно-фольклорну семантику» (с. 288). Роман «Дідо Иванчик» у своїй містичності та таємничості, що є центральною віссю твору, визначено як близький за жанром до химерної прози. Кожному тексту, як зазначено, притаманна містична «мова», що реалізується у снах, видіннях, символах, драматизованих діалогах.

Книжка містить «Словник маловживаної лексики», який пояснює незрозумілі діалектні слова в цитатах із творів, а також іменний покажчик, що полегшує роботу з текстом монографії.

Наукова студія О. Салій передусім окреслює погляди українських письменників початку XX ст. на основні категорії буття – проблеми добра і зла, любові і смерті, містичного і реального, а також поглиблює розуміння феномену Гуцульщини, увиразнює унікальність цього краю.

Наталія Багнюк

Habent sua fata libelli: задля актуалізації української писемної спадщини

Лаврішівське Євангеліє XIV століття. Видання факсимільного типу. Дослідження. Київ: Горобець, 2018. 468 с., іл.

І книжки мають свою долю… Ця давня сентенція вповні відображає драматичну історію української рукописної книги. Упродовж віків

пам'яткам української культури, передусім книжкам, загрожували ворожі наміри, повені, пожежі; зривали з них задля наживи коштовні оправи, використовували для розпалу вогню, вивозили далеко від місця їх створення. Кожен, хто хоч раз працював з оригіналом писемної пам'ятки, потвердить те, що збережені до сьогодні примірники українських рукописів та стародруків не втратили здатності ретранслювати «голос» далеких наших предків, не лише актуалізовуючи вічні питання людського буття, а й даючи змогу сучасному дослідникові вивчати цілий спектр важливих сторінок історії народу та його культури.

Удоступнити українську рукописну спадщину, та ще й у той найліпший спосіб, коли щойно виданий примірник манускрипту у форматі факсиміле потрапляє в найбільші бібліотеки, музеї, наукові та освітні центри України і світу, – справа непроста, благородна й подиву гідна.

2009 року видавництво «Горобець» (Київ) започаткувало програму «Повертаємо в Україну культурну спадщину», ключовою ціллю якої стане низка видань факсимільного типу українських рукописних книг, які зберігаються поза межами України. Закономірно, що цільовою авдиторією таких проєктів є насамперед наукова спільнота, а також ті, хто цікавиться історією, культурою та мовою нашої держави. У рамках цього проєкту вже видано Луцьке Євангеліє XIV століття, Холмське Євангеліє XIV століття, оригінали яких зберігаються в Росії, Луцький Псалтир 1384 року, оригінал якого – у Флоренції (Італія), Реймське Євангеліє – у Реймсі (Франція), Віденський Октоїх XIII ст. – у Відні (Австрія).

Лаврішівське Євангеліє XIV століття – унікальна рукописна пам'ятка з великою кількістю ілюстрацій, що зберігається в Національному музеї у Кракові, у зібранні Бібліотеки князів Чарторийських (Польща). Манускрипт є найбільш раннім із відомих кириличних рукописних книжних пам'яток Великого князівства Литовського періоду формування литовсько-руської державності у другій половині XIV століття. Як зазначає Л. Гнатенко, це є цінне джерело, яке засвідчує, як відбувався процес навчання майбутніх майстрів рукописної книжкової справи та створення богослужбової рукописної книги в часи становлення литовсько-руської писемності в литовських і білоруських монастирських та канцелярських скрипторіях.

Окрім власне факсимільного відтворення тексту кодексу на 388-ми сторінках, у виданні зібрано наукові дослідження відомих учених з України й Польщі. Важливо, що колектив упорядників долучив до розділу «Дослідження» наукову студію Іларіона Свєнціцького «Лаврашевское Евангелие нач. XIV века (Палеографическо-грамматическое описание)», опубліковану в «Известиях Отделения русского языка и словесности» 1913 року (т. 18, кн. 1, с. 206–228). Дослідницький проєкт, що супроводив процес факсимільного видання цього пергаментного кодексу, не

менш успішно зреалізований за участі кваліфікованих учених. Розділ видання «Лавришівське Євангеліє. Дослідження» містить висновки ґрунтовного кодикологічно-палеографічного аналізу, що його провела Людмила Гнатенко; детальний опис вкладних записів, який здійснив В'ячеслав Корнієнко; масштабну студію про особливості орнаментального оформлення манускрипту авторства Малгожати Сморонґ-Ружицької та фундаментальний аналіз мови Лавришівського Євангелія, результати якого детально описав Віктор Мойсієнко.

Пам'ятка, поза сумнівом, є цінним джерелом вивчення історії української мови. Для дослідника такі видання – унікальна можливість тривалого контакту з першоджерелами. Застосування нових або удосконалених методичних засад палеографічного, кодикологічного та графіко-орфографічного вивчення староукраїнської рукописної книги сприятиме уточненню атрибуції збережених примірників, дасть змогу виявити тенденції розвитку української писемної культури та мови зокрема, допоможе ідентифікувати пам'ятки писемності – і ті, які у статусі неатрибутованих зберігаються в бібліотеках, музеях чи приватних колекціях на території сучасної України, і ті, що розпорошені по всьому світові та часто вважаються культурним і писемним надбанням інших слов'янських культур.

До слова, із давніми українськими рукописами відтепер можна працювати на сайті «Українська рукописна книга» (адреса в Інтернеті: https://ukrmanuscript.com/), який функціює з ініціативи видавництва «Горобець» та Українського культурного фонду.

Оксана Сімович

Кгды оуздроу вас, тогди возрадуєтся срдце: фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст.

Черевко Ірина. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII століть: семантика, структура, стиль / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2013 (Серія «Історія мови»). 236 с.

2013 року у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України вийшла друком монографія Ірини Черевко «Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII століть: семантика, структура, стиль». Сучасне вітчизняне мовознавство у своєму арсеналі має тільки поодинокі публікації, у яких порушено проблеми історичної фразеології.

Вивчення фразеологічної системи в діахронії та синхронії сприятиме комплексному вивченню конкретних лінгвістичних явищ. Зазвичай дослідження фразеологічної системи обмежувалися одним жанром, пам'ятками одного стилю, натомість Ірина Черевко проаналізувала чималий за обсягом матеріал, засвідчений у різностильових пам'ятках української мови XVI–XVII ст., здійснила порівняльний аналіз на широкому тлі фразеологічних систем інших слов'янських мов – білоруської, російської, польської, чеської, болгарської, виявила спільне та відмінне у їх функціюванні. Однак позитивним явищем варто відзначити зв'язок діахронії та синхронного аналізу, адже, як вважає дослідниця, вивчення фразеології тільки за писемними пам'ятками не дасть змоги розкрити «всієї специфіки мовного явища, його становлення й розвиток».

Опріч картотек «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та «Історичного словника українського язика» Євгена Тимченка – джерельної основи дослідження, авторка залучила історичні лексикографічні матеріали білоруської, польської, російської та чеської мов.

До опрацьованого теоретичного матеріалу авторка підійшла досить арґументовано-критично, зокрема відзначила, що, попри значні напрацювання та активний процес дослідження, досі немає вмотивованого розмежування фразеологічних єдностей та зрощень, не описано усіх груп фразеологізмів. Саме вироблення концептуальних засад виокремлення релевантних ознак І. Черевко називає пріоритетним у процесі уніфікації фразеологічної термінології та визначенні обсягу фразеологічного фонду. Визначивши фразеологізм як «експресивну, відносно стійку, із можливою варіантністю сполуку із цілісним образно-переносним значенням та притаманними їй граматичними категоріями й відтворюваністю» (с. 23), авторка аналізує категоріальні ознаки цієї одиниці – відтворюваність, часову стійкість, нарізнооформлюваність, фразеологічне значення, номінативну функцію та експресивність. Важливо, що критичність оцінки доцьогочасних досліджень зумовлена аж ніяк не недоліками теоретичних міркувань, а особливостями роботи з історичним матеріалом. Зокрема, коментуючи поняття «часової стійкості», дослідниця вважає, що українські пам'ятки XVI–XVII століть свідчать про здатність структури фразеологізму до варіювання навіть у межах одного історичного періоду. Зрештою, досі не опрацьовано усього корпусу фразеологізмів у повному обсязі, а отже, не можна безапеляційно встановити стійкості фразеологічних одиниць (ФО) в писемних джерелах якогось періоду.

Аналізуючи теоретичні засади вивчення фразеологізмів у першому розділі монографії, Ірина Черевко описує становлення історичної фразеології, визначає суть фразеологічної одиниці та описує її релевантні ознаки. Гадаю, особливий інтерес мали б викликати саме міркування

авторки про фразеологічне значення та номінативну функцію. Як і більшість учених-фразеологів, Ірина Черевко вважає, що специфічність фразеологічного значення порівняно з лексичним полягає в опозиційній єдності двох категоріальних ознак – нарізнооформленості компонентів та відносній цілісності семантики, завдяки якій значення компонентів ФО послаблюються. Значення фразеологізму визначає не один, а два і більше компонентів. Номінативна ж функція фразеологізмів полягає, на думку дослідниці, саме в уточненні, конкретизації та емоційно-експресивній оцінці вже названих фактів та явищ.

Об'єктом аналізу стали, окрім власне фразеологізмів, одиниці, «побудовані за моделлю речення», адже розрізнювальною таких одиниць І. Черевко вважає номінативну функцію, що властива всім різноструктурним ФО. В основі ФО, побудованих за моделлю речення, – «узагальнене уявлення, а не судження чи завершена думка».

Окремий параграф дослідження присвячено з'ясуванню актуальних проблем системних зв'язків у фразеологічному складі. Зокрема зазначено, що в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. засвідчено лише незначну кількість фразеологізмів-омонімів, що зумовлене цілісністю фразеологічної номінації, її своєрідністю структури та семантики. У роботі виявлено омонімні одиниці, що розвинулися як наслідок різних процесів фразеологізації одного й того ж вільного словосполучення або ж розвитку метафоричного значення синтаксичних омонімів; як приклад розриву семантичних зв'язків між полісемійними фразеологічними одиницями наведено засвідчену в пам'ятках XVII ст. стійку сполуку *горѣхи гризти* 'боротися, воювати' та сучасне *розгризти горіх* 'вирішити, розплутати якусь важку справу'. Специфічність розвитку фразеологічної синонімії зумовлена передусім виокремленням спільного сигніфікативного аспекту значень кількох одиниць. Авторка вважає, що синоніми-фразеологізми позначають одне поняття, проте відтіняють різні його аспекти та формуються на різних образах. Опріч близьких значень, такі ФО виконують однакову синтаксичну функцію, позначають одне поняття, співвідносяться з однією частиною мови, проте їх відрізняє компонентний склад, різна образна структура та значеннєві відтінки, стилістичне чи емоційно-експресивне забарвлення; наприклад, семантику 'бути неправдивим, обдурювати когось' репрезентовано одиницями *въ очи мглу пущати, лудити свѣтомъ, праздными словесы кукглювати, лесть въ сердци кувати*.

Аналізуючи структурно-семантичні типи фразеологізмів, дослідниця порівнює виражальні засоби української мови XVI–XVII ст. з одиницями інших слов'янських фразеологічних систем, відзначає безумовне багатство, засвідчене в українських пам'ятках. Вивчення різножанрових

писемних пам'яток дало підстави визначити й найбільш представлену фразеосемантичну групу 'Фізичний стан людини' та семантичний ряд 'помирати / померти', що пов'язані передусім з евфемізацією смерті. Зміна опорного компонента фразеологізму, звуження або розширення семантики або зміна семантики не пройшли повз увагу дослідниці, як, зрештою, і збереженість чималої кількості одиниць із XVI–XVII ст. Уважний читач із приємністю довідається про давність таких фразеологізмів, як *виссати (висмоктати) з пальця, брати за душу (за серце), бити чолом* та багато ін.

Стильові особливості фразеологізмів виявлено на матеріалі пам'яток усіх функційних стилів, що розвинулися в українській мові досліджуваного періоду. Саме художній, публіцистичний та конфесійний стилі засвідчили найбільшу кількість фразеологізмів, які забезпечують «ідейно-тематичну і стильову єдність тексту, є засобом створення емоційного тла» (с. 186).

Із-поміж проаналізованих 500 ФО найчисельнішою групою фразеологізмів визначено різнотипні за будовою дієслівні фразеологізми, вони і слугували для формування чотирьох фразеосемантичних груп та 13 продуктивних семантичних рядів. Найповніше представлено групу 'Людська поведінка', що структуровано відповідно до бінарних моделей.

Монографія дослідниці стала ще одним кроком у заповненні білих плям історичної фразеології – порівняно молодої науки, що, проте, корінням сягає праць О. Потебні.

Праця Ірини Черевко – комплексне дослідження фразеологічних одиниць у пам'ятках української мови XVI–XVII століття, що є своєрідною популяризацією унікальної Картотеки історичного словника, яка зберігається у відділі української мови в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Рецензована праця є потрібним виданням ще й тому, що наводить лексику середини XVI–XVII століття, і сучасний дослідник зможе простежити динаміку змін у фразеологічному складі української мови від досліджуваного періоду до сьогодення.

Наталія Багнюк

Перлини барокового проповідництва в сучасному виданні

Радивиловський Антоній. Барокові проповіді XVII століття / підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків О. Ніка, Ю. Олешко. Київ: «Освіта України», 2019. XIV + 381 с.

Ошатне видання, яке вміщує понад два десятки проповідей одного з найвідоміших духовних авторитетів другої половини XVII ст., поза сумнівом, стане бажаним скарбом книжкової полиці не лише дослідників історії української мови, зокрема текстів доби бароко, а й широкого кола лінгвістів, літературознавців, істориків, богословів, філософів та ін. І хоча вихід друком цієї книжки, а також інші публікації українських писемних пам'яток – це втілена в життя мрія не одного покоління вчених-славістів, однак тривожить факт, що тиражі таких видань мали б сягати щонайменше тисячі примірників.

Поза тим, вихід друком проповідей Антонія Радивиловського – це подія в науковому світі. Ця книга стала результатом багаторічної дослідницької праці мовознавців Оксани Ніки та Юлії Олешко з першоджерелами – рукописними збірками «Огородокъ Марїи Бц҃ы» та «Вѣнецъ Хв҃ъ» із фондів Інституту рукопису та, відповідно, стародрукованими їх варіантами 1676 і 1688 рр. із фондів Відділу стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Книга містить розлогу передмову, метаграфовані тексти А. Радивиловського, покажчик слів і словоформ (його цінність для дослідників незаперечна!), а також якісно виконані кольорові ілюстрації (копії аркушів), які дають змогу скласти уявлення про орнаментальне й графічне оформлення, розміщення тексту, різноманітні атрибути (заставки, ініціальні літери тощо) у названих рукописах і стародруках.

Упорядники видання намагалися максимально точно передати особливості оригіналу. Певна річ, цьому передувало ретельне наукове його опрацювання. У книзі використано зручний для відтворення старокраїнського тексту і для його читання шрифт, який дав змогу передати основні особливості накреслень літер. За деякими написаннями можна простежити вияви різних правописних традицій – книжної та народномовної. Повністю передано глоси на полях – переважно це паспортизація цитати. Внутрішньотекстові глоси – переклади або пояснення деяких церковнослов'янізмів і латинізмів – розміщені після «незрозумілого» для читача слова.

Важливо те, що метаграфуючи писемну пам'ятку, дослідниці зафіксували деякі особливості роботи А. Радивиловського з текстом рукопису й детально їх описали.

Сучасне наукове видання вибраних проповідей А. Радивиловського – до слова, уперше здійснене в такому обсязі – не лише найкращий спосіб надати доступ до його творчості широкому колові зацікавлених, а й прокласти цим творам безперешкодний шлях із полиці книжкових раритетів у сучасний науковий дискурс. Дотеперішні публікації окремих воєнних і погребових проповідей у праці М. Марковського, фрагментів проповідей, названих байками, оповіданнями, новелами, в кількох книгах В. Крекотня («Байки в українській літературі XVII–XVIII ст.» (1963), «Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст.» (1983) та ін.) не дають змоги сучасному дослідникові осягнути всю повноту його творчості.

Антоній Радивиловський – один із найвідоміших авторів із середовища українського духівництва другої половини XVII ст. Щоправда, біографічних відомостей про талановитого церковного оратора збереглося небагато: у 40-х роках XVII ст. навчався в Києво-Могилянській академії, службу розпочав архидияконом катедрального собору в Чернігові, відтак став постійним проповідником у Києво-Печерській лаврі; останні роки свого життя був ігуменом Пустинно-Микільського монастиря. Отже, творчість Антонія Радивиловського репрезентує традицію, сформовану в контексті ораторсько-проповідницької школи Києво-Могилянського колегіуму, яка сягнула своїх вершин у середовищі духовної еліти Києво-Печерської лаври.

Загальне та здебільшого фрагментарне уявлення про А. Радивиловського і його творчість дають синтетичні праці з історії української літератури (М. Возняк, Д. Чижевський, М. Грицай та ін.). Тексти цього автора стали об'єктом більш детального аналізу у працях М. Марковського (кінець XIX ст.), В. Крекотня (кінець XX ст.), сучасних філософів, лінгвістів, літературознавців (Л. Довга, О. Ніка, Ю. Олешко, О. Матушек, С. Азовцева та ін.)[1].

Популяризація давніх текстів, характеристика ментальних просторів XVII ст. та їх ословлення, репрезентація динаміки мови в синхронії та діахронії – такі цілі та перспективи задекларували в передмові до видання «Антоній Радивиловський. Барокові проповіді XVII століття» його упорядники – О. Ніка та Ю. Олешко. Дослідники історичної минувшини в усіх її аспектах, без сумніву, погодяться, що видання друком пам'ятки писемності – це нове її життя, актуалізоване ім'я автора – непересічної особистості того часу, а відтак – нові студії, нові висновки й узагальнення.

[1] Див. детально: Левченко-Комісаренко Т. Життєвий шлях і творчий доробок Антонія Радивиловського. *Слово і час.* 2016. № 9. С. 79–91.

Оксана Сімович

Концептуальні форми вираження людської драми в oral history про війни XX–XXI століття

Кузьменко Оксана. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) / наук. ред. С. Павлюк; НАН України, Ін-т народознавства. Львів, 2018. 727 с.

> Пізнати феномен народу, який за одне десятиліття
> здійснив два революційні Майдани,
> а тепер веде оборонну війну з Російською Федерацією,
> здобуваючи ще новий досвід опору її «гібридним» формам
> *Оксана Кузьменко*

Зазвичай до людини приходить осмислення будь-яких подій тільки після того, як вони вже відбулися, або принаймні завершуються. Тому, мабуть, не випадково наприкінці кожного століття дослідники роблять спроби підбити його головні підсумки. Які ж події нам принесло XX ст., як воно вплинуло на життя і погляди людей, які уроки ми отримали з усього?

Останнім часом в українознавчій науці дослідження oral history стають дедалі популярнішими. Якщо йдеться про записи так званої усної історії про людей і події світових воєн, то маємо й архівні матеріали, і принагідні публікації та спеціально записані матеріали… Є цікаві напрацювання й здобутки українських науковців, пов'язані з фіксацією та документуванням різноманітних свідчень, їх інтерпретацією та аналізом.

Уже кілька років в останню суботу листопада ми традиційно запалюємо свічки в пам'ять жертв Голодомору. По всій Україні з'явилися меморіали пам'яті жертв Голодомору. Навіть у роки Другої світової війни українців загинуло менше ніж за 500 днів Голодомору.

Друга світова війна стала найбільш кривавою в історії людства. Не менших жертв зазнали в так званий «мирний час» радянської влади. Напади на духовність… українізація… русифікація… боротьба із християнством і знищення сотні церков… Голодомор… винищення моральне, духовне і фізичне… розстріли і депортація….

Численні дослідження, польові записи, пошуки та оприлюднення приватних та державних архівних матеріалів, – уся праця, яку проводять історики, фольклористи, лінгвісти та ін., – це розхитування дзвонів пам'яті. Щоби не забули… Саме тому фіксувати спогади очевидців, щоб зберегти генетичну пам'ять і передати нащадкам, – це завдання завжди на часі.

Усна історія про воєнні лихоліття – це не наукова історія в нашому розумінні, вона не має на меті переписати сторінки історії, власне, усна історія – це інтерпретація нефахового історика, щоб науковці могли сформулювати науковий образ минулого та науково його пояснити. Факти усної історії не дають наукового пояснення, але можуть і повинні стати підставою, підґрунтям для нього. Люди, які були учасниками, свідками тих подій, не можуть бути нейтральними спостерігачами минулого. Це *минуле*, що має продовження *тут* і *тепер*, те, що мало не щодня переживають давно пережите не тільки як пам'ять, а як реальність.

Офіційні джерела знання та уявлення про війну ґрунтуються на підручниках, неофіційними джерелами є розповіді про війну рідних та близьких, не тільки безпосередніх очевидців-учасників, а й їхніх дітей та внуків. Пам'ятаймо, що донедавна (90-і рр. XX ст.) між цими наративами була величезна прірва: вони не доповнювали один одного, а часто були протилежними. Це були *різні історії* війни.

Переді мною величезна книжка з досить промовистою назвою «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» Оксани Кузьменко – мовознавця за покликанням, фольклориста, а тепер ще й історика-аматора з волі долі. Оксана – моя колега, тому ідея написати рецензію на її монографію спершу викликала в мене розгублення. Колеги чекали на появу цієї книжки не один рік. Знаючи фаховий рівень авторки, ту ретельність, із якою вона збирала матеріал, можна було очікувати працю високого рівня. І Оксана Кузьменко не підвела.

За час експедицій, пошуків приватних та не тільки архівів, збирання «по зернятку» кожного тексту, кожної пісні, кожної історії, кожної правди і кожної сльози, – це все для Авторки перетворилося у *власну* історію. Кожний текст, кожну пісню вона пережила як реальність. Та й самому читачеві важко абстрагуватися від власних переживань уже з першої сторінки книги – від *присвяти прадідові, прабабці, бабці, дідові, мамі, свекрові*… – тим, із ким проходило життя Авторки. І в кожного з них були *свої* спогади, *своя* історія переживання війни, загибелі членів родини, голоду…

Мені особисто хотілося б, щоби цю непересічну книжку прочитало якнайбільше українців, адже ця праця якраз на часі: «у викликах нової російсько-української війни існує необхідність поглянути на національний фольклор під кутом зору його продуктивного когнітивного значення, коли у слові відображається досвід цілого народу» (с. 13–14). Для Авторки було важливим визначити, «у чому корениться потенціал до усвідомлення та подолання "негативного" і "болісного" досвіду особистої й колективної травми на шляху до кристалізації головних життєвих інтенцій – справедливості, людяності та свободи. Саме ці етично марковані суспільні ідеї є

дієвими інтеґральними і вітальними націєствердними чинниками…української нації. … Фольклористика намагається пізнати феномен народу, який за одне десятиліття здійснив два революційні Майдани, а тепер веде оборонну війну з Російською Федерацією, здобуваючи ще новий досвід опору її «гібридним» формам» (с. 16). Саме фольклор – як жодний інший жанр – найбільше вбирає всі ключові проблеми буття, увесь тягар кризи війни. Крізь пісню проходить доля цілого народу, крізь призму людини відтворюється історична дійсність, утверджуються цінності буття. У слові зберігається цілий світ людини, увесь спектр почуттів, переживань, через слово вона пізнає світ і формує своє ставлення до світу, до всього, що її оточує. Світ її буття – це світ символів, безмежний у своїй багатозначності та багатотлумачності.

Досліджуваний інструментарій фольклорної мови, що має багатовікові традиції, Оксана Кузьменко обрала непростий: серед етноконстант фольклорного світу виокремила базові фольклорні концепти, що відтворюють, як людина виживала «в деструктивному ірраціональному світі», на межі життя і смерті, у світі, де «прагнули знищити людину в людині» (с. 15). Це вибір концептів (радше не «вибір», а їх відтворення, адже, очевидно, не йдеться про свідоме бажання *обрати* конкретні концепти, радше самі тексти з виразною історичною домінантою та їх тематика викристалізували базові концепти), що відобразили трагедію буття народу та людини. Не випадковим стали і досліджувані періоди – Перша і Друга світові війни, голод і Голодомор, національно-визвольна боротьба та Рух опору проти тоталітарних режимів, героїчний спротив Січових стрільців (нагадаю, що це не перше дослідження Оксани Кузьменко, 2009 року вийшла друком її монографія «Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність», якій передувало чимало менших, проте не менш значущих праць), воїнів ОУН та УПА, часи депортації. Ці часові віхи засвідчили, що фольклор – пісенний та прозовий – впливає на формування культурної та національної ідентичності, утворює «сенс поняття нації», адже тексти, створені в ці віхи історії, відображають «філософсько-фольклорний вимір історії першої половини ХХ століття» (с. 19).

Перед нами – дослідження драми людини крізь призму фольклорних концептів – *війна*, *молитва*, *смерть*, *ворог*, *мати*, *туга*, *сум / радість*, *страх*, *дім*, *могила*, *неволя*, *Україна*, що об'єктивують досвід драматичної екзистенції людини та – ширше – українського етносу у ХХ ст.

Вражає джерельна база монографії. Дослідниця зосередила увагу на вже опублікованих, особливо на малодоступних архівних джерелах, а також на записах необрядового фольклору першої половини ХХ ст., що є «складним явищем симбіозу традиційного та модерного, усного, книжного, авторського та колективного» (с. 26), критично проаналізувала

наукові матеріали та літературу до теми. У джерельній базі – невеликі за обсягом студії, відповіді на питальники, унікальні перші публікації стрілецьких пісень, коломийки, історичні пісні на теми війни, прозові твори, навіть кілька легенд, записи народної творчості про події Першої світової війни та записи із фронту, архівні колекції… Усе це глибоко емоційні тексти, у яких із різних позицій відтворено картини воєнного часу. Окрему сторінку складають авторські та анонімні твори, публікації новотворів хронікального типу, сатиричні мініатюри, літературні нариси (так звані літературні меморати), віршовані листи селян до рідних, фольклорна проза на тему жіночої долі у війні та ін.

Фольклор часів «Великого терору» та Голодоморів (1921, 1932–1933, 1946–1947 рр.) у рецепції українців сфокусований на проблемах змісту й цінності життя та відтворює жахливу драму буття людини. Водночас він сповнений ідеї жертовної смерті. Героями наративів ставали бійці та очільники ОУН, а домінантною – тема героїчної боротьби та жертовності.

Опріч цього, надзвичайної популярності набув жанр сатири антирадянського спрямування.

Найтрагічнішу сторінку історії – Голодомор – репрезентують різножанрові твори: оповіді-меморати, пісенні моностроф и, паремії-медитації, приказки, хроніки, легенди, чутки, анекдоти. Табуйовані майже до кінця XX ст., твори на цю тематику тривалий час практично не були представлені у фольклорних українських виданнях і виходили хіба що в діаспорі. Спогади та свідчення потай від усіх записували в селах найвідважніші, очікуючи інших часів. Чимало текстів з'явилося в Україні та викликало широкий розголос щойно у XXI ст. (пор. «Великий голод в Україні» Київ, 2008). Таку страшну працю – збирати свідчення про Голодомор («голоси мертвих») – продовжили фольклористи, етнографи, письменники, учителі.

Другу світову війну, що розпочалася для українців зі знищення Карпатської України 1938–1939 рр., репрезентовано передусім у щоденниках, мемуарах; чимало є наративів про трагічну смерть свідомих українців, про розстріли, садистські знущання, про страх селян та їхню оборону клаптика своєї землі. Чимало оригінальних текстів утрачено. Усі навіть важко доступні джерела або згадки про втрачені тексти Оксана Кузьменко намагалася залучити до своєї джерельної бази, супроводжуючи все історичним коментарем.

Величезну цінність, безперечно, мають власні записи авторки історичного фольклору та її міркування. Збирацьку роботу вона розпочала ще в 1992–1999 рр., узяла участь у 20 експедиціях у різних регіонах Західної та Центральної України, записуючи народну творчість «про світові війни». Діалектологам добре відомо, наскільки важливо якісно записати і зберегти раритетний матеріал. Із кожною наступною експедицією виявляєш, що

твого респондента вже немає, та розумієш, що людей, які б могли знову відтворити записане колись, може й не бути. Саме тому так трепетно дослідниця поставилася до експедиційних записів. Її респонденти – свідки, родичі, нащадки, які чули розповіді та зберегли їх у пам'яті для нас. Ґрунтуючись на досвіді польової практики, Оксана Кузьменко з певністю ствердила, що Бойківщина, Надсяння, Опілля, Західне Поділля, Покуття, Гуцульщина, Буковина є регіонами, у яких активно творився та добре зберігся фольклор про війни, до того ж, – що важливо, – він має чимало спільного з текстами з інших регіонів (с. 101). Дуже цінними є позатекстові коментарі респондентів. Тексти про найдавніші з окресленої проблематики події (*австри́йську во́йну*) зберігаються в пам'яті найстаршого покоління – дуже часто вже не свідків, а їхніх дітей; наративи про Голодомор – у дитячих спогадах респондентів. Важливо знати, що чимало теренів – Східне Поділля, Київщина, Черкащина, Полтавщина, на жаль, утратили значну частину свого матеріалу, знищеного хвилею голоду 1932–1933 рр.

Трактуючи *фольклорний текст* як «концептуальний згусток із різними прихованими символічними значеннями, через які проявляються розмаїті коди культури того чи іншого етносу» (Розділ 2, с. 138), авторка виділяє вихідні полярні та водночас взаємнодоповнювані характеристики – колективність та суб'єктивність носія традиції, який, передаючи досвід, завдяки конотативним елементам робить якісь акценти.

Другий розділ присвячено характеристиці фольклористичних методів вивчення, ліричних та епічних начал фольклорного тексту; авторка характеризує усноісторичний та фольклористичний підходи та знаходить їх відмінності й точки перетину. *Спільне* виявляється у структурному розумінні тексту, у наявності сталих елементів композиції, в однаковій методиці записування та ін. Важливо, що й фольклористична, й усноісторична науки мають що запропонувати одна одній: фольклористи запропонували історико-географічний метод, що визначив спосіб пошуку джерел та їх порівняльно-історичний метод аналізу; фольклористам же стали корисними увага істориків до змісту наративів та розуміння того, наскільки текст залежить від особи оповідача.

Визначено й суттєву *відмінність* усноісторичних та фольклористичних студій: усні історики вивчають «актуальні особисті свідчення, що перебувають у процесі переробки, узагальнення», натомість фольклористи мають справу з переробленими текстами, що в художній формі виражають свій або чужий досвід (с. 170).

У цьому розділі Оксана Кузьменко розкриває перед читачем шлях свого подальшого дослідження: аналіз текстів як своєрідних моделей етноментальної та мовно-фольклорної картин світу, репрезентантами якої є слова-концепти народної культури. Для аналізу вона зосередила увагу

на взаємозв'язку понять «ментальність» і «фольклорна картина світу» та використала термінологічний апарат дисциплін, які вивчають когнітивні особливості мови та засоби моделювання мовної картини світу. Концепти, які Оксана Кузьменко аналізує у третьому, четвертому та п'ятому розділах, потрактовано – за Ю. Степановим – як головну ланку культури в ментальному світі людини. Ширший за своїм наповненням за поняття, концепт формує широке понятійне поле з ядром та периферією, що часто не має вербальної реалізації. Індивідуальна та колективна свідомості зберігають л і н г в о к у л ь т у р н і к о н ц е п т и, головними рисами яких визначено *комплексність*, *ментальну природу*, *цінність*, *умовність* та *розмитість*, *змінність*, *обмеженість свідомістю носія*, *трикомпонентність*, *поліапелятивність*, *багатовимірність*, *поліклассифікаційність*.

Узагальнивши відомі дефініції концепту, зважив ши на дискусійні моменти, дослідниця запропонувала власне визначення терміна: «***фольклорний концепт*** – це стійка одиниця ментальних та психологічних ресурсів фольклорної свідомості, словесно виражена через ядерне слово й низку інших структурно-семантичних форм, яка дає змогу виявляти ієрархію цінностей та різні виміри життєвого досвіду: мовний, естетичний, чуттєвий, релігійний, гендерний» (с. 192–193).

Проаналізовано чотири структурно-семантичні групи концептів: ***універсально-екзистенційні*** (*війна, смерть* (= (не)життя), *молитва* (= віра)); ***емотивні*** (*страх, туга, сум* (= (не)радість)); ***персонажні*** (*мати, ворог*); ***просторові*** (*дім, неволя, могила, Україна*). Описано різноманітні концептуально-семантичні поля, що можуть формувати концептуальні пари або концептуальні межі. Аналізовані концепти – найбільш типові фольклорні одиниці, виокремлені в результаті комплексного аналізу різножанрових та різномотивних текстів про світові війни. На підставі аналізу сформульовано відповідну структуру опису, що передбачає виділення ключового, ядерного слова в текстах, визначення набору сем відповідно до групи мотивів у текстах, формування семантичного поля концепту та аналіз його інтерпретаційного поля (контекст функціювання й виконання, стереотипність, репертуарний вплив, варіантна парадигма текстів).

Виокремлені та проаналізовані концепти дають змогу окреслити – у суті речі – «семіотичну модель загальноукраїнського досвіду драматичної екзистенції людини у XX ст.» (с. 194). Вони відображають ключовий фрагмент фольклорної картини світу, у центрі (ядрі) якого – концепт ***війна***, формують спільну парадигму з іншими концептами.

Не ставлю за мету проаналізувати кожний описаний концепт, зрештою, зацікавлений читач має самостійно пройти цей шлях та відкрити для себе цей непростий, часто страшний світ, що, безперечно, залишив відгомін не тільки в долі всього народу, а й кожної людини. Згадаю тільки деякі.

Застосування нового інструментарію та мотивемно-мотивного опису текстів виявив, що навіть різножанрові, різнотематичні твори мають чимало спільного, яке можна описати через фольклорний концепт. Специфічною особливістю концепту є здатність виявлятися не тільки через повторюване слово (ядро), а й через периферію. Стереотипний компонент у текстах про війну, ***смерть*** об'єктивується через символіку провісників смерті *ворон, кінь*, художніми маркерами *пролитої крові*, *могили*, *укритої трупами землі*, *розкиданих кісток*…

Концептуальний простір поняття *смерть* має три рівні семантичної парадигми концепту ***смерть***: *фатальна, тотальна, героїчна.* Відчайдушна боротьба на межі життя і смерті, приниження, біль… поставили людину в межовий стан. Описуючи параметри концепту, авторка декодує фатальну смерть через ознаки *грішна*, *неправильна*, *нагла*, *без похорону*; тотальну смерть – *страшна*, *нелюдська*, *без могили*. Натомість героїчну смерть, репрезентовану темою національно-визвольних змагань та сучасної російсько-української війни, описано як *жертовну*, як *вільний вибір без страху*…

Репрезентантами концепту ***війна*** стали атрибутивні константи фольклорного тексту: *білі*, *червоні*, *чорні*, *сині*. Екзистенційний досвід переживання війни виражається в побутовій, обрядовій поведінці, в усталених художньо-поетичних наративах. Концепт ***війна*** розгортається через опозицію *життя – смерть*, на підставі якої вибудовується семантична пара *мир – війна*. В українській епічній традиції обидві війни мають сталу асоціацію *війна – чужина*: будь-який вихід за межі України асоціюється з війною, із чужою стороною (*Сынку мій сынку, тяжко-м тя кохала, Выправила-м на войночку, вби-м тя ни видала*). Узагальнено-типовий образ війни становить ядро концепту ***війна***. Хронологічно народне уявлення про війну розгортається як передбачення війни, початок війни, драма війни, кінець (наслідки) війни. У межах цих змістових домінант дослідниця характеризує образи (*залізний світ, залізне поле, поле, оковане дротами, авто панцирове, пташка-вісник,* порівняння *бомби – птахи* та ін.) і структуру фольклорної свідомості, «вибудовує» структуру концепту. Окрім традиційних фольклорних символів, з'являються «модернізовані» образи вогнепальної зброї, вербалізовані словом *куля* (с. 257). Поширений у соціально-побутових та історичних баладних творах, «цей метафорично навантажений образ… фігурує у складі двочленів із низки атрибутивних констант»: *перва / перша, лихая, гостра, тяжка, сліпа, велика, стальовая, дрібні, гарматні.* Мотив голоду концептуалізується у свідомості сучасника, вибудовуючи пару *війна = голод*, що дає поштовх появі нових асоціацій, наприклад *колективізація = війна* (*Таке було життя. Така колективізація була, як война…*).

Дослідження поетичних та прозових наративів дало підстави виявити, що концепт ***війни*** також охоплює християнсько-релігійні компоненти. У народній свідомості війна, що залежить від Господа, який наділяє долею і солдата, – «*не Боже діло*». Від Бога залежать добрі та злі вчинки. З'являються стійкі асоціації *війна = жертва*, *війна = жниво*. Не дивно, що головне метафоричне навантаження «жертви» має символічний *образ крові* (що апелює до амбівалентного вербального символу *кров*), *яку пролили або «впили» на полі бою*; пор. спільний для всіх слов'ян метафоричний асоціативний ряд *війна – битва – весілля – бенкет.* Образ крові заступають чи посилюють також епітети *червена* (*червона*), *кривавий*: *кривавий хліб, криваві сльози, криваві ріки, кривавая дороженька; кров червена* – типові семантичні одиниці концепту *війна.*

Ще один важливий концепт, якого не оминула увагою вчена, – ***мати***. Репрезентований у прозових текстах та в ліриці, породжених Другою світовою війною, *образ матері* еволюціонував, поєднавши семантику архетипу *мати*, актуалізовану в давніх обрядових та необрядових творах суспільно-побутового, ліричного та баладного змісту, та нову семантику в сучасному контексті. У стрілецьких текстах це передусім ***мати****-страдниця* – сильна, жертовна, непокірна долі, мужня, патріотична. У поетиці пісенних наративів Першої світової війни та в ліро-епосі УПА з'явився образ *Богородиці* – заступниці, рятівниці, опікунки… це мати, яка народила та виховала бійця-героя. Новітня історія сформувала ще один образ концепту – ***мати****-рятувальниця,* ***мати****-страдниця,* ***мати****-сирота*.

Не раз наголошуючи на семантичній спільності між різними типами концептів, Оксана Кузьменко послідовно «розгортає» концептуально-семантичні поля концептів, визначає мотиви та набір сем, вибудовує інтерпретаційне поле концепту через ядерні та периферійні слова, через фольклорні та сучасні фольклоризовані тексти виявляє «деструктивні зміни колективної пам'яті», що, зокрема, виявилися в послабленні відчуття малої Батьківщини.

У монографії відчутне *авторське* сприйняття респондента й тексту, водночас головним залишається *колективне* сприйняття та інтерпретація минулого. Така єдність авторського та колективного дуже важлива в темах такої проблематики, адже «я» та «ми» – різні вияви такого складного поняття, як концепт. Для респондентів, які бачили, чи пам'ятають, чи чули про описувані події, ці спогади є частиною їхнього життя, їхньої біографії. Актуалізовані з нової силою в часі відповідей-розповідей, у контексті подій, що розгортаються в Україні, ці спогади були, є та залишаться найважливішими моментами їхнього життя. Це їхня «усна історія»… Це наша *oral history*...

Книжка Оксани Кузьменко – філолога, фольклориста й чудової Людини – не повинна стати ще однією вузькоспеціальною працею та загубитися для читача серед популярної нині навчальної чи белетристичної літератури. Такі книжки не тільки збагачують нас, а й вчать любити Людину…

Наталія Багнюк

Діахронійне словництво: нові видання

Словник – це не лише досконалий спосіб систематизувати лексичний матеріал певної мови, виявивши його специфіку, а й шлях до пізнання цієї мови. Історична лексикографія, опрацьовуючи матеріал писемних свідчень минулих епох, дає змогу реконструювати культурний контекст, картину світу й генетичну пам'ять етносу, закодовану в семантиці слів – «живих свідків» відповідного історичного періоду.

Подаємо короткий огляд деяких лексикографічних праць – традиційних та новітніх, що вийшли друком упродовж останніх десяти років. Відомості про деякі з них та й самі видання, зважаючи на об'єктивні причини, могли бути недоступними для широкого кола лінгвістів, однак, поза сумнівом, стануть корисними для порівняльних історико-лінгвістичних студій у загальнослов'янському контексті.

Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі: у 2 т. / пад рэд. А.М. Булыкі; НАН Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры. Мінск: Беларуская навука, 2013. Т. 1: А–О. 531 с.; Т. 2: П–Я. 515 с.

Словник уміщує субстантивну лексику (близько 24 000 одиниць), яка у XIV – на початку XVIII ст. функціювала у сферах побутового, громадсько-політичного, юридичного, соціально-економічного, господарського, воєнного, наукового, культурного, релігійного життя білорусів. Створений на основі лексичної картотеки «Історичного словника білоруської мови», якою охоплено усе розмаїття старобілоруських оригінальних і перекладних писемних пам'яток – грамот, договорів, канцелярсько-юридичних документів, статутів, літописів, хронік, мемуарних, публіцистичних, наукових і релігійних творів. Автори-упорядники задекларували те, що лексикографічна праця репрезентує найбільш ак-

туальний, широковживаний пласт зареєстрованих у картотеці іменників та їх семантичну характеристику, проте передусім тих, що виконували у старобілоруський період комунікативну функцію. Не увійшли до словника слова вузького, переважно книжного, вжитку (на зразок абакукъ, адонай, декомиктъ та ін.), а також іншомовні (як-от адаръ, бефанимъ, квинтиль та ін.), що трапляються у перекладних творах і використані з певною стилістичною метою. Додатком до словника є перелік (близько 1000 одиниць) назв народностей, племен, етнографічних груп, представників релігійних течій тощо.

У перелікові джерел словника є низка писемних пам'яток, щодо належності яких до української чи білоруської культури до сьогодні точаться дискусії, які засвідчують полярні погляди науковців.

Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы / складальнік А.М. Булыка; НАН Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры. Мінск: Беларуская навука, 2015. 1038 с.

У словнику зібрано лексичні одиниці, які в XIV – на початку XVIII ст. використовувалися у різноманітних сферах життя білоруського народу. Його джерелом стала картотека «Історичного словника білоруської мови», створена на основі писемних пам'яток різних жанрів. Своє завдання укладачі вбачали в тому, щоб дати змогу читачеві словника скласти уявлення про масив лексики, що виконувала у старобілоруський період комунікативну функцію. Відтак до реєстру словника увійшли слова, зафіксовані у мові канцелярсько-юридичних, актових документів та оригінальних творів тогочасної світської літератури. Із писемних пам'яток інших жанрів матеріал почерпнуто зі значними обмеженнями. Поза словником залишилися слова книжного вжитку та іншомовні слова, що спорадично фіксовані джерелами, а також ономастичний матеріал (назви країн, міст, сіл, гір, морів тощо). З-поміж відетнонімних, відантропонімних та відтопонімних утворень до реєстру обрано лише особові назви на позначення представників племен і народностей, жителів міст, послідовників релігійних течій і сект. Ілюстративний матеріал подано зі збереженням правопису оригіналу, але сучасними графічними засобами.

Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. М. Чікало; ред. випуску М. Чікало, Г. Войтів; укл.: О. Кровицька, Н. Багнюк, Г. Дидик-Меуш та ін.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 17: М–Моавитѧнка. 248 с.

Реєстр словника уміщує широкий спектр одиниць лексичної системи тогочасної української мови, зокрема загальновживану лексику, розмовно-побутову, церковно-книжну, адже серед джерел словника значне місце займають світські та сакральні тексти різних жанрів, а також спеціальну лексику, що віддзеркалює різні аспекти тогочасного повсякдення, а саме суспільно-політичні, економічні, юридичні відносини в українському соціумі ранньомодерної доби. До словника увійшла значна кількість запозичень, що функціювали у мові XVI – першої половини XVII ст., зокрема з грецької і латинської мов. Ілюстративний матеріал цитовано з максимальною графічною відповідністю оригіналові, збережено наголос, якщо його містить першоджерело. Словникові статті подають засвідчені в джерелах фразеологізми та стійкі сполуки. Праця є надійним і багатим джерелом для вивчення семантичних процесів у різних пластах української лексики, а також для дослідження недостатньо опрацьованих питань історії української мови ранньомодерного часу.

Сімнадцятий випуск є частиною «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» – першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну та народномовну лексику української мови цього періоду. У випуску – 729 слів на літеру М (М–Моавитѧнка), їхня семантична, граматична і стилістична характеристика. Ілюстративний матеріал наведено за хронологією, зважаючи на територіальне поширення й жанрові особливості цитованих писемних пам'яток.

Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс: у 3 т. / ред. кол.: П.Ю. Гриценко (голова), К.Г. Городенська, Є.А. Карпіловська та ін. / НАН України, Інститут української мови, 2017. Т. 1: А–Й. 669 с.; Т. 2: К–П. 637 с.; Т. 3: П–Я. 747 с.

Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст. – перший в українській лексикографії словник-індекс, який зінтегрував номінативні засоби мови, зафіксовані у словниках, різних за часом укладання, обсягами та прийомами опрацювання мовного матеріалу. Словник-індекс містить близько 3000 тис. слів із найвідоміших та найавторитетніших словників української мови (залучено матеріал 18-ти лексикографічних праць): орфографічних, тлумачних, енциклопедичних та ін. Окрім написання і

наголошування, видання подає коротку інформацію про реєстрове слово: наявність формальних варіантів та омонімів, фіксацію в кожному із словників джерел.

Словник уклали науковці відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України під керівництвом З.Г. Козирєвої.

Унікальний формат видання дає змогу аналізувати зміни й розвиток словникового складу мови впродовж понад двох століть. Широка джерельна база словника-індекса дає змогу досліджувати «лексикографічну історію» кожного слова, виявляти структурні варіанти мовних одиниць, слова з однаковим лексичним значенням, утворені за допомогою різних словотворчих засобів, граматичні, фонематичні, акцентні варіанти слів. У передмові до видання П.Ю. Гриценко зазначив: «Лексико-семантичний, структурний, історичний, статистичний, типологічний, функційний, ортологічний напрямки лінгвістичних студій – це аж ніяк не вичерпний перелік можливих сфер лінгвістичного пізнання, в яких інформація Українського лексикону кінця XVIII – початку XXI ст. може виявитися корисною. Така багатовекторність можливого використання зумовлена передусім складною природою слова як мовного знака, в якому поєднані смисл і напрочуд складна форма».

Бібліографія

●

Bibliography

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(«Діалектологічні студії», випуски 1–12, 2003–2019 роки)

Упорядник – Ірина Романина

Автор		Вип.	Стор.
	Наукові статті та розвідки		
Авдеева Мария (Воронеж, Росія)	Украинские говоры Воронежской области в АУМ и вне его [співавт.: Давыдова Е.]	6	97
Алексєєва Мадіна (Москва, Росія)	Значення Атласу Здзіслава Штібера для вивчення полонізмів у лемківських говірках	6	165
Антонова-Василева Лучия Стефанова (Софія, Болгарія)	Прилагателни със значение 'хубав; красивы, хороший, добрый' в българските диалекти в съпоставка със славянските езици	10	202
Аркушин Григорій (Луцьк, Україна)	Підляські семантичні діалектизми	3	87
	Іншомовні слова як твірні основи західнополіських прізвиськ	9	305
	Принципи побудови посібника з регіональної діалектології	10	44
Багнюк (Нетреба) Наталія (Львів, Україна)	Постать Лаврентія Зизанія крізь призму лінгвогеографії	4	231
	Мовні інструменти персвазії та сугестії в українських рукописних проповідях кінця XVI – початку XVII століть	12	287
Барань Єлизавета (Берегово, Україна – Будапешт, Угорщина)	Угорсько-українська міжмовна інтерференція на Закарпатті (гунгаризми у творах закарпатських українських письменників)	9	59
	Ласло Деже – дослідник закарпатської української історичної діалектології	10	69
	Початки українсько-угорського та угорсько-українського словникарства	11	52
	Славіст високої проби (до 70-річчя від дня народження Професора Андраша Золтана)	12	596
Барилова Галина (Луганськ, Україна)	Вербальний компонент народних ігор «в ад і рай» у східнослобожанських говірках	2	139

Basara Jan (Варшава, Польща)	Nazwy *młocka* w gwarach polskich (na tle słowiańskim)	3	109
Бігусяк Михайло (Івано-Франківськ, Україна)	Лексика сучасних решетарів села Липовиця Рожнятівського району Івано-Франківської області	10	334
	Динаміка назв традиційного господарювання в говорах Івано-Франківщини	11	176
	Лексика бойківських говірок Прикарпаття у світлі різночасових свідчень	12	133
Бідношия Юрій (Київ, Україна)	Синтаксичні функції сполучників у середньополіській говірці села Машеве Чорнобильського району	5	155
Білик Людмила (Донецьк, Україна)	Спроба створення Словника дієслівних словосполучень говірок Донеччини	1	291
Бичко Зиновій (Тернопіль, Україна)	Назви одягу та взуття в наддністрянському говорі	1	276
Бичкова Тетяна (Чернівці, Україна)	Південно-західні діалектні риси в апокрифах у контексті становлення української літературної мови	5	39
Богдан Світлана (Луцьк, Україна)	Стереотипи мовноетикетної поведінки волинян і поліщуків: побажання	2	120
Борушенко Оксана (Парана, Бразилія)	Професор Закревська і Бразилійська Україна	3	18
Босак Алёна (Мінськ, Білорусь)	Групы гаворак верхняга Над'ясельддзя (Брэсцкая вобласць) [співавт.: Клімчук Ф.]	3	109
	Канфігурацыя арэалаў інавацыйных з'яў верхняга Над'ясельдзя [співавт.: Клімчук Ф.]	6	127
Будзяк Анна (Краків, Польща)	Словники Івана Вагилевича як джерело діалектологічних студій	4	204
Boudovskaia Elena (Нью-Йорк, США)	Carpathian dialects of Brid and Novoselytsia: brief descriptions	9	536
	Dialect of Novoselycja, Mižhir'ja region, Transcarpathian province, Ukraine: Noun Declension	10	80
Вербич Святослав (Київ, Україна)	Слов'янсько-східноромансьκі мовні контакти (на матеріалі молдавської мови)	9	239

Вікторіна Олена (Кропивницький, Україна)	Назви гулі в говірках Середнього Дніпро-Бузького межиріччя	8	103
Вільмош Газдаг (Будапешт, Угорщина)	Вплив української мови на лексичну систему угорських говірок Закарпаття	10	393
Вільперт Хрістіане (Вюрцбург, Німеччина)	Німецькі запозичення в гуцульських говірках	1	282
Витанова Марияна (Софія, Болгарія)	Селото и селянинът в лексикалната система на българските диалекти	10	328
Войтів Ганна (Львів, Україна)	Формування мікрогрупи «застібка, ґудзик, пряжка» в українській мові	1	121
	Слово *пояс* і його семантична еволюція в українській мові	3	113
Волошинова Марина (Луганськ, Україна)	Назви їжі та напоїв у східнослобожанських говірках	9	177
	Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках	10	348
Гавадзин Оксана (Івано-Франківськ, Україна)	Назви поясного одягу в покутських говірках	10	364
Гайда Ольга (Тернопіль, Україна)	Специфіка семантики непохідних прийменників в українській мові XVI–XVII ст.	12	309
Галаш Галина (Ізмаїл, Україна)	Із спостережень над рибальською лексикою наддунайських говірок [співавт.: Циганок І.]	7	93
Harasimowicz Irena (Лодзь, Польща)	«Atlas gwar polskich» inspiracją badań gwar polskich na Grodzieńszczyźnie	4	252
	Akcent i jego następstwa w gwarach północno-zachodniej Grodzieńszczyzny	7	53
Герман Костянтин (Чернівці, Україна)	Становище української мови на Буковині в часи румунської окупації краю (1918–1940 роки)	1	375
	Теоретичні та методологічні засади діахронного опису діалектів	4	243

	Система відмінювання іменників III відміни в українських говірках Буковини	5	113
	Проблема наукової інтерпретації лінгвістичних атласів	6	61
	Етнонім *гуцул* у контексті антропонімії регіону Східних Карпат	7	17
	Українсько-східнороманські міждіалектні взаємовпливи в говірках Буковини	9	36
Глібчук Наталія (Львів, Україна)	Інтерферентні явища фонетичного та граматичного рівнів у говірці села Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл.	8	149
Глуховцева Катерина (Луганськ, Україна)	Картографування як джерело вивчення типології східнослобожанських говірок	1	190
	Посестринство та його номінація в українських східнослобожанських і східностепових говірках	2	150
	Говірка як об'єкт діалектологічних досліджень	4	262
	Фонематичні та фонетичні особливості східнослобожанських говірок	5	59
Глушко Михайло (Львів, Україна)	*Оглобля:* слово і реалія	2	103
Гнатюк Мирослава (Львів, Україна)	«Сандгі» в північнолемківських переселенських говірках	7	115
	Особливості вокалізму північнолемківських переселенських говірок	10	154
Голик Роман (Львів, Україна)	Від мови до ментальності: проблеми створення словника категорій української досекулярної і традиційної культури	2	155
	«Самбірський феномен» і культурні стереотипи: симбіоз діалектології, етнографії та історії на сторінках міжвоєнного «Літопису Бойківщини»	4	104
	«И с щирого серци и с душі»: селянський лист як мовно-літературне та історико-культурне явище	4	332

	Лев на кордоні світів: семантика львівських символів і стереотипів на тлі польсько-українських мовно-культурних контактів	6	319
Горбач Анна-Галя (Берфурт, Німеччина)	…У пошуках за українськими говірками в Румунії	3	419
Горинь Василь (Львів, Україна)	Філософія імені Ярослави Закревської	3	18
Гороф'янюк Інна (Вінниця, Україна)	Лексика й символіка подільської народної ботаніки в слов'янському контексті	10	314
	«Słowniczek prowincyonalizmów Podolskich» Олександра Кремера як перша лексикографічна праця про подільський говір	11	25
Гримашевич Галина (Житомир, Україна)	Ендемізми в поліських говірках	4	289
	Словотвір середньополіських назв одягу	5	245
	Лексичний атлас назв одягу та взуття середньо поліського діалекту: спроба інтерпретації	6	145
	Запозичення в тематичній групі лексики одягу середньополіського діалекту	9	128
	Лексикографічно-текстографічна репрезентація поліської адвербіальної системи	10	222
	Адвербіальна лексика в діалектних лексикографічних виданнях: способи репрезентації	11	142
Гринчишин Дмитро (Львів, Україна)	Мовленнєві особливості українців Бразилії	3	121
	Пам'ятки української мови XVI – першої половини XVII століть, писані поза межами України	3	132
	Професор Михайло Онишкевич – діалектолог-лексикограф	4	143
	Давньоукраїнські фонетичні й морфологічні риси в говірці села Потік Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.	5	29

	Середньополісько-буковинські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття)	8	66
Гриценко Павло (Київ, Україна)	Наталя Хобзей: у силовому полі української мови [співавт.: Ястремська Т.]	11	7
Громик Юрій (Луцьк, Україна)	Просторові та часові прислівники з основами **коль*, **толь*, **сель* в українських підляських говірках	3	143
Гуйванюк Ніна (Чернівці, Україна)	Професор Костянтин Герман – дослідник буковинських говірок	4	156
	Категорія часу в діалектних текстах мемуарного характеру «про своє життя» [співавт.: Руснак Н.]	5	103
Гулик Оксана (Львів, Україна)	Полонізми в мікротопонімії півночі Львівщини	9	328
Гуцуляк Тетяна (Чернівці, Україна)	Епістолярна й діалектологічна спадщина Івана Панькевича в архіві Василя Сімовича [співавт.: Черкез І.]	4	168
	Лексикографічні пам'ятки як джерело дослідження дериваційного потенціалу слова	12	350
Gala Sławomir (Лодзь, Польща)	Rodowód łódzkiej dialektologii	4	54
	Glosa w dyskusji o istotę słowotwórstwa gwarowego	9	68
Ґоца Еріка (Ужгород, Україна)	Джерела поповнення назв їжі і кухонного начиння в українських говорах Карпат	1	269
Давыдова Елена (Воронеж, Росія)	Украинские говоры Воронежской области в АУМ и вне его [співавт.: Авдеева М.]	6	97
Дворянкін Віктор (Маріуполь, Україна)	Оцінне й неоцінне в говірковій номінації (на матеріалі говірки с. Олексіївка Великоновосілківського району Донецької області)	2	130
	До проблеми лексикографічного відтворення семантичної структури діалектної емоційно-експресивної лексики	3	149
Демчик Ірина (Луганськ, Україна)	Інтерференція в мовленні носія східнослобожанської говірки (с. Шульгінка Старобільського району Луганської області)	9	234

Дидик-Меуш Ганна (Львів, Україна)	Історичний та діалектний аспекти лексикологічного вивчення медичних номенів	1	155
	Семантика слова і давньоукраїнський писемний контекст	3	156
	Раритетні медичні словнички Прокопа Адаменка та Олени Курило	7	185
	Бойківські риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI століття	8	7
	Діалектизм як допоміжний засіб для укладання «Словника української мови XVI – I пол. XVII ст.»	10	18
	Українська мова XVI–XVIII ст.: можливість традиційного і нового дослідження	12	243
Дика Людмила (Київ, Україна)	Форми двоїни в говірках поліського-середньонаддніпрянського пограниччя	5	129
	Поліські елементи в говірках поліського-середньонаддніпрянського суміжжя	6	91
Добосевич Уляна (Львів, Україна)	Українська мова в учительному Євангелії середини XVII століття	1	45
Дяченко Наталія (Житомир, Україна)	Проблема тотожності слова на прикладі відсоматичних семантичних дериватів	5	251
Ejsmunt Izabela (Лодзь, Польща)	Przydatność źródeł gwarowych w badaniu słowotwórstwa czasowników	9	86
Єдлінська Уляна (Львів, Україна)	*Утѣха єго – праца и дѣла рукъ* [про Д. Гринчишина]	1	9
	Мовознавство в житті і творчості Іларіона Свєнціцького	1	160
	Богословська тематика в житті і творчості професора Олекси Горбача	3	164
	На світанку Львівської лексикографічної школи	11	14
Zagłoba Katarzyna (Познань, Польща)	Rozwarstwienie słownictwa z zakresu pola tematycznego STUDNIA	11	206
Задоя Кіра (Дюссельдорф, Німеччина)	Народные наименования праздничных дней святочного цикла у населения Украинских Карпат	10	244

Закревська Ярослава (Львів, Україна)	Михайло Онишкевич – діалектолог	4	137
Захуцька Оксана (Київ, Україна – Варшава, Польща)	Лексичні запозичення в польській говірці села Сяберка на Житомирщині	10	402
Зеленчук Василь (Криворівня, Україна)	Проблеми створення діалектних словників до літературних творів (повість Петра Шекерика-Доникова «Дідо Иванчік»)	3	197
Зеленчук Михайло (Івано-Франківськ, Україна)	Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині: ігри та забави при померлому	2	241
Зінченко Ірина (Чернівці, Україна)	Афіксальний тип творення назв вишивальних технік у гуцульських говірках	5	257
Золтан Андраш (Будапешт, Угорщина)	Зі спостережень над історичними словниками східнослов'янських мов	11	217
Івасюк Оксана (Чернівці, Україна)	«Діалектологічні аргументи» у працях Олександра Колесси з історії української мови	4	193
Karaś Halina (Варшава, Польща)	Ogólne założenia Korpusu Gwar Polskich	10	7
Клепикова Галина (Москва, Росія)	Карпатоукраинские диалекты и проблемы словообразования. 2: Дериваты с суфф. *l'(a)*	3	202
Клімчук Фёдар (Мінськ, Білорусь)	Групы гаворак верхняга Над'ясельддзя (Брэсцкая вобласць) [співавт.: Босак А.]	3	109
	Берасцейска-Пінскае Палессе ў дыялекталагічных атласах	6	37
	Канфігурацыя арэалаў інавацыйных з'яў верхняга Над'ясельдзя [співавт.: Босак А.]	6	127
Кобиринка Галина (Київ, Україна)	Акцентуація непохідних іменників жіночого роду говірки с. Бітля Турківського району Львівської області (динаміка історичних змін)	1	222
	Напрями змін у наголошуванні непохідних іменників ŏ- / jŏ- основ чоловічого роду в бойківських говірках	5	95

	Український діалектний наголос у лінгвогеографічному аспекті	6	253
	Особливості наголошення зворотного займенника в українському діалектному просторі	10	146
Kobus Justyna (Познань, Польща)	Przejawy świadomości metajęzykowej mieszkańców wsi Wielkopolskich	7	25
	Miejsce kwestionariusza w badaniach leksyki gwarowej (na prykładzie słownictwa pola tematychnego *praca na roli*)	8	129
	Status germanizmów we współczesnym języku mieszkańców wybranych wsi wielkopolskich	9	52
	Reprezentacja cech systemowych fleksji imiennej w tekstach gwarowych (na przykładzie dopełniacza)	10	106
	Szkolne słowniczki regionalne jako efekt współpracy środowiska lokalnego i naukowego	11	124
Коваленко Борис (Кам'янець-Подільський, Україна)	Діалектні лінгвальні риси у фольклорно-етнографічних нарисах А. Свидницького	10	460
Коваль-Фучило Ірина (Київ, Україна)	До проблеми: гріх і кара в українській народній традиції (на матеріалі фольклорних текстів, записаних у с. Мокряни Мостиського р-ну Львівської обл.)	2	201
	Гуцульський похорон: спроба етнолінгвістичного аналізу	10	476
Kowalska Anna (Варшава, Польща)	Polskie gwarowe nazwy miejsc z sufiksem *-isko* na tle polszczyzny ogólnej	3	213
Ковальчук-Довгополова Ольга (Львів, Україна)	Дитячі ігри, пов'язані з кольорами	2	248
Ковач Ганна (Ужгород, Україна)	Міжмовні контакти у мисливській лексиці говірок Закарпатської області	9	222
Ковач Оксана (Будапешт, Угорщина)	Українська діалектологія в Угорщині	4	31

Колесников Андрій (Ізмаїл, Україна)	Проблема класифікації українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю	10	23
Kołodyńska Tatiana (Люблін, Польща)	Rzeczowniki motywowane w gwarze ukraińskiej Kalnikowa	5	165
Конобродська Валентина (Житомир, Україна)	Українські етнокультурні й мовні ознаки Берестейщини у світлі картографування поліського поховального обряду	1	203
	Східнослов'янський поховальний обряд як об'єкт етнолінгвістичного дослідження	2	42
	Поліські повір'я, легенди, перекази про «ходячих» мерців та запобіжні заходи проти їх «ходіння»	2	223
Костецька-Садова Анна (Краків, Польща)	Міжмовні контакти в польських говірках Мостищини	7	79
Костів Оксана (Львів, Україна)	Статичне і динамічне у визначенні ареалу обниження наголошених голосних переднього ряду	1	213
Коць-Григорчук Лідія (Львів, Україна)	Об'єкти дослідження – дипінті ікон	1	31
Крашеніннікова Тетяна (Дніпро, Україна)	Лексичні діалектизми в казках Івана Манджури	6	329
	Зона вібрацій на західному мовному пограниччі	3	230
Кровицька Ольга (Львів, Україна)	Назви осіб за родом діяльності і професією в пам'ятках української мови XVI–XVIII століть	1	130
	Деякі аспекти вивчення категорії особи в сучасному мовознавстві	3	237
Кукса Тетяна (Севастополь, Україна)	Назви бобових рослин в українських говірках Криму	9	182
Куриленко Володимир (Глухів, Україна)	До питання про маргінальні зони на діалектологічній карті Полісся	6	105
	Із поліських етимологічних студій	9	203
Лесів Михайло (Люблін, Польща)	Мова народної пісні про виселення 1947 року з Лемківщини	3	242

Лесюк Микола (Івано-Франківськ, Україна)	Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульского мовного суміжжя	4	275
	Ярослава Вакалюк – дослідниця південно-західних говорів	1	303
	Система власних особових назв мешканців села Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.	5	175
Лєснова Валентина (Луганськ, Україна)	Синтаксичні засоби вираження оцінки в діалектному тексті	10	439
Лизанець Петро (Ужгород, Україна)	Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства	3	247
	Атлас угорських говорів Закарпаття: принципи побудови та інтерпретації	6	53
Литвиненко Світлана (Опішня, Україна)	Гончарство в мові і культурі [співавт.: Хобзей Н.]	2	81
Литвиненко Яна (Суми, Україна)	Українсько-російсько-білоруська взаємодія в орнітономінації східнополіського діалекту	9	212
Литвинчук Леся (Житомир, Україна)	Спостереження над словотвором чоловічих прізвищевих назв, похідних від антропонімів (Житомирщина XVI–XVII століття)	5	197
Ліщинська Галина (Івано-Франківськ, Україна)	Семантична структура сучасних прізвиськ на Покутті	5	189
Магрицька Ірина (Луганськ, Україна)	Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослобожанських говірках	2	182
	Подвижник донської діалектології – Олексій Миртов	4	177
	Спостереження над живим мовленням українців Росії (говірки сіл Волошине і Рогалик Міллерівського р-ну Ростовської обл.)	5	11
Макарова Ольга (Варшава, Польща)	Білінгвізм канцелярій Правобережної України в кінці XVI–XVII ст.	10	412
Makarski Władysław (Люблін, Польща)	Z toponimii i hydronimii pogranicza polsko-ukraińskiego: *Hulskie*	3	257

Мартинова Ганна (Черкаси, Україна)	Порубіжжя як об'єкт картографування	1	180
	«Черкаський говір» як джерело дослідження особливостей середньонаддніпрянського діалекту	3	268
	Явища гіперкорекції в середньонаддніпрянських говірках	7	35
	Особові дієслівні форми в середньонаддніпрянських говірках	10	106
Мацюк Зоряна (Львів, Україна)	Суфіксальні деривати з коренем *-брат-* у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.»	11	225
Мединський Анатолій (Кам'янець-Подільський, Україна)	Відсубстантивні деривати в термінології гончарства (на матеріалі подільських говірок)	5	233
Мельник Лариса (Луганськ, Україна)	Фітофразеологія Донбасу	2	194
Михайличенко Наталія (Львів, Україна)	Українсько-західнослов'янські ойконімні паралелі: назви поселень на *-иця*	9	335
Мицканюк-Копильчук Віта (Івано-Франківськ, Україна)	Ліжникарська лексика в гуцульських говірках Косівщини: семантика і словотвір	5	267
Мілєва Ірина (Луганськ, Україна)	Дисфемізація у фразеологічній номінації зовнішніх рис людини (на матеріалі східнослобожанських та східностепових говірок Донбасу)	4	301
Міняйло Роман (Луганськ, Україна)	Запозичення та інтерференція в рибальській лексиці східнослобожанських говірок	9	195
Мірошниченко Олена (Ізмаїл, Україна)	Східнороманські запозичення в українських південно-бесарабських говірках	5	279
Мозер Міхаель (Відень, Австрія)	Українські діалектні матеріали в галицьких джерелах першої половини XIX століття	6	71
Мойсієнко Віктор (Житомир, Україна)	Золотник – поліський варіант ангела-хранителя	2	145
	Метрична книга села Мелені – пам'ятка української мови XVIII століття	5	49

Назарук Ева (Люблін, Польща)	Інскрипції некрополій польсько-українського пограниччя: надмогильні написи на цвинтарі села Ганна Володавського повіту на Люблінщині [співавт.: Фроляк Л.]	7	105
Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława (Люблін, Польща)	Struktura i semantyka polskich zamówień	2	22
Нередкова Світлана (Луганськ, Україна)	Кореляція приголосних фонем за твердістю : м'якістю в українському мовленні м. Луганська	7	123
Нестерчук Оксана (Луцьк, Україна)	Суфіксація варіантів власних імен та апелятивів у говірках Волинського Полісся	10	184
Олійник Мирослава (Львів, Україна)	Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації	2	174
Осінчук Юрій (Львів, Україна)	Історія неопублікованої частини словника за редакцією Євгена Тимченка	11	249
	Релігійна лексика в українських пам'ятках XVII–XVIII ст.	12	318
Osowski Błażej (Познань, Польща)	O problemach z pozyskiwaniem przymiotników gwarowych dla celów leksykograficznych	8	140
	Dawna granica polityczna a granica językowa w Wielkopolsce. Rozpoznanie zagadnienia	9	45
	Kilka uwag o przymiotnikach dyferencyjnych w gwarach wielkopolskich	10	194
	Jak w Wielkopolsce w XVIII w. nazywano ludzi ze względu na ich pozycję społeczną?	12	275
Остапчук Оксана (Москва, Росія)	Мова «Українок» Тимка Падури: соціолінгвістичний контекст і діалектна база	3	275
	Територіальні різновиди мови крізь призму соціолінгвістики: польські меншинні говірки в українському оточенні	10	419

Осташ Надія (Львів, Україна)	Про назви літніх християнських свят українців: *Зелені свята*	1	248
	Про українські народні назви християнських свят: *Водохрещі*	3	290
	Фонетична адаптація християнських особових імен в українській мові середини XVII: зміни голосних у середині імені [співавт.: Осташ Р.]	5	87
	До вивчення українських народних ботанічних назв: квасоля (Phaseolus vulgaris L.)	6	193
	Холмські вуличні прізвиська: минуле і сучасне	8	159
Осташ Роман (Львів, Україна)	Суфікс *-к-о* в українській антропонімії першої половини XVII ст.: лінгвогеографічний погляд	1	84
	Фонетична адаптація християнських особових імен в українській мові середини XVII: зміни голосних у середині імені [співавт.: Осташ Н.]	5	87
Павлюк Микола (Торонто, Канада)	Дослідження українських говорів Румунії	4	13
Панцьо Стефанія (Тернопіль, Україна)	Словотвірна структура деад'єктивів зі значенням предметності в лемківському діалекті	1	238
Паславський Іван (Львів, Україна)	До історії формування української наукової та філософської термінології в пізню княжу добу (на матеріалах київської перекладної літератури другої половини XV століття)	3	300
Піпаш Юрій (Ужгород, Україна)	Про наукову лабораторію Миколи Грицака, або тернистий шлях до науки	4	199
Піцура Тетяна (Ужгород, Україна)	Динаміка назв одягу карпатських говорів у другій половині XX століття	7	85
	Іншомовні елементи у складі тематичної групи «Назви хатніх речей» в українських карпатських говорах	8	77
Поістогова Марина (Київ, Україна)	Реалізація мотиваційної ознаки «смак» у ботанічній лексиці східнополіського діалекту	10	321

Полюга Левко (Львів, Україна)	Використання лексико-семантичних опозицій при укладанні історичних словників	1	40
	Порівняльні конструкції в поетичних творах Тараса Шевченка	3	317
Поповський Анатолій (Дніпро, Україна)	Лінгвогеографічні студії Василя Семеновича Ващенка	7	45
Rak Maciej (Краків, Польща)	Zapożyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale Słownika Zofii Kurzowej	9	105
	Kumasz po lembersku? O socjolekcie przestępczym w polszczyźnie przedwojennego Lwowa	10	430
Rembiszewska Dorota Krystyna (Варшава, Польща)	Kulturowe motywacje nazw potraw w Polsce północno-wschodniej	2	97
	Elementy wschodniosłowiańskie w mowie mieszkańców powiatu Wysokomazowieckiego	3	322
	Leksyka dotycząca obróbki lnu w «Słowniku dialektu knyszyńskiego» Czeslawa Kudzinowskiego	8	118
	Wpływy obce w IX tomie OLA [співавт.: Siatkowski J.]	9	19
	Znaczenie badań Zdzislawa Stiebera nad gwarami wschodniosłowiańskimi dla współczesnej dialektologii	10	62
	Z problematyki nawiązań i zapożyczeń na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim [співавт.: Siatkowski J.]	11	167
	Зі східнослов'янських лексичних реліктів – *hreczka, racuchy i chabor* [співавт.: Siatkowski J.]	12	92
	Лінгвогеограф, лексикограф, діалектолог і «класик впливів»: Професорові Янушеві Сятковському – 90	12	590
Реутська Євгенія (Луганськ, Україна)	Мовна компетенція еліти як соціокультурний компонент коду нації	7	133
Rieger Janusz (Варшава, Польща)	Uwagi o języku ukraińskim w Polsce	3	329
	Polskie atlasy gwar ukraińskich	6	7

Романина Ірина (Львів, Україна)	Особливості вияву текстових категорій цілісності та зв'язності в діалектних текстах про чудесні місця й чудотворні предмети	10	468
	Лексико-семантичний простір діалектних текстів із Наддністрянщини: номінація духовної культури	11	263
Rudolf-Ziółkowska Elżbieta (Варшава, Польща)	Pożyczki leksykalne w sytuacji polilingwizmu. O języku Polaków z Wojutycz koło Sambora	9	411
Руснак Наталія (Чернівці, Україна)	Категорія часу в діалектних текстах мемуарного характеру «про своє життя» [співавт.: Гуйванюк Н.]	5	103
Сабадош Іван (Ужгород, Україна)	З історії словникового опрацювання лексики закарпатського говору	4	73
	Стан і завдання лінгвогеографічного дослідження ботанічної лексики української мови	7	7
	Поняття «термінологія» і «номенклатура» стосовно наукових назв рослин	12	11
Самуйлік Яраслаў (Брест, Білорусь)	Міждыялектныя сувязі гаворак Выганаўскага Палесся	6	115
Симоненко Ігор (Київ, Україна)	Зі спостережень над динамікою ад'єктивної словозміни в українському східнополіському діалекті (на матеріалі говірки с. Червоні Партизани Чернігівської області)	10	141
Sierociuk Jerzy (Познань, Польща)	Specyfika gwarowego słowotwórstwa w świetle badań atlasowych	6	145
	Z problematyki zapożyczeń na polsko-ukraińskim pograniczu językowym	9	7
Сіденко Надія (Донецьк, Україна)	Географічна апелятивна лексика говірки села Куйбишеве Матвіїв-Курганського району Ростовської області	2	112
Сікора Галина (Київ, Україна)	Алегроформи в сучасному львівському мовленні (до діалектології міста)	10	161
	Львів у калейдоскопі лексикографії	11	65
	Галицькі граматики як джерело дослідження львівського койне	12	368

Sikora Kazimierz (Краків, Польща)	Badania wiejskiej etykiety językowej. Wybrane problemy metodologiczne i teoretyczne	10	36
Сімович Оксана (Львів, Україна)	До проблеми укладання Словника вербальних символів	2	261
	Символ і словник: точки перетину	11	104
Скужевська Аґата (Краків, Польща)	Омелян Партицький як діалектолог	4	220
Слободзяник Олена (Львів, Україна)	Давні географічні назви в діалектній лексикографії (загальні назви натурогенних об'єктів)	11	237
Стрельчук Галина (Київ, Україна)	Форми давального відмінка іменників чоловічого роду множини (за матеріалами пам'яток української мови другої половини XVI – першої половини XVII століть)	1	64
Стрижаковська Ольга (Чернівці, Україна)	Назви хвороб у буковинських говірках: фонетичні і словотвірні варіанти	5	273
Сьянова Елена (Санкт-Петербург, Росія)	Лексика народной демонологии, магии, поверий, верований (на материале украинских говоров Воронежской области)	10	303
Siatkowski Janusz (Варшава, Польща)	Słowiańskie nazwy 'pszczelarza' w świetle materiałów «Atlasu ogólnosłowiańskiego»	3	340
	Wpływy obce w IX tomie OLA [співавт.: Rembiszewska D.K.]	9	19
	Z problematyki nawiązań i zapożyczeń na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim [співавт.: Rembiszewska D.K.]	11	167
	Зі східнослов'янських лексичних реліктів – *hreczka, racuchy i chabor* [співавт.: Rembiszewska D.K.]	12	92
Тимко-Дітко Оксана (Загреб, Хорватія)	Прислівники в говорі бачванських руснаків у контексті південно-західних говорів української мови	10	235
	Стан розвитку лексикографії у придунайських руснаків	11	32

Тимошик Галина (Львів, Україна)	Давньогрецькі біблієантропоніми у структурі новозавітного тексту (на матеріалі новочасних перекладів Святого Письма українською мовою)	9	253
	Святе Письмо старозавітного канону в мікротекстах «Галицько-руських народних приповідок» Івана Франка	12	39
Титаренко Валентина (Житомир, Україна)	Іншомовний вплив на морфологічний рівень староукраїнської ділової мови XVI–XVII століть (за актовими книгами північноукраїнського ареалу)	5	135
Тищенко Лариса (Слов'янськ, Україна)	Атлас побутової лексики південнослобожанських говірок	6	155
Тищенко Тетяна (Умань, Україна)	Звенигородщина в житті і творчості Агатангела Кримського	4	187
	Кумівство і його номінація у східноподільських говірках	8	56
Ткачук Марина (Київ, Україна)	Ботанічна лексика чорнобильських говірок у контексті українсько-іншосхіднослов'янської взаємодії	9	188
Ужченко Віктор (Луганськ, Україна)	Культурологічно-етимологічна експлікація фразеологізмів	3	348
Ужченко Дмитро (Луганськ, Україна)	Семантико-структурні аспекти нарощення східноукраїнських фразеологізмів	2	167
	Східноукраїнські зоофразеологічні репрезентанти структурно-семантичних моделей	4	294
	Гендерні стереотипи у фразеології східнослобожанських говірок	7	61
Фаріон Ірина (Львів, Україна)	Антропонімійні пріоритети в лексикографії	3	359
Федонюк Валентина (Київ, Україна)	З історії української діалектології Словаччини	4	38
Федунович-Швед Оксана (Чернівці, Україна)	Лексика перекладів українською мовою творів світової класики: робота над матеріалами до словника	11	131
Фроляк Любов (Донецьк, Україна – Люблін, Польща)	Ідіолект гетерогенного походження в системі новоствореної говірки	1	173

	Етномовні факти в основі генетичної класифікації новостворених східностепових говірок	2	11
	Генетичний тип говірки села Куйбишеве Матвієво-Курганського району Ростовської області	3	369
	Корелятивна система приголосних за дзвінкістю / глухістю у східностепових говірках	5	75
	Інскрипції некрополій польсько-українського пограниччя: надмогильні написи на цвинтарі села Ганна Володавського повіту на Люблінщині [співавт.: Назарук Е.]	7	105
Харьківська Олеся (Ужгород, Україна)	Творення іменників середнього роду в українських закарпатських говорах	10	175
Хібеба Наталія (Львів, Україна)	Назви головного убору нареченої в бойківських говірках	6	205
	Номінації вагітної жінки з погляду морально-етичних канонів мешканців Бойківщини	7	153
	Номінація довесільних етапів у бойківських говірках	8	14
	Іншомовні нашарування у весільній лексиці бойківських говірок	9	141
	Слово *балець* як етнолінгвістичний феномен обрядової лексики бойківських говірок	10	270
	Обрядова функція весільного печива та його мовна проекція в бойківських говірках	11	152
	Бойківське весілля: обряд і слово	12	106
Хобзей Наталія (Львів, Україна)	Міфологічні назви у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII століття»	1	149
	Мовний простір міфологічних назв	2	53
	Гончарство в мові і культурі [співавт.: Литвиненко С.]	2	81
	Ярослава Закревська: штрихи до портрету	3	13

	З історії львівської діалектології	4	63
	Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті говірок південно-західного наріччя. 2	9	113
	Мовний світ гуцулів у форматі словника: Іван Вагилевич	10	51
Холодьон Олена (Київ, Україна)	Вербалізація поняття 'різати' в східнополіських говірках: організація лексико-семантичної групи	10	341
	Евфемізми як чинник лексичної варіативності у східнополіських говірках (на матеріалі дієслівної лексики)	11	186
Хомчак Леся (Львів, Україна)	З історії дослідження надсянських говірок	7	171
	Назви учасників родильного обряду Надсяння	8	36
	Полонізми у лексиці родинної обрядовості надсянських говірок	9	159
	Назви обрядів надсянського дошлюбного циклу	10	284
	Словник лексики родинних обрядів надсянських говірок	11	114
	Символіка хатнього простору в системі родинних обрядів Надсяння	12	141
Циганок Ірина (Ізмаїл, Україна)	Із спостережень над рибальською лексикою наддунайських говірок [співавт.: Галаш Г.]	7	93
Чаган Оксана (Львів, Україна)	Будівельна лексика в лексикографічних працях із Бойківщини	11	198
Черкез Інна (Чернівці, Україна)	Епістолярна й діалектологічна спадщина Івана Панькевича в архіві Василя Сімовича [співавт.: Гуцуляк Т.]	4	168
Czyżewski Feliks (Люблін, Польща)	*Nomina loci* w gwarze ukraińskiej wsi Wyryki koło Włodawy	3	377
	Gwary ukraińskie południowego Podlasia w pracach Profesora Władysława Kuraszkiewicza	4	151
Шведова Марія (Київ, Україна)	Корпус як джерело дослідження регіональних стилів	11	85
Шевченко Наталія (Луганськ, Україна)	Категорія якості дії і стану людини у фіто- та зоофразеологізмах східнослобожанських та східностепових говірок	7	141

Шевченко Світлана (Ніжин, Україна)	Особливості творення дієприкметників в українській актовій мові XVII–XVIII століть (на матеріалі пам'яток ареалу полтавських говірок)	5	209
Шевченко Тарас (Запоріжжя, Україна)	Діалектна основа говорів дністровсько-бузького межиріччя за даними лінгвогеографії	6	83
Шелемех (Різник) Віра (Львів, Україна)	Назви обрядових страв у надсянських говірках Яворівщини	8	95
	Семантика лексеми *борщ* у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя	10	358
Штанденко Уляна (Київ, Україна)	Дієслівні деривати в Універсалі гетьмана Івана Мазепи в «Актах Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.»	12	300
Штефуца Вікторія (Сегед, Угорщина)	Власні імена в українсько-молдавських грамотах XIV–XV століть	9	247
	Венгерские заимствования на материалах украинско-молдавских грамот XIV–XV в.	12	341
Шульська Наталія (Луцьк, Україна)	Запозичення в західнополіських прізвиськах	9	313
Щербина Тетяна (Черкаси, Україна)	Прислівники в говірках середньо-наддніпрянсько-степового порубіжжя	10	212
Юревич Марина (Київ, Україна)	Особливості відмінювання особових та деяких присвійних займенників у польській периферійній острівній говірці (с. Красилівська Слобідка Красилівського р-ну Хмельницької обл.)	5	121
Юсікова Олена (Київ, Україна)	До проблеми диференціації українських говірок на синтаксичному рівні	5	145
	Особливості диференціації явищ діалектного синтаксису	6	243
	Про дієслова із префіксом *при-* у синтаксичній системі говірок Закарпаття (на матеріалах картотеки М. Грицака)	7	99
	До проблеми інтерференції на словотвірному рівні	9	93
	Функціювання локативних синтаксем у граматичній системі говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області	10	454

Яніцька Наталія (Львів, Україна)	Мікротопоніми центральних та східних районів Львівщини, мотивовані запозиченими лексемами	9	317
Jaros Irena (Лодзь, Польща)	Zagadnienie centrum i peryferii w badaniach słowotwórstwa gwarowego	9	76
	Dwudziestowieczne słowniki gwar Polski centralnej wobec współczesnej polskiej leksykografii gwarowej	11	42
Ястремська Тетяна (Львів, Україна)	Гуцульська пастуша лексика як основа прізвищевих назв	1	111
	Акціональний і номінативний аспекти пастушого обряду на Гуцульщині	2	64
	До функціонування румунізмів у гуцульських говірках: лексика пастухування. 2	3	384
	Дослідження пастуших аґентивів у площині епідигматики	5	221
	Ареальна характеристика лексики пастухування гуцульського говору	6	181
	З історії слів *алтиця / латиця*	9	121
	Система дериватів із коренем *-верх-(-верш-)*: історичний та діалектний виміри	10	370
	Наталя Хобзей: у силовому полі української мови [співавт.: Гриценко П.]	11	7
	«Епідигматичний діалектний словник»: ідея, концепція, засади	11	273
	Концепт «верх»: лексико-семантична інтерпретація в діалектному просторі	12	163
Яшкін Іван (Мінськ, Білорусь)	Формы кампаратыву. Матэрыялы выражэння параўнання па мадэлі «я лепшы (горшы) цябе». Паўторы	3	403
	Жывелагодоўчая лексіка на Пасожжы (Беларусь) і на Палессі (Украіна)	6	171
	Дыялектызмы Слаўгарадчыны адэкватныя мсціслаўскім (Дыялектызмы Слаўгарадчыны пры аднолькавым ці блізкім мсціслаўска-слаўгарадскім значэнні)	9	423

Бібліографія			
Денисюк Валентина	Матеріали до бібліографії лемківських говірок [співавт.: Гнатюк М.]	7	301
Дидик-Меуш Ганна	Бібліографія праць Дмитра Гринчишина [співупор.: Кровицька О.]	1	13
Єрмолович Ярослава	Бібліографія праць Ярослави Закревської [співупор.: Чікало М.]	3	22
Кровицька Ольга	Бібліографія праць Дмитра Гринчишина [співупор.: Дидик-Меуш Г.]	1	13
Романина Ірина	Бібліографія наукових праць («Діалектологічні студії», випуски 1–12, 2003–2019 роки)	12	551
Хобзей Наталя	Матеріали до бібліографії з проблем української діалектології за 2000–2001 роки	1	311
	Матеріали до бібліографії з проблем української діалектології за 2002–2003 роки	4	411
Чікало Марія	Бібліографія праць Ярослави Закревської [співупор.: Єрмолович Я.]	3	22
Словнички. Матеріали до словників			
Вакалюк Ярослава	Назви захворювань овець і кіз [упор.: Дидик-Меуш Г.]	1	304
Вікторіна Олена	Матеріали до фразеологічного словника Кіровоградщини (фразеологізми, які містять компонент-топонім. II)	10	536
Горбач Олекса	Словник говірки села Негостина (Румунія) [упор.: Хобзей Н.]	3	422
	Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща) [упор.: Тріль О., Хобзей Н.]	3	454
Коваленко Наталя	Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок	4	379
Козій Нестор	Говірка містечка Олешичі на Любачівщині [упор.: Хомчак Л.]	7	208
Котович Віра	Астіоніми України: матеріали до лінгвокультурологічного словника	12	438
Курило Василь	Діалектний словник Болехівщини	11	323
Купчинська Зоряна	Ареал архаїчних ойконімів на *-*іпъ* у XX столітті	10	504
Наєнко Галина	Праця Теодосія Софоновича «Выкла(д) ѡ цр҃кви с(т)» 1667 року	12	466

Осінчук Юрій	Словник мікротопонімів Радехівського р-ну Львівської обл.	10	519
Осташ Любов	Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області [співавт.: Осташ Р.]	9	347
Осташ Надія	Словник діалектної лексики переселенців із Холмщини	4	355
Осташ Роман	Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії	4	392
	Із життя сучасних українських прізвиськ. 3	6	293
	Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 4, 6	7	227
	Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 10	8	282
	Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області [співавт.: Осташ Л.]	9	347
	Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 11–13	9	447
Пастух Надія	Матеріали до Словника вербальних символів. *Зозуля* [співавт.: Сімович О.]	2	283
Сімович Оксана	Матеріали до Словника вербальних символів. *Кров*	2	266
	Матеріали до Словника вербальних символів. *Вода*	2	272
	Матеріали до Словника вербальних символів. *Зозуля* [співавт.: Пастух Н.]	2	283
	Словник вербальних символів: *Калина*	5	287
	Словник вербальних символів: *Вінок*	6	311
	Словник вербальних символів: *Дуб, Береза*	7	335
	Словник вербальних символів: *Верба. Вишня. Рожа. Сосна. Тополя. Хліб. Черемшина. Явір.*	8	238
	Словник вербальних символів: *Барвінок*	9	554
	Словник символів. *Зірка, зоря. Місяць. Сонце*	11	304
	Словник символів: *Кінь*	12	423
Тищенко Тетяна	Лексика на позначення бджіл у говірках Східного Поділля (матеріали до «Лексичного атласу української мови»)	7	323

Хібеба Наталя	Весільна лексика бойківського говору: матеріали до словника	5	299
	Матеріали до словника говірки села Росохи Старосамбірського району Львівської області (Є–Я)	12	379
Хомчак Леся	Матеріали до етнолінгвістичного словника родинної обрядовості Надсяння: *родильний обряд*	8	199
	Діалектні і фольклорні тексти		
Бідношия Юрій	Діалектні тексти зі села Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.	5	327
	Етнолінгвістичні записи з Північного Підляшшя	6	335
Гвоздевич Стефанія	Із польових записів про родильну обрядовість	6	357
Гримашевич Галина	Одяг і взуття Житомирщини в повір'ях та обрядах	9	563
Зеленчук Василь	*Сон Божої Матері*: гуцульські народні молитви	3	489
Іваннікова Людмила	«Дзєди» і «Проводи русалок» у с. Гавронщина Макарівського району Київської області [співавт.: Коваль-Фучило І., Шалак О.]	4	503
Клімчук Фёдар	*А в нашого свата*…(«прыпывкы» з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці)	3	494
Коваль-Фучило Ірина	«Дзєди» і «Проводи русалок» у с. Гавронщина Макарівського району Київської області [співавт.: Іваннікова Л., Шалак О.]	4	503
Мицак Віра	Барвінковий обряд у селі Топільниця на Старосамбірщині	9	544
Ніколаєнко Ірина	Ткацтво Східної Слобожанщини: реалії і легенди	5	311
Прудиус Ольга	Із польового нотатника початківця-діалектолога	8	311
Романина Ірина	Діалектні тексти про чуда з Наддністрянщини	9	558
Руснак Наталія	Діалектний текст про Пасху і його варіантні вияви в південно-західному наріччі	6	303

Хібеба Наталія	Бойківське весілля: стан і перспективи мовознавчих досліджень	4	480
	«Дай, Боже, щастя і щасливу долю» (повір'я та звичаї бойківського весілля)	8	333
	Повір'я та звичаї бойківського весілля. 2	9	548
Шалак Оксана	«Дзєди» і «Проводи русалок» у с. Гавронщина Макарівського району Київської області [співавт.: Іваннікова Л., Коваль-Фучило І.]	4	503
Шелемех (Різник) Віра	Діалектні тексти про страви з Надсяння	8	315
Ястремська Тетяна	Полонинське пастухування Гуцульщини в текстах	4	463
	З архіву		
Адаменко Прокіп	Медіцинский словничок. Матеріял для українськоі медіцинськоі термінології	7	188
Курило Олена	Російсько-український словничок медичної термінольогії	7	197
Лесів Михайло	До історії української діалектології: Десять листів Євгена Тимченка до Івана Зілинського (1911–1926)	4	311
	Листи Олекси Горбача до Михайла Лесіва за 34 роки (1961–1995)	6	261
	Листи Йосипа Олексійовича Дзендзелівського до Михайла Лесіва у 1958–1989 роках	8	177
Свєнціцький Іларіон	Відгук І. Свєнціцького на статтю Ярослави Закревської «Мова казок Івана Франка»	3	39
Хобзей Наталія	Листування Ярослави Закревської [упор.]	3	40
	Огляди та рецензії		
Бабич Надія	Говіркою про світову війну: щоденник-хроніка Івана Бажанського 1914–1918 років *Бажанський І. Війна: щоденник-хроніка. Чернівці, 2006.*	7	349
Багнюк (Нетреба) Наталія	Огляд нових видань із проблем діалектології, етнолінгвістики та лінгвогеографії	7	386
	Книжкові новинки для мовознавців [співавт.: Хобзей Н.]	9	596

	Зі здобутків діалектологічної науки: нові видання з діалектології, лінгвогеографії, етнолінгвістики (2012–2015)	10	587
	Habent sua fata libelli: задля актуалізації української писемної спадщини *Лавришівське Євангеліє XIV століття. Видання факсимільного типу. Дослідження. Київ: Горобець, 2018. 468 с., іл.*	12	529
	Перлини барокового проповідництва в сучасному виданні *Радивиловський Антоній. Барокові проповіді XVII століття / підгот. наук. дослідження, тексту, покажчиків О. Ніка, Ю. Олешко. Київ: «Освіта України», 2019. XIV+381 с.*	12	535
	Діахронійне словництво: нові видання	12	545
Бідношия Юрій	Цінний внесок до корпусу українських діалектних текстів *Говірки південно-західного наріччя української мови. Збірник текстів / упор. Н. Глібчук. Львів, 2000;* *Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / упор. Н. Глібчук. Львів, 2005.*	6	400
Вовчак Андрій	Фольклористична візія поетичної творчості українських трудових іммігрантів в Італії початку XXI століття *Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції. Львів, 2015.*	10	566
Войтів Ганна	Лексика групи «одяг» у новому діалектному словникові *Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002.*	4	541
Галайчук Володимир	«Аж ніт чоловік за стіл не сідат, аж у неділю не є борща…» *Скарби українських говорів: тексти про борщ / відп. ред. Н. Хібеба, В. Лєснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019. 320 с. (серія «Діалектологічна скриня»).*	12	522

Герман Костянтин	Новий важливий здобуток української діалектології *Говірка села Машеве Чорнобильського району. Ч. 1–3. Київ, 2003.*	5	354
	Вагоме дослідження українського діалектного мовлення *Аркушин Л.Г. Іменний словотвір західнополіського говору. Луцьк, 2004.*	6	388
Глушко Михайло	Неоревізіонізм в українському народознавстві *Марко Грушевський, Зенон Кузеля. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Репр. вид. 1906 р. Київ, 2017. Ч. 1.*	11	347
Голик Роман	Стереотипи і символи люблінської «Етнолінгвістики»: спроба тематичного аналізу *Etnolingwistyka / pod red. J. Bartmińskiego. Lublin: UMCS, 1988–2001. T. 1–13.*	2	317
	Гори, долини і тексти: етносеміотика фольклорного простору Яна Адамовського і «культурологія природи» Яцека Возняковського *Adamowski J. Kategoria przestrzeni w folklorze: Studium etnolingwistyczne. Lublin: UMCS, 1999;* *Woźniakowski J. Góry niewzruszone: O ryżnych wyobrażeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej. Kraków, 1995.*	3	546
	Людина етнічна і семіотична: проблема національних стереотипів у дослідженнях люблінської етнолінгвістичної школи *Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury. Lublin, 2002. T. 14.*	4	523
	Людське і небесне: старослов'янська мова крізь призму етнокультурних стереотипів (Спроба огляду проблематики «на полях» монографії Т. Вендіної) *Вендина Т.В. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. Москва: Индрик, 2002.*	5	335

Дидик-Меуш Ганна	Звірі і символи в бестіарії О. Бєлової *Белова О.В. Славянский бестиарий: Словарь названий и символики. Москва: Индрик, 2001.*	2	343
	Серія польсько-українських мовознавчих видань *Ukraińskie i polskie gwary pogranicza / red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn. Lublin-Łuck, 2001; Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. Люблін-Луцьк, 2003;* *75-liecie urodzin Profesora Michała Łesiowa: Dorobek naukowo-dydaktyczny i działalność społeczna / red. F. Czyżewski, H. Arkuszyn, P. Hrycenko. Lublin-Łuck, 2003.*	3	544
	Традиції і новаторство в царині української історичної діалектології [співавт.: Хобзей Н.] *Мойсієнко М.В. Фонетична система українських поліських говорів XVI–XVII ст. Житомир, 2006.*	6	371
	Реконструкція мовної свідомості: два світогляди – одна мова *Гнатюк Л. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ, 2010.*	9	594
Єдлінська Уляна	Дорога до Галичини – давньої й сучасної (роздуми П. Калети над етнографічними працями Ф. Ржегоржа) *Kaleta P. Cetsta do Haliče: František Řehoř a poznáni života výhodni Haliče ve druhé polovině 19. Stoleti. [Olomouc]: Votobia, 2004.*	5	367
Заневич Ольга	Особливості успорозмовної мови Полтавщини XVII століття: система дієслівних форм *Маштабей О.М. «Актові книги полтавського городового уряду» як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту: (дієслівні форми) / упор. В.В. Лєснова та ін. Луганськ, 2013.*	10	574
Коваль-Фучило Ірина	Антологія польських колядок *Polskie kolędy ludowe: Antologia / Zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński. Kraków, 2002.*	3	552

Ковач Оксана	Говірка села Торунь у дослідженні російських діалектологів *Николаев С.Л., Толстая М.Н. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов. Москва, 2001.*	3	576
Купчинська Зоряна	Нові здобутки істориків мови *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. Вип. 1–9. Львів, 1994–2002.*	1	401
Лесів Михайло	Нова праця з історії розмовної та нормативної української мови *Мозер Міхаель. Причинки до історії української мови / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків, 2008.*	9	583
Міняйло Роман	Діалектні фразеологічні одиниці у словниках	1	392
Остапчук Оксана	Новий етап дослідження польських говірок в Україні *Cechosz I. Polska gwara Oleszkowiec na Podolu: Fleksja imenna i werbalna. Kraków, 2011; Dzięgiel E. Polska gwara wsi Zielonej na Podoli na tle innych gwar południowokresowych. Fleksja imienna i werbalna. Kraków. 2011; Rudnicki S. Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza: Fonetyka. Fleksja. Warszawa, 2002.*	3	519
Осташ Любов	Чеські прізвища в мові і суспільстві [співавт.: Осташ Р.] *Knappová Miloslava. Naše a cizí příjmení v současné češtině. Liberec, 2002.*	4	527
Осташ Надія	Прізвища козацького краю *Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини / відп. ред. П. П. Чучка. Київ, 2004.*	5	357
Осташ Роман	Чеські прізвища в мові і суспільстві [співавт.: Осташ Л.]	4	527
	Кольори в чеських власних назвах *Štěpan Pavel. Označeni barev a jejich užiti v toponymii Čech / Univerzita Karlova v Praze. Filozoficka faculta. Praha, 2004.*	5	362
	Життя, закарбоване в назвах *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / упор. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007. Т. 1–2.*	7	356

Полюга Левко	Джерела вивчення історії української мови *Євсевієве Євангеліє: Наукове видання. Пам'ятки української мови XIII ст., Серія канонічної літератури / відп. ред. В.В. Німчук. Київ, 2001;* *Пересопницьке Євангеліє 1556–1661 рр. Київ, 2001. 703 с.;* *Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. Житомир, 2002;* *Гисторія… Г. Грабянки. Літопис краткий... / упор. В.М. Мойсієнко. Житомир, 2001.*	1	382
	Лінгвістичні дослідження у збірнику пам'яті Кирила Галаса *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць пам'яті Кирила Галаса / відп. ред. М.І. Сюсько. Ужгород, 2002. Вип. 6.*	3	559
Різник Віра	Традиція Надсяння в текстах *Глушко М., Хомчак Л. Надсяння: традиційна культура і побут (етнолінгвістичні скарби). Львів, 2017.*	11	343
Романина Ірина	Гуцульщина в рецепції українських прозаїків кінця XIX – початку XX століття *Салій Олександра. «Сей край невичерпаної красоти»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця XIX – початку XX століття: монографія. Київ: Наукова думка, 2018 (Проект «Наукова книга» (Молоді вчені)). 325 с.*	12	526
	Поліськими стежками: діалектні тексти із Житомирщини *Єдність у різноманітності. Поліщуки. Навчально-методичний посібник / упоряд.: Мойсієнко В.М., Гримашевич Г.І. Житомир, 2018. 144 с.*	12	512
Рябець Людмила	Новий підручник з регіональної діалектології *Аркушин Г.Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. Луцьк, 2012.*	10	569
Сабадош Іван	Діалектологічні набутки Івана Жеґуца *Жеґуц І. Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001;* *Жеґуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001.*	3	567

Сваричевська Лідія	Перспективи створення словника вербальних символів *Сімович О. До проблеми укладання Словника вербальних символів. Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 261–300.*	5	380
Sierociuk Jerzy	Ilustrowany leksykon Józefa Kąśa *Józef Kąś. Ilustrowany leksykon gwar i kultury podhalańskiej, t. 1–(5). Bukowina Tatrzańska; Nowy Sącz; Kraków, 2015–2017.*	11	340
Сімович Оксана	*Była koza, wilk i kapusta:* рослини в польському фольклорі [співавт.: Хобзей Н.] *Stanisława Niebrzegowska. Przestrach od przestrachu: rośliny w ludowych przekazach ustnych. Lublin, 2000.*	2	346
	Весільна драма – об'єкт лексикографічного дослідження *Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). Луганськ, 2003.*	3	572
	Чин нерукотворний: рослини Старого та Нового Завітів *Barbara Szczepanowicz. Atlas roślin biblijnych: pochodzenie, mijsce w Biblii i symbolika. Kraków, 2004.*	6	403
	Двотомне видання спадщини Василя Сімовича *Сімович Василь. Праці у двох томах. Т. 1–2 / упор. Л. Ткач, О. Івасюк та ін. Чернівці, 2005.*	7	374
	«Словесний гербарій» Михайла Лесева *Михайло Лесів. Мої мовні поради. Статті і діалоги з читачами / підгот. до друку В. Пилипович. Перемишль, 2015. 486 с.*	10	581
	Концептуальні форми вираження людської драми в oral history про війни XX–XXI століття *Кузьменко Оксана. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) / наук. ред. С. Павлюк; НАН України, Ін-т народознавства. Львів, 2018. 727 с.*	12	537

	Кгды оузроу вас, тогди возрадуєтся срдце: фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст. *Черевко Ірина. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII століть: семантика, структура, стиль / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2013. 236 с. (серія «Історія мови»).*	12	531
Тимошик Галина	Фразеологія крізь призму лексикографії: досягнення польської діалектології *Przymuszała L. Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich. Opole, 2013.*	10	584
	Ad fontes: скарби українських закарпатських говірок у працях Миколи Грицака *Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.*	12	510
Фроляк Любов	Віртуальна фонотека діалектного матеріалу	1	380
	Діалектологічні праці в одинадцятому випускові донецьких «Лінгвістичних студій» *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. Вип. 11 / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк, 2003.*	1	405
	Проблеми і перспективи дослідження мовного порубіжжя у баченні польських і українських діалектологів *Rozprawy Slawistyczne. 19: Z dialektologii słowiańskiej / red. F. Czyżewski. Lublin, 2002.*	3	537
	Лінгвогеографічна характеристика лексики народного побуту Східної Слобожанщини *Глуховцева К. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок. Луганськ, 2003.*	3	579
	Праця, гідна наслідування *Kąś Jysef. Słownik Gwary Orawskiej. Kraków, 2003.*	4	536

	Середньонаддніпрянський діалект: Фонетика і фонологія *Мартинова Г. Середньонаддніпрянський діалект. Фонетика і фонологія. Черкаси, 2003.*	4	548
	Проблеми мови і суспільства на польсько-східнослов'янському пограниччі *Smułkowa Elżbieta. Białoruś i pogranicze: Studia o języku i społeczeństwie. Warszawa, 2002.*	6	396
Хібеба Наталія	За велінням часу *Кушнір В.Г., Петрова Н.О. Традиційна весільна обрядовість українців Одещини (20–80-ті рр. XX ст.). Одеса, 2008.*	8	343
	У полоні міфології і фольклору *«Міфологія і фольклор»: Загальноукраїнський науково-освітній журнал. № 1. 2008.*	8	348
	Говірки, збережені в часі: Словник Миколи Матіїва *Матіїв Микола. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ; Сімферополь, 2013.*	10	552
	Мовно-культурний простір Болехова на сторінках Словника *Гнатишак Ю. Слова з Болехова / співавтори-лексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей, Т. Ястремська. Львів, 2017.*	11	334
	Мовні скарби Гуцульщини: говірка села Тюдів *Голянич М. Мовний портрет села Тюдів: Словник у двох томах. Т. 1: А–М. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. 1000 с.*	12	505
Хобзей Наталія	Іван Панькевич – науковець, учитель, громадський діяч *Ivan Paňkevyč a otázky spisovného jazyka: Štúdie a materially / zost. M. Mušinka. Prešov, 2002.*	1	398
	Порубіжжя: проблеми мови і культури *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim / pod red. F. Czyżewskiego. Lublin, 2001.*	2	334
	Етнолінгвістичні проблеми у східнослов'янській традиції *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Исследования и материалы / отв. ред. А.А. Плотникова. Москва: Индрик, 2001.*	2	339
	Była koza, wilk i kapusta: рослини в польському фольклорі [співавт.: Сімович О.]	2	346

Дослідження українського мовного простору Румунії у студіях Івана Робчука *Robciuc I. Studii şi articole. Bucureşti, 1999.*	3	563
Лексика українських говорів Східної Словаччини на картах Атласу Зузанни Ганудель *Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. ІІІ: Назви будівництва і транспорту. Prešov, 2001.*	3	582
«Зберігати сучасні явища для будучності»: записи закарпатських говірок на фонограф *Мушинка М. Голоси предків: Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича (1929, 1935). Пряшів, 2002.*	4	544
Записи закарпатських говірок: від давнини до сучасності. *Українські закарпатські говірки: Тексти / упор. та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород, 2004.*	5	373
Енциклопедія білоруської міфології *Беларуская міфалогія: Энциклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і ін. Мінск, 2004.*	5	376
Ювілейне видання польських діалектологів *Rozprawy komisiji językowej / red. S. Gala. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2004. T. XLIX.*	5	378
Традиції і новаторство в царині української історичної діалектології [співавт.: Дидик-Меуш Г.]	6	371
Словник однієї говірки *Сабадош Іван. Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.*	7	367

	Різноаспектні дослідження сучасного говіркового мовлення *Gwary dziś. 1: Metodologia badań / pod red. J. Sierociuka. Poznań, 2001;* *Gwary dziś. 2: Regionalne słowniki i atlasy gwarowe / pod red. J. Sierociuka. Poznań, 2003;* *Gwary dziś. 3: Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi / pod red. J. Sierociuka. Poznań, 2006;* *Gwary dziś. 4: Konteksty dialektologii / pod red. J. Sierociuka. Poznań, 2007.*	7	393
	Мовознавчі проблеми у листуванні Івана Панькевича та Івана Зілинського *Мушинка Микола. Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913–1951). Нью-Йорк, Пряшів, 2008.*	7	395
	Новий здобуток польської фразеології (на тлі українського контексту) *Maciej Rak. Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym). Kraków, 2007.*	9	592
	Книжкові новинки для мовознавців [співавт.: Багнюк Н.]	9	596
	Українська діалектна морфологія сьогодення *Колесников А.О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка / відп. ред. П.Ю. Гриценко. Ізмаїл, 2015.*	10	578
Хомчак Леся	Збірник діалектологічних праць Марії Пшеп'юрської-Овчаренко – цінне видання про надсянський говір *Пшеп'юрська-Овчаренко М. Мова українців надсяння / вступ та наук. ред. М. Лесіва. Перемишль, 2007.*	7	381
	Лексикографічна та текстова репрезентація родильного обряду Східного Поділля *Тищенко Тетяна. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи: навч. посіб. Умань, 2014.*	10	564
	Атлас українських надсянських говірок Януша А. Рітера як пам'ятник втраченим говіркам *Януш А. Рітер. Атлас українських надсянських говірок, спрацюваний на підставі польових записів Стефана Грабця: у 2 т. Варшава, 2017.*	11	356

Черевко Ірина	Дієслівна перехідність в українській мові пам'яток XVI–XVII ст. *Заневич О. Українська мова XVI–XVII ст.: дієслово. Семантика, перехідність, об'єкт: монографія. Львів, 2015.*	11	362
	Фразеологічний доробок Анатолія Свидницького *Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького. Словник / укл.: Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 364 с.*	12	516
	Образні вислови з Поділля *Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.*	12	519
Czyżewski Feliks	Głos w dyskysji «Z badań nad gwarami peryferyjnymi» *Smułkowa Elżbieta. Białoruś i pogranicze: Studia o języku i społeczeństwie. Warszawa, 2002.*	6	391
Шмігер Тарас	Сторінка до етнолігвістичної бібліографії *Bibliografia adnotowana lubelskiego zespołu etnolinguistycznego: (do roku 2009) / oprac. B. Maksymiuk-Pacek i S. Niebrzegowska-Bartmińska. Lublin, 2009.*	9	590
Шпить Оксана	Дослідник і першовідкривач гіперичних явищ в українських східнослобожанських говірках *Шарпило Б.А. Вибрані праці / упор.: І.Я Глуховцева, В.В. Лєснова, І.О. Ніколаєнко, за ред. К.Д. Глуховцевої, Луганськ, 2013.*	10	572
Ястремська Тетяна	«Діалектологічні студії» уманських студентів *Діалектологічні студії: Зб. наук. праць / відп. за випуск Г.Г. Березовська, Т.М. Тищенко. Умань, 2004.*	4	553
	Іхтіологічний лексикон Валентини Усачової *Усачева В.В. Славянская ихтиологическая лексика. Москва: Индрик, 2003.*	6	388

Дослідження книшинського діалекту польської мови у доробку Дороти Кристини Рембішевської *Rembiszewska D. K. Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku. Warszawa, 2006.* *Rembiszewska D.K. Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskego. Łomża, 2007.*	7	370
Поліське традиційне скотарство: етнографічний аспект *Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої третини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження. Дрогобич, 2007.*	7	384
На книжкову полицю сучасного діалектолога *Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження: навч посібник. Львів, 2008.*	8	352

Ювілеї

●

Jubilees

Дорота Кристина Рембішевська[1]
Варшава

Лінгвогеограф, лексикограф, діалектолог і «класик впливів»: Професорові Янушеві Сятковському – 90

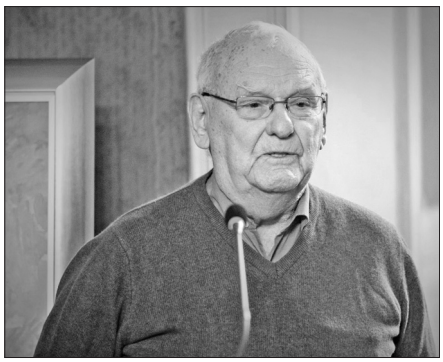

Професор Януш Сятковський – знаний мовознавець-славіст. Дев'яностий день народження професора – народився 5 березня 1929 року у Варшаві – чудова нагода згадати деякі його наукові, професійні та життєві досягнення[2].

Професор – уже «повнолітній емерит» (20 років «стажу»), як любить говорити про себе, а його наукові здобутки після виходу на пенсію становлять кілька книг і десятки статей, оскільки в цей час зміг цілком посвятити себе науці, залишивши позаду роки адміністративної й організаційної діяльності.

Хоча й не можна оминути увагою іншої важливої частини професійної діяльності Ювіляра – адміністративної, його працю на таких посадах у наукових установах, як: завідувач відділу слов'янознавства Польської академії наук (ПАН) (1974–1977), директор Інституту слов'янознавства ПАН (1977–1982), директор Інституту слов'янської філології Варшавського університету (1993–1999), заступник декана відділу полоністики Варшавського університету (1986–1990).

Професор Сятковський є членом багатьох наукових товариств, організацій, комітетів у Польщі та за кордоном. У 1993–1998 рр. – голова Між-

[1] Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Польською мовою (у дещо повнішій версії) текст опубліковано в: *Bohemistyka*. 2/2019. С. 275–282. Переклала з польської мови Тетяна Ястремська.

[2] Див. також про Я. Сятковського: [Dubisz 2014; Popowska-Taborska 1999; Rembiszewska 2017; Waniakowa 2019].

народного комітету славістів (зараз – почесний член), у 1975–1984 рр. – заступник голови Комітету мовознавства ПАН. Від 1975 р. – член Комітету славістики ПАН, від 2001 р. – почесний голова. Окрім цього, він є членом Польського мовного товариства (від 1954 р.), Варшавського наукового товариства (почесний член), Білостоцького наукового товариства, Ломжинського наукового товариства ім. Вагів, Товариства філологів-болгаристів (від 1986 р.), Товариства Яблоновських в Лейпцигу (від 1991 р.) та Чеського мовознавчого товариства (від 1991 р.).

Януш Сятковський – учений, чиї наукові зацікавлення багатогранні і стосуються різних галузей слов'янського мовознавства. Важливо, що в кожному із цих напрямів – лінгвістична географія, лексикографія, історія чеської мови, слов'янська діалектологія, мовні контакти (зокрема слов'яно-німецькі) – він «знайшов себе», посів своє місце і зробив вагомий внесок у їх розвиток.

Мимоволі виникає запитання: як варшав'янин, юність якого припала на часи Другої світової війни (мешкав у той час поблизу Мінська Мазовецького), зацікавився чеською мовою. Як часто буває, допоміг випадок (до слова, таких «невипадкових випадків» у житті та науковій кар'єрі Професора було чимало). Януш Сятковський уже в часі війни був розвідником. 1947 року поїхав як квартирмейстер до табору поблизу Поляниці в Долину Клодзько. Уже тоді майбутній лінгвіст виявив велику самостійність, організаторський хист, однак, «із незначним ефектом легковажності», на чому він часто наголошує. Власне, на тих теренах одного дня й запланував піднятися на одну з гірських вершин, шлях до якої проходив повз неймовірно мальовничі місця. Не було б нічого надзвичайного, якби квартирмейстер не розробив маршруту походу, керуючись довоєнною німецькою картою, оминувши увагою ... державні кордони. Відтак група з кількох десятків осіб опинилася в якийсь момент у чеському селі Олешніце. На щастя, ця «оригінальна» польська делегація уникла уваги хоробрих солдатів, які охороняли кордони Чехословаччини. Однак саме цей випадок делікатно «підштовхнув» провідника делегації до чехів та чеської мови. Через багато років після цієї ескапади професор згадував:

«Для мене особисто ця поїздка мала надзвичайно вагоме значення в майбутньому. Я листувався із двома дівчатами-скаутками з Моравії – Аленою з Пржелоуча та Іжіною з Брна впродовж багатьох років. Іжіна надсилала мені літературу, зокрема я отримав від неї книжку Божени Нємцової про життя на північно-східних теренах Чехії, що межує із землею Клодзько, а також граматичні поради щодо чеської мови» [Siatkowski 2010].

«Випадок» із чеською мовою, який набув ознак серйозності в 50-х роках минулого століття, коли молодий студент польської філології поїхав

на рік до Праги, насправді триває і донині. У доробку Професора Сятковського чимало студій про чеські говірки, серед яких особливо вагома двотомна праця про чеські говірки поблизу Кудова. Видання, опубліковане на початку 1960-х років [Siatkowski 1962], сьогодні є не тільки неоціненним джерелом інформації про діалекти, які фактично не існують, а й свідченням багатства усної історії цих областей.

Професор повернувся до «кудовської» теми через багато років. 2017 року опублікував статті про сучасний стан говірок на цих теренах [Siatkowski 2017_a; 2017_b]. Він вирушив у кількаденну подорож до села неподалік Кудова-Здруя, щоб з'ясувати в нащадків чеських поселенців, що збережено з того, що було колись, і як вони живуть тепер. Ця подорож також надихнула його на пошуки старих діалектних джерел. Завдяки зусиллям Професора Сятковського 2017 року побачили світ чеські матеріали для німецького атласу – надзвичайно цінне джерело дослідження життя чехів XIX ст.

Чеські діалекти – лише незначна частина богемістичних зацікавлень Ювіляра. Важливим є його внесок у лексикографічні видання як співавтора не раз перевиданого «Słownika polsko-czeskiego» [Siatkowski, Basaj 1991] та «Słownika bohemizmów» [Basaj, Siatkowski 2006]. Він також опублікував добірку старочеських текстів [Siatkowska, Siatkowski 1988].

Професора цікавили й польсько-чеські мовні контакти, зокрема проблеми ономастики [Siatkowski 2006], запозичень та впливів [Siatkowski 1959; 1964; 1978].

Завдяки стипендії на поїздку до Німеччини у 1980 та 1983 роках Професор Сятковський зацікавився також польсько-німецькими мовними зв'язками. Спершу дослідження були зосереджені на впливах німецької мови на польську [Siatkowski 1983], відтак – і це було новинкою на той час! – досліджував вплив слов'янських мов на німецьку. 2015 року вийшла розвідка про слов'яно-німецькі мовні контакти, зокрема про вплив слов'ян на німецьку мову та її діалекти [Siatkowski 2015], які є результатом багаторічних досліджень Професора Сятковського. Це видання охоплює раніше опубліковані статті, але оновлені, розширені, доповнені сучасними матеріалами.

Знання німецьких діалектів та вивчення їх у зв'язку зі слов'янськими мовами не могла не оцінити німецька громада. Професор Сятковський – частий гість та учасник різноманітних заходів та наукових конференцій, на одній із яких – у Гданську – його назвали «класиком впливів», і це, звичайно ж, не є перебільшенням.

Через щасливу випадковість, з одного боку, а з іншого – через необхідність, у середині 1980-х рр. Професор Сятковський увійшов до кола дослідників болгарської мови. Передусім це було пов'язано з освітніми обов'язками, які Професор дуже швидко перетворив на «строгу» наукову діяльність. І як результат – низка статей про староболгарську мову,

словотвір сучасної болгарської мови та ін. [див., наприклад: Siatkowski 1985; 1987$_a$; 1987$_b$; 1988].

Професор Сятковський часто наголошує, наскільки важливою для нього була участь у лінгвогеографічних проєктах. Водночас я знаю, яку повагу та визнання має Професор серед членів Міжнародного комітету Загальнослов'янського лінгвістичного атласу (ЗЛА). Він є безперечним авторитетом у цій групі, у чому я мала змогу багато разів переконатися, зокрема під час дискусій на засіданнях ЗЛА.

Із-поміж його лінгвогеографічних здобутків відзначу, зокрема:

- «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» («Общеславянский лингвистический атлас») – член Міжнародного редакційного комітету лексичної і фонетичної серій, співредактор 4 лексичних томів (2, 4, 8, 9) та 1 фонетичного (2б), автор і співавтор узагальнень до лексичних карт, автор 26 карт і коментарів, співавтор – 46 карт;
- «Загальнокарпатський діалектологічний атлас» («Общекарпатский диалектологический атлас») – член Міжнародного редакційного комітету, співредактор 3 тому, автор 22 карт, співавтор 12 карт і коментарів.
- «Лінгвістичний атлас Європи» («Atlas linguarum Europae»), співредактор тому 3 (1997) і 7 (2007), автор 2 карт, співавтор 1.

І навіть більше, Професор Сятковський не зупинився на співтворенні загальнослов'янського атласу. На підставі матеріалів ЗЛА написав три монографії: «Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym» [Siatkowski 2004], «Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach» [Siatkowski 2005], «Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach» [Siatkowski 2012] та низку статей [наприклад: Siatkowski 2001; 2002; Siatkowski, Rembiszewska 2004].

Останнім часом Професор Сятковський зосередив увагу на східних районах Польщі. Хоча й ці терени не є для нього «новими», адже ще 1980 року він був співредактором першого тому «Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny» [AGWB], а відтак – рецензент лексичних томів. Його лексикографічний досвід знадобився для створення словника «Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza» [Maryniakowa, Rembiszewska, Siatkowski 2014].

2018 року вийшла друком книжка «Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe» [Rembiszewska, Siatkowski 2018] як результат багаторічних досліджень лексики польсько-східнослов'янського пограниччя. Зацікавленню цією проблематикою Професор завдячує своєю участю у проєкті ЗЛА та попереднім дослідженням міжслов'янських мовних контактів.

Неможливо перерахувати всіх наукових зацікавлень Ювіляра. Я відсилаю до бібліографії Вченого, яка промовляє сама за себе [Siatkowski].

Хочу відзначити ще одну важливу особливість, пов'язану з науковою (і не тільки) діяльністю Професора, – старанність та ретельність. Ретельність у доборі матеріалів, підготовці текстів до друку, піклуванні про авторські права інших авторів та ін. Я не раз відчула оцю надзвичайну скрупульозність Професора Сятковського під час підготовки спільних текстів. Він дуже вимогливий співавтор, який мобілізує, рідко хвалить, але завжди є критичним і до себе, і до колег.

Насамкінець залишила частину менш офіційну… Наш ювіляр – не лише блискучий науковець, а й людина, відкрита до всього нового: він любить ходити на театральні та кінопрем'єри. Постійно стежить за варшавськими новобудовами (для цього часто їздить у віддалені райони міста). Людина, закохана в життя, захоплена світом, яка постійно перебуває в пошуку нових ідей. Професор – учасник щорічних засідань ЗЛА в Болгарії, Чехії, Словенії та Словаччині, 2018 року виголосив доповідь на Міжнародному конгресі славістів у Бєлграді. Януш Сятковський кілька років поспіль бере участь у Міжнародних наукових конференціях відділу української мови Інституту українознавства НАН України, як і цьогоріч («Діалектний часопростір. Світлої пам'яті Наталі Хобзей», жовтень 2019 року).

Імовірно, через постійне прагнення пізнати щось нове прийняв не вагаючись запрошення свого колишнього студента, а нині професора-славіста – Номачі Мотокі – відвідати Японію. У лютому 2017 року прочитав лекцію про слов'яно-німецькі контакти в Токійському університеті. Ця азійська експедиція компенсувала нездійснений сон, про який він часто говорить, – поїздку до Індонезії. У планах Професора Сятковського – чимало подорожей та наукових проєктів, здійснення яких зичу з усього серця.

Література

AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny / red.: S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski. Warszawa–Wrocław, 1980. T. I.

Basaj, Siatkowski 2006 – Basaj M., Siatkowski J. Bohemizmy w języku polskim. Słownik. Warszawa, 2006.

Dubisz 2014 – Dubisz S. Profesor Janusz Siatkowski – polonista, bohemista, slawista. *Bohemistyka*. 2014. Z. 3. S. 293–299.

Maryniakowa, Rembiszewska, Siatkowski 2014 – Maryniakowa I., Rembiszewska D.K., Siatkowski J. Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza. Warszawa, 2014.

Popowska-Taborska 1999 – Popowska-Taborska H. O Profesorze Januszu Siatkowskim – oficjalnie (i mniej oficjalnie). *Prace Filologiczne*. 1999. T. 44. S. 9–12.

Rembiszewska 2017 – Rembiszewska D.K. Dopisek do wspomnień profesora Janusza Siatkowskiego o badaniach na Warmii i Mazurach. *Protestanci na*

Mazurach. Historia i literatura / Studia, red. naukowa J. Ławski, D. Zuber, K. Bogusz. Białystok–Ełk, 2017. S. 227–233.
Rembiszewska, Siatkowski 2018 – Rembiszewska D.K., Siatkowski J. Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe. Warszawa, 2018.
Siatkowska, Siatkowski 1988 – Siatkowska E., Siatkowski J. Wybór tekstów staroczeskich / 2-e wyd., poprawione i uzupełnione. Warszawa, 1988.
Siatkowski – Siatkowski J. Bibliografia prac. URL: http://ispan.waw.pl/default/pl/uczeni-z-kregu-is-pan/1108-prof-dr-hab-janusz-siatkowski (дата звернення: 24.02.2019).
Siatkowski 1959 – Siatkowski J. Z prac na wpływami czeskimi na polszczyznę XVI wieku. *Sprawozdania z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych*. 1959. T. II. №3–4. S. 35–42.
Siatkowski 1962 – Siatkowski J. Dialekt czeski okolic Kudowy. Cz. I: Fonetyka – słowotwórstwo. Cz. II: Fleksja – słownictwo – teksty. Wrocław, 1962.
Siatkowski 1964 – Siatkowski J. Wpływy czeskie w Modlitewniku siostry Konstancji. *Slavia Occidentalis*. 1964. T. 24. S. 195–234.
Siatkowski 1978 – Siatkowski J. Zakres i charakter wpływu języka czeskiego na polski. *Z polskich studiów slawistycznych*. Ser. V: Językoznawstwo. Warszawa, 1978. S. 307–314.
Siatkowski 1983 – Siatkowski J. Interferencje językowe na Warmii i Mazurach. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 1983. T. 21. S. 103–115.
Siatkowski 1985 – Siatkowski J. Przedcyrylometodejska i starobułgarska terminologia chrześcijańska w języku polskim. *Od Wisły do Maricy. От Висла до Марица*. Kraków, 1985. S. 154–167.
Siatkowski 1987_a – Siatkowski J. Bułgarskie *-ište* i polskie *-isko* w nominach loci. *Slawistyczne studia językoznawcze*. Wrocław, 1987. S. 343–348.
Siatkowski 1987_b – Siatkowski J. O bułgarsko-polskim słowotwórstwie konfrontacyjnym. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 1987. T. 24. S. 269–278.
Siatkowski 1988 – Siatkowski J. Nomina loci w języku starosłowiańskim (starobułgarskim). *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego*. *Slawistyka*. 1988 (druk 1991). Nr. 5. S. 109–118.
Siatkowski, Basaj 1991 – Siatkowski J., Basaj M. Słownik czesko-polski. Česko-polský slovník.Warszawa; Praha, 1991; 2-e wyd., uaktualnione, Warszawa, 2002; 3-e wyd., Warszawa, 2007; 4-e wyd., Warszawa, 2010.
Siatkowski 2001 – Siatkowski J. O trudnościach w ustalaniu legend do map Atlasu ogólnosłowiańskiego. *Roczniki Humanistyczne*. Językoznawstwo. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Leszczyńskiemu. Lublin, 2001–2002. T. 49–50. S. 373–378.
Siatkowski 2002 – Siatkowski J. Co ma wspólnego *łapka z jabłkiem*? (z prac nad Atlasem ogólnosłowiańskim) / red. S.Gala, Łódź, 2002. S. 479–482.
Siatkowski 2004 – Siatkowski J. Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym. Warszawa, 2004.
Siatkowski, Rembiszewska, 2004 – Siatkowski J., Rembiszewska D.K. O możliwościach prezentowania zróżnicowania leksykalno-morfologicznego na mapach Atlasu ogólnosłowiańskiego. *Kontakty językowe w Europie Środkowej. Sprachkontakte in Mitteleuropa* / red. A. Kątny. Olecko, 2004. S. 44–45.
Siatkowski 2005 – Siatkowski J. Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach. Warszawa, 2005.

Siatkowski 2006 – Siatkowski J. Obce nazwy geograficzne w języku czeskim i polskim. Warszawa, 2006.
Siatkowski 2010 – Siatkowski J. Do Czech przez zieloną granicę. *Z dziejów harcerstwa w Mińsku Mazowieckim*, 2010. Z. 3.
Siatkowski 2012 – Siatkowski J. Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach. Warszawa, 2012.
Siatkowski 2015 – Siatkowski J. Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi. Warszawa, 2015.
Siatkowski 2017$_a$ – Siatkowski J. Co zostało z dialektu czeskiego w okolicy Kudowy? *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* / red. D.K. Rembiszewska. Warszawa, 2017. S. 147–155.
Siatkowski 2017$_b$ – Siatkowski J. Czesko-polskie pogranicze językowe w świetle ankiet Georga Wenkera. Warszawa, 2017. 89 s. + mapa.
Waniakowa 2019 – Waniakowa J. Jubileusz Profesora Janusza Siatkowskiego. *Słowiańszczyzna i okolice. Księga dedykowana Profesorowi Januszowi Siatkowskiemu*. Warszawa, 2019 [w druku].

Єлизавета Барань

Берегово

Славіст високої проби (до 70-річчя від дня народження Професора Андраша Золтана)

Відомому угорському славістові Андрашу Золтану – 70. Перш ніж висловити від імені наукової спільноти слова подяки, насамперед хочеться сказати про заслуги ювіляра в царині слов'янського мовознавства, про його наукову, педагогічну та організаторську діяльність.

Андраш Золтан народився 25 грудня 1949 року у м. Шопрон (Угорщина). Зацікавленість слов'янськими мовами проявилася ще у шкільні роки, коли майбутній славіст почав вивчати російську та польську мови. Не випадково 1969 року вступив на філологічний факультет Будапештського університету ім. Л. Етвеша (російська й польська філологія). Наставником Андраша Золтана був виходець із Закарпаття – славіст Еміль Балецький, який ознайомив його зі старослов'янською мовою та історією слов'янських мов. Саме Еміль Балецький побачив справжній потенціал та здібності свого учня й запропонував дорогу до науки: спочатку рекомендував залишитися на кафедрі російської фі-

лології на посаді асистента, відтак мотивував вступати до аспірантури. У Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова під керівництвом всесвітньо відомого славіста Б. Успенського Андраш Золтан захистив кандидатську дисертацію [Zoltán 1984]. Важливо, що Борис Андрійович визнав талант молодого науковця, просив видатного угорського славіста Мігая Петера підтримати його, щоб той якнайшвидше став доктором Академії наук Угорщини [Mihály 2015: 7]. Сподівання професора Успенського зреалізувалися. Завдяки глибокому професіоналізмові та цілеспрямованості А. Золтан завершив роботу про польський та старобілоруський переклад латиномовної праці «Athila» угорського архиєпископа Міклоша Олаха, подавши тексти та проаналізувавши їх [Zoltán 2004]. Ця праця стала габілітаційною роботою вченого. Згодом, доповнену й удосконалену, її було видано в місті Ніредьгаза в серії видань *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae.* Передслово написав угорський славіст Іштван Удварі, зазначивши, що результати досліджень автора автентичні, переконливі і збагачують угорську славістику [Zoltán 2004: 7]. 2005 року Андрашу Золтану присвоєно науковий ступінь «доктор Угорської академії наук».

Від 1975 року А. Золтан працює в Будапештському університеті ім. Лоранда Етвеша, пройшовши всі єрархічні ступені: обіймав посаду завідувача кафедри російської філології (1991–2002), очолював кафедру української філології (2003–2014), від 2006 року призначений професором і водночас завідувачем кафедри української та русинської філології Ніредьгазької Вищої Школи (2007–2013). Від 2014 року – професор-емерит Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша, а 2016 року запрошений до Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, у якому четвертий рік поспіль викладає старослов'янську мову, історію української літературної мови, проблеми слов'яно-угорських міжмовних контактів. Продовжує консультувати аспірантів у Будапештському університеті ім. Лоранда Етвеша. І сьогодні бере активну участь у науковому житті.

Свого часу професор Золтан викладав цикл мовознавчих дисциплін: старослов'янську мову, історичну граматику російської та української мов, порівняльну граматику слов'янських мов, історію російської лексикології, слов'яно-угорські міжмовні контакти, російську палеографію. Під його керівництвом розроблено програму докторської школи з російського мовознав-

ства. Наразі він є керівником цього проєкту, що функціює в рамках Докторської програми з мовознавства на гуманітарному факультеті Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша. Під його керівництвом захищено чималу кількість дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Серед основних наукових зацікавлень Андраша Золтана відзначу такі: ранні мовні зв'язки угорців зі слов'янами, зокрема і східними, фонетичні процеси праслов'янської мови, польсько-українсько-білорусько-російські мовні та культурні зв'язки, офіційні мови східних слов'ян у період Середньовіччя, слов'янське історичне словотворення, питання історії виникнення та етимології окремих лексем російської, української, білоруської та польської мов, слов'янські запозичення угорської мови, письмова передача слов'янських кириличних назв угорською мовою, слов'янські рукописи, які зберігаються в Угорщині, історія та бібліографія угорської мовознавчої славістики. Учений був учасником Міжнародних конгресів славістів: X (София, 1988), XI (Братислава, 1993), XII (Краків, 1998), XIII (Любляна, 2003), XIV (Охрид, 2008), XV (Мінськ, 2013), XVI (Белград, 2018), VII Світового конгресу International Council for Central and East European Studies (Берлін, 2005). Географія міжнародних конференцій більш ніж двадцять країн. Запрошений професор у вишах Австрії, Італії, Німеччини, Польщі та Росії.

Андраш Золтан є членом Транскрипційної комісії Міжнародного комітету славістів (яку раніше очолював) та Комітету Міжнародної асоціації білорусистів, а також був ініціатором та головним організатором конференцій у Будапешті, присвячених мовній спадщині Великого князівства Литовського (1996, 1998, 2000), науковій спадщині Еміля Балецького (Будапешт, 2005) та Іштвана Удварі (Ніредьгаза, 2010), співорганізатором конференцій у Гродно (1996) та Бресті (2004).

Від 1994 року – відповідальний редактор кафедрального славістичного видання *Studia Russica*, редактор славістичного часопису Академії наук Угорщини *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, засновник серії видань *Bibliotheca Baltoslavica Budapestiensis* (виходить від 2005 р.).

Кількість наукових, науково-навчальних та науково-популярних публікацій Андраша Золтана сягає майже 500 одиниць, серед них 5 монографій та 30 редагованих видань. У базі наукових публікацій (Magyar Tudományos Műve k Tára) зафіксовано більш ніж 2000 покликань на праці Ученого [MTMT].

Чимало енергії Андраш Золтан віддає науково-організаційній діяльності: сприяє популяризації української та білоруської мов в Угорщині, ініціює запровадження вивчення цих мов на філологічному факультеті Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша та ін. На початку 90-х рр. сприяв тому, щоб до університету були запрошені лектори української та білоруської мов. Був учасником Міжнародного конгресу україністів:

II (Львів, 1993), III (Харків, 1996), IV (Одеса, 1999), V (Чернівці, 2002), VI (Донецьк, 2005), VIII (Київ, 2013), а також Міжнародного конгресу білорусистів: II, III та IV (Мінськ, 1995, 2000, 2005).

З огляду на це не дивно, що Мігай Петер написав, що Андраш Золтан є основоположником угорської білорусистики на «рівні її наукового вивчення», навчання та організації наукової діяльності [Mihály 2015: 9].

2010 року за неабиякий внесок у вивчення білоруської мови А. Золтана нагороджено медаллю Франциска Скорини. У вишах України професор Золтан є бажаним і шанованим гостем [Ісаєвич_ЕСУ]. За заслуги в галузі науки та освітницької діяльності був не раз відзначений: пам'ятною медаллю ім. Мартінаса Мажвідаса за впровадження викладання литовської мови в систему вищої освіти Угорщини (1997), стипендією для професорів ім. Сечені (1997), стипендією ім. Іштвана Сечені (2001), грамотою Національної спілки письменників України за популяризацію української культури в Угорщині (2008).

Професор Андраш Золтан належить до плеяди угорських славістів, які своєю невтомною працею розвивають та збагачують слов'янське мовознавство в Угорщині. Його вважають гідним продовжувачем досліджень угорсько-слов'янських міжмовних контактів, які заклали визначні угорські славісти Іштван Кнєжа, Ласло Хадрович та Лайош Кіш [Mihály 2015: 9].

Від імені учнів та колег вітаємо ювіляра з 70-літтям. Зичимо Вчителеві, Наставникові та Колезі міцного здоров'я та енергії для здійснення нових задумів на ниві слов'янського мовознавства.

Література

Ісаєвич_ЕСУ – Ісаєвич Я.Д. Андраш Золтан. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=17042

MTMT – Magyar Tudományos Művek Tára. URL: https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10006217

Péter 2015 – Péter M. Zoltán András 65 éves. Szlávok és magyarok. *Köszöntő könyv Zoltán András 65. születésnapjára.* Budapest, 2015. C. 7–9.

Zoltán 1984 – Zoltán A. *Западнорусско-великорусские языковые контакты в области лексики в XV в. К вопросу о западной традиции в деловой письменности Московской Руси*: дисс. ... канд. филол. наук. Москва: МГУ, 1984.

Zoltán 2000 – Zoltán A. *Oláh Miklós Athilájának fehérorosz és lengyel fordítása. I. A szövegek. II. Tanulmányok.* Habilitációs értekezés. Budapest: ELTE, 2000. 444 + 142 p.

Zoltán 2004 – Zoltán A. *Oláh Miklós* Athila *című munkájának 16. századi lengyel és fehérorosz fordítása*. (Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 6.) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2004. 554 p.

Наукове видання

Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2019. 598 с.

Випуск дванадцятий репрезентує дослідження із проблем термінології, дериватології, лексикології, ареалогії, текстології в синхронійному та діахронійному аспектах, студії із питань історичного словотвору, морфології та лексикології на матеріалі українських пам'яток XV–XVIII ст. У збірникові подано лексикографічні матеріали – фрагменти словників вербальних символів, ойконімії, словника однієї говірки, а також пам'ятку 1667 року – працю Теодосія Софоновича. Традиційно рубрика «Огляди і рецензії» інформує про нові мовознавчі видання. Випуск містить також повну бібліографію наукових студій, архівних матеріалів, рецензій, опублікованих у 1–12 випусках «Діалектологічних студій» (2003–2019). Видання зацікавить передусім філологів, які досліджують проблеми функціювання української мови та її говорів у синхронії та діахронії, а також етнографів, істориків.

Науково-технічний редактор – к. філол. н. Ірина Романина
Комп'ютерна верстка – Дмитро Савінов
Обкладинка – Михайло Москаль

Формат 70x100 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. 30,2 арк.
Наклад 200 прим.

Надруковано в поліграфічному центрі
Видавництва Львівської політехніки
вул. Ф. Колесси, 4, Львів, 79000
тел. +380 32 2562146, факс +38 32 2582136
vlp.com.ua, ел. пошта: vmr@vlp.com.ua